T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Hazırlayan

Erkan YILMAZ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa Turgut DEMİRTEPE

Çanakkale - 2020

TAAHHÜTNAME

Doktora Tezi olarak sunduğum "İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkileri" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2020

Erkan YILMAZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Erkan YILMAZ'a ait "İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak oybirliği/~~oyçokluğu ile~~ kabul edilmiştir.

Üyeler	**İmza**
Doç. Dr. Mustafa Turgut DEMİRTEPE (Danışman)	
Prof. Dr. Soner KARAGÜL	
Prof. Dr. Mehmet Bülent ULUDAĞ	
Prof. Dr. Kamer KASIM	
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU	

Tez No :
Tez Savunma Tarihi : 30.10.2020

O N A Y

Doç. Dr. Pelin KANTEN
Enstitü Müdürü
…./…./20...

ÖZET

Azerbaycan-İran arasında tarihi, dini ve kültürel bakımdan büyük oranda benzerlik olsa da iki ülke ilişkileri daha çok çatışma eksenli devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın uluslararası sistemin değişen yapısı içerisinde İran ile ilişkilerinde sorunlar görülmektedir. Bu nedenle iki ülke ilişkilerinin arkasındaki motivasyon merak edilmektedir.

Dış politika analizi çalışmalarında dikkate alınan üç yaklaşım vardır: Bunlar; liderlerin kişilik özellikleri ve dünyayı algılama biçimleri, devletlerin iç yapılarına ve toplumsal özelliklerine yönelik ve uluslararası sistemin yapısına yönelik yaklaşımdır. Çalışmada Azerbaycan-İran ilişkilerinin arkasındaki temel motivasyonun anlaşılmasında neorealist teorinin argümanlarının açıklayıcılık düzeyinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın bütününde analiz seviyesi olarak uluslararası sistemin yapısına odaklanılmış, analiz birimi olarak da Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri incelenmiştir.

Karabağ sorunu, ülkenin bekası ile ilgili olması nedeniyle Azerbaycan dış politikasının en temel parametresidir. Bu sorun Azerbaycan'ın oluşturduğu ittifakların yönünü belirlemektedir. Moskova ve Tahran'ın Ermenistan ile gelişen ilişkileri ve Karabağ sorununda Erivan'dan yana tutumlarını Azerbaycan bölge ve bölge dışı güçler ile geliştirdiği ilişkiler vasıtasıyla dengelemeye çalışmaktadır. Soğuk Savaş sonrası her iki ülkenin uluslararası sistemde aldıkları konum, bu ülkeleri farklı ittifaklara itmektedir. Uluslararsı sisteme hakim olan anarşi, Azerbaycan-İran arasındaki bir çok alanın güvenlik sorununa dönüşmesine neden olmaktadır.

Çalışma, İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkileri olarak belirlenmesine rağmen, ilişkilerde temel anlaşmazlık konularının tarihsel köklerinin olması nedeniyle, konu tarihsel süreçle birlikte ele alınmıştır. Soğuk Savaş öncesi ve sonrası uluslararası sistemin yapısı içerisinde Azerbaycan'nın durumu ve İran ile ilişkilerinin seyrine bakıldığında "Azerbaycan-İran ilişkileri uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler ve güç dengeleri değişimlerine bağımlı olarak devam etmektedir" olarak belirlenen temel hipotez doğrulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İran, Neorealizm, Uluslararası Sistem, Yapı, Dış Politika.

ABSTRACT

Although there is a great deal of historical, religious and cultural similarities between Azerbaijan and Iran, relations between the two countries continue to be more conflicted. Azerbaijan, which gained its independence after the Cold War, has problems in its relations with Iran within the changing structure of the international system. Therefore, the motivation behind the relations between the two countries is curious.

There are three approaches considered in foreign policy analysis studies: the personality traits of leaders and the way they perceive the world, the approach to the internal structures and social characteristics of states and the structure of the international system. In the study, it is thought that the level of explainability of the arguments of neorealist theory is high in understanding the main motivation behind Azerbaijan-Iran relations. For this reason, the structure of the international system as the level of analysis was focused in the whole study and the relations of Azerbaijan with Iran as the unit of analysis were examined.

The Karabakh conflict is the most fundamental parameter of Azerbaijan's foreign policy since it is related to the country's survival. This problem determines the direction of alliances formed by Azerbaijan. It seeks to balance Mockow and Tehran's developing relations with Armenia and Yerevan positions in the Karabakh conflict through the relations Azerbaijan has developed with regional and non-regional Powers. The position taken by both countries in the international system after the Cold War pushes them into different alliances. The anarchy that dominates the system causes many areas between Azerbaijan and Iran to turn into security problems.

Although the work is identified as the Azerbaijan-Iran relations of the Ilham Aliyev era, it has been dealt with in conjunction with the historical process, due to the fact that the main issues of disagreement in relations have historical roots. Looking at the status of Azerbaijan and its relations with Iran within the structure of the international system before and after the Cold War, the basic hypothesis that "Azerbaijan-Iran relations continue to be dependent on the structural changes and changes in the balance of power in the international system" is confirmed.

Keywords: Azerbaijan, Iran, Neorealism, International System, Structure, Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada İlham Aliyev dönemi Azerbaycan ile İran ilişkileri Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininin önemli teorilerinden olan neorealizmin önermeleri bağlamında incelenmiştir. Çalışma neorealist teori ve bu teori içerisinde merkezi öneme sahip olan güç dengesi yaklaşımına odaklanılarak gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın devlet kapasitesinin ona çizdiği sınırlamalar nedeniyle bu yaklaşım Azerbaycan dış politikasında en rasyonel tercih olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma uzun bir zaman diliminin ürünü olarak ortaya çıktı. Çalışmanın ortaya çıkmasında, sınırlarının belirlenmesinde ve alan araştırması için gittiğim Azerbaycan'da alan ile ilgili çalışmalar yapan kişiler ile görüşmeler yapmamı sağlayan danışmanım Doç. Dr. M. Turgut DEMİRTEPE'ye teşekkür ederim. Lisans döneminden beri kendisini yakınım olarak gördüğüm Prof. Dr. M. Bülent ULUDAĞ'a gösterdiği dostluk ve yol göstericilik için teşekkür ederim. Çalışmanın sonuçlanmasında katkısı olan Prof. Dr. Soner KARAGÜL'e teşekkürlerimi sunuyorum. Tez Savunma Jürisinde bulunan Prof. Dr. Kamer KASIM'a çalışmanın özellikle teorik çerçevesi ile tezin bütününe yönelik yaptığı değerlendirmeler için minnettarım. Bu değerlendirmeler çalışmanın ne ölçüde tutarlı bir biçimde ele alındığına yönelik kanaatin daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU'nun yapıcı değerlendirmeleri için teşekkür ederim. Çalışmanın yazım sürecinde fikirleriyle katkılar sağlayan arkadaşım Serdar Roni SÜMER'e teşekkür ederim.

Çalışmanın alan araştırması yaptığım dönemde Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) çalışanları başta olmak üzere Bakü'de her alanda yardımını esirgemeyen herkese teşekkür ederim. Çalışmanın yazım aşamasında kullandığım İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) kütüphanesi çalışanlarına ve teze teknik destek sağlayan arkadaşım Cengiz ÇAKIR'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, tüm eğitim hayatım boyunca desteklerini benden esirgemeyen aileme ve ne yazık ki çok istemesine rağmen bu çalışmanın sonuçlanmasını göremeden kaybettiğim annem Ayten YILMAZ'ın aziz hatırasına ithaf ediyorum.

Erkan YILMAZ

Çanakkale, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **viii**

TABLOLAR ve ŞEKİLLER ..... **x**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: NEOREALİZM VE GÜÇ MÜCADELESİNDE DENGE OLGUSU

1.1 Uluslararası İlişkilerde Realist Yaklaşımlar **12**

1.1.1 Klasik Realizm ve Felsefi Temelleri **13**

1.2 Klasik Realizm **17**

1.3 Neorealizm **23**

1.4 Güç Dengesi Kuramı **32**

1.4.1 Dengeleme ve Peşine Takılma Kavramları **36**

1.4.2 Dengeleme Biçimleri **40**

1.5 Devletlerin Güç Kapasiteleri **41**

1.5.1 Gücün Tanımı **41**

1.5.2 Gücün Unsurları **42**

1.5.3 Güç Kategorileri **46**

1.6 Sonuç **48**

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE İRAN'IN GÜÇ KAPASİTELERİ BAKIMINDAN ANALİZİ

2.1 Bir Küçük Devlet Olarak Azerbaycan **54**

2.1.1 Küçük Devlet Tanımı **55**

2.1.2 Küçük Devletlerin Dış ve Güvenlik Politikaları **57**

2.2 Azerbaycan Güç Kaynaklarının Esasları **59**

2.2.1 Azerbaycan'ın Stratejik Önemi **59**

2.2.2 Azerbaycan Ekonomisinin Dinamikleri ve Enerji Kaynaklarının Önemi 61
2.2.3 Azerbaycan'ın Askeri Potansiyeli 64
2.3 Azerbaycan Dış Politika Uygulamalarının Kuramsal Temeli 67
2.4 Perslerden Ayetullahlara Bir Bölgesel Güç Olarak İran 72
2.4.1 Bölgesel Güç Tanımı 72
2.4.2 Bölgesel Güçlerin Dış ve Güvenlik Politikaları 74
2.5 İran Güç Kaynaklarının Esasları 76
2.5.1 İran'ın Stratejik Önemi 77
2.5.2 İran'ın Ekonomik Gücü 79
2.5.3 İran'ın Askeri ve Nükleer Kapasitesi 86
2.5.4 İran'ın Yumuşak Gücü 92
2.6 İran Dış Politika Uygulamalarının Kuramsal Temeli 96
2.7 Sonuç 100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

3.1 Bağımsızlık Öncesi Dönemde Azerbaycan-İran İlişkileri 102
3.1.1 Safevi Hanedanı Dönemi 103
3.1.2 Kaçar Hanedanı Dönemi (1796-1926) 108
3.1.3 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) 113
3.1.4 Sovyet Azerbaycanı Dönemi 116
3.2 Bağımsızlık Sonrası Dönem Azerbaycan-İran İlişkileri 117
3.2.1 Ebulfez Elçibey Yönetiminde "Gerilim" Dönemi (1991-1993) 119
3.2.2 Haydar Aliyev İktidarı Altında "Kontrollü Gerilim" Dönemi (1993-2003) 125
3.3 Sonuç 132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI SİSTEMİN AZERBAYCAN VE İRAN DIŞ POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

4.1 Uluslararası Sistemin Azerbaycan Dış Politikasına Etkisi 135

4.1.1 Azerbaycan'ın ABD ile İlişkileri: "Yeni Dünya Düzeni" ve Azerbaycan 136

4.1.1.1 Güvenlik Bağlamında ABD ile İlişkiler 138

4.1.1.2 Enerji Bağlamında ABD ile İlişkiler 142

4.1.1.3 Üçüncü Taraflar Bağlamında ABD ile İlişkiler 147

4.2 Uluslararası Sistemin İran Dış Politikasına Etkisi 153

4.2.1 İran'ın ABD ile İlişkileri: "Yeni Dünya Düzeni" ve İran 154

4.2.1.1 Güvenlik Bağlamında ABD ile İlişkiler 156

4.2.1.2 Enerji Bağlamında ABD ile İlişkiler 161

4.2.1.3 Üçüncü Taraflar Bağlamında ABD ile İlişkiler 166

4.3 Sonuç 172

BEŞİNCİ BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE ÇATIŞMA ve İŞBİRLİĞİ

5.1 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası 177

5.1.1 Dış Politikada Değişim ve Süreklilik 177

5.1.2 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasının Temel Hedefleri 180

5.2 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkilerinde Çatışma Alanları 184

5.2.1 Azerbaycan-İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu 185

5.2.1.1 Güney Azerbaycan Sorunu 189

5.2.1.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Din Faktörü 206

5.2.1.3 Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Alanında Farklılaşan Çıkarlar 220

5.2.1.3.1 Sorunun Ortaya Çıkma Nedenleri 221

5.3 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği Alanları 230

5.3.1 İki Ülke İlişkilerinin Ticari ve Ekonomik Boyutu 232

5.3.1.1 Azerbaycan-İran İthalat ve İhracat Hacmi 233

5.3.1.2 İki Ülke Ortak Yatırım Projeleri ve Sanayide İşbirliği Çabaları. 237

5.3.1.3 Kuzey-Güney Taşımacılık Koridoru 239

5.3.1.4 İki Ülke Arasında Enerji Alanında İşbirliği 243

5.3.1.5 Turizm Alanında İşbirliği 248

5.4 Sonuç..... 252

ALTINCI BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİSİ

6.1 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Ermenistan Faktörü 257

6.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde İsrail Faktörü 278

6.3 Azerbaycan-İran İlişkilerinde ABD Faktörü..... 294

6.4 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Rusya Faktörü 308

6.5 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Türkiye Faktörü 321

6.6 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Gürcistan Faktörü 335

6.7 Sonuç..... 346

SONUÇ 352

KAYNAKÇA..... 361

EKLER……..429

ÖZGEÇMİŞ 437

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AB : Avrupa Birliği

AHC : Azerbaycan Halk Cephesi

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİP : Azerbaycan İslam Partisi

ASC : Azerbaycan Yatırım Şirketi

AIOC : Azerbaijan International Operation Company (Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu)

BİO : Barış İçin Ortaklık

BM : Birleşmiş Milletler

BS : Bakü-Supsa

BTC : Bakü-Tiflis-Ceyhan

BTE : Bakü-Tiflis-Erzurum

BTK : Bakü-Tiflis-Kars

BTAK : Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BMDHS : Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

CENTO : Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)

CIA : Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)

CAATSA : Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (ABD'nin Düşmanlarına Yaptırımlarla Karşı Koyma Yasası)

Çev. : Çeviren

DKÖB : Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

Der. : Derleyen

ECO : Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)

Ed. : Editör

GECF : The Gas Exporting Countries Forum (Gaz İhracatçısı Ülkeler Forumu)

GUUAM : Gürcistan, Ukrayna Azerbaycan, Moldova – Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

HAMAS : Hareket-ül Mukavemetül İslamiyye (İslami Direniş Harekatı)

İHDK : İran Halk Direniş Konseyi

İRNA : The Islamic Republic News Agency (İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı)

İHA : İnsansız Hava Aracı

JCPOA : Joint Comprehensive Plan of Action (Ortak Kapsamlı Eylem Planı)

KİK : Körfez İşbirliği Konseyi

KMDİ : Kafkasya Müslümanları Din İdaresi

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

MOSSAD : İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü (İsrail Gizli Servisi)

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NSYÖ : Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

NIOC : National Iranian Oil Company (İran Milli Petrol Şirketi)

NPT : The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)

OPEC : Organization of the Petroleum Exporting Contries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

SCP : The South Caucasus Pipeline (Güney Kafkasya Boru Hattı)

SOCAR : The State Oil Company of the Azerbaijan Republic (Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)

SWIFT : The Society for Woldwide Interbank Financial Telecommunication (Dünya Bankalar Arası Finansal İletişim Topluluğu)

ŞİO : Shanghai Cooperation Organization (Şanghay İşbirliği Örgütü)

TAP : Trans Adriyatik Boru Hattı

TANAP : Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

UAEA : Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Uİ : Uluslararası İlişkiler

TABLOLAR ve ŞEKİLLER

Şekil 1.1. 21.Yüzyılda Güç Dengesi Piramidi……..…47

Şekil 2.2. En Büyük Petrol Rezervine Sahip On Ülke …….……...……81

Şekil 2.3. En Büyük Petrol Rezervine Sahip On Ülke ……..……..…….……..81

Harita 2.4. İran Yumuşak Gücünün Sınırları…….……..95

Harita: 2.5. Şii Hilali Hinterlandı…….95

Tablo 5.1. Azerbaycan-İran İthalat-İhracat Dengesi…….……..……...238

Harita 5.2. Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru ……...……...……245

Tablo 5.3. Azerbaycan-İran Arasında Turist Sayısı..……...…...……...252

GİRİŞ

Modern uluslararası sistemin ilk doğuşu sayılan 1648 Vestfalya (*Westphalia*) Antlaşması ile oluşan dünya düzeni Habsburglar'ın gücünü sınırlamış ve Avrupa güç dengesini oluşturmuştu. 1659 Pirene Anlaşması ile Fransa güçlenerek İspanya'nın yerini aldı. Devletler artık savaş ve barış kararlarını giderek büyük ölçüde dinsel sebeplerle değil, "ulusal çıkarlar" temelinde alma eğilimi göstermeye başladılar. 1815 Viyana Kongresi'nde İngiliz Dışişleri Bakanı Viscount Castlereagh ile Avusturya Başbakanı Klemens von Metternich'in Fransa'ya karşı cezalandırma yöntemine başvurmadan oluşturduğu denge, kıta Avrupası'nı zayıflatmış ve sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere'nin gelecek yüz yılda önünü açmış oldu. 1815 Viyana Kongresi ile Büyük Devlet statüsü kazanan Rusya'nın Viyana düzenlemeleri sonrası Osmanlı devletinin Avrupa'daki toprakları üzerinden genişlemeye çalışması ve buradaki ulusçuluk akımlarını desteklemesi Viyana düzenlemesinin çökmesine neden oldu. 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasındaki güç mücadelesi, bu mücadelenin yapıldığı coğrafyalardaki devletlerin konumunda büyük değişimler meydana getirdi.

Uluslararası sistemin anarşik doğası devletlerin birbirlerinden algıladıkları tehditleri yükseltirken iki dünya savaşının yaşanmasına neden oldu. 1945 sonrasını ifade eden Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasındaki kapasite farkının artması uluslararası sistemde yapısal değişimlere neden olurken Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısını da sona erdirmiştir. 1945-1991 arasında kırk beş yılı aşkın bir süre uluslararası ilişkiler sistemine adını veren iki kutuplu uluslararası sistem yaşandı. Uluslararası sistem içerisinde yaşanan bu süreçlerin etkisi devletlerin dış politika uygulamalarına yansımıştır. Devletlerin dış politikalarına yön veren temel motivasyonun anlaşılmasına yönelik çabalar uluslararası ilişkiler alanında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin genel karakteri nedeniyle yaşanan çatışmalar, sistemin blokları arasında bütünsel bir görünüm arz etmekteydi. Yani bölgesel sorunlar ve bölge devletleri arasındaki ilişkiler en asgari düzeye indirilmiş, bu ilişkiler blok liderlerinin ellerindeki araçlar vasıtasıyla devam ettirilmekteydi. Batı Avrupa'da askeri ve güvenlik konuları ABD'nin liderliğini yaptığı NATO kapsamına girerken, Doğu Avrupa, Orta Asya, Kafkaslar gibi bölgelerdeki askeri ve güvenlik konuları SSCB liderliğindeki Varşova Paktı vasıtasıyla çözüm bulmaktaydı. SSCB'nin dağılması bu durumu değiştirdi, aynı bölgelerde çoklu rekabet politikaları öne çıkmaya başladı.

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında, İran'ı da içine alan Kafkasya ve Orta Asya üzerinde yaşanan rekabeti ifade eden "Büyük Oyun" Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni aktörlerin katılımıyla "Yeni Büyük Oyun" olarak devam etmektedir. Devletler arasındaki çatışmaların nedeni olan ulusal çıkar, güvenlik, beka gibi kavramlar dış politikanın oluşturulmasında yerini korumuştur. Tarihsel süreç içerisinde bu bölgede Timurlular ile Osmanlılar arasındaki rekabet ve savaş, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yaşanan savaşlar, Osmanlı-Memlükler savaşı dini ve kültürel faktörlerin hiçbir dönemde olumlu bir etkiye dönüşmediğinin kanıtlarıdır. Uluslararası politikanın yasaları tüm dönemler için benzer biçimde devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrası, ABD, Rusya, Çin, Hindistan, İran, Türkiye, Japonya, Avrupa Birliği (AB), İsrail gibi küresel ve bölgesel güçlerin Azerbaycan ve İran'ın dahil olduğu bölgede rekabete dahil olmaları mevcut durumu daha da zorlaştırmıştır.

Bu çalışma, uluslararası sistemin iki aktörünün ilişkilerini uluslararası sistemin yapısı bağlamında analiz etmektedir. Devletler arası ilişkilerde kültürel ve dini benzerliklerin ilişkileri kolaylaştırıcı etkisinin olduğu düşünülmektedir. Konstrüktivistlerin kimlik, dil gibi sosyokültürel unsurların da dikkate alınması gerektiği yönündeki görüşleri, çalışmanın ana aktörleri olan Azerbaycan ve İran ilişkilerinin anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır. Her iki devletin tarihin önemli bir döneminde aynı ülkenin bir parçası olmaları, kültürel, dilsel ve dini bakımlardan büyük ortaklıklara sahip olmaları ikili ilişkilerin seyrinde olumlu bir etkiye dönüşmemektedir. Bu durum, çalışmanın **araştırma sorunu** olan, "Azerbaycan ile İran uzun tarihi geçmişi, kültürel ve dini yakınlığı, iki ülke arasında önemli ölçüde kullanılabilecek dil ortaklığına rağmen iki ülke ilişkilerinin işbirliği yerine çatışma eksenli devam etmesinin nedeni nedir? sorusunun anlaşılmasını gerekli kılmakla birlikte buna yönelik merakı da artırmaktadır.

Bu merakın giderilmesine yönelik çalışmalara bakıldığında önemli ölçüde bir eksiklik dikkat çekmektedir. Azerbaycan dış politika çalışmalarında ve ikili ilişkilerinin incelenmesinde genel olarak olaylar üzerinde durulmaktadır. Bu durum dış politikanın arkasındaki temel motivasyonun anlaşılmasını engellemekte ve dış politika yapıcılarına katkının sunulmasını zayıflatmaktadır. Azerbaycan ile ilgili literatür incelendiğinde kuramsal perspektife dayanan çalışmaların realizm gibi ulusal çıkarı önceleyen ya da liberalizm gibi işbirliğine vurgu yapan çalışmalar olduğu görülmektedir. Ancak bu tezin üzerinde önemle durduğu devletlerin ilişkilerinin esas belirleyicisi olarak "uluslararası

sistemin yapısına" vurgu yapan çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu durum, uluslararası sistemin yapısının Azerbaycan dış politikası üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesini eksik bırakmıştır.

Azerbaycan dış politika çalışmalarında yerli ve yabancı çalışmaların nicelik bakımdan olmasa da nitelik bakımdan eksik yönleri dikkat çekmektedir. Azerbaycan iç politikasının sistemi konsolide etme gücü, dış politikaya yönelik eleştirel ve farklı yaklaşımların oluşmasını engellemektedir. Literatürde yer alan çalışmaların çoğu kronolojik bir anlatıma dayanmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan dış politikasını Uluslararası İlişkiler (Uİ) kuramlarına eklemleyen ve bu kuramlar üzerinden okuyan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen boşlukları doldurmak amacıyla uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin dış politikaları üzerinde belirleyici unsur olduğunu iddia eden Neorealist kuram ve bu kuramda merkezi bir öneme sahip olan "güç dengesi" üzerinde durularak Azerbaycan-İran ilişkileri analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede çalışmada devletlerin kapasitelerinin uluslararası sistemi belirleme düşüncesinden hareketle, yapı, ulusal çıkar, güç, güvenlik, beka, devletlerin kapasiteleri gibi kavramlar üzerinde durulmuştur.

Azerbaycan-İran ilişkilerini farklı kuramsal perspektiflerden inceleyen çok sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Rafig Rustamov tarafından 2008 yılında yazılan "Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması ve Güvenlik Yaklaşımları" başlıklı doktora tezidir. Tez, iki ülke ilişkilerini uluslararası ilişkiler teorilerinden Konstrüktivizm perspektifinden ve Güvenlikleştirme kavramı bağlamında incelemiştir. Çalışma, konstrüktivizmin temel argümanlarından kimliğin Azerbaycan özelinde dış politika üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Üç bölümde ele alınan çalışmanın son bölümü Azerbaycan dış politikasının güvenlik boyutuna ayrılmıştır. Bu çalışmada devletlerin dış politikalarının oluşturulmasında uluslararası sistemin etkisi tümüyle göz ardı edilmektedir. Bu yönü ile bizim ortaya koyacağımız çalışmadan farklılık arz etmektedir.

Alana yönelik bir diğer çalışma Elnur Paşa tarafından yazılan "Azerbaycan'da Etnik Gruplar ve Dış Politikaya Etkileri" başlıklı doktora tezidir. Bu çalışma daha çok Azerbaycan'da demografik yapının dış politikaya etkisi üzerinde durmaktadır. İki bölgesel aktörün (Rusya ve İran) Azerbaycan ile ilişkilerinde etnik unsuru nasıl araçsallaştırdıkları

ve baskı aracı olarak kullandıklarını ele alan çalışma, dış politikanın oluşumunda etnik faktörün etkisini incelemekle sınırlıdır.

2015 yılında Kamran Abbasov tarafından yazılan "İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasında Enerjinin Rolü" başlıklı doktora tezinde ise, enerjinin bir faktör olarak dış politikaya etkisi incelenmiştir. Azerbaycan petrolleri üzerinde ABD ve Rusya'nın politikalarının merkeze alındığı çalışmada dış politikaya etki eden diğer faktörler ele alınmamıştır. Enerji, güvenlik, Ermenistan ile ilişkiler bağlamında Karabağ sorunu ve sistemin diğer aktörlerinin Azerbaycan dış politikası ve Azerbaycan-İran ilişkilerine etkilerini inceleyen çalışmamız Azerbaycan dış politikasının anlaşılması bakımından daha genel bir çerçeve sunmaktadır.

2019 yılında Elsever Salmanov trafından yazılan "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev 1993-2003" başlıklı doktora tezi Haydar Aliyev dönemi ile sınırlandırılması nedeniyle Azerbaycan'ın günümüzde devam eden dış politika yaklaşımına dair bilgiler sınırlıdır. 2012 yılında Esme Özdaşlı tarafından yazılan, "Stratejik Ortaklık Kavramı ve Azerbaycan'ın İsrail Politikası" başlıklı doktora tezi, iki ülke ilişkilerini incelemenin yanında Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin İran üzerinde oluşturduğu etkilere de değinmiştir.

2017 yılında Agil Memmedov tarafından yazılan "Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış politikasının Analizi", başlıklı doktora tezi Azerbaycan dış politikasını karşılıklı bağımlılık perspektifinden ele almaktadır. Azerbaycan dış politikasına yönelik diğer bir çalışma 2002 yılında Adalet İbadov tarafından yazılan, "Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler" başlıklı doktora tezidir. Tezin odak noktası Karabağ sorunu ile sınırlandırılmıştır.

2004 yılında Omar Vera Munız tarafından yazılan "Elements of Azerbaijan's Independent Foreign Policy: Energy, Geography and Global Powers Rivalry" (Azerbaycan'ın Bağımsız Dış Politikasının Unsurları: Enerji, Coğrafya ve Küresel Güçler Rekabeti) başlıklı doktora tezi, coğrafyanın ve enerji kaynaklarının Azerbaycan dış politikası üzerinde etkilerinin yanında Rusya ve ABD'nin Azerbaycan enerji kaynakları üzerindeki güç mücadelesini incelemiştir.

2008 yılında Azer Aliyev tarafından yazılan "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi ve Askeri Boyutu" başlıklı yüksek lisans tezi, iki ülke ilişkilerini etkileyen faktörlere değinmekle birlikte sınırlı bilgiler vermektedir. Diğer bir çalışma ise, 2014'de Alim Mammadov tarafından

yazılan, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Bölgesel Dış politikası" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bizim çalışmamız ile süreç bakımından aynı olsa da Azerbaycan-İran ilişkilerini çok sınırlı bir biçimde ele almıştır.

2014 yılında Hakan Boz tarafından yazılan "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013)" başlıklı yüksek lisans tezi, Azerbaycan-İran ilişkilerini bizim çalışmamız ile benzer çerçevede ele almıştır. Ancak, çalışmanın teorik bir perspektiften yoksun oluşu iki ülke ilişkilerinin arkasındaki motivasyonun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Diğer bir çalışma ise 2017 yılında Cüneyt Yılmaz tarafından yazılan, "İran'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İran İlişkilerine Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezidir. Çalışmada, etnik faktörün iki ülke ilişkileri üzerinde etkisini tarihsel süreçle birlikte ve Güney Azerbaycan sorununa odaklanarak ele alınmıştır. Tez, iki ülke ilişkileri üzerinde sadece bir faktörün etkisini incelemekle sınırlıdır.

2019 yılında Elnura Celilova tarafından yazılan diğer bir çalışma ise, "Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri" başlıklı yüksek lisans tezidir. İki ülke ilişkilerini doğrudan ve neoklasik teori perspektifinden ele alması bakımından dikkat çekici bir çalışmadır. Devlet içi faktörlerin dış polika üzerinde bir etkisinin olmadığını düşündüğümüz çalışmamızdan farklı bir perspektif sunması tezin önemli bir yönüdür. 2018 yılında Ufuk Aygün tarafından yazılan, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Parametreler" başlıklı yüksek lisans tezi, konu ve Azerbaycan dış politikasını belirleyen parametreleri inceleme bakımından sınırlı bir biçimde ele alınmıştır.

Azerbaycan dış politikasına yönelik diğer bir çalışma ise, 2000 yılında Nazım Caferov tarafından yazılan "Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) Döneminde Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)" başlıklı yüksek lisans tezi ile 2017 yılında Adem Ağar tarafından yazılan "Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi ve Elçibey Dönemi" başlıklı çalışmalardır. Her iki tezin de odağı Elçibey dönemi ile sınırlıdır.

2006 yılında Elvin Mirzayev tarafından yazılan, "Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi ve Batı'yla Bütünleşme" başlıklı yüksek lisans tezi, Azerbaycan enerji kaynaklarının Batılı ülkeler ile geliştirilen ilişkilerde bir faktör olarak incelemiştir. Alana yönelik diğer bir çalışa ise, Zamin Mustafayev tarafından 2015 yılında yazılan, "Enerjinin Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri: Hazar Havzası ve Azerbaycan Örneği" başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışma, enerjinin Azerbaycan ulusal güvenliğini etkilemesi bakımından

önem taşımaktadır. 2015 yılında Günay Kerimova tarafından yazılan "Azerbaycan'ın bağımsızlık Sonrası Kafkasya Politikası: Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)" başlıklı yüksek lisans tezi, Haydar Aliyev dönemi ile sınırlandırılmıştır.

2012 yılında Elbay Aliyev tarafından yazılan "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri (19912-2012): Bir Dış Politika Bilançosu" başlıklı yüksek lisans tezi, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini realist perspektiften ele almıştır. Etibar Guliyev'in 2013 yılında yazdığı "The Issue of the Azeri Minority in Relations betwen the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran" (Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti İlişkilerinde Azeri Azınlığı Sorunu) başlıklı yüksek lisans tezi, iki ülke ilişkilerini etnik faktör bağlamında incelemek ile sınırlandırılmıştır. Murad Neriman Kuliyev'in 2018 yılında yazdığı "Geoeconomic Aspects of Usage of Oil and Gas Resources Azerbaijan" (Azerbaycan Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Jeoekonomik Yönleri) başlıklı yüksek lisans tezi, enerji kaynaklarının bir faktör olarak dış politika üzerindeki etkilerini incelenmiştir.

Literatürde Azerbaycan dış politikasına odaklanan çalışmaların tamamını burada tahlil etmek çalışmanın sınırları bakımından mümkün değildir. Ancak literatürde yer alan çalışmaların tamamına bakıldığı zaman Azerbaycan dış politikasını teorik bir perspektiften ele alan çalışmaların çok sınırlı olduğu, üstelik iki ülke ilişkilerine odaklanan çalışmaların teorik perspektiften yoksun olan yüksek lisans çalışmaları düzeyinde kaldığı, dahası bu çalışmaların hiç birinin İlham Aliyev döneminde iki ülke ilişkilerine dair olmadığı görülmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerini uluslararası sistemin etkisi bağlamında ele aldığımız bu çalışma hem süreç hem de teorik perspektif bakımından bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın Azerbaycan-İran ilişkilerinin niteliğinin anlaşılmasına katkı sunmasının yanında, literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, literatür incelemesinin yanı sıra mülakat tekniği ile elde edilen bilgilerin değerlendirilmesiyle yapılmıştır. Çalışmanın yazımında konu ile ilgili Azerbaycan Türkçesi, Türkçe ve İngilizce yazılı kaynaklar incelenmiş ayrıca konu ile ilgili derinlemesine bilgiler elde etmek amacıyla Azerbaycan'da çalışmaya katkı sunacağı düşünülen kişiler ile mülakatlar yapılmıştır. Mülakat soruları, çalışmanın içeriğine göre oluşturulmuştur. Görüşmeler yapılırken, kişilerin zamanla değil konu ile sınırlandırıldığı "Derinlemesine Görüşme" tekniği kullanılmıştır. Görüşme yapılan kişinin alanına göre açık uçlu soru tipi tercih edilmiş ve katılımcı ile yapılan mülakatta gerekli görüldüğünde

mevcut soru listesinden farklı sorular da sorulmuştur. Mülakatlar Haziran-Temmuz aylarında (2017) Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) uzmanları başta olmak üzere alan ile ilgili bilim insanları, siyasetçiler, gazeteciler, din adamları ve bürokraside yer alan diğer görevliler ile mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın ilk yıllarından bu yana İran ve Azerbaycan'da yaptığım gözlemler çalışmada ham verilerin elde edilmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Mülakatlar 30-60 dakika aralığında katılımcıların uygun gördükleri yerlerde yapılmıştır. Mülakatlarda, katılımcıların izni alınarak ses kaydı yapılmıştır. Yapılan mülakatın bilimsel bir çalışma için yapıldığı ve mülakatta konuşulmayan konuların çalışmada kullanılmayacağı hususunda kendilerine sözlü teminat verilmiştir. Mülakat yapılan bazı katılımcıların resmi görevlerine uygun cevap verdikleri ancak, mülakat bittikten ve ses kayıt işlemi tamamlandıktan sonra daha rahat ve farklı bilgiler verdikleri gözlenmiştir. Bu durum çalışmada kullanılmasa da Azerbaycan-İran ilişkilerinin niteliğine yönelik kanaatin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Çalışmanın temel hipotezi, "Azerbaycan-İran ilişkileri uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler ve güç dengeleri değişimlerine bağımlı olarak devam etmektedir" şeklindedir. Çalışma altı bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Bölümler sırasıyla, çalışmanın teorik çerçevesi, Azerbaycan ve İran'ın kapasite bakımından analizi, iki ülke ilişkilerinin tarihi arka planı, Azerbaycan ve İran'ın uluslararası sistemdeki konumları ve sistemin başat aktörü ABD ile ilişkileri ve son iki bölümde çalışmanın odağı olan İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerinin işbirliği ve çatışma alanları ile yine aynı dönemde Azerbaycan-İran ilişkilerine etki eden üçüncü taraflar olarak yapılandırılmıştır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmeye yer verilmiştir. Çalışma içerik bakımdan şu şekilde özetlenebilir:

Birinci Bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bölümde öncelikle neorealist teorinin ilk adımını oluşturan ve birçok bakımdan benzerlikler gösteren realist teorinin ortaya çıkışı ve bu alana katkı sunan temel eserler ve yazarlara kısaca değinilmiş ardından neorealist kurama odaklanılmıştır. Neorealist kuramın öncüsü Kenneth Waltz'a geniş bir biçimde yer verilmiş ve kuramda merkezi yere sahip olan güç dengesi üzerinde durulmuştur. Özellikle bölüm sonunda, Azerbaycan-İran ilişkilerinin incelenmesinde teorik yaklaşım olarak neorealizmin neden tercih edildiği izah edilmiştir.

*İkinci Bölüm'*de, çalışmanın ana aktörleri olan Azerbaycan ve İran kapasite bakımından analize tabi tutulmuş ve çalışmanın ana eksenini oluşturan güç dengesinin oluşmasında bu iki ülkenin kapasitelerinin farklı olmasının etkileri incelenmiştir. Ayrıca her iki ülkenin kapasiteleri incelendikten sonra neorealist kuramın Azerbaycan ve İran dış politikalarına uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın *Üçüncü Bölüm'*ü ise Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihsel arka planını içermektedir. Çalışma, İlham Aliyev dönemini kapsamasına rağmen iki ülke ilişkilerinde günümüzde devam eden sorunların kaynağının tarihsel bir yönünün olduğu gerçeğinden hareketle bu bölümün yazılması gerekli görülmüştür. Bu bölümde iki ülkenin tarihsel olarak uzun bir dönem aynı bölge sınırları içerisinde olduğunun altı çizilmiş, günümüz Azerbaycan sınırlarında kurulup İran üzerinde hakimiyet kuran Safeviler ve Kaçarlar'ın uzun bir süre bölgeyi hakimiyetleri altında tuttukları, merkezi otoritenin zayıflamasına paralel olarak bölgede farklı otonomilerin oluştuğu ve 19. Yüzyılın ilk yarısında tarihsel ayrışmanın yaşandığı ortaya konmuştur. Nitekim, bu bölümde, günümüzde de iki ülke ilişkilerinde sorunlu bir alana dönüşen Azerbaycan topraklarının bölünmüşlüğü meselesi üzerinde durulmuştur. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları ile Aras nehri sınır olmak üzere Azerbaycan bölgesi iki bölüme ayrılmıştır. Azerbaycan'ın bölünmüşlüğü düşüncesini güçlendiren unsurun İran'da Fars kimliğinin öne çıkması olduğu düşünülmektedir. Çünkü İran'da yönetimde olan Türklerin iktidardan düşmeleri bu düşüncenin güçlenmesini sağlamıştır.

Yine bu bölümde, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da iktidara gelen Ebülfez Elçibey ve Haydar Aliyev dönemleri analiz edilmiştir. Çalışmanın temel argümanı olan devletler ararası ilişkilerin iç yapısal faktörlerin etkisinden uzak olduğu görüşünün doğrulandığı tespit edilmiştir. Elçibey'in milliyetçi söylemlerinin iki ülke ilişkilerinde yarattığı krizler, sonraki süreçte iktidar değişime rağmen Haydar Aliyev döneminde de düşük yoğunluklu olsa da devam etmiştir.

Dördüncü Bölüm'de uluslararası sistemin Azerbaycan ve İran dış politikaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Her iki devletin sistemin halen en önemli düzenleyici gücü olan ABD ile olan ilişkileri, güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar bağlamında ele alınmıştır. Uluslararası sistemi etkileme kapasitesi bakımından ABD'nin bölgesel ve küresel politikalarının, bölge ülkeleri üzerinde oluşturduğu güvenlik krizleri devletlerin dış politika davranışlarında ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan ve İran'ın ABD ile

oluşturdukları ilişkinin karakteri, birbirleri ile olan ilişkilerinin ve üçüncü taraflar ile kurdukları ittifak ilişkilerinin de belirleyicisi olmaktadır. Bu bölümde, her iki ülkenin uluslararası sistemdeki mevcut konumlarının güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar ile ilişkilerinin seyrinde nasıl etkiler oluşturduğu tartışılmıştır.

Çalışmanın *Beşinci Bölüm'*ünde, tez için belirlenen kuramsal ölçütlerle İlham Aliyev dönemi dış politika uygulamaları bir araya getirilerek Azerbaycan-İran ilişkileri analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan-İran ilişkilerinin çatışma alanları olarak kabul edilen, Güney Azerbaycan, Din ve Hazar'ın statüsü sorunları üzerinde durulmuştur. Çalışmada ayrıca her iki devletin uluslararası sistemdeki mevcut konumları ve ABD ile ilişkilerinin, iki ülke arasındaki sorunlu alanlar üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Bu bölümde ayrıca Azerbaycan-İran ilişkilerinin işbirliği alanları da incelenmiştir. Realist teorinin aksine neorealizm, bir ülkenin uluslararası konumunu belirlemede ekonomik çıkarları daha çok önceler. Bu modele göre, bir ülke yalnızca politik ve coğrafi güç arayışı içinde değildir, aynı zamanda ekonomik güç için de çabalar. Ekonomik güç devletlerin askeri güçlerinin de artmasını sağlayacaktır. Böylece devletlerin kapasiteleri artacak ve uluslararası ve bölgesel güç denkleminde ağırlıklarını artırmış olacaktır. Azerbaycan'ın İran ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler bu bağlamda değerlendirildiğinde kuramsal perspektif ile örtüşür niteliktedir. Hem Azerbaycan hem de İran geliştirdikleri ekonomik ilişkiler vasıtasıyla bölgede güçlerini artırmaktadır. Azerbaycan'ın Batı ile gelişen ekonomik ilişkilerine rağmen Kuzey-Güney güzergahında da ekonomik ilişkileri gelişmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerinin ekonomik boyutunun gelişmesini sağlayan önemli bir unsur Nahçıvan'ın varlığıdır. Nahçıvan'ın eksklav durumu bunu zorunlu kılmaktadır. Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ile kara sınırı kapanan Nahçıvan'ın bağlantısı İran üzerinden sağlanmaktadır. Dolayısı ile Nahçıvan'ın gerek enerji tedariği gerekse diğer lojistik ihtiyaçlarının İran üzerinden sağlanması Bakü için İran ile ilişkilerinde işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın son bölümü olan *Altıncı Bölüm*'de dönemsel olarak İlham Aliyev iktidarına odaklanılarak Azerbaycan-İran ilişkilerine etki eden üçüncü taraflar incelenmiştir. Bu çerçevede iki ülkenin uluslararası sistemde aldıkları konumlar ve mevcut sorunları karşısında diğer aktörlerin yaklaşımları iki ülke ilişkilerinin seyrinde etkili olmaktadır. Azerbaycan-İran ilişkilerinde özellikle iki ülkenin özel önemi olduğu görülmektedir: Ermenistan ve ABD/İsrail ittifakı. Azerbaycan dış politikasının belirleyici

en temel parametresi olarak kabul edilen Karabağ sorununa İran'ın yaklaşımı ve Ermenistan ile ilişkileri, ve bu faktörlerin bölgesel güç dengesinde oluşturduğu kaymaları, Azerbaycan bölge dışı ülkeler ile özellikle İsrail ile geliştirdiği ilişkiler vasıtasıyla korumaya çalışmaktadır. Bu durum Azerbaycan-İran ilişkilerinde güvenlik kaygılarını artırırken dış politikalarının güvenlik merkezli bir karakter kazanmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu bölümde, iki ülke ilişkileri üzerinde Rusya ve Türkiye'nin bir etkisinin olup olmadığı da sorgulanmıştır. Son olarak, Azerbaycan'ın Doğu-Batı enerji ve nakliyat güzergahının önemli bir geçiş ülkesi olan Gürcistan'ın, İran ile ilişkilerdeki etkisi de incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, teorik ve ampirik veriler ile elde edilen bilgilerin değerlendirmesi yapılmış ve öngörülen hipotezle ilgili genel yargıya ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE: NEOREALİZM VE GÜÇ MÜCADELESİNDE DENGE OLGUSU

Teori, bilimsel araştırmalara ışık tutan genellemeler olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle kökleşmiş geniş bir geçerliği olan hipotezlerdir. Teoriler, hipotezlerin kontrollü deneyler ile doğrulanmasıyla ortaya çıkar. Teoriler, doğruluğu tam ispatlanmadığı gibi çürütülmemiş ve yeni çalışmalar ile sürekli bir biçimde desteklenen hipotezlerdir[1]. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir bilim dalında araştırılan alanla ilgili olgu ve olaylar arasındaki ilişkinin anlaşılmasında zorunlu bir yaklaşım olarak da tanımlanabilir. Teoriler, olayları ve olguları daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Doğa bilimlerinde insanlığın varlığını tehdit eden araştırmalara ışık tuttuğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da savaşların önlenmesi, barışın sağlanması ve insanlığın sahip olduğu değerlerin korunmasına hizmet eder. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi günümüzde de teorik çalışmalar ve çabalar gelişerek devam etmektedir. Teoriler araştırılan olgular arasındaki bağlantıyı analize yaradıkları gibi bu ilişkilerin gelecekte hangi yöne evrileceklerini de anlamamıza yarar ve öngörülerde bulunmamızı sağlar[2].

Bilimsel çalışmalarda neden bir teori kullanmamız gerektiğini Kenneth Waltz şu şekilde açıklamaktadır: Teoriler, yasaları açıklar ancak gerçekliği asla ispat edemezler. Bunun yanında kuramlar, araştırma için varsayımlar üreterek terimler ve kavramları tanımlar ve bunlar arasındaki ilişkiyi göstererek araştırmacıya yardımcı olur[3]. Analiz çerçevesi olarak benimsenen teoriler, araştırdığımız soruna yönelik betimleme, açıklama, öngörme imkanı sunmaktadır. Arı'ya göre analitik bir teoride öncelikle bulunması gereken koşullar da bunlardır [4]. Teorik çalışmaların ampirik bilgiler ile desteklendikleri zaman daha faydalı olacakları açıktır. Aksi takdirde çalışmalar soyut tartışmalar halinde devam edecek ve dünyada yaşanan somut olaylardan uzak sadece entelektüel bir faaliyet alanına hapsolacaktır. Diğer taraftan sadece ampirik çalışma yapmak araştırmacının betimleyici

[1] İbrahim Arslanoğlu, *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri,* Gazi Kitabevi, Ankara 2016, s. 83.
[2] Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Alfa Yayıncılık, Bursa 2004, s. 15.
[3] Kenneth Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, (Çev. Ersin Onulduran), SBF Yayınları, Ankara: 1982, s. 7.
[4] Tayyar Arı, a.g.e., s. 15.

dar bir alana hapsolmasına neden olabilecektir. Bu nedenle araştırılacak konuların teorik bir bakış açısına sahip olması yapılan akademik çalışmaya daha da zenginlik katacaktır[5].

Fen bilimlerinde yapılan araştırmalarda mutlak bir doğruluğa ulaşılabilmektedir. Ancak, sosyal bilimlerde özellikle de uluslararası sistemde değişimin çok hızlı olduğu uluslararası ilişkiler alanında yapılan çalışmalarda mutlak bir doğruya ulaşmak imkansızdır. Bu nedenle yapılacak tüm tahminler hata içerebilir. Teorilerin açıklayıcılık gücünün sınanması için uluslararası politikada çok sayıda konu vardır. Şüphesiz aynı konu farklı teorik yaklaşımlar ile açıklanmaya çalışılabilir. Kaldı ki dünyadaki gelişmeleri tek bir teorinin açıklama gücü de sınırlıdır. Ancak uluslararası sistem içerisinde gelişen bazı olayları açıklamada bazı teorilerin açıklama gücü diğerlerinden daha fazla olabilir. Araştırılacak konu için neorealist teorinin seçilmesinin nedeni de budur. Bu nedenle bu bölümün amacı, ileride ayrıntılarıyla ele alınacak olan konunun teorik çerçevesini çizmek olacaktır.

1.1 Uluslararası İlişkilerde Realist Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkiler disiplininin kavramsal gelişiminde realizm önemli bir adım olmuştur. 1930'lardan 1980'lerin ortalarına uluslararası ilişkiler disiplinine hakim paradigma olması nedeniyle, "uluslararası ilişkilerin teorisi" olarak anılmıştır[6]. Bu teorinin tartışılmasını sürekli kılan nedenler, insanlığın sürekli karşılaşma ihtimalinin olduğu konulara ilişkin olmasıdır. Realist teorinin içeriği, zaman ve mekan unsurlarını gözetmeden uygarlık tarihi içerisinde insanlığın sürekli karşı karşıya kaldığı tüm politik, ekonomik, askeri ve sosyal konulardır[7].

Realizmin dayanak noktası olan güç politikası ve gücün ölçülemeyecek bir unsur olması nedeniyle güç dengesi politikasına ve devlete aşırı vurgu, ulusal çıkarın tanımlanmasına yönelik karmaşa, insanın doğasına yönelik olumsuz bakışı gibi etkenler realizme yönelik eleştirilerin oluşmasına neden olmaktadır. Ancak realizm, kendisine yöneltilen eleştiriler ve uluslararası sistemde meydana gelen değişimleri de dikkate alarak kendisini yenileyerek yeni eklemeler ve yöntemsel değişimlerle varlığını devam ettirmeyi

---

[5] Umut Uzer, "Uluslararası İlişkiler Teoriler", (Ed. İdris Bal), *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler,* Lalezar Kitabevi, Ankara, 2008, s. 76.
[6] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 33.
[7] Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* (Der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 159.

başarmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan değişimler her ne kadar devletlerarası ilişkilerde işbirliği beklentilerinin oluşmasına neden olsa da uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler hala devletler arası ilişkilerde güç ve güce dayalı politikaların önemini ortaya koymaktadır. Bu durum realizmin hala uluslararası ilişkilerin en etkili teorisi olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Bu bölümde, öncelikle realist teori geleneği ve bu geleneğin oluşmasında katkı sağlayan kişilerin görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca, bu teorinin her bir realist düşünürün üzerinde tümüyle ittifak ettiği varsayımlarla sınırlı yekpare bir teori olmadığının altı çizilerek, analiz seviyesi bakımından farklılaşan, Klasik Realizm ve Yapısal Realizm/Neorealizm versiyonları incelenecektir. Neoklasik Realizmin devletlerin iç siyasal yapılarına odaklanması nedeniyle incelemeye tabi tutulmayacaktır.

1.1.1 Klasik Realizm ve Felsefi Temelleri

Klasik realist teori, siyaset üzerinde insan doğasının etkisinin ve devletlerin üzerinde kısıtlamalarda bulunabilecek uluslararası bir otoritenin olmaması varsayımları üzerine kurulmuştur. Böylece devletler için *güç* ve *çıkar* uluslararası ilişkilerinin geniş bir alanını oluşturmaktadır. İnsan doğasını egoist ve ahlaksız olarak değerlendiren klasik realistler, bu doğanın antik dönemden beri de değişmediğini kabul etmektedirler.[8] Klasik realistler, uluslararası ilişkileri insanın sosyal ilişkilerinin dışında ayrı bir alan olarak görmedikleri için uluslararası ilişkileri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirirler. Bu nedenle uluslararası ve ulusal politikaları birbirinden ayrı değerlendirmezler, aksine bu iki alanı birbirini etkileyen alanlar olarak değerlendirirler ve uluslararası ilişkilerin ahlaki boyutuyla ilgili açıklamalar ve değerlendirmeler yaparlar[9]. Felsefi temelleri M.Ö. 431-404 arasında Thucydides'in Yunan şehir devletlerinden Atina ile Sparta arasında gerçekleşen Peloponez Savaşı'nı yazdığı eserine dayandırılan klasik realizm daha sonra 16. Yüzyılda İtalyan siyaset bilimci Niccola Machiavelli ve 17. Yüzyılda İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un çalışmalarında kendisine yer bulmuştur. 20. Yüzyılın başlarından itibaren de bu akıma güçlü bir destek verenler arasında E. H. Carr ile Hans Morgenthau gibi isimler sayılabilir.[10]

Thucydides, Atina ve Sparta müttefiki şehir devletleri arasındaki Peloponez Savaşı sırasında Amphipolis şehrini savunmak için Trakya'ya gönderilmiş Atinalı bir generaldir.

[8] Jack Donnely, *Realism and International Relations,* Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 9.
[9] Eyüp Ersoy, a.g.e., s. 166.
[10] Mustafa Aydın, a.g.e., s. 37.

Ancak şehrin savunmasında başarısız olan Thucydides yirmi yıl sürgün ile cezalandırılmış ve bu süre içerisinde savaş ile ilgili gözlemlerini *Peloponez Savaşı* isimli eserinde yazmıştır[11]. M.Ö. 434'te küçük bir şehir-devleti olan Epidamnus'ta iç karışıklıkların çıkması olayları tetikleyen neden olmuştur. Yunan devletleri arasındaki güç dengesinin Atinalılar aleyhine bozulma ihtimali üzerine Atinalılar duruma müdahil olmuştur. Yunan şehir devletlerinin Atina ve Sparta etrafında birleşmeleri sonucunda, Spartalılar, Atina'nın gücü denetlenmezse Yunanistan'ın tamamını egemenliği altına alacağından endişelenerek savaşa katılmıştır. Sparta, bozulmaya başlayan güç dengesini korumak için savaş yolunu seçmiştir. M.Ö. 404 yılında Sparta'nın zaferi sonrasında Atina barış talep etmek zorunda kalmıştır. Böylece Atina'nın Yunanistan'ın tamamına sahip olabilecek gücü kırılmış oluyordu[12]. Thucydides'in gözlemlerinden hem tarihçiler hem de uluslararası ilişkiler teorisyenleri savaşın ilerlemesi ve nedenlerini analiz etmede faydalanmışlardır[13]. Thucydides, realist teori geleneği açısından, devletlerarası ilişkileri kendisinden önce kimsenin yapmadığı, ittifak, dengeleme, strateji, silahlanma yarışı, caydırıcılık, güç dengesi ve diplomasi gibi kavramlarla sebep-sonuç ilişkisi içeresinde açıklamaya çalışmıştır. Realizm açısından Thucydides'in eserindeki en dikkat çekici kısım, Melos şehir devletlerine gönderilen Atinalı elçiler ile Meloslular arasında geçen güç politikasının en saf ifadesi olan "hakkın, dünya sürdükçe, güçte eşit olanlar arasında bir mesele olduğu, güçlülerin yapabilecekleri şeyi yapmalarına karşın zayıfların çekmeleri gerektikleri ızdırabı çektikleri" sözleridir[14].

Realist teori geleneğinin öncülerinden diğeri ise 16. yüzyıl İtalya'sında Floransalı devlet ve fikir adamı Niccolo Machiavelli'dir. Machiavelli, insanın ve devletin hareketliliğini ve devlet içerisindeki güçler arasında çekişmeleri dikkate alarak önerilerde bulunmuş, realist ve rasyonel düşünceleri ile öne çıkmıştır[15]. 16. Yüzyılda İtalya'nın

---

[11] Eyüp Ersoy, a.g.e., s. 166.
[12] Joseph S. Nye, ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak Kurama ve Tarihe Giriş*, (Çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, ss. 22-23.
[13] Taehyun Kim,"Thucydides, Theories of International Relations and the Future of U.S. –China Relations: A South Korean View", *IPSA World Congress*, 2012, s. 10.
[14] Eyüp Ersoy, a.g.e., s.167., Realism: The State and Balance of Power, ss. 43-44, http://vig.pearsoned.com/samplechapter/0205082939.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2017), Steven E. Lobell, "Structural Realism/Offensive and Defensive Realism", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, December 2017, ss. 3-4, Jack Donnelly, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* (Çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan) Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 74. https://www.oxfordre.com/internationalstudies/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304 (Erişim Tarihi: 15.01.2017).
[15] Ekrem, B. Ekinci,"Machiavelli ve Hukuk Tarihindeki Yeri", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 1-3, 1996, s. 213.

birleştirilmesi için Floransalı yönetici Lorenzo di Medici'ye ithaf ettiği *Prens* (ilk basım 1532) adlı eseri bir hükümdara tavsiyeler içermesinin yanında ülke güvenliğinin nasıl sağlanacağına yönelik fikirler içermesi bakımından da önemlidir[16]. Prens, devlet adamlarına toplum üzerinde gücün kazanılmasını ve sürdürülmesini göstermektedir. Felsefi bakımdan "amaç aracı aklar" anlayışını benimsemesi nedeniyle siyaset bilimi literatürüne Makyavelizm olarak geçmiştir. Machiavelli'ye göre, bir insan en yüksek politik gücü başaracak olursa, bunun nasıl kazanıldığının pek bir önemi olmayacaktır. Güç karşısında kitleler boyun eğeceklerdir. Biricik günah politik erki ele geçirmeyi başaramamaktır. Çünkü bunu başaramayan kişi yok edilebilir[17]. Machiavelli, savaşmanın iki ayrı yolunun olduğunu söyler: Yasalara uymak ve zora başvurmak. İlki insanlara özgü iken zora başvurmanın hayvanlara özgü bir yol olduğunu söyler. Birincisinin yeterli olmadığı durumlarda ikincisi kullanılır. Ancak bir hükümdar yeri geldiğinde bunların ikisini de kullanabilmelidir. Hem hayvan hem de insan kimliğini kullanması gereken yönetici, hayvan doğasını kullanacaksa hayvanlardan tilki ya da aslanı tercih etmelidir. "Çünkü aslan tuzaklardan, tilki de kurtlardan korunamaz". Tuzaklardan korunabilmek için tilki kadar kurnaz, kurtlardan da kendilerini koruyabilmek için aslan olmaları gerekmektedir[18]. Machiavelli, bu eserinde hükümdarların kişilik özellikleri üzerine ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Hükümdarların zalim değil, merhametli görünmeleri gerektiğini ancak kimi zaman acımasız kimi zaman da merhametli olması gerektiğini söylemiştir. Hükümdarların kendilerine çok güvenip umursamaz, fazlaca güvensiz görünüp çekilmez biri olmamaları gerektiğini tavsiye etmektedir.[19] Realist teori geleneği açısından Machiavelli'nin altını çizdiği, siyasetin olması gereken üzerinden değil, olan üzerinden yürütülmesi önerisi önemli bir temel teşkil etmektedir. Machiavelli'ye göre, gerçek yaşamla düşlenen yaşam birbirinden uzaktır, olanı bırakıp olması gerekenin peşinden giden kişinin elindekileri de kaybedeceğini ve yıkıma uğrayacağını söylemektedir.[20]

Machiavelli, eserinde güç, güç dengesi, ittifak ilişkileri ve kent devletleri arasındaki çatışmaların nedenleri üzerinde durmuştur. Hükümdar iktidarının devam etmesini sağlayabilmek için içten ve dıştan gelebilecek tertipleri karşılayabilecek güce sahip

[16]Tuğçe V.Sevim,"Mearsheimer ve Walt'ın Realist Bakışı", *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, (Der. Hasret Çomak, Caner Sancaktar), 2013, s. 34.
[17] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* MKM Yayıncılık, Bursa 2013, s. 146.
[18] Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, (Çev. Necdet Adabağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 66-67.
[19] Niccolo Machiavelli, a.g.e., s. 63.
[20] Niccolo Machiavelli, a.g.e., s. 59.

olmalıdır. Hükümdarların bunlara karşı koyacağı en önemli silahları, kendilerine karşı halkta nefret uyandırmamalarıdır.[21]

Realist teorinin dikkat çeken diğer bir filozofu 17. Yüzyılda İngiltere'de soylu bir ailede dünyaya gelen Thomas Hobbes'tur. Hobbes (1588-1679), 1641 yılında hükümet karşıtı suçlamalardan dolayı Fransa'da yaşamaya başlamış, 1651 yılında cumhuriyetçi rejime sadakat sözü verdikten sonra ülkesine dönebilmiştir.[22] Realist teorinin temel eserlerinden kabul edilen Thucydides'in *Peloponez Savaşı*'nı Yunanca'dan İngilizce'ye çevirerek, Thucydides'in eseri gibi realist teori geleneğinin önemli eserlerinden sayılan ünlü *Leviathan*'ı yazmıştır. Machiavelli gibi Hobbes'ta eserini kralı memnun etmek için yazmıştır.[23] Hobbes, kilisenin devlete bağlı olması gerektiğini yazmasına rağmen "yurttaşları için barış ve güvenliği sağlayamayan tüm hükümetlerin değiştirilmesi" gerektiğini savunduğu için beklentilerinin tersine kralı rahatsız etmiştir. Hobbes'un eserinin siyaset biliminde ilk genel teori olduğu düşünülmektedir. İnsan doğası ile ilgili düşünceleri olumsuz olan Hobbes, bu konuda Machiavelli ile benzerlikler taşımaktadır[24]. İnsan doğasında boş bir kibir gören Hobbes, bu doğada üç temel kavga nedeni görmektedir: Rekabet, güvensizlik, şan ve şeref. Bunlardan birincisi başkalarının varlıklarına ve kişiliklerine sahip olmaya, ikincisi, kendilerini korumaya, üçüncüsü ise, kazanabilecekleri bir gülümseme ya da aşağılama ve küçümsemelere karşı şiddet kullanımına neden olur.[25]

Hobbes, *Leviathan*'ı genel olarak iç politika için yazmış olsa da insan doğasına yönelik düşünceleri devletlerin davranışlarına da uygulanabilecek nitelik taşımaktadır. İnsanlar, onları baskı altında tutacak (devlet gibi) bir güç olmadığı zamanda savaş durumu içindedirler ve bu durum "herkesin herkese karşı savaşı"dır. Böyle bir durumun getireceği sıkıntılara da değinen Hobbes, çalışmanın karşılığının belirsiz olduğu gerekçesiyle böyle dönemlerde çalışma ortadan kalkmakta ve hepsinden kötüsünün de ölüm korkusu ve tehlikesi olan bu durumda, insan hayatının "yalnız, yoksul, kötü ve kısa süreceğini" öne sürer[26].

[21] Niccolo Machiavelli, a.g.e., s. 70.
[22] Tayyar Arı, a.g.e., s. 147.
[23] Eyüp Ersoy, a.g.e., s.168.
[24] Tayyar Arı, a.g.e., s. 147.
[25] Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 101.
[26] Thomas Hobbes, a.g.e., s. 101.

Hobbes'un yazılarında doğrudan doğruya uluslararası ilişkiler ile ilgili söylenecek çok şey olmamasına rağmen, realizmin köşe taşı niteliğinde düşünceleri vardır. Hobbes'un hayatta kalmanın gerekliği, bireyler arasındaki doğal rekabet ve işbirliği, doğal durumun *anarşi* olduğu hakkındaki gözlemleri devletlerarası ilişkilere de uygulanabilir[27]. İnsanlar herkesin herkesle savaştığı anarşi durumundan kurtulmak ve yabancıların ve birbirlerinin verecebileceği zararlardan korunmak ve mutluluk içinde yaşayabilmek için, bütün kudret ve güçlerini tek bir kişiye veya bir heyete devretmelidir. Bu yapıldığında tek bir güç haline gelen topluluk Devlet adını alır.[28] Böylece devletin elinde o kadar güç kudret toplanmıştır ki insanları cezalandırma yetkisi ile sözleşmelerine bağlı kalmalarını sağlar[29].

Thomas Hobbes'ta doğrudan doğruya Uluslararası İlişkiler alanıyla ilgili çok şey yoktu. Ancak, onun söyledikleri arasında Uluslararası İlişkiler'in realist teorisinin temellerini oluşturacak nitelikte düşünceler bulunmaktaydı. Doğal durumunun anarşi oluşu, hayatta kalmanın gerekliği, bireyler arasındaki doğal rekabet ve çatışmanın devletler arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında kullanabileceğini söylemesi realizmin felsefi temelinin oluşmasına katkı sağlamıştır[30].

1.2 Klasik Realizm

1929 yılında başlayan *Büyük Ekonomik Bunalımı'*nın etkisinin genişlemesi, I. Dünya Savaşı sonrası kurulmaya çalışılan sistemi büyük bir çıkmaza sokmuştur. Uluslararası ilişkilerde sağlanması amaçlanan barış, huzur ve güvenlik ortamı, ülkelerin ekonomik sorunlarla yüzleşmeleriyle büyük bir başarısızlığa uğramıştır[31]. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barışı sağlamaya yönelik idealist politikalar 1930'lu yıllardan sonra devletler arasında gerginliğin tırmanmasını engelleyememiştir. Almanya ve İtalya gibi savaşın ağır yaptırımlarını tanımayan revizyonist devletlerin davranışları karşısında etkisiz kalan Milletler Cemiyeti (MC) ve uluslararası kamuoyunun uluslararası barışı koruyamaması idealizme olan güveni azaltmıştır. kuşkuları artırmıştır. Bu kuşkular sonucunda Realizm, idealistlerin ileri sürdüğü dünya barışı, uluslararası hukuk ve dünyanın nasıl olması gerektiği gibi ideolojik savlardan vazgeçme çağrısıyla ortaya çıkmıştır.

---

[27] Katya L. Cevipol, "The 'Anti Hobbes'? Montesquieu's Contribution to International Relations Theory", *In-Spire Journal of Law, Politics and Societies*, Vol: 3, No: 2, 2008, s. 89.
[28] Thomas Hobbes, a.g.e., s. 136.
[29] Thomas Hobbes, a.g.e., s. 142.
[30] Katya L. Cevipol, a.g.e., ss. 89-90.
[31] Emre Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar,* (Der. Mehmet Şahin, Osman Şen), BRC Matbaacılık, Ankara 2014, s. 29.

Realizmin öncüleri olarak kabul edilen kişiler yukarıda zikredilen isimler olmasına rağmen, uluslararası ilişkilerde klasik realizmin ortaya çıkışı Edward Halet Carr ile başlamış, bir teori halini alması ise Hans Morgenthau ile gerçekleşmiştir. Bu düşünürlere göre, politika, idealistlerin söylediği gibi ahlaki ilkeler ve hukuki bağlılıklarca değil çıkar ve güce dair hesaplarla belirlenir[32]. Dolayısıyla soyut nitelikli ahlaki kuralların siyasi eylemlere uygulanamayacağını söylerler. Çünkü realistlere göre devlet adamları, iç hukukla bağlı ulusal çevreden farklı olarak merkezi bir otoritenin ve bu otorite tarafından uygulanan bir hukukun ve devletler tarafından kabul edilmiş bir uluslararası sistemin olmadığı bir alanda politika uygulamaktadırlar. Kaldı ki ulusal düzeyde bireylerin davranışlarını belirleyen kurallar ile uluslararası düzeyde geçerli kuralların, bireylerin davranışlarını etkileme gücü oldukça farklıdır. Morgenthau'un görüşleri ile biçimlenen klasik realizme göre, devlet adamı bireysel ilişkilerinde uymak zorunda olduğu ahlaki kurallara devlet işlerinde uymayabilir. Makyavelist bir anlayışla, devlet adamı öncelikle devletin çıkarlarını gözetmek ve yönetmekte olduğu devleti ne pahasına olursa olsun dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı korumak zorundadır. Bu nedenle devlet adamı genel kabul görmüş toplumsal ve ahlaki kurallara aykırı hareket etmek zorunda kalabilir.[33]

İngiliz bir tarihçi olan ve aynı zamanda 1916-1936 yıllarında diplomat olarak çalışan Edward Hallett Carr (1892-1982), en önemli katkısını uluslararası ilişkiler disiplinine yapmıştır. Carr, I. Dünya Savaşı'ndan sonra "ütopist-idealist" olarak isimlendirdiği düşünürlerin görüşlerini eleştiridiği "Yirmi Yıl Krizi" (*The Twenty Years Crisis)* adlı eserinde 1930'larda uluslararası politikada yaşanan gelişmeleri, uluslararası örgütlerin önlemedeki etkisizliğini, pasifizmi destekleyen uluslararası kamuoyunun ve devletler arasındaki güç mücadelesinin uluslararası politikanın asıl belirleyici etkeni olduğunu ortaya koymuştur[34]. Carr, iki savaş arası dönemde 1919-1939 idealistlerin uluslararası politikanın yapısını ve güce dayalı politikalarını anlayamadıkları için, idealistleri ilk dünya savaşından kısa süre sonra ikincisini engelleyememekle suçlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan MC vasıtası ile dünya barışının kurulacağına olan inanç ve bu nedenle silahsızlanmanın yaygınlaştırılmasına karşın silah sanayisini geliştiren Nazi Almanyası'nın artan gücü karşısında Milletler Cemiyeti'nin çaresizliği realistlerin

[32] Jack Donnelly, a.g.e., s. 76.
[33] Tayyar Arı, a.g.e., s. 139.
[34] Mustafa Aydın, a.g.e., s. 35, Umut Uzer, "Uluslararası İlişkiler Teoriler", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler,* (Ed. İdris Bal), Lalezar Kitabevi, Ankara,2008, s. 60.

endişelerini haklı çıkarmıştır.[35] Carr, eserinde MC'nin kuruluşundaki idealist felsefenin *gerçekler* karşısında etkisizliğini ortaya koymuştur. Gittikçe artan bir biçimde devletlerin dış politika anlayışları idealizmden uzaklaşmaya başlamıştı. Winston Churchill 1932 yılında bu durumu, "devlet adamlarının kullandığı kelimelerle pek çok ülkede gerçekten olanlar arasındaki uçurumun bu kadar geniş olduğu başka bir zaman hatırlamıyorum" diyerek açıklamıştır[36]. Carr, MC'nin çöküşünü de temel aldığı öncüllerinin çöküşüne bağlamaktadır[37]. Carr, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce sürecin analizini yaparken savaşın kişisel nedenlerinden ziyade temel nedenlerini göstermeye çalışmıştır. Bu yapılmadan savaşın kısa sürede yeniden neden patlak verdiğini anlayamayacağımızı söylemektedir. Carr, I. Dünya Savaşı'na özellikle korku ve endişenin neden olduğunu söylemektedir. Carr, insan doğasının cebir ve vicdan, düşmanlık ve iyi niyet, üstünlük kurma ve itaat etme gibi çatışan tarafları üzerinde kurulduğunu söyler. Ütopya ve gerçeklik, ahlak ve iktidar, ideal ve kurum en başından beri devletin içerisinde birlikte oluşmuşlardır. Dolayısı ile gücün ahlaktan önce geldiği düşüncesi, önceliğin ahlaki otoriteye verilebileceği düşüncesi kadar tehlikelidir.[38]

Carr, eserinde "Çıkarların Uyumu" başlığı ile ele aldığı, ütopyacıların (liberalizm-idealizm) "en çok sayıda insanın en çok derecede mutluluğu" gibi bir ilkenin, "en çok derecede mutlulukları gözetilmeyen azınlığın" neden en çok sayıda insanın çıkarlarının korunması için koyulan kurallara uyması gerektiği sorusunu cevaplayamadığını söylemektedir. Carr, bireyin kendi çıkarlarının ve toplumun çıkarlarının peşinde koşarak kendi çıkarlarının ilerlemesini sağlayan görüşü eleştirir[39]. Carr'a göre, ütopyacılar kendi çıkarlarını bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde evrensel çıkar gibi topluma sunmaya çalışmaktadırlar.[40]. Ancak, ticaretin önündeki sınırlayıcı duvarların kaldırılmasının Büyük Britanya ve ABD'nin çıkarına olduğu kadar uluslararası sistemin küçük aktörlerinin de (Yugoslavya ve Kolombiya) çıkarına olacağını düşünmek yanıltıcı olur.

Carr, "ütopyacı idealistleri" uluslararası sistemi anlamamakla eleştirerek, onların, arzuları gerçeklerle karıştırdıklarını söylemiştir. Car, Uluslararası İlişkiler'in bilimselliğine katkı sağlamak adına, gerçek bilimin öncelikle "olguları" anlaması gerektiğini

[35] Tuğçe V. Sevim, a.g.e., s. 35.
[36] Edward, H.Carr, *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, (Çev. Can Cemgil), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 80.
[37] Edward H. Carr, a.g.e., s. 88.
[38] Edward H. Carr, a.g.e., ss. 142-144.
[39] Edward H. Carr, a.g.e., ss. 91-92.
[40] Tayyar Arı, a.g.e., s. 152.

söylemektedir[41]. Machiavelli'yi ilk önemli siyasi gerçekçi olarak kabul eden ve onun düşüncelerinden etkilenen Carr da ütopyacıların düşündüğünün aksine, siyaseti etiğin bir fonksiyonu olarak değil, etiği siyasetin bir fonksiyonu olarak görmektedir[42]. Yine idealistlerden farklı olarak teorilerin pratiğin, ilkelerin de siyasi ihtiyaçların bir yansıması olduğu ortaya çıkarılırsa, bu anlayış idealist-ütopik teorinin temel ilkelerine ve bu teorinin temel aksiyomu olan "çıkarların uyumu" doktrinine uygulandığı zaman, idealizmin kartondan inşa edilen yapısının ne derece boş olduğu ortaya çıkacak ve tamamen yıkılacaktır. Böylece idealizmi savunanların aslında kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için dünyanın geri kalanına bu görüşleri evrensel çıkar olarak sunduğu görülecektir.[43]

Klasik realizmi bilimsel bir analize tabi tutan ikinci bilim insanı Hans Morgenthau'dur. İkinci Dünya Savaşı'ından sonra 1948 'de Morgenthau, "Uluslararası Politika" *(Politics Among Nations)* isimli eserinde "güç ve güç dengesi teorisi"ni ileri sürmüş ve devletlerin davranışlarının nihai amacının güç ve iktidar elde etme olduğunu ileri sürmüştür[44]. Morgenthau bu eserinde idealizm ve onun temel savlarını eleştirmiştir. Bu eleştirilerin temelinde İdealizm'in uluslararası gerçekleri dikkate almadığı ve bilimsellikten uzak bir teori olduğu görüşü yatmaktadır. Realizm'in ilkelerini altı madde olarak yazan Morgenthau, uluslararası ilişkilerin anlaşılması için idealizmin *sanal* (idealist) düşüncelerinin yerine *reel* (realist) faktörlerin dikkate alınması gerektiğini söylemektedir[45].

Morgenthau realizmi altı temel ilkesini açıklamıştır. Bunlar özetle şöyledir:

- Genel olarak toplumlarda olduğu gibi politikanın da temelinde insan doğasında yer alan somut yasalar tarafından yönetilir. İnsan doğası kötüdür ve bu yasa Çin, Hindistan ve Yunan klasik dönemlerinden buyana değişmemiştir. Bu nedenle de siyaset, bu insan doğasına göre analiz edilebilir.
- Realizmin temel kriterini güç terimi ile ifade edilen çıkar kavramı oluşturmaktadır. Dış politika uygulamalarında devlet adamları ideolojilerine ve duygularına göre değil ulusal çıkarlara ve güce dayanarak karar verirler.
- Güç olarak tanımlanan çıkar, evrensel geçerliliği olan objektif doğrular olsa da, anlamları değişebilir. Zaman ve mekana bağlı olarak değişkenlik gösterir.

---

[41] Mustafa Aydın, a.g.e., s. 36.
[42] Edward H. Carr, a.g.e., s. 112.
[43] Edward H. Carr, a.g.e., s. 122.
[44] Sait Yılmaz*, Güç ve Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 10, Umut Uzer, a.g.e., s. 59
[45] Ramazan Gözen, "İdealizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* (Der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 81.

- Siyasal realizm politik eylemlerin ahlaki öneminin farkında olmakla beraber bunun zamanın koşullarına bağlı olduğunu ve soyut evrensel ilkelerin devletlerin davranışlarına uygulanamayacağını savunur.
- Evreni yöneten ahlaki yasalar herhangi bir ulusun ahlaki yasalarından farklıdır. Realizm, ulusal ahlaki kuralların belirlemesine karşı çıkmaktadır.
- Siyasal realizm ile diğer alanlar arasındaki farklar derindir. Siyasal realizm insan doğasının farklı gerçeklere sahip olduğunu kabul ederken, siyasal realizmin diğerlerinden daha özgün ve üstün özelliklerinin olduğunu iddia eder[46].

Realizm uluslararası sistemi; temel aktörlerin devletlerden oluştuğu ve bunların akılcı davranarak çıkarlarını maksimize edecek politikaları güç dengesini oluşturacak biçimde belirli bir hiyerarşik yapıda gerçekleştiği düşüncesine dayanmaktadır. Realizme göre uluslararası politikanın temel aktörleri ulus-devletlerdir. Devletlerin egemenliğine karşı durabilecek bir güç yoktur. Devlet dışındaki çokuluslu kuruluşlar ve uluslararası organizasyonlar ancak devletlerarası ilişkilerin çatısı altında birer aktör niteliğindedir[47]. Realistlere göre, uluslararası politikanın temel aktörü olmaları nedeniyle devletler arasındaki çatışmalar kaçınılmaz ve doğaldır. Devlet adamlarının temel amacı anarşik bir yapıda devletin varlığını (*national survival*) devam ettirmektir. Bu nedenle olabildiğince güçlü olunması gerekir. Bu durumu "Kendine Yardım" *(self help)* adı verilen ilkeye göre gerçekleştirir.[48]. "Kendine Yardım" sisteminde, kendisine yardım edemeyen yada diğer aktörlere göre az yardım edenler güçlerini artıramadıkları için dıştan gelebilecek tehditlere açık olurlar. Bu nedenle devletler karşılaşmak istemedikleri sonuçları engellemek için güç dengesi politikası oluşturabilecek politikalar uygulamaktadırlar.[49].

Realizm İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden bu yana çok sayıda değişim ve gelişime uğrayarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte realizmin birkaç temel ilkesi vardır. Realizm öncelikle insan doğasının olumsuz özellikler taşıdığını savunmaktadır[50]. Realist anlayışa göre, insan doğasının uluslararası politikaya yönelik

---

[46] Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi* 1970, ss. 4-14'den aktaran Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 16; Eyüp Ersoy, a.g.e., s. 171, Jack Donnely, *Realism and International Relations,* Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 16.
[47] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 10.
[48] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. MKM Yayıncılık, Bursa 2009, s. 110; Eyüp Ersoy, a.g.e., s. 164.
[49] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., s. 45.
[50] Emre Çıtak, a.g.e., s. 31.

önemli etkileri vardır. Realistlerin insan doğasına yönelik kötü, günahkar, bencillik, saldırganlık ve güç arzusu gibi olumsuz tanımlamaları, insanların oluşturduğu dünya düzeninin güç ve şiddet içermesi sonucunu doğurur. İnsana ait kabul edilen bu özellikler anlaşılmadan uluslararası politikanın anlaşılmasının olanaksız olduğunu öne sürerek insan doğasının derinden incelenmesinin uluslararası politikanın yasalarının anlaşılmasına da katkı sağlayacağını ifade ederler[51]. İnsan doğasının bu negatif değerlendirmesi 20. Yüzyılın önde gelen realist düşünürü Morgenthau'nun uluslararası ilişkiler teorisinde belirgin bir şekilde ortadadır. Morgenthau insanların açıkça güç peşinde koştuklarına inanır. Bu özellikle siyasette ve uluslararası ilişkilerde belirgindir. Politika güç için mücadeledir.[52] Bu açıdan insan doğası, güç mücadelesinin ve çatışmanın temel nedeni olur[53]. Realizmin öne sürdüğü ikinci olgu ise, uluslararası politikanın temel ve en önemli aktörü devlet olduğudur. Devletlerle ilgili iki önemli unsur vardır; devletlerin egemen oldukları ve en temel işlevlerinin güç çerçevesinde tanımlanmış ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için mücadele etmeleridir[54]. Üçüncüsü, tüm realistler devletin dış politikasını iç politikasından ayrı incelemektedir. Dış politikada ilişkiler anarşiktir[55] ve devletler, hayatta kalmak ve kendi çıkarlarını sağlamak için mücadele etmektedir. Dördüncüsü, devletlerin çıkarlarının en önemlisi askeri güvenliğin sağlanmasıdır. Devletlerin ekonomik çıkarları ise devletlerin gücünün ve uluslararası itibarının artırılmasına hizmet eder[56].

Düşüncel zemini Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi siyasal teorinin klasik düşünürlerine dayanan Realizm, E. H. Carr'ın eseriyle iki savaş arası dönemde önemli bir aşama kaydetmiş ve Hans Morgentau ile de 1945 sonrası dönemde etkisini artırarak 1950-1960 yıllarında zirveye taşınmıştır. Realizim böylece, İkinci Dünya Savaşı sonra uluslararası ilişkilerde temel yaklaşım olarak Soğuk Savaş dönemi uluslararası politikanın

[51] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. MKM Yayıncılık, Bursa 2013, s. 138.
[52] Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nation* 1970, ss. 195'den aktaran Mustafa Aydın, a.g.e., s. 39.
[53] Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 8, Sayı: 29, 2011, s. 77.
[54] Mustafa Aydın, a.g.e., s. 38.
[55] Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde *anarşi* terimi devletlerin davranışlarını denetleyen bir üst otoritenin yokluğu anlamına gelir. Anarşi, kaos ya da düzensizlikle karıştırılmamalıdır. Anarşi, ast-üst ilişkisi bakımından hiyerarşik bir düzenin olmamasıdır.
[56] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 17.

anlaşılmasını sağlamış ve karar vericilerin uluslararası politikadaki olaylara yaklaşımlarına damgasını vurmuştur[57].

1.3 Neorealizm

1950 ve 1960'larda uluslararası sistem iki kutuplu oldukça basit bir özellik göstermekteydi. Soğuk Savaş dönemindeki bu iki kutuplu ve hiyerarşik biçimde örgütlenen sistemde uluslararası ilişkiler disiplini gelişmiş ve bu disiplinin önemli yaklaşımlarından olan idealizm ve realizm tartışmalarının yaşanmasına şahit olunmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi Carr'ın ve özellikle de Morgenthau'nun düşüncelerinin Soğuk Savaş'ın en keskin dönemlerinde uluslararası ilişkiler disiplini ve devlet adamlarının sistemde meydana gelen gelişmeleri yorumlama biçimleri üzerinde önemli etkileri olmuştur.

1970'lerden sonra iki kutuplu uluslararası sistemin yapısı değişime yüz tutmaya başlamıştır. Atilla Eralp'in de belirttiği gibi, Neorealizm 1970'ler sonrası ABD hegemonyasının sarsılmaya başladığı dönemde ortaya çıkmıştır. Hem Batı hem Doğu bloğunda yaşanan sarsıntılar ve blok içerisinde yaşanan gerginlikler artmıştır. Batı ittifakı içerisinde ABD'nin liderlik konumunun Avrupa Topluluğu'nun gelişmesiyle birlikte sorgulanmasına neden olmuştur. Doğu ve Batı blokları içerisinde karmaşıklaşan ilişkiler, realistlerin önemle üzerinde durdukları argümanların dışında ekonomik ve politik içerikli sorunlar arasında sınırlar belirginliğini yitirerek uluslararası boyutu olan ekonomik sorunlar uluslararası politik sorunları etkilemeye başladı[58]. Uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin etkisinin artması, realistlerin iç ve dış politika arasındaki farazi ayrımlarının giderek önemini yitirmesi, sömürgecilik karşıtı mücadele sonucu Üçüncü Dünya'da ortaya çıkan devletlerin çeşitli yönleri ile geleneksel ulus devletlerden farklılaşmaya başlamaları, askeri-güvenlik konularının yanında ekonominin 1974 petrol krizinde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde belirleyici hale gelmesi ve ABD'nin askeri üstünlüğüne rağmen Vietnam Savaşı'nda ortaya çıktığı gibi askeri gücün tek başına her zaman sonucu belirlemede yetersizliğinin ortaya çıkması realizmin temel argümanlarını sarsan ve bu akımın eleştirilmesine neden olan gelişmeler olmuştur[59]. Bu gelişmeler aynı zamanda realizmin uluslararası düzeni temel alan uluslararası sistemdeki değişimleri görmezden

---

[57] Klavis Kolasi, "Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No: 2, 2013, s. 157.
[58] Atilla Erap, "Hegemonya", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Der. Atilla Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 157.
[59] Mustafa Aydın, a.g.e., s. 47.

gelen bakış açısının yetersizliğini de ortaya koymaktaydı. Realizmin hem Marksist hem de liberal kuramcılar tarafından ciddi eleştiriler aldığı bu süreçte Kenneth Waltz realizmi inkar etmeden ona yeni bir soluk kazandırmıştır. Çalışmada ayrıntılı bir biçimde incelediğimiz gibi disiplinin tamamına etki edecek bir yaklaşım geliştiren Waltz, oluşturduğu "uluslararası politika teorisini" pozitivizm üzerine inşa etmiştir[60].

Realist teori geleneğinde bir diğer ayrışmada *offensive* (saldırgan) ve *defensive* (savunmacı) realizm olarak ortaya çıkmıştır[61]. Saldırgan realistlere göre devletler güvenliklerini sağlamak için kasıtlı olarak birbirlerinin güvenliklerini tehdit etmektedirler. Savunmacı realistler ise devletlerin bu şekilde güvenlik arayışlarının olmadığını iddia etmektedirler. Saldırgan realistler tıpkı insan doğasının çatışma üzerine kurulu olması gibi çatışmanın uluslararası politikanın da bir gereği olduğunu kabul ederler (ya ben seni öldüreceğim ya da sen beni öldüreceksin). Dolayısıyla saldırgan realistlere göre devletler ancak geçici bir biçimde ittifak ve işbirliğine gitmektedirler. Bu devletler bütün kaynaklarını kaçınılmaz olan çatışma (savaş) için hazır hale getirmek isteyeceklerdir. Buna karşı savunmacı realistler ise, devletlerin savunmacı realist olmaları durumunda birbirlerinin güvenliklerini kasıtlı olarak tehdit etmeyeceklerini ileri sürmektedirler.[62]

Soğuk Savaş'ın gölgesinde uluslararası sistemde yaşanılan gelişmeleri, idealizm ve klasik realizm insan doğasına yönelik yaptıkları olumlu ve olumsuz vurgular ile açıklamaya çalışıyorlardı. Her iki teori de birçok konuya getirmiş oldukları açıklamalar ile değerli teoriler olmalarına rağmen, uluslararası sisteminin yapısını açıklamada yetersiz kalmaları nedeniyle, Kenneth Waltz önderliğinde gerçekçiliğin kökeninde yeni bir teori ortaya çıktı[63]. Waltz, ekonomi doktoru olmasına rağmen, ekonomiden ziyade uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunmuş ve alanda yeni tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İlk kitabı, "İnsan, Devlet ve Savaş" *(Man, State and War)* isimli eserinde daha çok analiz düzeyiyle ilgilenmiştir. Devletlerin davranışlarının ana kaynağının bireysel düzeyde mi, devletin karakterinde mi ya da dış çevrede ve uluslararası sistemde mi

---

[60] İskender, Serdar, "Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies (JEMSOS),* Vol:1, No: 1 , 2015, ss. 15-16.

[61] John J. Mearsheimer, "Structural Realism", 2006, s. 72. https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf (15.01.2017).

[62] Tang Shiping, *From Offensive to Defensive Realism, A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy,* 2008, s. 150. http://www.sirpa.fudan.edu.cn/wp-content/uploads/2016/01/Tang-2008-1-From-Offensive-to-Defensive.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

[63] Emre Çıtak, a.g.e., s. 46.

bulunduğunu ortaya koymaya çalışmıştır[64]. Ancak, Kenneth Waltz'ın bir teori geliştirdiği "Uluslararası Politika Teorisi" (*Theory of International Politics)* adlı 1979'de basılan çalışması[65], 1980 sonrası döneme hakim olacak bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Waltz bir realist olmakla beraber, eserinde yer verdiği düşüncelerle neorealist (*yapısalcı realist*) düşüncenin temellerini atmış ve uluslararası sistemin yapısının devletlerin davranışlarını sırırlandırdığını ilk defa söylemiştir. Waltz ayrıca güç kavramını yeniden ele alarak güce yeni anlamlar yüklemiştir[66]. Waltz, çalışmalarında özellikle Emile Durkheim ve Adam Smith gibi sosyoloji ve ekonomi alanında çalışmaları olan teorisyenlerin çalışmalarını birleştirmiştir[67].

Waltz, Uluslararası Politika Teorisi'nin ilk sayfasında kitabı üç hedef doğrultusunda yazdığını söylemektedir. Bunlardan ilki, uluslararası politika teorilerini ve konu ile kuramsal bakımdan alakalı belirli bir önem derecesi olan yaklaşımlara odaklanmak; ikincisi, var olan teorilerin eksiklerini ortadan kaldıran bir uluslararası politika teorisi inşa etmek; sonuncusu ise, inşa edilen teorinin bazı uygulamalarını incelemek[68]. Walz, bu hedefleri gerçekleştirmek için eserinde, ulusal siyasi sistem ile uluslararası siyasi sistem arasında karşılaştırmalar yaparak bu iki sistem arasındaki farkları ortaya koymaya çalışmıştır. Benzeri bir karşılaştırmayı da siyasi sistem ile iktisadi sistem arasında yaparak aralarındaki benzerlikleri tespit etmiştir. Waltz, siyasi sistemler ve ekonomik sistemlerin her ikisinin de birimlere uygulanabilir olan bir *kendine-yardım* ilkesi üzerinde oluşup idame ettirildiğini söyler[69].

Waltz, teoriyi "sınırlı bir etkinlik bölgesinin ya da alanının zihinsel olarak oluşturulmuş bir sureti" olarak tanımlar. Ayrıca, "teori bir alanın düzenlenmesinin ve bu alanın parçaları arasındaki bağlantıların bir tasviridir"[70]. Waltz bir teoriyi test etmek için aşağıdaki yedi özelliği karşılaması gerektiğini söyler:

---

[64] Tuğçe V. Sevim, a.g.e. s. 38.
[65] Jack Donnely, a.g.e., s. 16.
[66] Tayyar Arı, a.g.e., s. 157, Sandrina Antunes, Isabel Camisao, "Realism", (Ed. Stephen McGlinchey, Rosie Walters, Christian Scheinpflug), *International Relations Theory*, E-International Relations Publishing, 2017, s. 17.
http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2017/11/International-Relations-Theory-E-IR.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2017).
[67] Robert Jervis,"The Contributions of President Kenneth N. Waltz", *American Political Science Association*, Vol: 20, No: 4, 1987, s. 856.
[68] Kenneth N. Waltz,*Uluslararası Politika Teorisi*, (Çev. Osman S. Binatlı), Phoenix, Ankara 2015, s. 7.
[69] A.g.e., s. 116.
[70] A.g.e., s. 15.

> (1)Test edilecek teoriyi açık seçik ifade etmek, (2) bu teoriden hipotezler çıkarmak, (3) hipotezleri deneysel ve gözlemsel teste tabi tutmak, (4) ikinci ve üçüncü adımları atarken test edilen teoride bulunan terim tanımlarını kullanmak, (5) test edilen teoriye dahil edilmemiş olan tedirgi[71] değişkenlerini ortadan kaldırmak ya da denetim altına almak, (6) belli bir sayıda farklı ve talepkar test tasarlamak, (7) eğer bir testten geçilmemişse, teorinin toptan sınıfta mı kaldığını, onarıma ve düzeltilip daha iyi ifade edilmeye mi ihtiyacı olduğunu yoksa açıklayıcı iddialarının kapsamında bir daraltma mı gerektirdiğini sormak[72].

Waltz, teorileri ikiye ayırır: İndirgemeci teoriler ve sistemik teoriler. İndirgemeci teoriler, parçaların davranışı hakkında bir teoridir. Bu teoriler, uluslararası sonuçları ulusal veya ulusal düzeyde yer alanların ve bunların bileşimlerinin sonucu biçiminde açıklar. Yani bu teorilere göre iç kuvvetler dış sonuçlara neden olmaktadır[73]. Ancak Waltz, dünya politikasının anlaşılmasında sadece devletlerin içine bakılarak açıklanamayacağını ve basit betimlemelerden mantıken hiçbir geçerli genellemenin çıkarılamayacağını söyler[74]. Waltz, aktörlerin davranışlarıyla sistemi açıklamaya çalışan içten-dışa receteleri indirgemeci teoriler olarak reddetmektedir[75].

Waltz, eserinde Hobson, Morgenthau, Kissinger gibi teorisyenlerin görüşlerini indirgemeci olarak eleştirerek, inşa edilmek istenen teorinin sistemik bir teori olması gerektiğini söyler. Sistemik teoriler, analiz seviyesi olarak sistemi meydana getiren birimlerle ilgilenmez, sistemin işleyen dinamikleriyle ilgilenirler. Çünkü birim düzeyindeki önermeler sistem düzeyinde gözlemlenen olayları açıklayamamaktadır[76]. Waltz, eleştirdiği indirgemeci teorinin yerine sistemik teoriyi benimser. Bunlar, analiz seviyesi olarak, sistemleri meydana getiren birimleri değil, sistemin kendisini alır. Sistem ise etkileşen birimler kümesi olarak tanımlanır ve bir yapıdan oluşur[77]. Yapı, sistemi bütünsel olarak düşünmemizi sağlayan sistemin bütününde bir bileşendir[78].

Waltz, uluslararası sistemin yapısını incelediği eserinin 5. Bölümünde, iç siyasal yapıyı üç ilkeye göre tanımlar. Birincisi, düzenlendiği ilkeye göre; ikincisi, biçimsel olarak farklılaşmış birimlerin işlevlerinin belirtilmesiyle ve son olarak da, bu birimler arasında

---

[71] Tedirgi: Önem bakımından ikincil etkenlerin oluşturduğu değişiklikleri hesaba katarak olayı tüm olarak betimleme.
[72] A.g.e., s. 21.
[73] A.g.e., s. 77.
[74] A.g.e., s. 82.
[75] A.g.e., s. 85.
[76] A.g.e., s. 87.
[77] A.g.e., s. 53.
[78] A.g.e., s. 102.

yeteneklerin dağılımıyla tanımlanır. İç sistemler ile uluslararası sistemlerin karşılaştırmasını yapan Waltz'a göre, iç siyasal sistemlerin parçaları astlık-üstlük biçiminde konumlanmalarına rağmen, uluslararası sistemlerin karakteri ademi merkeziyetçi ve anarşiktir[79]. Uluslararası politika "hükümetin yokluğunda siyaset" ise, bir düzenleyici olmadan bir düzen, formel örgüt olmadığında örgütsel etkilerin nasıl tasavvur edileceği önemli bir sorundur. Waltz, bu soruyu mikroekonomi teorisiyle analoji kurarak cevaplamaktadır. Mikroekonomi teorisi, tekil birimlerin (kişilerin ve firmaların) kendi çıkarlarını gözeten eylemleriyle etkileşimden bir düzenin kendiliğinden nasıl oluştuğunu betimler[80]. Uluslararası siyasi sistemler de iktisadi piyasalar gibi, kendi çıkarları için çalışan birimlerin eylemleri ile oluşur. Bunların her ikisi de bireyci, kendiliğinden oluşmuşlardır. Ancak bu iki alanın yapısal olarak benzer olduklarını söylemek bunların özdeşliği anlamına gelmemektedir[81].

Waltz, devletlerin uluslararası politik sistemin birincil birimleri olarak kabul edilmesine yönelik 1960 ve 1970'lerde getirilen eleştirileri açıklamaya çalışmaktadır. Waltz, devletleri uluslararası sahnede öneme sahip yegane aktör olarak görmemektedir. Ancak aktörlerin öneminin yapı içerisinde gelişen aktörlerin tamamına göre değil, önemli aktörlere göre tanımlandığını söyler. Devletler arasındaki ölüm oranlarına bakıldığı zaman sistemin içerisinde etkili olduğu kabul edilen çokuluslu şirketlerin yanında çok az olduğuna ve hala devletlerin sistemin en önemli aktörü olduğuna işaret eder. Waltz, burada yine ekonomik analojiye başvurur. Piyasanın yapısının rekabet eden firma sayısına göre tanımlandığı gibi sistemin yapısının da sistemde rekabet halindeki devletlerin sayısıyla tanımlanacağını ifade etmektedir. Devletleri benzer birimler olarak gören Waltz, aralarındaki ayrımın farklılaşan yeteneklerinden kaynaklandığını söylemektedir[82].

Waltz, uluslararası sistemin yapısına anarşinin hakim olduğunu, ancak bunun kaotik bir halde olmamasını sağlayan mekanizmanın *güç dengesi* olduğunu düşünmektedir. Devletler, işlev bakımından benzer birimler olduğu için anarşik alanda bu benzer birimler ortak davranmaktadır. Bunları farklılaştıran ise yeteneklerinin farklı olmasıdır[83]. Devletlerin yeteneklerinin ölçümünde ise, nüfus ve toprak büyüklüğü, kaynakların verimliliği, ekonomik kabiliyeti, askeri güç, politik istikrar ve uzmanlık gibi unsurlardan

[79] A.g.e., s. 112.
[80] A.g.e., s. 113.
[81] A.g.e., ss. 115-116.
[82] A.g.e., ss. 118-125.
[83] A.g.e., s. 132.

aldıkları puanlar önem taşımaktadır[84]. Devletler hakkında bazı varsayımlarla başlayan güç dengesi, devletleri asgari düzeyde kendi varlıklarını korumak isteyen, azami olarak da evrensel hakimiyet peşinde koşan bölünmez aktörler olarak kabul etmektedir. Devletler hedefledikleri amaçlarını gerçekleştirmek için de ellerindeki araçları makul biçimde kullanmaya çalışırlar. Bu araçlar iki biçimde olur: İç çabalar ve dış çabalar. İç çabalar; ekonomik yetenekler, askeri gücü artırma ve akıllı stratejiler geliştirme; dış çabalar ise, ittifak oluşturma ya da karşı tarafın ittifaklarını bozma biçimindedir.[85] Waltz'a göre, "uluslararası politikanın belirgin biçimde siyasal bir teorisi var ise, bu güç dengesi teorisidir"[86]. Güç dengesi politikasının devamını sağlayan iki gerekli durum vardır. Bunlardan ilki sistemin anarşik olması; diğeri ise, sistemin nüfuzunu oluşturan birimlerin hayatta kalma arzusunda olması. Sistem içerisinde devletlerin ilk ve en önemli kaygıları da kendi konumlarını korumaktır. Yani beka sorunudur[87].

Uluslararası sistemin yapısı ile aktörler arasındaki ilişkilere ile ilgili bilimsel çalışmalar uzun zamandan bu yana yapılıyor olmasına rağmen, realist teori geleneğinde tüm bu faktörleri tümdengelimsel yöntem ile tutarlı bir uluslararası sistem teorisi şeklinde inşa eden Waltz olmuştur[88]. Yapısal realizm, klasik realizmin temel varsayımlarını kabul etmekte ancak kullandığı yöntem ve güce bakışı farklılık göstermektedir. Klasik realizm tümevarım yöntemini kullanmasına rağmen, yapısal realizm tümdengelimsel yöntemi uygulamaktadır. Gücü bir amaç değil bir araç olarak kabul etmektedir. Devletler için anarşik bir sistemde güvenlik en önemli amaçtır[89].

Neorealizm, klasik realizm tarafından belirlenen güç, güvenlik ve ulusal çıkar gibi temel kavramları - bunlara yapılan eleştirileri dikkate alarak - yeniden tanımlamaya çalışmıştır. ABD'nin durumu meşrulaştırma aracı olarak kullandığı klasik realizmin kurucusu Morgenthau'ya göre devletler gücü arzulamaktadır. Realizmi geliştirerek neorealizmin temellerini atan Waltz'a göre ise, devletlerin güçlerini maksimize etmelerinin asıl nedeni hayatta kalma isteklerinde yatmaktadır[90].

Waltz'ın çalışmalarından etkilenen John Mearsheimer'ın, bazı noktalarda düşünceleri Waltz'tan farklılaşmakta ve kendisini *offensive realist* olarak

[84] A.g.e., s. 165.
[85] A.g.e., s. 148.
[86] A.g.e., s. 147.
[87] A.g.e., ss. 152-159.
[88] Eyüp Ersoy, a.g.e., s. 172.
[89] Kenneth N. Waltz, a.g.e., s. 158.
[90] A.g.e., s. 159.

adlandırmaktadır[91]. Waltz, uluslararası sistemin anarşik yapısının saldırıları teşvik ettiğini ve buna karşı devletlerin saldırıya karşı denge oluşturmaya çalıştıklarını söylemektedir. Walz, bir büyük gücün sistemde çok fazla güç peşinde koşması durumunda diğer büyük güçlerin bir araya gelmesine neden olacağını öne sürmektedir. Çünkü büyük güçlerin hiçbiri kendi aralarında birinin lider olarak ortaya çıkmasını istemezler.[92] Mearsheimer, Waltz'tan farklılaşarak devletlerin güçlerini mümkün olduğunca artırmak zorunda olduklarını ve bunun için devletlerin hegemonik politikalar izlemelerinin akılcı olduğunu düşünmektedir. Waltz'ın teorisinin aksine Alman İmparatorluğu, Japon İmparatorluğu ve Nazi Almanyası'nın dünyanın bütün bölgelerinde egemen olmaya çalıştığını söylemektedir.[93] Mearsheimer, devletlerin niyetleri konusunda da Waltz'tan ayrılmaktadır. Waltz'a göre devletlerin uluslararası sistemde en temel amaçları hayatta kalmaktır. Mearsheimer'a göre, bu durumda devletlerin birbirlerinden korkmaları için bir neden bulunmamaktadır.[94] Mearsheimer teorisini geliştirirken Waltz'a eklemeler yapar. Walz'a göre sistem anarşiktir ve devletler hayatta kalmaya çalışır. Açıkca devletlerin rasyonel aktör olmadıklarını söyler. Oysa Mearsheimer'in teorisi bazı noktalarda Waltz'dan ayrılmaktadır ve beş varsayıma dayalıdır. 1- sistem anarşiktir, 2- bütün büyük güçlerin askeri saldırganlık kapasiteleri vardır, 3- devletler kesinlikle diğer devletlerin kendileri hakkındaki niyetlerinden emin olamazlar, 4- devletler hayatta kalmaya çalışırlar ve 5- büyük güçler ya akılcı aktörlerdir ya da stratejik hesaplayıcılardır.[95]

Mearsheimer devletlerin güç peşinde koştuklarını ve bunun da gerekli olduğunu söylemektedir. Uluslararası sistemin anarşik doğası devletlerin birbirlerinden korkmalarına neden olmaktadır. Devletler kendi güçlerine güvenmek zorundadırlar. Bu nedenle devletler güçlerini diğerlerine oranla en üst seviyeye çıkarmalıdır, gerekirse de en büyük güç olmalıdır.[96] Uluslararası sistemi farklı bir bakış açısına göre analiz eden Mearsheimer, Soğuk Savaş'ın son günlerinde "Neden Yakında Soğuk Savaşı Özleyeceğiz" başlıklı

[91] John J. Mearsheimer, "Structural Realism", *International Relations Theories Discipline and Diversity,* (Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, Oxford 2013, s. 78.
[92] Kenneth N. Waltz, a.g.e., s. 158.
[93] John J. Mearsheimer, a.g.e., s. 111.
[94] John J. Mearsheimer, "Conversations in International Relations – Interview with John J. Mearsheimer (Part II)", *International Relations*, Vol: 20, No: 2, 2006b, s. 231.
[95] John J. Mearsheimer, "Conversations in International Relations – Interview with John J. Mearsheimer (Part I)", *Internaional Relations*, Vol: 20, No:1, 2006a, s. 112, John J. Mearsheimer, "Structural Realism", *International Relations Theories Discipline and Diversity*, (Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, Oxford 2013, s. 88-89.
[96] John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton&Company. New York and London 2014, ss. 31-36.

çalışmasında, Soğuk Savaş dönemi sisteme hakim olan istikrarın nedenlerini ortaya koymuştur. Dengeli bir askeri ve nükleer gücün iki kutuplu uluslararası sistemdeki -John Lewis Gaddis'e atfen- *Uzun Barış* döneminin anahtar unsuru olduğunu ileri sürmüştür.[97] 2006'da kendisine yöneltilen "Soğuk Savaş'ı özlüyor musunuz?" sorusuna, özlemediğini belirtmiş, buna gerekçe olarak da ABD gücünün Avrupa'da kalmasını göstermiştir. Kendisinin tahminlerinin aksine SSCB'nin çekilmesine rağmen ABD Avrupa topraklarından çekilmemiş ve NATO, Doğu Avrupa'ya doğru genişlemiştir. Dolayısı ile kendi teorisinin test edilme olanağı olmamıştır.[98]

Neorealizm'in gelişimine Waltz'tan sonra en önemli katkıyı sunan John J. Mearsheimer'dır. Mearsheimer, Soğuk Savaş sonrası realistler tarafından yazılan eserlerin en önemlilerinden birisi olarak kabul edilen "Büyük Güç Politikasının Trajedisi" *(The Tragedy of Great Power Politics)* adlı eserini 2001 yılında yayınlamıştır. Saldırgan realizm teorisinin geliştirildiği bu çalışmanın ana ekseni, devletlerin güçlerini azami derecede artırmak istemeleri oluşturmaktadır. Mearsheimer bu çerçevede altı soru sormaktadır: 1- Neden büyük güçler güç ister ve devletlerin güç için rekabet etmelerinin altındaki mantık nedir? 2- Devletler ne kadar güç ister, ne kadar güç yeterlidir? 3- Güç nedir? 4- Başka bir devlet, mevcut güç dengesini bozmak üzere tehdit oluşturduğunda diğer devletler güç kazanmak ve ellerinde tutmak için hangi stratejileri takip ederler? 5- Savaşların sebebleri nelerdir? 6- Tehdit algılayan büyük güçler tehlikeli bir rakibe karşı ne zaman denge sağlamaya çalışırlar ve bu devletler ne zaman sorumluluğu başka bir tehdit altındaki ülkeye yükler[99]?

Mearsheimer'a göre devletlerin nükleer silahlara sahip olması güç dengesinin oluşturulmasında önemli bir faktör olsa da geleneksel (konvansiyonel) askeri yöntemler hala önemini korumaktadır. Buna kanıt olarak Soğuk Savaş sonrası NATO'nun Doğu Avrupa'ya kadar genişlemesinin Rusya üzerinde oluşturduğu rahatsızlığı göstermektedir. Rusya, her ne kadar nükleer silahlara sahip olsa da bunun mutlak güvenlik için yeterli olmadığını düşünmektedir. Rusya bu nedenle NATO'nun konvansiyonel askeri kuvvetler

[97] John J. Mearshemier, "Why We Will Soon Miss the Cold War", *The Atlantic Monthly*, Vol: 266, No: 2, 1990a, s. 39.
[98] John J. Mearsheimer, "Conversations in International Relations – Interview with John J. Mearsheimer (Part I)", *International Relations*, Vol: 20, No:1, 2006a, s. 116.
[99] Tuğçe V. Sevim, a.g.e., s. 53.

ile kendi sınırlarına yaklaşmasına tepki göstermektedir[100]. Mearsheimer, bu nedenle Soğuk Savaş boyunca 45 yıllık bir barış ve istikrar süreci yaşandığını ileri sürmüştür[101].

Mearsheimer, devletlerin ne kadar güç istedikleri sorusunu, John H. Herz'in, 1950'de World Politics'te yayınlanan "Idealist Internationalism and the Security" başlıklı çalışmasında ortaya attığı "güvenlik ikilemi" ile açıklamaya çalışmaktadır[102]. Ona göre, büyük güçler diğer devletler ile olan ilişkilerde güvenliği temel alarak kendi güvenliklerini sağlamak için diğer devletleri tehdit edebilecek tedbirler alırlar, bu durum diğer devletlerin kendilerini daha çok güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır.[103]. Saldırgan realistler, güvenlik ikileminde olan devletler açısından en iyi savunmanın saldırı ya da saldırıya hazırlıklı olmak (caydırıcılık) olduğunu düşünürler. Mearsheimer'a göre, devletler gücü bir araç olarak kullanır ve daha fazla güç elde etmek için isterler. Güçlerini yeterli miktarda artıran devletler, uluslararası politikada şartlar uygun hale geldiğinde hegemon güç olma amacını güderler[104].

Mearsheimer ve Waltz realizmin günümüzde iki önemli teorisyenleri olarak kabul edilmektedir. 2013 yılında Kenneth Waltz'ın hayatı son bulsa da realist teorinin yeniden hayat bulmasında büyük katkıları olmuştur. Mearsheimer birkaç noktada Waltz ile aynı düşünmesine rağmen farklılaşan yönleriyle dikkat çekmektedir. Her iki teorisyenin çalışmaları geleceğe yönelik tahminlerde bulunmaktadır. Sistem düzeyinde analiz çabası her iki düşünürün ortak yönlerinden birisidir. Ayrıca her iki teorisyen de teorinin geliştirilmesinin bir aracı olarak sistemin başat gücü ABD'nin izlediği politikaları incelemektedirler.

---

[100] A.g.e., s. 54.

[101] John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europa After the Cold War", *International Security*, Vol:15, No: 1, 1990b, s. 9.

[102] John H. Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 2, No. 2, January 1950, ss. 157-180. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/idealist-internationalism-and-the-security-dilemma/7094783665386FD81A25DF98C7EEC223 (Erişim Tarihi: 05.01.2017).
John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W W Norton&Company. New York and London 2014, s. 36.

[103] John H. Herz, a.g.e., s. 157, John J. Mearsheimer, "Structural Realism", 2006, s 75. https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2017), Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier, "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", s. 8. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2014040746sandikli_emeklier.pdf (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

[104] Zerrin A. Öztürk, "Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek", *Uluslararası İlişkiler Teorileri 2 : Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, (Der. Tayyar Arı), Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2014, s. 154.

1.4 Güç Dengesi Kuramı

Güç dengesi (*balance of power*) politikası realizmin en önemli hipotezlerindendir. Bu politika, büyük güçlerin güçlerini dengelemek için diğer devletler ile ittifaklar oluşturmalarını veya yükselen devletlerin, hegemon[105] güce karşı denge politikası uygulamasını öngörmektedir[106]. Güç dengesi kavramının kökeni 15. Yüzyılın ikinci yarısından İtalya'daki beş büyük İtalyan şehrinin kendi aralarında mücadele ettiği sisteme dayandırılmaktadır. Bu sistemin 1455 yılında imzalanan Lodi Barışı'ndan beri sürdüğü belirtilmektedir[107]. Güç dengesi terimine anlaşmalarda (1713 Utrecht), devlet adamı ve diplomatların anılarında, tarihçi ve hukukçuların yazılarında rastlanır. *Ancien regime* (Eski Rejim)[108] diplomatlarına göre, güç dengesi, sistemin istikrarını oluşturan temelin altındaki prensiptir[109].

Modern politika biliminin babası sayılan Nicola Machiavelli, uluslararası politika kuramı geliştirmemiştir. Yine de politika bilimine yönelik tutarlı bir tutum almıştır. Bu tutum, onu politika biliminin yasalarını araştırmaya sevketmiştir. Bu yaklaşım daha sonraları *reelpolitik* olarak isimlendirilmiştir. Bir *reelpolitik* yaklaşımın unsurları şunlardır: Hükümdarın ve günümüz anlamında modern devletin ulusal çıkarları itici güçtür; politikanın gerçekleri kurallara bağlı olmayan devletlerin rekabetinden doğmaktadır. Gerçeklere dayanan politik planlar rasyonel siyasetin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Siyasetin son testi başarıdır. Devletin varlığını korumak ve gücünü artırmak başarı olarak kabul edilmektedir. Mavhiavelli'den bu yana "çıkar ve gereklilik" ve her ikisini içeren "raison d'etat"[110] (hikmet-i hükümet veya devlet aklı) deyimi *reelpolitik*'in başlıca kavramları olarak kalmışlardır[111].

---

[105] Yunanca "hegemonia" kelimesinden gelen hegemonya kavramı sözlük anlamı ile sistem içindeki bir elemanın diğerlerinden daha üstün ve baskın olmasını ifade etmektedir. Hegemonya kavramı, uluslararası sistemi anlama ve güç ilişkilerini analiz etmeye ışık tutmaktadır. Kavramın açılımında gücün zorlamaya değil "rıza"ya da dayalı olduğuna dikkat çeken Antonio Gramsci'dir (1891-1937). Gramsci'ye göre hegemonya, sistemdeki en güçlü devletin ya da belirli bir bölgeye hakim olan devletin durumunu tanımlamaktadır. Gramsci, hegemonyadan bir sosyal ve siyasi denetim tarzını, zor ve rızayı birleştirerek "zorun zırhıyla korunan oydaşma" anlamını çıkarmaktadır. Sait Yılmaz, Güç ve Politika, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 25.

[106] Umut Uzer, "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları", *Bilge Strateji*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2013, s. 69.

[107] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 32.

[108] Fransa'da, 1789 Devrimi'nden önceki dönemi kapsayan siyasal, iktisadi, ve toplumsal rejim https://www.britannica.com/event/ancien-regime Erişim Tarihi: 22.03.2015).

[109] Chris Brown; Kırsten Ainley,*Uluslararası İlişkileri Anlamak*, (Çev. Mehtap Gün Ayral), Sümer Kitabevi, İstanbul 2013, s. 125.

[110] Jack Donnelly, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* (Çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan) Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 78.

[111] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., s. 41.

Reelpolitik dış politikanın nasıl yürütülmesi gerektiğinin yolunu gösterir ve bunun için sağlam kuralları vardır. Güç dengesi hipotezi ise reelpolitiğin yöntemlerin neden olduğu uluslararası çıktıları izah etme iddiasındadır. Kenneth Waltz güç dengesi kuramının uluslararası politika teorisi olduğu konusunda nettir[112]. Ancak güç dengesi ile ilgili genel kabul gören bir tanım bulunamamaktadır. Güç dengesi konusunda yazılanları dikkatle inceleyen Ernst Haas bu terimin sekiz ayrı tanımının yapıldığını[113], Martin Wight ve Herbert Butterfield ise, güç dengesini destekleyen metin ya da konuşmalarda ortaya çıkan en az on bir farklı anlamın olduğunu öne sürmüştür[114] Hans Morgenthau, Uluslararası Politika adlı kitabında konunun tarihsel çözümlemesine dair dört tanım sıralamıştır. Güç dengesi kimine göre bir doğa kanunu, kimisine göre bir rezalet olarak görülmektedir. Kimileri güç dengesini devlet adamları için yol gösterici, bazıları için ise emperyalist politikaları gizleyen bir maske gibi görülebilir. Kimileri, güç dengesinin devletlerin güvenliğinin sağlanmasında ve dünya barışının garantörü olarak görmekte, kimileri ise bir çok savaşın nedeni olarak görerek birçok devletin ortadan kalkmasına neden olduğunu öne sürmektedir[115].

Realist yaklaşıma göre, devletlerin mevcut durumu sürdürmek ya da yıkmak istemeleri güç dengesini oluşturmakta. Genel olarak güç dengesine; bir durum, bir politika ve bir sistem olarak üç şekilde bakılabilir. Güç dengesi terazinin iki tarafını eşitlemek gibi ağır taraftan alınıp hafif tarafı ağırlaşrılarak uygulanır[116]. Güç dengesinin, güçleri biribirlerine eşit en az beş devletten oluştuğu kabul edilmektedir. Sistem hiçbir devletin ya da ittifakın, sistemin ortadan kalkmasına neden olacak biçimde üstünlük kurmasına izin vermemektedir. Sistem içerisindeki devletlerin her biri kapasitelerini artırma ve sistemde başat aktör olma güdüsüyle hareket ettikleri için diğer devletlerin bu yöndeki çabaları engellenmektedir. Bu nedenle sistem içerisindeki hiç bir devlet diğerlerinin üzerinde sürekli bir hakimiyet kuramaz. Bu durumu sağlayan unsur devletlerin güçlerinin yaklaşık olarak birbirlerine yakın olmasıdır. Zaman zaman bir devletin gücünü artırsa da geçici bir durumdur. Devletler arasındaki ittifaklar geçici amaçlar için oluşturulduğundan kısa

[112] Chris Brown; Kırsten Ainley, a.g.e., s. 129.
[113] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., s. 41.
[114] Chris Brown; Kırsten Ainley, a.g.e., s. 125.
[115] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., ss. 41-42.
[116] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 60, Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 447.

sürelidir. Amaçların gerçekleşmesi ile ittifaklar da sona ererler[117] Güç dengesi teorisi, devletlerin seçimlerinde serbest oldukları varsayıldığında, zayıf tarafa geçeceklerini öngörür. Bunun nedeni devletleri, daha zayıf olan taraf değil, daha güçlü olan taraf tehdit eder[118]. Uluslararası politikada güçlü görünenin peşine takılma yani *bandwagoning* devletlerin bağımsızlığını yitirme riskini taşır. 1939'da ve 1940'ta İtalya'da Mussolini, savaş sonunda ganimetten pay alabilmek için Fransa'ya saldıran Almanya'nın yanında yer almış ancak İtalya giderek Almanya'ya daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Güç dengesi politikasının, "zayıf olan tarafa katıl" demesinin nedeni budur. Güç dengesi, Nye'ın ifadesi ile, "üstteki köpeğe yardım ederseniz dönüp sizi ısırabileceği için alttaki köpeğe yardım etme politikasıdır[119]. Güç dengesi kavramı, bu şekilde bize sistemin yapısının sürekliliğini ve herhangi bir siyasal aktörün sistem içerisinde neden global bir hakimiyet kuramayacağını da açıklamış olur[120].

Kenneth Waltz, "Uluslararası Politika Teorisi" adlı çalışmasında, "Eğer uluslararası ilişkilerin açık bir şekilde siyasal bir kuramı varsa, bu güç dengesi kuramıdır" demektedir[121]. Sistem içerisindeki temel birimler arasında güç paritesine dayalı bir denge durumunda daha az açıklayıcı olan güç dengesi kavramının; bir ülke ya da koalisyonun belirgin bir biçimde öne çıktığı bir durumda açıklayıcılık özelliğinin arttığı söylenebilir. Bu durum güç dengesi teorisinin kısa dönemli olay ve olgulardan çok, orta ve uzun dönemli ve genel nitelikli olgu ve olayları değerlendirmeye daha uygun olduğunu göstermektedir[122] Kuram, genel bir açıklama sistemi olduğundan özel durumları açıklamada başarılı olmayabilir[123].

Güç dengesi kuramı; fazla sayıda araştırmacıyı etrafında toplayarak tartışılan bir teoridir[124]. Bunun yanında uluslararası ilişkiler disiplininin en üst düzeyde teorik ilerleme kaydeden klasik düşüncesidir. Başlangıçta ikili denge üzerinde dururken, sonradan çoklu denge kavramını getirmişlerdir. Sonrasında ise "dengeleyici" kavramı kullanılmaya

---

[117] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* MKM Yayıncılık, Bursa 2013, s. 403.
[118] Kenneth N. Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2008, s. 34.
[119] Joseph S. Nye, David A. Welch, a.g.e., s. 111.
[120] Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (Ed. Atiila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 156.
[121] Kenneth N. Waltz, *Uluslararası PolitikaTeorisi*, (Çev. Osman S. Binatlı), Ankara 2015, s. 147.
[122] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2012, s. 812.
[123]Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., s. 42.
[124] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 443.

başlanmıştır. Güç dengesi teorisi, diğer taraftan doğa halinin mutlaka savaşmak olmadığını gösterme çabası olarak görülebilir. Uluslararası sistemdeki devletlerin güvenlik ikilemi nedeniyle oluşturdukları güç yarışı kaçınılmaz olarak çatışma ortaya çıkarmak yerine aralarında "genel bir dengeye" (equilibrium) yol açma yönündedir[125]. Zorunlu olmamakla beraber güç dengesi sisteminin devam etmesinden fayda sağlayan ve mevcut durumun değişmesi durumunda zayıf devlet ya da ittifakın yanında durarak mevcut durumun devam etmesini sağlayan bir dengeleyici aktör bulunabilir. Dengeleyici devlet, sistemin kimin tarafından bozulduğu ile ilgilenmez, onun bir tek endişesi vardır; o da güç dengesinin bozulmasıdır. Bu nedenle dengeleyici devlet sürekli ittifaklara girmez[126].

Güç dengesi mekanizmasının işleyişi bazı varsayımlar üzerine kurulmuştur. Öncelikle anarşik karakterli uluslararası sistemde devamlı olarak bir çatışma potansiyeli mevcuttur. Bu nedenle de güç olgusu büyük önem taşır. Güç, göreceli bir olgu olup çeşitli unsurlardan kaynaklanır ve gelecekteki bazı amaçlara ulaşılabilmesi için bir araç olarak elde edilmeye çalışılır. Sistem içerisindeki devletlerin öncelikli amaçları bağımsızlık ve egemenliklerinin korunmasıdır. Devletler sisteminin bir bütün olarak varlığını sürdürmesi konusunda devletlerin karar alıcıları arasında bir uzlaşı vardır[127].

Güç dengesi kuramı, devletler ile ilgili bir takım varsayımlardan yola çıkar. Devletler varlıklarını korumaya çalışan ve başat aktör olma arzusundaki bütüncül aktörlerdir. Devletler, hedeflerine erişmek için ellerindeki araçları makul biçimde kullanırlar. Bu araçlar iki çeşittir: Ekonomik varlığını, askeri gücü artırma ve zekice stratejiler geliştirme çabaları olan iç çabar veya karşıt ittifakı zayıflatma çabaları olan dış çabalardır. Waltz, güç dengesinin oluşması için üç ya da daha fazla oyuncunun bulunması gerektiği fikrini yanlış bulmaktadır. İki devletli bir sistemde de denge politikasının devam edebileceğini belirtmektedir. Ancak başlangıç aşamasında, sistemde yaşanan bir dengesizlik, bir devletin iç çabalarını yoğunlaştırarak bertaraf edilmeye çalışılır[128].

Waltz, nükleer silahların sistemin dengelenmesini kolaylaştırdığını söyler. Sadece konvansiyonel silahlara sahip olan devletler arasında savaş olabilir. Waltz aynı zamanda barışın, bazen hegemonik bir gücün varlığıyla, bazen de farklı güçler arasındaki dengeyle

[125] Mustafa Aydın,"Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt: 51, Sayı:1, 1996, s.87.
[126] Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi* 2. Cilt. (Çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay) Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 252.
[127] Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 813.
[128] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., s. 42; Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi,* (Çev. Osman S. Binatlı), Ankara 2015, s. 148.

oluştuğunu ifade eder. Hegemonya dengeye yol açar. Ancak, Birleşik Devletler sorumluluklarının önemli bir kısmını yüklenirken, bazı devletlerin kolay bir yaşam sürmeye alıştıkları için, dengenin oluşması da yavaş olmaktadır[129].

Güç dengesi mekanizmasının olmazsa olmaz bir parçası olmamakla beraber sistemin işleyişine önemli katkısı olan bir öge de *dengenin dengeleyicisi'*dir (holder of balance). Dengeleyici devlet, güç dengesinde ortaya çıkan bloklaşmalarda sürekli olarak zayıf tarafın yanında yer alır. Bu şekilde kendisi için de tehdit oluşturabilecek bir grubun sivrilmesini engellemeye çalışır. Güç dengesi terazisinin hafif tarafını destekleme eğilimi nedeniyle kısa süreler içerisinde düşmanlarıyla dost, dostlarıyla düşman olmasına neden olabilir. Sistem içerisinde taraflarla sürekli ilişkiler oluşturmamayı temel ilke olarak benimsemesi, yerleşik moral değerlere aykırı olması nedeniyle eleştiriler almaktadır[130].

1.4.1 Dengeleme ve Peşine Takılma Kavramları

Dengeleme ve peşine takılma kavramları, esas itibariyle güç dengesi teorisinin bir önermesi ve devletlerin dış tehditlere karşı bir davranış biçimidir[131]. Realizme göre devletler amaçlarına ulaşmada kendi güçleri yeterli değilse çeşitli yöntemlere başvururlar. Başvurulan yöntemlerin merkezinde yer alan unsur güçtür. Ancak burada kendi gücünün dışındaki güçler yer almaktadır. Devletler herhangi bir dış tehditle karşılaşma durumlarında iki yol izleyerek ya denge kurmaya "dengeleme" çalışırlar ya da tehdit algıladıkları güce daha fazla yaklaşma gereği duyarlar "peşine takılma"[132].

Stephen Walt devletlerin ittifak davranışları olan "güç dengesi'' (balance of power) politikasını yeniden yorumlayarak farklı bir kuram geliştirmiştir. Walt, neo-realistlerin ileri sürdüğü gibi devletler güç dengesi oluşturmak için değil, kendilerine yönelecek tehditleri dengelemek amacıyla ittifak ilişkisine girerler. Walt'ın, "tehdit dengesi'' (balance of threats) olarak kavramsallaştırdığı bu kuramın, ittifak davranışlarını açıklamada neorealist kuramdan daha başarılı olduğunu söyler. Çünkü, neorealist kuramın sadece güç kavramına odaklandığını ve ittifakların oluşma nedenlerinin diğer nedenlerinin özellikle de devletlerin tehdit algılamalarını dikkate almadığını ifade etmektedir. Walt'a göre, devletler sadece maddi kaynaklardan tehdit almazlar; tehdidin olup olmadığından bahsedilmesinin öncelikli

---

[129] Kenneth N. Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2008, s. 37.
[130] Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 816.
[131] Stephen M. Walt, *Alliances: Balancing and Bandwagoning*, Cornell Universy Press, 1987, s. 17.
[132] Kenneth N. Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2008, s. 38.

şartı bir tehdit algısının varlığıdır.[133]. Walt, "tehdit dengesi kuramı" ile devletlerin tehtidi dengelerken izleyecekleri stratejileri de yeniden yorumlamıştır. Güç dengesi kuramı, dengelemenin devletler için temel strateji olduğunu söyler. Güç dengesi stratejisine göre zayıf devletler sistem içerisindeki baskın olan devlete karşı ittifak yaparak güçlerini birleştirirler[134]. Walt, devletlerin güvenlik sorunlarının merkezinde gücün değil, tehdidin yeraldığını ifade etmektedir. Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı öncesindeki davranışlarının, Alman yayılmacılığına karşı birleşmelerinin bunu kanıtlar nitelikte bir davranış olduğunu söylemektedir[135]. Walt bu politikanın zayıf devletler arasında oluşturulan işbirliğini açıklayabileceğini, fakat zayıf devletlerin hegemon güçle niçin ittifak yaptığını açıklayamadığını sormaktadır. Dengeleme stratejisinin açıklamakta zorlandığı bu davranışı "peşine takılma" (bandwagoning) ile izah etmeye çalışmaktadır. Bu stratejiye göre, zayıf devletler kendisinden güçlü devleti dengelemek yerine bazen onunla ittifak yapmayı seçmektedir. Bu durum güçlü devletin kendilerine zarar vermesinden kaçınma olduğu gibi baskın gücün elde edeceği imkanlardan faydalanmayı hedefleyen saldırgan bir strateji de olabilir[136].

Walt, devletlerin iki nedenle dengeleme politikasını tercih ettiklerini söylemektedir. İlki, tehdit oluşturan potansiyel hegemonu daha çok güçlenmeden durdurabilmek; ikincisi ise, tehdit karşısında yardıma ihtiyaç duyan zayıf tarafa katılarak etkinlik alanını artırmak. Dengeleme hipotezinin kapsamı dahilinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, devletlerin tehdit eden potansiyel güce coğrafi yakınlıkları arttığı ölçüde ve tehdit eden devletin sahip olduğu toplam güç (nüfusu, endüstriyel kapasitesi, teknolojik birikimi) ile saldırı niyeti ve kabiliyeti genişlediği oranda, savunma koalisyonları ya da ittifaklar kurma yoluna gittikleri gerçeğidir[137]. Bu politikanın, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkilerini görmekteyiz. Bölgede Rusya'nın sayılan güç unsurları ve bölgeye yakınlığı nedeniyle bu bölge ülkelerinin aralarında kurdukları ve kurmaya çalıştıkları ittifaklar daha iyi anlaşılmaktadır. Rusya'nın politikalarının tehditkar içeriğine karşı; Gürcistan, Ukrayna,

---

[133] Stephen M. Walt, a.g.e., ss. 22-26.
[134] Kenneth Waltz, George H. Quester, a.g.e., ss. 38-50; Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 810.
[135] Stephen M. Walt, "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia", *International Organization*, Vol: 42, No: 2, 1988, s. 282.
[136] Stephen M. Walt, *Alliances: Balancing and Bandwagoning*, Cornell Universy Press, 1987, s. 17, John J. Mearsheimer, "Structural Realism", *International Relations Theories Discipline and Diversity*, (Ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, Oxford 2013, ss. 82-83.
[137] Mert Gökırmak, "Tehdit Dengesi ve NATO İttifakının Geleceği", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, Sayı: 11, 2003, ss. 1-12.

Özbekistan, Azerbaycan, Moldova'nın katılımıyla oluşturulan GUUAM[138] bunun somutlaşmış bir örneğidir.

Randall L. Schweller, ittifakların sadece kendilerine yönelik bir tehdidi dengelemek için yapıldığı düşüncesi nedeniyle Walt'ı eleştirmektedir. Scheweller, devletlerin "peşine takılma" *(bandwagoning)* stratejilerinin arkasındaki motivasyonun güçlü devletle gücünü birleştirerek ondan kendisine gelebilecek tehdidi dengelemek değil, o devletin kazanımlarından yararlanmak olduğunu belirtir. Bu nedenle, ittifak davranışının temelinde "tehdit dengesi" değil, "çıkar dengesi" bulunur[139]. Schweller, devletleri çıkarları bakımından sınıflandırmasını yapmış ve bunların çıkarlarının hangi koşullarda dengelediğini sorgulamıştır. Buna göre devletleri, aslanlar, kurtlar, çakallar ve kuzular olarak sınıflandırılabilirler.

Aslanlar (*lions*), sahip olduklarını korumak için yüksek bedeller ödeyecek devletlerdir. Durumlarından son derece memnun olan bu devletler statükonun devamından yanadırlar. Büyük güçler, ormanın kralı arslanlar gibi uluslararası sistemi yönetmekten memnun olurlar. Bu devletler ya tehdit oluşturan devletlere karşı denge kurarlar ya da sorumluluğu başkalarına yüklerler[140].

Wolves (*kurtlar*), yırtıcı devletlerdir. Sahip olduklarından daha fazlasını elde etmeye çalışırlar. Ölümcül hastalar gibi büyük riskler almaya istekli devletlerdir. Sınırsız amaçları olan mevcut durumdan memnun olmayan ve bu durumu değiştirmek için büyük bedeller ödeyebilecek revizyonist devletlerdir. Ellerindekini kaybetme korkusu olmadan pervasız bir şekilde genişlemeyi sürdürmede kendilerini özgür hissederler. Tarih bu örnekler ile doludur. Büyük İskender, Roma ve Araplar, Charles V, Philip II, Napolyon I ve Hitler buna örnektir[141].

Jackals (*Çakallar*), ellerindekini korumak için yüksek maliyetler ödeyecek devletlerdir, fakat varlıklarını genişletmek için daha büyük maliyetler yüklenmeye hazırdırlar. Kurtlar gibi, çakallar da güçlerinden memnun değillerdir. Onlara ait olan olanakları risk almadan fırsatçı bir şekilde genişletmek isterler. Çakallar mevcut durumdan

---

[138] GUAM, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova arasında daha güçlü işbirliği yapılması amacıyla kurulmuştur. Adı sayılan ülkeler 10 Ekim 1997 tarihinde Strazburg'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi sırasında GUAM Danışma Formu'nu oluşturdular. 1999 yılında Özbekistan'ın katılımıyla GUUAM ismini almıştır. 2005 yılında Özbekistan'ın örgütten ayrılmasıyla GUAM olmuştur.

[139] Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Vol: 19, No: 1, 1994, s. 99.

[140] A.g.e., s. 101.

[141] A.g.e., s. 104.

memnun değillerdir ve elde edeceği çıkarlarına göre aslanları ya da kurtları destekleyebilecek devletlerdir[142].

Lambs (*Kuzular*), en az bedel ile elde edecekleri çıkarlarına göre taraflarını seçen devletlerdir. Yırtıcı bir dünyada bu devletler avdır. Bunlar nispeten kapasiteleri zayıf devletlerdir. Bu devletler zayıf devlet-toplum ilişkisinden, etnik, politik, sınıfsal ve dini bölünmüşlükten zarar görmektedirler. 1930'larda Çekoslavakya, Romanya, Avusturya, Yugoslavya ve Fransa bu devletlere örnektir[143].

Schweller, devletleri ikiye ayırır: Revizyonist ve statükocu devletler. Neorealizmin ittifak davranışlarını statükocu devletler bakımından ele aldığını ileri sürer. O'na göre revizyonist devletler statükonun bozulması için ittifak ilişkilerine daha meyillidirler, statükocu devletler ise bu duruma karşı ittifak ilişkilerine girmektedirler[144].

Peşine takılma, taviz yakınlaşması ve kar elde etmek için yakınlaşma gibi iki değişik açıdan ele alınabilir. Tehdit edilen devlet, zor ve korku nedeniyle tehdit eden devlete yakınlaşır. Bunun yanında devletler, tehdit eden devlete kar beklentisiyle de yakınlaşabilirler. Schweller kar için yakınlaşmayı üç kısıma ayırmaktadır.

1. Çakal yakınlaşma (*jackal bandwagoning*), bir devletin avdan pay almak için yükselen güce yakınlaşması durumuna denir. Çakallar bir arslanmış gibi güçlü bir revizyonist devlete veya koalisyona katılarak revizyonist gücün fırsatlarını kullanır. Burada peşine takılmanın amacı tamamen kar odaklıdır[145].
2. Yığın yakınlaşma (*pile on bandwagoninig*), savaşın bitiminde, savaşı kazanan devlet kendisinden emin olduğunda gerçekleşir. Körfez Savaşı'nda ezici bir çoğunlukla oluşturulan koalisyon yığın yakınlaşma için önemli bir örnektir[146].
3. Gelecek dalgası yakınlaşması (*wave of the future bandwagoning*), devletlerin geleceğin gücü olabilecek devletlere yaklaşması durumuna denir. Soğuk Savaş döneminde az gelişmiş ülkelerin çoğu komünizmi bu şekilde algılamışlardır. Devletler bunu her hangi bir zorlama ya da rüşvet ile değil kendi istekleriyle yapmışlardır. Gelecek dalgası yakınlaşması, karizmatik liderlik, dinamik bir ideoloji ve özellikle geniş bir propaganda ile üstünlük gösterilerini içerir[147].

---

[142] A.g.e., s. 103.
[143] Randall L. Schweller, a.g.e., s. 102.
[144] A.g.e., s. 93.
[145] A.g.e., s. 93.
[146] A.g.e., ss. 95-96.
[147] Randall L. Schweller, a.g.e., ss. 96-97.

Walt'a göre, peşine takılma büyük güçlerin saldırgan davranışlarını ödüllendirdiği için dengeleme daha yaygındır[148]. Uluslararası sistemdeki devletler arasında dengeleme, peşine takılmaya göre daha yaygın ise, devletler daha güvendedirler, çünkü devletler saldırganlar karşısında birleşirler. Sistemin devamından yana olan statükocu devletlerin, tehdit edici politikalardan kaçınmaları ve koalisyon oluşumlarını teşvik etmemeleri gerekmektedir. Eğer devletler arasında peşine takılma yaygın eğilim ise güvenlik tam olarak sağlanmış değildir, Walt'ın da vurguladığı gibi devletler güçlü olanın peşine takıldığı için saldırganlık ödüllendirilmektedir[149].

1.4.2 Dengeleme Biçimleri

Katı dengeleme (hard balancing), devletlerin yoğun rekabet içerisinde oldukları zaman uyguladıkları bir stratejidir. Devletler rakip olarak gördükleri devletlerin niteliklerine benzer nitelikler oluşturmak üzere ittifaklar kurmaya ve bu ittifakları devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu ittifaklar güçlü bir devlete karşı denge oluşturmak ya da tehdit oluşturan güçlü bir devletin yükselişini engellemek amacıyla kurulmaktadır. Katı dengeleme, hem klasik realist hem de neorealist yaklaşımlara atfedilse de günümüzde askeri ittifakların açık bir şekilde oluşturulması ve muhafaza edilmesi ender rastlanan bir durumdur[150].

Yumuşak dengeleme (soft balancing), Güç dengesi teorisinin ikinci dengeleme türüdür. Bu dengeleme türü katı dengeleme türünün içeriğinden farklıdır. Genel olarak askeri stratejileri ve ittifakları içermez. Yumuşak dengeleme eylemleri bir hegemon gücün askeri üstünlüğüne karşı sert dengelemeye göre daha az etkili olmasına rağmen, hegemon için çarpıcı olumsuz yansımaları olabilir[151]. Yumuşak dengeleme biçiminde, sistem için tehdit oluşturan yükselen bir gücü etkisiz hale getirmek üzere üstü kapalı, saldırgan olmayan bir koalisyon oluşturulmaktadır. Devletlerin genellikle birbirleriyle itilaflar veya sınırlı güvenlik mutabakatları geliştirmesiyle bu dengeleme türü ortaya çıkmaktadır[152]. Yumuşak dengeleme olarak görülecek politikalara, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline

---

[148] Stephen M. Walt,"Alliances: Balancing and Bandwagoning", (Ed. Robert J. Art and Robert Jervis), *In International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues*, Longman, New York, 2003, s. 111.
[149] Stephen M. Walt,"Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, Vol: 9, No: 4 Bahar, 1985, ss. 4-5.
[150] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 37.
[151] Aytaç Denk, Balance of Power Meets al Qaeda: Dynamics of Non-State Actor Balancing in Postinternational Politics, Department of International Relations Bilkent University, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 34.
[152] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 38.

karşı Almanya, Fransa ve Rusya'nın izlediği politikalar örnek verilebilir[153]. Yumuşak dengeleme, genellikle sınırlı bir askeri güç oluşumu, geçici işbirliği uygulamaları ya da bölgesel ve uluslararası kurumlar ile işbirliği çalışmaları biçiminde ortaya çıkar. Devletler arasında yoğun bir güvenlik rekabeti yaşanması ve güçlü olan devletlerin tehditkar bir hal almaları durumunda dengeleme katı hale dönüşebilir[154].

Asimetrik dengeleme (asymmetric balancing), dengeleme kavramının sınırlarını genişletmek amacıyla kullanılan son dengeleme terimidir. Sert ve yumuşak dengeleme teknikleri olan aktörler sadece devletlerdir. Asimetrik dengeleme devlet dışı aktörleri içerir[155]. Ulus devletlerin dolaylı tehditleri, dengeleme ve ortadan kaldırma amacını taşımaktadır. Bu tehditler, devletlerin gücü ile mücadele etme kapasitesi olmayan terör grupları tarafından geliştirilmektedir[156].

1.5 Devletlerin Güç Kapasiteleri

Devletler uluslararası sistemde kapasiteleri oranında etki oluşturabilmektedir. Bu bakımdan devletlerin elde etmek istedikleri hedefleri ve dış politika uygulamaları güçleri ile ne ölçüde uyumlu ise dış politikada sonuç almaları da o ölçüde mümkün olur. Uluslararası sistem devletlere kapasitelerine bağlı olarak dış politikada hareket serbestisi tanımaktadır. Kapasitesine uygun dış politika uygulayamayan aktörler sistemin diğer aktörleri tarafından kendilerini tehdit altında hissederler. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için sürekli olarak güçlerini artırmaya çalışırlar. Böylece hem varlıkları devam eder hem de güç dengesi oluşmuş olur.

1.5.1 Gücün Tanımı

Güç kavramı, sosyal bilimler alanında tartışılan diğer kavramlar gibi farklı tanımları yapılan ve çeşitli bağlamlarda kullanılan literatürün üzerinde en fazla durduğu kavramlardan birisidir. Güç kavramı tanımlamalarında farklı yönleri öne çıkarılan bir kavramdır. Bu nedenle kimisine göre kapasite, kimisine göre etki, kimilerine göre de ancak karşılaştırıldığında anlamı olan değişken bir kavramdır[157]. MÖ 6. Yüzyılın ortasında doğduğu düşünülen Çinli komutan Sun Tzu (Sun Zi) gücü sayısal üstünlük olarak değerlendirir; "sayıca çok (askeri) yönetmek, sayıca az (askeri) yönetmek gibidir; sayıya

[153] Umut Uzer, a.g.e., s. 82.
[154] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 38.
[155] Aytaç Denk, a.g.e., s. 38.
[156] Ainur Nogayeva, a.g.e., s. 38.
[157] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa 2009, s. 136.

göre ayırmak yeter"[158]. Ancak o dönemden buyana yaşanan gelişmeler gücün tanımının değişmesine ve farklı biçimlerde ele alınmasına neden olmuştur. Realistler ile neorealistler arasında bir ayrıma da neden olan bu kavram, kimisi için politikanın amacı kimine göre ise amaca ulaşmak için araçtır. Morgenthau bu kavramı en çok kullanan ve uluslararası politikanın merkezinde yer almasını sağlayan bilim insanıdır. Politikanın güç mücadelesi olduğunu kabul etmekte ve gücü ayrıca inceleyip tanımlamamıştır. O'na göre güç, politikanın temel amaçlarını ve motivasyonunu oluşturken, aynı zamanda bir ilişki biçimi veya amacı gerçekleştirmede bir araçtır[159].

Uluslararası politika çalışmalarında ve kuramsal yaklaşımlarda sıklıkla ele alınan en önemli açıklayıcı kavram güçtür. Teorik yaklaşımlar, hipotezlerini izah ederken güce merkezi bir önem atfetmektedirler. Bu kavram her ne kadar realist yaklaşımlarla özdeşleştirilse de diğer teorik yaklaşımlarda da önemli bir yer tutmaktadır. Gücün realizme özgü olan varsayımı yalnızca kaba maddi uygulamalar vasıtasıyla sonuç doğurabileceğidir[160]. Güç ile anlaşılan askeri yetenektir[161].

Fiziksel olarak güç, başkalarının davranışlarını değiştirme yeteneğidir. Uluslararası ilişkilerde güç, devletlerin kendi istekleri ile yapmak istemeyeceği bir davranışın yapılmasını sağlamaya yönelik oluşturulan etkidir[162]. Sullivan'a göre ise güç, uluslararası politika açısından merkezi öneme sahiptir. Çünkü güç büyüklük olarak görülmekte, büyüklük ise etki, etki de diğer aktörleri etkilemek demektir[163]. Holtsi ise gücü; herhangi bir devletin olanaklarını, ödül, ceza, ikna, zorlama gibi çeşitli stratejiler yoluyla diğer aktörlerin politikalarını kendi çıkarlarına uygun olarak etki etme ve yönlendirme kapasitesi olarak tanımlamaktadır[164]. Güç tanımlamalarında genel olarak, uluslararası aktörlerin belirlemiş oldukları amaçlarına ulaşmalarını sağlayan araç ve kaynaklar anlaşılmaktadır. Siyasetin bir aracı olarak kullanılmayan kabiliyetin güç olma niteliği yoktur. Yani güç kullanılabildiği ölçüde *güç* olmaktadır[165]

1.5.2 Gücün Unsurları

[158] Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 13.
[159] Tayyar Arı, a.g.e., s. 136.
[160] Alexander Wendt,*Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 129.
[161] Alexander Wendt, a.g.e., s. 123.
[162] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 42.
[163] Michael P. Sullivan, *Power in Contemporary International Politics*, University of South Caroline Press, Columbia 1990, s. 76.
[164] Haluk Özdemir,"Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 2008, s. 116.
[165] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 43.

Geleneksel olarak bir devletin büyük bir güç olarak kabul edilmesinin ölçütü savaş gücü ile ilişkiliydi. Yüzyıllar içinde teknolojideki değişim ve gelişmeler güç kaynaklarını da değiştirdi. 17. ve 18. Yüzyılda Avrupa'nın tarıma dayalı ekonomilerinde nüfus önemli bir güç kaynağıydı. Halk, çoğunluğu paralı askerlerden oluşan ordular için temel vergi kaynağını oluşturuyordu[166]. Bu nedenle 18. Yüzyılda orduların savaşa çıkması için savaşın genellikle yiyeceğin kolayca bulunduğu yaz aylarında yapılması ya da halkın yoksul kesimlerinden oluşturulan paralı askerlere ödeme yapabilmek için hazinenin yeterince dolu olması gerekmekteydi.

Fransız İhtilali sonrasında öne çıkan *eşit yurttaşlık ilkesi* ile insanlar bir anavatan kavramı etrafında birleşince savaşın sosyal örgütlemesi de değişti. Devletlerin kullanabileceği araçların değişmesi bu yüzyılın uluslararası sisteminin de değişmesine yardımcı oldu[167]. 19. Yüzyılda sanayi alanında gelişmelerin hızlanması, önce eşsiz bir donanmaya sahip olan Büyük Britanya'nın, daha sonra da demiryollarına hakim olan Almanya'nın işine yaradı. Demiryolları, orduların artık kısa sürelerde bir cepheden bir başka cepheye sevk edilmesini sağlıyordu. 20. Yüzyılın ortalarında ise, gücü belirleyen unsurlar farklılaşmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği'nin güçlerini artıran ve süper güç konumunu belirleyen faktörler sınai alanında gelişmişlikleri ve ideolojik yaklaşımlarının verdiği motivasyonun yanında başta nükleer kapasitelerindeki yükselişti[168]. 21. Yüzyılda gücün kaynakları değişmeye devam etmektedir. Ülkelerin nükleer güçlerinin yanında bilişim teknolojisinde yaşanan muazzam ilerlemeleri eklenirken, gücün diğer bir çeşidi olan ve daha ziyade devletlerin diğer ülkeler üzerinde etki oluşturmasını sağlayan kültürel faktörler de güç kaynaklarına dahil olmuştur.

Devletler arasındaki ilişkilerde güce özel bir önem veren realist yazarlar, genellikle gücün öğeleri olarak, coğrafya, nüfusun büyüklüğü, ekonomik kapasite, doğal kaynakların zenginliği, askeri bakımdan güçlü oluş, bilim ve teknoloji alanında gelişmişlik, siyasal sistem ve liderlik, organizasyon yeteneği, ulusal moral gibi kategorileri art arda sıralamaktadırlar[169]. Carr'a göre de güç unsurları birbirleriyle ilişkili olmak üzere, askeri güç, ekonomik güç ve kanaat oluşturma gücü olarak üç kategoriye ayrılır[170]. Realistler

[166] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 43.
[167] Joseph S. Nye. ve David A. Welch, a.g.e., ss. 107-108.
[168] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 43.
[169] Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 271, Aytekin Yılmaz, *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler, Teori-Temel Kavramlar-Yeni Gelişmeler,* Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 243.
[170] Edward, H. Carr, a.g.e., s. 152.

uluslararası sistemde daha belirleyici ve somut olması bakımından askeri güce daha fazla önem verirler. Askeri gücü önemli kılan neden ise, uluslararası ilişkilerde son çarenin savaş olmasıdır. Devletlerin yaşamında önemli bir faktör olan askeri güç devletler için hem bir araç hem de ulaşmak istedikleri bir amaçtır. Carr'a göre en büyük savaşlar devletlerin askeri bakımdan güç kazanmaları ya da diğer devletlerin güç kaybetmelerini sağlamak için yapılmaktadır[171]. Carr, Machiavelli'nin "insanlar başka birinden daha fazlasını elde etmeden, ellerindeki şeye güvenle sahip değillermiş gibi gelir" ve Hobbes'un, "insan şu anda sahip olduğu güç ve yaşam araçlarından daha fazlasını ele geçirmeden emin olamaz" biçimindeki aforizmalarını uluslararası politikanın örnekleriyle kanıtladığını söylemektedir[172]. Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşmasında önemli katkıları olan Edward H. Carr ve Reinhold Niebuhr gibi düşünürler gücün bu disiplini anlamadaki önemini vurgulasalar da, sadece Morgenthau güç üzerine geniş bir incelemeye girişmiştir. Morgenthau'ya göre, gücün kaynakları "coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri hazırlık, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi ve hükümetin etkinliğidir"[173]. Bu unsurlar arasında diplomasinin niteliğine özel bir önem verir. Gücün kaynakları arasındaki ve onların diğerleri karşısındaki değişimleri ulusal gücü etkiler[174].

Klasik realistler gücü biçimsel olarakde tanımlamakta ve gücü bir devlete ait maddi varlıklar olarak değerlendirmekte ulusal güç ve ulusal gücü oluşturan unsurlar üzerinde durmaktadırlar. Gücün tanımı üzerinde birleşemeseler de Morgenthau ve Niebuhr gibi klasikler gücü, devletlerin sadece askeri ve ekonomik güçlerinin toplamı biçiminde değerlendirmektedirler. Ancak realistler yine de gücü sadece maddi bakımdan kapasite toplamı olarak görmemekte, gücün maddi olmayan unsurlarına da dikkat çekmektedirler. Maddi unsurların maddi olmayan diğer unsurlardan ayrı tutulmayacağını kabul eden Waltz, gücü, klasik realistlerden farklı olarak devletlerin güvenliğe sahip olmalarının bir "aracı" olarak görmektedir. Waltz, gücün sürekli değişen dinamik yapısına dikkat çekmekte ve bu dinamik yapı nedeniyle devletleri sabit bir güç kategorisine yerleştirmenin zor olduğunu söylemektedir[175]. Neorealistler gücün kapasite bakımından ve aktörlerin dış politika davranışlarını değiştirebilme özelliğinden çok uluslararası sistem vurgusu yaparlar.

[171] Edward, H. Carr, a.g.e., ss. 153-155.
[172] Edward, H. Carr, a.g.e., s. 156.
[173] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 104.
[174] Oktay F. Tanrısever, "Güç", *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Der. Atila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 55-56.
[175] Tayyar Arı,*Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* 8. Basım, MKM Yayıncılık, Bursa 2013, ss. 143-144.

Neorealistlere göre, devletler uluslararası sistemin sınırlayıcı etkilerinden ne kadar az etkilenirler ise o kadar güçlüdürler. Hareket serbestisini sağlayan faktör devletlerinin sahip olduğu kapasitelerinden çok sistemin yapısıdır[176].

Klasik realistler ile neorealistlerin güce yükledikleri anlamda da farklılıklar görülmektedir. Neorealistlere göre güç sadece bir "amaç" olmaktan ziyade, gerek duyulduğu zaman kullanılacak bir "araçtır". Devletlerin zayıf olmaları güçlü devletlerin saldırılarına neden olduğu gibi, bu devletlerin ittifak ilişkilerine girerek birleşmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle güç gerektiğinde kullanılacak bir araçtır. Devletler için kritik zamanlarda nihai endişe güç değil güvenliktir. Bu durum klasik realizmin önemli bir revizyonudur[177]. Klasik realizme göre ise güç her zaman başlı başına bir amaçtır. Güç içeriği olarak, sert, yumuşak ve akıllı güç olarak üçe ayrılır.

Sert güç *(hard power):* Devletlerin ulusal gücü denince sadece silahlı kuvvetleri düşünülürdü. Gücün bu türüne literatüründe sert güç *(hard power)* denmektedir. Günümüzde de ülkelerin güvenliklerinin temel dayanakları silahlı kuvvetleridir[178]. Günümüzde sert gücün kullanımı zorlaşsa da sert güçle özdeşleşen askeri yetenekler önemini korumaktadır. Joseph Nye, 1990 yılında "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power" isimli çalışmasında, "askeri gücün günümüzde önemini koruduğunu ancak bu gücün sınırlarının anlaşılması ve zayıf yönlerini tamamlamak için karşılıklı bağımlılık ekseninde alternatif stratejiler geliştirilmesi gerektiğini" belirtmektedir[179]. Nye'a göre sert güç, bir aktörün maddi güç unsurlarından askeri ve ekonomik yeteneklerini kullanarak diğer aktörlerin davranışları üzerinde değişiklikler yapabilme veya etki sağlayabilme kabiliyetidir. Bu sonucun alınabilmesi için de kandırmalara (havuç) ya da tehditlere (sopa) ihtiyaç vardır[180].

Yumuşak güç *(soft power),* Joseph S. Nye, "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power"da ilk defa yumuşak güç kavramına değinmiştir. Bundan sonra yumuşak güç kavramı literatürde sık kullanılmaya başlanmıştır[181]. Nye, yumuşak gücü

---

[176] Haluk Özdemir, a.g.e., s. 128.
[177] Kenneth N. Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs,* Vol: 44. No: 1, Spring/Summer 1990, s. 36.
[178] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 47.
[179] Joseph S. Nye, Jr."Soft Power", *Foreign Policy*, Twentieth Anniversary, No. 80, Autumn 1990, s. 156.
[180] Joseph S. Nye, *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, (Çev. Reyhan İ. Aydın), Elips, İstanbul 2005, s. 14. Burak Kadercan, "Güç", *Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 313.
[181] Soner Karagül, "Türkiye'nin Balkanlardaki "Yumuşak Güç" Perspektifi: Türk İşbirliği ve Kordinasyon Ajansı (TİKA)",*Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 82.

"işbirliği ve çekicilik unsurları kullanılarak istediğini yaptırma" olarak tanımlamaktadır. Nye bu tanımla istediğini dolaylı yoldan yaptırmayı vurgulayarak gücün diğer yönüne dikkat çekmektedir. Yumuşak güç uygulanırken "zorlama, tehdit veya kandırma" yoktur[182]. Yumuşak gücün kaynağı ülkenin kültürü ve politik cazibesidir. Eğer ülke olarak politikalarınız diğer ülkeler tarafından meşru görülüyorsa yumuşak gücünüz var demektir. Devletler, hedefledikleri amaçlarını ve sahip oldukları değerlerini diğer devletler tarafından kabul edilmesini sağladığı zaman, sert güç unsurlarını daha az kullanmak durumunda kalır. Yumuşak güç, devletlerin geleneksel güçlerinin çok üzerinde kontrol imkanı sağlar[183]. Bu güç, Demirtepe ve Özertem'in ifade ettiği gibi 'akşamdan sabaha oluşturulamayacağı' için tarihsel bir sürekliliği olması gerekir[184].

Akıllı güç: Nye, 2004 yılında yazdığı "Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları" (*Soft Power: The Means to Success in World Politics*) adlı eserinde "akıllı güç" kavramını ilk defa gündeme getirmiştir. Nye, kitabında sert ve yumuşak güç unsurlarını daha etkili stratejiler ortaya çıkarmak amacıyla birleştirilmesine yönelik düşüncelerini ifade etmiştir. Akıllı güç, zorlama ve ödetmeye dayalı olan sert güç ile, ikna ve cezbetmeye yönelik yumuşak gücün karışımıdır. Nye'a göre, Taliban hükümetine sunulan tüm cazip önerilere rağmen, El Kaide'ye destek vermekten vazgeçirilememesi yumuşak gücün çözülmesi gereken her sorunda başarılı olamadığını göstermektedir. Bu sorun ancak 2001 yılında ABD'nin öncülüğünü yaptığı sert askeri gücün kullanılmasıyla sonlandırılmıştır[185]. Nye, sert ve yumuşak gücü beraber kullanma becerisini "akıllı güç" olarak tanımlamaktadır. Sovyetler Birliği'nin Macaristan ve Çekoslovakya'yı işgal etmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa üzerinde oluşturduğu yumuşak gücü erozyona uğratmıştı[186]. Benzeri bir durum ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle yaşanmıştır ve işgal sonrası süreçte ABD'nin bölge ülkeleri üzerinde zaman içinde oluşturmuş olduğu *yumuşak gücü* sorgulanmaya başlanmıştır.

1.5.3 Güç Kategorileri

---

[182]Tuba Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari BilimlerDergisi*, Sayı: 2, 2012, s. 25.
[183] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 53.
[184] M. Turgut Demirtepe ve Hasan Selim Özertem, "Yükselen Tehdit Algısı Karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıklar", *Bilig*, Sayı: 65, Bahar 2013, s. 98.
[185] Joseph S. Nye, a.g.e., ss. 3-4.
[186] Joseph S. Nye, "Daha Çok Yumuşak Güce Başvurmalıyız", *The Daily Star* (Çev. Radikal Gazetesi), 6 Eylül 2006, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=198820, (Erişim Tarihi: 14.05.2015)

Devletlerin güçlerine göre sınıflandırılmalarında Barry Buzan'ın yukarıdan aşağıya doğru sıralaması güçle ilgili bir çerçeve sunmaktadır. Buzan'a göre Süper Güç; elinde bulunan yüksek standartlardaki askeri ve politik yetenekleri ve bu yetenekleri destekleyen ekonomisi ile sistemin önemli bir oyuncusudur. Uluslararası sistemin her bölgesinde tehdit edici gücünün yanında, garantör, ittifak kurma veya müdahale etme seçeneklerini kullanabilme konumundadır. Süper Güç bu özelliklerinin yanında uluslararası toplumun desteğini arkasına alabilecek evrensel değerlere de sahiptir. Büyük Güç[187] ise, bütün alanlarda Süper Güç ile yarışabilecek kabiliyette değildir. Süper Güç ile çatışma ihtimali durumunda gücü ile orantılı politikalar izlemek zorundadır[188].

Bölgesel Güçler ise, yeteneklerini coğrafyanın belirli bölgelerinde gösterebilen, küresel gelişmeler karşısında etkileri sınırlı ve birçoğuna katılamayan güçlerdir. Bu güçlerin pozisyonları ve çıkara dayalı beklentileri küresel hesaplamalara dahil edilmez[189]. William Thompsan'a göre bölgesel karakterdeki güçlerin özellikleri de şöyledir: (a) Aktörler arasındaki ilişkilerin sıklığı ve düzenliliğin bölgesel alt sistemlerin herhangi bir yerindeki değişikliğin diğer noktaları etkileme kapasitesine sahip olması, (b) aktörler genellikle yakın olması, (c) iç ve dış gözlemci ve aktörlerin kabul ettiği ayırıcı, belirgin bir alanının olması, (d) alt sistem mantıksal olarak en az iki ve daha fazla aktörden oluşması[190]. Hindistan, Brezilya, İran, Mısır gibi ülkeler böyle bir konuma sahiptir. Sayılan kriterleri sağlayan bölgelerde politikalarını rahatlıkla harekete geçirebilecek aktörlere *Bölgesel Güç* denilmektedir[191].

Buzan'a göre, Bölgesel Güç olma konumunda olmamakla beraber sınırlı bir şekilde kendi bölgesinde politikalarını rahat bir biçimde uygulayabilen ülkeler için "alt bölgesel güç" denebilir. Buzan oluşturduğu güç kategorisinde bu ülkeler için "bölge içi (domestic) ülkeler" ifadesini kullanmaktadır. Buzan ayrıca Türkiye'yi "tampon" (buffer) ya da bir kaç bölgeye ait olmakla beraber "tecrit edici" (insulatör) olarak görmektemekte ve

---

[187] Büyük güçler (great power) olarak adlandırılan devletler, 1815 yılında Viyana Kongresi'nde yasal bir kategori olarak benimsenmesiyle ortaya çıkmıştır. Rusya ilk defa burada büyük devlet statüsü kazanırken, Viyana Kongresi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yüz yıllık süre içerisinde uluslararası sistemde büyük devletler dışında kalan devletler küçük devletler olarak anılmıştır. Özlem Tür, Nuri Salık, "Uluslararası İlişkilerde "Küçük Devletler": Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 14, Sayı: 53, 2017, s. 4.

[188] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 62.

[189] Sait Yılmaz, a.g.e., s. 62.

[190] William R. Thompson,"The Regional Subsytem: A Conceptual Explanation and a Propositional Inventory", *International Studies Quarterly*, Vol:, No: 1, 1973, s. 101.

[191] Gökçen Yavaş, "Bölge, Bölgeselleşme ve Güvenlik", *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar,* (Ed. Hasret Çomak, Caner Sancaktar), Beta Yayınları, İstanbul 2013, s. 196.

Türkiye'yi bölgesel güç olmasa da "tecrit edici" kategorisinde değerlendirmektedir[192]. 21. yüzyıl güç dengesi piramidinin en üst noktasında askeri gücü[193] temsil eden global hegemon gücü elinde bulunduran ABD yer almaktadır.

Şekil 1. 1. 21. Yüzyılda Güç Dengesi Piramidi

Kaynak: *Sait Yılmaz, Güç ve Politika, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 63.*

1.6 Sonuç

Realizmin felsefi temelleri M.Ö. 431-404 yıllarında Thucydides'in Yunan şehir devletlerinden Atina ile Sparta arasında gerçekleşen Peloponez Savaşı'nı yazdığı eserine dayandırılmaktadır. Atinalıların diğer Yunan şehir devletleri arasındaki güç dengesinin kendileri aleyhine bozulma ihtimali nedeniyle izledikleri politika karşısında Spartalılar'ın Atina'nın gücü denetlenemez ise Yunanistan'ın tamamını egemenliği altına alacağından endişelenerek bozulmaya başlayan güç dengesini korumaya yönelik çabaları ile yaklaşık 2450 yıl sonra yani günümüz uluslararası sisteminde izlenen politikaların benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

---

[192] Barry Buzan ve Ole Waever, *Regions and Powers, The Structure of International Security*, 2003, s. 3'ten aktaran Sait Yılmaz, a.g.e., s. 63, Gökçen Yavaş, a.g.e., s. 206.

[193] Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (2019 SIPRI) tarafından yapılan bir araştırmada ABD'nin askeri harcamaları 649 milyar dolar olarak gösterilmektedir. Çin'in 250 milyar dolar, Suudi Arabistan 67.8 milyar dolar, Hindistan 66.5 milyar dolar, Fransa 63.8 milyar dolar, Rusya 61.4 milyar dolar askeri harcama yapmıştır. ABD, tek başına dünya askeri harcamalarının %36'sına sahiptir.
SIPRI Yearbook 2019,
https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2020).

Realistler, güç dengesinin oluşmasının temelinde yatan unsurun insan doğası ve birimlerin etkileşimine dayandığını kabul ederler. Ancak, realistlerin ekonomik faktörleri gözardı ederek siyasi ve askeri konulara odaklanmaları eleştiriler almış ve yeni bir yaklaşımın önünü açmıştır. Bu yeni yaklaşım Kenneth Waltz'ın temellerini attığı ve *sistemik teori* olarak ifade ettiği Neorealizm'dir. Waltz, güç dengesinin oluşmasında insan doğası ve birimlerin etkileşimin yer aldığı düşüncesinden farklı olarak güç dengesinin oluşmasını uluslararası sistemin anarşik yapısına dayandırmıştır. Waltz'a göre, bütün devletler güvenliklerini korumak zorundadır ancak bu durum anarşik ortam tarafından sınırlandırılmaktadır. Çünkü herkesin stratejisi diğer devletlere bağlıdır. İşte güç dengesi de bu stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Güç dengesinin oluşturulmasını zorunlu kılan diğer bir faktör ise devletlerin kapasitelerindeki farklılıklardır. Devletler kendilerinden daha güçlü devletlere tek başlarına karşı koyamadıkları için diğer devletler ile ittifak ilişkilerine girerler. Her ne kadar uluslararası sistemde Süper Güçler'in hareket kabiliyeti en yüksek düzeyde olsa da bu kabiliyetleri diğer devletlerin oluşturduğu denge vasıtasıyla engellenmektedir. Birkaç bölgesel gücün çıkarlarının ortak hale gelmesi süper gücün hayata geçirmek istediği politikaları engelleyebilmektedir. Buzan'ın şemasında yer almamakla birlikte konumuz açısından önemli bir diğer devlet katogorisi Küçük Güç'tür. Bu kategori, çalışmanın İkinci Bölümü'nde ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Neden Neorealizm Teorisi?

SSCB'nin dağılması öngörülemediği için 1990'ların başından itibaren neorealizm yoğun eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. En köklü eleştiriler, demokratik barış tezi, karşılıklı bağımlılık tezi ve kurumsalcılık yaklaşımı temsilcilerinden gelmiştir. Bu yaklaşımların eleştirilerine verilen cevaplar Kenneth Waltz'ın geliştirdiği neorealizmin günümüz uluslararası sistemini ve dolayısıyla Azerbaycan-İran ilişkilerini açıklamadaki uygunluğu ortaya çıkmış olacaktır.

Demokratik barış tezinin savunucuları, (Waltz bunu teori olarak kabul etmiyor) demokrasilerin birbirleriyle çatışmayacağını iddia etmektedir. Bu görüşe göre devletlerin rejimleriyle uluslararası sistem arasında bir bağlantı vardır. Demokratik siyasi yapıların dünyada hakim olmasının savaşları ortadan kaldıracağı iddia edilmektedir[194]. Ancak Waltz,

[194] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Vol. 25, No. 1, 2000, s. 6.

"demokratik devletlerin aynen diğerleri gibi çıkarları vardır ve çatışma yaşarlar" demektedir[195]. Uluslararası sisteme hakim olan anarşi bu devletlerin barış içinde yaşamalarını sınırlamaktadır. I. Dünya Savaşı'nda demokratik İngiltere ve Fransa yine demokratik bir ülke olan Almanya ile savaşmıştır[196]. Demokratların tüm dünyaya demokrasi getirme çabaları bile savaşı göze aldıklarını gösterir.

İkinci eleştiri karşılıklı bağımlılık tezi savunucularından gelmiştir. Buna göre devletler arasında ticaret arttığı için birbirlerine daha bağımlı hale gelirler dolayısıyla devletlerin karşılıklı hayati çıkarları nedeniyle aralarında savaş olmayacaktır. Bu durum barışın korunmasını sağlayacaktır. Norman Angell'e göre, I. Dünya Savaşı'ından önce İngiltere ve Almanya birbirlerinin en iyi ikinci ticari ortakları durumundaydı. Buna rağmen her iki devlet kanlı bir savaşa girişmiştir[197]. Soğuk Savaş döneminde Yugoslavya'nın ve SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinin durumu buna örnek verilebilir. Birlik içinde ticari ilişkiler vasıtasıyla oluşturulan karşılıklı bağımlılık bu devletlerin bir arada kalmalarını sağlayamamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ABD-Çin ya da ABD-Almanya ilişkileri buna örnek verilebilir. Bu devletler arasında ticaretin üst seviyelerde olmasına rağmen rekabet ve çatışma her geçen gün artmaktadır.

Üçüncü eleştiri ise kurumsalcı yaklaşımdan gelmiştir. Liberal kurumsalcılara göre, örgütler devletlerin güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynamaktadırlar[198]. Neorealistler uluslararası sistemin asli unsuru olarak devletleri kabul etmektedir. Dolayısıyla bunlara göre uluslararası kurumlar devletler tarafından kurulmuş ve yetkilerinin sınırları devletler tarafından belirlenmiş "sınırlandırılmış" organizasyonlardır. Uluslararası kurumların işleyişine bakıldığı zaman bu net olarak görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası NATO, BM, DTÖ gibi uluslararası örgütlerin ABD'nin etkisinde adımlar attığı görülmektedir. Diğer bir örnek olarak BM kararları verilebilir. Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin kabul edilmediği ve Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu tasdik eden 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlara rağmen Azerbaycan topraklarında Ermeni işgali devam etmektedir. Keza 1967 yılında Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından işgalinin 1981'de kınandığı BM Güvenlik Konseyi'nin 497 sayılı kararı da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Karara rağmen ABD Başkanı Donald J. Trump 21 Mart 2019'da attığı twit ile İsrail

[195] Kenneth N. Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2008, s. 35.
[196] Kenneth N. Waltz, 2000, a.g.e., s. 7.
[197] Kenneth N. Waltz, 2000, a.g.e., s. 14.
[198] Kenneth N. Waltz, 2000, a.g.e., ss. 18-26.

işgalinde bulunan Golan Tepeleri'ni İsrail ait olduğunu tanıyacaklarını açıklamış ve 25 Mart'ta da İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanıdığı deklarasyonu imzalamıştır. Uluslararası hukuka uyulması yönünde genel bir eğilimin olmasına rağmen güçlü devletlerin sık sık bu durumu göz ardı ettikleri gözlemlenmektedir.

İki kutuplu yapının sona ermesi demokrasi, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla olmamıştır. Soğuk Savaş neorealizmin öngördüğü bir biçimde sona ermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu yapı içerisinde devam eden Soğuk Savaş bu yapının sona ermesiyle de ortadan kalkmıştır. Waltz'a göre, uluslararası politikanın yapısı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden oluşmaktadır ve bir süre için tek kutuplu bir düzen de yaşanacaktır[199]. Uluslararası sistemin yapısını devletlerin kapasiteleri belirler. Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerin kapasitelerinin sürekli olarak değişmesi sistemin yapısında değişimleri meydana getirmektedir. Waltz'ın tek kutuplu olarak ifade ettiği dönemin sonu gelmiştir. Bunu düşünmemizi sağlayan neden ise, ABD'nin 1990'lardan 2000'lerin başına kadar uluslararası politikada elde etmek istediği sonuçları almış olmasına rağmen, giderek bu durumun zorlaşmasıdır. Uluslararası sistem bu bakımdan çok merkezli, farklı bölgelerde farklı güçlerin öne çıktığı bir yapıya evrilmiştir.

Bu çalışmanın temel çıkış noktası, Azerbaycan ile İran uzun tarihi geçmişi, kültürel ve dini yakınlığı, iki ülke arasında önemli ölçüde kullanılabilecek dil ortaklığına rağmen iki ülke ilişkilerinin işbirliği yerine neden çatışma eksenli devam ettiği sorusudur. Bu soruya verdiğimiz cevap aynı zamanda bu tezin temel hipotezi olan, "Azerbaycan-İran ilişkileri uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler ve güç dengeleri değişimlerine bağımlı olarak devam etmektedir." önermesidir. Bu önermede uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler ile güç dengeleri değişimleri bağımsız değişken iken, bunların sonucunda oluşan Azerbaycan-İran ilişkileri ise bağımlı değişkendir.

Neorealistler devletlerin davranışlarını belirleyen en temel faktörün uluslararası sistemin yapısı olduğunu iddia ederler. Uluslararası sistemin yapısı devletler arasında işbirliğini sınırlandırır. Kendine yardım sisteminde her birim kendi çıkarını korumak ve geliştirmek ister. Uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde birbirinin niyetlerinden

[199] Kenneth N. Waltz, 2000, a.g.e., s. 39.

emin olamayan devletler güçlerini artırmak isterler. Bu durum, neorealist teorinin önemli bir hipotezi olan güç dengesinin (*balance of power*) oluşmasını sağlar.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması 1945'ten sonra oluşan dengeyi bozmuştur. ABD ve SSCB'nin taraf olduğu iki kutuplu bir uluslararası sistemden ABD'nin hakim olduğu tek kutuplu sisteme geçilmiştir. Sistemin yapısında meydana gelen değişiminin bölgesel alt sistemlere etkisi olmuştur. Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde SSCB'nin nüfuzu ortadan kalkarken ABD'nin etkisi artmıştır. Bu durum başta İran'ı rahatsız etmiştir. 1979 sonrası ABD ile sorunlar yaşayan İran, bölgede ABD'nin etkisini SSCB vasıtasıyla engellemekteydi. SSCB'nin ortadan kalkması ve Rusya'nın bölgede gücünün zayıflaması İran'ı ABD baskılarına açık hale getirmiştir. Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın Batı ile gelişen ilişkileri İran'ın endişelerini daha da artırmış ve bölgede ABD ile ilişkiler geliştiren ülkeleri kendisi için tehdit olarak görmüştür. Uluslararası sistemin anarşik doğasının iki ülke arasında, Güney Azerbaycan, Hazar Denizi, din gibi sorunlu birçok alan üzerinde oluşturduğu baskılar her iki ülkenin beka kaygısıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu durum bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinin çatışma eksenli devam etmesine neden olmaktadır.

Devletlerin güçlerinin artması sistemde güç dağılımının yeniden oluşmasını sağlamıştır. Uluslararası sistemde Çin, Hindistan gibi aktörlerin hızla yükselişte olması ve 2000'lerden sonra Rusya'nın bölgede ağırlığının artması bölgede devletlerin dikkat etmesi gereken çok hassas bir durum ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan'ın küçük güç kapasitesi nedeniyle yürüttüğü denge politikası öncelikle ABD ve Rusya'nın bölge ve bölge dışı güçler ile ilişkiler geliştirmesini zorunlu kılmıştır.

Azerbaycan ve İran'ın zengin enerji kaynaklarının yanında Orta Asya bölgesinin köprü başı olması nedeniyle sistemin önemli aktörlerinin bölge ile ilgili önemli çıkarları mevcuttur. Birbirleriyle çatışan çıkarların merkezi olan bölgede, ABD bölgenin enerji kaynaklarının Batılı pazarlara taşınması için Rusya ve İran'ın bölgede etkisini sınırlandırmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışırken Rusya ve İran ise ABD'nin bölgeye yönelik politikalarından ve bölgede etkisinin artmasından rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle Rusya ve İran, ABD'nin bölgede iyi ilişkiler geliştirdiği Azerbaycan ve Gürcistan ile yakınlaşmasından rahatsız olmaktadır. Azerbaycan'ın Batıya açılmasını sağlayan Türkiye'nin bölgede etkisinin artması ise diğer bölgesel güçler olan Rusya ve İran'ı endişelendirmektedir. Azerbaycan'ın savaş halinde olduğu Ermenistan'ın Rusya ve

İran ile olan yakın ilişkileri Azerbaycan'ın bu devletlere karşı kuşkuyla bakmasına neden olmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası süreçte askeri, teknoloji ve enerji bağlamında İsrail ile ilişkilerinin gelişmesini İran bir tehdit olarak algılamaktadır. Bölgede ABD, Rusya, Türkiye, İran, Ermenistan, Gürcistan ve İsrail'in ulusal çıkarları bağlamında bir ilişkiler ağı oluşmaktadır.

Küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki çıkarları çerçevesinde gelişen ilişkiler ağı içerisinde Azerbaycan ve İran ulusal çıkarlarını azamileştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu iki devletin ilişkileri birbirleriyle geliştirdikleri ilişkilerden bağımsız olarak sistemde diğer devletlerin oluşturduğu bir yapı içerisinde devam ettiği için sisteme hakim olan anarşi Azerbaycan ve İran'ın işbirliğini sınırlandırmaktadır. Bu durum neorealizmin öngörülerini doğrulamaktadır. Bu nedenle çalışmada neorealizmin argümanları ve hipotezleri kullanılmıştır. Uluslararası politikada aynı konu farklı teorik yaklaşımlar ile açıklanabilir. Çünkü dünyadaki gelişmeleri tek bir teorinin açıklama gücü sınırlıdır. Ancak uluslararası sistem içerisinde gelişen bazı olayları açıklamada bazı teorilerin açıklama gücü diğerlerinden fazla olabilir. Araştırılacak konu için neorealist teorinin seçilmesinin nedeni de budur.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE İRAN'IN GÜÇ KAPASİTELERİ BAKIMINDAN ANALİZİ

Uluslararası sistemde devletlerin sahip oldukları kapasiteleri aynı zamanda sistemin yapısını oluşturan temel unsurdur. Uluslararası siyasi yapılar tanımlanırken sadece devletlerin kapasiteleri esas alınır. Devletlerin hukuki yapıları, ideolojileri gibi iç yapısal faktörleri dikkate alınmaz. Devletler sahip oldukları kapasitelerine bağlı olarak sistem içerisinde hareket kabiliyetine sahiptirler. Devletlerin kapasitelerinin zaman içerisinde farklılaşması sistemde yapısal değişimlere neden olmaktadır. 1945 sonrası oluşan iki kutuplu yapı aynı zamanda Soğuk Savaş dönemi olarak da bilinmektedir. Soğuk Savaş süresince ABD ve SSCB'nin gelişme hızlarına bağlı olarak kapasitelerindeki farklılaşma bu sistemin de sona ermesine neden olmuştur.

Devletler dış politikada kapasitelerine uygun politikalar geliştirmek zorundadır. Aksi taktirde başarısız sonuçlar elde etmeleri kaçınılmaz olacaktır. Azerbaycan ve İran'ın devlet kapasitelerinin ele alınacağı bu bölümde, her iki devletin kapasitelerini oluşturan unsurlar tartışılacak ve bu farklılaşan devlet kapasitelerinin her iki ülke dış politikalarında nasıl çıktılara neden olduğu incelenecektir. Her iki devletin kapasitelerinin sınırları saptanmaya çalışılırken bir küçük güç ve bir bölgesel gücün dış politika davranışlarında kapasite unsurunun ne ölçüde etkili olduğu ortaya konulacak ve neorealist teori bağlamında Azerbaycan-İran ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik bir perspektif sunulacaktır.

2.1 Bir Küçük Devlet Olarak Azerbaycan

Uluslararası politikada küçük devletler (*small states*) ya da küçük güçler (*small powes*) kategorisi, 1815 Viyana Kongresi'nde büyük güçlerin (*great powers*) yasal bir kategori olarak benimsenmesiyle ortaya çıkmıştır. Aşağıda küçük güç tanımında da görüleceği gibi devletlerin küçük sayılabilmesinin en önemli koşulu, bir devletin kendisi ya da diğer devletler tarafından küçük olarak algılanmasıdır. Azerbaycan, hem nüfus hem de ekonomik büyüklük olarak bu kategoride yer almaktadır. Haydar Aliyev 29 Kasım 2001 tarihinde Washington Times Gazetesi'ne verdiği demeçte kendisine yöneltilen bir soruya,

"Biz küçük devletiz"[1] diye başlayan cevabı küçük devlet sayılmanın en önemli koşuluna verilen cevap niteliğindeydi. Azerbaycan bu nedenle devlet kapasitesi bakımından "Küçük Güç" olarak ele alınacaktır.

2.1.1 Küçük Devlet Tanımı

Küçük devletler ile ilgili en önemli tartışma küçük devlet tanımı üzerinde yapılmaktadır. Küçük devlet çalışmaları[2], Soğuk Savaş döneminde bu devletlerin hayatta kalma sorunu ön planda olduğu için dış politika ve güvenlik ile ilgili konulara odaklanmıştı. Küçük devletlerin zayıflıkları, araştırmacıları bu zayıflıkların üstesinden nasıl gelineceği yönünde düşünmeye sevketmiştir. Rothstein, küçük devletlerin dış tehditlere karşı güvenliklerini garantilemeleri için ittifak politikaları uygulamaları gerektiği üzerinde durmuştur. Rothstein'e göre, bu devletler güvenliklerini sağlayabilmeleri için dışarıdan desteğe ihtiyaç duyarlar. Bunlar için tarafsızlık ve bağlantısızlık politikası[3] güvenliklerini sağlamaları için çözüm değildir[4].

1970'li yıllarda küçük devlet tanımlaması üzerindeki zorluğu ifade etmek için Peter R. Baehr, "tanımlama problemi o kadar büyüktür ki, küçüklük konsepti analitik bir araç olarak işlevsiz hale gelmektedir" demektedir[5].

Küçük devlet tanımı yapan araştırmacılar niceliksel, niteliksel ve algısal faktörlere dikkat ederler. Niceliksel unsurlara göre tanımlama yapmaya çalışanlar, devletlerin ölçülebilir özelliklerine göre bir tanımlama yapmışlardır. Bu tanımlama içerisinde devletin nüfusu, yüzölçümü, ekonomi, askeri kapasitesi gibi nicel bakımdan ölçülebilir niteliklerinden biri ya da birkaçının toplamını temel alan araştırmacılar, belirli bir ölçütü taşımayan devletleri küçük devlet olarak tanımlamışlardır[6].

---

[1] Ramiz Mehdiyev, (Ed.), *Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz Əbədidir*, Otuz Yeddinci Kitab, Noyabr 2001- Mart 2002, Azərnəşr, Bakı, 2011, s. 134.

[2] Iver B. Neumann and Sieglinde Gstöhl, "Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations", *Centre for Small State Studies Institute of International Affairs,* University of Iceland, Working Paper 1-2004, ss. 7-8.
https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/Lilliputians%20Endanlegt%202004.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2018)

[3] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar,* Atilla Kitabevi, Ankara 1993, s. 73.

[4] Robert L. Rothstein, *Alliances and Small Powes,* Columbia University Press, New York 1968, s. 29.

[5] Peter R. Baehr, "Small States: A Tool for Analyis?", *World Politics,* Vol: 27, No: 3, April 1975, s. 459.

[6] F. M. Liou, C. G. Ding, "Subgrouping Small States Based on Socioeconomic Characteristics", *World Development,* Vol. 30, No. 7, 2002, s. 1290.
https://ir.nctu.edu.tw/bitstream/11536/14483/1/000176751200011.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2018), Tom Crowards, "Defining the Category of "Small" States", *Journal of International Development,* 14, 2002, ss. 143-179.
https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/crowards_tom_2002a._defining_the_category_of_small_states.pdf (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

Niceliksel unsurları öne çıkaran tüm çalışmalarda ülkenin nüfus sayısına büyük önem verilmektedir. David Vital ekonomiye ve nüfus sayısına dayalı olarak yaptığı tanımlamada, ekonomik bakımdan ilerlemiş ise 10-15 milyonun altındaki nüfusa sahip devletleri, ekonomik bakımdan herhangi bir gelişme kaydetmemiş ise 20-30 milyon'dan az nüfusu olan devletleri küçük devlet olarak tanımlamaktadır[7]. Vellut da ekonomi ve nüfusa göre yaptığı değerlendirmede 10 milyon nüfus ve 2 milyon dolar civarı GSMH sahip olan devletleri küçük devlet olarak kabul etmektedir[8].

Küçük devlet tanımını sadece niceliksel unsurlara dayalı yapıp, devletleri bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutmak subjektif sonuçlar elde edilmesine neden olmaktadır. Crowards bu bakımdan diğerlerinden bir miktar daha farklı bir yöntem uygulamıştır. Nüfus, yüzölçümü ve GSMH unsurlarını kullandığı grup çözümleme (*Cluster Analyses*) yöntemi ile incelediği 188 devletten 79'unu küçük devlet kategorisine dahil etmiştir Crowards, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da dahil olduğu incelemesinde Ermenistan'ı küçük (*small*) devlet kategorisinde sayarken Gürcistan ve Azerbaycan'ı orta (*medium*) devlet olarak değerlendirmektedir[9].

Michael Handel, Crowards ile benzeri bir biçimde birden çok kriter kullanarak devletleri kategori yoluna gitmiştir. Handel, devletlerin göreceli güçlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Handen bu amaçla, nüfus, yüzölçümü, kişi başı GSMH, askeri güç ve bu alandaki harcamaları ile enerji kaynaklarını dikkate alarak zayıf devletlerin bahsedilen koşulların birçoğu açısından düşük oranlar gösterdiğini belirtmiştir[10].

Küçük Devletleri objektif kriterlere göre değerlendirmek bazı açılardan sakıncalı sonuçlar üretmektedir. Nüfus ve yüzölçümü kriterlerine göre değerlendirme yapıldığında İsrail, İsveç, İsviçre gibi küçük devlet kapasitesinin çok üzerinde politik davranışlar sergileyen ülkeler küçük devlet olarak tanımlanırken, nüfus ve yüzölçümü bakımından

---

[7] David Vital, *The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations,* Clarendon Press, Oxford 1967, s. 8., Michael W. Mosser, "Engineering Influence: The Subtile Power of Small States in the CSCE/OSCE", s. 54.
http://www.hgm-wien.at/pdf_pool/publikationen/05_small_states_07.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

[8] Jean-Luc Vellut, "Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa", *Journal of Peace Research,* Vol. 4, No. 3, 1967, s. 254.
http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/002234336700400303 (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

[9] Tom Crowards, "Defining the Category of "Small States", *Journal of International Development,* Vol. 14, No. 2, 2002, ss. 164-168.
https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/crowards_tom_2002a._defining_the_category_of_small_states.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

[10] Michael Handel, *Weak States in the International System*, 1990, s. 31'den aktaran, Yılmaz Çetin, Küçük Devlet Teorisi ve Avrupa Birliği Üyesi Küçük Devletler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 16.

büyük ama uluslararası politikada etkisiz devletler büyük devletler olarak tanımlanabilmektedir. Tanımlamada yaşanan bu belirsizlik "küçük" olmalarından çok "zayıf" devlet olarak kabul edilmelerine neden olmuştur. Kapasite bakımından "Büyük" kabul edilen bir aktörün sistemi etkileme kapasitesi bakımından zayıf olarak nitelendirilebilirken, tam aksine İsrail gibi ülkeler uluslararası ve bölgesel düzeyde etkin politikalar üretebilmektedir[11].

Küçük devlet tanımlamasında niteliksel ve niceliksel unsurların yanında algısal, psikolojik unsurlara da önem veren Rothstein ve Keohane gibi araştırmacılar bulunmaktadır. Bunların her ikisi de devletlerin küçük sayılabilmesinin ilk koşulunun bir devletin kendisi ya da diğer devletler tarafından küçük olarak kabul edilmesi görüşünü ileri sürmektedirler. Rothstein bu durumu şöyle açıklamaktadır:

> Küçük devlet, güvenliğini kendi kapasitesini kullanarak elde edemeyeceğine inanmış ve bu durumu sağlamak için diğer devletlerin ve kurumların yardımına ihtiyaç duyan devlettir. Küçük devletin kendi araçlarına güven konusundaki bu zayıflığı uluslararası politikada yer alan diğer devletler tarafından da kabul edilmiş olmalıdır[12].

Robert Keohane, liderlerin, devletlerin üzerinde oynadığını düşündükleri sistemik rol üzerinde durmuştur. Buna göre, "küçük devlet, liderlerinin tek başına veya küçük bir grup içerisinde sistemi asla etkilemeyeceğine inanan devlettir"[13].

2.1.2 Küçük Devletlerin Dış ve Güvenlik Politikaları

Neorealistler, "küçük devletlerin" büyük devletlerin hareket esnekliğinden yoksun olduklarını ve sonuç olarak uluslararası sistemin yapısından daha fazla etkilendiklerini sıklıkla savunmaktadırlar. Büyük devletler varlıklarını risk edecek hatalar yapabilirken küçük devletler bu riskleri karşılayamazlar[14]. Küçük devletlerin kaynakları yetersiz olduğu için uluslararası sistem üzerinde etkileri az olduğu gibi sistemin bu devletlerin dış politikarı üzerinde etkilerine karşı direnemezler. Böylece bir güç boşluğu ortaya çıkar. Laurent

---

[11] Yılmaz Çetin, a.g.e., s . 17.
[12] Robert L. Rothstein, a.g.e., s. 29.
[13] Robert O. Keohane, "Lilliputians Dilemmas: Small States in International Politics", *International Organization,* Vol. 23, No. 2, Spring 1969, s. 296, Alfred Marleku, "Small States Foreign Policy: The Case of Kosova", *Alternatives Turkish Journal of International Relations,* Vol. 11, No. 3, Fall 2012, s. 85.
[14] Sverrir Steinsson, Baldur Thorhallsson, "Small State Foreign Policy", May 2017, s. 20. https://www.researchgate.net/publication/313769977_Small_State_Foreign_Policy?enrichId=rgreq-232cc51dc7e6ab98b51b13f05af1ce2b-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMxMzc2OTk3NztBUzo0NjIzMzE2MDQ5MzQ2NTdAMTQ4NzIzOTg1Mjg4Ng%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

Goetschel bunu "etki ve otonomi eksikliği" olarak kabul etmiştir[15]. Bunlar otonomilerini korumanın yanında etkileme kapasitelerini de artırmak isterler. Bu davranış biçimi bu devletler açısından ikilem ortaya çıkarır. İttifak ilişkileri ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla etkilerini artırırken varlıklarını kaybetme olasılığı ile karşı karşıya kalabilirler. Bu durumla karşılaşmamak için dış ve güvenlik politikalarının amacı güç bakımından zayıflığını azaltmaktır[16].

Küçük kapasiteli devletlerin sistemde hareket kabiliyetleri çok sınırlı olduğu için bunlar kendilerinden daha güçlü devletlerin yönlendirmelerine açıktırlar. Uluslararası sisteme hakim olan anarşi, büyük güçlerin kapasitelerini değiştirerek dengenin de değişmesine neden olmakta, bu durum küçük devletlerin davranışlarını ve politikalarını belirlemektedir. Küçük devletlerin kapasitelerinin sınırlı olması onların diğer devletlerden bağımsız bir oyun kurucu gibi davranmalarını engellemektedir. Uluslararası sistemin bu devletler üzerindeki muazzam etkisi, bu devletlerdeki yönetim değişimlerinin ve iç politik gelişmelerin dış politika üzerinde etkisini sınırlandırmaktadır. Yönetimleri ne olursa olsun dış politika davranışları benzer olmaktadır.

Uluslararası sistemin küçük devletlerin dış politikaları üzerinde etkili olduğunu düşünen yazarların başında Kenneth Waltz ve Stephen Walt gelmektedir. Waltz, küçük devletlerin dış politika davranışlarının yapısal faktörlere bağlı olmasının yanında dış politikada manevra imkanları aralarındaki rekabet tarafından da kısıtlandığını söylemektedir[17]. Stephen Walt da benzeri görüşleri ifade ederek, "devletlerin kendilerinden güçlü olan devletleri "dengelemek" (*balance*) yerine, "peşine takılmayı" (*bandwagon*) daha çok kullandıklarını" ileri sürmektedir[18]. Walt, güç ve güvenlik arasındaki farka dikkat çekmektedir. Walt, genellikle devletlerin neye karşı güvenlik ihtiyacı içinde olduklarını araştırmış ve devletlerin güç ihtiyacı değil tehdite karşı güvenlik ihtiyacı içerisinde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Küçük devletlerin kaynaklarının sınırlı olması onları fazla seçenekten mahrum bırakmaktadır. Bu devletler daha önce de değindiğimiz gibi ya etkili olma yoluna gidecekler ya da varlıklarını muhafaza edeceklerdir. Küçük devletler etkilerini artırmak için diğer devletler ile geliştireceği ittifaklara katılacaktır. Sadece savunmacı politikalar

[15] Laurent Goetschel, *The Foreign and Security Policy Interests of Small States in Today's Europe*, 1998, ss. 14-15'den aktaran Yılmaz Çetin, a.g.e., s . 27.
[16] Yılmaz Çetin, a.g.e., s . 27.
[17] Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politik Teorisi*, (Çev. Osman S. Binatlı), Ankara 2015, s. 188.
[18] Stephen Walt, *Alliances: Balancing and Bandwagoning*, Cornell Universy Press, 1987, s. 114.

takip ederek otonomilerini korumak isterler ise tarafsızlık politikasını tercih etmek zorunda kalacaklardır. Ancak uluslararası sistemin dinamik yapısı devletlerin tarafsız kalmalarını zorlaştırmaktadır. Çünkü devletlerin tamamının sistemin baskılarından etkileneceği alanları mevcuttur.

2.2 Azerbaycan Güç Kaynaklarının Esasları

Bir küçük devlet olarak Azerbaycan'ın gücünün kaynağını oluşturan unsurlar aşağıda ele alınacaktır. Azerbaycan'ın üzerinde bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu enerji kaynakları onun stratejik önemini artıran en önemli faktördür. Doğu-Batı, Kuzey-Güney yönünde bir geçiş ülkesi olması yanında petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin olması Azerbaycan'ı merkezi bir konuma yükseltmektedir. Ayrıca Karabağ Savaşı nedeniyle askeri harcamalara ayrılan payın artmasının doğal bir sonucu olarak giderek büyüyen ve Kafkasya bölgesinde artan askeri varlığı Azerbaycan'ın gücünün temel göstergelerinden birine dönüşmüştür.

2.2.1 Azerbaycan'ın Stratejik Önemi

Zbigniew Brzezinski, Azerbaycan'ı konumu itibariyle "jeopolitik bir eksen" olarak değerlendirmekte ve ülkeyi, "Hazar Havzası ve Orta Asya'nın zenginliklerini barındıran şişenin denetimini sağlayan çok önemli bir mantar olarak" tanımlamaktadır[19]. Azerbaycan'ın stratejik konumunda kültürel faktörler, tarih, coğrafya, enerji kaynakları özel bir önem taşımaktadır. Azerbaycan büyük denizlere ve okyanuslar ile bağlantısı olmayan 42 kapalı (land-locked) devletten biridir. Bununla beraber dünyada yüzölçümü bakımından en büyük gölü statüsündeki Hazar Denizi ile kıyıdaştır[20]. Bulunduğu yer bakımından bölgeler arası bir köprü işlevi görerek kilit bir rol üstlenmiştir. Napoleon Bonaparte'nin "Coğrafya ülkelerin kaderini belirler" ifadesi Azerbaycan için de geçerlidir[21].

Azerbaycan'ın toplam ülke alanı 86,6 bin km karedir. Güneyde İran ile 765 km , Nahçıvan vasıtasıyla Türkiye ile sınırı 15 km, kuzeyde Rusya ile sınırı 390 km,

---

[19]Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikleri*, (Çev.Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 179.

[20] Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın 20. Yılında Azerbaycan", *Güney Kafkasya, Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, (Der. Cavid Veliyev, Araz Aslanlı), Berikan Matbaacılık, Ankara 2011, s. 23.

[21] Özlem Yılmaz,"Güney Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010)", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler (1991-2010),* (Ed. Necati İyikan), Hiperlink, İstanbul 2011, s. 90.

kuzeybatıda Gürcistan ile sınırı 480 km, batıda Ermenistan ile sınırı 1007 km'dir[22]. Azerbaycan'ın etrafındaki bu ülkeler uluslararası sistem içerisinde aldıkları pozisyonlar nedeniyle Azerbaycan'ı önemli ölçüde etkilemektedirler. Ermenistan'ın tarihsel olarak Azerbaycan toprakları üzerinde kurulması ve genişlemesi ve yine bu anlayışla günümüzde Karabağ'daki işgal durumunu sürdürmesi bu ülkeyi Azerbaycan açısından en önemli ulusal güvenlik tehdidi haline getirmiştir.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu nedeniyle doğal bir set olmasının yanında büyük devletler arasında bir tampon bölge işlevi görmektedir. Aynı zamanda ticaret yolları güzergahında olması nedeniyle jeopolitik bakımdan oldukça dikkat çekici bir ülkedir. Ülke sayılan bu özellikleri nedeniyle zaman zaman uluslararası politikanın gündemine oturmuştur. Azerbaycan her iki dünya savaşında da devletlerin elde etmeye çalıştığı bir ülke olmuştur. Bu amaçla Osmanlı Devleti, Kafkas İslam Ordusu ile bölgede hakimiyet kurma isterken II. Dünya Savaşı'nda Almanlar ise Azerbaycan petrollerine ulaşmak için Kafkasya dağlarına kadar ilerlemiştir. Soğuk Savaş dönemi süresince Azerbaycan Sovyetler'in uç noktasında karakolu olmuş ve NATO'nun hedefi olmuştur[23].

Azerbaycan'ın zengin yer altı ve yer üstü kaynakları, stratejik konumunu her zaman için önemli kılmaktadır. 1848'de Azerbaycan'da dünyanın ilk petrol kuyusu açıldığı[24] günden beri Azerbaycan Kafkasya bölgesinin ve uluslararası politikanın gündeminde olmaya başlamıştır. Ülkenin stratejik konumu Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Hazar Havzası enerji kaynaklarının bir miktarına sahip olması nedeniyle daha da artmıştır. Bu durum ülkeyi bölgesel ve küresel güç mücadelesinin bir parçası haline getirmiştir. İlham Aliyev, 25 Nisan 2006 tarihinde Amerikan Kongre üyelerinden bir grubun Azerbaycan'ı ziyaretinde Azerbaycan'ın coğrafi önemini vurgulayan açıklamalar yapmıştır. İlham Aliyev bu toplantıdaki konuşmasında,

> Azerbaycan'ın coğrafi önemi öyledir ki, Asya'dan Avrupa'ya kuzeyden güneye bütün nakliyat yolları Azerbaycan'dan geçiyor. Hazar Denizi ve Kara Deniz ile bağlı ne enerji ne de nakliyat güzergahlarından geçmek için Azerbaycan'a uğramadan geçmek mümkün değil. Bu alanda ülkemizin rolü daha da artıyor[25].

---

[22] Nurullah Karaca, Burak Aydoğdu, D. Okan Bozkırlı, *Azerbaycan Ülke Raporu,* Serhat Kalkınma Ajansı, İstanbul, 2016, s. 10.
[23] Reha Yılmaz ve Fatih M. Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, s. 30.
[24] Osman N. Aras, *Azerbaycan'ın Petrol Ekonomisi ve Stratejisi,* Derin Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20.
[25] Prezident İlham Əliyev'in Amerikalı Konqresmenlərdən İbarət Qrupla Görüşdəki Çıxışından,

ifadelerine yer vermiştir.

2.2.2 Azerbaycan Ekonomisinin Dinamikleri ve Enerji Kaynaklarının Önemi

Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Ermenistan ile olan savaşın etkisiyle ekonomik alanda düşüşler olmuşsa da, ülkenin para birimi olan Manat'a bağlılık devam etmiştir. Azerbaycan bereketlili tarım arazilerinin yanında enerji kaynakları ve demir rezervleri bakımdan zengin bir ülkedir. Ülkede petrolün varlığı aynı zamanda petrokimya endüstrisini de geliştirmiştir[26]. Ülkedeki enerji yataklarının büyük bir kısmı Hazar Denizi'nde yer almaktadır. Hazar'da ve Hazar'a doğru Abşeron yarımadasında, Kür Nehri kenarında, Kobustan bölgesi ile Gence civarında bulunmaktadır. Ticari bir mal olarak üretildiği yıllardan beri ülkenin gelişimi için kilit bir rolü olan petrol, bağımsızlık sonrası ülkenin yeniden yapılanmasında da ülkenin ihracatının önemli bir öğesi durumundadır[27]. Hazar enerji kaynakları hem Azerbaycan ekonomisinin ve ülkenin yeniden yapılandırılmasında hem de ülkenin dünya ekonomisi ile entegre olmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle 1994 yılında itibaren yapılan antlaşmalar ile Azerbaycan ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan yapılanmasında değişimler kaydetmeye başlamıştır. Ancak ekonomik alanda yaşanan değişimlerin toplumun geneline yansıması sınırlı olmuş ve sosyal bakımdan da dengesiz bir yapı ortaya çıkmıştır.

Dünya genelinde sanayileşmenin hızla ilerlemesi ve petrolün yerini alabilecek nitelikte bir alternatif enerji kaynağının henüz olmaması nedeniyle, sanayileşmiş ülkelerin petrole verdikleri önem gittikçe artmıştır. Bunun yanında doğal gazın daha geniş bir kullanım alanının olduğu da bilinmektedir. 20. Yüzyılda sanayi için en önemli enerji kaynağı olan petrol günümüzde de önemini korumaktadır. Toplam enerji tüketiminde petrolün payı, "1938'de %20.7, 1950'de %27.7, 1960'da %34.7, 1970'de %44.1, 1980'de %44.9, 1990'da %40.5 olarak gerçekleşmiş, 2000 yılında %40 civarında gerçekleşen oran"[28] 2018 yılında alternatif enerji kaynaklarının da kullanıma girmesiyle birlikte %32

---

http://azleadersays.az/az/sitat/208_Amerikali-konqresmenlerden-ibaret-qrupla-gorusdeki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 03.05.2018)

[26] Ömer G. İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabetten İşbirliğine*, (Der. Tayyar Arı), MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 69.

[27] Elçin Süleymanov ve Fahri Hasanov, "Azerbaycan'ın Türkiye'nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 74.

[28] Osman Aras, Elçin Süleymanov, Ayaz Zeynalov, "Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 5.

düzeyine gerilemiştir (doğal gaz tüketimi ise % 22 olmuştur)[29]. Azerbaycan'ın petrol rezervleri toplamının 7 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, Nijerya'nın 36 milyar, Rusya'nın 79 milyar ve Kuveyt'in 104 milyar varil olan kaynakları ile karşılaştırıldığında, rezerv bakımında dünya sıralaması 19. olan Azerbaycan'ı 10 milyonluk nüfusuna göre orta ölçekli bir petrol üretici ülkesi konumuna getirmektedir[30]. Bu durum, Araz Aslanlı'nın da işaret ettiği üzere, Azerbaycan petrollerini, küresel enerji oyununun stratejik boyutta bir unsuru olmasa da küresel enerji oyununda taktiksel adımlar açısından etki oluşturabilecek bir boyutta konumlandırmaktadır[31].

Azerbaycan, petrol kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması amacıyla "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı" projesini gerçekleştirmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçen hattın toplam uzunluğu 1768 km'dir. Hattın maliyeti 3 milyar dolardır[32]. 18 Eylül 2002 tarihinde yapımı başlayan ve Temmuz 2006 tarihinde açılan hat, Azerbaycan petrolünü Akdeniz'e taşımaktadır. Bu güzergah Azerbaycan petrolünü en ekonomik biçimde batı pazarlarına ulaştırmaktadır. BTC, Bakü ile Ceyhan limanına taşınmaktadır. Ceyhan limanına ulaştırılan petrol, gemilerle dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır[33]. Azerbaycan'ın bağımsızlığından beri dış politikanın önemli bir parametresi olan petrolün, taşınmasında ana hat olarak BTC seçilmiştir. Bu tercih hem ekonomik hem de politik sonuçları olan bir tercih olmuştur. Azerbaycan bu proje ile Batı'ya daha çok yaklaşmış ve Azerbaycan'ın Batı ile ilişkilerini olumlu etkilemiştir[34]. Azerbaycan açısından bu projenin en önemli unsurlarından biri de petrolün Rusya ve Ermenistan toprakları kullanılmadan dünya pazarlarına ulaştırma imkanı sağlamasıdır[35]. BTC, Hazar'ın Batı sahillerindeki ülkelerin Rusya'nın etki alanından çıkmasını sağlamasının yanında Hazar'ın doğu sahillerindeki ülkelerin de enerji kaynaklarını Rusya dışından bir güzergahtan uluslararası piyasalara ulaştırarak bu ülkelerin bağımsızlıklarını pekiştirmeleri ve Batı'ya entegrasyonlarını sağlamaları için bir fırsat olmuştur. Nitekim,

---

[29] "Türkiye'nin Enerji Görünümü", https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/t%C3%BCrkiyenin%20enerji%20g%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%20sunumu%2016.3.2019.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2019).
[30] Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 69.
[31] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.
[32] Elşen Bağırzade,"Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projelerinin Stratejik Önemi ve Bölgesel Yansımaları", *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*, (Ed. Okan Yeşilot), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 205.
[33] Ömer G. İşyar, a.g.e., s. 71.
[34] Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 29.
[35] Özlem Yılmaz, a.g.e., s. 112.

1998'de Ankara'da Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye ve Gürcistan arasında imzalanan anlaşma bunun somut bir yansımasıdır[36]. Yapılan anlaşma çerçevesinde Ekim 2008'de tankerler ile Hazar üzerinden taşınan Kazak petrolü Bakü'ye getirilerek BTC ile taşınmaya başlanmıştır. Böylece Kazakistan, Rusya güzergahı dışında bir yol bularak Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmıştır.

2020 BP "Statistical Review of World Energy" raporuna göre Azerbaycan'ın doğal gaz rezervleri 2.8 trilyon kübic metredir[37]. Azerbaycan'ın en önemli doğal gaz yatakları Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz sahasında bulunmaktadır. Şafak-Asiman, Zafer-Mashal, Babek, Nahçıvan, Abşeron ve Umid diğer doğal gaz yataklarıdır[38].

Azerbaycan doğal gazının Batı'ya taşınması amacıyla "Bakü-Tiflis-Erzurum" (BTE) ile "Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı" projesi gerçekleştirilmiştir. Hattın uzunluğu 930 km, yıllık taşıma kapasitesi 30 milyar metreküp, proje maliyeti ise 2.3 milyar dolardır. BTC boru hattından sonra gerçekleştirilen ikinci boru hattıdır. Bu hattın BTC'ye paralel çekilmesi birçok bakımdan maliyetini düşürmüştür. BTE hattı ile BTC'ye benzer stratejik amaçlar hedeflenmiştir[39]. Azerbaycan petrol kaynaklarının yanında doğal gaz üretimiyle de ekonomide gelişmesi ivme kazanacaktır. Azerbaycan gaz ihracatında Rusya, Kuzey Afrika ve diğer doğal gaz üreten ülkelere rakip olmuştur[40]. Özellikle, "Güney Kafkasya Boru Hattı" (SCP) ve "Trans Adriyatik Boru Hattı" (TAP) ile birlikte "Güney Gaz Koridoru"nu oluşturan "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi" (TANAP), Azerbaycan'ın Şah Deniz-2 gaz sahası ile diğer sahalarında üretilen gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasıyla birlikte[41], Brzezinski'nin de söylediği gibi Azerbaycan Avrupa'nın gaz tedariğinin sağlanmasında kilit rol üstlenecektir[42]. İlham Aliyev 11 Nisan

---

[36] Azad Qəribov, "Azərbaycan-Mərkəzi Asiya Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 302.

[37] Statistical Review of World Energy 2020, 69th edition, s. 32. https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[38] "Azerbaycan'ın Enerji Görünümü", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, 2014, https://docplayer.biz.tr/5425603-Azerbaycan-enerji-gorunumu-gorunumu-hazar-strateji-enstitusu-enerji-ve-ekonomi-arastirmalari-merkezi-www-hazar-org.html (Erişim Tarihi: 01.02.2017).

[39] Elşen Bağırzade, a.g.e., s. 215.

[40] Osman Aras vd., a.g.e., s. 7.

[41] Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), http://www.tanap.com/content/file/tanapnedir_for_web_TR.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

[42] Zbigniew Brzezinski, *Stratejik Vizyon, Amerika ve Küresel Güç Buhranı,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 111.

2018 seçimlerinde yeniden seçilmesi sonrası 18 Nisan 2018 tarihinde yemin töreninde yaptığı konuşmada,

> Güney Gaz Koridoru bölümlerinin üçü bu yıl kullanıma açılacaktır: "Şahdeniz-2", "Güney Gaz Koridoru" ve TANAP. Biz artık Avrupa'nın, Avrasyanın enerji haritasını değiştirmişiz. Bundan sonraki yıllar zarfında Azerbaycan Avrasya'da çok önemli enerji kaynaklarını dünya pazarlarına çıkaran ülke olarak faaliyet gösterecektir[43].

ifadelerine yer vermiştir.

Bu durum Azerbaycan'ın bölgesel öneminin artmasının yanında dış politikasında bölge devletleri olan Rusya ve İran'a karşı güçlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca 9 Haziran 2018 tarihinde Bakü'de düzenlenen Avrupa'da Muhafazakarlar ve Reformcular Zirvesi'nde İlham Aliyev'in de işaret ettiği üzere "Azerbaycan'ın hayata geçirdiği uluslararası enerji projeleri Avrupa'nın enerji güvenliğine önemli katkılar sunmaktadır. Güney Gaz Koridoru bu alanda yeni imkanlar yaratacaktır" [44].

Azerbaycan enerji bakımından önemli rezervlere sahip olması ve ülke ekonomisinin büyük ölçüde enerjiye dayanması tüm benzer ekonomilerde olduğu gibi yapısal sorunları da beraberinde getirmektedir. Enerji sektörlerinin diğer sektörlerdeki yatırımlara yansımaması Azerbaycan ekonomisinin kırılganlığını artırmaktadır. 2000'li yıllarda yükselen petrol fiyatlarından önemli ölçüde kazanç elde eden Azerbaycan, son dönemlerde petrol fiyatlarının düşüşüyle birlikte büyük miktarda ekonomik kayıplara uğramıştır. Devletlerin güç araçlarından olan ekonomik faktörlerin bu denli olumsuz seyir izlemesi Azerbaycan'ın bölgesel konumunda zayıflamalara neden olabilecektir.

2.2.3 Azerbaycan'ın Askeri Potansiyeli

Azerbaycan'ın bugünkü topraklarını 1796 yılında Kaçar Hanedanlığı ele geçirdi. Bu dönemde Rus Çarlığı Gürcistan'ı işgal ederek Kafkaslar'daki birçok hanlığı ortadan kaldırmıştı. Ruslar 1813'te Tebriz'i ele geçirdiler ve İran ile "Gülistan Antlaşması"nı imzaladılar, böylece İran Kafkaslar'da elinde bulundurduğu birçok hanlığı Ruslar'a vermek zorunda kaldı[45]. 1826-1828 Rusya-İran Savaşı'na kadar Rusya hanlıkları elinde

---

[43] İlham Əliyevin Andiçmə Mərasimində Nitqi, 18 Fevral 2018, https://www.president.az/articles/28071 (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

[44] Azərbaycan prezidenti: "Ümid Edirəm ki, Alyans Azərbaycan Torpaqlarının İşğalı Faktına Adekvat Qiymət Verəcək, *Musavat*, 9 Iyun 2018, http://musavat.com/news/azerbaycan-prezidenti-umid-edirem-ki-alyans-azerbaycan-torpaqlarinin-isgali-faktina-adekvat-qiymet-verecek_532894.html (ErişimTarihi: 06.05.2018)

[45] Mehmet B. Uludağ, *Dünya Siyasi Tarihi,* Kriter Yayınları, İstanbul 2012, s. 157.

tuttu. Savaştan Rusların galibiyetle çıkması üzerine imzalanan 21 Şubat 1828 "Türkmençay Antlaşması" ile bugünkü Azerbaycan toprakları dahil Kafkasya'nın tamamı Rusya İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi[46].

Nisan 1920'de Ruslar'ın askeri müdahalesi ile lağvedilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde 19 Haziran 1918 tarihinde kurulan milli ordu hesaba katılmazsa[47] Ruslar'ın egemenliğine giren Azerbaycan'ın SSCB dönemi de dahil 70 yıl kendisine ait bir ordusu olmamıştır. Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinden sonra bağımsız bir devlet olarak devletin temel kurumlarını kurmaya başlamıştır. Bu kurumların en temel olanlarından birisi de ülkenin güvenliği ve ülke bağımsızlığının devamını sağlayacak olan Silahlı Kuvvetler'dir[48]. Azerbaycan Türkleri, Çarlık Rusyası döneminde askere alınmaları yasaklanmış, daha sonra ise sınırlı bir şekilde izin verilmiş, SSCB döneminde ise daha ziyade geri hizmette çalıştırılan bir etnik topluluktu. Azerbaycan, Karabağ Savaşı'nda yaşadığı yenilginin etkisiyle Silahlı Kuvvetleri'ne özel önem göstermektedir. Özellikle ülke topraklarının yüzde yirmisinin Ermenistan işgali altında olması nedeniyle içinde bulunduğu savaş durumunun Azerbaycan'ın askeri harcamalarına çok belirgin bir şekilde yansıdığı görülmektedir.

Azerbaycan'da ordunun 67 bin asker ile 300 bin yedek askerden oluştuğu tahmin edilmektedir. 15 Mayıs 1992'de imzalanan "Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması"na göre, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a eşit miktarda askeri malzeme verilmişti: "220 adet Tank, 220 adet Zırhlı Muhabere Aracı, 124 adet Zırhlı Personel Taşıyıcı (BMP), en fazla 285 adet 100 kalibreli top, 100 adet askeri uçak, 50 adet askeri saldırı helikopteri"[49].

SSCB'nin dağılmasından sonra bu ülkelerin kendi ordularını kurmaları aynı zamanda aralarında bir silahlanma yarışını da beraberinde getirmiştir. Azerbaycan'ın askeri harcamaları özellikle Ermenistan ile olan Karabağ Sorunu nedeniyle her geçen yıl artmaktadır. Bu durum bölgede askeri bakımdan da bir dengesizlik ortaya çıkarmıştır. *The Global Militarisation Index*[50]'e göre, yaklaşık 3 milyon nüfusu olan Ermenistan'ın

---

[46] Mahmud İsmayılov, *Azərbaycan Tarixi Yeddi Cilddə. IV Cild,* Elm, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıxanov Adına İnstitutu, Bakı, 2007, s. 37.
[47] Nazım Cafersoy, a.g.e., s. 30.
[48] Yahya Musayev,"Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan-Türkiye İşbirliği (1991-2011)", *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık* (Ed. Mübariz Ceferli), Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 175.
[49] "Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE)", https://www.acq.osd.mil/tc/cfe/AandS/CFE-tashkent.htm (Erişim Tarihi: 02.05.2018).
[50] Grebe Jan, "Global Militarisation Index 2014",

dünyada üçüncü, Avrupa kıtasının da en askerileşmiş devleti olması, diğer Güney Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan'ın ise listede onuncu sırada yer alması[51] bu bölgedeki silahlanma yarışının ve güç mücadelesinin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir[52].

Azerbaycan silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için askeri harcamalarını sürekli artırmaktadır. Ülke enerji kaynaklarının dünya pazarlarına nakli için gerçekleştirilen projelerin hayata geçmesiyle beraber Azerbaycan ekonomisi 2000'li yıllardan itibaren hızla gelişmiş ve bu durum askeri harcamalara da yansımıştır. 2003 sonrası savunma bütçesi 150 milyon dolardan 4 milyar dolara yükselmiştir[53]. Askeri harcamalardabir önceki döneme göre görülen bu denli bir artışın nedeni de İlhan Aliyev'in iktidarı devralması ile Karabağ sorununu bitirmek için gerekirse silahlı mücadeleye girme kararlılığıdır. Nitekim, bu kararlılık İlham Aliyev'in 29 Temmuz 2004 tarihinde Azerbaycan'daki yabancı ülke diplomatik temsilcileri ile yaptığı görüşmede sarf ettiği "Eğer görüşmelerden herhangi bir sonuç alınmazsa Azerbaycan kendi topraklarının bağımsızlığı için diğer vasıtalara el atacak. Bu nedenle de biz her an topraklarımızı savaş yolu ile elde etmeye hazır olmalıyızi[54]." ifadelerinde açıkça ortaya konulmuştur. 16 Aralık 2005'te Savunma Sanayi Bakanlığı'nın oluşturulmasına ilişkin karar da bu kararlılığın somut bir yansımasıdır.

2010 yılına göre 2011'de Azerbaycan'ın askeri harcamaları %90 oranında artarak 3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktarın GSMH'ya oranı %4,72'dir. 2012 yılında ise bütçenin %14,8'ini savunmaya ayrılmıştır. Azerbaycan'ın, 2013'te askeri harcamaları 3,4 milyar dolar iken Ermenistan'ın 427 milyon dolardır. Ermenistan askeri harcamaların GSYİH içerisindeki payı %4,5 iken Azerbaycan'da bu oran %4,5'tir. Azerbaycan'ın ekonomik büyüklüğü dikkate alındığında fark dikkat çekici miktardadır[55]. 2014'de ise bu rakam 3,8 milyar olmuştur. Azerbaycan, 2015 yılında askeri harcamalara 3,021 milyar dolar

---

https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

[51] Bonn International Center for Conversion tarafından oluşturulan, Küresel Askerileşme Endeksi (The Global Militarisation Index) ülkelerin askerileşme derecesini; devletlerin Gayri Milli Hasıla ve sağlık harcamalarının askeri harcamalarına oranı, -ülkede bulunan toplam askeri personelin toplam doktor sayısı ve nüfusa oranı, -ülkedeki ağır silahların nüfusa oranına göre belirlemektedir.

[52] Grebe Jan, "Global Militarisation Index 2014" , https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

[53] Elnur İsmayılov,"Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı", *Bilgesam Analiz/Kafkaslar,* No: 1179, 2015, s. 2.

[54] "Prezident İlham Əliyev'in Azərbaycanın Xarici Ölkələrdəki Diplomatik Nümayəndəliklərinin Rəhbərləri İlə Görüşdəki Çıxışından", http://azleadersays.az/az/sitat/134_Azerbaycanin-xarici-olkelerdeki-diplomatik-numayendeliklerinin-rehberleri-ile-gorusdeki-cixisindan.html (ErişimTarihi: 06.05.2018).

[55] Jan Grebe, "Global Militarisation Index 2014", s. 8. https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

ayırmıştır[56]. Bu miktar özellikle çatışma halinde olduğu Ermenistan'ın toplam bütçesinin 1,5 katına tekabül etmektedir[57]. Azerbaycan 2016 yılında savunma harcamalarına GSYİH'sının %5,8'ini ayırarak dünyada en yüksek askeri harcama yapan ülkeler sıralamasında 9. sırada yer almıştır[58]. Azerbaycan Maliye Bakan Yardımcısı Azer Bayramov'un yaptığı açıklamaya göre, 2017 yılında askeri harcamalara ayrılan miktar 2 milyar 804 milyon manattır (yaklaşık 1.77 milyar dolar) ve bu miktar devlet bütçesinin %15,9'una karşılık gelmektedir[59]. Ermenistan tarafında da askeri harcamalarda yüksek bir artış dikkat çekmektedir. 2019 SIPRI verilerine göre Ermenistan savunma harcamaları %33 artmış bulunmaktadır[60]. 2017-2018 Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'nın 2020 için hazırladığı devlet bütçesi taslağında askeri harcamaların yaklaşık 2.266 milyar dolar olması öngörülmektedir. Bu miktarın 2019 yılı savunma bütçesine göre 392 milyon dolar fazla olduğu ifade edilmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan'ın savaş durumu devam ettiği sürece her iki ülkenin askeri harcamalara ayırdığı miktar sürekli artış gösterecektir[61].

2.3 Azerbaycan Dış Politika Uygulamalarının Kuramsal Temeli

Devletlerin güvenliklerini sağlamak için birkaç dış politika yöntemi izlerler. Devletler, ya kendi kaynaklarına dayanarak güvenliklerini sağlar (*self-help*) ya da diğer devletler ile ittifaklar yaparak (*balance of power*) güvenliklerini sağlamaktadırlar. Diğer bir yol ise "peşine takılma" (*bandwagoning*)'dır. Bu yöntem ile de devletler, güçlü devletler ile ittifak kurarak elde edilecek muhtemel kazançlardan pay almayı hedeflemektedirler. Scheweller, devletlerin peşine takılma stratejilerinin temel motivasyonun güçlü devlet ile ittifak ilişkisi geliştirerek o devletten gelebilecek tehdidi dengelemek için değil, onun elde edeceği olası zaferden yararlanmak olduğunu belirtir. Bu nedenle ittifak politikasının temelinde "tehdit dengesi" olmadığını, "çıkar dengesi"

---

[56] Sam Perlo-Freeman, Aude Fleurant, Pieter Wezeman and Siemon Wezeman, SIPRI Fact Sheet, April 2016, ss. 5-7. https://www.sipri.org/sites/default/files/EMBARGO%20FS1604%20Milex%202015.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

[57] Elnur İsmayılov, a.g.e., s. 2.

[58] Max M. Mutschler, "Global Militarization Index 2016", s. 7. https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

[59] "Azerbaycan'dan Savunmaya Büyük Harcama", *Qırım Haber Ajansı*, 23 Mayıs 2018, http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/azerbaycan-dan-savunmaya-buyuk-harcama/170853/, (Erişim Tarihi: 11.06.2018).

[60] SIPRI YEARBOOK 2019, s. 7. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

[61] "Azerbaycan, 2020'de Askeri Harcamalarını Yüzde 20 Artıracak", *Qırım Haber Ajansı*, 21 Ekim 2019, https://qha.com.tr/haberler/azerbaycan-2020-de-askeri-harcamalarini-yuzde-20-artiracak/102311/, (Erişim Tarihi: 25.10.2019).

(*balance of interest*) olduğunu söyler[62]. İki kutuplu dünya düzeninde küçük devletlerin sistemin iki büyük gücüne yönelik geliştirdikleri davranışlar buna örnek gösterilebilir. Küçük devletler, ABD'nin öncülüğündeki NATO ile SSCB öncülüğündeki Varşova Paktı'na katılarak güvenliklerini korumaya çalışmışlardır.

Devletlerin yukarıda değinilen dış politika davranışları bir bakıma kapasiteleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu bakımdan küçük güçlerin dış politika davranışlarında fazla seçenekleri yoktur. Bu devletler ya bölgesel bakımdan etkili olmaya ya da otonomilerini korumaya çalışacaklardır. Büyük devletlerin kapasitelerine bağlı olarak her ikisini de gerçekleştirme imkanları var iken, küçük devletlerin bunları gerçekleştirme imkanları sınırlıdır. Küçük devletler için iki dış politika davranışı öne çıkmaktadır: *İttifak* kurma ve *tarafsızlık* politikası. Küçük devletler daha çok bölgesel bakımdan politikalar ürettikleri için bölgesel etkilerini artırmak için ittifak ilişkilerine gireceklerdir. Uluslararası sistemin dinamik yapısı ve devletlerin mevcut sorunları, onların *tarafsızlık politikası* izlemelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum Azerbaycan özelinde düşünüldüğü zaman imkansız bir politika uygulaması olarak karşımızda durmaktadır.

Küçük devletleri ittifak ilişkilerine iten faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz[63]:

1. Sınırlı kapasiteye sahip olan "küçük devletler" güvenlik ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması zordur. Bu nedenle, devletlerin güç mü güvenlik mi arzuladıkları konusunda neorealistlerin güvenliğe yaptığı vurgu nedeniyle, olası bir askeri müdahale karşısında büyük güçler ile yaptıkları ittifaklar ile bu tehditlerle başa çıkabilirler.
2. Küçük devletler için büyük bir güç ile yapılan ittifakların siyasi ve psikolojik avantajları vardır. Büyük güçler ile yapılan ittifaklar sayesinde küçük güçlerin uluslararası sistem içerisinde konumları ve pazarlık güçleri artar.
3. Küçük güçlerin ittifak kurma nedenleri sadece güvenlik kaygısı ile sınırlı değildir. Neorealizm, ekonomik araçları da devletlerin güçlerini artırmalarının bir yolu olarak görmektedir. Bu nedenle devletler arasında kurulan ittifaklar ticari bakımdan olumlu sonuçlar doğurmaktadır.
4. Küçük devletler açısından ittifaklar, iç siyasi rejimlerini destekleyerek devletin iç güvenliğinin sağlanmasına da katkı sağlamaktadır.

---

[62] Mert Gökırmak, "Tehdit Dengesi ve NATO İttifakının Geleceği", *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, Sayı: 11, 2003, ss. 1-12.
[63] Yılmaz Çetin, a.g.e., s . 48.

Yukarıda sayılan tüm teorik değerlendirmelerin Azerbaycan dış politikasında *Dengeli Dış Politika* anlayışı olarak formule edildiği görülmektedir. Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında iktidara gelen yönetimler dış politikada devletler arası dengeleri dikkate almayan bir politika yürütmüştür. Bağımsızlığın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov'un ABD ve Batılı devletleri dikkate almayan ve Rusya yanlısı politikaları Azerbaycan'ın mevcut sorunlarına çözüm üretememiştir. Sovyet bürokratik anlayışı ile yetişmesi onun Rusya yanlısı politikalarının temel kaynağını oluşturmaktaydı. 1980'lerin sonlarında başlayan Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının Ermenistan bakımından destekçisi durumundaki Rusya'ya yakın politikalar izlenmesi, sorunun Azerbaycan'ın lehine yönelik çözüm ihtimalini ortadan kaldırmaktaydı[64].

SSCB'nin çökmesi uluslararası sistemde ABD'nin üstünlüğünü ortaya koymuştur. Dolayısıyla eski Sovyet coğrafyasında ortaya çıkan yeni devletlerde Rusya'nın etkisinin ortadan kalkması ya da zayıflaması milliyetçi rejimlerin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum Azerbaycan'da da kendisini göstermiştir. Bu yeni dalga Azerbaycan'da milliyetçi düşüncelerin bayraktarlığını yapan Ebulfez Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi'ni (AHC) iktidara taşımıştır. Azerbaycan'ın savaş halinde olması milliyetçi düşüncelerin etkisini artırırken aynı zamanda uluslarası sistemin hegemon gücü ile ilişkilerin geliştirilmesinin yolları aranmıştır. Ancak Elçibey döneminde dış politikanın tek yanlılığı Azerbaycan için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Elçibey'in, ABD ve özellikle Türkiye'ye yönelik yakın politikaları, Rusya ve İran'ın, Azerbaycan enerji kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesini sağlayan büyük enerji projelerinden dışlanması, Karabağ Savaşı'nda bu iki bölgesel gücün Ermenileri desteklemesine neden olmuştur. Dış politikada bölgesel güç dengelerine dikkat etmeyen tek yönlü politika Azerbaycan'ın toprak kayıplarına ve dolayısı ile iktidar değişimine neden olmuştur. Nitekim, Elçibey döneminde yakın çevresinde bulunan Doç. Dr. Atamoğlan Memmedli de Elçibey'in iyi bir bilim insanı ancak siyasi konularda tecrübesiz bir lider olduğunu, bu durumun da İran başta olmak üzere bölgesel aktörlerle olan ilişkilere olumsuz yansıması olduğunu ifade etmektedir[65].

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında yaşadığı bu süreç daha sonraki dönemde Azerbaycan'ın dış politika anlayışına, dolayısıyla da dış politika doktrinine

[64] Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993),* ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 83.
[65] Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Atamoğlan Memmedli ile mülakat, Bakü, 14 Haziran 2017.

yansımıştır. Elçibey'in iktidarı bırakması sonrasında yönetime gelen Haydar Aliyev, kendisinden önceki yönetimlerin uygulamalarının eksiklerini görmüş, bir yandan denklemin içine Rusya ve İran'ı da sokmuş, öte yandan bu iki ülkeden gelen baskıları hafifletmek için NATO ile de işbirliğine yönelmiştir[66]. Aliyev, bu politikaya uygun dış politika doktrini oluşturmaya başlamıştır. 1994'ten sonra Dengeli (*Balanslı*) Dış Politika Anlayışı Azerbaycan dış politikasına hakim olmaya başlamıştır[67]. Ali Hasanov'a göre, Aliyev'in bu uluslararası ve bölgesel dengeleri gözeten dış politika anlayışı Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarlarına bağlı olarak hem bölge ve diğer dünya devletleri ile siyasetinde pragmatist, ölçülüp biçilmiş ve düşünülmüş bir anlayışa göre oluşturulmuştur[68].

Haydar Aliyev 18 Haziran 1994 tarihinde Rossiyskaya Qazeta'sına verdiği mülakatta yeni dönemde oluşturulacak dış politikanın işaretlerini vermiştir. Aliyev, uluslararası sistemde Azerbaycan'ın yönü nasıl değerlendirilebilir sorusunu cevaplandırırken Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan, İngiltere, Fransa gibi hem doğu hem de batılı ülkeler ile ilişkileri geliştirmekten yana olduğunu açıklamıştır. Aliyev, Rusya ve İran ile bozulan ilişkilere değinirken yeni dönemde bu ülkeler ile karşılıklı ilişkilerin güçlendirileceğini ifade etmiştir. Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesi için Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) girdiklerini söyleyen Aliyev, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Ekim ayında Bakü'yü ziyaretinin ilişkilerin yeniden tesisi için önemli bir adım olduğunu ifade etmiştir. Batılı ülkeler ile olan ilişkilere de değinen Aliyev konuşmasında;

> Demokrasi ve hukuk devleti yolunu takip ettiğimize göre, demokrasi ve serbest ekonomi alanında tecrübesi olan Batılı ülkeler ile ilişkileri geliştirmeye büyük ihtiyacımız var. Bu nedenle ben, Büyük Britanya ve Fransa'nın liderleri John Major ve Francois Mitterand'ın davetini kabul ederek bu ülkelere seyahati kabul ettim, aramızda çok üst düzeyde önemli görüşmeler oldu[69].

---

[66] Elman Nəsirov ve Xəyal İskəndərov, "Ulu Öndər Heydər Əliyev'in NATO Siyasəti", *Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər - National Security and Military Sciences*, No. 1 (4), 2018, s. 90. https://mod.gov.az//images/pdf/87c0a9f9b43f470ea8659f4f8938da89.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2018).

[67] R.Ə.Şükürov, "Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrində Döyüşün və Döyüşə Hazırlığın Yüksəldilməsi Prosesində Əməliyat İmkanları Konsepsiyası Proqramının Təbliqi", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-Praktik Jurnal*, No: (1)1, Bakı, 2015, s. 44.

[68] Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrində Döyüşün və Döyüşsa*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 55.

[69] Heydar Əliyev'in Nitqləri, Çıxışları, Məruzələri, Müsahibələri, Bəyanatları, "Rossiyskaya Qazeta'nın müxbirinə Müsahibəsi", 18 Iyun 1994-cü il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 1994, s. 184-185. http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf (Erişim Tarihi: 08.05.2018).

ifadelerine yer vermiştir.

Azerbaycan dış politikasında yaşanan bu değişim Azerbaycan'ın devlet kapasitesinin mevcut sorunlarının üstesinden gelememesi sonucunda alınan bir dış politika stratejisidir. Topraklarının yüzde yirmisinin işgal altında olması, devletin güvenliğinin tek başına sağlanamadığının anlaşılmasını sağlamıştır. Bu nedenle Haydar Aliyev, çok vektörlü bir ilişki biçimini içeren dengeli dış politika anlayışını ileri sürmüştür.

Haydar Aliyev 29 Kasım 2001 tarihinde Washington Times Gazetesi'ne verdiği demeçte kendisine yöneltilen, "Siz Azerbaycan'ın Rusya, İran ve Türkiye ile şimdiki münasebetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusunu şöyle cevaplandırmıştır:

> Biz küçük devletiz ve yalnız yakınlarda bağımsızlık kazanmışız. Bağımsızlığımızın onuncu yılını kutluyoruz. Biz bağımsızlığı seven bir devletiz ve bütün komşularımızla barış, dostluk içerisinde yaşamak istiyoruz, ancak bu sadece bize bağlı değildir. Bu karşılıklı bir durumdur[70].

Azerbaycan'ın ülke kapasitesinin devlet başkanı düzeyinde teyitini içeren bu cevap aynı zamanda Azerbaycan'ın bölge ülkeleri ile ilişkilerinin temelinde yatan düşünceyi de ortaya koymuştur.

İlham Aliyev 2003 yılında Azerbaycan'da iktidara gelmesiyle, babasından devraldığı dış politika anlayışını devam ettirmektedir. İlham Aliyev, 31 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası yemin töreninde, "Azerbaycan halkı 15 Ekim'de seçim merkezlerine gelerek Haydar Aliyev'in politikalarına oy vermiştir" diyerek yeni dönemde aynı iç ve dış politika anlayışının devam edeceğinin işaretini vermiştir[71].

Uluslararası sistemin anarşik yapısı, küçük güçler üzerinde daha net bir biçimde hissedilmektedir. Çünkü devletler kapasiteleri oranında uluslararası sistemin yapısını etkilemektedirler. Azerbaycan'ın mevcut kapasitesinin artmasına paralel olarak uluslararası sistemin diğer aktörlerinin de kapasiteleri farklılaşmaktadır. Yani ne Rusya 1990'lardaki Rusya'dır ne de İran ve Türkiye. Rusya ve İran'ın artan bölgesel etkisi Azerbaycan'ın Batı ile olan ilişkileri üzerinde baskılar oluştursa da Azerbaycan, hayata geçirdiği enerji projeleri ile Batı ile ilişkilerini kurumsallaştırmıştır. Ancak Azerbaycan'ın hassas dengeler üzerine kurduğu bu dış politika, uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler karşısında

---

[70] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz Əbədidir*, Otuz Yeddinci Kitab, Noyabr 2001- Mart 2002, Azərnəşr, Bakı, 2011, s. 134.

[71] Elnur Aslanov ve Fərhad Məmmədov (Ed.), *Prezident İlham Əliyev'in Seçilmiş Nitqleri 2003-2013*. Prezident İlham Heydər oğlu Əliyev'in Andiçme Merasiminde Nitqi. (97-102), Stratejik Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları Bakı 2013, s. 97.

zorlanmaktadır. Rusya ve İran'ın artan bölgesel üstünlüğünün, sistemin hala en önemli gücü ABD tarafından sınırlandırılmak istenmesi, Azerbaycan üzerinde de etkiler oluşturmaktadır. Her ne kadar Azerbaycan dış politika karar alıcıları dış politikada kurumsallaşmanın tamamlandığını iddia etseler de ABD ve İsrail'in komşu iki ülke üzerinde artan baskıları Bakü yönetimini daha dikkatli olmaya zorlamaktadır.

2.4 Perslerden Ayetullahlara Bir Bölgesel Güç Olarak İran

Bir devletin gücü denildiği zaman o devletin nüfusu, coğrafi konumu, doğal kaynaklarının zenginliği, ekonomik yapısı, ordusu, bilimsel gücü, inanç sistemi ve değerleri, tarihsel olarak biriktirdiği mirası ve kültürel değerleri gibi birçok faktöre dikkat edilir[72]. Bu niteliklerin varlığı devletlerin güç bakımından da sınıflandırılmasına neden olmaktadır. Bu niteliklerin tamamının istenilen ölçüde olması devleti Süper güç konumuna yükseltebileceği gibi bu niteliklerin bazılarının yetersizliği ya da olmaması da devletlerin daha alt kategorilerde değerlendirilmelerine neden olmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Barry Buzan'ın şemasında da görüldüğü gibi İran bölgesel güç kategorisinde değerlendirilmiştir. İran'ın bu kategoriye uygun olup olmadığı aşağıda tartışılacaktır. Bir devletin bölgesel güç olarak kabul edilmesinin önemli göstergelerinden birisinin o devlete ait bir kültür hinderlandının olması gerektiği düşüncesi İran'ın bölgesel güç olarak çalışmada ele alınmasına neden olmaktadır. Zira Kurbanov'un da ifade ettiği gibi Şiilik İran'ın bölgede birçok aktör üzerinde etkisini artıran bir araca dönüşmektedir[73].

2.4.1 Bölgesel Güç Tanımı

Devletler güçlerini coğrafi bir mekan üzerinde uygulamaktadırlar. Bu coğrafyanın güç ile ilişkilendirilmesi güç tartışmaları içerisinde yer alan *bölgesel güç* kategorisinin tartışılmasını zorunlu hale getirmektedir. Her iki kavramın da tartışmalı olması daha karmaşık bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Güç kavramı çalışmada ayrıntılı olarak daha önce ele alındığı için burada bölge kavramı üzerinde durulacaktır. William Thomson'un bölge kavramı üzerinde belirlediği genel kabul gören özellikler bölge kavramının somutlaşması bakımından önemlidir. Çalışmada önceden de ifade edildiği gibi William Thompsan'a göre bölgesel karakterdeki güçlerin özellikleri şöyledir: (a) Aktörler arasındaki ilişkinin sıklığı ve düzenliliğin bölgesel alt sistemdeki değişimlerin diğer

[72] Saffet Akkaya ve Haleddin İbrahimli, "İran'ın Bölgesel Güce Yükselişi", *Güvenlik Stratejileri,* Cilt: 14 Sayı: 28, 2018, s. 158.
[73] Eski istihbaratçı ve halen Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan İç Politika Şubesi uzmanı olan Araz Kurbanov ile yapılan mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

noktaları etkileyebilecek ölçüde kapasitesi olması, (b) aktörlerin genellikle yakın olması, (c) iç ve dış gözlemci ve aktörlerin kabul ettiği ayırıcı, belirgin bir alanının olması, (d) alt sistemin mantıksal olarak en az iki ve daha fazla aktörden oluşması[74]. Hindistan, Brezilya, İran, Mısır, böyle bir konuma sahiptir. Sayılan kriterleri sağlayan bölgelerde politikalarını zorlanmadan hayata geçirebilecek aktörlere *Bölgesel Güç* denilmektedir

Merran Hulse'e göre de ayrı bir coğrafi bölgeye ait, güç yeteneklerinde belirli bir üstünlüğe sahip ve bölge üzerinde bir miktar etki uygulayabilen güçlere bölgesel güç denir[75]. Güç kategorilerinin belirlenmesinde önemli bir katkısı olan Barry Buzan'a göre ise, kabiliyetleri sadece coğrafyanın belirli bir bölgesinde etkili olan, küresel gelişmeler karşısında etkisiz kalan ve çoğuna katılamayan güçlere bölgesel güç denir. Bunların istekleri küresel hesaplamalarda dikkate alınmaz[76]. Bunların güç kapasiteleri önemli olabilir ancak bölgesel bağlamla sınırlıdır. Bölgenin dışından gelen büyük ve küresel güçler, küresel güç hesaplamalarında onları hesaba katmazlar[77]. Büyük ya da küçük devlet kategorilerine dahil değillerdir ancak bölgesel politikayı etkileyebilmektedirler. Bu devletler büyük devletlerin zorlamalarına bir miktar dayanabilmenin yanında onlar ile zaman zaman pazarlığa girişebilmekte bazen de bu devletlerin davranışlarını etkileyebilmektedir. Bölgesel bir güç, belirli miktarda ekonomik ve askeri güce sahiptir. Küresel anlamda belirli bir miktarda etkiye sahip olsa da, bu etkisini büyük devletlere direnebilecek ve onlar ile savaşabilecek düzeye eriştiremez. "Alman Küresel ve Bölgesel Araştırmalar Enstitüsü"ne göre,

> Bölgesel güç mutlaka; kendine ait kimliği ile tanımlanabilir bir bölgenin parçası olmalı, bölgesel bir güç imajına sahip çıkmalı, kendi ideolojik yapılanması kadar bölgenin coğrafi boyutunda etkisini kararlı bir biçimde göstermeli, üst düzey askeri, ekonomi, demografi, politika ve ideoloji yetenekleri olmalı, bölge ile bütünleşik olmalı, bölgesel güvenliği yüksek önemde görmeli, bölgedeki diğer güçler tarafından ve

---

[74] William R. Thompson,"The Regional Subsytem: A Conceptual Explanation and a Propositional Inventory", *International Studies Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1973, s. 101.
[75] Merran Hulse, "Regional Powers and Leadership in Regional Institutions: Nigeria in ECOWAS and South Africa in SADC", *KFG Working Paper*, No. 76, November 2016, s. 7. http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp76/WP_76_Hulse_PRINT.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2018).
[76] Barry Buzan, Oliver Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 37.
[77] Merran Hulse, a.g.e., s. 7.

> özellikle diğer bölgelerdeki bölgesel güçler tarafından bir bölgesel güç olarak kabul edilmeli, bölgesel ve küresel yapılarla bağlantılı olmalıdır[78].

Bölgesel güç tanımlamaları için geniş bir çerçeve sunan Stefan A. Schirm'e göre, bölgesel güç iddiasında olan devletin bir "rol tanımının" olması ve bunu bölgenin diğer aktörlerine hissettirmesi gerekmektedir. Ayrıca maddi güç unsurlarına sahip olmalı, gelişmiş askeri gücünün yanında yeterli ekonomiye ve diplomasiyi iyi kullanan bir mekanizmaya sahip olmalıdır. Bölgesel güç olma iddiasındaki devletin bu iddiasının diğer bölge devletleri tarafından da onaylanması ve son olarak da maddi ve yumuşak güce dayalı güç projeksiyonları istenen sonucu vermelidir[79].

İran açısından baktığımızda, İran Ortadoğu'da jeostratejik konumu bakımından çok önemli bir yerdedir. Sahip olduğu enerji kaynakları, onu uluslararası sistemin diğer aktörleri tarafından önemli kılmaktadır. İran, sahip olduğu ekonomik ve askeri güç ve Şiilik vasıtasıyla bölgedeki yumuşak gücü ile Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu'yu kapsayan geniş coğrafyada bölgesel bir güçtür. Dünya petrol sevkiyatının %40'ının yapıldığı Körfez bölgesindeki varlığı, onun Ortadoğu'daki oluşturulan tüm denklemler için önemli bir aktör olmasını sağlamaktadır. İran'ın bölgesel güç olmasını sağlayan unsurlar aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada değinilmeyecektir. Ancak, İran'ın sahip olduğu maddi ve maddi olmayan güç unsurları ile Ortadoğu bölgesinde etkisinin artması, onun sistemin başat gücü tarafından sınırlandırılmasına neden olmaktadır. P5+1 ve İran'ın Temmuz 2015'te nükleer müzakerelerin sonuçlanmasıyla uluslararası sistemden tecrit edilmekten kısmen kurtulan Tahran yönetiminin, ABD Başkanı Donald J. Trump'ın nükleer müzakerelerden çekildiğini ilan edip İran'a yönelik ekonomik yaptırımları tekrar başlatmasıyla dış politikada daha sert bir tutum sergileyeceği beklenmektedir.

2.4.2 Bölgesel Güçlerin Dış ve Güvenlik Politikaları

Devletler, sistemin yapısını kapasiteleri oranında etkiler ve oluşan bu yapıdan etkilenirler. Yukarıda ele aldığımız küçük devletler başlığında bu devletlerin tamamen uluslararası sistemin yapısından etkilendikleri sonucuna varılmıştı. Güç kategorisi sıralamasında süper güçler, büyük güçler ve bu güçlerin altında yer alan bölgesel güçler küçük güçler gibi tamamen sistemin baskılarına göre davranışlar sergilerler. Küresel

---

[78] Martin Beck, "The Concept of Regional Power: The Middle East as a Deviant Case?", 2006'dan aktaran Abdullah Gül, Küresel ve Bölgesel Güçlerin 2003 Sonrası Irak Siyasetine Etkisi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 29.

[79] Stefan A. Schirm, "Leaders in Need of Followers: Emerging Power in Global Governance", *European Journal of International Relations,* Vol. 16, No. 2, 2010, ss. 199-201.

güçlere ve büyük güçlerin sergiledikleri davranışlara göre dış politikada tavır almaktadırlar. Ancak dış politikada aldıkları tavırlar bu devletlere karşı meydan okumalarını sağlayacak kadar yeterli kapasitede değildir. Kendi coğrafi mekanlarında politikalar üretmekte başarılı olmakla birlikte küresel güçlerin isteklerini, politikalarını tersine çevirecek güçten yoksundurlar. Bölgesel güçlerin uluslararası sistemi etkileme kapasiteleri sınırlı olmakla birlikte bölgesel çapta dikkate alınabilecek düzeyde belirleyici rol oynamakta, büyük güçlere belirli ölçüde direnebilmekte, onlarla pazarlık yapabilmektedirler. Ancak büyük güçlere karşı bu direniş onlarla savaşı göze alacak noktaya varamaz.

Bölgesel güçler, dış politika uygulamalarında küçük güçler gibi uluslararası hukuka özel önem vermek zorundadırlar. Bölgesel güçlerin, küresel güçler ve büyük güçler gibi uluslararası hukuku ve kamuoyunu görmezden gelerek ya da bunların etrafından dolaşarak çıkar odaklı tek taraflı politikalar izlemeleri akılcı politikalar değildir. Böyle bir politika izlemeleri de zordur. Bu nedenle bölgesel güçlerin uluslararası hukuka uygun davranmaları bu devletlerin bekalarının sigortası durumundadır. Küresel konularda büyük güçler ile ortak noktalara varılır ve mümkün olduğu kadar uluslararası hukuka vurgu yapılarak uluslararası toplumla birlikte hareket edilir. Bölgesel güçler, küresel güçlerin dayatmalarına karşı gelecek kadar kapasiteleri olmadığı için ittifak ilişkilerine girmek bunlar için akılcı bir dış politika tercihi olmaktadır. Ancak bu politikayı ya da tercihi bir büyük gücün arkasına rasyonellikten uzak bir biçimde takılmak *(bandwagoning)* biçimde algılamamalıdır. Böyle bir durumda büyük güçlere yönelik oluşabilecek tepkileri üzerlerine çekmeleri ihtimali yükselir ve mevcut olan bölgesel etkilerini kaybetmelerine neden olabilir. Bölgesel güçler için çok taraflılık *(multilaterality)* her zaman için en güvenli yoldur.[80]

Bölgesel güçler, küresel ve büyük güçler ile olan asimetrik güç ilişkisini dengelemek için sağlam materyaller kullanmak zorundadır. Bu amaçla, bölgesel güçler ile ilişkilerin güçlendirilmesi,ekonomik kaynaklar ve askeri gücün yanı sıra kültürel faktörleri içeren yumuşak gücünün *(soft power)* de kullanılmasını sağlayan politikalar uygulamalıdır[81]. Devletlerin dış politikalarının en önemli parametrelerinden olan güvenlik kaygısı bölgesel güçlerin kapasitelerinin sınırları dikkate alındığında daha da öne

[80] Ali Rıza Kuğu, "Orta Büyüklükte Devlet" ve Dış Politika", Merkez Strateji Enstitüsü, Ocak 2018, http://merkezstrateji.com/assets/media/180112-ark-obd-dis-politika-s1_5.pdf (Erişim Tarihi: 21.05.2018).
[81] Ali Rıza Kuğu, a.g.e., s. 3.

çıkmaktadır. Bu nedenle bölgesel güçler, bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kaldıkları zaman bu tehditleri kendi kaynaklarının yanı sıra kurdukları ittifak ilişkileri ile de ortadan kaldırmaya çalışırlar.[82]

İran özelinde bu politikanın uygulaması Irak ve Suriye politikalarında görülebilmektedir. Küresel güç kategorisindeki ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki Irak ve Suriye'ye yönelik politikaları, bir bölgesel güç olan İran[83] dış politikasına yansımaktadır. Bölgesel güç kapasitesinin sınırlı oluşu, Tahran yönetimini Rusya ve Türkiye ile ilişkilerinde yumuşamaya ve işbirliğine itmiştir. ABD'nin bölgeyi istikrarsızlaştırma çabaları İran'ın ittifak ilişkilerini belirlemektedir. ABD'nin bölgeye yönelik uyguladığı politikalar İran'ın güvenlik endişelerini artırmaktadır. Küresel güçler ile doğrudan bir çatışmadan kaçınan İran, ABD ile savaşın eşiğine gelebilecek adımlar atmamaktadır. Küresel ve büyük güçlerin üçüncü taraflar üzerinde göstermeye çalıştıkları güç mücadelesinin güncel bir örneği olan Suriye'de, ABD ile İran'ın retorik düzeyde çok keskin ifadeler kullanmalarına rağmen, askeri güç kullanımını içeren sıcak çatışmalar onların desteklediği gruplar üzerinden vekalet savaşları biçiminde devam etmektedir. İran, ABD'nin güç gösterilerinden uzak, uluslararası hukuka vurgu yapan açıklamalar yapmaktadır.

Bölgesel güçler, dış politikalarında kendilerinden alt kapasitedeki küçük devletlerden farklı ancak üstündeki güçler ile benzeri bir biçimde sert güçten (*hard power*) ziyade yumuşak gücünü (*soft power*), gerekli durumlarda da ikisinin birlikte kullanımını ifade eden akıllı gücü (*smart power*) kullanma yoluna giderler. Bu durum devletlerin mevcut kapasitesinin sınırlarını bilmesinden kaynaklanır. Aksi taktirde sadece sert güce dayalı politikalar izlemeye çalışması küresel ve büyük güçler karşısındaki asimetrik durumundan dolayı devletin beka sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. Bu nedenle İran da bir bölgesel güç olarak yumuşak gücünü öne çıkaran, yer yer akıllı güç unsurlarına da başvuran bir dış politika anlayışı izlemektedir.

2.5 İran Güç Kaynaklarının Esasları

---

[82] Seyed Masoud Mousavi Shafaee, "Regional Powers and World Order in the Post Cold War Era", *Geopolitics Quarterly*, Vol. 11, No. 4, Winter 2016, s. 157.

[83] Anthony H. Cordesman, "Iran's Military Forces: 1988-1993", *Center for Strategic and International Studies(CSIS)*, September 1994, s. 12, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/iranmiltrend88-93.pdf(Erişim Tarihi: 21.05.2018).

Devletlerin kapasiteleri maddi ve maddi olmayan güç kaynaklarına bağlıdır. Kaynakların çeşitliliği bir devletin uluslararası sistem içerisindeki mevcut kapasitesini ve dolayısı ile konumunu belirlemektedir. Bu bağlamda İran'ın coğrafi konumunun neden olduğu stratejik önemi, ekonomisinin dinamiği olan zengin enerji kaynakları, askeri gücü, geliştirmeye çalıştığı nükleer kapasitesi ve yumuşak güç unsuru olan Şiilik, İran'ın güç kaynaklarının temelini oluşturmaktadır.

2.5.1 İran'ın Stratejik Önemi

Persiya ve Persler metafiziksel kavramlar oldukları için Persiya denilen yerin belirli bir coğrafi karşılığı olmadığı gibi bu coğrafya üzerinde yaşayan halkı da Persler olarak tanımlamak zordur. Persiya/Persler günümüzde Birleşik Krallık haricinde çok kullanılmaz. Bu terim Antik Çağ'da özellikle MÖ 3.- MS 6. Yüzyıl arasında İran/İranlılar'ı tanımlamakiçin kullanılırdı. Rıza Şah (1926-1941) resmi ve diplomatik yazışmalarda sadece *İran* kelimesinin kullanılmasını emretmiştir[84]. Şah, Berlin temsilciliğinin teşvik etmesiyle 1934 yılında *Persiya'*nın bundan sonra tüm dünyada *İran* olarak kabul edilmesine yönelik isim değişikliği kararnamesini imzalamıştır. Modern dönem İran yöneticileri için *Persiya* adı Fars ve Kaçarlar[85] döneminin istikrarsızlığı ve gerilemesini, *İran* adı ise eski Aryenler'in görkemi ve doğum yerini çağrıştırıyordu[86]. Buna atfen Muhammed Rıza Şah unvanlarına "Arya Mihr" (Aryen Güneşi) gibi yeni bir isim eklemiş ve babası Rıza Şah'ın büyük bir devlet inşa etme hayalini gerçekleştirmeye çalışmıştır[87].

İran, tarih boyunca değişime uğrayarak toprakları küçülmüş ve günümüz İran'ına dönüşmüştür. İran, jeostratejik bir konuma sahip ülke olup, Avrupa, Asya ve Afrika kıtasının köprübaşıdır. Kuzeybatıdan Anadolu'ya, kuzey ve kuzeydoğudan yönünde Hazar ve Orta Asya'ya, güney ve güneybatıdan Hint Okyanusu'na ve Hint yarımadasına, güneybatıdan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile bağlantısı vardır. Hürmüz Boğazı, çok yoğun bir biçimde petrol ve ticari mal geçişini sağladığı için jeopolitik açıdan İran'a önem kazandırırken aynı zamanda bu bölgenin durumu istikrar ve istikrarsızlığı da beraberinde

---

[84] Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze,* (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 1.

[85] İran tarihçilik geleneğinde Kaçarlar dönemi, baskıların ve keyfiyetin arttığı, yolsuzlukların arttığı, toplumun görece fakirleştiği, askeri başarısızlıkların, iç ve dış göçlerin olduğu, siyasal olarak yanlış politikalar yürütüldüğü, kısacası tam bir istibdat dönemi olarak görülmektedir. Bkz., Metin, 2011, s. 94.

[86] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi,* (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 114.

[87] Ervand Abrahamian, a.g.e., s. 164.

getirmektedir[88]. İran'ın tüm dünyaya en büyük meydan okumayı gerçekleştirdiği yer Hürmüz Boğazı'dır. 104 mil uzunluğunda olan boğaz, Pers Körfezi ile Umman Körfezi'ni birbirine bağlar ve burası İran'ın egemenliği altındadır[89]. Dünya ham petrol rezervlerinin yarısından çoğunun bulunduğu Ortadoğu bölgesinde petrol sevkiyatının gemiler vasıtasıyla %40'ının Hürmüz Boğazı'ndan yapılması İran açısından jeopolitik üstünlük sağlamaktadır[90].

İran'da petrolün[91] bulunmasıyla ülkenin stratejik önemi daha da artmış ve Rusya ve İngiltere ülkeyi kuzeyden ve güneyden savaş alanına dönüştürmüşlerdir[92]. 1907'de, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında ülkeyi işgal ederek İran'da siyasi gücü elinde bulunduranlar bu iki devletin taleplerini karşılamak zorunda kalmışlardır[93]. İran petrolleri üzerinde yaşanan mücadele ve ülkeye yönelik dış müdahaleler İran Devrimi'ne giden yolu açmıştır. Nihayetinde, 10 Şubat 1979 tarihinde Humeyni öncülüğünde yapılan İslam Devrimi sonrasında İran siyasal yaşamı için yeni bir dönem açılmıştır. Bulunduğu coğrafyanın sunduğu jeopolitik avantajı, tarihsel ve kültürel mirası, dünya ekonomisi için çok önemli kaynakları ile devrimden önce Batı ile uyumlu bir politika yürüten İran, devrim sonrasında takınmış olduğu ABD ve Batı karşıtı tavrı ile uluslararası sistemin güç dağılımında da belirgin bir fark oluşturmuştur.

Avrasya jeopolitiğinde tarihin her aşamasında varlığını hissettiren İran, köklü uygarlığının kazandırdığı devlet yapısını, geniş coğrafi mekanının verdiği zengin kültürünün yanında derin tarihi hafızasını İslam Devrimi sonrası dış politikasında da kullanmaya devam etmiştir[94]. 1 milyon 636 bin kilometrekare ülkesel genişliğe ve 81,2 milyonluk nüfusa sahihtir[95]. Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Irak, Pakistan, Afganistan ile sınırları mevcuttur. Dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. Ortalama her İran

---

[88] Hikmet Erdoğdu, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, (1. Cilt), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 228-229.
[89] Rouhollah K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Rsponse in the Middle East*, The JohnHopkins University Press, Baltimore and London, 1988, s. 13.
[90] Barış Doster,"Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, s. 46.
[91] İran Şahı tarafından Sir Henry William Knox D'Arcy'e 1901 yılında verilen imtiyaz, kuzeyi hariç İran'ın hemen hemen tamamını kapsıyordu.
[92] Emre Bayır, "Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişaveri", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Yıl: 1, Sayı:1, Ocak 2019, s. 136.
[93] Celal Metin, *Emperyalist Çağda Modernleşme, Türk Modernleşmesi ve İran* (1800-1941), Phoenix Yayınevi, Ankara 2011, ss. 93-94.
[94] Barış Doster, a.g.e., s. 45.
[95] DEİK, "İran Ülke Bülteni", Ekim 2017, https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-ekim-2017-2.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

vatandaşının pasaportunun olduğu söylenebilir. "Bazar" adı verilen çok canlı ve güçlü bir esnaf ve ticaret örgütlenmesine sahiptir[96]. Uluslararası yaptırımlara ve ambargoya maruz kalmasına rağmen, doğal gaz ve petrolün ucuz olması ve temel gıda maddelerinin bolluğu gibi nedenlerle yaşamı kolaylaşan halkın, sisteme yönelik öfkesi bir miktar azalmaktadır. Ancak yine de ülkenin bu denli izole edilmesi ve içe kapanması halkın geniş kesimlerinde ülkenin büyük bir hapishane gibi algılanmasına neden olmaktadır. İran nükleer çalışmaları bakımından da dünya gündemini meşgul etmektedir. İran, tarihsel ve kültürel değerlerini, enerji zenginliğini ve Şiilik vasıtasıyla yumuşak gücünü bölgesel güç konumunu daha da güçlendirmek için dikkatli bir biçimde kullanmaktadır.

2.5.2 İran'ın Ekonomik Gücü

İran, 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden önce Ortadoğu'da petrole dayalı ekonomisi ile güçlü bir bölgesel güç olma yoluna girmişti. Bu gücü ile birçoğu tarafından Türkiye'nin rakibi olarak görülmeye başlanmıştı. İslami Devrim öncesi, İran'ın yıllık petrol gelirleri 20 milyar doların üzerindeydi. 1977 yılında petrolden elde edilen bu rakam rekor seviyeye ulaşarak 23 milyar 599 milyon dolar olmuştu. İran yönetimi petrolden elde edilen gelirlerini kalkınma planları ile sanayileşmesini gerçekleştirmek için kullanmak istiyordu[97]. Ancak, Batı pazarlarına satılan petrolden elde edilen gelirin yine buralardan alınan silahlara yatırılması petrol gelirlerinin halka yansımasını engellemiştir. Şah'ın silah ve nükleer çalışmalara ayırdığı para İran'ın güvenliğini ve teknolojik gelişmişliğini artırsa da petrolden elde edilen gelirin diğer sektörlerin gelişimine yansıtılmaması petrol gelirlerine dayalı ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Silahlanmaya yüksek miktarda bütçe ayrılması İran'ın ekonomik programlarını dolayısı ile iç dengelerini olumsuz etkilemiş ve devrime giden yolu açmıştır[98]. 1979 İslam Devrimi sonrasında yaşanan gerilimler ve devletin ideolojik dönüşümü dış dünya ile ilişkilerinin değişmesine ve ülke ekonomisinde bir resesyona neden olmuştur. Rejimin ideolojik yapısı gereği yeniden yapılandırılan sistem daha çok toplumsal yapı ile ilgilenmekteydi.

---

[96] İran'da Bazar esnafının, ulemanın da desteğini alarak, Nasreddin Şah'ın 1891'de tütün satışı ve ihracatı tekelini İngiliz olan Binbaşı Talbot'a satmasına yönelik kitlesel tepkide ve 1905'te şeker fiyatlarının boykot edilmesinde önemli bir etkisi oldu. Tüccarların bu muhalefeti sonucunda İran'da 1907'de Meşrutiyet ilan edildi. Bkz.,Abrahamian, 2011, s. 53. Nitekim benzeri şekilde İran Devrimi'nin gerçekleştirilmesinde de Bazar esnafının önemli bir rolü olmuştur.

[97] Mehmet Tomambay, "İran Ekonomisi Ne Kadar Güçlü", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 4, Sayı: 10, 1993, s. 39.

[98] Yonah Alexander, Milton M. Hoening 2008'den aktaran Emre Çıtak, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Aracı Olarak Enerji Politikası", *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri,* (Ed. Soyalp Tamçelik), Gazi Kitabevi, Ankara 2014, s. 163.

1980-1988 İran-Irak Savaşı, İran ekonomisinin gelişimini engelleyen bir başka süreçtir. Savaşın sekiz yıl boyunca kesintisiz devam etmesi ülke ekonomisinin lokomotifi olan petrol gelirlerinin yıllık 7-8 milyar dolarlara düşmesine neden olurken, bu miktarın büyük bir kısmının askeri harcamalara ayrılması İran ekonomisinde büyük bir durgunluk (stagnation) ve gerilemeye neden oldu[99].

İran ekonomisi doğal kaynaklara bağımlı bir ekonomi olduğu için gelişmiş ülke ekonomilerine benzememektedir. Ekonomi üzerinde merkezi planlama hakimdir. Enerji kaynakları ile ülkenin önemli büyük ölçekli işletmeleri üzerinde devlet mülkiyeti vardır. Ülkenin merkezden uzak kırsal bölgelerde ise tarımsal faaliyetler yapılmaktadır. Ülke GSYİH'nin %45 sanayi alanında, %44 hizmet alanında ve %11 tarım alanlanından oluşmaktadır[100].

İran'da devrimi izleyen yıllarda dünyadaki eğilimin aksine çiftlikler, şirketler ve bankalar devletleştirilmiş, ülkeye girecek olan yabancı sermaye yasaklanmıştır. Bu nedenle İran ekonomisinde tek boyutlu bir düzen oluşmuştur. Yabancıların ülkede ticari faaliyetlerde bulunma yasakları ancak 12 Kasım 1985 tarihinde kabul edilen bir yasa ile "karşılıklılık şartına bağlı olarak" kaldırılmıştır. İran ekonomisini dünya ekonomik sistemine açmak için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu amaçla, 1993 yılında "Serbest Bölgeler Kanunu", 2002 yılında ise, "Yabancı Yatırımı Teşvik Kanunu" yürürlüğe konularak yabancı sermayenin ülkeye girmesi ve özel sektörün ekonomide ağırlık kazanması amaçlanmıştır[101] Soğuk Savaş'ın sonrasının ilk savaşı sayılan Irak Savaşı'nın sona ermesiyle beraber "ne Doğu ne Batı" politikası ile sistemin dışında kalma politikasını terkeden İran, uluslararası sistemle bütünleşme politikaları izlemeye başlamıştır. Çünkü uluslararası sistemin değişen yapısı İran'ı politika değişimine zorlamıştır[102].

İran ekonomisinin temel dayanağı petrol ve doğal gaz rezervleri ve bunlardan sağlanan gelirlerdir. İran, dünya petrol rezervleri sıralamasında Venezüella, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncüdür[103]. 1950'lerin başında yirmi altı ay süresince başbakanlık yapan ve İran petrollerini millileştirmeye çalışan ancak 1953'te CIA tarafından tertiplenen bir darbe sonucu iktidardan düşürülen Muhammed Musaddık'ın

[99] Mehmet Tomambay, a.g.e., s. 40.
[100] DEİK, "İran Ülke Bülteni", Şubat 2015, https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-subat-2015, (Erişim Tarihi: 22.05.2018)
[101] "İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili", 2015, s. 9.
[102] Siret Hürsoy, Hatice H. Orhon,"Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2012, s. 68.
[103] Harun Öztürkler,"İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 40, 2012, s. 92.

millileştirme çabaları İran'da devrim sonucunda tam olarak gerçekleştirilmiştir[104]. İran dünyanın ham petrol rezervlerinin yaklaşık %10'unu ve OPEC rezervlerinin de %13'ünü elinde bulundurmaktadır. Ham petrol rezervlerinin yaklaşık %70'i Basra Körfezi'nde, geri kalanı da karada bulunmaktadır. Ayrıca Hazar Denizi'nde de petrol rezervleri bulunmaktadır[105].

Döviz kaynaklarının %80'ini petrolden elde edilmesi nedeniyle, İran'ın ekonomik göstergeleri petrol fiyatlarına aşırı derecede bağımlıdır. 1990'ların sonunda petrol fiyatlarında yaşanan düşüşler nedeniyle ekonomide yaşanan daralmalar ve bunun her sektürü olumsuz etkilemesi 2000'lerden sonra fiyatlarda yaşanan yükselme ile tekrar canlanmaya başlamıştır[106]. Petrole aşırı bağımlılığın neden olduğu ekonomik dalgalanmaların İran'ı olumsuz etkilemesi doğal gazın önemini artırmıştır. İran, doğal gaz rezervleri bakımından da çok zengindir. Kangan ve Güney Pars sahalarında başlayan doğal gaz arama ve çıkarma çalışmaları İran'ın doğal gaz kaynakları bakımından Rusya'dan sonra ikinci sırada olduğunu göstermektedir. Ancak, üretilen doğal gaz miktarının iç talebi karşılaması, İran'ın buradan elde edeceği geliri sınırlandırmaktadır[107]. İran, dünya petrol rezervlerinin %9.10'na, dünya doğal gaz rezervlerinin %17'sine sahiptir. Oil&Gas Journal'a göre, 2017 itibariyle İran'ın tahmini doğal gaz rezervleri 1.191 trilyon kübik feet(Tcf)'dir[108]. İran'ın rezerv bakımından en önemli doğal gaz kaynağı Güney Pars'ta yer almaktadır. Bu rezervler İran'ın toplam rezervlerinin %40'ına tekabül etmektedir. Güney Pars sahasında yaklaşık 14 trilyon metreküp doğal gaz bulunmaktadır. Ülkenin diğer doğal gaz rezervleri ise Kish, Kuzey Pars, Lavan, Gülşen ve Firdevs sahala yer almaktadır. Yeni saha araştırmaları devam eden İran, 2011 yılında Madar, Serdar-i Cengel, Hayyam ve Firuz B sahalarında doğal gaz bulmuştur[109].

---

[104] Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 26.

[105] "Country Analysis Brief: Iran", U.S. Energy Information Administration, January 2019, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

[106] DEİK, "İran Ülke Bülteni", Şubat 2015, https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-subat-2015, (Erişim Tarihi: 22.05.2018)

[107] Gülmira Rzayeva, "Sanksiyalardan sonra enerji sahəsində Azərbaycan-İran əməkdaşlığı", (Ed. Cavid Vəliyev, Məsiağa Məhəmmədi) *Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 65, Emre Çıtak, a.g.e., s. 164.

[108] "Country Analysis Brief: Iran", U.S. Energy Information Administration, January 2019, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

[109] Emin Akhundzada, Seray Özkan, "İran'ın Enerji Görünümü", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerjive Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, Aralık 2014, s. 3.

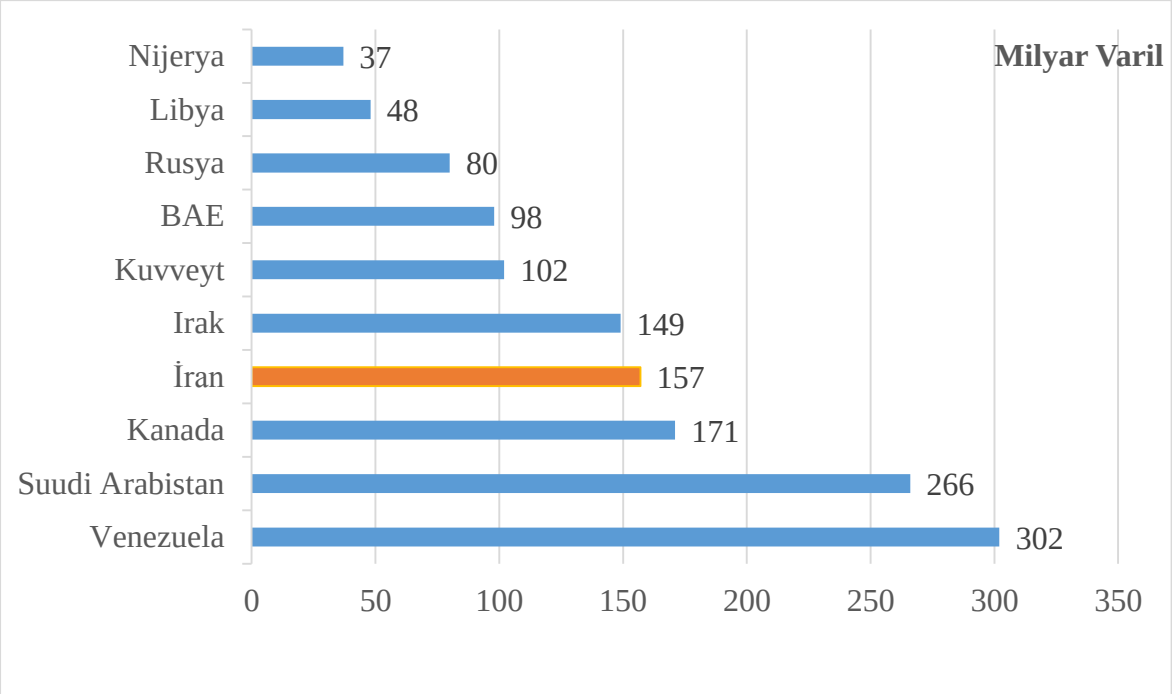

Şekil: 2.2. En Büyük Petrol Rezervine Sahip On Ülke

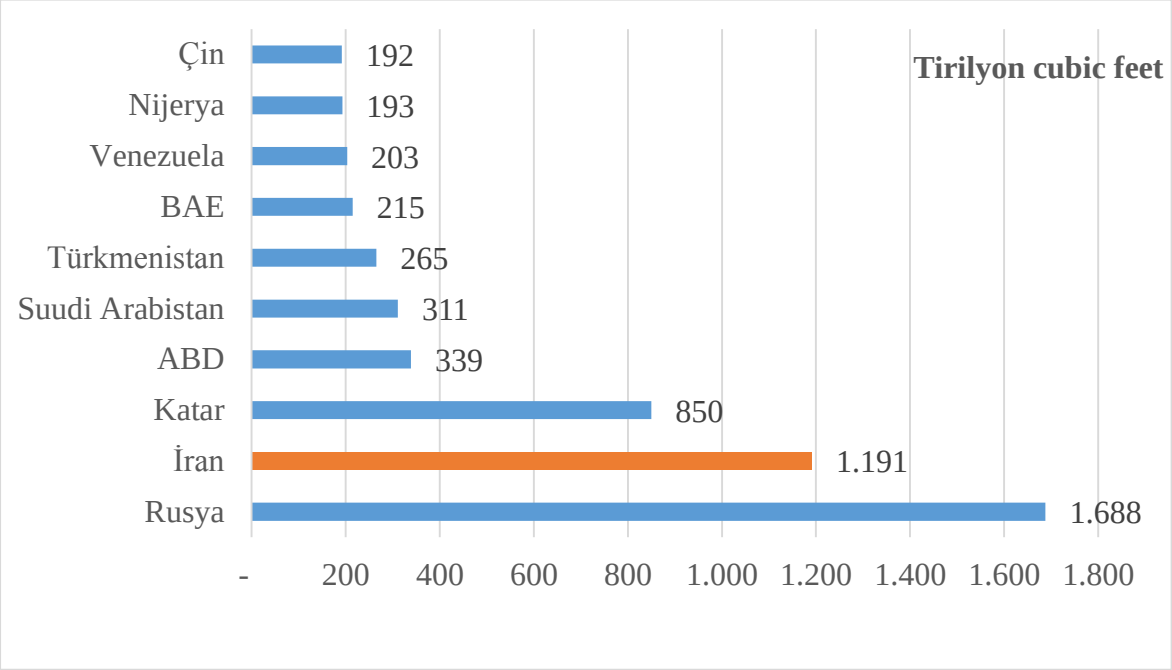

Şekil: 2.3. En Büyük Doğalgaz Rezervine Sahip On Ülke
Kaynak:http://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2018/EIA_Iran_9abr2018.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

İran ekonomisinin en önemli kısıtlayıcısı uygulanan ekonomik ambargodur. Ambargonun temel nedeni İran'ın nükleer faaliyetleridir. İran'ın[110] nükleer enerji politikası ile dış politikasını iç içe geçmiştir. İran, dış politikasını oluştururken bölgesel ve küresel tehditleri ve aynı zamanda bunların getireceği fırsatlara dikkat etmektedir. İran nükleer güç elde ederek hem bölgedeki rakipleri Mısır ve Türkiye'ye karşı gücünü artırarak, hem de kendisi için tehdit olarak gördüğü İsrail'e karşı ve kendi güvenliğini sağlamada bir güvence olarak görmektedir.

İran'ın nükleer çalışmaları 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra farklı bir boyut kazanmıştır. Bu saldırılardan sonra ABD'nin 2002 yılında belirlediği dış politikasında "şer ekseni" olarak nitelendirdiği ve kendisine çıkarları için tehdit olarak kabul ettiği ülkelerden biri de İran olmuştur[111]. İran bu tarihten sonra hem ABD hem de uluslararası kamuoyunda daha çok yer almaya başlamıştır. Bunun nedeni "Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı" (UAEA)'nın, nükleer silah yapmak amacıyla uranyum zenginleştirme çalışmalarını gizli yürüten İran'ın "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması" (NSYÖA)'nı ihlal ettiğini dünya kamuoyuna bildirmesiydi. 2003 yılında UAEA'nın İran'da yaptığı denetimler sonunda zenginleştirilmiş uranyum maddesi bulduğunu açıklaması üzerine İran NSYÖA'na katılmak zorunda kalmış, ancak 2006'da zenginleştirilmiş uranyum maddesini elde edince NSYÖA'dan çekilmiştir[112]. İran'ın bu tutumu karşısında, "nükleer silahların finansmanını sağladığı" gerekçesiyle, Obama yönetimi, İran'ın enerji kaynakları ve bankacılık alanlarında kısıtlama yaptığı 1 Temmuz 2011 tarihli "Kapsamlı İran Yaptırımları Yasası"nı onaylamıştır. Bu yaptırımlar, sadece İran ile ekonomik faaliyetleri olan Amerikan şirketlerini kapsamakla kalmayor aynı zamanda İran ile ekonomik ilişkileri olan üçüncü ülkelerin enerji ve bankacılık faaliyetlerini de kapsıyordu[113]. Haziran 2010'dan itibaren İran'a uygulanan BM yaptırımları ve genişletilen ABD ve "Avrupa Birliği" yaptırımları İran ekonomisini krize sürüklemiştir. AB'nin İran'a petrol ambargosu uygulaması yanında ABD'nin uyguladığı yaptırımları ülke bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını kapsayan petrol ürünlerine dayalı ihracatı büyük ölçüde azaltmıştır. İran'ın bankacılık sistemlerine aracılık eden ve dünya ile ekonomik ilişkiler kurmasını sağlayan

[110]Zafer Akbaş, Adem Baş,"İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", *International Journal of History*, Vol. 5, No. 2, 2013, s. 25.
[111] Ali Akbar Rezaei, "Foreign Policy Theories: Implications for the Foreign Policy Analysis of Iran", *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (Ed. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), Ithaca Press, Lebenon, 2008, s. 17.
[112] Harun Öztürkler, a.g.e., s. 91.
[113]Emre İşeri, "Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 42, 2012, s. 59.

"SWIFT" (The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) de Mart 2012'den itibaren İran'ın bankacılık faaliyetlerine aracılık etmeği bırakmıştır[114]. Uluslararası ticareti büyük ölçüde engellenen İran ekonomisinde Kasım 2011'den itibaren yaşanan devalüasyon, İran Riyali'ni diğer para birimleri karşısında değer kaybına uğratmıştır[115]. Ancak 2011'de beri İran'ın nükleer programını kısıtlaması için Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ile Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri uzun bir süren müzakereler sonrasında İran'ın nükleer programını istenilen seviyeye getirmesi karşılığında İran ile anlaşmaya varılmıştır. 24 Kasım 2013 tarihinde imzalanan geçici anlaşma 14 Temmuz 2015'de Viyana'da P5+1 ülkeleri arasında (JCPOA-Ortak Kapsamlı Eylem Planı) imzalanmış ve bazı istisnalar dışında 16 Ocak 2016'da yaptırımlar kaldırılmıştır. Bu anlaşma ile İran nükleer silah yapmamayı garanti etmekteydi. İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda ise tüm yaptırımların tekrar yürürlüğe gireceği belirtilmiştir[116].

Yapılan anlaşmayla İran için yeni bir sayfa açılacağını söyleyen İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani,

> Anlaşma yürürlüğe girdiği gün silah, füzeler dahil bütün yaptırımlar kaldırılacak. Bankacılık ve mali yaptırımlar, sigorta ve taşımacılıkla ilgili yaptırımlar, petro kimya ve değerli madenlerle ilgili yaptırımlar ve ekonomik yaptırımların tümü askıya alınmayacak, tamamen kaldırılacak demiştir.[117]

Yaptırımların askıya alınması ile birlikte İran petrol üretiminde önemli miktarda artış görülmektedir. Aralık 2015'te günlük petrol üretimi 3.3 mb/d seviyesinden Ocak 2017'de 4.3 mb/d seviyesine yükselmiştir. Üretim sonraki sekiz ay içinde %3.7 artarak Ağustos 2017'de 4.46 mb/d seviyesine yükselmiştir. Böylece petrol yaptırımlarından önce 2005 yılında 4.14 mb/d olan günlük 330,000 varil ile maksimim üretim seviyesini aşmıştır. İran'ın 2016 yılında artan ihracat seviyesi petrol fiyatlarının düşük olmasına rağmen petrol

---

[114] Ümit Karagözlü, "ABD Ambargolarının İran Ekonomisine Etkisi, *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,*Cilt: 1, Sayı:1, Ocak 2019, ss. 102-103.

[115] DEİK, "İran Ülke Bülteni", Şubat 2015, https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-subat-2015 (ErişimTarihi: 24.05.2018).

[116] DEİK, "İran Ülke Bülteni", Ekim 2017 https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-ekim-2017-2.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2018).
İran'la imzalanan nükleer anlaşmanın (JCPOA) kapsamına ilişkin bilgi notu için bakınız, http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/iran_implementation/information_note_eu_sanctions_jcpoa_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

[117] "İran ve Batılı Devletler Nükleer Müzakerelerde Anlaştı", *Hürriyet*, 14 Temmuz 2015, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-ve-batili-devletler-nukleer-muzakerelerde-anlasti-29544342, (Erişim Tarihi: 24.05.2018).

ve doğal gaz ihracat gelirleri %66 artarak Nisan 2015-Mart 2016 döneminde 33,56 milyar dolardan Nisan 2016-Mart 2017 döneminde 55.75 milyar dolara yükselmiştir[118].

Ocak 2017'de ABD Başkanı olan Donald J. Trump'ın göreve gelmesiyle birlikte ABD-İran ilişkilerinde sorunlar kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır. İran'ın Ortadoğu bölgesinde artan etkisi ve Rusya ile kurduğu ittifaklar ABD'nin İran'ı zayıflatacak girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Öncelikle Trump'ın, selefi Barack Obama döneminde İran'la imzalanan nükleer müzakereleri tanımayacağını ilan etmesi ve anlaşmadan çekildiğini açıklaması İran'a yönelik olarak uygulanacak yeni yaptırımların habercisi olmuştur. Yaptırımların uygulanmaya başlamasıyla birlikte günlük petrol ihracatının 3,9 milyon varilden 1 milyon varilin altına düşmesi İran ekonomisinin yapısal sorunlarını görünür hale getirmiştir[119].

İran ekonomisi, enerji sektörüne bağımlı olması nedeniyle diğer sektörlerin gelişimi zayıftır. Bu durum ülke ülke ekonomisinde işsizliğin ve enflasyonun devamlı olarak sorun olmasına neden olmaktadır Ekonomisinin yapısal sorunlarına ek olarak uluslararası sistemden gördüğü baskı ve yaptırımlar, ülke ekonomisinin gelişimini engellemektedir. Enerji kaynakları bakımından zengin olması aynı zamanda *Hollanda Hastalığı*[120] denen durumun yaşanmasına neden olmaktadır. Enerjinin tüm gelişmiş ülkeler için temel ham madde olması, İran'ın ABD ve Batılı ülkeler dışında Çin, Hindistan, Japonya gibi ülkeler ile ilişkilerinde önemli bir katalizör etkisi yapmaktadır. Ancak ABD'nin İran'ı izole çabaları petrol üretiminin sınırlandırılmasına ve Tahran'ın tüm dünya ile entegre olmasına engel olmaktadır.

İran ekonomisine ilişkin diğer önemli bir husus da aşağıda ayrıntıları ile incelenecek olan askeri ve savunma sanayisine ayrılan bütçenin İran ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisidir. İran'ın Hizbullah, Hamas ve Irak'ta çeşitli Şii gruplara yaptığı ekonomik yardımlar ile ilgili resmi veriler mevcut değildir. Ancak Batılı istihbarat kaynaklarına göre, İran'ın, Hizbullah'a yaklaşık 1 milyar dolar, Hamas'a yıllık 60 milyon dolar verdiği tahmin edilmektedir. Ayrıca 2014 yılında Irak-Şam İslam Devleti militanları ile savaşan Iraklı

---

[118] Nader Habibi, "Nükleer Anlaşmadan İki yıl Sonra İran Ekonomisi", (Çev. Merve Hatemi) *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt:1, Sayı, 1, Ocak 2019, s. 119.
[119] Ümit Karagözlü, "İran Ekonomisinin Yapısal Sorunları", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi*,Cilt: 1, Sayı: 2, Nisan 2019, s. 89.
[120] Hollanda Sendromu ya da Aşırı Sıcak Para olarak da bilinen Hollanda Hastalığı, ekonomi için faydalı bir gelişmenin bir süre sonra zararlı sonuçlar oluşturmasıdır.

gruplara da 1 milyar dolar yardım[121] yapıldığı tahmin edilmektedir. İran tarafından yapılan bu yardımlar kırılgan ekonominin daha da zayıflamasına ve ekonominin yapısal sorunlarının devamına neden olmaktadır.

2.5.3 İran'ın Askeri ve Nükleer Kapasitesi

Devletlerin güçleri, onların nüfusları, doğal kaynakları, orduları, ekonomileri, moral değerleri ve tarihsel mirasları gibi birçok unsurun toplamından oluşmaktadır. Tüm bu unsurlar dikkate alınarak güce dair farklı sınıflandırmalar yapılsa da güç, sert ve yumuşak olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Genel olarak devletlerin özelde de İran'ın yumuşak gücünü bir sonraki başlık altında inceleyeceğimiz için burada değinilmeyecektir. Ancak sert gücün kaynakları, ülkenin doğal kaynakları, ekonomisi, askeri kapasitesi ve savaş yeteneği gibi özelliklerdir. Gücün bu türü, güç sahibinin bulunduğu coğrafi, ekonomik ve askeri kapasiteden faydalanarak diğerlerini etkilemeyi içerir. Böylece devletlerin jeopolitik konum, ekonomik güç ve askeri kapasite gibi unsurları sert gücün somut örnekleri olup, devletlerin diğer devletlere yönelik davranışlarını değiştirmelerini sağlamaktadır[122].

İran, sahip olduğu iç dinamikleri ve jeostratejik önemiyle bulunduğu bölgede öne çıkan bir ülkedir. Orta Asya, Hazar Havzası ve Ortadoğu gibi üç önemli bölgenin kesişim noktasında bulunan İran'ı bulunduğu coğrafyada dikkat edilmesi gereken bir ülke yapmakla bereber bir çok güvenlik endişelerini de beraberinde getirmektedir[123]. İran'ın dünya üzerinde bulunduğu konum, rejimin dış dünyayı algılama biçimi ve ülkenin yaşamış olduğu savaş deneyimleri güçlü bir askeri ve savunma gücüne sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. İran, askeri bakımdan 1979 sonrasında birçok ülkeden farklı olarak asimetrik savaş taktikleri ve paramiliter yöntemleri de kullanarak ülkenin herhangi bir saldırı karşısında iç örgütlenmesini sağlamanın yanında asimetrik ve düzensiz olarak adlandırılan bu güçler vasıtasıyla 1979'dan sonra sorun yaşadığı ABD ve Körfez'in Arap konvansiyonel güçlerine karşı onların zayıflıkları üzerinden stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır[124].

---

[121] Nader Habibi, a.g.e., s. 128.
[122] Abdullah Yegin, "İran'ın Sert Gücü", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz,* Sayı: 150, Şubat 2016, s. 8.
[123] Zafer Akbaş, Adem Baş, a.g.e., s. 21.
[124] Anthony H. Cordesman, Alexander Wilner, and Michael Gibbs, "Iran and the Gulf Military Balance- I: The Conventional and Asymmetric Dimensions", *Center for Strategic&International Studies (CSIS),* October 10, 2012, s. 91.

İran'da silahlı kuvvetlerin modernizasyonu ve güçlendirilmesi Şah Rıza Pehlevi döneminde hız kazanmıştır. 1925-26 döneminde 246 milyon riyali bulan devletin geliri 1940-41'de 3 milyar 610 milyona yükselmiştir. Britanyalılar'ın yaptıkları tahminlere göre 1935'e gelindiğinde bu gelirlerinin yüzde 34'ünden fazlası silahlı kuvvetlere harcanmaktaydı[125]. Çünkü Rıza Şah ülkede iç karışıklıkları ortadan kaldırmak için güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Bu dönemde Güney Azerbaycan'da Hıyabani'nin, Kürdistan'da Simko'nun ve Fars'ların yoğun olduğu bölgelerde Savledü'd Devle'nin çıkardığı isyanları, Şah güçlendirdiği bu ordu sayesinde bastırabilmişti[126].

İran petrollerinin millileştirilmesi çabası sonucu, petrol tesislerinin İran Milli Petrol Şirketi'ne (NIOC) devredilmesine ilişkin 19 Eylül 1954'te imzalanan konsorsiyum antlaşması[127] ile İran'a kardan %50 pay veriliyordu. Ancak İran'ın petrol gelirlerini artıran asıl etken "Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü"nün (OPEC) 1973'te yapılan Arap-İsrail Savaşı'nı gerekçe göstererek petrol fiyatlarını bir anda dört katına çıkarması olmuştur. Böylece İran'ın petrol gelirleri yıllık 55 milyar doları aşmış oldu. Muhammed Rıza Şah tıpkı babası Rıza Şah gibi ordunun gücünü artırıyordu. 1954 ile 1977 arasında askeri bütçe on iki katına, yıllık bütçedeki payı ise yüzde 24'ten yüzde 35'e yükseltilmiştir. 1954 yılında 60 milyon dolar olan askeri bütçe 1973'te 5,5 milyar dolar, 1977'de 7,3 milyar dolar olmuştur. Şah'a karşı muhalefet yükseldikçe İran'da askerin ve istihbaratın etkisi artırılmıştır[128].

Soğuk Savaş döneminde İran'ın politikaları Batı ve ABD ile uyum içerisinde olmuştur. 1957'de güçlenen ilişkilerin bir yansıması olarak İran ve ABD iki yıl süren görüşmeler sonucunda "Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Antlaşması"nı imzalamıştır ve böylece 1974 yılında Şah'ın nükleer güç programını ilan etmesiyle İran nükleer güç olma yolunda önemli bir mesafe kaydetmiştir[129]. 1979'da İran'da rejim değişikliği ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı, İran'ın uluslararası ilişkilerinde köklü

---

http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.357.4826&rep=rep1&type=pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2018). ,
Mark Gunzinger, Chris Daugherty, "Outside-In: Operating from Range to Defeat Iran's Anti-Access and Area-Denial Threats*", Center for Strategic and Budgetary Assessments (CSBA),* 2011, s. x.
https://www.files.ethz.ch/isn/154637/CSBA_SWA_FNL-WEB.pdf (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

[125] Ervand Abrahamian, a.g.e., s. 91.

[126] Ervand Abrahamian, a.g.e., s. 92.

[127] Mohammad Rıza Djalili ve Thiery Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (Çev. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 102.

[128] Ervand Abrahamian, a.g.e., s. 164.

[129] Mustafa Kibaroğlu,"İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şaha Destek Mollalara Yasak", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2006, ss. 83-84.

değişikliklere neden olmuş ve her geçen gün bir miktar daha İran askeri gücünü artırmıştır. İran-Irak Savaşı (1980-1988) İran ordusu için belirleyici bir an olmuş ve İran askeri doktrinlerini birçok bakımdan etkilemiştir. Şehitlik ve devrimci gayret gibi kavramlar ile desteklenen askeri doktrin, rejimin değişen tehdit algılarına ve bölgesel politik gelişmelere uyum sağlamıştır[130]. Bu kavramsallaştırmalar İran'da paramiliter güçlerin motivasyonunun yükseltilmesini sağlamaktadır. Bu amaçla İran'ın bütün büyük ve küçük şehirlerinde önemli yollarında 1980-88 savaşında hayatını kaybedenlerin resimleri ve bu savaşa ait görseller yer almaktadır.

Şah'ın devrilmesinden sonra ABD ve Batı ile ilişkileri bozulan İran'ın askeri modernizasyon programlarına erişimi sınırlandırılmıştır. Batıdan tedarik edilen silahların yedek parçalarının temininde sorunlar yaşamış, ancak zamanla bu sorunu aşarak kendi imalatına geçebilmiştir. Ayrıca, 1988-2003 yılları arasında kitle imha silahları ve uzun menzilli füzelerin elde edilmesi yönünde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İran, 1990'ların ortalarına kadar büyük mali sorunlar ile karşı karşıya kalmış, bu nedenle yeni silahlar Batılı devletlerin çoğundan temin edilememiştir. Ancak, yine de İran özellikle arazi temelli önemli silahları elde edebilmiştir. ABD istihbarat tahminlerine göre İran, 1996-1999 yılları arasında 2 milyar dolar ve 2000-2003 yıllarında 600 milyon dolar silah ithal etmiştir[131].

İran, devrim öncesine kadar en büyük silah tedarikçisi olan ADB'den Irak ile yaptığı savaşta da el altından silah temin etmeye devam etmiştir. Bu olay ABD'de "İran Kontra Skandalı"[132] olarak yer almıştır. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği doğrudan silah satışını reddettiği için, İran ihtiyacı olan silahları Kuzey Kore ve Pakistan gibi ülkelerden temin etmiştir. Ancak İran, uygulanan ekonomik ve askeri ambargo sonucu geliştirdiği özgün modernizasyon ve üretim biçimi ile 2006 yılından beri silah ihraç eden ülkeler listesine girmeye başlamıştır. İran savunma sanayisi artık kendi imkanlarıyla tank, denizaltı

---

[130] Michael Connell, "Iran's Military Doctrine", http://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Iran_s%20Military%20Doctrine.pdf, (Erişim Tarihi: 26.05.2018)

[131] Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, "Iran's Developing Military Capabilities", *Center for Strategic and International Studies (CSIS),* December 8, 2004, s. 1. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/041208_irandevmilcap%5B1%5D.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

[132] İran'da İslami Devrim sonrasında yeni yönetimle ilişkileri kötü olan ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde, İsrail ile birlikte el altından İran-Irak Savaşı boyunca İran'a silah satılmış ve buradan elde edilen gelir Nikaragua'da seçimle iktidara gelmiş solcu hükümetin yıkılması için anti-komünist kontralara aktarmıştır. Bu olay 1986 Sonbaharı'nda ortaya çıkmıştır.

ve savaş jetleri dahil pek çok silah ve askeri araç üretmektedir[133]. Bunlardan özellikle Şahab Füzesi dikkat çekici silahlardandır. Yeni nesil Şahab 3 füzelerinin menzili önceki nesile göre hemen hemen yüzde yüz artmıştır. Daha önce 1.300 km olan menzili 2.500 km'ye çıkartılmıştır. Ayrıca Azerhaş uçağı, Saika uçağı, Zülfikar tankı, Hut füzesi, Camaran 2 destroyeri, Gadir denizaltıları, Ümit uydusu, Tufan helikopteri, Siccil füzesi, Zülfikar füze fırkateyni, Sahbat denizaltısı, Uçan bot, Kaim denizaltısı, Yunus 22 hovercraftı, Ebabil insansız hava aracı, Rand anti gemi füzesi, Zırh delici Tufan 2 füzesi, Kevser deniz füzesi, Mirsad füzesavar sistemi, Baver 373 hava savunma sistemleri, İran savunma sanayisinin son dönem üretimleri olarak dikkat çekmektedir[134]. CIA raporuna göre, İran'ın geliştirmeye çalıştığı Şahab-4 balistik füzesi küçük bir savaş başlığı ile Avrupa ve Ortadoğu'nun neredeyse her ülkesini hedef haline getirebilecektir. İran'ın 4.900-5.000 km menzilli Şahab-5 üretme ihtimalinin tartışıldığı raporun İsrail ve resmi kaynaklar tarafından abartıldığı düşünülmektedir[135]. Son dönem İran savunma sanayisiyle ilgili en önemli gündem maddesini oluşturan nükleer silah üretimi, Bush yönetiminde Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Savunma Bakan Yardımcısı olan Paul Dundes Wolfowitz'in de aralarında olduğu ekibin hazırladığı raporda da ifade edilmiştir. Raporda, İran'ın beş yıl içerisinde nükleer silah kapasitesine ulaşacağı ve kıtalararası balistik füze edinebileceği belirtilmiştir[136]. İranlı yetkililer yaptıkları açıklamalarda bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını, bu faaliyetleri nükleer enerji elde etmek için gerçekleştirdiklerini söylemektedirler. İran, P5+1 ülkeleri ile uzun müzakereler sonucunda vardığı antlaşma ile de üzerindeki nükleer silah üretme şüphesini kısmen ortadan kaldırmış görünmektedir. Ancak ABD Başkanı Donald J. Trump ve ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'un İran'a karşı sert söylem ve uygulamaları bu sorunun yeniden alevlenmesine neden olmuştur.

İran'ın füze sistemleri askeri gücünün temelini oluşturmaktadır. Özellikle Şahab füzeleri İran'ın en önemli silahları olarak öne çıkmaktadır. Çünkü menzil bakımından diğer füzelere göre çok fazla gelişmiştir. Uzun menzilli füzeleri geliştirmesi, ABD'nin Ortadoğu politikasının önceliklerinden olan İsrail'in güvenliğini ve Körfez'in enerji güvenliğini

---

[133] İran'ın askeri kapasitesi ve envanteri konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz., Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, "Iran's Developing Military Capabilities", Center for Strategic and International Studies (CSIS), 8 December 2004, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/041208_irandevmilcap%5B1%5D.pdf (ErişimTarihi: 26.05.2018)

[134] Abdullah Yegin, a.g.e., ss. 21-22.

[135] Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, a.g.e., s. 13.

[136] Güner Özkan, "ABD-İran Arasındaki Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 509, 2007, s. 25.

tehdit ederken, kendisine yönelik yaptırımların uygulanmasına neden olmaktadır. Bu durum İran askeri gücünün en zayıf halkasını oluşturan hava kuvvetlerini etkilemektedir. Bilindiği gibi Şah döneminde ABD ile müttefik olan ve ABD'nin Ortadoğu politikasının önemli bir ayağını oluşturan İran, hava savunma sistemlerinde ABD'den büyük yardım almaktaydı. 1979 sonrası ABD'nin Tahran yönetimine uyguladığı izolasyon politikaları İran'ın uçak savunma sanayisini etkilemiştir. Dolayısı ile İran'ın hava savunma sistemleri kırk yıl önceki teknolojiye dayanmaktadır. Sadece savunma sistemleri değil aynı zamanda yolcu uçaklarında da benzeri eskimişlik görülmektedir. ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar hava savunma sisteminde yedek parça tedariğini olumsuz etkilemekte ve bu alanın İran askeri gücü için bir zaafiyet olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İran askeri gücünün anlaşılmasını sağlamak için paramiliter güçlerinin incelenmesinde yarar vardır. İran sert gücünün kendine özgü bir tarafını oluşturan bu güçler, Devrim Muhafızları, Besic ve Kudüs Tugayları Ordusu'dur.

İslami Devrimi Muhafızları Ordusu, (*Sipahi Pasdarani İnkılabi İslami*) İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra 22 Nisan 1979 tarihinde kurulmuştur. Kısa süre içerisinde tüm ülkede çok hızlı ve geniş bir örgütlenme başarısı göstererek kadın-erkek birçok kişiyi bünyesine dahil etmiştir. Irak savaşında tüm gücüyle İran ordusunun yanında yer alan Devrim Muhafızları'nın giderek gelişmesi ve oluşan yeni koşullar nedeniyle 1985 yılında kara, deniz ve hava kuvvetleri biçiminde yapılandırılmasına karar verilmiştir[137]. Anayasa'nın 150. Maddesine göre "devrimi ve kazanımlarını korumakla yükümlü" anayasal bir kurumdur[138]. Bu güçler, İran askeri gücüne 120.000 kişi daha ilave edilmesini sağlamaktadır. Ellerinde ekipman güçleri oldukça belirsiz olmakla birlikte 470 tank, 620 zırhlı personel taşıyıcısı, 360 topçu silahı, 40 çoklu roketatar ve 150 hava savunma silahı olduğu tahmin edilmektedir[139]. Askeri alanlarda öncelikli görevleri olmasının yanında görev alanı bununla sınırlı değildir. İran-Irak Savaşı sonrasında ülkenin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol üstlenmiş ve böylece ekonomik bir güç haline dönüşmüştür. Askeri ve ekonomik gücünün artmasıyla birlikte İran iç ve dış politikasında

[137] Abdullah Yegin, a.g.e., s. 15.
[138] Bayram Sinkaya, "İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt: 2, Sayı: 2, Ocak 2010, s. 120.
[139] Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, a.g.e., s. 15.

ağırlığı artan Devrim muhafızları, Mayıs 2004'te İmam Humeyni Havaalanı'nı işgal ederek hükümeti havaalanının işletme sözleşmesini feshetmeye zorlamıştır[140].

Besic, gönüllülük esasına dayalı olarak İran İslam Devrimi sonrasında 26 Kasım 1979 tarihinde İslam Devrimi'ni içten ve dıştan gelebilecek tehditlere karşı korumayı amaçlayan "gönüllü" birliklerdir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 101. Maddesine göre, "devlet bütün vatandaşlarına İslami ölçülere göre askeri eğitim olanağı sunmakla yükümlüdür. Vatandaşlar her zaman için ülkeyi ve İran İslam Cumhuriyeti sistemini silahlı olarak savunma yetkisine sahip olmalıdır" hükmü Besic'e anayasal bir zemin sunmaktadır. Bunun yanında Besic, topluma yönelik dışarıdan gelebilecek kültürel saldırılarla karşı mücadele ve devrimci kültür oluşturmak ile de görevlidir[141]. İran'da rejim Besic vasıtasıyla rejime yönelecek muhalefeti engellemektedir. Muhalif gösterilerin rejim tarafından dış güçler ile ilişkilendirilmesi Besic'in müdahalesine anayasal zemin kazandırmaktadır. Ezilenlerin Seferberliği anlamına gelen Besic'in, 90 bin aktif gücünün yanı sıra 300 bin yedek ve yaklaşık 1 milyon da seferberlik kapasitesi vardır[142].

İran askeri gücünün paramiliter diğer bir ayağı ise **Kudüs Tugayları Ordusu**'dur. 1990 yılında ülke dışında gerçekleştirecekleri operasyonlarda kullanılmak üzere Devrim Muhafızları'na bağlı olarak kurulmuştur. Belirli bir hedefi amaçlayan bölgesel ve uluslararası hedeflere müdahale edebilecek gücü olan milis kuvvetlerden oluşturulmuştur. Genel olarak faaliyetleri gizli olan birim, emirlerini doğrudan İran'ın en üst kademelerinden alır ve doğrudan Rehber'e sunar[143]. Bunların bütçeleri doğrudan Rehber Hamaney tarafından kontrol edilir ve İran genel bütçesi içerisinde gösterilmezler. Kudüs Tugayları, faaliyet gösterdikleri her ülke ve bölge için gruplara ve birliklere ayrılırlar. Irak, Lübnan, Filistin, Ürdün, Afganistan, Hindistan, Kuzey Afrika'da Tunus, Cezayir, Sudan, Fas; Avrupa ve Kuzey Amerika gibi dünyanın birçok yerinde faaliyet göstermektedirler[144]. İran, sınırları dışında nüfuzunu artırmak için bu güçleri desteklemektedir. Lübnan'da Hizbullah, Irak'taki Şii yönetim ve gruplar, Filistin'de HAMAS'ın faaliyetlerinin desteklenmesi İran'ın bölgesel gücünün sınırlarını göstermesi bakımından dikkat çekici örneklerdir.

---

[140] Bayram Sinkaya, "Devrimci Ordu Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği", *Ortadoğu Etüdleri,* Cilt: 3, Sayı: 1, Temmuz 2011, s. 148.
[141] Abdullah Yegin, a.g.e., s. 15.
[142] Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, a.g.e., s. 18.
[143] Abdullah Yegin, a.g.e., s. 15.
[144] Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, a.g.e., s. 17.

Devletlerin güç kategorilerinden sert gücü oluşturan unsurlar genel olarak coğrafi konum ile askeri ve ekonomik kapasitesidir. Bu unsurların diğer devletleri etkilemek için kullanılmasına sert güç denmektedir. Ülkenin jeopolitik konumu,, enerji kaynaklarının ve rezervleri, diğer devletlerde sık rastlanmayan ve paramiliter ve asimetrik güç unsurlarının da dahil olduğu askeri kapasite ve kendine özgü strateji ve silah sanayisi İran'ın öne çıkan güç kaynaklarıdır. İran'ın coğrafi ve jeopolitik konumu, enerji kaynakları üzerindeki kritik konumlanışı ve Hürmüz Boğazı'nın denetimini elinde bulundurması İran'ı çok özel bir konuma yerleştirmektedir. İran'ın askeri ve savunma stratejileri bakımından ise zayıflıklarının farkında olduğu ve buna uygun stratejiler belirlediği görülmektedir. Bu stratejiye uygun olarak topyekün bir savaştan mümkün olduğunca uzak olduğu ancak destekledikleri gruplar vasıtasıyla asimetrik savaş stratejilerine yoğunlaştığı görülmektedir. İran askeri kapasitesinin tam olarak anlaşılması zordur. Çünkü geliştirdiği silah teknolojisi genel olarak gizli tutulmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi CIA raporlarına konu olacak çalışmalardan bahsedilmektedir. Her ne kadar spekülatif değerlendirmeler olsa da İran silah sanayisinin gelişiminin seyrini göstermesi bakımından kanaat oluşturmaktadır.

2.5.4 İran'ın Yumuşak Gücü

Güç kavramı uluslararası ilişkiler alanında çokça tartışılmış ve hala tartışılmaya devam eden merkezi bir kavramdır. Gücün tanımı, gücü meydana getiren unsurlar ve güç çeşitleri hakkında birçok çalışma yapılmış ve güç, sert güç, yumuşak güç ve bu ikisinin birlikte kullanıldığı akıllı güç olarak sınıflandırılmıştır. Devletlerin hemen hemen hepsinin sahip olduğu sert gücün yanında ancak belirli bir kapasitenin üzerindeki güçlerin sahip olabileceği yumuşak güç devletin mevcut kapasitesini pekiştiren ve bu gücü artıran bir yapıya sahiptir. Bölgesel güçlerin belirli bir kültür hinderlandının olması gerektiği gerçeğinden haraketle, kendine has yönetim biçimi ve bu yönetim biçiminin uyguladığı dış politika anlayışına göre İran, yumuşak güç unsuruna sahip bir devlet olarak ortaya çıkmaktadır.

Yumuşak güç *(soft power)* kavramına ilk defa Joseph S. Nye, "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power"da yer vermiştir. Bundan sonra da literatürde sık kullanılmaya başlanmıştır[145]. Yumuşak güç, bir ülkenin kültürünün, politik ideallerinin çekiciliğinden meydana gelir. Uygulanan politikalar diğerleri üzerinde meşruiyet

[145] Joseph S. Nye, "Soft Power", Foreign Policy, Twentieth Anniversary, No. 80, Autumn 1990, s. 156.

kazandığında yumuşak güç artar[146]. Nye'a göre yumuşak güç ötekinin tercihlerini şekillendirme kapasitesidir[147]. Nye, bu tanımla istediğini dolaylı yoldan yaptırma gücüne işaret ederek gücün ikinci boyutuna dikkat çekmektedir. Bu güç uygulanırken "zorlama, tehdit veya kandırma" yoktur[148]. Sert güç unsurunun kullanıldığı ceza ve ödül anlayışının hakim olduğu havuç/sopa politikasının yerine cazibeye dayalı gönüllü kabul anlayışı hakim olmaktadır.

Yumuşak güç, kültüre ve topluma ait değerleri kullanarak diğer devletlerin davranışları üzerinde dolaylı yollardan etki ederek bu devletlerin insanlarını etkilemeyi amaçladığı göz önüne alındığında, her ülkenin kendine has dini ve kültürel özelliklerinin iyi analizinin yapması gerekmektedir. Bunun bilinmesi, her ülkenin yumuşak gücün sınırlarının belirlenmesi ve ülkenin sahip olduğu yumuşak gücünün hedeflediği bölgeler üzerindeki etkisinin analizini kolaylaştıracaktır[149]. Bu yöntem aynı zamanda devletlerin kültür hinderlandının sınırlarının belirlenmesine de yardımcı olacaktır. Böylece devletler dış politikalarını belirlerken neleri araçsallaştıracaklarını iyi bileceklerdir. Bu politikanın uygulanması, geleneksel yöntemlerden olan sert güç ve geleneksel diplomasi yöntemlerinin devletlere yükleyeceği maliyetleri minimize edecektir.

Tarihleri günümüzden 6-7 bin yıl evveline giden kadim bir medeniyet olan İran[150], bu medeniyetin tarihsel süreç içerisinde Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu coğrafyası üzerinde etkileri nedeniyle kültürel, 1979'da gerçekleştirdiği İslam Devrimi ile ideolojik ve dini aynı zamanda dini özelliğinin içeriği olarak Şii mezhebinin karakteristiğini taşımaktadır. Yumuşak güç unsurları olarak görülen bu karakteristik özellikler, İran dış politikasında yumuşak güç unsurunun kullanılmasını sağlayan büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ancak, bu potansiyel güç unsurların zaman zaman birbiriyle çelişmesi İran yumuşak gücünün etkisinin zayıflamasına da neden olmaktadır.

İslam Devrimi'nden sonra Ayetullah Humeyni tarafından İslami ideolojiye dayalı yönetim biçiminin uygulandığı ve İran dış politika paradigmasını oluşturan "ne Doğu ne

---

[146] Rothman, Steven B., "Revising the Soft Power Concept: What are the Means and Mechanisms of Soft Power?", *Journal of Political Power*, Vol. 4, No.1, March, 2011, s.50

[147] Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in Politics*, Public Affairs, NewYork, 2004, s. 6.

[148]Tuba Çavuş,"Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2012, s. 25.

[149] Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Analiz*, Sayı: 118, Şubat 2015, s. 9.

[150] Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu: 1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi,* Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 33.

Batı sadece İslam Cumhuriyeti" retoriği[151], İran'ın kendi dışındaki uygarlık ve yönetimlere olan mesafesini ifade etmiştir. Ancak, Humeyni döneminde belirlenen bu anlayış uluslararası politikada İran'ın karşılaştığı sorunlar nedeniyle geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. 1980-1988 Irak Savaşı'nın da etkisiyle tüm İran'ı kuşatacak biçimde İranlılık kimliği öne çıkmaya başlamıştır. Ramazani'nin İran dış politika gözlemini ifade eden "ne doğrusal ne diyalektik ama sürekli değişen"[152] biçimde, idealizmden realizme geçiş olarak değerlendirilen bu durum uluslararası sistemde yaşanan değişimler ve bunun Ortadoğu bölgesine yansımalarının sonucu olmuştur.

İran dış politikada, Fars dili ve kültürü, İslami ideoloji ve Şiilik olmak üzere farklı estrümanlar kullanmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda ülkede bütünleşmenin bir aracına dönüştürülen Şiilik vasıtasıyla hem iç hem de dış politikayı konsolide etmeye çalışmaktadır. Bu enstrümanlar içten dışa doğru ve bölgesel politikalarda farklılaşan biçimde yer bulmaktadır. Orta Asya'ya yönelik Fars dili ve kültürünü kullanırken[153] Ortadoğu politikasında dini ve mezhebi faktörün daha fazla öne çıktığı görülmektedir. İsrail ve ABD karşıtı söylemlerde Ortadoğu bölgesinin Arap devletlerine yönelik İslami söylemler hakim olurken, bölgede Şii nüfusun ve yönetimlerin etkili olduğu Irak, Bahreyn, Yemen, Lübnan, Suriye gibi ülkelerde daha çok Şiilik vurgusu yapılmaktadır. Yumuşak güç unsurları olarak kabul edilen bu unsurları pragmatist bir biçimde kullanmaya çalışan Tahran yönetimi, bölgesel güç yarışında zemin bulmaya çalışmaktadır. Ancak, etnik, kültürel ve dini enstrümanların birbiriyle çeliştiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Fars kültür coğrafyasının öne çıkmasının Ortadoğu'nun Arap ülkeleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu açıktır. Sasaniler döneminden beri devam eden Fars-Arap mücadelesi her iki tarafın zihinsel alt yapısında önemli bir yer bulmuştur. Şiiliğin de benzeri bir biçimde Ortadoğu'nun keskinleşen mezhep ayrışması karşısında çatışma nedenine dönüşmesi muhtemeldir. Kaldı ki bir çok alanda bu mücadele devam etmektedir.

Kitle iletişim araçlarının ve bilginin mobilizasyonun hızlandığı günümüz dünyasında ülkelerin yumuşak güç alanında da yarıştıkları gözlemlenmektedir. ABD'nin küresel üstünlüğünün bir aracı olan Amerikan yaşam biçiminin yanında Batılı değerler ve

---

[151] Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and Islamic Republic", *Iran Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad*, (Ed. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), Ithaca Press, Lübnan 2008, s. 1.

[152] Ali Akbar Rezaei, a.g.e., ss. 27-28.

[153] Bu politikanın etkisi Tacikistan ve Afganistan üzerinde açık bir biçimde görülmektedir. Farsça, Tacikistan'ın tek resmi dilidir, Afganistan'ın ise resmi dillerinden birisidir.

yaşam biçimi tüm dünyanın yeni kuşakları için cazibesini korumaktadır. İnternet ve uydu alıcılarının devletler tarafından sınırlandırılmasının güç olduğu dünyada bilgiye ve farklı yaşam biçimlerine olan ilgi de hızla artmaktadır. Dolayısı ile 1979 sonrası dünya ile ilişkilerini dini temele oturtan İran'ın kendi vatandaşları üzerinde bile cazibesinin azaldığı bilinmektedir. Dolayısı ile bu durum İran'ın sadece yumuşak güç unsurlarına dayalı politikalar üretmesini zorlaştırmaktadır.

Harita: 2.4. Ülkelerin Şii Nüfus Oranları

Harita: 2.5. Şii Hilali Hinterlandı[154]

[154] https://www.bursahayat.com.tr/yazarlar/atilla-akbas-79/sii-hilali-hinterlandi-4369.html, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

2.6 İran Dış Politika Uygulamalarının Kuramsal Temeli

Uluslararası sistem içerisinde devletler dış politikada kapasiteleri oranında hareket serbestisine sahiptirler. Yani bir devletin kapasitesi arttığı ölçüde uluslararası sistem içerisinde manevra kabiliyeti de artmaktadır. İran, kapasite bakımından bölgesel bir güçtür. Bölgesel güçlerin dış politika davranışlarında daha önce de ifade edildiği gibi "çok taraflılık" (*multilaterality*)[155] her zaman için daha akılcı ve güvenli bir dış politika davranışıdır. Çünkü büyük bir gücün arkasına rasyonellikten uzak bir biçimde takılmak, büyük güce yönelik tepkilerin bunlara kanalize olmasına neden olabilecek ve bölgesel gücün bölgesel etkisini zayıflatabilecektir.

Uluslararası sistemde bölgesel güçler ve büyük güçler çok önemlidir. Bu güçler, sistemin hegemon gücüne karşı birlikte hareket ettikleri ölçüde güç dengesini oluşturabilirler. John Mearsheimer, büyük güçlerin kendi bölgelerinde diğer büyük güçlere karşı hegemonya yarışı içinde olduğunu söyler[156]. Ancak, büyük güçler bölgesel güçler ile işbirliğine gidebilirler. ABD'nin Ortadoğu bölgesinde küresel üstünlüğüne karşı bir büyük güç ile bölgesel güç olan Rusya-İran ittifakı dikkat çekicidir[157]. Demirtepe'ye göre, eskiye nazaran daha özgür dış politika ve güvenlik davranışları sergileyen bu devletler, uluslararası sistemde doğrudan veya büyük güçler ve bölgesel devletler ile ilişkilerini geliştirmektedirler[158].

Bu çalışmanın da ana aktörlerinden olan ve bu kategoriye giren en belirgin örneklerden sayılan İran, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu uluslararası sisteminde ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Bloğu ile ittifak kurmuştur. ABD'nin Ortadoğu politikalarının önemli bir ayağını oluşturan İran, 1979'da gerçekleşen devrim ile bu bloktan ayrılmıştır. Şah döneminde ABD ile geliştirilen ilişkilere karşı bir tepki biçiminde gelişen devrim sonrası, İran günümüze kadar ABD ile ilişkilerinde sorunlar yaşamaya devam etmiştir.

---

[155] Deflet Nolte, "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics", *Rewiew of International Studies,* Vol. 36, 2010, s. 891. https://www.giga-hamburg.de/sites/default/files/publications/how_to_compare.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

[156] Deflet Nolte, a.g.e., s. 887.

[157] 1815 Viyana Kongresi ile Büyük Güç statüsü kazanan Rusya'nın 19. Yüzyılda İngiltere'nin Hindistan hakimiyetine karşı İran'ın doğuya doğru genişlemesine göz yumarak işbirliğine gitmiştir. Benzeri bir biçimde Ortadoğu'da ABD ve Batılı büyük güçlere karşı bölgesel bir güç olan İran ile Rusya işbirliği benzeri bir dış politika davranışına işaret etmektedir.

[158] M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan, *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik,* (Ed. M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s. vıı.

1979 İslam Devrimi sonrası devletin iç ve dış politikasının dini retoriğe göre kurgulandığı Humeyni önderliğindeki İran'da dış politikanın paradigması "ne Doğu ne Batı sadece İslam Cumhuriyeti" biçiminde formüle edilmişti. Uluslararası sistemin her iki kutbuna mesafeli bir anlayışı içeren bu doktrin, Doğu ve Batı yaşam biçimlerini inanç eksikliği nedeniyle redderek İslam devrimin diğer ülkelere yayılmasını ve İran'ı hem İslam dünyasında en önemli merkez hem de bölgenin tek egemen gücü yapmayı amaçlamıştır. Devrimin dini retoriği ve Şiilik vurgusu, İran'ın bölgesel hakimiyet peşinde olmasıyla birleştiğinde bölgede önemli oranda Şii nüfus barındıran ülkeler için tehdit algısını yükseltmiştir.

Bölgesel güçlerin güçlerinin artma ihtimali bunlara yönelik yeni güç dengelerinin oluşmasına neden olmaktadır. Neorealist teorinin üzerinde ısrarla durduğu güç dengesinin oluşumuna klasik bir örnek olması bakımından Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) dikkat çekici bir gelişmedir. İran'ın yayılma siyaseti karşısında Körfez ülkeleri harekete geçerek KİK'i kurmuşlardır. Basra Körfezi'nin güvenlik ve istikrarının korunması ve üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla kurulan örgüt kısa zamanda kollektif güvenliğe yönelik adımlar atmıştır.[159]

1980-88 İran-Irak Savaşı'nın ve 1991 Körfez Savaşı'nın uluslararası sistemde meydana getirdiği değişimler İran'ın bu politikasının rasyonel olmadığını ortaya koymuştur. Uluslararası sisteme hakim olan anarşi, devletlerin böyle bir politikayı sürdürmelerini imkansız kılmaktadır. İran'da 1989 yılında İslam Devrimi'nin mimarı Ayetullah Humeyni'nin ölümüyle birlikte dış politikada paradigma değişimine gidilmiştir. 1980-88 İran-Irak Savaşı'nın İran'a maliyeti ve petrol arzında oluşturduğu düşüş İran ekonomisinin, dolayısıyla da devletin kapasitesinin düşmesine neden olmuştur.

Humeyni sonrası dönemde göreve gelen Haşimi Rafsancani[160], ülkenin içine düştüğü ekonomik çöküntünün dış dünyaya açılmayla çözülebileceğini farketmiştir. O, İran'ın egemenliğinin dünya toplumu ile özellikle de dünya ekonomisi ile bütünleşmekten geçtiğine inanıyordu[161]. Ancak bu politika İran için bir zorunluluk arz etmekteydi. Uluslararası sistemden izole edilen İran, dış politikada idealizmden realizme geçiş

[159] Rouhollah K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1988, ss. 11-13.
[160] Arif Keskin, "İran Nasıl Yönetiliyor", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,*Cilt: 1, Sayı:1, Ocak 2019, s. 8.
[161] Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and Islamic Republic", *Iran Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad*, (Ed. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), Ithaca Press, Lübnan 2008, s. 9.

yapmıştır. 1989 sonrası bölgesel ve global politikada meydana gelen değişimler, iç politikada meydana gelen bu değişimlere paralel olarak İran dış politikasında yeni paradigmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İdealist bir içeriği olan "ne Doğu ne Batı" retoriğinin terkedilmesi anlamına gelen ve Ramazani'nin "hem Güney hem Kuzey"[162] biçiminde ifade ettiği dış politika anlayışıyla, uluslararası sistemin içerisinde olunduğu gerçeği kavranılmıştır. Bu yaklaşım İran dış politikasında liberal değerlerin öne çıkması gibi görülebilir. Ancak, sekiz yıl süren ve yarım milyon insanın ölümüne ve on milyar dolarlık ekonomik kayıba neden olan Irak Savaşı[163], İran'ın güç kaybetmesine neden olmuştur. Güç kaybının farkında olan Rafsancani, devletin gücünü artırmak için tüm dünya ile ilişkilerin geliştirilmesinin İslami tutuculuktan (*Puritanism*) daha önemli olduğunu farketmiştir[164].

2 Ağustos 1990 tarihinde Saddam Hüseyin, Kuveyt'in Irak toprakları olduğunu ilan ederek işgal etmesi İran'ın Ortadoğu politikasında yeni bir dönemini başlatmıştır. Savaşın sonucunda İran bölgede önemli bir rakibinden kurtulurken, ABD'nin Körfez'e yerleşmesiyle birlikte İran'ın tehdit algılamaları üst seviyeye çıkmıştır. Kuveyt krizi boyunca İran dış politikası devrimci çabadan çok, ulusal ve ekonomik çıkarlar ekseninde biçimlenmiştir. Suudi Arabistan ile ideolojik uyuşmazlık nedeniyle bozuk olan ilişkiler, yeni dönemde ulusal çıkarlar ekseninde gelişmeye başlamıştır[165].

ABD'nin önleyici müdahale doktrini kapsamında Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi 11 Eylül sonrasında oluşan uluslararası konjonktürün neorealist paradigmanın öngörülerini doğrulamış ve sistemin çatışmacı kimliğinin daha da belirginleşmesini sağlamıştır[166]. 2002'de Başkan Bush'un, "Şer Ekseni" (*Axis of Evil*) adı altında oluşturduğu tehdit

---

[162] Rouhollah K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Both North and South", *The Middle East Journal,* Vol. 46, No. 3, Summer 1992, s. 393, Anoush Ehteshami, "Iran's International Relations: Pragmatism in a Revolutionary Bottle", Middle East Institute, 29 January 2009 http://www.mei.edu/content/iran%E2%80%99s-international-relations-pragmatism-revolutionary-bottle (Erişim Tarihi: 03.06.2018).

[163] Manochehr Dorraj, Nader Entessar, "Iran's Northern Exposure: Foreign Policy Challenges in Eurasia", *Center for International and Regional Studies (CIRS),* Georgetown University, 2013, s. 4. https://www.files.ethz.ch/isn/170119/DorrajEntessarCIRSOccasionalPaper13.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2018).

[164] Katrine Barnekow Rasmussen, "The Foreign Policy of Iran: Ideology and Pragmatism in the Islamic Republic", *DIIS BRIEF,* March 2009, s. 3. http://pure.diis.dk/ws/files/57883/DIIS_Brief_The_Foreign_Policy_of_Iran_Ideology_and_Pragmatism.pdf, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

[165] Hikmet Erdoğdu, a.g.e., s. 271.

[166] Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, *İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri*, s. 433. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

listesine İran'ı da eklemesi[167] Hatemi dönemi başlatılan "Medeniyetler Arası Diyalog" çerçevesinde oluşturulan liberal-pragmatist dış politikanın sonu olmuştur.

11 Eylül sonrası uluslararası sisteme hakim olan güvenlikçi yaklaşımlar ve Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler, 2003 Irak müdahalesi sonrasında İran'a yönelik ABD'nin muhtemel senaryoları, İran'da muhafazakar ve ABD/İsrail karşıtlığını üst perdeden ifade eden Ahmedinejat'ın 2005'te İran'da cumhurbaşkanı seçilmesine neden olmuştur. 11 Eylül olaylarının sistemik etkileri bu değişimin temel dinamiğini oluşturmuştur. Uluslararası ilişkilerde 11 Eylül olaylarının yarattığı paradigma değişimi ile birlikte birçok devlet dış politikalarını tehdit merkezli oluşturmaya ve güvenliği önceleyen davranışlar sergilemeye başlamışlardır[168]. Ahmedinejad'ın devrimin ilk yıllarındaki İsrail karşıtlığına benzer biçimde, 2005 yılının Ekim ayında yaptığı, "Israel az safha-ye roozgar mahv beshavaf" yani "İsrail tarihin sayfalarından kaybolmalı" olarak tercüme edilebilecek ifadesinin "İsrail haritadan silinmeli" biçiminde tercüme edilmesi, İran-ABD ilişkilerinde yeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur[169]. Bu durum İran üzerinde ABD baskısını artırmıştır. Ahmedinejat, İran'ın sahip olduğu nükleer gücü Ortadoğu ve İsrail'in güvenliği için tehlikeli olarak gören ABD yönetiminin İran'ın nükleer gücünü denetim altına almak için müzakereye zorlamasına açık bir biçimde direnmiştir.

İran dış politikasını sınırlayan önemli bir gündem maddesi olan nükleer krizin tırmanması ve İran'a uygulanan ekonomik ambargoların etkisi sistemin yeniden pragmatizme dönmesini sağlamıştır. Irak ve Suriye müdahalelerinin İran üzerinde yarattığı güvenlik endişesi, uluslararası sistemde sert güç unsurlarının kullanılması İran'da 2013 yılında iktidara gelen Hasan Ruhani'nin dış politikada tekrar pragmatizme dönmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası devletlerin kapasitelerinin giderek artmasına bağlı olarak tek kutuplu uluslararası sistemin yerini giderek çok kutupluluğa doğru bırakması İran dış politika vizyonunun genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, İran dış politikada 1979'dan beri bir arayış içerisinde olmuştur. Humeyni ile başta ABD olmak üzere Batı ekseninden kopan ve İslam devrimini ihraç etme stratejisiyle Ortadoğu'ya yönelen İran, bölgenin lider ülkesi olmayı hedeflemiştir. Ancak Irak ile yaşanan savaşın getirdiği çöküntü devrim ihracının rasyonel olmadığını ortaya

---

[167] Katrine Barnekow Rasmussen, a.g.e., s. 3.
[168] Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, a.g.e., s. 435.
[169] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası,* ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2016, s. 283. Evren Altınkaş, "Tarih Boyunca ABD-İran İlişkileri", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran, İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* (Ed. Barış Adıbelli), Bilim-Gönül, İstanbul 2012, s. 279.

koymuş, Rafsancani ve Hatemi'nin her ikisinin döneminde uluslararası sisteme eklemlenmeği hedefleyen bir dış politika yürütmüştür. İki dönemin birbirinin devamı niteliğinde olan süreç 2005 yılında Ahmedinejat'ın iktidara gelmesiyle birlikte kopmuş, ancak 2013 yılında Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte günümüze kadar devam etmiştir. Ancak, 03 Ocak 2020 tarihinde Devrim Muhafızları'nın Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani ile Haşdi Şabi liderlerinden Ebu Mehdi el-Mühendis'in öldürülmesi[170] sonrasında İran Rehberi Ayetullah Ali Hamaney'in açıklamaları ve öne çıkması dış politikada rejimin dini niteliğine vurgunun artmasına işaret etmektedir.

İran dış politikası uygulamalarında bireysel farkların etkisi olmakla birlikte en temel etken sistemseldir. 1990 sonrasında Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalkması ve iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkarak devletlerin kapasitelerinin farklılaşmasına paralel olarak sürekli değişen sistemin yapısı, İran dış politika vizyonununda yukarıdaki değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

İran dış politikası için bir çerçeve sunan Ramazani'ye göre,

> İran dış politikasının doğası ne doğrusal (linear) ne (diyalektik) fakat değişkendir. İran'ın dış politikasındaki akışkanlık önemli bir ders vermektedir. Bugünün idealistleri yarının realistleri olabilirken, bugünün realistleri de yarının idealistleri olabilmektedir ve bir mesele hakkında idealist olan birisi başka bir meselede realist olabilmektedir. İran politikasındaki bu akışkan yapının gözlemlenmesi İran dış politikasındaki çatışmacı elementleri açıklayacak gelişen bir kavramsal çerçevenin geliştirilmesi yönünde önemli bir adımdır[171].

2.7 Sonuç

Çalışmanın ana aktörleri olan Azerbaycan ve İran'ın kapasitelerinin ele alındığı bu bölümde her iki devletin izledikleri politikaların temelinde bu devletlerin kapasitelerinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Devletlerin kapasitelerinin belirlenmesinde etkili olan maddi ve maddi olmayan güç unsurları ayrıntıları ile incelenerek her iki devletin kaynakları sayısal verilerle ortaya konmuştur. Güç kapasitesi olarak bir küçük güç olan Azerbaycan ile bölgesel güç olan İran'ın ilişkilerinin belirlenmesinde kapasite farklarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın küçük güç olarak nitelenmesinin nedenleri tartışılmıştır. Azerbaycan dış politikasında en rasyonel politika olan denge politikasının

---

[170] "İranlı General Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı el-Mühendis Öldürüldü", *Anadolu Ajansı*, 3 Ocak 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-general-suleymani-ve-hasdi-sabi-baskan-yardimcisi-el-muhendis-olduruldu/1690687 (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

[171] Ali Akbar Rezaei, a.g.e., s. 27-28.

ortaya çıkmasını sağlayan faktörün Azerbaycan'ın kapasitesine bağlı olarak oluşturduğu ittifak politikaları olduğu sonucuna varılmıştır. Zira küçük güçlerin uygulayabileceği diğer bir dış politika davranışı olan tarafsızlık politikasının Azerbaycan'ın mevcut sorunlarına uygun düşmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan, İran ile ilişkilerini geliştirirken bölgesel güç denklemine uygun ittifaklar ve politikalar geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Ayrıca İran'ın kapasite bakımından değerlendirilerek bölgesel güç özelliklerine ne ölçüde uyduğu incelenmiş ve bölgesel güçlerin çok taraflılık politikası uygulamalarının İran dış politikası bağlamında analizi yapılmıştır. Çok taraflılığın aynı zamanda ittifak ilişkilerini de barındırdığı gerçeğinden hareketle, İran'ın bölgesel güç denkleminde oluşturduğu ittifak ilişkileri daha net anlaşılacaktır. Tahran'ın askeri güç unsurlarına alışılmışın dışında dahil ettiği paramiliter grupları bölgede bir faktör olarak öne çıkardığı gözlemlenmiştir. İran paramiliter güçlerinden olan Kudüs Tugayları Komutanı Süleymani'nin ABD tarafından hedef alınarak öldürülmesi bu güçlerin ABD açısından ne ölçüde dikkate alındığını gösterir nitelikte bir gelişmedir. Ayrıca bir bölgesel gücün olmazsa olmaz özelliği olan kültür hinterlandı yani yumuşak gücünün olup olmadığı da tartışılmıştır. İran'ın yumuşak gücünün bir aracına dönüştürülen Şiiliğin Yemen, Bahreyn, Irak, Suriye gibi çatışma bölgelerinde bir ayırıcı faktör olarak ortaya çıkması bir yandan Tahran'ın bu bölgedeki Şii nüfus üzerinde etkisini artırması sonucunu doğurmakta, diğer yandan ise daha geniş İslam coğrafyasında özellikle Sünni dünyada İran'ın yumuşak gücünün sınırlarını çizmektedir.

Azerbaycan ve İran'ın devlet kapasitesinin sayısal veriler ile ele alındığı ve her iki ülkenin güçlerinin sınırlarının tespit edilmeye çalışıldığı bu bölümde elde edilen veriler çalışmanın ilerleyen bölümlerinin analizinde kullanılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Günümüzdeki Azerbaycan-İran ilişkilerinin anlaşılabilmesi ve neorealist perspektiften bu ilişkilerin imkan ve sınırlılıklarının ortaya konulabilmesi iki ülke ilişkilerinin tarihsel yönüne eğilmeyi gerektirmektedir. Bu bölümde Azerbaycan'ın devlet olarak ortaya çıkma sürecinde uluslararası sistemin yapısının etkileri incelenecektir. Bu bakış, iki ülke ilişkilerinin seyrinin anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihsel boyutu Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesi ve sonrası dönemleri çerçevesinde ele alınacak, her iki devletin daha sonra ele alacağımız sorunlu alanlara yaklaşımlarının tarihi ve yapısal nedenleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Safeviler döneminde yaşanan kültürel dönüşümler modern Azerbaycan'ın temellerini oluşturduğu için bağımsızlık öncesi dönem Safevi Hanedanı'ndan başlatılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1453 yılında sona ermesiyle birlikte bölgenin önemli bir gücü haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, Batılı bir gücün bölgeye girmesinin önüne geçmiş ve bölgesel rekabet daha çok Osmanlı-Safevi arasında geçmiştir. Çarlık Rusyası'nın zaman içinde giderek bölgesel bir güce dönüşmesi ile bölgedeki rekabet Osmanlı-Rusya-İran arasında yaşanmaya başlamıştır. 18. Yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın kapasitelerinin değişmesi uluslararası sistemin yapısını da değiştirmiş ve Fransa'nın gücünün sınırlandırılması ile sonuçlanmıştır. Bu bölümde, 18. ve 19 yüzyılda bölgede Rusya, İngiltere ve Osmanlı arasında devam eden güç yarışı ve I. ve II. Dünya Savaşlarında bölgenin bir hakimiyet alanına dönüşmesinin Azerbaycan-İran ilişkilerinin niteliğinin oluşmasındaki etkileri incelenecektir.

Bağımsızlık sonrası dönem olarak ele alınacak dönemde Azerbaycan-İran ilişkilerinin gerçek anlamda oluştuğundan bahsedebiliriz. Soğuk Savaş sonrası Azerbaycan ve İran'ın uluslararası sistemde aldığı konumun iki ülke dış politikaları üzerindeki etkisi tartışılacak ve bu bölümün sorunsalı olan "tarihsel süreç içinde iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde uluslararası sistemin etkisi bağlamında ne tür bir değişim yaşandı"? sorusunun cevabı aydınlatılmaya çalışılacaktır.

3.1 Bağımsızlık Öncesi Dönemde Azerbaycan-İran İlişkileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığından bahsederken SSCB sonrası dönem anlaşılmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlık öncesi İran ile ilişkilerinin ele alınacağı bu bölüm, Safeviler, Kaçarlar, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) ve Sovyet Azerbaycanı dönemleri alt başlıkları olarak ele alınacaktır. Azerbaycan-İran ilişkilerinin oluşmasında günümüz tartışmalarına da ışık tutacak bir biçimde özellikle Safeviler ve Kaçarlar döneminde bu iki devletin farklı bir devlet mi yoksa aynı coğrafi ve kültür hinderlandının bir parçası mı olduğu tartışılacaktır. "19. Yüzyıl güç mücadelesinin önemli merkezlerinden olan bu bölgede Azerbaycan-İran ilişkilerinden bahsetmek mümkün müdür?" sorusunun cevabı aranacaktır. Ayrıca bu bölümde Azerbaycan-İran ilişkilerinde günümüzde devam eden sorunlu alanların anlaşılmasına yönelik tarihsel alt yapının oluşturulmasına çalışılacaktır.

3.1.1 Safevi Hanedanı Dönemi

III. yüzyılın başlarında İran'da Sasaniler, Arşak Hanedanı'nı yenerek bu bölgeye hükümranlık etmeye başlamışlardır. Azerbaycan ile ilişkileri de etkileyen bu olay 224 yılında gerçekleşmiştir. Sasaniler, İran'da iktidarlarını kurduktan sonra Azerbaycan'ın güney bölgesinde kurulmuş olan Atropatena devletinin üzerinde denetime sahip olmuşlardır[1]. 6. Yüzyılın sonlarında Azerbaycan'ın bir bölümünü ele geçiren Sasaniler daha sonra bölgenin tamamı üzerinde hakim olmuştur[2]. 7.-9. yüzyıllar arasında Arap istilası, 13. Yüzyılda Moğol İmparatorluğu ve 14. yüzyılda Timur'un bölgeye yaptığı seferleri gibi süreçlerden benzer bir biçimde etkilenen İran ve Azerbaycan ilişkilerinin içeriği Şah İsmail'in kurduğu Safevi Hanedanı'nın (1501-1722) bölgede hakimiyet kurması ile değişmiştir. Safeviler döneminde yaşanan kültürel dönüşümler modern Azerbaycan'ın da temellerini oluşturmuştur.

13. yüzyılın sonunda Erdebil'de Şeyh Safiettin şehrinin tamamına hakimdi. 15. Yüzyılın ortalarında Şeyh Safiettin'in varisleri olan Safeviler, Erdebil'de giderek güç kazandılar. Safeviler'in amacı Azerbaycan bölgesindeki kargaşaya son verip bütün Azerbaycan'ı temsil eden bir devlet kurmaktı. Safevi önderleri bu amaçla bütün Azerbaycan'da taraftar toplamaya çalıştılar. Akkoyunlu ve Şirvanşahlar'ın yönetiminden memnun olmayan halk kitleleri üzerinde Şiilik mezhebini bir araç olarak kullanmaya

[1] Mahmud İsmayılov, *İlkçağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi*, (Çev. Vefa Kurban), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 71, Fəridə Məmtnədova, Sara Qasımova, Q. Voroşil, Yusif Cəfərov, Sara Qasımova, Nailə Vəlixanlı, *Azərbaycan Tarixi III-XIII Əsrin I Rübü,* II. Cild, I. Fəsli, Elm, Bakı, 2007, s. 19.
[2] Ali İpek, *Azerbaycan Tarihine Giriş*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2007, s. 55.

başladılar. Onlara göre, Allah'ın indinde gerçek Müslümanlık Şiiliktir. Safeviler kendilerinin, peygamberin damadı İmam Ali'nin soyundan geldiklerini, kutsal olduklarını, dolayısıyla da insanların onların arkalarından gitmeleri gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu düşünceler etrafında insanları kendilerine çeken Safeviler, bazı Türk boylarının katılımını sağlamışlardır[3]. Safeviler bu inançlara dayanarak kısa zaman içerisinde "posttan, tahta" ulaşmıştır[4].

Safevi Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Şah İsmail 1487 yılında doğmuştur. Dedesi Şeyh Cüneyd, babası ise Şeyh Haydar'dır. Şah İsmail'in annesi dönemin önemli güçlerinden Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı olan Alemşah Begüm'dür. 15. Yüzyılda siyasal bir nitelik kazanan Safevi tarikatının, Azerbaycan bölgesinin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bölgedeki devletlerin siyasal yaşamları üzerinde de etkileri olmuştur. Şeyh Haydar'ın evliliği ileriki yıllarda Safevi hanedanının hakimiyetinin meşrulaştırılmasında önemli imkanlar sunacaktır. Alemşah Begüm'ün Safevi şeyhi ile evliliği politik açıdan çok önem arz etmekteydi[5].

Safeviler'in lideri İsmail'in babası Şeyh Haydar, Şamahı merkezli kurulan Şirvanşah hükümdarı Ferruh Yesar ve onunla anlaşan Akkoyunlular ile girdiği savaşta öldü. Haydar'ın üç oğlunun büyüğü Sultan Ali'nin 1493 yılında katledilmesi Safevi ailesini zayıflatmak bir yana hem ailenin hem de müritlerinin siyasi hakimiyeti ele geçirmeleri için daha fazla çalışmalarına neden olmuştur. Sultan Ali'nin ölümünden son iktidarı İsmail temsil etmeye başlamıştır.

İsmail, çevresinde toplanan taraftarları ile 1499 yılında Erdebil'e gelmiş, 1500 yılında Suriye ve Türkiye'den gelen taraftarları ile birlikte Kızılbaş Türkmen ordusuyla Şirvan'a saldırmış ve Şirvan Şahını öldürmüştür[6]. Aynı yıl, İsmail, Nahçıvan yakınlarında Akkoyunlu şehzadesi Elvend'in ordusunu bozguna uğratmış ve Tebriz'i de ele geçirerek bölgede mutlak bir hakimiyet kurmuştur.. Burada kendisini Şah ilan ederek Oniki İmam

[3] Mahmud İsmayılov, a.g.e., s. 203.
[4] Sayın Dalkıran,"İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, 2002, s. 49.
[5] Namiq Musalı, "Şah İsmail Hatai'nin Annesi Alemşah Begüm: Efsaneler ve Gerçekler", *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, 2016, s. 40.
[6] Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, (Çev. Fethi Aytuna). İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 146.

Şiiliğini kurduğu devletin resmi dini olarak ilan etmiştir. Ayrıca Şah İsmail, Oniki İmam adına hutbe okutmuş ve sikke kestirmiştir[7].

Safevi Devleti'nin bu süreçten sonra doğuda ve batıda hızla ilerlemesi dönemin iki önemli gücü olan Özbekler ve Osmanlı ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Safeviler, desteğini sağladıkları Türkmen unsurları vasıtasıyla Anadolu üzerinde faaliyette bulunmuşlardır. Safeviler'in Anadolu'daki bu faaliyetleri Osmanlı Devleti için tehdit oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu mezhep anlayışı ve üzerinde kurulduğu Türkmen nüfusu, iki ülkenin aynı çevre üzerinde mücadele etmesine neden olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti kendisini Türk ve Selçuklular'ın mirasçısı olarak görmekteydi[8]. Safeviler, doğuda ise kendilerini Cengiz Han'ın mirasçısı olarak gören Şeybani Özbekleri ile Horasan üzerinde hakimiyet kavgası vermekteydiler. Dönemin diğer önemli bir gücü Memlükler ise Safevi-Osmanlı mücadelesinde her ne kadar dengeli davranmaktaysalarda her iki devletin varlığını da istememekteydiler. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Beyazıt'ın yerine Yavuz Sultan Selim'in padişah olması ve sonrasında doğuya yönelmesi, Memlükler'in Safeviler'den yana tavır almasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ticaretini ele geçirerek dönemin önemli bir deniz gücü olan Venedikler'i sınırlandırma isteği ittifak ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir etkide bulunmuştur.[9] Bu amaçla Şah İsmail, İmparator V. Karl Habsburg'a bir mektup göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak talebinde bulunmuştur[10].

1508 yılına gelindiğinde Şah İsmail, Horasan dışında İran, Ermenistan, Arap Irak'ı, Küçük Asya'nın birçok bölgesini ele geçirmişti. Böylece Safeviler'in toprakları Amuderya Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar uzanıyordu. Ülkenin merkezi bölgesi Azerbaycan, başkenti ise Tebriz'di. 16. Yüzyılda Safevilerin 74 emirinden 69'u Azerbaycan Türkü idi. Safeviler, sarayda, orduda, yabancı devletler ile olan yazışmalarında Azerbaycan Türkçesi'ni kullanıyorlardı[11]. Osmanlı padişahları Safeviler'in Erdebil'deki tekkelerine heryıl "çerağ akçesi" göndererek hürmetlerini bildiriyorlardı[12] Ancak yıllar içerisinde Safevilerin bir devlet olarak ortaya çıkmaları ve topraklarının genişleyerek güç kazanması Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Modern devlet anlayışının

[7] Serkan M. Taflıoğlu,"İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2012, s. 110.
[8] Taha Akyol, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet,* Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 113.
[9] Serkan M. Taflıoğlu, a.g.e., s. 110.
[10] Mahmud İsmayılov, a.g.e., s. 215.
[11] Mahmud İsmayılov, a.g.e., s. 208.
[12] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri,* 1962, s. 2'dan aktaran Taha Akyol, a.g.e., s. 27.

hakim olmadığı dönemler için devletlerin güç kullanarak topraklarını genişletmesi hususunda sınırlayıcı bir engel yoktu. Bu durum devletlerin topraklarını sürekli olarak genişletmelerinin önünü açmıştır. Her iki ülkenin sınırlarının yakın olması birbirlerinin topraklarına yönelik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Özellikle Safevi-Osmanlı çekişmesinin nedenlerinden birisi olan mezhep farklılığı[13] bu iki ülkenin toprak kazanma amaçlarının bir nedeninine dönüşmüştür. Devletlerin, eylemlerini sınırlayan bir üst otoritenin olmaması çatışma ve gerginliklerin kontrol edilmesini imkansız hale getirmiştir.

Safevilerin güçlenmesi onları Osmanlı Devleti ile kaçınılmaz bir sonuca götürmüştür: Çaldıran Savaşı. Şah İsmail'in1514 yılında Çaldıran'da Osmanlı ile savaşması Osmanlı'nın mutlak bir üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun topları ve Yeniçeri gibi düzenli bir birliğe sahip olması savaşın kaderini belirleyen önemli faktörler olmuştur[14]. Ayrıca Safeviler'in aşiretlerden topladıkları düzensiz ve disiplinsiz bir orduya sahip olmaları savaşı kaybetmelerinin diğer bir nedenidir. Osmanlı İmparatorluğu savaşı kazanmasına rağmen, yaklaşan kış aylarında Azerbaycan'da kalmalarının ikmal hatlarında sorun yaşatacağı endişesi ile Şah İsmail'in ordusunu takip etmekten vazgeçmiştir. Safeviler'in Çaldıran Savaşı'nda yenilmesi "Kızılbaş" olarak isimlendirilen İsmail taraftarlarında onun yenilmezliğine olan güvenini zedelemiştir. Böylece savaş, Şah İsmail'in yenilmezliğine olan inancı ortadan kaldırmıştır[15]. Şah İsmail öldükten sonra yerini oğlu Tahmasb (1524-1576) aldı ve bu dönemde de Osmanlı ile olan gerilim devam etti. Nitekim, 1528 yılında tekrar eden Safevi-Osmanlı savaşı birkaç yıl sürdü ve nihayetinde iki devlet arasında 1555 yılında Amasya Anlaşması imzalandı[16]. İki devlet arasındaki mücadeleyi salt mezhep temelinde Sünni-Şii karşıtlığı ile açıklamak fazlaca indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Safevi-Osmanlı mücadelesi, toplumda cereyan eden mezhep boyutlu iç dinamiklerin yanında bölgesel ve uluslararası ittifakların, jeopolitik üstünlük kaygılarının etkili olduğu dış dinamiklerin bölgesel sonuçlar ürettiği bir mücadeledir.

---

[13] Safevilerin şeyhi, Safiyüddin yaklaşık olarak kendi yaşadığı dönemde yazılan biyografisine göre açıkça Sünni olarak tanımlanmıştır. Safeviler arasında 15. Yüzyıl ortalarına kadar militanlık ve heterodoksluk belirtileri yoktu. Bu eğilimlerin ilk belirtilerinin olduğu kişi İsmail'in büyükbabası 1460 yılında ölen Cüneyd'ti. Şeyh Cüneyd'in bu düşüncelerinin kaynağı, hayatının büyük bir kısmını aralarında geçirdiği heterodoks fikirlere sahip Doğu Anadolu Türkmenleridir. Bkz., Garthwaite, a.g.e., s. 147.

[14] Laurence Lockhart, "Safevi Döneminde İran Ordusu", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı II/2, 2016, s. 178.

[15] Gene R. Garthwaite, a.g.e., s. 152.

[16] Mahmud İsmayılov, a.g.e., s. 211.

Amasya Anlaşması ile kaybedilen Irak, 1623 yılında tekrar Safeviler'in oldu. 1507'de Hürmüz Boğazı'nı işgal eden dönemin en büyük deniz gücü Portekizler, Çaldıran Savaşı'nda Safevilerin yenilmesinin sonucu olarak 1515'ten sonra yüz yılı aşkın bir süre burasını askeri bir üs olarak ellerinde tuttular. 1600 yılında İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve 1602 yılında Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası kurulmuştu. Safeviler ile İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası arasındaki işbirliği Portekizlerin bölgeden dışlanmasını ve Safevilerin tekrar Hürmüz Boğazı'na hakim olmalarını sağladı[17].

Safevi-Osmanlı çekişmesi 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile bir süreliğine sessizlik dönemine girmiştir[18]. Safeviler'de iktidar çekişmeleri Kafkaslar'da, Kürdistan'da, Huzistan'da, Basra Körfezi'nde Kandahar'da ve Horasan'da isyanların çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı ile savaş ihtimalinin sürekli olmasına ek olarak Kafkaslar'da giderek ilerleyen Rusya, İran'ı istila etmeyi tasarlamaya başlamıştır. Ancak, Osmanlı ve Rusya tehlikesine karşın Safevilere son darbe doğudan gelmiştir. Kandahar'daki Afgan Gilzai Aşireti'nin lideri Mahmud'un müdahalesi 1722'de Safevi hanedanının fiili olarak iktidarını kaybetmesine neden olmuştur. Ancak Safevilerin otoritelerinin izleri İran'da görülmeye devam etmiştir[19].

Safevi Devleti'nin temelleri Kızılbaş Türkmenlere dayanıyordu. Faruk Sümer'e göre, Safevi süvari ordusu, Ustaclu, Varsak, Rumlu, Tekelü, Şamlu, Kaçar, Afşar, Kamanlı Türkmenleri'nden oluşuyordu[20]. Şah İsmail'in Safevi Devleti kurulurken başkent olarak Tebriz şehri seçilmişti. Şah İsmail'in oğlu Tahmasb, başkenti Tebriz'den Kazvin'e taşıdı. *Büyük* olarak bilinen Şah I. Abbas (1588-1629) ise 1590'larda daha merkezi bir şehir olan İsfahan'ı başkent olarak seçti. Başkentin İsfahan'a taşınmasıyla Türkçe önemini korusa da Safevi divanında Fars dilinin kullanımı güçlendi[21]. Şah I. Abbas devrinde izlenilen yanlış politikalar nedeniyle Safevi devletinin temel dayanağı olan Kızılbaşların etkisi zayıflamış ve devlet İran-Fars devletine doğru evrilmeye başlamıştır. Başkentin Farsların yoğun olarak yaşadığı İsfahan'a taşınmasıyla birlikte üstünlük Farsların eline geçmiş oldu[22]. Bu

[17] Gene R. Garthwaite, a.g.e., s. 167.
[18] Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi", *Tarih Okulu*, Sayı: 6, Ocak-Nisan 2010, s. 18.
[19] Gene R. Garthwaite, a.g.e., ss. 167-168.
[20] Taha Akyol, a.g.e., s. 58.
[21] Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği*, (Çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 24.
[22] Rafail Əhmədli, *Azərbaycan Dövlətçilik Fəlsəfəsi*, Nurlan, Bakı 2008, s. 86.

dönemden sonra Azerbaycan toprakları imparatorluk içerisinde "Azerbaycan Vilayeti" olarak isimlendirilerek Beylerbeyi statüsünde idare edilmiştir[23].

Safevi Devleti'nin dağılmasından sonra Azerbaycan merkezi otoritenin olmadığı bir yönetim sistemine girmiştir. Azerbaycan'da merkezi bir otoritenin olmaması siyasi ve ekonomik yapının ortadan kalkmasına neden olmuştur. 1736'da yönetimi ele geçiren Nadir Şah'ın 1747 yılında ölmesiyle birlikte Azerbaycan tarihinde Hanlıklar Dönemi denilen bir dönem yaşanmaya başlamıştır[24]. Güney Azerbaycan'da Afgan gruplar, Kaçar aşireti ve yerel Kürt grupları birbiriyle mücadele ediyorlardı. Bu mücadele sonucunda Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Maku, Karadağ ve Marağa'da çeşitli hanlıklar kuruldu. Kuzey'de de benzeri bir biçimde güç boşluğundan yararlanan Bakü, Guba, Şeki, Şamahı, Karabağ ve Nahçıvan'da yerel hanlar hanlıklarını ilan ettiler. Kuzeydeki bu devletleri yöneten hanların tamamı Türk kökenliydiler[25]. Güçlü feodal beylerin denetimlerinde bağımsız birimler olarak yaşamlarını devam ettiren bu bölgelerin aralarında bir birlik oluşturması mümkün olmamıştır. Bu durum Rusya, Osmanlı ve İran güçlerinin Azerbaycan topraklarını ele geçirme isteklerini artırmıştır.

1760 yılında Zendlerin İran'da yönetimi ele almalarıyla Kerim Han Zend 1765'te başkenti Farsların yoğun olduğu şehir olan Şiraz'a taşımıştır. Başkentin bu yönde değişmesi, onun yönetiminde Türkmen etkisinin azalmasına neden olmuştur. Ancak, Safevilerin temellerini oluşturan Türkmen boyları devletin yönetiminde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunlardan Kaçarlar 19. Yüzyıla kadar İran merkezli devletin yönetimini elinde tutmaya devam edecektir.

3.1.2 Kaçar Hanedanı Dönemi (1796-1926)

19. Yüzyıl İranı'yla anılan Kaçar Hanedanı'nın geçmişi Safevilerin kuruluşuna dayanmaktadır. Safevilerin güç aldığı önemli Türkmen boylarından birisi de Kaçarlardı. Hanedanın yönetimi, 18. Yüzyıl İran siyasi kültürüne hakim olan aşiret elitlerinin ve siyasetinin egemenliğine dayanıyordu. Ancak, bu durum 19. Yüzyıl boyunca ve 20. Yüzyıl başlarında başarısız bir meşrutiyetçiliğe doğru evrildi. Kendilerinden sonra gelen Pehleviler dönemi boyunca da İran tarihinde başarısız ve kötü bir dönem olarak anıldılar.

---

[23] Əli Həsənov, *Azərbaycan'ın Geosiyasəti*, Zərdabi LTD MMC, Bakı 2015, s. 23.
[24] Rafail Əhmədli, a.g.e., s. 89.
[25] Brenda Shaffer, a.g.e., s. 24, Dilara Mehmetoğlu, "Azerbaycan'da Cumhuriyet Öncesi Siyasal Yaşam", *Bölgesel Politikalar,* (Ed. Hasret Çomak), Umuttepe Yayınları, İzmit 2009, ss. 446-447.

Kaçarların yönetim anlayışlarındaki eksiklerin yanında zayıflamalarının ve gerilemelerinin en önemli nedeni bölge üzerinde gittikçe artan güç mücadelesidir.

1815 Viyana Kongresi kararlarıyla İngiltere, Fransa'ya karşı *güç dengesi* politikası uygulayarak kıta Avrupası'nı zayıflatmış ve Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirerek 19. Yüzyıla damgasını vurmuştur. Rusya'nın Viyana düzenlemeleri sonrası Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinden genişlemeye çalışması ve bu topraklar üzerinde ulusçuluk akımlarını desteklemeleri Viyana düzenlemesinin çökmesine neden olmuştur[26]. 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden *güç dengesi* uluslararası sistemde hegemon bir gücün ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu sistemin önemli aktörlerinden Rusya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, ve Almanya arasında devam eden güç mücadelesi, bu mücadelenin yapıldığı coğrafyalardaki devletlerin üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında İran'ı da kapsayacak biçimde meydana gelen mücadele İran'ın merkezi konumu nedeniyle büyük önem taşımıştır. Rusya'nın sıcak denizlere çıkması için bir geçiş bölgesi olan İran, İngiltere'nin de Asya ve Ortadoğu sömürgeleri için büyük önem taşımıştır. Bu nedenle Rusya ve İngiltere arasında uzun soluklu bir "soğuk savaş" devam etmiştir[27]. İran'ın stratejik konumu ve merkeziyetçilikten uzaklaşması İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ortadoğu ve Hindistan'a yönelik emperyalist tutkuları, kendi aralarındaki çekişmelerinin de önemli bir nedeniydi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'ın önemli bir kısmı Kerim Han Zend'in eline geçmişti. Kerim Han 1779 yılında öldükten sonra İran'da başlayan iç karışıklığa son veren Kaçarların lideri Ağa Muhammed Şah (1779-1797) idareyi ele geçirdi. Zendler'in otoritesini ortadan kaldırarak bütün İran'a hakim olan Ağa Muhammed, Kaçar hanedanını kurdu ve Kerim Han'ın Şiraz'a taşıdığı başkenti Tahran'a taşıdı[28]. Ağa Muhammed, Afşar Hükümdarı Adil Şah tarafından potansiyel lider olarak görüldüğü için hadım ettirilmişti. Bu nedenle çocuğu yoktu. Ağa Muhammed öldürüldükten sonra yerine ağabeyi Kulu Han'ın oğlu Baba Han geçmiştir. Baba Han, Feth Ali Şah adıyla tahta çıktı[29]. Feth Ali Şah saltanatının ilk yıllarında Fransa ve İngiltere arasındaki ihtilaftan yararlanmaya çalıştı. Bu amaçla her iki

[26] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, (22. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 182.
[27] Paul Bushkovitvh, *Rusya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 266.
[28] Hikmet Erdoğdu, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 153, Gene R. Garthwaite, a.g.e., s. 170.
[29] Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz, İstanbul 2010, s. 70.

ülke ile birbirinin çıkarlarıyla çelişen karşılıklı yardım anlaşmaları gerçekleştirdi. Napolyon, 1798 yılında Mısır'ı işgal ettiğinde İngiltere ve Rusya'ya karşı İran'ın desteğine ihtiyaç duyuyordu. İngiltere'nin ise Afganistan'da Fransa'ya karşı İran'ın yardımına ihtiyacı vardı. Feth Ali Şah, İngiltere ile ilk diplomatik anlaşmayı yapsa da 1807'de Napolyon ile de Finkenstein Antlaşması'nı imzaladı[30].

Safeviler'in Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb döneminden başlayarak Büyük Abbas döneminde devletin merkezinin Azerbaycan coğrafyasının güneyine doğru kayması ve bu kayma sonucunda devlet bürokrasisi ve dilinde Fars kültürünün ağırlık kazanması, Safevi Şahı İsmail'in Türkmen nüfusuna dayalı kurduğu devletin 20. Yüzyıl başında Farslaşmasına neden olmuştur.

Bu durumu Taha Akyol tarihçi David Morgan'dan şu şekilde aktarmaktadır:

> Eğer Safevi Devleti salt bir Türkmen aşiret devleti olarak kalsaydı, Tahmasb yönetiminin başlarında ve onun ölümünden sonra karşılaşacağı sıkıntıların üstesinden gelemezdi. Safevi Devleti varlığını sürdürdü, çünkü iki ayrı temele daha sahipti: yeni "devlet dini olarak On İki İmam Şiiliği ve Fars bürokrasisinin desteği[31].

1747 yılında Nadir Şah'ın ölümü İran merkezi otoritesini zayıflatmış ve Azerbaycan'da yarım yüz yılı aşkın bir süre Hanlıklar Dönemi olarak adlandırılan bir dönemi başlatmıştı[32]. Azerbaycan'da merkezi hükümetten ayrılan birçok hanlık kuruldu. Hanlıkların kurulması Azerbaycan'ın jeopolitik durumuna etki eden somut nedenlerden birisi oldu[33]. Bu durum Rusya'nın Petro döneminden buyana izlediği güneye inme politikasını uygulamasını kolaylaştırmıştır. Çünkü merkezi bir otoritenin olmadığı ve hanlıklar arasında çekişmelerin yaşandığı bir yapı, Çarlık Rusyası'nın manevra kabiliyetini artıran bir unsura dönüşmüştü[34]. İran'ın politik bakımdan parçalanmışlığını simgeleyen ve günümüz İran ve Azerbaycan'ında tartışılan bu dönem, Aras nehri gibi coğrafi özelliklerin etkisiyle toplumsal açıdan da bölünmüşlüğü beraberinde getirmiştir. Azerbaycan coğrafyasında Türk nüfusun yoğunluğu, İran merkezi gücünün Fars bürokrasisi ve kültürünün etkisinin Azerbaycan coğrafyasındaki etkisini sınırlandırmıştır.

---

[30] Gene R. Garthwaite, a.g.e., s. 177.
[31] Taha Akyol, a.g.e., s. 110.
[32] Rafail Əhmədli, a.g.e., s. 89.
[33] Əli Həsənov, a.g.e., s. 27.
[34] Mahmud İsmayılov (Ed.), *XIX. Asr Azerbaycan Tarixi,* Cilt: 4, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıxanov Adına İnstitutu, Bakü 2007, s. 1.

Rusya, Hanlıklar döneminde Azerbaycan bölgesinde yaşanan güç boşluğundan istifade ederek Ağa Muhammed Kaçar'dan Hazar Denizi kıyısında Esterebad sahillerinde kuracakları Rus filosu için üs izni istedi. Şah Kaçar'ın izin vermemesi sonucunda Rusya, İran hakimiyetinde olan Gürcistan'ı 1803'te işgal etti[35]. Böylece Rusya, Kafkasya'nın güney yakasına yerleşerek Osmanlı ile bölge üzerinde giriştiği mücadeleye ek olarak İran ile de doğrudan rakip haline geldi[36]. Gürcistan'ın kontrolü amacıyla Rusya ile İran arasındaki savaş 1804'ten 1812'ye kadar sürdü. Rusya 1799'dan beri birliklerini burada konuşlandırmıştı. Gürcü kralının 1800 yılında ölmesi üzerine Rusya burasını ilhak etmişti. Lenkaran Hanı Mir Mustafa Han, Rusya ve Kaçar İranı arasındaki dengede Ruslar ile işbirliğine girerek Hanlığını korumaya çalışmıştır. Kaçarların gücü karşısında tutunamayan Mir Mustafa Han daha sonra Ruslar ile işbirliği yaparak Abbas Mirza komutasındaki İran ordusunu yenilgiye uğratmıştır. 1812 yılında Feth Ali Şah'ın reformist oğlu Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu Aras Nehri üzerinde Aslanduz'da Ruslar ile yaptığı savaşı kaybetmiştir[37]. Rusların Osmanlı İmparatorluğu ile giriştiği savaşı 1812'de bitirdikten sonra etkin bir biçimde İran üzerine yürümeleri savaşın Rusya lehine sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu savaştan bir yıl sonra Feth Ali Şah, Ruslar ile Gülistan Antlaşması'nı (12 Ekim 1813) imzaladı. İran, bu antlaşma ile Kafkasya'daki üzerinde hak iddia ettiği önemli eyaletlerden "Karabağ, Dağıstan, Şirvan, Gürcistan ve Taleş'in bir bölümü ile Gence ve Bakü hanlıkları" Rusya'nın hakimiyetine girdi[38]. Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları hariç Azerbaycan'ın bütün hanlıkları Rusya'nın denetimine girmiştir[39]. Şah'ın Kuzey Azerbaycan üzerindeki iddiaları, bu hanlıkların Rusya'nın egemenliği altına girmeden önce bağımsız oldukları esasından hareketle reddediliyordu. Bu durumun dönem için önemli yanı Azerbaycan'ın ilk defa bağımsızlığının tanınmasıydı[40]. Ordunun aşiretlerden toplanan düzensiz birliklerden oluşması sadece kalıcı toprak kayıplarına neden olmadı, aynı zamanda kayıpların geri alınması için planlanan çabalar ağır bir tazminat yükü getirdi. Toprak ve tazminatlar, başını ulemanın çektiği yabancı karşıtı popülizmi de artırmıştır[41].

---

[35] Ali Kafkasyalı, a.g.e., s. 70.
[36] Paul Bushkovitvh, a.g.e., s. 156.
[37] İrade Memmedova, *Rusya ile İran Arasında Azerbaycan* (Lenkaran Hanlığı), (Çev. Sebahattin Şimşir), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 104.
[38] Mohammad Rıza Djalili, Thiery Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (Çev. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 17-18.
[39] İrade Memmedova, a.g.e., s. 108.
[40] Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920*), (Çev. Nuray Mert), Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 23.
[41] Gene R. Garthwaite, a.g.e., s. 177.

Feth Ali Şah, ulemanın baskıları ile Rusya ile ikinci savaşı başlattı. Savaşın başlarında birkaç başarı gösteren Kaçar ordusu, General Paskeviç komutasındaki Rus ordusu karşısında geri çekildi. Abbas Mirza'nın savunduğu Erivan'ın düşmesi ile Rus birlikleri Azerbaycan'a girerek Tebriz'i ele geçirdiler. Savaşın sonucunda ağır şartlar kabul edilerek 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay köyünde antlaşma imzalandı. İran, bu antlaşma ile Erivan ve Nahçıvan ile Aras Nehri'nin kuzeyindeki toprakları terk etmek zorunda kaldı. Aras Nehri iki ülke arasında sınır oldu. Taleş sınırı Hazar Denizi'ne kadar belirlendi, böylece Rusya Hazar'da tek başına egemenlik hakkı elde etmiş oluyordu[42]. Türkmençay Antlaşması, Transkafkasya'da hem Rusya-İran rekabetini sonlandırmış hem de İran'ı ticari ve siyasal olarak Rusya etkisi altına sokmuş oluyordu. Bu savaş bölgede güç dengesinin Rusya lehine oluşmasını sağlamış ve Osmanlı-Rus savaşlarında Rusya'nın hem Balkanlar'da hem de Kafkaslar'da yaptıkları savaşları kazanmalarına neden olmuştur.

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları Rusya'nın güneye doğru genişlemesini ve Azerbaycan'ın yaklaşık üçte ikilik bir kısmının İran tarafında kalmasını belgeliyor, daha az bir kısmını ise Rusya denetiminde bırakıyordu[43]. Bu süreçten sonra Swietochowski'nin belirttiği gibi, yarım milyon kadar Müslüman Azerbaycan Türkü ilk defa Avrupalı bir gücün yönetimi altına giriyordu. Böylece Aras Nehri'nin her iki yakasındaki kardeş halkın siyasal gelişimleri farklı bir yol izleyecektir[44]. Ancak Mehmet Emin Resulzade'nin 1912 yılında ifade ettiği gibi, "İran'da Türkler ne Rusya'da olduğu gibi mahkum ne de Türkiye'de olduğu gibi hakim bir durumda idiler. İran Türkleri İranlı Farslar ile eşit hukuklu vatandaştı"[45].

Rusya'nın İran'a yönelik yayılmacı politikaları devam ederken, İngiltere de İran'dan imtiyazlar elde etmeye devam etmiştir. Baron Julius de Reuter'e 1872'de çok kapsamlı haklar verilen imtiyazla İran'ın doğal kaynaklarını çıkaracak, demir yollarını inşa edecek ulusal bir banka kuracak, tarım, sulama ve imalat projelerini gerçekleştirecekti. 1890'da İngiltere vatandaşı Major Talbot'a 50 yıllığına tütün imtiyazı verilmesiyle[46] İngiltere'nin, İran tütününün üretimi, satışı ve ihracatında tekel konuma gelmesi halkın yoğun bir tepkisine neden olmuş ve Nasıreddin Şah'ı bu imtiyazları iptal etmek zorunda

[42] Mohammad Rıza Djalili, Thiery Kellner, a.g.e., s. 18.
[43] Dilara Mehmetoğlu, "Azerbaycan'da Cumhuriyet Öncesi Siyasal Yaşam", *Bölgesel Politikalar,* (Ed. Hasret Çomak), Umuttepe Yayınları, İzmit 2009, s. 446.
[44] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 26.
[45] Rafail Əhmədli, a.g.e., s. 95.
[46] Emre Bayır, "Güney Azerbaycan Meşrutiyet Hareketi", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Nisan 2019, s. 132.

bırakmıştır[47]. İran üzerindeki bu güç mücadelesi ülkeyi o kadar zayıflatmıştır ki, ülke toprakları 1907 yılında Rusya ve İngiltere arasında taksim edilmiştir. 1907 Anlaşması'na göre, İran'ın güney bölgesi İngiltere'nin, kuzey bölgesi ise Rusya'nın hakimiyeti altına giriyordu. İki bölge arasındaki tampon bölge ise İran'a bırakılıyordu. İngiltere, St. Petersburg'da İran'a danışılmadan iki ülke arasında imzalanan anlaşmayı İran dışişlerine ancak bir mektup ile bildirmiştir[48].

3.1.3 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) ortaya çıkardığı jeopolitik süreçler Versay-Washington sistemine dayalı yeni bir dünya düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte büyük devlet statüsündeki Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları'nın toprakları üzerinde bağımsızlığını yeniden kazanan ve yeni kurulan devletler ve yapılar ortaya çıkmıştır. 1905'ten Rus İmparatorluğu'nun 1917'de çöküşüne kadar Azerbaycan, yaşanan bu değişimler sonucu Kafkasya'nın diğer halkları ile bir federasyon kurulmasını destekliyordu. 1917'de Çarlık Rusyası'nın çökmesiyle birlikte Azerbaycan, Transkafkasya Federasyonu'na katıldı. Ancak, Federasyon'un beş hafta sonra dağılmasıyla Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Eyalet Konseyi yeni kurulan devletin adını Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti, Azerbaycan Demokratik Respublikası) olarak ilan etti[49]. Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını Resulzade şöyle değerlendirmiştir:

> 28 Mayıs 1918'de bir beyanname neşretmekle Azerbaycan Şura-yı Millisi, sözün siyasi manası ile bir Azerbaycan milletinin varlığını tespit etmiştir. Şöyle ki; Azerbaycan kelimesi coğrafi, etnografik, ve linguistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir alem olmuştur[50].

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde İran ile ilişkilerin sorun oluşturan ilk maddesi yeni kurulan devletin ismi üzerinde olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığı İran üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Azerbaycan ismi ile devletin ilan edilmesinin, "Güney Azerbaycan" meselesinden dolayı sorun oluşturacağı düşüncesi ile İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tedbirli karşılamıştır. Azerbaycan heyeti İstanbul'da bulunan İran Konsolosluğu'na "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti"nin bağımsızlık bildirisini sunmuş,

---

[47] Gene R. Garthwaite, a.g.e., ss. 189-190.
[48] Yılmaz Karadeniz, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 18, 2011, s. 259.
[49] Brenda Shaffer, a.g.e., s .43.
[50] Cemil Hesenli, "Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası", *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* (Ed. Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 230.

ancak İran Konsolosluğu Azerbaycan isimli bir devleti tanımadığını söyleyerek bildiriyi geri çevirmiştir[51]. Azerbaycan adı taşıyan bu yeni kurulan devletin Osmanlı desteği ile İran'dan Güney Azerbaycan'ı koparacağı yönünde endişeye yol açmıştır. Bu endişe Osmanlı'nın 1918 Haziran'ında Tebriz'i elinde tutmasıyla daha da güçlenmiştir. Bu nedenle İran'ın endişesini yatıştırmak için hükümet yurtdışı yazışmalarının çoğunda yeni cumhuriyetin adı olarak Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti ifadesini kullanmıştır[52].

16 Kasım 1918'de İstanbul'da İran Büyükelçisi Mirza Mahmut Han'ın Azerbaycan Dışişleri Bakanı görevini yürüten Alimerdan Topçubaşov ile görüşmesinde, "Siz, devletinizi Azerbaycan olarak adlandırıyorsunuz. Bu ne anlama geliyor? Bu, İran hudutlarında yerleşen şimdiki Azerbaycan'a ilişkin iddialarınızın mevcut olması anlamına mı geliyor?"[53] sorusunu yönelterek endişelerini dile getirmiştir. İran yönetimi Azerbaycan'ın müstakil bir devlet olarak bölgede var olmasını her platformda engellemeye çalışmıştır. İran yönetimi için Azerbaycan'ın bağımsızlığı şüphelerin artmasına neden oluyordu. Bu dönemde Tahran'da Fars kaynaklı dergiler, Azerbaycan adının sadece güney kısma denildiğini, kuzeyin ise Aran/Alban olarak adlandırdığını ifade etmekteydiler[54]. Birinci Dünya Savaşı'ından sonra mağlup olan ülkelerin geleceğinin tartışıldığı Paris Barış Konferansı'na Azerbaycan delegeleri geç kalmışlardı. ABD Başkanı Wilson ile zorlukla sağladıkları bir görüşmeden de gereken sonucu alamadılar. Wilson, müttefiklerin Rusya'dan ayrılan devletlere karşı izlenecek politikanın temel ilkesini özetlemişti: Paris Barış Konferansı, dünyayı küçük parçalara ayırmayı amaçlamıyordu, bu nedenle Azerbaycan sorunu, Rusya'nın durumu netleşmeden çözüme kavuşturulamazdı[55]. Azerbaycan'ın konferans temsicileri daha İstanbul'dayken, Paris'teki Ermenistan ve İran temsilcileri Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olmayan büyük toprak iddialarını ortaya attılar. İran gazetelerinde yer alan Pan-Farsist söylemler İran'ın resmi tutumu halini almıştı. İran'ın Osmanlı'nın doğu topraklarını da içeren talepleri müttefik devletler tarafından dikkate alınmadı ve İran, I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan ettiği gerekçesi ile toplantıya alınmadı[56]. Yeni kurulan Azerbaycan Devleti'nin Ermenistan ve Gürcistan ile gerginleşen ilişkileri ve Tahran'ın toprak taleplerinin olumsuz karşılanması kötü

[51] Nesib Nesibzade, *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti*, Elm Yayınları, Bakü 1990, s. 46.
[52] Brenda Shaffer, a.g.e., s .45, Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 178.
[53] Emin Arif, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabeti ve Ermeni Faktörü*, Naturel Kitap, Ankara 2004, s. 225.
[54] Melikzade Tohid, "Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 4, Kış 2005, s. 57.
[55] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 205.
[56] Melikzade Tohid, a.g.e., s. 57.

başlayan Azerbaycan-İran ilişkilerinde olumluya doğru giden yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Her iki ülkeninde bölgede tehdit algılamaları ilişkileri normalleştiren bir faktör olmuştur.

Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Adil Han Ziyathanlı[57], Azerbaycan'ın İran Büyükelçisi olarak Tahran'a yerleşti, diğer taraftan Seyyid Ziyaaddin Tabatabai başkanlığında İran tarafından bir heyet, gümrük, posta servisi ve ticaret konularında görüşmeler yapmak için Bakü'yü ziyaret ettiler[58]. Tabatabai, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin konfederasyon biçiminde İran ile birleştirilmesi isteğini bildirmekle görevlendirilmişti. 9 Ağustos 1919'da İran-İngiliz Anlaşması'nın Kaçar Hanedanı'nı İngiltere'nin himayesi altına alması Bakü yönetiminin birleşmeye yönelmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan yönetimi bu şekilde tekrar İngiltere koruması altına girerek devletin varlığını devam ettirmeyi düşünüyorlardı. Topçubaşov, 1 Kasım 1919'da Paris'te İranlılara, ortak dış politika oluşturma da dahil ekonomik ve siyasal birlik anlaşması önerdi. Detayları iki hükümet tarafından belirlenecek ve birleşme meselesi her iki hükümetin onayına bağlı olacaktı. Azerbaycan için bu öneriyi önemli kılan İran'ın İngiltere'den aldığı yardımları kendisinin de alması şartıydı. Ancak, meclis bu anlaşmayı onaylamadı ve Azerbaycan tarafının İngiltere'den almaya çalıştığı yardımlar gerçekleşmedi[59]. İki ülke arasında düşünülen konfederasyon her iki ülkenin de iç ve dış sorunları nedeniyle gerçekleşmedi. Ancak her iki ülke arasında birçok bakımdan ilerleme kaydedilmiştir. 1919 yazından sonra İngiltere'nin Azerbaycan'dan ayrılması ve Kuzeyden gelen Denikin[60] ve Bolşevik Rusya'nın özellikle Bakü petrollerini ele geçirme ihtimalinin ortaya çıkması Azerbaycan-İran ittifakının gelişmesine neden olmuştur. İki ülke arasında Mart-Nisan 1920'de siyasi,

---

[57] Adil Han Ziyadhanlı, 1870 veya 1871'de Gence'de doğdu. 20. yüzyıl Azerbaycan toplumunun önemli siyasetçilerindendir. Ruslar'a karşı büyük direniş gösteren Gence Hanı Cevat Han'ın torunudur. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Sovyetler'in 1920'de Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra İran'a, II. Dünya Savaşı'nda İran'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden sonrada Türkiye'ye iltica etmiş ve 1954 yılında Türkiye'de vefat etmiştir. Bkz., Sübhan Talibli, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran Büyükelçisi Adil Han Ziyadhanlı", 2010, ss. 385-395.

[58] Firuz Kazamzadeh, *The Struggle for Iranscaucasta,* 1951, s.229'dan aktaran Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 208, Məsiağa Məhəmmədi,"Azərbaycan-İran Münasibətləri", (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 227.

[59] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 209, Cemil Hasanlı, *Azerbaycan Tarihi (1918-1920). Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar*, (Çev. Aslan Erturan), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara No: 48, 1998, s. 338.

[60] Firuz Kazamzade, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiye-İngiltere-Rusya,* Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 240.

ekonomik, posta-telgraf, gümrük, elçilik ve diğer konularla ilgili iki taraflı anlaşmalar imzalanmıştır. Böylece İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını *de-jure* olarak tanımış oldu[61].

Rusya'da 1917 Ekim Devrimi ile güçlenmeye başlayan Bolşevikler'in temsil edildiği Kızıllar, Beyazlar ile girdikleri mücadeleyi kazanarak etki alanlarını Kafkasya bölgesine kadar genişlettiler. Bolşeviklerin bu ülkelerdeki yerel komünistler ile geliştirdikleri ilişkiler onların bu ülkelerin denetimini ele geçirmelerini kolaylaştırmıştır. Azerbaycan'da giderek güçlenen Bolşevik yanlılarının, merkezi hükümete karşı gerçekleştirdikleri muhalefet yükselmeye başlamıştır. Kızıl Ordu'nun güneye doğru ilerlemesine karşılık Batı'dan gelebilecek bir yardım görünmüyordu. Türkiye'de gerçekleştirilen ulusal kurtuluş savaşı sürecinde Bolşevikler ile girilen diyalog Rusya'ya karşı bir hareketin önünü kesmiştir. Kaldı ki Türkiye'nin böyle bir yardım yapacak gücü de yoktu.

Bolşevikler için Bakü'nün önemi büyüktü. Lenin'in 17 Mart'ta Kuzey Kafkasya Revkom (Devrimci Komite) Başkanı Grigori Ordzhonikidze'ye gönderdiği kararnamede, "Bakü'yü almak bizim için son derece önemlidir. Tüm çabalarınızı bu yönde yoğunlaştırın''diyordu[62]. Rus 11. Kızıl Ordusu, Lenin'in bu emirine uygun olarak 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı yerel komünistlerin desteği ile ele geçirerek Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığına son vermiştir.

3.1.4 Sovyet Azerbaycanı Dönemi

Rusya'da Ekim 1917 Bolşevik Devrimi ile iktidara gelen Bolşeviklerin, Beyazlar ile girdikleri mücadeleyi kazanmaları sonrasında ülkede elde ettikleri iktidar giderek Çarlığın etki alanlarına yayılmaya başlamıştır. 1828 Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya devredilen Azerbaycan, 1918-1920 yılları arasında kısa süreliğine bağımsızlığını ilan etse de 27 Nisan 1920'de Sovyetlerin Bakü'ye girmesi neticesinde bağımsızlığını Soğuk Savaş'ın sonuna kadar yitirmiştir.

Bolşevikler, 27 Nisan 1920'de AK (b)P (Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi, RK (b)P (Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi) Kafkasya Vilayet Komitesi Bakü Bürosu ve Merkezi İşçi Konferansı tarafından Azerbaycan Parlamentosu'na sunulan ültümatomda iktidarın komünistlere verilmesini talep ettiler. Bolşevikler, 12 saat içerisinde yönetimin kendilerine devredilmemesi durumunda silahlı çatışmaların yaşanmasının kaçınılmaz

[61] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 340.
[62] Tadeusz Swietochowski, a.g.e., s. 226.

olduğunu bildiriyorlardı. Ültümatomun ardından 27 Nisan 1920 akşamı parlamentonun son oturumu açıldı[63]. Yönetimin devri konusu tartışıldı. Yönetimin Bolşevikler'e verilmesini düşünenler yanında buna karşı çıkan Musavat önderi Mehmet Emin Resulzade yaptığı konuşmada, Rusya'nın genel amacının 1914 öncesindeki sınırlara ulaşmak olduğunu ve Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye yardım amacıyla gidileceğinin ise tamamen bir aldatmacadan ibaret olduğu yönünde bir konuşma gerçekleştirdi[64]. Bakü'ye giren Sovyet güçleri 28 Nisan 1920'de "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı"nı kapattılar. Yerine kurulan "Halk Dışişleri Komitesi", "Dış İşleri Bakanlığını" diğer Kafkasya Cumhuriyetleri ile birleştirerek ülkede bulunan yabancı temsilcilikleri kapattılar. Bunun üzerine Azerbaycan'ın İran Büyükelçisi Adil Ziyadhan geri çağrıldı. Kasım 1921'de de Azerbaycan'ın Tebriz ve Enzeli temsilcilikleri kapatılarak Azerbaycan'ın bu ülke ile ilişkileri Sovyet Rus konsolosluğu aracılığı ile gerçekleştirilmeye başlandı[65].

3.2 Bağımsızlık Sonrası Dönem Azerbaycan-İran İlişkileri

Uluslararası sistemin yapısında meydana gelen güç değişimleri sistemde yapısal değişimlere yol açmıştır. Sistemin iki başat aktörü olan SSCB ve ABD arasında her geçen gün oluşan kapasite farklılığı SSCB'nin Sosyalist blokun liderliğini sürdürmesini güçleştirmiştir. Uluslararası sistemde devletlerin sahip oldukları kapasite farkları neorealistlerin öngörülerini doğrular bir biçimde sistemin yapısında değişimleri zorunlu kılmıştır. 1970'lerden sonra yaşanmaya başlayan bu farklılaşma 1990'lara gelindiğinde daha da su yüzüne çıkmıştır. SSCB'nin 1956'da Macaristan,1968'de Çekoslovakya olmak üzere Doğu Avrupa'da başlayan güç kaybı genişleyerek Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde de kendisini göstermiştir. Uluslararası sistemde devam eden bu durum 1945'te başlayan Soğuk Savaş'ın 1990'larda son bulmasına neden olmuştur. 1990'lardan sonra iki kutuplu uluslararası sistem ortadan kalkarken, uluslararası sisteme yeni bağımsız aktörler katılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan devletlerden birisi de Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da Rusya hakimiyetini 1828 Türkmençay Antlaşması'nı başlangıç, 1990'nı bitiş olarak kabul edersek (bunun iki yılı hariç 1918-1920) 160 yıl Rusya'nın

---

[63] Rafail Əhmədli, a.g.e., s. 286.

[64] Vasif Qafarov, *Rusya-Azerbaycan İlişkileri ve Nisan İstilası., Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed. Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, ss. 269-270.

[65] Habibli Gültekin, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 24.

hakimiyetinde geçmiştir. Dolayısı ile Azerbaycan Türklerinin bağımsız bir devlet olarak dış politika üretmesi mümkün olmamıştır. Üstelik ülkede Sovyet döneminde yetişen devlet bürokrasisi Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllarda Rusya ekseninde politikalara devam etmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da yönetimi elinde bulunduran Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdurrahman Vezirov ile Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, Rusya yanlısı politikalara devam etmişlerdir.

Azerbaycan dış politikasında dönemsel değişimler meydana gelmiştir. Ancak dış politika oluşturulurken uluslararasarası sistemde meydana gelen değişimleri okuyamayan reelpolitiğin gereklerini yerine getiremeyen dış politika anlayışları başarı kazanamamıştır. Cafersoy'un da isabetle işaret ettiği üzere, bağımsızlığın ilk yıllarında Muttalibov'un dış politika anlayışı tek yönlü olması bağlamında özü itibariyle Elçibey döneminde de (Muttalibov Rus yanlısı, Elçibey Batı ve Türkiye yanlısı olmasına rağmen) devam etmiş ve her iki yönetimin de iktidardan düşmesine neden olmuştur[66]. Sovyetler'in Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde etkisinin azalması küresel ve bölgesel aktörlerin bu bölgeye olan ilgisini artırmıştır. İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması güç merkezlerinin kaymasına, dolayısı ile bu merkezlerin odağındaki ülkelerin çok vektörlü politikalar üretmelerine neden olmuştur. Zbigniew Brzezinski, Azerbaycan'ı "şişenin ağzındaki tıpa" olarak tanımlarken bu ülkenin ne denli önemli bir ülke olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır[67]. Bağımsızlığın ilk yıllarında dış politika anlayışındaki tek yönlülük 1994 yılında Bakü'de yönetimin tekrar değişmesine neden olmuştur. Bu süreçten sonra Azerbaycan dış politikasında uluslararası sistemin yapısındaki değişimleri dikkate alan çok vektörlü politikalar üretmeye çalışan bir anlayış hakim olmuş ve günümüzde de bu anlayış devam etmektedir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinin seyri iktidar değişimlerinin ve söylemlerinin değişmesine rağmen pratiği çok farklılaşmadan devam etmiştir. İki ülke arasındaki tarihsel ve kültürel faktörlerin yakınlığına rağmen mevcut sorunlar iki ülke ilişkilerinin çatışma odaklı devam etmesine neden olmuştur. Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev dönemleri incelenirken bu durum ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

[66] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[67] Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikleri,* (Çev.Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 179.

3.2.1 Ebulfez Elçibey Yönetiminde "Gerilim" Dönemi (1991-1993)

Azerbaycan ve İran, jeopolitik açıdan Kafkasya ve Ortadoğu'nun geçiş noktasında bulunmaktadırlar. Ortak tarihi mirası olan iki ülkenin de etnik, dini, kültürel bakımından birçok benzerlikleri vardır. Ancak bu özelliklerine rağmen her iki ülkenin farklı siyasal süreçlerden geçmeleri ve uzun yıllar farklı bloklarda yer almaları nedeniyle birçok bakımdan da farklılaşan yaklaşımlara sahiptirler. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra iki ülke ilişkileri genel olarak gerilim/çatışma eğilimli devam etmiştir.

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran, Moskova ile geliştirdiği ilişkiler nedeniyle, Sovyetler'in dağılmasını engellemek için çaba göstermiştir. Humeyni'nin Haziran 1989'da ölmesi İran'da yönetim değişikliğine neden olmuştur. Rafsancani, Moskova ve Bakü'ye gitmiştir. Rafsancani, 23 Haziran'da Bakü'de verdiği Cuma Hutbesi'nde Gorbaçov'u överek Sovyetler'in dağılması durumunda gelecek felaketlerden dolayı Sovyet Halklarını uyarmıştır[68]. İran Devrimi'ne giden süreçte Şah ile ABD özdeşleştirildiği için ABD ile ilişkiler bir türlü kurulamıyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Sovyet desteğinin bitmesinden endişelenen İran, Sovyetler'in bölge üzerindeki hegemonyasının devam etmesini istiyordu. Soğuk Savaş döneminin galibi olarak uluslararası sistemde lider konumuna gelen ABD ile ilişkileri 1979'dan sonra kesilen İran yönetimi, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin yerini dolduracağını öngörüyordu. ABD'nin 1991 Irak müdahalesi ile Orta Doğu'da oluşturduğu yeni statükodan dışlanan İran, yönünü Sovyet sonrası dönemde Kafkasya ve Orta Asya Bölgesi'ne çevirmiştir. Mehemmedi'nin de ifade ettiği üzere, İran bölgede tarihi olarak bölgesel bir güç olmanın verdiği özgüvenle Sovyet sonrası bölgede oluşan boşluğu doldurmak amacıyla diğer bölgesel güçlerle rekabete girmiş ve etki sahasını genişletmek istemiştir[69].

Soğuk Savaş döneminin sonrası uluslararası sistemde oluşan yeni düzende Azerbaycan-İran ilişkileri başlamıştır. Sovyet döneminde kuzey sınırları güven altında olan İran, Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte, ülkesinde barındırdığı yoğun Türk nüfusu nedeniyle Azerbaycan sınırında riskler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sınırın iki yakasında yaklaşık 18-23 milyon arası Azeri nüfusunun varlığı ve İran Azerilerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yakın bölgelerde yaşıyor olması bütünleşme idealinin coğrafi anlamda

[68]Oliver Roy, "İran'ın Orta Asya Politikası", *2023 Dergisi*, Ocak 2001, http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html (Erişim Tarihi: 01.02.2016).

[69] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

nesnel dayanağını oluştururken, iki ülke ilişkilerini de aynı oranda kuşkulu hale getirmiştir.[70]

9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına benzer biçimde Aralık 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) organize ettiği bir grup Nahçıvan'da, Azerbaycan ile İran arasında resmi sınırı oluşturan Aras Nehri'nin iki yakasında toplanarak diğer taraftaki akrabaları ile dayanışma gösterilerinde bulundular. Gösterilerin büyümesiyle birçok yerde tel örgüler yıkılmış ve birçok Sovyet Azerbaycan vatandaşı İran tarafına geçmiştir[71]. Başlangıçta İran'da Rafsancani yönetimi sınır ihlallerini sert bir biçimde eleştirmiş ve tekrarlanmaması hususunda uyarılarda bulunmuştur[72]. Sovyet Azerbaycanı'nda yaşanan gelişmeler kısa sürede İran Azerbaycanı'nda da karşılık bulmuştur. İran yönetimi Azerbaycan üzerinde etki sağlamak adına bir taraftan da gelenlere iyi muamele göstermiştir. İran ve Sovyet yetkilileri gerginliği azaltmak için iki taraf arasında görüşmelere izin verilmesi hususunda anlaşmış ve görüşmelerin yöntemlerini belirlemek üzere biraraya gelmişlerdir[73]. Ancak Azerbaycan'da AHC'nin faaliyetleri sonucunda milliyetçi gösterilerin gittikçe artması üzerine 20 Ocak (*Yanvar*) 1990'da Sovyet ordusunun kanlı müdahalesi gerçekleşmiştir[74]. İran Dışişleri Bakanlığı, olayların üzüntü verici olduğunu belirtmekle birlikte olayları Sovyetler'in bir iç meselesi olarak gördüklerini ifade etmiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan, bölge ülkelerinden Rusya ve Ermenistan'a karşı ABD ve Batılı ülkeleri önceleyen bir dış politika izlerken, İran ise, ABD ve Batı'ya karşı Rusya ve Ermenistan ile işbirliğini içeren bir politika izlemiştir. Dolayısıyla Azerbaycan-İran ilişkileri aynı zamanda farklı bloklar içerisinde başlamıştır. Azerbaycan-İran ilişkileri Hazar'ın hukuki statüsü ve Haziran 1992-Haziran 1993 döneminde Azerbaycan'da iktidara gelen AHC lideri Elçibey'in İran'da yaşayan Türk nüfusuna yönelik Cabbarlı'ya göre

---

[70] Turgut M. Demirtepe, *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*, (Ed. Turgut Demirtepe), USAK Raporları No: 11-7, 2011. M. Turgut Demirtepe, "Türkiye-İran-Azerbaycan İlişkilerinde Sorunlar ve Fırsatlar", http://www.usak.org.tr/tr/usak-analizleri/kafkasya/turkiye-iran-azerbaycan-iliskileri-sorunlar-ve-firsatlar (Erişim Tarihi: 01.02.2016).

[71] Bayram Sinkaya, "İran'ın Kafkasya Politikası", *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, (Der. Mustafa Aydın), Nobel Kitap, Ankara 2012, s. 242.

[72] Etibar Guliyev, *The Issue of the Azeri Minority in Relations between the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran*, Unpublished MA Thesis, Eastern Mediterranean University, 2013, s. 58.

[73] Brenda Shaffer, a.g.e., ss. 160-178.

[74] Ayşegül Salmanova, "Black January: Anniversary of Tragic Events in Baku", *Azernews*, 20 January 2018, https://www.azernews.az/nation/125070.html (Erişim Tarihi: 21.01.2018).

sorumsuz politikaları[75] İran'da bir güvenlik sorunu olarak algılanmış ve bu durum İran'ın Azerbaycan politikalarına yansımıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ederken Tahran yönetimi Azerbaycan'la ilişki geliştirme hususunda tereddüt etmiştir. İran, Azerbaycan'ı kendi tarihinin bir parçası olarak gördüğü için Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıma hususunda tereddüt etmiştir. İran'da bazı çevreler, Azerbaycan'ın Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları'yla İran'dan kopartılan bir toprak parçası olduğunu ve dolayısıyla Azerbaycan'ın İran ile birleştirilmesini savunurken, diğerleri ise bu durumun İran'da yaşayan Türklerin sayısını artıracağını ve ülkede Türk etkisinin daha da güçleneceğini söylemiştir. Bu nedenlerle İran, Azerbaycan'ı tanımakta acele etmemiştir. Sovyet Bloku'nun çöktüğü dönemde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Kasım 1991'de Moskova'dan sonra yaptığı Azerbaycan ziyaretinde bölgede oluşabilecek güçlü bir ABD/Batı etkisine karşı güçlü bir Sovyet Konfederasyonu'nun önemini vurgulamıştır[76]. Birlik cumhuriyetlerinin ayrılmasının engellenememesi ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan devlet sayısının artmasıyla beraber başka bir seçeneği kalmayan Tahran yönetimi, 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ı devlet olarak tanımış ve bir süre sonra başkentte İran Büyükelçiliği açılmıştır[77].

İkili ilişkilerin başlamasıyla Ocak 1992'de İran heyeti Bakü'yü ziyaret etti. Ziyarette konuşulan konuların en önemlisi Hazar enerji kaynaklarının geleceği idi. Daha sonra başlangıçta İran'ın Azerbaycan'ın bağımsızlığından duyulan kaygıları gidermek için Cumhurbaşkanı Muttalibov ilk ziyaretini Tahran'a gerçekleştirdi. Mutalibov'un ziyareti sırasında, Ermeniler'in Azerbaycan ile kara bağlantısını kestiği Nahçıvan ile İran üzerinden bağlantı sağlanması, Nahçıvan'ın serbest bölge alanı olarak kullanılması ve ticaretin gelişmesinin önündeki bürokratik engellerin aşılması konularında anlaşmalar imzalandı[78]. Muttalibov, İran Devrimi'nin 13. Yıldönümü kutlamalarına da katıldı.

---

[75] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat, Bakü, 05 Haziran 2017.

[76] Hakan Boz, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 50, Rövşen Salamov, Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 110.

[77] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 231.

[78] Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993),* ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 114, Mesiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətlər", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev,

Muttalibov döneminde yaşanan iyi komşuluk ilişkilerinin bir sonucu olarak gerçekleştirilen Tahran ziyareti sırasında yapılan açıklamada "Doğu ve Batı Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan Devleti kurmalarının imkansız olduğu" belirtilerek, İran tarafının Pantürkizm korkuları giderilmeye çalışılmıştır[79]. Azerbaycan'ın bağımsızlığının İran üzerinde oluşturduğu etkiler, resmi düzeyde giderilmeye çalışılsa da ikili ilişkiler üzerinde endişenin ortadan kalkmadığı ilerleyen süreçte ortaya çıkacaktır.

İran, bölgesel etkisini artırmak için Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Ancak, her seferinde İran'ın girişimleri Azerbaycan için trajik sonuçlar üretmiştir. İran'ın arabuluculuk girişiminin sonunda Ermeniler ateşkesi ihlal etmişlerdir. Birincisinde, 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamını[80] gerçekleştiren Ermeniler[81], ikincisinde ise 15 Mart 1992'de Tahran'da imzalanan ateşkes memorandumunu ihlal ederek 8 Mayıs'ta Şuşa'yı, 18 Mayıs'ta ise Karabağ ile Ermenistan arasındaki Laçin'i işgal ettiler[82]. İran'ın arabuluculuğunun Ermenistan'ın askeri üstünlüğü ile sonuçlanması Azerbaycan'da İran'a karşı tepkilerin oluşmasına ve İran'a karşı şüphe duyulmasına neden olmuştur. Ermenistan'ın görüşmelerde AGİK[83] yerine İran'ı tercih etmesi daha fazla yaptırıma maruz kalmamak ve İran'ı çatışmada nötralize etmek adına düşünülen bir stratejinin parçasıydı ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik kuşkuları nedeniyle karşılık bulması da imkan dahilindeydi. Nitekim gelişmelerin de gösterdiği üzere bu strateji büyük oranda işledi ve karlı çıkan taraf da Ermenistan oldu. Sonraki süreçte Azerbaycan'da İran'a yönelik eleştirilerin artmasıyla birlikte İran ilk defa Ermenistan'ı saldırganlıkla suçladı ve Ermeniler'in işgal ettiği topraklardan çekilinceye kadar

---

Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 228.

[79] Ercan Durdular, "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", *Avrasya Dosyası İran Özel*, Cilt: 2, Sayı:1, 1995, s. 128.

[80] Emekli Büyükelçi Candan Azer, bu döneme ait önemli bilgiler sunmaktadır. Hocalı'da yapılan katliamın Azerbaycan televizyonlarında sunulamaması çok ilginçtir ve Azerbaycan'ın bu dönemde hangi güçlerin etkisi altında olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Vefa Guluzade'nin Candan Azer'e 6 Mart 1992 tarihinde yakıt ikmali için Bakü'ye inen Dışişleri Bakanlığı uçağına binmeden önce gizlice verdiği Hocalı Katliamına ait görüntülerin TRT vasıtasıyla dünya televizyonlarına servis edilmesi sağlanmıştır. Bknz., Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, Truva Yayınları, İstanbul 2011, s. 577.

[81] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Siyasi Əlaqələrinin Hazırkı Durumu və Perspektivləri", (Redaktorlar: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar,* Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 6, Nesib Nesibli, "İran'ın Kafkasya Politikası Çerçevesinde İran-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı", *Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları*, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s. 38.

[82] Hakan Boz, a.g.e., s. 51.

[83] 1994 Budapeşte Zirvesi'nde AGİK bir uluslararası teşkilata dönüşerek "Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı" AGİT adını almıştır.

arabuluculuk girişiminde bulunmayacağını açıkladı[84]. Bu durum Azerbaycan tarafında İran'ın güvenilirliğini azaltırken, İran'ın da Kafkasya bölgesindeki etkisini sınırlamıştır. Azerbaycan iç politikasında Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) muhalefetinin güçlenmesi de İran'a karşı oluşan olumsuz tutumu kuvvetlendirmiştir. Elçibey liderliğindeki AHC'nin sürekli olarak Güney Azerbaycan'dan bahsetmesi bu tutumun katalizörünü oluşturmuştur.

Azerbaycan'da Haziran 1992 seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilen Elçibey'in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan–İran ilişkilerinde gerilimli bir döneme girilmiştir. Elçibey'in Türkçü ve bölgede Türkiye'yi önceleyen politikalar izlemesi, Batılı petrol şirketlerini Azerbaycan'a çekmeye çalışması ve *Bütöv* (*Birleşik*) *Azerbaycan* söylemini sürekli dile getirmesi Azerbaycan-İran ilişkilerinde gergin bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Elçibey, Cumhurbaşkanlığı[85] seçimlerinden bir gün önce yaptığı açıklamada, "İran'ın parçalanacağı ve Birleşik Azerbaycan'ın kurulmasının uzak olmadığı"na yönelik yaptığı açıklamaların sonrasında seçimi kazanması, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren endişe duyan İran için bir tehdit olarak algılanmış ve İran'ın güvenlik algılamalarında Azerbaycan önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Tahran yönetimi, bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Azerbaycan ile eşitlik çerçevesinde ilişkiler geliştirmekten kaçınmaktaydı. İleride daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere İran Azerbaycan'a yönelik güvenlik kaygılarının gölgesinde yaklaşıyordu. Bu nedenle İran yönetimi Azerbaycan'a karşı saldırgan ve tepkisel bir politika izlemiştir[86]. İran, Azerbaycan ile dinsel ve kültürel yakınlığına bakmaksızın 1989'dan beri uygulamaya koyduğu pragmatik dış politika anlayışına dayalı olarak Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiştir[87]. İran Kafkasya politikasında pragmatizmi ideolojiye tercih etmiş, İran'ın jeopolitik kaygıları Azerbaycan'a bu şekilde yaklaşmaya zorlamıştır[88]. İran'ın bu yönde bir politika izlemesinde ABD'nin İran'daki Türk nüfusu kışkırtmaya yönelik politikalar izlemesinden duyduğu endişe de etkili olurken, Azerbaycan'ın Türkiye ile gelişen ilişkileri ve Hazar'ın statüsü konusunda İran'ın Azerbaycan ile yaşadığı anlaşmazlığın da etkisi vardır[89]. İran, Azerbaycan'ın Türkiye ile

[84] Ercan Durdular, a.g.e., s. 129.
[85] Gültekin Habibli, a.g.e., s. 60.
[86] Nesib Nesibli, a.g.e., s 39.
[87] E.M. Nəsibov, a.g.e., s. 39. Çıraq, 2006, s. 237.
[88] Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 8, Sayı: 15, Ankara 2013, s. 49.
[89] Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, s. 47.

ilişkilerinin gelişmesini aynı zamanda Türkiye'nin stratejik işbirliği içinde hareket ettiği ABD'nin bölgede etkinliğinin artması olarak değerlendirmiştir. Bölgede ABD etkinliğinin artmasını İran kendi güvenliğine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılamaktadır.

İki ülke ilişkilerini "karşılıklılık" esasına dayalı kurulması amacıyla Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofig Kasımov[90] Ağustos 1992'de İran'a resmi ziyarette bulundu. Görüşmelerde Nahçıvan ve Tebriz'de her iki ülkenin konsolosluk açması, Nahçıvan ile bağlanıtının kesilmesi nedeniyle İran üzerinden tedarik hatlarının kurulması ve İran'ın bu hatlar vasıtasıyla Azerbaycan'a doğalgaz nakli konusunda anlaşma yapılmıştır[91]. Ancak Elçibey'in İran'daki Türkler ile ilgili düşünceleri ve İran'ı ziyaret etmemesi İran tarafında sorun oluşturmuştur. Bakü'den gelen toplumsal ve kültürel işbirliğine dayalı teklifler reddedilmiş ve Tebriz'de konsolosluk açılması engellenmiştir. Elçibey, İran'daki Türkler'in Azerbaycan vatandaşları gibi tüm vatandaşlık haklarından yararlanabileceklerini de söylemiştir[92]. İran yönetimi, Elçibey'i bypass etmek için özellikle Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. Nahçıvan'a yapılan yardımları bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Çünkü Elçibey'in İran'a yönelik söylemleri çok net bir biçimde milliyetçi ifadeler içeriyordu. Nahçıvan'ın Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısının olmaması Bakü yönetiminin İran'ın bu politikasına sessiz kalmasına neden olmuştur.

Dışişleri Bakanı'nın İran ziyareti sonrasında iktisadi, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ortak komisyon kuruldu. Komisyon ilk toplantısını 20 Kasım 1992'de Bakü'de yaptı. Toplantıda ilişkilerin daha da geliştirilmesi için bir memorandum ve dokuz protokol imzalandı. Ocak-Nisan 1993'te Azerbaycan Devlet Sekreteri Penah Hüseyinov'un başlkanlığındaki Komisyon İran'a iki ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarette ekonomik ve kültürel alanlarda anlaşmalar imzalandı. Nazım Cafersoy'un verdiği bilgilere göre; iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile İran, Rusya'dan sonra Azerbaycan dış ticaretinde ikinci sıraya yükselmiştir[93]. İran, Karabağ Savaşı nedeniyle

[90] Elçibey dönemi Dışişleri Bakanı olan Tofig Gasımov, 29 Ocak 2020 tarihinde Türkiye'de ölmüştür. Gasımov'un Türkiye'de yaşamayı seçmesinin Elçibey kadrosunun Türkiye'ye olan yakınlığını göstermesi bakımından da bir anlamı vardır.
[91] Hakan Boz, a.g.e., s. 52.
[92] Aslıhan Iğdır, Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Cumhuriyetleri Üzerinde Türkiye-İran Rekabeti, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 85.
[93] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

bölgenin gittikçe istikrarsızlaşmasından ve bir dış müdahaleye konu olmasından çekiniyordu. Bu nedenle her iki ülkeyle de ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

İkili ilişkilerde gösterilen bütün çabalara rağmen, Elçibey iktidarda olduğu süre içinde iki ülke ilişkilerine kuşku hakim olmuştur. Bu noktada, Mehemmedi gibi uzmanlar Elçibey'in İran karşıtı olarak değerlendirilebilecek yaklaşımının bu kuşku atmosferinde rolü olsa da temel olarak iki ülke ilişkilerindeki güvensizlik faktörünün yapısal bir unsur olduğunu ve farklı bir politika izlenmesi durumunda da sonucun değişmeyeceğini ileri sürmektedirler. Buna gerekçe olarak da İran'ın bölge ile ilgili jeostratejik planları ve ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını göstermektedir[94]. İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkmasıyla sisteme hakim olan anarşi, devletlerin sorunlu alanları üzerinde baskılar oluşturmaya dolayısı ile bu devletlerin daha güvenlikçi politikalar oluşturmalarına neden olmuştur. Elçibey'in, İran Türkleri'ni kendi okullarında ana dilde eğitim alarak sosyo-kültürel haklarını korumayı hedefleyen "otonom" bir yapı içerisinde mücadele etmeye çağırması İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit eder bir hal aldı. Bağımsızlığını ilan etmesinden beri Azerbaycan'a kuşku ile bakan İran, AHC'ni Türkiye ve ABD'nin yardımlarıyla İran Azerbaycanı'nda kargaşa yaratıp İran'dan ayırmak ile suçladı ve Elçibey'e karşı Nahçıvan Özerk Bölgesi Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile ilişkilerini daha fazla geliştirme yoluna gitti. Elçibey'in iktidarını sağlamlaştırmasına fırsat kalmadan İran ve Rusya'ya yönelik bu politikaları daha fazla devam etmedi ve bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılan Elçibey, koltuğu Haydar Aliyev'e bıraktı.

3.2.2 Haydar Aliyev İktidarı Altında "Kontrollü Gerilim" Dönemi (1993-2003)

Elçibey'in 4 Haziran 1993'te bir darbe ile iktidardan düşürülmesinde İran'ın Rusya gibi doğrudan bir etkisinin olup olmadığı çok açık olmamakla beraber, Elçibey'in yönetimden uzaklaştırılması İran için oldukça olumlu bir gelişme olmuştur[95]. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi İran yönetimi Elçibey'i bypass etmek için Nahçıvan üzerinden Haydar Aliyev ile ilişkiler geliştirmekteydi. Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da yönetimi ele alması İran tarafında memnuniyet oluşturmuştur. Aliyev, Elçibey dönemi dış politikasında Rusya ve İran'ı dikkate almayan; Türkiye, Batı ve ABD'yi önceleyen politikalara son vermiş, büyük güçlerin ve komşu devletlerin çıkarlarını gözeterek bölge ülkelerinden Türkiye-İran-

[94] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.
[95] Paul B. Henze, "Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler*", Avrasya Etüdleri,* Cilt: 1, Sayı: 1, İlkbahar 1994, ss. 66-80.

Rusya üçgeninde denge kurmaya çalışmıştır[96]. Bu amaçla Rusya ve İran'a Elçibey döneminde gerçekleştirilen enerji anlaşmalarından belli miktarda pay vererek ilişkileri iyileştirmek için çaba göstermiştir.

Haydar Aliyev 10 Ekim 1993'te Cumhurbaşkanı olması sonrasında yemin töreninde Azerbaycan'ın dış politikası hakkında şunları söylemiştir:

> Cumhuriyet karşısında duran temel görevlerden biri Azerbaycan'ın menfaatlerini dünya medyası önünde savunabilen akıllı, becerikli siyasetin yürütülmesidir. Karşımızda büyük vazifeler durmaktadır. Bizim dış politikamızın önceliği Azerbaycan devletinin bağımsızlığının temin edilmesidir. Dünyanın bütün devletleri ile eşit ve işbirliği içeren ilişkiler kurmak ve geliştirmek, Azerbaycan'ın uluslararası pozisyonunu güçlendirmek hem de devletin iktisatını, bilimini ve medeniyetini geliştirmek için bu ilişkilerden verimli bir biçimde istifade etmeliyiz[97].

Haydar Aliyev bu düşünceler ışığında devletin dış politikasını yeniden düzenlemiştir. Bu düşünceler Haydar Aliyev döneminde İran ile ilişkilerin yeniden tesisinde de etkisini göstermiştir. İran, Aliyev'in izlemiş olduğu politikalara karşı Azerbaycan'da sosyo-ekonomik sorunların çözümüne yönelik 1.5 milyar ve Karabağ'da yerlerinden edilmiş vatandaşlara yeni iş imkanları sağlanması için 500 bin dolar karşılıksız yardım yapmıştır[98]. Azerbaycan'ın İran için oluşturduğu bu yeni politika İran-Azerbaycan ilişkilerindeki gerilimli dönemin geride kaldığının göstergeleriydi. 28 Ekim 1993'te İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Bakü ziyareti ikili ilişkiler açısından önemli bir adım olurken, Aliyev'in 29 Haziran 1994'te İran'a gitmesiyle Bakü-Tahran ilişkilerinde kısa bir dönem için "bahar havası" estirmiştir[99]. Ziyaretler sırasında iki ülke arasında enerji, mali yardım ve ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Özellikle Azerbaycan ile bağlantısı kopan Nahçıvan'ın doğalgaz tedariği için Hoy-Culfa hattının yapımı kararlaştırılmıştır[100]. Bu dönemde ikili ilişkiler, Azerbaycan devlet televizyonunda daha önce izin verilmeyen İran yapımı programların yayınlanmasına ve Ayetullah Hamaney'in Rehberlik Ofisi'nin

---

[96] Elkhan Nuriyev, "Geopolitical Breakthrough and Emerging Challenges: The Case of the South Caucasus", *Perceptions: Journal of International Affairs,* Vol. 6, No. 2, June-July 2001, s. 3. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Elkhan-Nuriyev.pdf, (Erişim Tarihi: 17.02.2017).

[97] Fərhad Məmmədov, "Xarici Siyasətin 25 illik Yolu. Tarixi Varislikdən Pragmatik Müasirliyə və Etibarlı Gələcəyə Doğru", (Ed. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, Əli Həsənov*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmaları*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 77.

[98] Gültekin Habibli, a.g.e., s. 74.

[99] Hakan Boz, a.g.e., s. 53.

[100] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

Bakü'de temsilcilik açmasına olanak verecek ölçüde ileri gitmiştir. Aliyev yönetiminin İran ile ilişkilerinin düzelmesi sonucunda İran'ın Karabağ politikasında değişim olmuştur. Ermeni silahlı güçlerinin Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarında işgallerinin ilerlemesi ve İran sınırına doğru genişlemesi İran'ın sert tepkisine neden olmuştur. İran, Ermeni saldırılarının kınanması için Türkiye ile birlikte BM Güvenlik Konseyi'ne müracaat etmiştir. İran'ın bu adımı atmasında çatışmalardan kaçan insanların İran sınırına dayanmasının büyük etkisi olmuştur[101]. İran, Azerbaycan'da yükselen milliyetçi düşüncelerin kendi topraklarına taşınmasını istemiyordu. Bu nedenle savaşın neden olduğu göçü kendi ülkesine sokmadan Azerbaycan toprakları içerisinde mülteci kampları kurarak 100 bin mülteciye yardım etmiştir[102].

Azerbaycan'da Haydar Aliyev ile birlikte milliyetçi çıkışların yerini daha rasyonel ve pragmatik anlayışa bıraksa da Azerbaycan-İran ilişkilerinde zaman zaman ilişkiler gerilmiştir. Aliyev, Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılmasını sağlamak için Batılı ve ABD'li enerji şirketleri ile 1994 yılında "Asrın Antlaşması" olarak adlandırılan anlaşmayı imzaladı[103]. Azerbaycan[104] bu anlaşmada İran'a %5'lik bir pay vereceğini açıklamıştır. Ancak, Batılı petrol şirketlerinin büyük çoğunluğunun karşı çıkması ve ABD'nin İran'ı çevreleme politikaları nedeniyle anlaşmada verilen söze uyulmamıştır. Daha sonra yapılan Şahdeniz ve Talış Denizi ile ilgili anlaşmalarında İran'a %10'luk bir pay verilse de İran-Azerbaycan ilişkileri düzeltilememiştir. İran yönetimi yapılan anlaşmalara tepkisini Nisan 1995'te Asrın Anlaşması'nı tanımayarak göstermiştir. Nitekim bu durum Mehemmedi'nin de işaret ettiği üzere kendini iki ülke ilişkilerinde hemen hissettirmiş ve, İran, bu anlaşmadan sonra Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik denge siyasetini yeniden değiştirerek Ermenistan'a daha yakın bir politika izlemeye başlamıştır[105].

1995 yılının başlarından itibaren İran, Asrın Anlaşması'ndan da duyduğu kırgınlık nedeniyle Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmiş ve Azerbaycan'a kendi rejimini ihraç etmek için faaliyetlerini artırmıştı. Azerbaycan'da İran yanlısı faaliyet gösteren ve İran tarafından desteklenen oluşumların önünü kesse de İran, Azerbaycan üzerinde özellikle de din

[101] Bayram Sinkaya, a.g.e., s. 245.
[102] Etibar Guliyev, a.g.e., s. 71.
[103] Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 53.
[104] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, a.g.e., s. 234.
[105] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

adamlarını bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir. İran yönetimi, "Azerbaycan İslam Partisi" vasıtasıyla Azerbaycan üzerinde etkili olmaya ve toplum üzerinde kontrol sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca İran bu dönemde Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeye devam ederek Ermenistan'ı ekonomik olarak desteklemiştir[106]. Ermenistan ile ticaret hacmi 1995 yılında en yüksek seviyeye yükselerek 35 milyon dolar olmuştur. 1994'te Aras Nehri üzerinde yapılan köprünün açılması iki ülke arasında ticaretin kolaylaşmasını sağlamıştır. Ulaşım kolaylığı 1996 yılında etkisini göstermiş ve ticaret hacmi artarak yaklaşık 178,1 milyon dolar olmuş ancak 1997 yılında 107,7 milyon dolara inmiştir. İki ülke arasındaki ticaret dengesi Ermenistan ekonomisinin yapısal zayıflığından dolayı İran lehine gelişme göstermekte, İran 40 milyon dolar ithalat yaparken Ermenistan'a ihracatı ise 63 milyon dolar olmuştur[107].

Mart 1995'te Haydar Aliyev'e darbe girişimininde bulunduğu gerekçesi ile suçlanmasının ardından öldürülen Ruşen Cavadov'un[108] kardeşi Mahir Cavadov'un İran'da ikametine göz yumulması ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur[109]. İran bu süreç içerisinde yine Ermenistan ile ilişkilerine ve Azerbaycan'da dini faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Azerbaycan'ı gerek dış gerekse iç politikasında istikrarsızlaştırmak İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikasının temelini oluşturmuştur. Aliyev ikili ilişkileri normalleştirmek amacıyla 12 Mayıs 1996'da İran'a resmi ziyarette bulunmuş ancak Rafsancani ile yapılan görüşmelerde İran'ın Azerbaycan hakkındaki tutumunda bir değişiklik olmamıştır[110]. Azerbaycan, Tahran yönetiminin Azerbaycan'daki faaliyetleri konusunda gerekli adımları atmasını istemiştir. Aliyev, Rafsancani ile görüşmesinde,

> Azerbaycan'da din devletten ayrıdır. Azerbaycan İslam devleti değil laik bir devlettir. Bunun için de bazı İranlı din adamlarının Azerbaycan'a gelerek propaganda yürütmeleri ikili ilişkilerimize zarar vermektedir. Benim temsil ettiğim bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendine özgü yönetim şekli ve devlet prensipleri olduğu gibi İran İslam Cumhuriyeti'nin de yaşam prensipleri vardır ve biz hiçbir zaman sizin iç işlerinize

[106] Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, ss. 52-53.
[107] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'ın İran Politikası", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Sayı: 1, 2012, s. 155.
[108] Ruhşen Cavadov, Haydar Aliyev döneminin İçişleri Bakan Yardımcısıdır. Cavadov, Aliyev'in istifa etmesini ve kardeşi Mahir Cavadov'un da Genel Savcı olarak görevlendirilmesini istemekteydi. Ruhşen Cavadov, Azerbaycan'da İç işleri Bakanlığı'na bağlı "Özel Amaçlı Polis Gücü" (OMON)'nün birlikleri ile 13 Mart'ta Aliyev'e darbe girişiminde bulundu ancak 17 Mart'ta ordu birlikleri OMON güçlerine karşı harekete geçti ve bunları etkisiz hale getirdi. Bkz., Ömer G. İşyar, Azerbaycan ve Dış Politikası. T. Arı (Der.), *Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabetten İşbirliğine.* Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 95.
[109] Arif Keskin, "İran'ın Azerbaycan Politikası", *Global Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 7, 2006, s. 96.
[110] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, a.g.e., s. 234.

karışmadığımız gibi siz de bizim iç işlerimize karışmamalısınız[111] ifadelerine yer vermiştir.

Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı yönlü politikalar izlemesi, İran'ı bölgede Türkiye ve ABD'nin etkisini sınırlandırmaya yönelik politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bu amaçla Tahran yönetimi Rusya ve Ermenistan ile ittifak yapmıştır. İran yönetiminin kabul etmemesine rağmen 1997'de Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolar tutarındaki silahın İran üzerinden Ermenistan'a gönderilmesi bu ittifakın en açık göstergelerinden biridir[112]. İran yönetimi, Batı'dan Doğu'ya devam eden ABD-Türkiye-Azerbaycan hattını, Güney'den Kuzey'e oluşturduğu İran-Ermenistan-Rusya hattı ile kesmeye çalışmaktadır. Bu şekilde bölgede ABD ve Türkiye'nin etkisini sınırlandırarak üzerinde oluşturulmaya çalışılan baskıyı da hafifletmiş olacaktır.

Asrın Anlaşması'nda İran'ın Konsorsiyum dışında kalması İran'da Aliyev karşıtlığının yükselmesine neden olmuştur. İran, Azerbaycan'da kendi rejimine benzer Şii bir devlet oluşturmaya çalıştığı bu dönemde Azerbaycan'a sürekli olarak casusluk faaliyeti yapacak kişiler göndermekteydi. Nisan 1997'ye kadar Azerbaycan'da 13 casus yakalanmıştır. Ayrıca Azerbaycan İslam Partisi davasında parti yöneticilerinin İran adına casusluk yaptıklarını açıklaması, casusluk sorununun kanıtı niteliğindeydi[113]. Bu dava sonucunda İran'ın Azerbaycan'daki bütün faaliyetleri yasaklanmış ve bu partinin faaliyetlerine son verildiği gibi parti liderleri de casusluk suçlaması ile mahkum edildi[114]. İran'ın Azerbaycan üzerindeki faaliyetlerinin başarısızlığının bazı nedenleri vardır. Öncelikle Azerbaycan'da siyasal İslam'ın tarihsel kökleri mevcut değildir. Bir buçuk asırdan fazla Rusya etkisinde geçiren Azerbaycan toplumu Sovyet döneminde sekülerleştirilmiştir. Azerbaycan'da oluşan yaşam biçimi İran toplumundan oldukça farklıdır. İki ülke arasında Azerbaycan'ın bölünmüşlüğü sorunu ve "Birleşik Azerbaycan" ideali Azerbaycan'ı İran'dan ayrıştıran faktörlerdir. İran'ın Azerbaycan üzerindeki girişimlerinin başarı şansı imkansız olmasa da çok zayıftır.

İran, Azerbaycan ile ilişkilerinin bu denli bozulması karşısında Hazar'ın hukuki statüsü ile uluslararası konsorsiyumun faaliyetlerinin meşruluğunu tartışmaya açtı. İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve dolayısıyla da ortak kullanım prensibine göre kullanılması

[111] Gültekin Habibli, a.g.e., s. 82.
[112] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat Bakü, 05 Haziran 2017.
[113] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, a.g.e., s. 235.
[114] Arif Yunus, "Azerbaijan between America and Iran", *Russia in Global Affairs*, Vol. 4, No. 3, 2006, s. 115.

gerektiğini ve kıyıdaş devletlerin tek taraflı kullanım haklarının olmadığını iddia etmekteydi[115]. İran, Rusya ile işbirliğine giderek Kasım 1995'te ortak bir bildiri yayınladı. Bu bildiride Hazar'ın kaynaklarının bütün kıyıdaş devletlerin katıldığı uluslararası hukuka uygun olarak kullanılması gerektiği ileri sürülmüş, İran ve Rusya, kıyıdaş devletlerin Hazar'ın kaynaklarını tek başına kullanmalarını kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. İran aynı zamanda Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında en kısa, en güvenli ve en az maliyetli güzergahın kendi üzerinden geçecek yolun olduğunu iddia ederek, bu kaynakların İran üzerinden Basra Körfezi'ne taşınmasını istemiştir. Ancak, İran'ın bu düşüncesi ABD ve Batı'nın İran'ı izole etme politikasının gereği İran'ın alternatif bir güzergah olmasını engellemiştir.

Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarının tespit edilmesiyle statü konusunda kıyıdaş devletlerin politikalarında da değişimler olmuştur. Rusya, kendi sektöründe önemli miktarda kaynak tespit ettikten sonra Hazar politikasında değişiklik yapmıştır. Haziran 1998'de Kazakistan ile Ocak 2001'de Azerbaycan ile deniz tabanı varlıklarının paylaşımında anlaşmıştır[116]. İran yönetimi bu durum karşısında yalnız kalmış ancak Hazar'ın statüsü konusunda kendi tezinde ısrar etmektedir. İran'ın Hazar ile ilgili tutumu Temmuz 2001'de Azerbaycan ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın kendi sektöründe olduğunu söylediği Alov-Şark sahalarında araştırma yapan British Petrol'e ait Geofizik-3 ve Elif Hazıyev araştırma gemisini İran kendi karasularında olduğu gerekçesi ile savaş gemileri ve uçaklarıyla çekilmeye zorlamıştır[117]. İran uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlale devam etmesi iki ülke ilişkilerinde gerginliği tırmandırmıştır[118]. Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermek için 25 Ağustos 2001'de Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Bakü'ye yaptığı ziyarette, Türk Yıldızları'nı kendisine eşlik ettirmesi, İran'a karşı Azerbaycan'a verilen destek olarak yorumlanmıştır[119]. Cabbarlı'ya göre bu durumun İran üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve

---

[115] Ali A. Jalili, "The Strategic Partnership of Russia and Iran. From Parameters", Winter 2001, s. 103. http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/01winter/jalali.pdf (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

[116] Ali A. Jalili, a.g.e., s. 103.

[117] Musa Qasımlı, Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti 1991-2003, I. Hisse, Mütercim, Bakı 2015, s. 599, Əli Həsənov, a.g.e., s. 121., a.g.e., s. 121.

[118] Emil Souleimanov, Ondrej Dırtych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Vol. 14, No. 2, 2007, s. 105.

[119] Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Yeni Azerbaycan Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Prof. Dr. Hikmet Babaoğlu ile mülakat. Bakü, 09 Haziran 2017.

İran, Azerbaycan'a karşı daha temkinli davranmaya başlamıştır[120]. İki ülke arasında tırmanan gerginlik, Azerbaycan ile ABD arasında güvenlik içerikli ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Azerbaycan ve ABD Hazar'daki petrol ve doğal gaz platformlarının güvenliğini sağlamak için ortak çalışmalar yapmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Azerbaycan'ın ABD'yi desteklemesi ve Afganistan harekatı için destek olacağını açıklaması Azerbaycan-ABD ilişkileri için uygun bir zemin hazırlamıştı[121]. Azerbaycan-ABD yakınlaşması, bu dönemde ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunacağı tartışmaları nedeniyle İran tarafından yakından izleniyordu. İki ülke ilişkilerinde yaşanan işbirliği Azerbaycan üzerinden İran'a müdahale düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur[122].

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerinin son aşaması Aliyev'in 18-20 Mayıs 2002'de İran ziyareti olmuştur. Ziyaretin ilk günü yapılan görüşmelerde "Siyasi Sözleşmesi" dahil birçok anlaşma imzalanmıştır. "Siyasi Sözleşme", iç işlerine karışmamayı ve yabancı bir devletin saldırısına ya da herhangi bir müdahalesine izin verilmemesini içermekteydi[123]. İran, bu sözleşme ile 11 Eylül sonrası gelişen Azerbaycan-ABD ilişkilerinin kendisine yönelik bir müdahale ihtimalinin önüne geçmiş oluyordu. Görüşmelerde Hatemi, Hazar sorununun kıyıdaş devletler arasında karşılıklı anlayış ve dayanışma ile çözülme ulaştırılmasını belirtmiştir[124]. İki liderin yaptığı ortak basın toplantısında İranlı bir gazetecinin Aliyev'e sorduğu "Mazandaran Denizi'nin statüsü ne olacak?" sorusu Aliyev'in tepkisine neden olmuştur. Hazar Denizi'nin "Mazandaran'' olarak isimlendirilmesine kızan Aliyev, "Dünya haritasında Mazandaran gölü adlı bir göl yoktur ve eğer böyle bir göl İran arazisindeyse ben onu tanımıyorum belki bana tanıtabilirsiniz. Siz İran'da böyle yeni adlar icat etmekle bizim Hazar etrafında yaptığımız görüşmelere engel oluyorsunuz. İran'ın dahilinden bir kenara çıkın, dahilinde kalsanız bir

[120] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat, Bakü, 05 Haziran 2017.
[121] Fuad Çıraqov, "Azərbaycan-Amerika Birləşmiş Ştatları Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 381.
[122] Bayram Sinkaya, a.g.e., s. 247.
[123] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Siyasi Əlaqələrinin Hazırkı Durumu və Perspektivləri", *Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Redaktorlar: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 5.
[124] Musa Qasımlı, a.g.e., s. 215.

şey çıkmayacak"[125] sözleri ile tepkisini dile getirmiştir. Hatemi'nin "tamam bundan sonra Hazar diyelim" sözlerine Aliyev, "zaten hep Hazar'dı" şeklinde cevap vermiş ve daha sonra konu kapatılmıştır[126]. Nazım Cafersoy'un da işaret ettiği üzere bu olay Azerbaycan-İran ilişkilerindeki gerginliğin yalnızca Elçibey dönemine has olmadığını, İran-Azerbaycan ilişkilerinde farklı çıkar algıları ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik tehdit algısı gibi daha yapısal nedenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim, Elçibey'in yönetiminin sonlanarak Aliyev'in iktidara gelmesiyle sorunlar ortadan kalkmamıştır[127].

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Hazar Denizi gibi sorunlu alanların olmasının yanında ileride gerçekleştirilecek olan projelerin de adımları atılmıştır. Aliyev'in ziyaretinde birçok üst düzey temsilci ile görüşmeler yapıldı. Bunlardan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ile yapılan görüşmede Harrazi, (daha sonra gerçekleştirilecek olan) Bakü-Astara karayolunun, Astara (Azerbaycan)- Astara (İran), Astara-Kazvin demir yolunun açılmasının her iki ülke ve bölge için çok önemli olacağını ifade etmiştir[128]. Kuzey-Güney nakliyat güzergahının halkaları sayılan bu projelerin gerçekleşmesi Azerbaycan'ın içinde bulunduğu dönem bakımında son derece önemliydi. Bu projeler Azerbaycan için olduğu kadar İran için de önemliydi. 11 Eylül sonrası İran'ın ABD tarafından çevrelenmesinin ve izolasyonunun aşılmasına hizmet edecek bu projeler İran tarafından desteklenmiştir.

3.3 Sonuç

Çalışmanın tarihi arka planının ele alındığı bu bölümde Azerbaycan ve İran topraklarının tek bir yönetim tarafından idare edildiği Safeviler'den başlamak üzere iki ülke ilişkilerinin tarihi seyri ele alınmıştır. Devletlerin güçlerinin değişimine bağlı olarak bölgede sınırların sürekli değiştiği görülmektedir. Tarihi Azerbaycan toprakları üzerindeki mücadele, sadece bölgenin önemli güçleri arasında olmamış, bölge dışı güçlerin de mücadelesine konu olmuştur. 1828 Türkmençay Antlaşması'na kadar günümüz Azerbaycan ve İran topraklarının tek bir yönetim altında olduğu dönemlerde bölge Çarlık Rusya, İran ve Osmanlı devletleri arasında mücadeleye sahne olmuştu. Azerbaycan bölgesinin İran olarak kabul edilen topraklardan farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

---

[125] "Heydər Əliyev İranlılara Xəbərdarlıq Edir Tarix və Coğrafiyani Təhrif Etməkdən Əl Çəkin", https://www.youtube.com/watch?v=Bi6JmTXkFXg (Erişim Tarihi: 05.02.2016).
[126] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, a.g.e., s. 604.
[127] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.
[128] Musa Qasımlı, a.g.e., s. 602.

Safeviler güçlenip genişledikçe devletin merkezini güneye Fars nüfusun yoğun olduğu bölgelere taşımıştı. "Büyük" olarak bilinen Şah I. Abbas (1588-1629) 1590'larda başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşıdıktan sonra Azerbaycan bölgesini "Azerbaycan Vilayeti" olarak Beylerbeyi statüsüne getirmesi bu bölgenin İran'dan farklı bir isimle anıldığını bu tarihte belgelemektedir. Ayrıca bu düşünceyi destekleyecek diğer bir husus da, İran'da merkezi iktidarın zayıflamasına paralel olarak günümüz İran sınırlarında olan Azerbaycan coğrafyası da dahil tüm Azerbaycan'da farklı yerel otonomilerin oluşmaya başlamasıdır. Hanlıklar dönemi denilen bu dönemde buradaki yerel yöneticiler bir taraftan Çarlık Rusya ile ilişkiler ve yazışmalar gerçekleştirirken diğer taraftan İran merkezi gücü ile ilişkiler kurmuşlardır. İran'da merkezi hükümetin güçlendiği dönemler ve Çarlık Rusya'nın bölge üzerinde etkisinin artması bu otonomilerin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

19. yüzyıl boyunca Azerbaycan ve İran toprakları da dahil tüm Kafkasya ve Orta Asya bölgesi, uluslararası sistemin büyük güçlerinden İngiltere ve Rusya arasında "Büyük Oyun" olarak isimlendirilen bir mücadele alanına dönüştü. 1815 Viyana Düzenlemeleri sonrasında Fransa'nın gücünü zayıflatan İngiltere ve Rusya bölge kaynaklarını ele geçirmek için büyük bir mücadele içerisine girmiştir. Bu yüzyıl boyunca devam eden klasik güç dengesi politikası, Rusya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ve Almanya arasında devam eden güç yarışı nedeniyle sona ermiştir. 20. Yüzyılda petrolün önem kazanmasıyla birlikte Azerbaycan ve İran günümüze kadar devam eden bir mücadelenin merkezi haline geldi. Uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının ortadan kalkmasıyla birlikte bölge üzerindeki mücadeleye ABD, AB, Çin, Hindistan, Japonya gibi küresel ve bölgesel aktörlerin katılımıyla bölge üzerindeki mücadele, 19. Yüzyıldaki "Büyük Oyunu"a atfen "Yeni Büyük Oyun" olarak isimlendirilmiştir. Dolayısı ile iki ülke ilişkileri uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerin etkisiyle devam etmiştir.

Çarlık Rusyası'nın çöktüğü geçiş döneminde 1918-1920 arasında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan kısa süre sonra SSCB içerisinde yerini almış ve dış politikası Moskova tarafından belirlenmişti. Soğuk Savaş dönemi boyunca da Azerbaycan-İran ilişkileri bu çerçevede devam etmiştir. SSCB'nin güç kaybetmesiyle uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı değişime uğramış ve ABD liderliğinde tek kutuplu bir yapı oluşmuştur. Bu dönemden sonra Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Ancak, 1979 sonrası İran'ın uluslararası sistemde aldığı konum ve Azerbaycan'ın ortaya koyduğu yeni

dış politika yaklaşımı iki ülke ilişkilerinin çok farklı düzlemlerde konumlanmasına neden olmuştur.

Hem Azerbaycan'ın hem de İran'ın uzun yıllar farklı sosyopolitik süreçlerden geçmesi iki ülke arasındaki mevcut sorunlu alanlarda yaklaşım farklarına neden olmaktadır. Uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler üzerinde oluşturduğu güvenlik krizleri her iki ülkenin güvenlik öncelikli politikalar izlemelerine neden olmuştur. Her iki ülke topraklarının bir çok kez işgal edilmesi ya da işgal tehdidi altında kalması, beka sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ile karşı karşıya kalınan beka sorunu, her dönem için Azerbaycan dış politikasının temel bir parametresine dönüşmüştür.

1990'larda bölgede Rusya ve İran'ın güçlerinin zayıflaması sonrasında ABD'nin uluslararası sistemi tek başına konsolide etmesi ile Azerbaycan tarihsel olarak sorunlu olduğu bu iki ülkeye karşı ABD ve Batı yönelimli politika değişimine gitmiştir. Sisteme hakim olan anarşi, bölgede dondurulmuş sorunların yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neorealizmin öngörülerini doğrular nitelikte sistemde meydana gelen değişimler devletlerin dış politikalarını da etkilemiştir. Azerbaycan ve İran'ın yüz yüze kaldıkları beka sorunu daha güvenlikçi politikalar izlemelerine neden olmuştur.

ABD'nin bölgeye müdahalesinin bölgesel güç denkleminde oluşturduğu kaymalar ve Azerbaycan'ın Rusya ve İran'ı görmezden gelen yaklaşımı dış politikada olumsuz çıktılar alınmasına ve ülkede iktidar değişimine neden olmuştur. 1993'te iktidara gelen Haydar Aliyev bölgesel güç denklemine dikkat eden ve "Dengeli Dış Politika" olarak adlandırılan bir dış politika izlemiştir. Bu politika, Azerbaycan'ın küçük güç kapasitesi nedeniyle bir tercihten ziyade zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 1990 sonrası sistemde meydana gelen yapısal değişimler, devletlerin kapasiteleri arttığı sürece devam etmektedir. Bölgede diğer aktörlerin kapasitelerinin artmasına bağlı olarak neorealizmin hipotezlerini doğrular bir biçimde Azerbaycan dış politikasında da değişimler yaşanmakta ve bu durum devam etmektedir. Sisteme hakim olan anarşi, İran'a yönelik sert söylemleri olan Elçibey yönetiminde olduğu gibi politikanın diğer araçlarını daha yetenekli kullanan Haydar Aliyev iktidarı döneminde de iki ülke ilişkilerinin çatışma zemininde devam etmesine neden olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI SİSTEMİN AZERBAYCAN-İRAN DIŞ POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Uluslararası sistemin Azerbaycan ve İran dış politika davranışları üzerinde etkilerinin tartışılacağı bu bölümde, sistemin bir etkisinin olup olmadığı sorgulanacaktır. Uluslararası sistemi etkileme kapasitesi bakımından ABD'nin bölgesel politikalarının sistemin diğer aktörleri üzerinde ne türden değişimlere neden olduğu incelenecektir. Kapasite bakımından uluslararası sistemin en güçlü aktörü olan ABD ile Azerbaycan ve İran'ın ilişkileri güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar bağlamında ele alınacaktır. Neorealist teoriye ekonomik faktörlerin de dahil edilmesi teorinin kapsama ve açıklama gücünü artırmaktadır. Ayrıca üçüncü taraflar ile ilişkilerin ele alınması, çalışmanın birinci bölümünde ele alınan küçük güçler ve bölgesel güçlerin dış politika davranışlarına uyumlu olup olmadığının da test edilmesine yardımcı olacaktır.

Soğuk Savaş döneminde SSCB ile mücadele ederek 1990'ların başında uluslararası sistemin en önemli aktörüne dönüşen ABD, tüm dünya üzerinde hakimiyetini kurmaya çalışıyordu. Kimilerince "Tarihin Sonu" olarak tarif edilen bu dönemde ABD'nin küresel ve bölgesel politikalarının bu coğrafyalarda bulunan tüm aktörleri etkilediği için, bu bölgelerdeki aktörlerin ABD ile geliştirecekleri ilişkiler önemliydi. ABD'nin uluslararası sistemi etkileme kapasitesi bakımından en önemli aktör olması ve özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi düzenleyici etkisi nedeniyle çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan ve İran'ın ABD ile ilişkileri incelenecektir. Azerbaycan ve İran'ın sistemin en önemli aktörünün uluslararası sistemde aldığı konum karşısında aldıkları pozisyon bu devletlerin dış politikalarının seyrini de etkileyecektir.

4.1 Uluslararası Sistemin Azerbaycan Dış Politikasına Etkisi

Azerbaycan dış politikası üzerinde uluslararası sistemin etkisinden bahsetmek ancak Soğuk Savaş sonrası Azerbaycan'ın bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme katılmasıyla mümkün olmuştur. Azerbaycan bağımsızlık sonrası uluslararası sistemin egemen ve eşit bir aktörü olarak kendi iradesi ile dış politika yaklaşımı geliştirmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsız bir aktör olarak uluslararası sisteme eklemlendiği konjonktür, uluslararası sistemde yapısal değişimlerin yaşandığı bir döneme denk

gelmiştir. ABD, 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasıyla uluslararası sistemde hegemonyasını ilan etmiştir. Körfez Savaşı ile Ortadoğu'daki çıkarlarını güvence altına alan ABD, daha sonra Hazar Havzası enerji kaynakları üzerinde politikalar geliştirmeye başlamıştır. Azerbaycan, Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynakları yanında bölgenin Batı'ya çıkış kapısı olması bakımından ABD başta olmak üzere küresel ve bölgesel aktörlerin üzerine eğildiği ülkelerden biri olmuştur.

İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması bu dönemde dondurulmuş bir çok sorunlu alanın çatışma alanına dönüşmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın, bağımsızlığının ilk yıllarında Ermenistan ile yaşadığı savaş ve toprak kayıpları onun dış politikasının en önemli parametresine dönüşmüştür. Çünkü devletler için en temel amaç hayatta kalma yani bekadır. Azerbaycan, dış politikasında Ermenistan faktörü ilk sırayı alırken diğer aktörlerin Ermenistan ile ilişkilerine de dikkat etmektedir. 1994 sonrasında enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan anlaşmaların yapılması ile enerji ve enerjinin güvenliği dış politika için yeni ve önemli bir parametre olarak ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemin diğer aktörlerinin bölgede elde etmek istedikleri çıkarları çerçevesinde gelişen ilişkiler ağı, Azerbaycan için çok hassas bir durum ortaya çıkarmıştır.

ABD'nin 1979 sonrası süreçte İran ile çatışma eksenli ilişkileri Azerbaycan'ın ABD ve Batı yönelimli politikaları ile birlikte düşünüldüğü zaman kaçınılmaz olarak Azerbaycan-İran ilişkilerinin de çatışma eksenli ilerlemesine neden olmaktadır. Azerbaycan'ın mevcut sorunları bu ilişki biçiminin devamını sağlamaktadır. Uluslararası sistemin tek bir gücün denetiminden çıkması ve Çin, Rusya, İran, Hindistan, AB, Türkiye gibi sistemin diğer aktörlerinin güçlerinin artması Azerbaycan'ın dış politikasında ABD ve Batı'yı önceleyen politikalardan uzaklaşıp daha dengeli bir politika izlemesini sağlamıştır.

4.1.1 Azerbaycan'ın ABD ile İlişkileri: "Yeni Dünya Düzeni" ve Azerbaycan

Soğuk Savaş'ın sonası uluslararası sistem yeniden oluşmaya başladı. Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran iki kutuplu yapı sona ermiş, uluslararası sistem Batı dünyası ve onun liderliği konumunda olan ABD önderliğinde yeniden yapılanmaya başlamıştır[1]. İki kutuplu yapının ortadan kalması ile oluşan bu yeni sisteme *Yeni Dünya Düzeni*

[1] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrasında "Yeni Dünya Düzeni", *Akademik Bakış*, Sayı: 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, http://www.akademikbakis.org/eskisite/17/2yenidunya.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

denilmiştir[2]. Yeni dönemin ilk ciddi sınavı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali olmuştur. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere tüm ülkeler Kuveyt'in işgaline karşı çıkmaktaydılar. İşgalin başından beri BM Güvenlik Konseyi'nde işgali kınayan ve Irak'ın işgali sonlandırması yönünde kararlar alınmaktaydı. Uluslararası kamuoyunun bu denli birleşmesi George H. W. (Baba) Bush döneminde "Yeni Dünya Düzeni" söyleminin ortaya atılmasını sağlamıştır[3]. Bush'a göre, Körfez Krizi ne kadar tehlikeli olursa olsun aynı zamanda eşine az rastlanır bir işbirliği fırsatı da sunmaktaydı. Terör tehdidinden uzak, adaleti ve barışı sağlamak adına çok daha güvenli bir "Yeni Dünya Düzeni"ne vurgu yapan Bush, dünyanın bütün halklarının barış ve zenginliği bölüşür bir biçimde yaşayabileceğini söylüyordu. Yeni oluşturulan dünya düzenindeki kendi yerlerine de değinen Bush, uluslararası sistemde yaşanan bu dönem gelişmelerin gösterdiği gibi ABD'nin gücünü ikame edebilecek bir gücün olmadığını kanıtladığını söylüyordu[4]. ABD'nin sorunu bu şekilde ele almasının altında yatan esas neden ise farklıydı. Dünyada barış ve adaletin tesisinden ziyada Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i ele geçirmesi ve Körfez'e hakim olması, dünya petrol rezervlerinin %40'ını eline geçirebileceği anlamına geliyordu. ABD'nin İran'a karşı şimdiye kadar görmezden geldiği Irak artık ABD ulusal çıkarları için tehdit oluşturmaya başlamıştı.

İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi yerini yeni politikalar ve yaklaşımlar gerektiren yeni anlaşmazlıklar, rekabet alanları ve tartışmalara bırakmıştır. Soğuk Savaş dönemine hakim olan ideolojik tartışmaların yerini yeni aktörlerin farklılaşan çıkarlarının neden olduğu jeopolitik anlaşmazlıklar almıştır. SSCB'nin dağılması sonrasında iç sorunları ile mücadele eden Rusya, 1993 sonrasında *Yakın Çevre Politikası* ile eski Sovyet coğrafyasına müdahale etmeye başladı. Uluslararası sistemde kısa süren dönem, yerini yeniden güç mücadelesine bıraktı. Mücadelenin ana konusu ise en başta petrol ve doğalgaz kaynakları olmak üzere diğer zengin yer altı kaynakları olan bölgeler ve bu bölgelerdeki ülkeler olmuştur.

1991 yılında Irak'a müdaha eden ABD, Orta Doğu petrol bölgelerinin güvenliğini sağladıktan sonra Sovyet sonrası açılan yeni enerji bölgeleri üzerinde politikalar

---

[2] Zbigniew Brzezinski, *Stratejik Vizyon, Amerika ve Küresel Güç Buhranı,* Timaş Yayınları İstanbul, 2012, s. 133.

[3] Ferhad Pirinççi, "Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori ve Pratik*, (Ed. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 85; Steven W. Hook; John Spanier, *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*, (Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı), İnkılap Yayınları, İstanbul 2014, ss. 212-216.

[4] Ferhad Pirinççi, a.g.e., s. 85.

oluşturmaya yönelmiştir. Bu bölgelerin en önemlilerinden birisi de Hazar havzasıdır. Hazar havzası hidrokarbon kaynaklarının zenginliği yeni bir mücadele alanına dönüşmüştür.

1998 yılında ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Hazar Havzası'nın 200 milyar varillik petrol rezerviyle ABD'nin çıkarları için çok hayati bir öneme sahip olduğunu söylüyordu[5]. Bu nedenle ABD bölgeye özel bir önem vermeye başladı. ABD'nin bölgeye ilgisi Rusya ve İran gibi bölgesel aktörlerin bölge ülkelerine yönelik politikalar üretmelerine neden olurken bu durum bölge üzerinde güç mücadelesinin de önünü açmıştır. Böylece bölge, daha önce görülmediği ölçüde yeni aktörlerin ilgi alanına dönüşmüş ve çok farklı çıkarların kesiştiği bir merkez haline gelmiştir.

4.1.1.1 Güvenlik Bağlamında ABD ile İlişkiler

İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi yeni bölgesel güç boşluklarının ve yeni çatışma alanlarının ortaya çıkmasına neden oldu. Soğuk Savaş süresince kontrol altına alınan etnik ve dini çatışmalar *Yeni Dünya Düzeni* ile birlikte yeniden ortaya çıktı[6]. Güç boşluğunun çarpıcı bir şekilde yaşandığı bir coğrafya olarak Güney Kafkasya bölgesi de etnik çatışma alanlarının bu dönem için önemli bir örneği olmuştur. Soğuk Savaş süresince dondurulmuş olan Azerbaycan-Ermenistan çatışması SSCB'nin ortadan kalkması ile yeniden ortaya çıktı. Uluslararası sistemin bir ayağında meydana gelen bu çöküş, yeni aktörleri ortaya çıkarırken aynı zamanda bu aktörlerin anarşik uluslararası sistem içerisinde beka saikiyle politikalar üretmelerine neden olmuştur.

Uluslararası sistemde yeniden yapılandığı bu dönemde Azerbaycan bağımsız bir aktör olarak ortaya çıkarken Ermenistan ile yaşadığı çatışma onun iç ve dış politikası üzerinde de etkilerde bulunmuştur. Kenneth Waltz'ın ileri sürdüğü gibi "Anarşik bir düzlemde eylem ilkesi zorunlu olarak kendine yardımdır"[7]. Azerbaycan bu ilkeye göre kurduğu ittifaklar ve sahip olduğu kaynaklar vasıtasıyla gücünü artırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bağımsızlığının ilk yıllarında yaşadığı çatışma onun dış politikasının temel eksenini belirlemiştir. Güvenlik kaygısı ve hayatta kalma, Azerbaycan'ın gücünü artırmasının temel motivasyonuna dönüşmüştür.

---

[5] Ahmet Öztürk, "Enerji Sorunu ve Amerikan Dış Politikası", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori ve Pratik,* (Ed. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), Nobel Yayınları, İstanbul 2011, s. 446.
[6] Steven W. Hook; John Spanier, a.g.e., s. 211.
[7] Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi* (Çev. Osman S. Binatlı), Phoenix Yayınları, Ankara 2015, s. 140.

Daha önce de vurguladığımız üzere, Ayaz Muttalibov'un Batı'yı görmezden gelen Rusya'yı önceleyen tek yönlü dış politika anlayışı[8] ve Elçibey'in reel politiği yadsıyan idealist söylemleri uluslararası sistemi okumadaki yetersizlikleri Azerbaycan'ın yüz yüze kaldığı sorunların çözümünü zorlaştırmıştır. Elçibey'in bölge ülkelerinden Rusya ve İran'a karşı kullandığı retorik, Azerbaycan'ın mevcut kapasitesi ile çözemeyeceği sorunlar ortaya çıkardı. Bu durum dış politikada özellikle Karabağ sorununda toprak kayıplarına neden olurken iç politikada da iktidarın el değiştirmesine neden olmuştur. Her iki iktidar döneminde de reel politiğin ve güç dengesinin dayatmaları Azerbaycan'da iktidarı değiştirmiştir.

SSCB'nin dağılması sonrasında kapasitesi önemli ölçüde azalan Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde politikalar üretmesi bir süre mümkün olmamıştır. 1993 yılında bölge için ilan ettiği *Yakın Çevre Doktrini* Rusya'nın bölgeye olan ilgisini yeniden artırırken, bölgedeki güç yarışını başlatmıştır. Uluslararası sistemin en önemli gücüne dönüşen ABD'nin bölge enerji kaynakları üzerindeki politikaları bu güç yarışının temel dinamiğini oluşturmuştur. Azerbaycan'da 1994'te iktidara gelen Haydar Aliyev, ülkenin dış politika yaklaşımını bu güç yarışına uygun olarak inşa etmiştir. *Dengeli Dış Politika* olarak ifadesini bulan bu yaklaşım 2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev dönemi dış politikasının da temel yaklaşımı olmuştur.

Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a yönelik Rusya'nın açık İran'ın üstü örtülü olarak destekleyici tutumu Azerbaycan'ın güvenlik algılamalarında ve önlemlerinde önemli kırılmalara neden oldu. Bu nedenle Azerbaycan, Mart 1992'de NATO ile görüşmelere başladı. Görüşmeler neticesinde Azerbaycan 4 Mayıs 1994 tarihinde NATO ile "Barış İçin Ortaklık Belgesi"ni imzaladı[9]. Azerbaycan için bu birkaç bakımdan önemliydi. Öncelikle, yeni kurulan devlet uluslararası kurumlar ile işbirliğine önem vermekteydi. İkincisi, Azerbaycan'ın çok taraflı uygulamaya çalıştığı politikaların gereği ama en önemlisi, Karabağ sorununda ve diğer mevcut sorunların üstesinden gelmede başta ABD olmak üzere diğer aktörlerin ilgisini ve desteğini sağlamaya çalışmaktı. Haydar Aliyev Brüksel'de verdiği beyanatta, bu işbirliğinin, hem Azerbaycan'ın Batı demokrasisine kavuşması, hem de NATO ile işbirliği yaparak bölgede savaşın durması ve istikrarın sağlanması,

[8] Hikmət Babaoğlu, *Xarici Siyasət*, Elm, Bakı 2019, s. 146.
[9] R.Ə.Şükürov, "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində Döyüşün və Döyüşə Hazırlığın Yüksəldilmesi Prosesində Əməliyyat İmkanları Konsepsiyası Proqramının Tətbiqi", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-Praktik Jurnal*, No: 1(1), Bakı, 2015, s. 44.

Azerbaycan-Ermenistan arasında barış ve iyi komşuluğun tesis edilmesi bakımından önemli olduğunu ifade etmiştir[10]. Ayrıca Azerbaycan, NATO'nun lideri konumundaki ABD ve Türkiye ile geliştirdiği ilişkilerle askeri yeteneklerini geliştirmeyi ve savunma sanayisini oluşturmayı da hedeflemektedir. Böylece bu dönem için en sorunlu iki ülke olan Rusya ve İran'ın kendisine yönelik olumsuz politikaları engellenmiş olacaktı[11]. Ali Hasanov'a göre, Azerbaycan'ın NATO ile gelişen ilişkilerini ulusal çıkarları için olumsuz değerlendiren Rusya ve İran'ın gösterdiği tepkisel tutum bu durumu kanıtlamaktadır.

Uluslararası sisteminin çatışmacı yapısına önemli derecede etkisi bulunan "11 Eylül" sonrasında ABD'nin Afganistan'a ve Irak'a müdahale etmesi, Rusya'nın 2008 Gürcistan, 2014 Ukrayna müdahalesi ve günümüzde devam eden Suriye sorunu uluslararası sistemin anarşik yapısını ortaya koyarken, bölge ülkelerinin dış politikalarında güvenlik merkezli anlayışları daha da pekiştirmiştir.

Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması, Güney Kafkasya bölgesinde sınırların güç kullanılarak değiştirilebileceği düşüncesini ortaya çıkardı. Güney Osetya ile Abhazya'nın merkezi hükümet ile çatışarak Rusya'nın desteği ile Gürcistan'dan ayrılması Azerbaycan'da kaybedilen toprakların savaş yolu ile tekrar kazanılacağı düşüncesini güçlendirmiştir. Ermenistan'ın uzlaşmaz tavrı bu düşünceyi bir seçenek haline getirmektedir. Azerbaycan bu amaçla 8 Haziran 2010'da bölgesel ölçekte büyük ilgi uyandıran 2007 *Milli Güvenlik Strateji Belgesi'*nin tamamlayıcısı olarak *Askeri Doktrin'*ini ilan etti. ABD'nin Afganistan'a müdahalesinde lojistik üssü olarak Azerbaycan hava sahasını kullanması ve bu dönemde ABD ile İran arasındaki gerginlik, Askeri Doktrin üzerindeki tartışmaları artırmıştır. Çünkü, *Doktrin* üzerinde yapılan değerlendirmelerde iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi, ilk defa güvenlik koşullarının değişmesi durumunda Azerbaycan'da yabancı askeri üs ve silahlı birliklerinin konuşlandırılabileceği maddesi, diğeri ise Karabağ sorununun çözümünde, savaş seçeneğinin kaçınılmaz olması durumunda askeri müdahalede bulunalabileceği ibaresidir. Ermenistan yönetimi bu durumun gelecekte Türkiye'nin askeri gücünün Azerbaycan'da yerleştirilmesinin önünü

[10] E.Z.Nəsirov, X.İ. İskəndərov "Ulu Öndər Heydər Əliyev'in NATO Siyasəti", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal*, Cild: 2, No: 1, Bakı, 2016, s. 113.
Eyüp Zengin, Said Tosun, "Barış İçin Ortaklık Programı Çerçevesinde Azerbaycan-NATO İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 1, 2014, s. 46.
[11] Almaz Əliyeva, *NATO'da Hərbi-Siyasi İslahatlar və Azərbaycan Respublikası*, MMC, Bakı 2012, s. 121, Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 451.

açacağı ve bunun da anayasaya aykırı olduğu iddiasında bulunmuştur[12]. Hatem Cabbarlı'da bu maddenin sürekli olarak yürürlükte kalmayabileceğini, özellikle Türkiye'ye yönelik olarak ileride kaldırılabilmesinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmektedir[13]. Uluslararası sisteme hakim olan anarşinin güvenlik kaygılarını artırması Azerbaycan'ın güvenlik amaçlı kararlar almasına neden olmuştur. 2007 yılında ilan edilen *Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi* ve 2010 yılında kabul ettiği *Askeri Doktrin* bu politikaların hayata geçirilmesi amacının sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

Devletlerin kendine yardım ilkesine dayalı olarak, çabalarının bir kısmını kendi güçlerini artırmak için değil, kendilerini diğer devletlere karşı koruyabilmek için savunma seçeneklerini artırmak amacıyla harcarlar[14]. Azerbaycan, bu amaç doğrultusunda savunma harcamalarını önemli ölçüde artırmaktadır. 2011'de bir önceki yıla göre Azerbaycan'ın askeri harcamaları %90 artarak 3 milyar dolar olmuştur. Bu miktarın GSMH'ya oranı %4,72'dir. 2012'de bütçenin %14,8'ini savunma için ayırmıştır. 2013'te 3,4 milyar dolar, 2014'de ise 3,8 milyar dolar olmuştur. Azerbaycan, 2015 yılında devlet bütçesini bir önceki yıla göre %27 artırarak 4,8 milyar dolara yükseltmeyi hedeflemiştir. Bu miktarda özellikle çatışma halinde olduğu Erivan yönetiminin 3,2 milyar dolarlık bütçesinin 1,5 katına tekabül etmektedir[15]. Azerbaycan 2016 yılında GSYİH'sının %5,8'ini ayırarak dünyada en yüksek askeri harcama yapan ülke sıralamasında 9. sırada yer almıştır[16]. 2017 yılında askeri harcamalara ayrılan miktar yaklaşık 1.77 milyar dolar ile devlet bütçesinin %15,9'una karşılık gelmektedir[17]. Ermenistan tarafında da askeri harcamalarda yüksek bir artış dikkat çekmektedir. 2019 SIPRI verilerine göre Ermenistan savunma harcamaları %33 artırmış durumdadır[18]. 2017-2018 Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı'nın 2020 için hazırladığı devlet bütçesi taslağında askeri harcamaların yaklaşık 2.266 milyar dolara

---

[12] Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 5. No: 9, 2010, s. 142.
[13] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat Bakü, 05 Haziran 2017.
[14] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 132.
[15] Elnur İsmayılov, "Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı", *Bilgesam Analiz/Kafkaslar*, No: 1179, 2015, s. 2.
[16] Max M. Mutschler, "Global Militarization Index 2016", s. 7. https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
[17] "Azerbaycan'dan Savunmaya Büyük Harcama", *Qırım Haber Ajansı*, 23 Mayıs 2018 http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/azerbaycan-dan-savunmaya-buyuk-harcama/170853/ (Erişim Tarihi: 11.06.2018).
[18] SIPRI YEARBOOK 2019, s. 7. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng.pdf (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

çıkarılması öngörülmektedir. Azerbaycan ile Ermenistan'ın savaş durumu devam ettiği sürece her iki ülkenin askeri harcamalara ayırdığı miktar sürekli artış gösterecektir[19].

4.1.1.2 Enerji Bağlamında ABD ile İlişkiler

Enerji, öncelikle ticaretin ve küreselleşmenin itici gücünü oluşturmaktadır. Ayrıca çevresel sorunlara da neden olarak küresel bir boyut taşımaktadır. Enerji kaynakları sanayileşmiş ekonomilerin devam ettirilmesi için vazgeçilmez niteliktedir. Dünyanın birçok bölgesinde sanayide yaşanan gelişmelere paralel olarak enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaç hızla artmaktadır. Bu ihtiyaç enerji kaynakları üzerindeki küresel ve bölgesel mücadeleyi her geçen gün artırmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi domine eden ABD, günümüzde de etkisini büyük oranda sürdürmektedir. Gelişmiş sanayi ülkelerinin enerji ihtiyaçlarının karşılanması için girişilen mücadele küresel ve bölgesel güç mücadelesinin de temel nedenidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde artan enerji ihtiyacı mücadeleyi artırırken enerji kaynaklarının elde edilmesi kadar bunların güvenli bir biçimde uluslararası piyasalara nakledilmesini de gündeme getirmiştir. Dolayısıyla "Yeni Dünya Düzeni" ile birlikte güvenliğin kapsamı genişlemiş ve "enerji güvenliği" kavramı da gündeme gelmiştir.

1900'lü yılların başından beri hız kazanan sanayileşme sonrasında artan enerji ihtiyacı enerjiyi stratejik bir meta olarak ortaya çıkarırken enerjinin dış politikanın bir unsuru haline gelmesine neden olmuştur. 1973 petrol krizi[20] sonrasında ABD ve Batılı ülkelere uygulanan ambargo petrolü ABD dış politika yapıcıları tarafından bir dış politika sorunu olmasının ötesine geçirmiştir. 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı'nın neden olduğu petrol arzındaki düşüşler sonrasında yükselen petrol fiyatları başta ABD olmak üzere uluslararası sistemin diğer aktörleri için yeterince ders niteliğinde gelişmeler olmuştur.

1973 petrol ambargosu ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nın neden olduğu küresel bazlı ekonomik gelişmeler petrol ile ABD dış politikasının iç içe geçtiğinin önemli işaretleri olmuştur. Nitekim, 1981'de Başkan Jimmy Carter'ın;

> Bir yabancı güç tarafından Basra Körfezi'nin kontrolüne yönelik olarak yapılacak bir girişim ABD'nin stratejik ve yaşamsal çıkarlarına karşı bir saldırı olarak algılanacak ve ABD tarafından askeri güç kullanımı da

[19] "Azerbaycan, 2020'de Askeri Harcamalarını Yüzde 20 Artıracak", *Qırım Haber Ajansı*, 21 Ekim 2019, https://qha.com.tr/haberler/azerbaycan-2020-de-askeri-harcamalarini-yuzde-20-artiracak/102311/ (Erişim Tarihi: 25.10.2019).
[20] Kenneth N. Waltz, a.g.e., s. 191.

dahil olmak üzere en sert biçimde karşılık görecektir21. şeklindeki ifadeleri bunu net olarak ortaya koymaktadır.

Sonraki yıllarda ABD dış politikasında petrolün önemi daha da artacaktı. Carter'dan on yıl sonra yaşanan Kuveyt'in Irak tarafından işgali sonrasında Başkan Bush, *"*Kuveyt'e yapılan saldırının kabul edilemeyeceği, dünyanın önemli petrol rezervlerinin kontrolünün Saddam Hüseyin'in eline geçmesinin Amerikan ekonomisi, yaşam tarzı ve özgürlüklerini tehdit ettiği*"*ni söyleyerek petrolün ABD açısından ne ölçüde önemli olduğunun altını çizmiş oluyordu[22].

1990'lı yıllarda ABD yönetimleri en fazla, ülkenin enerji güvenliğinin sağlanması üzerinde durmuşlardır. ABD ekonomisinin petrole bağımlılığının sürekli olarak artması bu yöndeki endişeleri daha fazla artırmıştır. Ortadoğu petrollerine bağımlılığın azaltılması ve kaynak çeşitliliğinin artırılması Amerikan yönetimleri için stratejik bir hedef haline gelmiştir. Dönemin ABD Enerji Bakanı F. Penny, tek bir kaynağa bağımlı olarak kalmak istemediklerini söylerken enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesinin gerekliğine işaret ediyordu[23].

Bu amaçla Washington yönetimi enerji güvenliğinin ve küresel ekonomik sistemin devamını sağlayabilmek için enerji kaynakları bakımından zengin bölgelere ve bu bölgelerdeki ülkelere yönelik politikalar geliştirmektedir. Soğuk Savaş sonrası Hazar Havzası üzerinde Sovyet kontrolünün ortadan kalkması bölgeyi ABD'nin gündemine getirmiştir. 1998'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Hazar Havzası'nın 200 milyar varillik petrol rezervleriyle ABD ve çıkarları için çok hayati bir konumda olduğunu söylerken bölgenin öneminin altını çizmekteydi[24].

Azerbaycan'ın Hazar Havzası kaynakları içerisinde petrol rezervlerinin toplam 7 milyar varil[25] olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, Nijerya'nın 36 milyar, Rusya'nın 79 milyar ve Kuveyt'in 104 milyar varil olan kaynakları ile karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ı rezerv bakımından dünya sıralamasında 19. sıraya yerleştirmekte ve ülkeyi nüfusuna göre

[21] Ahmet Öztürk, a.g.e., s. 439.
[22] Ahmet Öztürk, a.g.e., s. 400.
[23] Şatlık Amanov, *ABD'nin Orta Asya Politikaları,* Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007, s. 149.
[24] Ahmet Öztürk, a.g.e., s. 446.
[25] "Azerbaycan'ın Enerji Görünümü", Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Ekim 2014, s. 6.
https://hugepdf.com/download/download-as-pdf-hazar-strateji-enstits-5_pdf (Erişim Tarihi: 31.03.2018).

orta ölçekli bir petrol üreticisi ülke konumuna getirmektedir[26]. Azerbaycan'ın önemli diğer bir ihraç malı doğal gazdır. 2.8 trilyon kübic metre olan rezervlerinin yeni sahalarla birlikte artacağı tahmin edilmektedir[27]. Azerbaycan petrol ve doğal gaz rezervleri, ABD'nin enerji kaynaklarına verdiği önem dikkate alındığı zaman ona çok önemli bir yer sağlamaktadır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları, ABD'nin enerji talebini çeşitlendirme politikaları için uygun zemin hazırlamaktadır.

Azerbaycan petrolleri Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan taşıma koridorları ile taşınmaktaydı. 1937 yılında Azerbaycan petrol sanayisi SSCB petrol sanayi üretiminin %76'sını oluşturuyordu[28]. Sovyetler Birliği sonrası dünyanın gözü bu coğrafyaya özellikle de Azerbaycan petrollerine çevrilmişti. Sovyet teknolojisinin yetersizliği üretime ve üretilebilir kaynaklara yansıyarak azalmalara neden olmuştur. Azerbaycan'da petrol üretimi 1980 yılında 14,7 milyon ton iken 1990'da 12,5 milyon ton, 1995'te 9,2 milyon ton, 1996'da ise 9,1 milyon tona düşmüştür[29]. Petrol üretiminin azalmasına ek olarak taşıma koridorunun sadece Moskova üzerinden yapılabilmesi Azerbaycan için önemli kısıtlayıcı bir durumdu. Bu nedenle Azerbaycan yönetimi hem teknolojik yetersizliğini aşmak hem de Rusya dışında alternatifler oluşturmak için 20 Eylül 1994 tarihinde başını ABD'nin çektiği uluslararası petrol şirketleriyle "Asrın Anlaşması"nı imzaladı[30].

ABD'nin "Önce Rusya" (*Rusia First*) politikasında yaşanan değişimler bölgesel güç yarışını artırırken bölgede Amerikan politikaları ile uyumlu devletlerin önemini artırmıştır. Amerika'nın Hazar enerji kaynaklarına yönelik Rusya ile mücadele etmesine ek olarak İran'ın 1979 sonrası ABD ile ilişkileri yanında düşünüldüğünde Azerbaycan daha fazla önem kazanmaktadır. Bu durum enerji ve güvenlik konularını iç içe geçirmeye başlatmıştır. Çünkü enerji kaynaklarının üretilmesi kadar bu kaynakların güvenli yollardan taşınması da bölgesel çatışmalar dikkate alındığında önem kazanmaktadır. 1990'larda Rusya'nın Azerbaycan petrollerini kendi toprakları üzerinden taşıma çabalarının hız

[26] Ömer G. İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabetten İşbirliğine*, (Der. Tayyar Arı), MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 69.
[27] Statistical Review of World Energy 2020,| 69th edition, s. 32. https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).
[28] Nergiz Meherremova, Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, Bakü.
[29] Osman N. Aras, "Asrın Anlaşması" ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 30, 2006, s. 41.
[30] B.Ş. Quliyev ve Z.N. Nəcəfov, "Azərbaycan Respublikasının Milli Təhəllükəsizlik Siyasətinin Strateji Vektorları", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal*, Cild: 2, No: 1, Bakı, 2016, s. 124.

kazandığı bir dönemde Çeçenistan Savaşı'nın patlak vermesi ve sistemin dönem bakımından hegemon gücü ABD tarafından Rusya'nın Çeçenistan'da insan hakları ihlalleri yaptığı gerekçesiyle sürekli gündemde tutulması, petrol geçiş güzergahı olan Çeçenistan'ın bir savaş alanına dönüştürülmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Rusya'nın bu bölgeyi güvenli yapma çabası uzun bir süre ABD tarafından sabote edilmiş ve nihayetinde Azerbaycan'ın Doğu-Batı enerji naklinin iki önemli projesi olan BTC ve BTE boru hatlarının tamamlanması sağlanmıştır.

2000'li yılların başından itibaren Azerbaycan petrolünün taşınması üzerindeki Rusya'nın tekeli kırılmaya başlanmıştır. ABD, Rus güzergahına alternatif olabilecek projeleri desteklemeye başlamıştır. Bunun yanında Hazar enerji kaynaklarının İran üzerinden geçmesini sağlayacak alternatifleri de engellemiş ve bu politikalarında başarı elde etmiştir.

11 Eylül Olayları Washington yönetiminin Kafkasya ve Orta Asya Bölgesinde daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. ABD'ye yapılan terör saldırılarının failinin Afganistan'da konuşlanması ABD açısından bölge ülkelerinin öneminin daha net anlaşılmasını sağlamıştır. Terör saldırılarının ardından ABD'nin bölge ülkelerine ziyaretlerinin artması bunu göstermektedir. Afganistan'daki El-Kaide ve Taliban güçlerine karşı savaşta Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan savaş süresince kendi topraklarının kullanılmasına izin vermişlerdir[31]. Azerbaycan, ABD'nin bölgede varlığının artması için lojistik amaçla hava sahasını ABD'ye açmış ve teröre karşı mücadelede ABD'yi desteklemiştir[32].

ABD'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarını güvence altına almayı da hedefleyen bu müdahalesi Azerbaycan'ın enerji politikalarına uygundu. Enerji kaynaklarını Rus güzergahı dışından taşınması konusunda yeterince gücü olmayan Bakü yönetimi ABD'nin bölgede bu rolü üstlenmesinden memnun olmaktadır. Devletlerin kapasiteleri göz önüne alındığında bölgede büyük değişimler yaratacak ölçüde gücü bulunmayan Azerbaycan, küresel ve bölgesel güçler arasındaki yarışta kazanımlar elde etmeye çalışmaktadır. Bu politika sonuçları bakımından değerlendirildiğinde başarılı görülebilir.

[31] Şatlık Amanov, a.g.e., s. 225.
[32] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan-ABD Araştırmaları Bölümü uzmanı Fuad Çırağov ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

Bölgesel güç yarışının hız kazandığı Kafkasya'da Rusya güçlendikçe enerji nakil hatlarının güvenliği azalmaktadır. Ağustos 2008'de Gürcistan'ın işgali ve 2014 yılında Kırım'ın Moskova tarafından ilhakı enerji nakil hatlarının güvenliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Avrupa'nın gaz tedariğinde Rusya'ya bağımlılık enerji güvenliğinin önünde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ağustos 2008'de Azerbaycan, BTC'yi bir süreliğine kapatarak İran üzerinden petrol sevkiyatını gerçekleştirmiştir. Bu durum Bakü yönetimine, olası bir savaş durumunda enerji naklinin güvenli bir biçimde gerçekleştirilmesi için alternatif arayışların önemini düşündürmüştür.

Azerbaycan, mevcut jeopolitik riskleri gözönünde bulundurarak "Güney Koridoru" alternatifini ileri sürmektedir. "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi" (TANAP), Şahdeniz-2 sektörü ve diğer sahalarda çıkarılan doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını sağlayacaktır[33]. Washington ve Brüksel, Rusya'nın saldırgan politikalarından rahatsızlık duymaktadır. Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin ardından konuşan İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague, Güney Koridoru'nun Avrupa tarafından başlatıldığı ve Avrupa'nın gaz geleceğinde Türkiye ve Azerbaycan'ın önemli rol oynayacağını belirtmiştir[34].

Azerbaycan yönetimi yukarıda adı geçen projelere ABD ve Batılı diğer devletleri dahil ederek enerjinin güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Azerbaycan'ın İsrail'in petrol tedariğinde ikinci ülke olması Bakü'nün enerji nakil hatlarının güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalarının sonucudur. Çünkü İsrail'in ABD tarafından desteklenmesi aynı zamanda Azerbaycan nakil hatlarının güvenliğini de sağlayacaktır.

NATO'nun genişleme politikasının arkasında yatan faktörlerin önemlilerinden birisi de enerji nakil hatlarının güvenliğinin sağlanmasıdır. Azerbaycan yönetimi Rusya'nın baskılarının hafifletilmesi için NATO ile Barış İçin Ortaklık (BİO) kapsamında

---

[33] "TANAP - SEIP Hakkında", http://www.tanap-seip.com/sayfa-grubu/TANAP-SEIP-HAKKINDA/0, (Erişim Tarihi: 31.03.2018), Azad Qəribov, "Azərbaycan-Mərkəzi Asiya Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 302.

[34] Ayaz Rzayev, "Azərbaycan-Böyük Brtaniya Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 414. Gonul Tol, Alex Vatanka, "Restoring Energy Security After Crimea", *The National Interest*, April 2014, http://nationalinterest.org/commentary/restoring-energy-security-after-crimea-10181, (Erişim Tarihi: 28.03.2018).

işbirliği yürütmektedir[35]. Bu program aynı zamanda NATO'nun bölgedeki etkisini de kolaylaştırmaktadır[36]. NATO'dan askeri ve güvenlik konularında yararlanılmasının dışında Doğu-Batı nakil hattının güvenliğinin sağlanması da hedeflenmektedir. Gürcistan'ın ABD ve dolayısıyla NATO ile geliştirdiği ilişkiler de bu çerçevede değerlendirilebilir[37]. Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov yaptığı açıklamada, Avrupa ve Asya arasında bulunan Güney Kafkasya'nın özellikle de Azerbaycan'ın global enerji pazarında büyük rol oynadığını, Güney Kafkasya'nın, Avrupa'nın enerji güvenliği ve tedariği bakımından oldukça dikkat edilmesi gereken bir bölge olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Azerbaycan'ın NATO ile stratejik ilişkilerini geliştirmeye ve güçlendirmeye devam edeceklerini ifade etmektedir[38].

Uluslararası sistemin dinamik yapısını dikkate alan Bakü yönetimi Doğu-Batı enerji güzergahındaki projeleri tamamladıktan sonra Kuzey-Güney enerji ve ulaştırma güzergahlarına da önem vermiştir. Ayrıntılarına ileride değinilecek olan Kuzey-Güney Ulaştırma projelerinin bir parçası haline gelerek hem Rusya hem de İran ile ekonomik ilişkiler geliştirmektedir. Neorealist kuramın temel argümanlarından olan devletlerin güçlerini artırmalarının yollarından olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik faaliyetlerinde gözlemlenmektedir.

4.1.1.3 Üçüncü Taraflar Bağlamında ABD ile İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB arasındaki güç mücadelesini ifade eden Soğuk Savaş, SSCB'nin dağılmasıyla ortadan kalkmıştır. SSCB'nin dağılması Soğuk Savaşı ortadan kaldırmakla kalmamış aynı zamanda bu mücadelenin oluşturduğu iki kutuplu uluslararası sistemdeki güç dağılımının değişmesine neden olmuştur. Uluslararası sistem, ABD'nin mutlak üstünlüğü ile sonuçlanan dengelenemez ABD üstünlüğünün kabul edildiği ve Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasındaki rekabet alanlarının ABD tarafından domine edildiği kısa süreli tek kutuplu bir yapıya dönüşmüştür[39].

---

[35] "Azərbaycan Respublikası və Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) Arasında Hərbi Əməkdaşlıq", https://mod.gov.az/az/nato-ile-emekdasliq-028/, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

[36] Arif Bağbaşlıoğlu, "Is NATO's Presence Fading in Russian Near Abroad in Times of Change?", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı 47, Güz 2015, s.6.

[37] Almaz Əliyeva, *NATO'da Herbi-Siyasi İslahatlar ve Azərbaycan Respublikası*, Bakı 2012, s. 175.

[38] "Müdafiə Naziri: Azərbaycan ilə NATO Arasında 25 İllik Dayanıqlı Tərəfdaşlıq Mövcuddur", *Turan İnformasiya Agentliyi*, 3 May 2019, http://www.turan.az/ext/news/2019/5/free/politics%20news/az/80683.htm (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

[39] Zbigniew Brzezinski, *Stratejik Vizyon, Amerika ve Küresel Güç Buhranı,* Timaş Yayınları İstanbul, 2012, s. 34.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin birçok bölgesinde yaşanması muhtemel sorunlar blok liderlerinin bölgesel etkileri sayesinde yaşanmamıştır. Ancak iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla uluslararası sistemin anarşik doğası, sorunlu birçok alanda savaşların yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı ve İran topraklarında yaşayan Ermeniler'in[40] 19. ve 20. Yüzyılın ilk yıllarına kadar Rusya tarafından Kafkasya bölgesine yerleştirilmesi sonrasında[41] yaşanan Azerbaycan-Ermenistan gerilimleri 1980'lerin ikinci yarısından sonra tırmanmaya başlamış ve 1990'ların başından sonra da iki devlet arasında sıcak bir savaşa dönüşmüştür. Azerbaycan'a ait olan "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi"ndeki (DKÖB) Ermenilerin önce bağımsızlık ilanı daha sonra da Ermenistan'a ilhak girişimleri yaşanan savaşın nedeni olmuştur. Bölgeyi domine edecek bir gücün olmayışı savaşın kontrolsüz bir biçimde gelişmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu bir yapı görünümü arz eden uluslararası sistem yerini çok kutuplu bir yapıya bırakmış görünmektedir. Çünkü SSCB sonrasında kapasitesi azalan Rusya'nın giderek gücünün artırması Çin, AB, Hindistan, İran gibi bölgesel güçlerin uluslararası sistemde öne çıkmaları uluslararası sistemin yapısal değişimler yaşamasına neden olmuştur. Bu yapısal değişimlerin temel nedeni devletlerin artan kapasiteleridir. Devletlerin çok kutuplu yapıda ittifak ilişkilerinde yaşanan sorunlar, Waltz'ın, devletlerin en üst amacı olarak belirlediği hayatta kalma, yani varlıklarını sürdürme saikiyle hareket etmelerine neden olmaktadır. Devletler bu amaçlarını gerçekleştirmek için de savunmacı ittifaklara girişmektedirler.

Karabağ Savaşı'nda toprakların beşte birinin kaybedilmesi Azerbaycan dış politikasının günümüze kadar devam eden en temel sorunu olmuştur. Bu durum Azerbaycan'ın kurduğu ittifak ilişkilerinde temel belirleyici unsurlardandır. *The Origins of Alliances* adlı çalışmasında devletlerin güvenlik merkezli kaygılarının ortadan kaldırılmasını ele alan Stephen M. Walt, devletlerin ittifak stratejilerinde tehdit unsurunun

---

[40] Çarlık Rusyası ve İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşması'nın şartları arasında İran'da yaşayan Hristiyanların Rusya'ya göç ettirilmesi de vardı. Bu anlaşma ile İran'da yaşayan 40.000 kadar Ermeni 1828 yılında Azerbaycan'ın Erivan, Nahçıvan ve Karabağ'a göç ettirildi. Behram Hasanov, *Azerbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümleri*, İSAM Yayınları, Ankara 2011, s. 30.

[41] Mahmud İsmayılov, *Azərbaycan Tarixi Yeddi Cilddə. IV Cild,* Elm, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıxanov Adına İnstitutu, Bakı, 2007, s. 38, Hatem Cabbarlı, *Ermenistan Dış Politikası (1991-2005)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 43.

önemli olduğunu ileri sürer. Walt, tehdit algısı yüksek olan zayıf bir devletin güçlü bir devlet ile ittifak kurabileceğini ileri sürmektedir[42].

Azerbaycan'ın bölgesel güç denkleminde Ermenistan ile savaş durumu, Rusya ve İran'dan algıladığı tehditler onun ittifak ilişkilerini etkilemiştir. Çok kutuplu güç dağılımında tehditlerin arttığı, belirsizliklerin hakim olduğu bir sistemde devletlerin tehditler ile mücadelede hangi stratejileri izleyeceği sorusuna cevaplar aranmıştır. Bunlara verilen cevaplar öncelikle devletlerin, bir devlet veya ittifak sistemindeki diğer devlet veya ittifakları askeri ya da politik üstünlük bakımından tehdit edilmelerine karşılık olarak tehdit edilen devletin ya kendi kaynaklarını devreye sokarak ya da tehdit algılayan diğer devletler ile ittifak kurarak tehdidi caydırması anlamına gelen *dengeleme stratejisidir*. Devletlerin kendi kapasitelerini artırarak yaptıkları dengelemeye *iç dengeleme* denirken, aynı tehdidi algılayan devletler ile yaptıkları ittifaklara ise *dış dengeleme* denilmektedir[43].

Azerbaycan dış politikasında algıladığı tehditler nedeniyle her iki dengeleme biçimini de kullanmaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında içine girdiği savaş durumu ve iki bölgesel güç olan Rusya ve İran ile yaşadığı sorunlar Azerbaycan'a gücünü artırmanın yollarını aratmıştır. İki yüzyıllık Rusya geçmişi ve Ermenistan ile olan savaşta Rusya'nın Ermenistan'dan yana aldığı açık, İran'ın ise örtülü tutumu Azerbaycan'ın ABD ve Batı yönelimli ittifak arayışlarını artırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde hegemonyasını ilan eden ABD'nin Rusya ve İran ile olan sorunlu ilişkileri Azerbaycan'ın dış politikasında ABD ile işbirliği imkanlarını açık tutmuştur. Azerbaycan gücünü artırmanın bir yolu olarak enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşımak için ABD ile işbirliği yolları aramıştır. Ancak, ABD'nin 1990'ların başında bölgeye ve bölge ülkelerine yönelik politikası Azerbaycan için olumlu sayılmazdı.

Uluslararası sistemi kontrol imkanına erişen ABD'nin bölge politikası, eski SSCB coğrafyasına yönelik olarak öncelikle bu ülkelerin demokratikleşmesi ve uluslararası sisteme entegrasyonlarının sağlanmasına yönelik verdiği destek şeklinde başlamıştır. Bu amaçla George H. Bush döneminde Amerikan Kongresi tarafından 1992 yılında bağımsızlık kazanan eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik "Özgürlüğü Destekleme

[42] Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, New York 1990, s. 17.
[43] Engin Güneş, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sisteminin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (23), 2012, s. 82.

Yasası" çıkartılmıştır[44]. ABD, her ne kadar yeni bağımsız olan devletlerin sorunlarına müdahil olma konusunda isteksiz görünse de bu ülkelerle ekonomik ilişkilerinin gelişmesini istemiştir. Bu amaçla 1992 yılında ABD, Kongre'de kabul edilen ''Özgürlükleri Destekleme Yasası'' (Freedom Support Act) ile Sovyetler Birliği'nden ayrılan devletlerin refah ve istikrarına katkı sağlamak amacıyla yardımda bulunacağını ilan etmekteydi. Soğuk Savaş sonrasının Marshall'ı sayılabilecek bu yardımlar ile eski sosyalist ülkelerde liberal demokrasi ve açık pazar ekonomisinin yerleşmesi amaçlanmış ve bu ülkelerin Avrupa-Atlantik dünyası ile entegrasyonu hedeflenmiştir. Washington bu yardımları USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Kuruluşu) ve değişik STK'lar vasıtasıyla yürütmektedir. Böylece ABD politik risk ve sorumluluk almadan bu bölgeye girmektedir[45]. Ancak Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın tutumu gerekçe gösterilerek, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerden sadece Azerbaycan bu yardımlardan istifade edememiştir. 12 Aralık 1991'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Azerbaycan'ın Ermeniler ile savaşmak amacıyla silahlandığını söylemesi, Başkan Bush ise 25 Aralık 1991'de yaptığı açıklamada Azerbaycan'ın demokrak ilkeleri ihlal ettiği iddiasını ileri sürerek ABD-Azerbaycan ilişkilerinde ve yapılacak yardımlarda aksamalar olabileceğinin bu yasa çıkarılmadan önce sinyallerini vermiştir[46]. Nihayet "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek'' maddesinin 24 Ekim 1992'de Kongre'de kabul edilmesiyle Azerbaycan-ABD ilişkilerinde sorun yaşanmıştır. ABD, Azerbaycan'ın bu yasa kapsamında yardım alabilmesini bu gerekçelerle uzun yıllar engellemiştir.

ABD Başkanı Bill Clinton, eski SSCB coğrafyasında Rusya'ya yönelik "First Russia" politikası yürütmekteydi[47]. Bu politikanın temelinde, Clinton yönetiminin, Rusya'yı liberal demokratik dünyaya entegre etme çabası yatıyordu. Rusya ile çatışmadan uzak bir içeriği olan bu politikanın devamı, Rusya'nın toparlanıp gücünü artırması nedeniyle zor olmuştur. 1990'larda Hazar Havzası enerji rezervlerinin öneminin anlaşılması Amerikan şirketlerinin buraya akın etmesine neden olurken, bölgeye yönelik Amerikan politikasının da değişmesine yol açmıştır. Hazar enerji kaynaklarının

---

[44] Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçekler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 63-1, 2008, s. 209.
[45] İbrahim Köremezli, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası (1991-2011)", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik ,* (Der. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), Nobel Yayınları, İstanbul 2011, s. 264.
[46] Araz Aslanlı, İlham Hesenov*, Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 206.
[47] Fuad Çıraqov, a.g.e., s. 360.

uluslararası pazarlara taşınmasının sağlanması için bölge ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Azerbaycan yönetimi uluslararası sistemin en önemli gücü ABD ile bu süreçten sonra işbirliği adımları atmıştır. 1990'larda ABD politikaları ile uyumlu Türkiye'nin de bu ittifaka dahil olması Azerbaycan'ın bölgesel güç denkleminde elini güçlendiren diğer bir faktör olmuştur. Azerbaycan'ın bögesel güç denkleminde mevcut konumu bu işbirliğini zorunlu kılmıştır. Azerbaycan'ın yaşadığı güvenlik kaygıları onun oluşturduğu ittifak ilişkilerini belirlemiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında yaşadığı Ermenistan savaşında, Rusya ve İran'ın Ermenistan tarafında yer alması Azerbaycan dış politikasında bu iki ülke ile ilişkilerinde daha ihtiyatlı politikalar izlemesine neden olmuştur. Bakü yönetimi, bu iki ülkenin gücünü sınırlamak için Elçibey döneminden başlamak üzere ABD ve Batılı ülkeler ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Azerbaycan, enerji kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesinde bu ülkeleri bölgeye çekerek Rusya ve İran'ın baskılarından kurtulmaya çalışmıştır.

Rusya'nın Novorossiysk Limanı'ndan ve İran üzerinden geçecek olan enerji nakil hatlarının maliyet bakımından daha uygun olmasına rağmen, İran'ın ABD tarafından engellenmesi ve Rusya ile yaşanan rekabet bu güzergahların tercih edilmemesine neden olmuştur. ABD, enerji arzında Rusya'nın elinin daha fazla güçlenmesini istememektedir. Enerji arzının çeşitlenmesi ve güvenli bir biçimde nakledilmesi ABD'nin petrol fiyatları üzerindeki denetimini de artırmış olacaktı. Azerbaycan, ABD'nin bu politikalarının bir parçası olarak enerji kaynaklarının Doğu-Batı koridorundan taşınmasını sağlayacak BTC, BTE projelerini 2000'lerin ortasında hayata geçirdi. Bu projeler Azerbaycan'ın dış politikasında ABD ve Batı ile ilişkilerinde stratejik adımlar olmuştur.

Azerbaycan'ın bağımsızlığın ilk yıllarından 2000'li yılların ortalarına kadar ABD ve Batı'yı önceleyen bir politika izlemesi Rusya ve İran ile ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması bağlamında gelişen ABD ile ilişkiler, Rusya ve İran'ın Hazar'ın statüsü sorununu gündeme getirmesine her iki ülkenin de Azerbaycan'ın savaş durumunda olduğu Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. 2000'li yıllar bölgede bir yandan Rusya-Ermenistan-İran ittifakını öne çıkarırken diğer yandan da ABD-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ittifakının oluşmasını sağlamıştır.

Bakü yönetimi, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan projeleri hayata geçirdikten sonra bölge ülkeleri ile de ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Rusya ve İran'ın artan bölgesel gücünü de dikkate alan Bakü yönetimi, ABD/Batı ülkeleri yanında Rusya ve İran ile de ilişkiler geliştirmeyi ihmal etmemektedir. Daha dengeli bir dış politika izleyen Bakü yönetimi gücünün artmasını sağlayan politikalar izlemektedir. Ancak, Azerbaycan'ın İsrail ile gelişen ilişkileri İran ile olan ilişkilerinde gerginliğe neden olmaktadır.

Azerbaycan'ın bölge ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler ABD'nin bölge politikaları ile belli oranda uygun düşmemektedir. 1979 İslam Devrimi'nden sonra uluslararası sistemden tecrit edilen Tahran yönetimi, ABD'nin bölge ve bölge ülkeleri ile geliştirdiği politikalara karşı alternatifler oluşturmaktadır. Tahran yönetimi, ABD'nin bölge üzerindeki nüfuzunu azaltacak girişimlerde bulunmaktadır. İran, Orta Doğu bölgesinde artan etkisine paralel olarak bölge ülkeleri ile işbirliği yolları aramaktadır. Son dönem Azerbaycan-İran arasında yaşanan yakınlaşmalar bunlardan birisidir. 28 Mart 2018 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ruhani, İRİNN televizyonuna yaptığı açıklamalarda, Rusya-İran-Azerbaycan üç taraflı görüşmelerinin tarafların çıkarlarına uygun olduğunu ve bu işbirliğinin devam edeceğini söylemiştir[48].

ABD, 11 Eylül 2001 Olaylarının ardından Azerbaycan politikasında bir miktar değişime giderek buradaki ulusal çıkarlarını daha geniş bir biçimde ele almaya başlamıştır. Bu bağlamda ABD'nin Azerbaycan ile ilgili yaptığı en önemli politika değişikliği "Özgürlükleri Destekleme Yasası'na 907 Sayılı Ek" maddenin yürürlüğünün durdurulması olmuştur[49]. Yasanın yürürlüğünün durdurulması Azerbaycan-ABD ilişkilerinde işbirliği sürecini artırsa da Azerbaycan bölgedeki dengelere dikkat ederek ikili ilişkilerini geliştirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında ABD-Azerbaycan askeri ilişkileri gelişme

---

[48] "Prezident Həsən Ruhani: Rusiya-İran-Azərbaycan Üçtərəfli Əməkdaşlığı Xalqlarımızın Mənafeyinə Uyğundur", *Azerbaycan Devlet İnformasiya Agentliyi*, 29 Mart 2017, https://azertag.az/xeber/Prezident_Hesen_Ruhani_Rusiya_Iran_Azerbaycan_uchterefli_emekdasligi_xalqlarimizin_menafeyine_uygundur-1046299 (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

[49] Kamer Kasım, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 136.
Samir Mardanov, *Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan'da ABD Algısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 116.

göstermiştir. 2007'de iki ülke arasında "Askeri İşbirliği Planı" imzalanarak askeri alanda işbirliğine gidilmiştir[50].

Azerbaycan, uluslararası sistemi etkileme kapasitesi düşük olduğu için uluslararası sistemdeki gelişmelerden daha fazla etkilenmektedir. 1990'lardan sonra ABD ve Batı yönelimli politikaları, Rusya ve İran'ın bölgesel güç denklemi içerisinde artan ağırlıklarına paralel olarak değişimler göstermiştir. Bu değişim Bakü yönetimini Rusya ve İran'ı dikkate alan politikalar izlemeye zorlamaktadır. Rusya ve İran'a yönelik uyguladığı politikalar sorunlu alanlar barındırmaktadır. Özellikle İsrail ile gelişen ilişkileri İran açısından sorunlar oluşturmaktadır. Azerbaycan-İran ilişkilerinde önemli bir faktöre dönüşen İsrail, Azerbaycan'ın güvenlik alanında işbirliğinin üst seviyede olduğu bir ülkedir.

4.2 Uluslararası Sistemin İran Dış Politikasına Etkisi

Uluslararası sistemi etkileme ve sistemden etkilenme devletlerin sahip oldukları kapasitelere göre değişmektedir. İran, modern uluslararası sistemde sahip olduğu kapasite ve jeopolitik konumuna bağlı olarak uluslararası sistemin yapısından sürekli olarak hem etkilenmekte hem de bu yapıyı etkilemektedir.

İran'ın İslam Devrimi sonrasında uluslararası sistemde aldığı konum ve "ne Doğu ne Batı sadece İslam Cumhuriyeti" söylemi dış politikada herhangi bir bloğa ait olmadığının ifadesiydi. Ancak, SSCB'nin dağılması İran için önemli güvenlik sorunları da ortaya çıkarmış oldu. Sovyet coğrafyasına ABD'nin etki edeceği için kaygılanan İran, politika değişimine giderek uluslararası sistemde ABD'nin karşısında yer alan aktörler ile ilişkiler geliştirmeye başladı. Bu amaçla bölgenin en önemli aktörü olan Rusya ile ilişkilerde yakınlaşmalar başlamıştır. İran'ın uluslararası sistemin yapısı ile ilgili temel amacı, ABD kendi hegemonyasına dayalı kurmaya çalıştığı "tek kutuplu" bir yapının oluşmasını engelleyerek, "çok kutuplu" bir yapının kurulmasını sağlamak olmuştur.

İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkarak ABD'nin uluslararası hegemonyasını ilan etmesi, İran dış politikasında da bir değişim doğurmuş, o güne kadar hakim olan devrimci İslami söylemin yerini pragmatizm almıştır. Rafsancani dönemi ile başlayan bu süreç Hatemi döneminde de uygulanmaya devam etmiş ve Washington

[50] Samir Mardanov, *Azerbaycan-ABD İlişkileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Strateji Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, s. 228. https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/169983/makaleler/1/1/arastrmx_169983_1_pp_223-228.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

yönetiminin İran'a karşı uyguladığı baskı politikaları, uluslararası politikanın bir çok alanında İran'ı ittifak arayışlarına itmiştir. Küresel gücün politikalarına tek başına direnemeyen İran, bölgenin diğer aktörleri ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca 11 Eylül sonrası ABD'nin hem Orta Asya hem de Ortadoğu politikaları dolaylı olarak İran için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bölgede gücü artan İran, bölgenin diğer aktörleri ile ittifaklar geliştirmiştir. ABD'nin uluslararası sistemde liderliğinin zayıflaması İran'ın bölgede nüfuzunun artmasına neden olmuştur. İran, rejimin ideolojik karakterinin tersine dış politikada ulusal çıkara dayalı politikalar izlemeye devam etmektedir. Uluslararası sistemde ABD'nin hegemon konumunu yitirmesi diğer küresel ve bölgesel aktörlerin etkinliğinin artması sistemin en önemli aktörü olan ABD'nin İran üzerindeki politikalarının arzu ettiği ölçüde sonuç vermesini önlemektedir. Bu durum İran'ın bölge ülkeleri üzerinde daha etkin politikalar geliştirmesine imkan vermektedir.

4.2.1 İran'ın ABD ile İlişkileri: "Yeni Dünya Düzeni" ve İran

1979 İslam Devrimi, ABD'nin Orta Doğu politikalarının uygulanmasını sağlayan önemli bir ayağın ortadan kalkmasına neden olmuştur. İslam Devrimi'ne giden süreçte Şah'ın ABD ile gelişen ilişkileri ve 1953 yılında Başbakan Muhammed Musaddık'a yönelik Amerika ve İngiltere tarafından Çizme Operasyonu olarak adlandırılan Ajax Operasyonu'nun[51] yapılmasıyla Musaddık'ın iktidardan düşürülmesi ABD'ye karşı muhalefetin yükselmesine neden olmuştur[52]. 1979 sonrası ABD ve Batı'nın Tahran'da molla yönetimine yönelik politikaları, İran-Irak Savaşı'nda Saddam Hüseyin'i desteklemeleri ve bu süreçle birlikte İran'a uyguladıkları ambargolar yarım milyon insanını yitiren İran'ın tarihi belleğinde günümüze kadar süren derin izler bırakmıştır.

Soğuk Savaş'ın son yıllarında İran dış politikasında ABD "Büyük Şeytan"[53] olarak kavramsallaştırılmış ve Soğuk Savaş sonrasını ifade eden "Yeni Dünya Düzeni'ne de bu algı ile girilmiştir. 1990'ların başında SSCB'nin dağılması ile sistemin tek hegemon gücü olan ABD'nin İran üzerindeki baskıları artmıştır. Körfez Savaşı'nda ABD'nin müdahale etmesi Irak'ın gücünü sınırlandırırken İran'ın rahatlamasını sağlamıştır. Çünkü, Ortadoğu bölgesinde kendisine rakip gördüğü Irak güç kaybetmiştir. Bu durum 1979 sonrası

[51] Stephen Kinzer, a.g.e., s. 203.
[52] Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, s. 45.
[53] Rouhollah K. Ramazani, a.g.e., s. 22.

dönemde ABD tarafından sınırlandırılmak istenen İran'ın paradoksal olarak güç kazanmasına neden olmuştur.

ABD'nin 2001 yılında Afganistan işgali, 2003 yılında II. Körfez Savaşı olarak da bilinen Irak müdahalesi ile Ortadoğu bölgesine yönelik kalıcı politikalar üretmesi İran'ın endişelerinin artmasına neden olmuştur. 1989 sonrası Rafsancani ve 1997 yılında Hatemi'nin dünya ile bütünleşmeye çalışan pragmatist politikalarına karşın 2005 yılında Ahmedinejad'ın ABD ve İsrail ile ilgili sert söylemleri İran'a yönelik uluslararası baskıları tekrar artırmıştır. 2002'de Başkan Bush'un İran'ı "Şer Ekseni"[54] olarak nitelediği devletler içerisinde sayması Hatemi dönemi başlatılan "Medeniyetler Arası Diyalog" politikasının da sonu oldu. 2005'te İran'da cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejad'ın İsrail ile ilgili sert açıklamaları, İran üzerinde ABD baskısını artırmıştır. İran'ın sahip olduğu nükleer gücü Ortadoğu ve İsrail'in güvenliği için tehlikeli olarak gören ABD yönetimi İran'ı nükleer gücünü denetim altına almak için müzakereye zorlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası devletlerin kapasitelerinin giderek artmasına bağlı olarak tek kutuplu uluslararası sistemin yerini giderek çok kutupluluğa doğru bırakması İran dış politika vizyonunun genişlemesine ve çeşitlenmesine neden olmaktadır. Rusya ile nükleer tesislerin kurulması konusunda yaptığı antlaşmalar ve Çin ile gerçekleştirilen enerji projeleri dış politikada İran'ın hareket alanının genişlemesine yönelik örneklerdir. Japonya'dan sonra İran'ın ikinci petrol ve doğal gaz alıcısı Çin'dir. Tahran yönetimi ekonomik öneminden ziyade bu iki ülke ile ilişkilerinin siyasi boyutunu önemsemektedir. Tahran yönetimi, Rusya ve Çin ile ilişkileri yoğunlaştırarak bu iki ülkenin BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olmalarının etkisini kullanmak istemektedir. ABD'nin 2003 yılında Irak'a müdahalesi öngörülenin aksine bir durum ortaya çıkardı. Irak'ta Şii bir iktidarın ortaya çıkması İran'ın Ortadoğu bölgesel sisteminde ağırlığını artıran bir durum ortaya çıkarmıştır. Son dönem gelişen İran-Rusya ilişkileri ve Suriye sorununda İran'ın Rusya ile birlikte karar verici duruma yükselmesi bu durumu doğrular nitelikte gelişmeler olmuştur.

11 Eylül sonrası ABD bölgeye müdahale ederek İran'ı Afganistan ve Irak üzerinden çevrelemeye çalışması paradoksal bir biçimde İran'ın bölgesel güç denkleminde etkisinin artmasını sağlamıştır. Afganistan'da İran'a karşı olan Taliban ve Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminden kurtulmuş ve İran'ın bu iki ülke üzerinden aldığı tehdit sonlanmıştır.

[54] Ali Akbar Rezaei, "Foreign Policy Theories: Implications for the Foreign Policy Analysis of Iran", *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (Ed. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), Ithaca Press, Lebenon, 2008, s. 17.

Üstelik Irak'ta Şiiler'in iktidara gelmesi Tahran açısından büyük bir kazanç olmuştur. Temmuz 2015'de P5+1 ülkeleri[55] ile nükleer müzakerelerin sonlanmasıyla İran'a uygulanan yaptırımların gevşetilmesi sağlanmıştır. Ancak ABD'nin İran dış politika denklemindeki yeri nedeniyle benzeri olaylara farklı bakmalarına neden olmaktadır.

Devletlerin kapasitelerinin artmasına paralel olarak bölgesel güç denkleminde ağırlıklarının artması güç dengesinde kaymalara neden olmaktadır. Rusya ve İran'ın bölgesel güç denkleminde ağırlıklarının artması ve ABD'nin Türkiye ile geleneksel ittifak ilişkisinin zayıflaması ABD'nin bölgede gerçekleştirmek istediği politikaları engellemektedir. Başkan Donald J. Trump'ın, 14 Temmuz 2015'te yapılan nükleer müzakere anlaşmasının yeniden ele alınması gerektiğini açıklaması[56] ve sonrasında yaşanan Kasım Süleymani'nin öldürülmesi gibi olaylar ABD-İran gerginliğinin devam edeceğini göstermektedir.

4.2.1.1 Güvenlik Bağlamında ABD ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı'nın kazanı olarak Batı dünyasının lideri konumuna yükselen ABD, Ortadoğu bölgesine de ilgi duymaya başladı. İngiltere ve Fransa'nın bu savaşta zayıflamaları ve bunların Ortadoğu'daki yerlerinin SSCB tarafından doldurulacağı endişesi ABD'nin Ortadoğu bölgesine müdahale etmesine neden olmuştur. ABD savaş sonrası kapasite bakımından en güçlü devlet olmanın yanında dünyada nükleer kapasiteye sahip tek güç haline gelmişti. Ekonomik gelişme düzeyi ve sahip olduğu askeri kapasite bakımından rakipsiz konumdaydı. ABD kısa süre sonra nükleer güce ulaşan SSCB'nin varlığı ABD hegomanyasına meydan okumaya başladı. Uluslararası sistem 1945-1990 arası dönemde 45 yıl iki kutuplu bir güç paylaşımı yaşadı.

Soğuk Savaş dönemi Amerikan dış politikasının temel retoriği kominizm ile mücadele olmuştur. Bu nedenle ABD, komünizmin yayılmasına karşı tüm dünyayı kapsayacak biçimde politikalar oluşturdu. ABD'nin hakimiyetine karşı çıkan devletlerin caydırılması (*deterrence policy*) ve komünizmin sınırlandırılması için "çevreleme

---

[55] Zhuldyz Kanapiyanova, "İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış,* Cilt: 17, Sayı: 4, Ekim 2017, s. 553, DEİK, "İran Ülke Bülteni", Ekim 2017, https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-ekim-2017-2.pdf (Erişim Tarihi: 22.05.2018)

[56] "2017 Yılında İran Gelişmeleri – ABD ve İran İlişkileri", *Pars Today (Türkçe)*, 3 Ocak 2018, http://parstoday.com/tr/radio/iran-i94741-2017_y%C4%B1l%C4%B1nda_%C4%B0ran_geli%C5%9Fmeleri_abd_ve_%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri (Erişim Tarihi: 06.04.2018).

politikası" (*containment policy*) oluşturulan politikalardır[57]. Komünizme karşı "hür dünya"nın korunmasını sağlayan bu politikalar Ortadoğu bölgesinde uygulandı. Müslüman devletlerden oluşturulan Sovyet yayılmasını önlemeye çalışan "Yeşil Kuşak Politikası[58] ile SSCB kuşatılmaya çalışıldı. Washington, bu politikaların devamı niteliğinde 1947'de Truman Doktrini, 1954'te Bağdat Paktı, Eisenhower Doktrini ve Türkiye'nin dahil olduğu CENTO ile SSCB'nin Ortadoğu bölgesinde etkisi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bölge enerji kaynakları üzerinde SSCB'nin sınırlandırılmasını amaçlayan bu projeler ABD hegemonyasının temellerini oluşturdu.

Soğuk Savaş döneminin temel anlaşmazlık konusu ideolojik faktörler olarak ifade edilse de ABD açısından petrol kaynaklarına sahip bölgeler stratejik bakımdan çok daha önemli olmuştur. Dünya petrol rezevlerinin %60'ının ve doğal gaz rezervlerinin %35'inin Ortadoğu bölgesinde bulunması bölge üzerindeki hakimiyet mücadelesinin temel nedenidir[59]. ABD, Ortadoğu petrollerinin akışının sağlanması için petrol kaynakları zengin olan ülkeler ile işbirliği içerisine girmiştir. Şah dönemi İran ve Suudi Arabistan devletleri Amerikan politikalarının Ortadoğu bölgesinde temel dayanağını oluşturmuştur. "Çift Sütunlu" (*twin pillars*)[60]politika olarak kabul edilen bu politikanın İran ayağı 1979 yılında çökmüştür.

Amerikan'ın Ortadoğu politikasının en temel amaçlarından birisi enerji kaynaklarının kesintisiz ve güvenli bir biçimde uluslararası pazarlara akışı iken 1948 yılında kurulan İsrail devletinin güvenliği ise ikinci önemli amacıdır. ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik bu iki temel amacı günümüze kadar önemini kaybetmeden devam etmektedir. İsrail, güvenliğinin sağlanması için Arap-İsrail savaşlarında ABD tarafından kesintisiz bir biçimde desteklenmiştir.

---

[57] Muhittin Ataman, "Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Ortadoğu Yıllığı,* 2006, s. 402.

[58] 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali karşısında Başkan Carter ve danışmanı Zbignew Brzezinski'nin SSCB'nin etkisini azaltmak için "Yeşil Kuşak Projesi" olarak bilinen SSCB'yi sarmalama projesi oluşturuldu.
Sait Yılmaz, "Orta Doğu'ya Demokrasiyi Getirmek, *International Journal of Economic and Administrative Studies,* Vol: 3, Sayı: 5, Summer 2010, s. 72.

[59] Selim Kurt, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* Cilt: 7, Sayı: 19, Eylül 2014, s. 168.

[60] 1969 yılında İngiltere, emperyal yükümlülüklerini artık yerine getiremeyeceğini ilan etmiş ve Körfez'deki varlığını 1971 yılında bitirmiştir. ABD'de Johnson yönetimi kendilerinin Körfez'de İngiltere'nin yerini almayacağını ancak destek olmak için ellerinden gelen yardımı yapacaklarını söylerken, Nixon yönetimi, "Çift Sütun" (Twin Pillar) politikası adı altında İran ve Suudi Arabistan'ı müttefik olarak kabul etmiştir. 1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte bu politikanın bir ayağı çökmüştür.
Esra P. Albayrakoğlu, "ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 8, Sayı: 31, Güz 2011, s. 97.

1979 İslam Devrimi sonrasında gerilmeye başlayan İran-ABD ilişkileri SSCB'nin varlığı nedeniyle sadece Ortadoğu bölgesinde mücadele alanı bulmuştur. Devrim sonrasında Humeyni SSCB'yi "Küçük Şeytan" biçiminde kavramsallaştırsa da Sovyetler'in dağılması İran'ın ulusal çıkarları açısından istenilen bir gelişme olmamıştır. Çünkü Sovyet coğrafyasında oluşan güç boşluğunun ABD/İsrail tarafından doldurulacağı düşünülmekteydi. Bu durum İran'ı ABD tehdidi ile karşı karşıya bırakıyordu[61].

1991'de ABD'nin Irak'a müdahalesi Soğuk Savaş sonrası oluşmaya başlayan düzenin en önemli gelişmesiydi. 1 Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin, Kuveyt'in Irak'a ait olduğunu ve dolayısı ile kendilerine ait petrolü kanunsuz bir biçimde çıkardığını ileri sürerek bu devleti işgal etti. Körfez bölgesine hakim olmayı amaçlayan bu politika ABD'nin enerji kaynaklarının güvenliğine yönelik politikalarını tehdit ediyordu. 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nın aksine ABD yönetimi Ortadoğu'da dengeleri değiştirebilecek bu olaya müdahale etti. NATO'nun ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği diğer Arap ülkelerinin ittifakı ile bölgeye askeri yığınak gerçekleştirildi. Güvenlik Konseyi aldığı bir karar ile 15 Ocak 1991 tarihine kadar Irak güçlerinin Kuveyt'ten çekilmediği taktirde silahlı müdahale yapılacağını bildirdi. Saddam Hüseyin'in bunu reddetmesi üzerine Irak'a müdahale gerçekleştirdi. Dört gün gibi kısa süren müdahale sonrasında ateşkes sağlanmış oldu[62]. Bu savaş ABD'nin bölgeye yerleşmesinin önünü açtı. Ancak aynı zamanda ABD'nin istemediği bir durum ortaya çıkardı. İran-Irak Savaşı'nda güç kaybeden İran için, kendisi için önemli bir tehdit olan Irak'ın zayıflaması bölgede kendi gücünün artmasına ve bölgesel güç denkleminde önemli bir rakibinin zayıflamasına neden oldu. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin bölgede etkisinin artması İran'ın Irak ve Körfez üzerinden müdahaleye açık hale gelmesi güvenlik endişelerini üst seviyeye çıkarmıştır.

1990'lardan sonra ABD, bölge ülkelerine yönelik Batılı tarzda liberal demokratik yönetimin benimsenmesi ve dünya ekonomisiyle bütünleşme talebinin[63] kabul görmediği devletleri "haydut devletler" olarak ilan ederek müdahale etmiştir. 11 Eylül 2001 Olayları uluslararası sistem açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül, Soğuk Savaş'ın başlaması ve bitişi kadar uluslararası sistemde değişimler oluşturmuştur. Bazı analizciler bunu, iki kutup sonrası dönemin gerçek doğasının ortaya çıktığı şimdiye kadar

[61] Güner Özkan, "ABD-İran Arasındaki Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 509, 2007, s. 23.
[62] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994,* (21. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara, 2012, s. 570.
[63] Ramin Ahmadov, "The U.S. Policy toward Middle East in the Post-Cold War Era", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* Vol: 4, No: 1&2, Spring&Summer 2005, ss. 139-140.

benzeri görülmeyen küresel karışıklıklar ve istikrarsızların başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir[64]. Bu noktadan sonra ABD'nin küresel hegemonyasını kurmanın metodu değişime uğradı. ABD artık "kuşatma yani çevreleme" politikasından "önleyici savaş" doktrinine geçiyordu. Uluslararası hukuk bakımından muğlaklık taşıyan bu kavram, ABD'ye dünyanın her yerinde kendi çıkarlarına karşı gördüğü tüm odaklara müdahale hakkı veriyordu. Tehlikeyi yerinde yok etmeyi amaçlayan bu doktrin, ABD'nin küresel hegemonyasının, güvenlik politikalarının uygulanmasının moral ve meşruiyet zeminini sağlamıştır.

ABD yönetimindeki yeni muhafazakarların 2001 Afganistan, 2003 Irak, 2011 Libya ve Suriye meseleleri İran'ın güvenlik endişelerini en üst seviyeye çıkarmıştır. SSCB sonrası ABD'nin Hazar enerji kaynaklarına ulaşmak için bölgedeki varlığından yeterince tedirginlik yaşayan Tahran, bölge devletlerinin birer birer işgal edilmesini kendisine yönelik adımlar olarak hissetmiştir. 1979 sonrasından devam eden İran ve ABD'nin karşılıklı güvensizlik durumları Tahran yönetiminin güvenliğini sağlamasının yollarını aratmıştır. Tahran'ın güvenlik kaygısı onun nükleer güç olma isteğinin de temel motivasyonu olmuştur. Nükleer silahların varlığı nedeniyle Soğuk Savaş dönemini uluslararası sistemde en istikrarlı dönem olarak gören Waltz'ın düşünceleri İran'ın bu eğilimine neden olmuş olabilir. Nükleer silahların yaratacağı dehşet dengesi İran'a yönelik bir müdahaleyi caydırmak bakımından önem arz etmektedir.

Uluslararası sistemdeki yapısal değişimlerin bölgelerde oluşturduğu baskılar Tahran yönetimini nükleer güç olma yoluna sevk etmiştir. İran'ın bu yöndeki çabaları ABD-İran arasındaki geleneksel güvensizlik durumunu derinleştirmektedir. İran'da nükleer çalışmalar 1957 yılında ABD'nin verdiği destekle başlamıştır[65]. Ancak 1979 sonrası ABD dış politika çizgisinden çıkan İran'ın bu gücü elde etmesi ABD'nin Ortadoğu politikasında sınırlamalara neden olabilecek gelişmeler ortaya çıkarabilirdi. Bu nedenle ABD, 11 Eylül sonrasında İran'a yönelik nükleer silahlarını ve teknolojisini engelleme konusunda baskılarını artırmıştır. İran'ın dışında yerleşmiş olan rejim karşıtı "Halkın Mücahitleri Grubu"na bağlı "İran Halk Direniş Konseyi" (İHDK), Ağustos 2002'de ABD'de yaptıkları açıklamalarda Natanz şehrinde uranyum zenginleştirme faaliyetinin

[64] Andrew Heywood, *Küresel Siyaset,* (Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir), Adres Yayınları, Ankara 2013, s. 271.
[65] Muhammad Sahimi, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure", http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

olduğunu, bu durumu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan (UAEA) gizlediğini açıkladı[66]. ABD'nin İran'a yönelik elini güçlendiren bu açıklamalar uzun yıllar dünya gündeminde yer almış ve İran ile yapılan müzakereler sonucunda 14 Temmuz 2015 tarihinde nükleer sorun çözüme kavuşmuştur[67]. Ancak ABD'de İran'a bakışları Trump ile aynı olan Pompeo'nun Dışişleri Bakanı olmasından sonra bu gerginlik giderek tırmanmaktadır. Pompeo'nun Heritage Fondu'nda yaptığı İran'a karşı 12 maddeden oluşan şartlarını ileri sürmesi Tahran'da yankısını bulmuştur. İran'ın nükleer faaliyetlerinin tamamen durdurulması başta olmak üzere Hizbullah, Hamas, Taliban ve El-Kaide gibi gruplara destek vermeyi kesmesi istenmektedir. İran'ın sayılan gruplara verdiği desteğin İsrail, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri için tehdit oluşturduğu ifade edilmektedir[68]. ABD'nin bu adımına karşı İran dini lideri Ayetullah Hamaney, İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'nin ölüm yıldönümünde yaptığı konuşmada hükümete nükleer faaliyetleri yeniden başlatma çağrısı yaptı. Hamaney, İran'ın hem yaptırımlara maruz kalması hem de nükleer faaliyetlerini sonlandırmasının anlamsız olduğunu bildirdi[69].

İran'ın uluslararası sistemdeki aldığı konum ABD'nin bölge politikaları ile tamamen zıtlıklar oluşturmaktadır. ABD'nin İran'a ekonomik ve siyasi baskıları devam etmektedir. ABD'nin İran'ı zayıflatma girişimleri paradoksal olarak İran'ın bölgesel güç denkleminde ağırlığının artmasına neden olmuştur. Nükleer müzakerelerden çekildiğini açıklayan Trump yönetimi[70], İran'ın tehdit algılamalarında ABD'nin konumunu değiştirmemektedir. ABD'nin bölgeyi dizayn etme girişimleri Tahran yönetiminin daha sert ve yayılmacı politikalar izlemesine neden olmaktadır. ABD politikalarını kendisi için bir tehdit olarak gören Rusya, İran ile ilişkilerinde stratejik işbirliğine gitmektedir. Çin'in bölge enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç, onun diğer önemli bir aktör olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İran'ın hem bölge devletleri hem de bölge dışı devletler ile geliştirdiği ikili ilişkiler onun uluslararası ve bölgesel gücünü artırırken ABD'nin bu gücü sınırlamaya yönelik politikalarının devamını sağlamaktadır.

---

[66] Güner Özkan, a.g.e., s. 26.
[67] Zhuldyz Kanapiyanova, a.g.e., s. 553.
[68] "Amerika'nın İran'a 12 Şərti: Dünya Siyasəti Yolayrıcında", *Milli.az*, 4 İyun 2018, https://news.milli.az/politics/656656.html , (Erişim Tarihi: 08.06.2018).
[69] Kənan Rövşənoğlu, "İran Qorxulu Qərarı Verdi - Yenidən Uranı Zənginləşdirəcək", *Musavat*, 6 İyun 2018, http://musavat.com/news/iran-qorxulu-qerari-verdi-yeniden-urani-zenginlesdirecek_532047.html (Erişim Tarihi: 08.06.2018).
[70] "ABD Başkanı Trump İran Nükleer Anlaşmasından Çekildiklerini Açıkladı", *BBC Türkçe*, 8 Mayıs 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44048302 (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

4.2.1.2 Enerji Bağlamında ABD ile İlişkiler

Uluslararası Enerji Ajansı'na göre İran'ın petrol rezervleri157 milyar varildir. Bu miktar dünya rezervlerinin %10'u[71], OPEC rezervlerinin ise %70'ine karşılık gelmektedir. İran petrol kaynaklarının %70'i deniz tabanında %30'u ise karada bulunmaktadır. İran'ın doğal gaz rezervleri 33,8 trilyon metreküp'tür. Bu miktar dünya rezervlerinin %18,2'sini, OPEC rezervlerinin ise %33'ünü karşılamaktadır[72]. Üstelik petrol ve doğal gaz rezervleri sürekli büyüyen bir ülkedir. Devrimden sonra yeni petrol kaynaklarının bulunmasıyla kanıtlanmış petrol rezervlerinin oranı günümüze kadar yaklaşık iki katına çıkmıştır.

1945'te ABD ile Suudi Arabistan arasında imzalanan anlaşma ile ABD'nin Suudi Arabistan petrollerinden başlamak üzere Ortadoğu petrolleri üzerindeki hakimiyeti başlamış oldu. Musaddık, 1951'de "İngiliz İran Petrol Şirketi"ni (Anglo-Iranian Oil Company AIOC) millileştirerek "Ulusal İran Petrol Şirketi"ni (National Iranian Oil Company NIOC) kurdu. Başbakan Muhammed Musaddık'ın ABD ve İngiltere destekli bir darbe girişimi ile görevinden alınması ABD'nin petrol merkezli Ortadoğu politikasının diğer bir aşaması oldu. Musaddık'ın görevden alınması İran petrolleri üzerinde bir süreliğine daha İngiltere ve ABD tekelinin devamını sağlamıştır. Nihayet, 1957'de ilan edilen Eisenhower Doktrini[73] ile ABD'nin petrol merkezli Ortadoğu politikasının kurumsal alt yapısı da oluşturulmuş oldu[74].

1979 İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine kadar ABD, İngiltere ve İran arasında petrol kaynaklı sorunların nedeni petrol arz oranlarının tespiti ve petrol fiyatlarının belirlenmesi ile ilgiliydi. ABD bu sorunu Ortadoğu politikalarının temel ayaklarından olan İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel rekabeti üzerinden çözmeye çalışmaktaydı. İran'ın petrol fiyatlarını artırma girişimlerine karşı Suudiler petrol arzını artırarak cevap veriyorlardı. Arap-İsrail Savaşı'nda Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin OPEC vasıtasıyla petrol fiyatlarının artırılması kararına Şah Pehlevi yönetimi uymamıştır.

---

[71] Şatlık Amanov, a.g.e., s. 234.

[72] Emin Akhundzada ve Seray Özkan, "İran'ın Enerji Görünümü", *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi,* Aralık 2014, ss. 3-7.
https://slidex.tips/download/ran-enerji-grnm (Erişim Tarihi: 09.04.2018).

[73] Eisenhower Doktrini, komünizm tehdidine karşı yardıma ihtiyaç duyan tüm Ortadoğu devletlerine askeri ve ekonomik yardımları içerir. Doktrin, A.B.D.'nin 34. Başkanı Dwight Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de "Kongre'ye Ortadoğu'daki Durum Üzerine Özel Mesaj" söylevinde açıklanmıştır.

[74] Barış Adıbelli, *Büyük Avrasya Projesi, ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 7, Siret Hürsoy ve Hatice H. Orhon, "Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 2, 2012, s. 67.

ABD'nin petrol fiyatlarını belirlemedeki bu dengede 1973 yılında önemli bir kırılma yaşanmıştır[75].

1970'li yıllarda küresel sistemde enerji tedariğinin devamı açısından iki önemli gelişme yaşandı. İlki 1973 yılında başlayan Arap-İsrail Savaşı, ikincisi ise İran'da yaşanan 1979 İslam Devrimi sürecidir. İsrail'e yönelik OPEC üyelerinin petrol arzında oluşturduğu kesinti petrol fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Ancak 1979 Devrimi ile İran petrollerinin millileştirilmesi sonrasında yaşanan krizin ikincil etkileri, birincil etkisi olan petrol arzında ortaya çıkan daralmadan daha önemli sonuçlar doğurmuştur. Devrim sonrasında millileştirilen İran petrolleri üzerindeki İngiltere ve ABD tekeline son verilmiştir.

Devrim ile birlikte dünyanın en önemli petrol üreticisi ve ABD'nin en büyük petrol tedarikçisi olan İran, İslam Devrimi ile ABD denetiminden çıkmıştır. ABD, küresel enerji politikasında oluşan İran'ın boşluğunu dolduramadığı gibi Körfez'in ve Asya kıtasının kontrolü için büyük önem taşıyan Tahran yönetiminin ABD'nin küresel üstünlüğüne meydan okuyan diğer ülkeler ile işbirliği yapmasının da önüne geçememiştir. İran petrol rezervlerinin öneminin yanı sıra enerjinin diğer bölgelere taşınmasında önemli bir geçiş ülkesi olması ABD'yi endişelendirmektedir.

Soğuk Savaş ve sonrası dönemde de ABD'nin küresel hakimiyeti enerji kaynakları üzerindeki hakimiyetine bağlı hale gelmiştir. Bu bakımdan Yeni Dünya Düzeni, Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi ve günümüzde küresel ve bölgesel politikalara etkisi olan Büyük Orta Doğu Projesi, ABD dış politikasının en önemli düşünsel alt yapılarını oluşturmaktadır[76]. Bu projelerin hepsinin ortak özelliği ABD'nin "hayati" olarak nitelendirilen çıkarlarına yer vermeleridir. Dış politikada Avrupa, Doğu Asya ve Basra Körfezi'ne karşı büyük güçlerin tehdidini önlemek "hayati çıkar" olarak belirlenmiştir. Bu bölgelere yönelik yayılma ve genişleme eğilimine sahip Rusya, İran ve Irak tehlikesi, Doğu Asya'daki Kuzey Kore, Çin ve diğer potansiyel güvenlik tehditleri "hayati çıkarlara" yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmektedir[77].

---

[75] Yasemin Konukçu, "İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet", Orta Doğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF), Ağustos 2017.
http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/08/dd7-iranenerji.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2018).
[76] Barış Adıbelli, a.g.e., s. 7.
[77] Şatlık Amanov, a.g.e., ss. 41-42.

İran ekonomisinin enerji kaynaklarına olan bağımlılığı onun devrim sonrası dış dünyaya kapanma siyasetinin devamını zorlaştırmıştır. İran-Irak Savaşı'nın verdiği tecrübeler ve Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra ülkeyi uluslararası sistemin dışında tutma anlayışının reelpolitikle uyuşmadığının anlaşılması üzerine Tahran yönetimi uluslararası sistemle bütünleşme politikası izlemeye başlamıştır[78]. Bu süreçten sonra İran, ABD kaynaklı *medeniyetler çatışması*[79] fikrini redderek *medeniyetler arası diyalog ve işbirliğini* ileri sürdü. Tüm dünya ile ekonomik ve politik ilişkilerini geliştirmeye yönelik politikalar oluşturmaya başladı. Devrim sonrası güdülen "rejim ihraç etme politikası" terk edilmese de dış politika uygulamalarına, İslami ideoloji yerine ulusal çıkara dayalı pragmatik bir anlayış hakim olmaya başladı. Bu politikanın bir gereği olarak dış politikasını şu temel esaslara göre oluşturdu: Hazar-Orta Asya politikası, Körfez politikası, Orta Doğu politikası, ABD özellikle de İsrail karşıtlığı ve diğer ülkelere İslam devrimi ihracı politikası[80]. İran, tarihsel olarak mücadele ettiği Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile yakınlaşmak amacıyla Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani döneminden başlamak üzere, Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek bölgesel ittifaklarını genişletmek, Rusya ve Batılı ülkeler ile yakınlaşmak istemiştir[81]. Tahran'ın bu bölgelere yönelik oluşturduğu dış politika açılımları, ABD dış politikasının en önemli parametrelerinden biri olan petrol kaynaklarının denetimini elinde tutma politikasıyla süreklilik gösteren bir çatışma içindeydi.

ABD'nin Sovyet sonrası dönemde 200 milyar varillik[82] Hazar Havzası enerji kaynaklarından pay almak amacıyla bölgeye ilgisi artmıştır. ABD'nin bölgeye yönelik oluşturduğu politikalar İran'ın ABD tarafından çevrelendiği algısı oluşturdu. İran'ı uluslararası sistemden tecrit etme nedeniyle İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar artmıştır. 1996 yılında ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi, Amerikan şirketlerinin İran petrol sektörüne 20 milyon dolardan fazla yatırım yapmasını yasakladı. Petrol sektörüne yapılan yatırımların maliyetinin yüksek olması nedeniyle Amerikan şirketlerinin yanında Batılı petrol şirketlerinin de yatırımlarının önü kesilmeye çalışılmaktaydı. Ancak yapılan baskılar

---

[78] Siret Hürsoy ve Hatice H. Orhon, a.g.e., s. 68.
[79] Samuel P. Hungtington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya DüzeninYeniden Kurulması*, (Çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2004.
[80] Yaşar Semiz ve Birol Akgün, "Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, 2005, s. 167.
[81] Yasemin Konukçu, "İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet", Orta Doğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF), Ağustos 2017, s. 7.
http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/08/dd7-iranenerji.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2018).
[82] Şatlık Amanov, a.g.e., s. 154.

nedeniyle ABD Başkanı'na enerji şirketlerinin bir kısmını cezanın dışında tutma yetkisi verildi. Başkan Clinton, Fransa şirketi Total ile İran'ın sözleşme imzalamasının herhangi bir yaptırıma neden olmayacağı yönünde bir karar yayınladı. Bu karar diğer petrol şirketlerinin İran petrol sektörüne girmelerinin önünü açmış oldu[83].

Enerji kaynaklarının günümüz dünyasında ikamesinin az olması onu vazgeçilmez bir mal haline getirmektedir. Bu nedenle İslam Devrimi'nden sonra İran'a uygulanmaya çalışılan ekonomik yaptırımların küresel ölçekte uygulanması tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir. ABD yönetiminin İran'ı sıkıştırmak için kullandığı en önemli hamle nükleer sorun olmuştur. ABD, 2006 yılında İran'ın nükleer faaliyetlerinin kötü amaçlı olduğu gerekçesiyle sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıdı. Böylece İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar 11 Eylül sonrası güvenlikçi anlayışa uygun olarak küresel güvenlik ile ilişkilendirilmeye çalışıldı.

11 Eylül Olaylarından sonra Başkan Bush'un İran'ı "haydut devletler" arasında zikretmesi İran-ABD ilişkilerinde yeni kırılmalara neden oldu. Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra sıranın kendisine geldiğini düşünen Tahran, ABD'ye karşı bölge devletleri ile ilişkilerini geliştirmektedir. Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan projeler için İran güzergahının maliyet ve güvenlik bakımından uygun olmasına rağmen ABD'nin İran'ı tüm projelerden dışlaması Tahran yönetiminin enerji alanında arayışlarını artırmaktadır. İran enerji kaynaklarına yönelik ABD blokajını Çin, Japonya, Hindistan, Rusya, Türkiye gibi uluslararası sistemin önemli aktörleri ile gerçekleştirdiği projelerle aşmaya çalışmaktadır. Dünya ekonomik sisteminin çok önemli bir aktörü olan Japonya'nın en önemli petrol tedarikçisinin İran olması, onun uluslararası sistem ile bağını güçlendirmektedir.

ABD yönetiminin İran için uygulamaya koyduğu yaptırımları Tahran yönetiminin diğer küresel ve bölgesel aktörler ile geliştirdiği ilişkiler ve hayata geçirdiği projeler nedeniyle havada kalmış görünmektedir. AB'nin doğal gaz tedariğinde Rusya'nın tekel konumu, dünya doğal gaz rezervleri bakımından ikinci sırada olan İran gazına olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu durum AB ülkelerinin doğal gaz arzında çeşitliliği sağlamak için İran'a uygulanan yaptırımlara isteksiz yaklaşmalarına neden olmaktadır.

---

[83] "Amerika'nın İran'a Dayattığı Yaptırımların Dosyası – 2", *Pars Today (Türkçe)*, 25 Kasım 2017, http://parstoday.com/tr/radio/iran-i90165-amerika%E2%80%99n%C4%B1n_%C4%B0ran%E2%80%99a_dayatt%C4%B1%C4%9F%C4%B1_yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1n_dosyas%C4%B1_2 (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

Temmuz 2015'de nükleer müzakerelerden sonra İran'a uygulanan yaptırımların gevşetilmesi Tahran yönetiminin enerji projelerinde önünün açılmasını sağladı. Bu amaçla İran 200 milyar dolarlık yatırım planlamaktadır. 9 Temmuz 2017 tarihinde İstanbul'da yapılan 22. "Dünya Petrol Kongresi"nde (WPC) İran Petrol Bakan Yardımcısı Emir Hüseyin Zamaninia 27 ülkenin olduğu 200 milyar dolarlık anlaşmada sona gelindiğini açıkladı. Ayrıca İran ile Fransız enerji şirketi Total ve Çinli CNPC şirketi ile 4.8 milyar dolarlık anlaşma imzaladı[84]. %50.1 Total, %30 CNPC ve %19.9 İran'a ait Petropars şirketi ile Güney Pars (offshore) gaz alanının (SP) sahasını geliştirmek için ortaklık yapıldı. Ortaklık yirmi yıllık süreyi kapsayan sözleşmenin 2021'de başlayarak günlük 2 milyar kübik feet gaz (400,000 varil petrol eşdeğerinde) üretilmesi beklenmektedir[85].

Buna karşın ABD merkezli Exxon-Mobil ve Chevron gibi petrol devleri, ABD'nin tek taraflı ekonomik yaptırımları nedeniyle İran'ın enerji projelerinde yer alamamışlardır. Uzun yıllar petrol sektöründe çalışan ve 2006 yılında ExxonMobil'in CEO'su olan ve Trump dönemi Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, İran'a yönelik ekonomik yaptırımların İran'da beklenen değişimi gerçekleştiremeyeceği aksine ekonomik yaptırımların ABD'li şirketleri sınırlandırırken rekabet halinde oldukları şirketlere avantajlar sağlayacağını belirtmiştir[86], ancak Trump'ın tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

ABD'nin İran'ı tüm izole etme çabaları enerjinin stratejik önemi nedeniyle etkisiz kalmaktadır. Doğu-Batı nakil hatları baypass edilmesine rağmen, enerjiye duyulan ihtiyaç uluslararası sistemin diğer aktörlerini İran ile işbirliğine itmektedir. Yaptırımlar sonrasında Total şirketinin yukarıda değindiğimiz Güney Pars projesinden çekilebileceğini söylemesine karşın Çin, Total hisselerini alabileceğini açıklamıştır[87]. ABD'nin enerji güvenliği için bir tehdit unsuru olarak gördüğü Tahran yönetimi oluşturduğu ittifak ilişkileri ile ABD baskısını hafifletmeye çalışmaktadır. Enerji küresel ve bölgesel hegemonya yarışının temel bir öznesi haline gelmiş ve enerji kaynaklarının arz güvenliği ABD açısından giderek daha çok önem kazanan ekonomi-politik bir hedef haline gelmiştir.

---

[84] "İran Dünyadaki Dengeleri Değiştirecek 200 Milyar Dolarlık Dev Enerji Anlaşmayı İstanbul'da Yaptı", *Güneş*, 12 Temmuz 2017, http://www.gunes.com/ekonomi/irandan-dunyadaki-dengeleri-degistirecek-200-milyar-dolarlik-dev-enerji-anlasmayi-istanbulda-yapti-803349 (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

[85] Nader Habibi, "Nükleer Anlaşmadan İki yıl Sonra İran Ekonomisi", (Çev. Merve Hatemi) *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt:1, Sayı: 1, Ocak 2019, s. 123.

[86] Yasemin Konukçu, "İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet", Orta Doğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF), Ağustos 2017. http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/08/dd7-iranenerji.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

[87] Nader Habibi, a.g.e., s. 123.

İran rejimini hedef alan ABD dış politika yapıcılarının İran'a yönelik tecrit politikaları devam ettiği sürece ABD'li petrol şirketlerinin İran enerji projeleri içerisinde yer almaları zorlaşacaktır.

4.2.1.3 Üçüncü Taraflar Bağlamında ABD ile İlişkiler

Uluslararası sistemde devletlerin güvenliklerini sağlamak için izledikleri birkaç yöntem vardır. Devletler, güçlü devletlere karşı ya kendi imkanlarıyla güvenliklerini sağlarlar (*self-help*) ya da diğer devletler ile ittifaklar kurarak (*balance of power*) güvenliklerini sağlamaktadırlar[88]. Bu iki yolun dışında diğer bir yolda peşine takılma-takip etme (*bandwagoning*)'dir. Peşine takılma, tehdit dengesi kuramının bir öngörüsü biçiminde ortaya çıkmaktadır. Stephen M. Walt, genelde zayıf devletlerin, peşine takılmayı dengelemeden daha çok tercih ettiklerini söylemektedir[89]. Scheweller ise devletlerin peşine takılma stratejilerinin nedeninin güçlü aktör ile ittifak kurarak bu aktörden gelecek tehtidi dengelemek değil, onun galibiyetinden pay almak olduğunu söyler. Bu nedenle ittifakların temelinde "tehdit dengesi" değil, "çıkar dengesi" (*balance of interest*) yer almaktadır[90]. Soğuk Savaş döneminde küçük devletlerin sistemin iki büyük gücüne yönelik yaklaşımları buna örnek gösterilebilir. Küçük devletler, ABD'nin öncülüğündeki NATO ile SSCB öncülüğündeki Varşova Paktı'na katılarak güvenliklerini korumaya çalışmışlardır.

İran'ın güvenliğini sağlamada -ABD'nin sahip olduğu küresel ekonomik, askeri gücü ve bölgede oluşturduğu ikili ilişkileri dikkate alarak- hem güç dengesi hem de kendine yardım yöntemini uyguladığı görülmektedir. İran'ın ittifak ilişkilerinin yanında son dönemlerde nükleer çalışmaları uluslararası gündemi daha fazla meşgul etmektedir. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri ve sonuçlarına bakıldığında Tahran yönetiminin nükleer silah edinmesine neden olmaktadır. Nükleer silahların sağladığı caydırıcılık (*deterrence*) kapasitesi dikkate alındığında, 1979 sonrası gerilen İran-ABD ilişkileri düşünüldüğünde nükleer silahlar önemli bir seçenek olarak öne çıkmaktadır.

Şah dönemi İran'ın güvenlik politikaları, ABD ile geliştirilen ilişkiler ile sağlanmıştı. İran toprakları her iki dünya savaşında da Rusya tarafından işgale uğradı. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda İran topraklarının kuzeyinin SSCB, güneyinin İngiltere

---

[88] Murat Yorulmaz, "Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu Bağlamında ABD ve İran", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Ekim 2011- Mart 2012, s. 203.
[89] Stephen M. Walt, *Alliances: Balancing and Bandwagoning*, Cornell University Press, 1987, s. 114.
[90] Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 1, 1994, s. 99.

tarafından işgal edilmesi Şah yönetiminin güvenlik algılamalarını etkilemiştir. Bu tarihi hafıza ile gelişen İran-ABD ilişkileri 1979 yılına kadar İran dış politikasında ABD'ye ayrıcalık sağlamıştır. ABD'nin Ortadoğu politikalarının temel sütünlarından birini oluşturan İran'da yaşanan devrim yalnız rejim değişikliği ile değil aynı zamanda ABD ile ilişkilerde de köklü bir değişiklik ile sonuçlanmıştır. Devrimin ilk iki yılında 444 gün süren ABD Büyükelçiliği *Rehin Alma Krizi*[91] ve ABD'nin başarısızlıkla sonuçlanan kurtarma operasyonu İran'daki tarihsel kırılma noktalarından biridir.

1979 İslam Devrimi sonrasında bu eksende gelişen İran-ABD ilişkilerinin doğası, Soğuk Savaş ve sonrasında da değişmemiş günümüze kadar krizler ve gerilimler ile devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanan devletler uluslararası sistemin dinamik bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca dondurulmuş birçok sorun bu süreçten sonra çözülmeye başlamış ve bölgesel çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Çatışmaların yaşandığı coğrafyalardaki devletlerde güvenlik kaygıları üst seviyelere çıkmıştır. İran'ın uluslararası sistemden tecrit edilmesinin yanında etnik çeşitlilik ve dini yapısı, yeni dönemde kontrolden çıkan etnik kimliğe ve dine dayalı çatışmalar göz önüne alındığında, İran'ın güvenlik kaygılarını daha da artırmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası hegemonyasını ilan eden ABD, Ortadoğu bölgesinden sonra Kafkasya ve Orta Asya bölgesine de etkisini yaymaya başladı. Ortadoğu petrollerine alternatifler oluşturulması amacıyla Hazar enerji kaynaklarından pay elde etme çabası küresel rekabeti de beraberinde getirmektedir. Rusya'nın 1993 yılında bu bölgeyi "Yakın Çevresi" olarak ilan etmesi ABD'nin gücüne karşı bir başkaldırı olmuştur. İran'ın bu bölgeye yönelik çok ciddi yayılma planlarının olmaması ve bölgede Rus varlığını bir tehdit olarak algılamaması İran'ın Rusya ile işbirliği yapmasını sağlamıştır. ABD'nin eski Sovyet coğrafyasına girmesiyle birlikte Tahran ABD'nin etkisini yakından hissetmeye başlamıştır. Bu tehdit İran'ın ittifak ilişkilerinin belirleyicisi olmaktadır.

İran ve Rusya uluslararası güç denklemi içerisinde birçok konuda aynı safta yer almaktadırlar. İran'ın Rusya'yı ekonomik faktörlerden çok bölgesel güvenlik ile ilgili kaygıları yakınlaştırmaktadır. ABD'nin bölgesel yayılma planları, Batı karşıtlığı ve Suriye krizi başta olmak üzere Ortadoğu'daki gelişmeler İran-Rusya ittifakının temel eksenini oluşturmaktadır. Her iki ülke de jeopolitik açıdan ortak çıkar alanlarına ve uluslararası

[91] Ünal Gündoğan, "1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 3, Sayı: 30, Haziran 2011, s. 68.

politikayı yorumlama bakımından da ortak bakış açılarına sahiptir. Soğuk Savaş sonrası dönemde genişleyen ABD etkisi her iki ülkede de rahatsızlık yaratmaktadır. İran ve Rusya'nın benzeri kaynaktan algıladıkları tehdit algılamaları bu devletleri ABD'nin gücünü dengelemeye itmektedir.

Rusya, bu nedenlerle İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı ABD ve Batı'dan farklı bir tutum almaktadır. Bu nedenle Rusya, İran'ın ABD/İsrail ile yaşadığı krizlerde İran'ın yanında yer almaktadır. SSCB'nin yıkılmasından sonra 1992'de Rusya ile İran arasında nükleer reaktör yapımına yönelik bir anlaşma yapıldı[92]. Rusya'nın nükleer güç konusunda İran'ı desteklemesi aynı zamanda her iki devletin birbirine yönelik tehdit algısının düşüklüğüne işaret etmektedir. Ayrıca Rusya, İran'da yaşanacak bir istikrarsızlığın ve İran üzerindeki ABD kontrolünün tüm bölgeyi etkileyeceğini bilmektedir. İran enerji kaynaklarının ve Hazar Bölgesi'nin büyük oranda ABD etkisine girebileceği endişesi Moskova'nın Tahran'ın yanında yer almasına neden olmaktadır.

1990'lardan sonra Washington yönetimlerinin Tahran'a yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımlar, Tahran'ın ABD ile küresel rekabet halinde olduğu birçok aktör ile ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. ABD'nin küresel üstünlük kurma mücadelesi sorunun İran'ı çevreleme sorununun çok üstünde etkiler ve sonuçlar üretmektedir. Bu durum Tahran yönetiminin ABD'ye karşı uygulamaya çalıştığı politikalarda harekat kabiliyetini artırmaktadır.

1980'lerdeki ekonomik reformlardan sonra iki haneli büyüme rakamlarına ulaşan Çin, uluslararası sistemin önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Çin'in ulaştığı ekonomik büyüme aynı zamanda enerji ihtiyacını artırmıştır. Bu durum Çin yönetimini, enerji kaynaklarının merkezi bölgelerinde yaşanan gelişmelere daha duyarlı hale getirmiştir. İran'a yönelik yaptırımları fırsata çeviren Pekin, 1990'lardan sonra üç büyük enerji şirketi ile bölgeye girmiştir[93]. Çin, İran ile enerji alanında anlaşmalar yaparak ABD'nin İran'a yönelik politikalarının zayıflamasını sağlamıştır. İran, nükleer faaliyetleri nedeniyle üzerindeki baskıyı hafifletmek için Çin'in BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği nüfuzunu kullanmaya çalışmaktadır[94]. ABD ve Batı karşıtlığı İran-Çin ilişkilerinin gelişmesini

---

[92] Barış Doster, "İran Dış Politikası ve Rusya", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* (Der. Barış Adıbelli), Bilim Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 257.

[93] Flynt Leverett and Jeffrey Bader, "Mananing China-US Energy Competition in the Middle East", *The Washington Quarterly,* Vol. 29, No.1, Winter 2005, s. 187.

[94] Muazzez Harunoğulları, "Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi HUMANİTAS,* Cilt: 5, Sayı: 9, 2017, s. 132.

sağlamaktadır. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak Çin, İran'ın en büyük petrol ithalatçısı olmuştur. 1996 yılında ABD'nin İran ile birlikte Libya enerji sektörüne 20 milyon doların üzerinde yatırımı yasaklayan kararı Batılı petrol şirketlerinin faaliyetlerini sınırlarken Çin'in önünü açmıştır[95]. İran yaptırımlarının ağırlaştırıldığı ve İran Merkez Bankası'nın malvarlığının dondurulduğu 1 Temmuz 2012 tarihinde Avrupa Birliği ülkeleri İran petrolünü almayı bıraktılar. Bu durum Çin için bir fırsat oluşturdu ve Çin, İran'dan aldığı petrol miktarını artırdı. Aynı zamanda Çin ile ticarette dolar yerine Yuan kullanıma girmiştir[96].

İran, 2005 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİO)'ne "gözlemci üye" statüsü ile katılmıştır. Siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında işbirliğini içeren örgüte 2008 yılında İran'ın tam üyelik başvurusunda bulunması, hem Rusya'nın hem de Çin'in, Washington yönetiminin İran'ı uluslararası sistemden tecrit politikalarına farklı yaklaştıklarının bir kanıtıdır. ABD Savunma eski Bakanı Donald Rumsfeld'in "terörle mücadele etmek istediğini söyleyen bir örgütün, terörü destekleyen ülkelerin başında gelen bir ülkeyi bünyesine almak istemesinin oldukça ilginç olduğunu" söylemesi üzerine ŞİO Genel Sekreteri Zhang Deguang, "gözlemci statüsündeki üyelerimizin terör destekçisi olarak tanımlanmasını kabul edemeyiz, eğer terörü destekliklerine inansaydık örgütümüze davet etmezdik" açıklamasını yapmıştır[97]. ABD'nin İran'ı "Şer Ekseni"ne dahil etmesine rağmen İran'ın ŞİÖ'ne gözlemci statüsü ile kabul edilmesi ABD'nin küresel gücüne ve bölgeler için oluşturduğu politikalara karşı bir meydan okuma olarak görülebilir. İran'a karşı uluslararası baskıların arttığı bir dönemde BM Güvenlik Konseyi daimi iki üyesinin İran'ı müttefik olarak seçmeleri İran'ın ABD politikalarına karşı geliştirdiği bir başarıdır[98].

İran, ABD'nin baskılarını hafifletmek için dış politikasında devletlere ve bölgelere göre farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Enerji kaynaklarının varlığı onun Çin, Hindistan, Japonya gibi hızla gelişen sanayi ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Japonya da Çin gibi enerji kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. II. Dünya Savaşı'ından sonra güvenliğini ABD ile yaptığı anlaşmalar ile sağlayan Japonya, dünya enerji merkezleri üzerinde etkinlik sağlamaya çalışmaktadır. Japonya, ABD'nin

[95] Emine Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations,* Vol. 47, 2016, s. 68.
[96] Barış Doster, "İran'ın Devlet Kapasitesi ve Dış Politikası", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 5, Sayı: 54, Haziran 2013, s. 58.
[97] Emine Akçadağ Alagöz, a.g.e., s. 69.
[98] Barış Adıbelli, a.g.e., s. 40.

uluslararası sistemde önemli bir müttefiki olmasına rağmen İran ile enerji alanında anlaşmalar yapmaktadır. İran'a yönelik uygulanan yaptırımların gevşetilmesiyle birlikte İran petrol ihracatında, Çin % 22 ile Avrupa Birliği ülkeleri %18 ile, Japonya %17 ile, Hindistan %13 oranında, Güney Kore %10 oranında ve Türkiye ise %7 ile yer almaktadır[99].

ABD'nin İslam dünyası üzerindeki etkinliğini hedef almak için Filistin sorununu gündemde tutan İran, İsrail'i hedef alan açıklamalarının yanında İslam dünyası içerisinde de farklı araçlar kullanmaktadır. Ortadoğu'nun ve Müslüman dünyasının bütünü için İslami bir söylem geliştirirken, Irak, Suriye, Yemen, Bahreyn, Azerbaycan gibi ülkeler üzerinde ise İran dış politikasının önemli bir aracına dönüşen Şiilik vurgusu yapılmaktadır. Bölgesel güç arayışının bir izdüşümü olarak ortaya çıkan politikalar ABD'nin küresel ve bölgesel gücüne karşı bir araca dönüşmektedir. İran'ın oluşturmaya çalıştığı bu Şii jeopolitiği ABD'nin bölge politikalarının önünde önemli bir set oluşturmaktadır. Bu durum İran'ın bir bölgesel güç olarak önemini artırmakta, Rusya ve Çin gibi uluslararası sistemin önemli aktörleri ile işbirliğini sağlamaktadır.

İran, ABD'nin küresel politikalarına karşı politikalar geliştirmesine rağmen olabildiğince ABD ile sıcak bir çatışmadan uzak durmaktadır. Retorik düzeyde ABD/İsrail karşıtlığı kullanılsa da[100] İsrail ile sıcak bir temastan kaçınmaktadır. İsrail'in nükleer kapasitesinin sağladığı caydırıcılığın yanında olası bir İsrail-İran çatışmasında ABD'nin müdahil olacağını bilmektedir. Bu durum Tahran yönetimini ABD/İsrail ittifakına daha temkinli yaklaşmaya itmektedir. Tahran yönetimi, ABD'nin İran'a yönelik baskı politikalarını soğukkanlı bir biçimde karşılamaktadır. Küresel gücün baskılarını savunmacı ve çekingen bir biçimde ele almaktan ziyade, uluslararası boyutta ittifaklara ve işbirliğine yönelmekte, sadece bölgesel politikalar vasıtasıyla değil küresel boyutta Latin Amerika'daki ülkelerle bile işbirliğine giderek ABD'nin baskılarını hafifletmeye çalışmaktadır.

Tahran yönetimi bu bağlamda Asya ve Afrika'nın az gelişmiş ülkelerine yönelik de politikalar geliştirmektedir. Latin Amerika'da ABD karşıtı devletler ile geliştirilen ilişkiler İran'ın uluslararası boyutta destek kazanmasını sağlamaktadır. ABD karşıtı antiemperyalist söylemleri ile öne çıkan Venezüella lideri Hugo Chavez ile Ahmedinecat'ın yakın dostluğu

[99] Zhuldyz Kanapiyanova, a.g.e., s. 557.
[100] İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecat'ın, 2005 yılında İsrail ve ABD'ye yönelik yaptığı sert açıklamalar bunu kanıtlamaktadır.

bu politikanın dikkat çeken bir halkasını oluşturuyordu. İran'ın bu bölgeye yönelik politikaları mevcut konjonktür içinde karşılaştığı ekonomik ve siyasi sorunlarının çözümüne katkı sağlamak bakımından düşünülmektedir[101]. İran'ın Amerika Kıtası'ndaki en büyük ticari partneri Brezilya'dır. Brezilya, 2010'da Güvenlik Konseyi'nde İran'a uygulanması planlanan yaptırımların oylamasında Türkiye ile birlikte "hayır" oyu kullanması bu politikanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tahran yönetimi ABD ile çatışma yaşayan tüm ülkeleri doğal müttefik olarak kabul etmektedir. ABD'nin Suriye politikalarının Türkiye'yi etkilemeye başladığı ve PKK/PYD'ye yardımlarının arttığı dönemden sonra gerilmeye başlayan Türkiye/ABD ilişkileri Tahran'ın Türkiye ile ilişkilerinde gelişmelere neden olmuştur. 1990'larda İran-Türkiye ilişkilerindeki çatışmalar yerini Rusya'nın da dahil olduğu üçlü bir ittifaka bırakmıştır. ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)'nin sonuçlarının her iki ülkeyi etkileme ihtimalinin ortaya çıkması devletlerin en üst amaçları olan hayatta kalmalarının gereği olarak savaşı göze almalarına neden olmuştur.

İran'ın ABD ile 1979 sonrası başlayan sorunlu ilişkileri devam etmektedir. ABD'nin küresel düzeyde uyguladığı politikalardan büyük ölçüde etkilenen İran, dış politikasında her geçen gün tecritten kurtulmaktadır. Enerji rezervlerinin miktarı ve enerji nakil yolları üzerindeki kontrolü İran'a kapasitesinin çok üstünde bir önem katmaktadır. Özellikle İran'ın dünya petrol naklinin %30'nun gerçekleştiği Hürmüz Boğazı ve %8'inin[102] gerçekleştiği Basra Körfezi üzerindeki denetimi dikkate alındığında bu durum daha net anlaşılacaktır. Tahran yönetimi, her ne kadar iç ve dış politikada dini argümanları öne çıkarsa da dış politika uygulamalarında tamamen pragmatik davranmaktadır. İslami söylemin İran-Ermenistan ilişkilerinde önemsiz olduğu açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İran, 1990'larda başlayan Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda başından beri Ermenistan'a daha yakın olmuştur. Devletlerin dış politika uygulamalarında ulusal çıkarın, güç maksimizasyonun önemli olduğu bir sistemde, din ya da kimlik gibi faktörlerin ilişkilerde yakınlaştırıcı etkisi yetersiz kalmaktadır.

İran, ABD'nin baskılarını hafifletmek için bölgesel ve küresel düzeyde açılımlara gitmektedir. Asya Pasifik Bölgesi'nin önemli iki gücü olan Çin ve Japonya ile gelişen

---

[101] Barış Doster, "İran Dış Politikası ve Rusya", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, (Der. Barış Adıbelli), Bilim Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 262.

[102] "Petrolün Çoğu Deniz Yoluyla Taşınıyor", *Anadolu Ajansı*, 13 Kasım 2014, https://aa.com.tr/tr/ekonomi/petrolun-cogu-deniz-yoluyla-tasiniyor/101912 (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

ekonomik ilişkiler, Ortadoğu Bölgesi'nde Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen'de genişleyen etkisi ABD'nin küresel politikalarına meydan okumaktadır. Tarihsel olarak İran-Türkiye rekabeti Irak ve Suriye merkezi hükümetleri ile olan ilişkilerde çatışma alanlarına sahip olsa da 1990'ların çok ötesinde işbirliği olanaklarına sahiptir. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin 25 Eylül 2017 tarihinde yapılan bağımsızlık referandumunun[103] başarısızlığı iki ülke işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. Suriye yönetiminin sivillere yönelik kimyasal silah kullandığı iddiasıyla 14 Nisan 2018'de ABD-İngiltere-Fransa üçlüsünün Suriye merkezlerini Tomahawk füzeleri[104] ile bombalaması sonrasında Rusya ve İran saldırıyı kınayan açıklamalar yapmıştır. Rusya, saldırıda 100'ün üzerinde füze fırlatıldığını, füzelerin çoğunu imha ettiklerini açıklamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı da saldırıları kınadığını ve bunun bölgesel sonuçlarının olacağını duyurmuştur. Türkiye'nin müdahale sonrasında yaptığı saldırıya destek bildiren olumlu nitelikli açıklamalar[105] Türkiye-İran ilişkilerinin kırılganlığını kanıtlar niteliktedir.

4.3 Sonuç

Azerbaycan-İran dış politikaları üzerinde uluslararası sistemin etkilerinin ele alındığı bu bölümde, uluslararası sistemin bu ülkelerin güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar bağlamında geliştirdiği ilişkilere etkisi analiz edilmiştir. Devletlerin güvenlik kaygıları onların dış politikaları üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Sistemin yapısının *tek, iki* ya da *çok kutuplu* olması gibi her durumda bu durum geçerliliğini korumaktadır. Soğuk Savaş döneminde güvenliğin konusu sadece askeri alanlarla sınırlı olmasına rağmen bu süreçten sonra güvenliğin alanı giderek farklılaşmaya başlamış ekonomik faktörler, uluslararası terörizm, çevre sorunları, bilişim, gıda güvenliği gibi birçok sorun alana dahil olmuştur.

İki kutup sonrası dönemde sistemin içerisinde enerji, güvenlik konuları ve bunların neden olduğu sorunlar, sistem içerisindeki devletlerin dış politika tercihlerini etkilemiştir. İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması, bu dönem boyunca blok liderlerine havale edilen bir çok bölgesel ve iç sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uluslararası

---

[103] "Barzani: Bağımsızlık Referandumu İlan Ettiğimiz Tarihte Yapılacak", *Euronews*, 13 Eylül 2017, http://tr.euronews.com/2017/09/13/barzani-bagimsizlik-referandumu-ilan-ettigimiz-tarihte-yapilacak, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

[104] "ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'deki Hedefleri Vurdu", *BBC Türkçe*, 14 Nisan 2018, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43763637, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

[105] "ABD, İngiltere ve Fransa'dan Suriye'ye Saldırı", *Sputnik News*, 14 Nisan 2018, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201804141033029431-trump-suriye-muhtemel-saldiri-konusunda-aciklama-yapmasi-bekleniyor/, (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

sistemde Charles Krauthammer'ın ifade ettiği gibi ABD liderliğinde "tek kutuplu bir "an"ın[106] yaşanmasına rağmen birçok bölgesel sorun kontrolden çıkmıştır. Bu sorunlar devletlerin güvenlik kaygılarının üst düzeye çıkmasına neden olmuştur. Sistemde yaşanan bu kontrolsüz geçiş dönemi, devletlerin güvenlik kaygılarının üst noktaya taşınmasına neden olan gelişmelere ivme kazandırmıştır.

Azerbaycan ve İran'ın sorunlu alanları üzerinde uluslararası sistemin baskıları her iki devletin beka sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşadığı beka sorununun benzerini Güney Azerbaycan, Huzistan ve diğer bölgeler üzerinden İran hissetmektedir. Dolayısıyla her iki devlet için güvenlik kaygılarının zeminini oluşturan potansiyel sorunlu alanlar mevcuttur. Bu nedenle sistem içerisinde oluşan tüm gelişmeler her iki ülke üzerinde doğrudan etkiler oluşturmaktadır. Böylece hem Azerbaycan-Ermenistan çatışması hem de Güney Azerbaycan sorunu, bu devletler için güvenliğin temel bir parametreye dönüşmesine neden olmaktadır.

1979 sonrası dönemde uluslararası sistemden tecrit edilen ve Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemin en önemli gücü olan ABD ile sorunlu ilişkileri olan İran güvenlik algılamalarında, bölünmüşlük ve işgal sendromunun tekrar yaşanmasına neden olmuştur. İran-Irak Savaşı ve I. Körfez Savaşı sonrası bölgede yaşanan gelişmeler İran güvenliğini tehdit eden unsurlar içermekteydi. 11 Eylül sonrası Afganistan, Irak, Libya müdahaleleri ve Suriye'de yaşanan gelişmeler İran dış politikasında güvenliğin temel bir parametre olarak devamını sağlamıştır.

Dünyada sanayi alanında yaşanan gelişmeler enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacı sürekli artırmıştır. Sanayi Devrimi'nden itibaren enerji kaynaklarına olan ihtiyacın artması devletlerin bu kaynakları elde etmek için girdikleri mücadeleyi hızlandırmıştır. 1970'li yıllarda küresel sistemde enerji tedariğinin devamı açısından iki önemli gelişme yaşanmıştır. İlki 1973 yılında başlayan Arap-İsrail Savaşı, ikincisi ise İran'da yaşanan 1979 İslam Devrimi sürecidir. 1974'te OPEC üyelerinin petrol arzında oluşturduğu kısıtlama petrol fiyatlarının yükselmesine neden oldu. 1979 Devrimi ile İran petrollerinin millileştirilmesi sonucunda İran petrolleri üzerindeki İngiltere ve ABD tekeline son

[106] Charles, Krauthammer, "Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, 70(1), 1990/91, 23-33.
Krauthammer, 2002-2003 yılında yayınlanan "The Unipolar Moment Revised" başlıklı makalesinde, bu durumun değişmeye başladığının işaretlerini vermiştir. Krauthammer, Uluslararası sistem için çok önemli bir an olan 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasını, ABD'nin liderliğindeki tek kutupluluğun ilk krizi olarak değerlendirmiştir. Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment Revised", *The National Interest*, 2002/03, s.10.

verilmiştir. Bu tarihi tecrübeler ABD dış politikasında enerjinin güvenli bir biçimde elde edilmesini öncelikli hale getirmiştir.

1955-1975 arasındaki Vietnam Savaşı ve 1974 petrol bunalımı geleneksel güç, güvenlik yaklaşımlarının tartışılmasına neden olmuştur. Sadece askeri kapasiteye dayalı güçlerin sistemde başarılı olamayacağının örnekleri olması bakımından önemli bir tecrübe sunmaktaydılar. Soğuk Savaş sonrası güvenlik algılamalarında güvenliğin alanı genişleyerek enerjiyi de içine alması enerji kaynaklarına sahip ülkelere yönelik planların ve baskıların artmasına neden oldu. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar Havzası kaynakları üzerinde denetim ortadan kalktı. Bu durum ABD'nin Ortadoğu petrollerine alternatif oluşturmak için Hazar bölgesi enerji kaynaklarına yönelik faaliyetlerinin artmasını kolaylaştırdı. Böylece bölge ülkeleri mücadele alanının bir parçasına dönüştü. ABD, enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınması için başlattığı girişimler bu devletlerin dış politika tercihlerine yansıdı. Bölgenin enerji kaynakları bakımından zengin ülkesi olan Azerbaycan, enerji kaynaklarının Batıya taşınmasını sağlayacak projelerin merkezi haline geldi.

Devletlerin güvenlik algılamaları ve enerji kaynaklarının güvenli bir biçimde taşınmasını sağlama girişimleri onların üçüncü taraflar ile ilişkilerini etkileyen temel belirleyiciler olmuştur. Ermenistan ile yaşanan savaşın Azerbaycan'ın güvenlik algısı üzerindeki etkileri ve sistemin diğer aktörlerinin Ermenistan'a olan yaklaşımları Azerbaycan dış politikasının yönünü belirlemiştir. Bu durum enerji alanında hayata geçirilmek istenen projelere de yansımıştır. Bölgenin iki önemli gücü Rusya ve İran'ın Ermenistan ile gelişen ilişkileri 2000'li yıllarda hayata geçirilen enerji projelerini etkilemiştir. Uluslararası sistemin kapasite bakımından en önemli gücü ABD'nin Rusya ve İran ile ilişkilerine de paralellik gösteren bu projelerin yönü Batı olmuştur.

Devletlerin kapasitelerinin artması uluslararası sistemin yapısının değişmesine neden olmaktadır. 1990'larda ABD'nin liderliğinde olan tek kutuplu sistem giderek çok kutuplu bir görünüm kazanmaktadır. Bu durum devletlerin çok boyutlu ilişkiler geliştirmesinin önünü açmaktadır. ABD'nin Ortadoğu bölgesinde uygulamaya çalıştığı politikaların devletlerde oluşturduğu güvenlik tehditleri yeni ittifakların önünü açmıştır. 1990'larda başlayıp 2000'lerde devam eden Doğu-Batı yönünde Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-ABD; Kuzey-Güney yönünde oluşan Rusya-Ermenistan-İran geleneksel ittifak ilişkilerinin değişmesine neden olmaktadır. Sistemin yapısı ve sistem içi dengeler

değiştikçe devletlerin dış politika ve ittifak ilişkileri de değişim göstermektedir. Azerbaycan-İran ilişkileri üçüncü taraflar bağlamında ayrı bir bölüm altında daha ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde bu durum daha net anlaşılacaktır.

Bu bölümde ortaya çıkan sonuçlardan birisi Azerbaycan-İran ilişkileri güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar bağlamında sistemde yaşanan değişimlere bağımlı olarak gelişmektedir. Sistemin kaotik yapısının devletlerin sorunlu alanları üzerinde yaptığı baskılar, enerjinin gelişmiş sanayi ülkeleri için ikamesi zor bir mal olması, hem ülke güvenliği hem de enerji güvenliği sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buna paralel olarak bu devletlerin kapasitelerine bağlı geliştirdiği ilişkiler ağı oluşmaktadır. Böylece uluslararası sistem neorealistlerin ileri sürdüğü gibi güvenlik ve ekonomik sorunların iç içe geçtiği bir yapıya dönüşmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE ÇATIŞMA ve İŞBİRLİĞİ

Azerbaycan dış politikasında İran'ın özel bir yeri vardır. İki ülke arasında tarihsel, kültürel ve özellikle dini/mezhebi benzerlik gibi faktörlerin varlığı iki ülkenin birbirine karşı beklentilerinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Ancak neorealistler devletlerin dış politikalarının oluşturulmasında uluslararası sistemin yapısının en temel etken olduğunu iddia ederler. İki ülke ilişkileri de uluslararası sistemin etkisi altında devam etmektedir. Uluslararası sistemin yapısı, sistemin gerekliliklerine uymayan devletlerin davranışlarını cezalandırır. Sistemin yapısı bu işlevi ile hem Azerbaycan'ın hem de İran'ın hareket edecekleri yolu yani dış politika davranışını belirlemektedir.

Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren her iki ülke ilişkilerinde çatışmalar ve krizler etkili olmuştur. Uluslararası sistemin anarşik doğasının, iki ülke arasında tarihsel sorunlar olarak ortaya çıkan Güney Azerbaycan, Hazar Denizi ve bağımsızlık sonrası dönemde ortaya çıkan din sorunu üzerinde oluşturduğu baskılar ikili ilişkilerin karakterinin çatışma eksenli devam etmesine neden olmuştur. Bu sorunlar Waltz'ın da üzerinde önemle durduğu devletlerin en önemli amacı olan "hayatta kalma" amacı üzerinde ciddi tehdit oluşturmakta ve her iki devlet bu durumu benzer biçimde algılamaktadır.

Devletler uluslararası sistemde etkilerini artırmak için kapasitelerini artırmak isterler. Neorealizme göre, bir ülkenin uluslararası konumunu belirlemede ekonomik çıkarları önemlidir. Devletler yalnızca politik ve coğrafi güç arayışı içinde değildir, aynı zamanda ekonomik güç için de çabalar. Ekonomik güç devletlerin askeri güçlerinin de artmasını sağlayacaktır. Kapasitesi artan devletler uluslararası ve bölgesel güç denkleminde ağırlıklarını artırmış olacaklardır. Azerbaycan'ın İran ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler bu bağlamda değerlendirildiğinde anlaşılır olacaktır. Hem Azerbaycan hem de İran geliştirdikleri ekonomik ilişkiler vasıtasıyla bölgede güçlerini artırmak istemektedirler. Böylece kapasiteleri artan her iki devlet uluslararası sistemin olumsuz etkisinden daha az etkilenmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, Azerbaycan-İran ilişkileri çatışma ve işbirliği ana başlıkları ve bunların iz düşümü olan alt başlıklar biçiminde incelenecektir. Bu bölümde,

diğer bölümlerden elde edilen veriler ışığında iki ülke ilişkilerinin çatışma ve işbirliği alanları incelenecek ve son dönemlerde iki ülke ilişkilerinde özellikle ticari ve ekonomik alanlarda işbirliğine yol açan etkenlerin neler olduğu tartışılacaktır.

5.1 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız olan onbeş birlik cumhuriyetinden birisi de Azerbaycan'dır. Azerbaycan, zengin enerji kaynaklarıyla uluslararası güç mücadelesinin merkezlerinden birisi haline geldi. SSCB'nin son dönemlerinde başlayan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını hızlandıran Ermenistan savaşı, devlette iç karışıklıklar ve politik istikrarsızlık oluşturdu. Bağımsızlığın ilk yıllarında iktidara gelen Ayaz Muttalibov 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamından sonra iktidarını kaybederken yerini Ebulfez Elçibey'e bıraktı. Elçibey Karabağ Savaşı'nda bir ölçüde başarı sağlasa da Mart 1993'te Kelbecer'in kaybedilmesiyle iktidarda durması zorlaşmıştır. Elçibey'in, Haydar Aliyev'i Bakü'ye çağırmasıyla devam eden süreçte Haydar Aliyev iktidara gelmiştir. Haydar Aliyev dönemi, Azerbaycan dış politikasında kurumsallaşmanın temellerinin atıldığı bir dönem olmuş, İlham Aliyev de bu temeller üzerinde benzeri bir dış politika anlayışı takip etmiştir.

İlham Aliyev 2003 yılında Cumhurbaşkanı olduğunda Haydar Aliyev dönemi oluşturulan dış politikanın kendisi döneminde de devam ettirileceğini ilan etti. Azerbaycan dış politikası İlham Aliyev döneminde çok taraflılığa[1] dikkat edilerek devam ettirilmektedir.

5.1.1 Dış Politikada Değişim ve Süreklilik

Devletlerin dış politikalarında ortaya çıkan temel davranışlardan biri, "süreklilik" ile değişim arasında devam eden mücadeledir. Süreklilik, devletlerin dış politikalarını belirli bir çerçevede tutarak onun kimlik kazanmasını sağlar. İçsel ya da dışsal nedenlerle "sürekliliğin" devletin karşılaştığı sorunlara çözümler üretememesi durumunda "değişim"

[11] Çok taraflı politikanın somut göstergelerinin yakın tarihli en önemli örneği 25-26 Kasım 2019 tarihinde Bakü'de düzenlenen Bağlantısızlık Hareketi'nin (Qoşulmama Hərəkatı) XVIII Zirve Görüşmeleri'dir. Bağlantısızlık Hareketi Soğuk Savaş dönemi her iki bloğa da dahil olmayan ülkelerin oluşturduğu bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Azerbaycan'ın dış politikada benimsediği denge politikasına da benzerlik göstermektedir. 2019-2022 yılları arası dönem başkanlığını devralan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bu süre içerisinde Bandung Prensipleri çerçevesinde politika izleyeceklerini belirtmiştir. Devletlerin bağımsızlığı, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışılmaması ve karşılıklı çıkarlarının korunması ve işbirliğinin teşvik edilmesi gibi ilkeleri benimseyen Bandung Prensipleri'nin, Azerbaycan'ın dış politikasının temel ilkeleriyle de örtüştüğünü ifade etmektedir. Bkz.,
Mübariz Abdullayev, "Prezident İlham Əliyev: Azərbaycan Müstəqil xarici siyasət yeridir. Bu siyasət milli maraqlara, ədalətə əsaslanır və bizə çoxlu dostlar qazandırır", *Yeni Azerbaycan*, 25 Oktyabr 2019, http://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49805_az.html (Erişim Tarihi: 29.10.2019).

bir devlet için zorunluluk haline gelir. Devletler için dış politikada değişim yapmak tercih olduğu kadar bir kaçınılmazlık anlamı da taşır. Devletin dış politika tercihlerinin değişmesi için baskı yapan iç ve dış faktörler ne kadar güçlü olursa dış politikada değişime gitmek o kadar zorunlu hale[2].

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten bugüne dört Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunlar sırasıyla; Ayaz Muttalibov, Ebulfez Elçibey, Haydar Aliyev ve oğlu İlham Aliyev'dir. Azerbaycan dış politikasında Haydar Aliyev dönemi de dahil *değişim*, bu dönemden sonra ise dış politikada *süreklilik* hakim olmuştur. Azerbaycan'da Muttalibov döneminde dış politikada Rusya etkisi çok belirgindi. Bu liderlerden Muttalibov'un Azerbaycan dış politikasının kurumsallaşmasında olan etkisi yok denecek kadar azdır. Muttalibov'un Sovyet dönemi bürokratik yapılanması içerisinde yetişmesi onun Azerbaycan dış politikasında Rusya yanlısı bir dış politika anlayışının ülkede sürekliliğini sağlamaya çalışmasına neden olmuştur. Ancak Hikmet Babaoğlu'na göre, Şubat 1992'de Ermenilerin gerçekleştirdiği Hocalı katliamına 366. Rus Alayının destek vermesi bu politikanın sonunu getirmiş[3] , Azerbaycan ile Rusya arasında ciddi bir gerginliğe neden olmuştur[4]. Muttalibov, o dönemde Moskova ile konuşarak Gence'deki SSCB'nin 23. Ordu birliklerinden faydalanarak hem Hocalı'nın Ermeniler tarafından işgal edilmesini hem de bunlara 366. Rus alayının desteğini kesmek için elinden geleni yaptığını, fakat Moskova'da yeni oluşan yönetimin buna izin vermediğini açıklamıştır[5]. Bu olaylar, Azerbaycan'da Muttalibov iktidarının sonunu getirirken uluslararası sistemin yapısında meydana gelen dış dinamiklerin Azerbaycan'da iç dinamikleri de etkilemesi ile Muttalibov'un yönetimden ayrılmasına ve Rusya'ya kaçmasına neden olmuştur.

Devletlerin dış politikalarında sürekliliği faydalı yapan faktörlerin zayıflamasıyla değişimin kuralları kendisini dayatmaya başlar. Değişim dinamiklerinde ortaya çıkan

---

[2] Gültekin Sümer, "Dış Politikada Süreklilik ve Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*. Cilt: 6, Sayı: 23, 2010, s. 73.

[3] Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Yeni Azerbaycan Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Prof. Dr. Hikmet Babaoğlu ile mülakat. Bakü, 09 Haziran 2017.

[4] Kamer Kasım, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 142.

[5] Azerbaycan eski Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov ile mülakat, "Bir Aktyorun Teatri: Oten Gunlerimi Qaytaradilar", *Azadlıq*, 8 May 1992'den aktaran Güner Özkan,"Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ'daki Ermeni İşgali", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 129.

kıpırdamalar devletlerin dış politikasında değişimi zorunlu hale getirir[6]. Azerbaycan dış politikasında değişimin iç dinamiklerini Karabağ Savaşı ve zengin enerji kaynakları oluşturuken, dış dinamiklerini ise Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzeninde oluşan güç boşluğu ve bu boşluğun doldurulması için ortaya çıkan yeni aktörler ve bunlarında dahil olduğu uluslararası güç mücadelesi teşkil etmektedir. Sovyet döneminde ve öncesinde Azerbaycan dış politikası Moskova üzerinden "eyalet-merkez" biçiminde gelişen ilişkiler biçiminde oluşturuluyordu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte bu ilişki biçiminde zorlamalar yaşanmaya başlanmıştır. Azerbaycan dış politika yaklaşımındaki değişim Elçibey'in iktidara gelmesi ile yaşanmıştır. Elçibey, Azerbaycan dış politikasının ana eksenini Batı olarak belirlemiş ve bu yönde adımlar atmıştır. Kurumsallaşmanın yaşandığı bu dönemde değişimin dinamikleri dış politika anlayışında da değişimi zorunlu kılmıştır. Ancak, Elçibey dış politikanın yönünü değiştirse de dış politika anlayışındaki tek yönlülük devam etmiştir. Elçibey'in bölgesel denklemleri ve reelpolitiği yadsıyan yaklaşımları Azerbaycan'ın Kafkasya bölgesinde yalnızlaşarak gücünün azalmasına ve Karabağ savaşında toprak kaybetmesine neden olmuş, Mart 1993'te Kelbecer'in kaybedilmesiyle de iktidarı sarsılmıştır. Bu durum Azerbaycan dış politikasında zorluklar yaşanmasına neden olurken dış politika anlayışında değişimi zorunlu kılmıştır.

George Modelski, dış politika değişimini; "güç girdisi, güç çıktısı, çıkar ve hedefler arasındaki ilişki" üzerine kurmaktadır. Bunların bir tanesinde oluşan değişim diğer değişkenleri de etkileyecektir[7]. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan enerji kaynaklarının ülke ekonomisine önemli sayılabilecek oranda girdi sağlaması, dış politikanın yönünü ve hedeflerinin de değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Aliyev, kendisinden önceki yönetimin sadece Batı yönlü politikasının dış politika anlayışının etkisizliğini, ülkenin istikrarının sağlanmasındaki yetersizliğini görmüş ve dış politikada değişime gitmiştir. Haydar Aliyev, gerek iç gerekse dış politikanın kavramsal ve kuramsal zeminini oluşturmuş ve Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerine belirli bir denge getirmiştir. Rusya ve İran'dan gelen baskıları etkisizleştirmek amacıyla NATO ile işbirliğine giden Haydar Aliyev[8], ülkenin yönünü sosyal, ekonomik ve siyasal yönden Batı'ya çevirken, bölgesel çıkarları da gözeten

[6] Gültekin Sümer, a.g.e., s. 81.
[7] George Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, Frederick A. Praeger, New York 1962, s. 105.
[8] E.Z.Nəsirov ve X.İ. İskəndərov "Ulu Öndər Heydər Əliyev'in NATO Siyasəti", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-Praktik Jurnal*, Cild: 2, No: 1, Bakı, 2016, s. 120.

çok yönlü bir dış politika oluşturmayı başarmış ve bunu "Dengeli Dış Politika" anlayışı biçiminde formüle etmiştir.

5.1.2 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikasının Temel Hedefleri

Azerbaycan dış politikasında, Haydar Aliyev'in temellerini atttığı çok yönlü bir politika anlayışını ifade eden "denge politikası" oğul Aliyev iktidarında da devam etmektedir. Bu politika anlayışı alınan sonuçlar itibariyle rasyonel bulunmaktadır. İlham Aliyev, 31 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde, "Azerbaycan halkı 15 Ekim'de seçim merkezlerine gelerek Haydar Aliyev'in politikalarına oy vermiştir" diyerek kendi döneminde takip edilecek yaklaşımı ortaya koymuştur[9]. İlham Aliyev yaptığı açıklamada Haydar Aliyev dönemi oluşturulan siyasetin alternatifinin olmadığını söylemiştir[10]. Ayrıca İlham Aliyev, Haydar Aliyev siyasetinin Azerbaycan'da oluşturulan istikrarın devamı için başlıca şart olduğunu vurgulamıştır. Aliyev konuşmasında;

> Eğer Azerbaycan'da istikrarın bozulmasına kim can atarsa, biz buna imkan vermeyeceğiz, Azerbaycan halkının rahat, güvenli ve istikrarlı bir biçimde yaşamasını temin edeceğiz. Bu istikrar, gelecekte bize Azerbaycan'ın daha süratli ve çok taraflı gelişimini sağlamaya imkan verecektir[11].

ifadelerine yer vermiştir.

Haydar Aliyev döneminde temelleri atılan ve kurumsallaşan Azerbaycan dış politikası, uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler dikkate alınarak "Dengeli (balanslaştırılmış) Dış Politika"[12] olarak tanımlanmıştır. Bu politika, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinde aşağıdaki ilkelere göre davranmasını öngörmekteydi:

1. Devletlerin birbirlerinin bağımsızlıklarına; siyasal, sosyo-ekonomik gelişme hamlelerine, demokratik ilkeler göre oluşturulan kalkınma hamlelerine saygılı davranması,
2. Uluslararası hukuk prensipleri temelinde sınırların zorla değiştirilmesine ve devletin bağımsızlığının tehdit edilmesine izin verilmemesi, bu konular ile ilgili sorunların uluslararası hukuka göre çözülmesi,

---

[9] Elnur Aslanov ve Fərhad Məmmədov (Ed.), *Prezident İlham Əliyev'in Seçilmiş Nitqleri 2003-2013, Prezident İlham Heydəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-Praktik Jurnal*, Stratejik Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları Bakı 2013, s. 97.

[10] Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 63.

[11] Əli Həsənov, (Ed.), *Prezident İlham Əliyev İnkişafın Azərbaycan Yolu "Narıncı" Fəlakətdən Qurtuluş*, İkinci Cild, Bakı 2007, s. 95.

[12] E.Z.Nəsirov ve X.İ. İskəndərov, a.g.e., s. 120.

3. Dünya devletleri ile sosyo-ekonomik ve tüm toplumsal, kültürel ilişkilerin ortak fayda ve güven ilkeleri temelinde kurulması,
4. Anlaşmaların uluslararası hukuk prensiplerine göre yapılması,
5. Halkların kendi kaderlerini tayin etmelerine saygı duyulması,
6. Devletlerin güvenliğini tehdit edecek terör faaliyetlerine karşı ortak tutum alınması,
7. Uluslararası sorunların çözümüne katkı sağlayacak olan çalışmalara katılmak[13].

İlham Aliyev döneminde oluşturulan dış politika genel olarak Haydar Aliyev dönemi dış politika anlayışına uygun bir seyir izlemiştir. Azerbaycan halkının ulusal bilincinin geliştirilmesi ve Haydar Aliyev döneminde temel alınan Azerbaycanlılık ideolojisi[14] içerisinde toplumun tamamını kucaklayan bir devlet anlayışı çerçevesinde oluşan bir toplumsal yapı ile enerji sektöründe yaşanan gelişmeler sonucunda ülke ekonomisinin güçlenmesi istikrarlı bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Merkezi otoritenin güçlü olması dış politika alanında da belirsizliği ortadan kaldırmış, hedefleri belirli bir dış politika anlayışının devamını sağlamıştır.

İlham Aliyev'in hayata geçirdiği dış politika stratejisinde öncelikli olarak Dağlık Karabağ çatışmasının Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde sonuçlanması, Azerbaycan'ın bölgesel ve uluslararası ilişkilerinin güçlendirilmesi ve dünya ile entegrasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Başkanı Fərhad Məmmədov'a göre, Azerbaycan'ın dış politika anlayışı onu diğer ülkeler ile siyasi, ekonomik ve medeni işbirliği alanlarında güvenilir bir ülke olarak kabul ettirmiştir. Güney Kafkasya transit nakliyat ve iletişim koridorunun oluşturulması Azerbaycan'ın transit imkanlarını artırırken, uluslararası sistemin diğer aktörlerini bölgeye çekmeyi sağlamıştır[15].

---

[13] Mitat Çelikpala, "İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 257.
[14] Əli Həsənov, a.g.e., s. 58.
[15] Fərhad Məmmədov, "Xarici Siyasətin 25 illik Yolu. Tarixi Varislikdən Pragmatik Müasirliyə və Etibarlı Gələcəyə Doğru", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* (Ed. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 32.

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz gelirleri sürekli artış göstermesine rağmen özellikle ülke topraklarının yüzde yirmisi hala Ermenistan işgali altındadır[16]. İlham Aliyev, Azerbaycan'ın askeri harcamalarını sürekli artırarak savunma sanayisine büyük yatırımlar yapmaktadır. İlham Aliyev, her fırsatta Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını savaş yoluyla geri almayı bir seçenek olarak masada tuttuklarını ifade etmektedir.

Oğul Aliyev göreve başladığında uluslararası politikada 11 Eylül'ün yarattığı kaos durumu etkisini devam ettirmekteydi. Azerbaycan, ABD'nin Afganistan'a müdahalesini desteklemiş ve ABD ile özellikle lojistik bakımdan işbirliğine girmiştir[17]. Azerbaycan'da enerji kaynaklarından elde edilen gelirler ülkenin ekonomik olarak gelişmesini sağladığı için ülkede siyasi istikrarsızlığın önünü kesmiş ve istikrarlı bir siyasi yapı ortaya çıkarmıştır. Bu istikrar Azerbaycan'ın dış politikasına da yansımıştır. Küresel ve bölgesel aktörlerin Azerbaycan enerji kaynakları üzerindeki mücadelesini dengeli bir şekilde yürütmekte ve Azerbaycan'ı bir çatışma alanı olmaktan uzak tutmaktadır. Bunun için gerekli yasal çerçeveler oluşturularak Azerbaycan dış politikasının genel çerçevesi de çizilmiştir. Azerbaycan topraklarının hala işgal altında olması, bu durumun giderek ancak güç kullanılarak geri alınabileceği düşüncesini beslemekte ve dış politikada realist güvenlikçi bir bakışın egemen olmasına neden olmaktadır.

Azerbaycan dış politikasını belirleyen temel unsurlardan olan Karabağ sorununda askeri seçeneğin kaçınılmaz olduğu durumda kullanılabileceğini hükümetin resmi politikasında ve açıkladığı doktrinlerinde de görmekteyiz. 23 Mayıs 2007'de yayınlanan "Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Konsepti" bunların önemli olanlarından birisidir[18]. Ulusal Güvenlik Konsepti'nde Azerbaycan'ın milli güvenlik stratejisinin temel esasları şu şekilde ifade edilebilir:

1. Uluslararası ve bölgesel işbirliğinin sağlanması, tesis edilmesi ve balanslaştırılmış yani dengeli dış politika anlayışının sağlamlaştırılması,
2. Savunma kabiliyetinin kuvvetlendirilmesi ve savaş gücünün artırılması,
3. Demokrasiyi geliştirmek, milli ve dini hoşgörünün korunması,

---

[16] Güner Özkan, "Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ'daki Ermeni İşgali", , *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 117.

[17] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan-ABD Araştırmaları Bölümü uzmanı Fuad Çırağov ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[18] Əli Həsənov, a.g.e., s. 82.

4. Bilim, eğitim ve medeniyetin geliştirilmesi, insan kaynaklarının verimli kullanılması,
5. İktisadi ve sosyal gelişimin, olağanüstü haller döneminde toplumun korunması ve enerji güvenliğinin sağlanması,
6. İç, sınır, ulaşım, bilişim güvenliği ve yabancı nüfus siyaseti[19].

Ulusal Güvenlik Konsepti'nin tamamlayıcısı 8 Haziran 2010'da yayınlanan "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini"dir. Bu doktrinde Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları çerçevesinde işgal altındaki yedi rayonun[20] kurtarılması hedefi vurgulanmıştır[21]. İlham Aliyev, 2010 yılında Euronews'e verdiği mülakatta, "Barışcıl araçlarla bunu bitirmek istiyoruz ve üzerinde çalışıyoruz. Fakat aynı zamanda sabrımızın bir sınırı var." diyerek askeri araçların da bir seçenek olabileceğini ima etmiştir[22]. Azerbaycan'da "Aprel Döyüşleri" olarak litaretüre giren Nisan 2016 çatışmaları ve 6 Temmuz 2017 tarihinde Fuzuli bölgesinin Alhanlı Köyü'nde Ermeniler'in sivil yerleşim bölgelerine yönelik saldırıları[23] Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmaların son dönem örnekleridir. Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında çatışmalar sürekli devam etmektedir[24]. Ermenistan'ın taraflar arasında mutabakata varılmış ateşkes rejimini yirmi beş kez bozduğu iddia edilmektedir[25]. 1994 yılında ateşkes ilan edilse de her iki taraftan

---

[19] R. S. Hüseynov, "Beynəlxalq Geosiyasi Proseslər və Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası", *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal*, Cild: 2, No: 2, Bakı, 2016, ss. 129-130, Əli Həsənov, a.g.e., s. 82.

[20] Rayon, Azerbaycan'da ilçeden büyük, ilden küçük idari birimi ifade eder.

[21] Zaur Şiriyev, "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 5. No: 9, 2010, s. 138.

[22] Mülakatın tamamı için bknz., http://tr.euronews.com/2010/02/02/aliyev-sabrimizin-da-bir-siniri-var/ (Erişim Tarihi: 06.07.2015).

[23] Bu saldırıların bebeklerin de içinde bulunduğu sivillerin ölümü ile sonuçlanması Azerbaycan kamuoyunda infiale yol açmıştır. Bkz., "Ermeni Vahşetinin Gerçek Yüzü, Zehra Bebek", *Trend News Agency(Türkçe)*, 5 Temmuz 2017, https://tr.trend.az/azerbaijan/karabakh/2773785.html (Erişim Tarihi: 05.05.2018), "Azerbaycan Gündemini Sarsan Küçük Zehra'nın Ermeniler Tarafından Şehid Edilmesi", Kafkassam, 10 Temmuz 2017, https://kafkassam.com/azerbaycan-gundemini-sarsan-kucuk-zehranin-ermeniler-tarafindan-sehid-edilmesi.html (Erişim Tarihi: 05.05.2018).

[24] "Ermənistan Silahlı Bölmələri Atəşkəs Rejimini Yenə Pozdu", *Azadlıq*, 21 Şubat 2020, https://www.azadliq.az/xeber/437265/ermenistan-silahli-bolmeleri-ateskes-rejimini-yene-pozdu/ (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

[252525] "Ermənilər Atəşkəsi 25 Dəfə Pozdu", *Azadlıq*, 4 Mart 2020, https://www.azadliq.az/xeber/441217/ermeniler-ateskesi-25-defe-pozdu/ (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
Cephe hattında devam eden bu çatışmalar Temmuz ayında Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Tovuz yerleşim yerlerine yapılan saldırılar sonucunda sivil vatandaşların ölümü üzerine gerilimler artmış ve 27 Eylül 2020'da başlamak üzere sıcak bir savaşa dönüşmüş ve hala devam etmektedir. Azerbaycan ordusuna savaş emri verilmesi ile birlikte Ermenistan askeri gücünün düşünüldüğü kadar güçlü olmadığı bir sonuç ortaya çıkmıştır. I. Karabağ Savaşı'nda Rusya destekli Ermenistan kuvvetlerinin işgal ettiği Azerbaycan toprakları geri alınmakta ve bu geri alımlar devam etmektedir. Fizuli şehri, Cebrayıl şehri, Terter, Hocavend

sürekli kayıplar verilmektedir. 15 Şubat 2020 Münih Güvenlik Konferansı'nda İlham Aliyev ile Nikol Paşinyan'ın gerçekleştirdiği ikili oturumda her iki liderin ifadeleri çözüme ne kadar uzak olduklarının da ipuçlarını vermektedir. Karabağ'ı tarihsel topraklar ve Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olarak kabul eden Aliyev'e karşı Paşinyan Karabağ'ın Stalin, Lenin ve Atatürk'ün gizli anlaşması ile Azerbaycan'a verildiğini ifade etmiştir. Aliyev, Karabağ'ın başkentinin Hankendi (Xankendi) olmasının onun eski dönemden beri Ermenistan mirasına ait olmadığının kanıtı olarak ileri sürmüştür. Stepanakert'in Bolşevik komiser Stepan Şaumyan'a atfen kullanıldığını, bu durumun da tarihsel bakımdan yeni olduğunun altını çizmiştir[26]. Karabağ sorunu ile ilgili iki liderin ilk kez kamuoyu önünde yaptıkları tartışmada özellikle Aliyev'in uluslararası hukuka vurgu yaparak BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği dört karara rağmen Ermenistan'ın işgal durumunun devam ettiğini uluslararası kamuoyu önünde ifade etmesi önemli bir fırsat olmuştur.

İlham Aliyev dönemi dış politika anlayışının çerçevesi genel olarak Haydar Aliyev döneminde çizilmiştir ve İlham Aliyev bu politikayı uygulamaya çalışmaktadır. Dengeli dış politika olarak ifade edilen dış politika anlayışına uygun olarak Azerbaycan küresel ve bölgesel güçler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan, bu politikayı oluştururken, devletlerin Karabağ sorununa yaklaşımlarına ve Ermenistan ile geliştirdikleri ilişkilere dikkat etmektedir. Azerbaycan'ın devletlerin güç kategorilerine göre sınıflandırılmasında güç kapasitesi bakımından *küçük güç* olarak kabul edilmesi, küresel ve bölgesel güçler arasında böyle bir politikayı zorunlu kılmaktadır. İlham Aliyev yönetimi, ülkenin en önemli güvenlik ve dış politika sorunlarının temel kaynağı olan Karabağ sorununda Ermenistan'ı çözüme zorlayacak ve onun uluslararası ve bölgesel politikalardan izolasyonunu sağlayacak yönde politikalar izlemektedir.

5.2 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkilerinde Çatışma Alanları

Uluslararası sistemin anarşik yapısı devletler arasındaki işbirliğini sınırlandırmaktadır. Kendine yardım (*self-help*) sisteminde her birim kendi çıkarını korumak ve geliştirmek için çaba gösterir. Devletler elde edilecek kazanımlardan diğer

---

(Xocavend), Zengilan şehri, Ağbend, Kubadlı (Qubadlı) şehrinin birkaç köyü ile adı geçen şehirlerin birçok köyü işgalden kurtarılmış ve savaş Şuşa'nın yakınlarında devam etmektedir.
Azərbaycanın İşğaldan Azad Edilən Əraziləri,
https://mektebgushesi.az/2020/10/17/az%C9%99rbaycanin-bir-sira-%C9%99razil%C9%99ri-isgaldan-azad-edildi-r%C9%99smi-siyahi/, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[26] "Münxen Təhlükəsizlik Konfransı Çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi ilə Bağlı Panel Müzakirələr Keçirilib", *Yeni Azerbaycan*, 16 Şubat 2020, http://www.yeniazerbaycan.com/Video_e625_az.html (Erişim Tarihi: 17.02.2020).

devletlerin daha fazla yararlanmasından endişe ederler. Bu durum devletler arasında işbirliğini sınırlandırmaktadır. Böylece bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybına dönüşmektedir. Anarşik uluslararası sistem, devletlerin mevcut sorunları üzerinde baskıların artmasına neden olmaktadır. Devletler için en önemli amaç hayatta kalmaktır. Yani beka sorunudur. Devletler bu sorunu ortadan kaldırmak için güçlerini artırmanın yollarını ararlar.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bu dönemde dondurulmuş birçok sorun uluslararası politikanın gündemine girmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası bağımsız devletlerin ortaya çıkmaları ve bunların geliştirdiği ilişkiler diğer aktörlerin çıkarları ile örtüşen ve çatışan ilişkiler ağına dönüşmüştür. Bölgesel ve küresel düzlemde kurulan birçok denklem, çıkarları uymayan ve denklemin dışında kalan devletlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Uluslararası sistemde aldıkları konumlar nedeniyle Azerbaycan ve İran kurulan denklemlerde farklılaşan çıkarlara sahip devletlerdir. Bu nedenle uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere paralel ilişkilerinin seyri de değişmektedir.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Azerbaycan-İran ilişkilerinde çatışma alanları ortaya çıkmıştır. Her iki ülke arasında zaman zaman güvenlik krizlerine neden olan Güney Azerbaycan, Din ve Hazar'ın statüsü sorununun ele alınacağı bu bölümde, ikili ilişkilerin geliştirilmesinde bu başlıkların ne ölçüde etkili olduğu incelenecektir.

5.2.1 Azerbaycan-İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu

İran-Azerbaycan ilişkilerinde, özellikle de ilişkilerin güvenlik boyutu her iki ülke içinde önemli bir parametredir. Azerbaycan-İran ilişkilerinin güvenlik boyutunun daha iyi anlaşılması açısından iki ülke ilişkilerinde temel anlaşmazlık alanları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan-İran ilişkilerini belirleyen önemli dinamikler arasında Güney Azerbaycan, Din, Hazar`ın statüsü konuları iki ülke ilişkilerinde sorunlu alanlar olarak yer almaktadır. Azerbaycan`ın bağımsızlığından bu yana iki ülke arasındaki ilişkilerde güvenlik boyutu sürekli bir biçimde öne çıkmaktadır.

İlham Aliyev'in güvenlik politikası, "Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Konsepti" ve Konsept'te öngörülen "Azerbaycan'ın Askeri Doktrini"nde somutlaşmıştır. 23 Mayıs 2007 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle yürürlüğe giren Ulusal Güvenlik Konsepti, bir giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmakta ve ulusal güvenlik politikalarının uygulanmasında stratejik nitelikli görevleri ve öncelikleri belirleyen temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Konsept, Azerbaycan'ın oluşturulacak askeri doktrininin, sınır

güvenliğinin, dış politikanın oluşturulması, ekonomi, çevre, bilişim gibi bir çok alana yönelik olarak güvenlik politikalarının oluşturulmasında temel çerçeve sunmakta ve adı geçen alanlara özgü güvenlik programlarının yapılmasını önermektedir[27].

2001 sonrası uluslararası sistemde meydana gelen yeni güvenlik algısı Azerbaycan dış politikasına yansımıştır. ABD'nin 11 Eylül Olayları sonrasında kavramsallaştırdığı "önleyici savaş" anlayışı ABD politikalarına uygun politikalar geliştirmeyen tüm devletler için bir tehdit kaynağı olmuştur. 2002 yılında Afganistan, 2003 yılında Irak'ın işgali Libya'ya müdahale ve sonrasında olası İran müdahalesi, İran'ın uluslararası sistem içerisinde daha sert politikalar izlemesine, dolayısı ile iç politikasında da değişime neden olmuştur. Devletlerin tehdit algılamalarının üst seviyelere çıkması iç politikaları üzerinde de etkiler oluşturmaktadır. Bunu İran örneğinde görmekteyiz. İran, jeopolitik olarak Orta Asya ve Ortadoğu politikalarının merkezinde yer almaktadır. ABD'nin, 2001 sonrasında bu bölgelere yönelik oluşturduğu politikalar 2005 yılında İran'da Ahmedinejat'ı iktidara taşıyan önemli faktörlerden biri olmuştur.

Devrim öncesi Ortadoğu ülkelerinden Irak, Mısır, Suriye ve Libya SSCB ile yakın ilişkileri olmasına rağmen İran, ABD'nin Ortadoğu politikasında müttefik konumundaydı. Devrim sonrası ABD ile ilişkileri kopan İran, bu tarihten günümüze kadar ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya politikalarının en sorunlu ülkesi olmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra dış politikasını ve geleceğini ABD ve Batılı ülkeler üzerine inşa etmesi İran'ın yukarıda ifade ettiğimiz uluslararası konumu ile zıtlık oluşturmaktaydı. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan, Tahran yönetimi için en önemli güvenlik sorunlarından birisi olmuştur. Elçibey döneminde iki ülke ilişkilerde yaşanan gerginlikler Haydar Aliyev döneminde bir miktar azaltılsa da ilişkilerin doğasında çok fazla bir değişim yaşanmamıştır. Elçibey dönemi iki ülke ilişkilerinin kopma noktasına gelmesinde Elçibey'in bazı beyanatları etkili olsa da asıl nedeni bu söylemler değildir. Azerbaycan'ın önde gelen İran uzmanlarından Məsiağa Məhəmmədi'nin de işaret ettiği üzere asıl neden İran'ın bölgede çıkarları ve yürüttüğü politikalar ile ilgilidir. Azerbaycan'ın Batı yönlü siyaset yürütmesi ve bu siyasete uygun olarak İran'ın bölgede tarihi rakibi Türkiye'nin bölgede nüfuzunun önemli ölçüde artması İran çıkarları için

[27] Ali Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, Ötüken Neşriyatçılık, İstanbul 2013, s. 65.

uygun değildi. Elçibey'in iktidardan düşmesi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri bu durumu kanıtlar niteliktedir[28].

11 Eylül olaylarına kadar ABD yönetiminin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikaları bölge ülkelerinin demokratikleştirilmesi ve uluslararası sisteme entegrasyonu biçiminde gelişmiştir. Enerji ve enerjinin güvenliği her geçen gün bölge ülkeleri ile ilişkilerinin biçimine yön verirken, 11 Eylül olayları sonrasında ABD açısından global güvenlik önem kazanmaya başlamıştır[29]. Terör saldırılarından Üsame Bin Ladin'i suçlayan ABD, bunlara müdahale etmek için 7 Ekim 2001'de Afganistan'a bir hareket başlattı. ABD ve NATO birlikleri Afganistan'ı vurmak için Kafkasya güzergahına ihtiyaç duymaktaydı. Azerbaycan terör saldırıları sonrasında ABD ile işbirliği yapacağını açıklamıştır. Azerbaycan ve Gürcistan hava sahalarını açmanın yanında, ülkelerindeki askeri üslerin kullanılmasına da izin verdiler[30]. 11 Eylül olayları sonrasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev verdiği beyanatta, terörün korkunç ve acı neticelerini kendisi üzerinde defalarca hisseden Azerbaycan halkının bugün dost Amerikan halkının ızdırap ve sarsıntılarını herkesten iyi anlayıp ve onun sonsuz kederini paylaştığını ifade etmiştir. Aliyev, ayrıca ülke olarak bu savaşta ABD'yi destekleyeceklerini açıklamıştır[31]. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld 15 Aralık 2001'de Azerbaycan'a gitti. Ziyarette, ticari alanda olduğu gibi askeri alanda da Azerbaycan ile ilişkiler geliştirmek istedikleri bildirdi.[32]. Rumsfeld, 2003 yılında da Azerbaycan'ı ziyaret etti. Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev ile Rumsfeld'in Avrasya'dan sorumlu yardımcısı Mira Ricardel arasındaki görüşmede de öncelikli olarak askeri alanda işbirliği bunun geliştirilmesi konuları ele alınmıştır[33]. "Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü"ne (ISAF) 30 asker gönderilerek

---

[28] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017. Ayrıca bkz., Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətləri", *„Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 230.

[29] İbrahim Köremezli, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası (1991-2011)", *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası: Teori ve Pratik*, (Der. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 255.

[30] Svante Cornell, "US Engagement in the Caucasus: Changing Gear", *Helsinki Monitor*, No: 2, 2005, s. 113, Richard Weitz, "Azerbaijan's Regional Role: Iran and Beyond", *Azerbaijan and Its Neighbourhood in 2003-2013: Reforms, Development and Future Perspektives,* Stratejik Araşdırmalar Merkezi (SAM) Yayınları, Bakü, 2014, s. 164.

[31] *Azerbaycan Qazeti*, 13 Eylül 2001

[32] Samir Guliyev, Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 217.

[33] Hürriyet, 05 Aralık 2003

terörle mücadele kapsamında ABD'ye destek olundu[34]. Donald Rumsfeld'in ziyaretlerinin temel amacı Azerbaycan'da bir askeri üs elde etmekti[35]. ABD'nin 2003'ten itibaren Azerbaycan'da askeri üs kurmak için baskıları devam etmekteydi. Haydar Aliyev, ABD'ye kesin bir yanıt vermeden bölgenin diğer güçleri olan Rusya ve İran'ı tedirgin edecek politikalardan uzak durmuştur. Çünkü ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi İran'da çevrelenme tehtidi oluşturmuş ve ABD'ye yönelik tepkilerini daha da artırmıştır. Tahran yönetimi, ABD'nin bu adımlarını kendisine yönelik bir çevreleme olarak kabul ediyordu. Azerbaycan'ın 11 Eylül sonrasında ABD'nin üs taleplerine olumlu cevap vermesi ve Afganistan müdahalesine hava koridorunu açarak lojistik imkan sağlaması İran'ın kaygılarını artırırken Azerbaycan-İran ilişkilerinde endişeye neden olmuştur.

2004 yılında ABD'nin Azerbaycan'da üs talebi devam ederken 2004 yılı Ağustos'unda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'de Haydar Aliyev'in dış politika anlayışına uygun olarak Azerbaycan Milli Güvenlik Kanunu'nu onayladı. Kanuna göre, ülke sınırları içerisinde yabancı bir ülkenin askeri gücünün bulundurulması yasaklanmıştır. Bu yasa ile birlikte İlham Aliyev, Rusya ve İran'ın endişelerini azaltmayı ve ABD'nin gücünü yanına almayı amaçlamıştır[36]. Ancak İran yönetimi Azerbaycan ile ilişkilerinin doğası gereği, kendi güvenliğini kendisi sağlamak amacıyla nükleer faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu faaliyetlerin her ne kadar savunma ve barışçıl amaçlı olduğunu açıklansa da ABD'nin başını çektiği uluslararası baskıdan kurtulamamıştır.

2005 yılında İran'da muhafazakarların temsilcisi Ahmedinejat'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında ABD ve İsrail ile ilgili sert söylemleri, Azerbaycan-İran ilişkilerini etkilemiştir. Azerbaycan'ın İran'a yönelik olası bir müdahalede üs olarak kullanılması ihtimali iki ülke ilişkilerinde güvenliğin öne çıkmasına neden olmuştur. Azerbaycan bu nedenle her fırsatta İran'a yönelik bir müdahalede kendi topraklarını kullandırmayacağını açıklamak zorunda kalmıştır. Haziran 2006'da İlham Aliyev, "komşu İran'a karşı herhangi bir askeri müdahaleyi desteklemeyeceklerini ve sorunun diplomatik yollarla çözümünü destekleyeceklerini" ifade etmiştir[37].

Azerbaycan-İran ilişkilerinin güvenlik boyutunu etkileyen birçok faktör vardır. Bu nedenle iki ülke ilişkilerinin güvenlik boyutunu etkileyen faktörleri alt başlıklar altında

[34] *Radikal Gazetesi*, 10 Kasım 2002
[35] İbrahim Köremezli, a.g.e., s. 268.
[36] Rovshan Mammadov, ABD'nin Güney Kafkasya Politikası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 29.
[37] Məsiağa Məhəmmədi, a.g.e., s. 244.

detaylı bir incelemeye tabi tutmaya çalışacağız. Alt başlıklar içerisinde ele alınacak konulara tekrara düşmemek için burada yer verilmeyecektir. İki ülke ilişkilerinin güvenlik ve çatışma eksenli devam etmesinde uluslararası sistemin etkisi çok önemlidir. Uluslararası sistemin anarşik yapısından ve uluslararası sistemdeki güç farklılaşmalarının yarattığı boşluklar iki ülke ilişkilerini etkilemektedir. İran'ın 1979 İslam Devrimi sonrasında uluslararası sistem içerisindeki değişen konumu ve bölgede değişen ittifak ilişkileri İran'ın sistemin başat aktörü olan ABD ile sorunlu ilişkiler yaşamasına ve tecrit politikaları uygulanmasına neden olmuştur. İran'ın ülkesel bütünlüğü için önemli bir tehdit oluşturan Güney Azerbaycan sorunu uluslararası sistemin anarşik doğası nedeniyle kaçınılmaz olarak gerginlikleri beraberinde getirmektedir. Waltz'ın, "devletler için güvenliğin en yüksek amaç olduğu iddiası" İran'ın kendisine yöneltilecek tehditler hususunda kendisini doğrulamaktadır. Azerbaycan yönetimi bağımsızlığı ilan etmesinden bu yana Güney Azerbaycan konusunu söylem düzeyinde dile getirse de getirmese de sonuç pek değişmemektedir.

Azerbaycan, devletlerin güç kapasitelerine göre tasnifinde "küçük güç" olarak kabul edilmektedir. Dolayısı ile Azerbaycan'ın kapasitesi dış politikasında tüm dönemlerde güvenlik kaygısını ön plana çıkartmıştır. Bu kaygı iki ülke ilişkilerinde birçok faktörü çatışma nedenine dönüştürmüştür. Güney Azerbaycan sorununun yanında, her iki ülkenin benzer dini referansa sahip olmalarına rağmen farklı siyasal ve toplumsal sistemlere sahip olması özellikle Azerbaycan açısından bir tehdide dönüşmüştür. Bu konuyu bir alt başlık altında ayrıntılı olarak tartışacağız.

Diğer bir konu Hazar Denizi'nin hukuki statüsüdür. Bu sorun da iki ülke arasında çatışma nedeni olan konulardandır. Hazar Havzası enerji kaynakları Soğuk Savaş sonrasında uluslararası politikanın önemli bir gündemi haline gelmiştir. ABD başta olmak üzere bu kaynaklar üzerindeki güç yarışı İran'ın bölgesel güvenliğini derinden etkilemektedir. Bu durum karşısında İran, Hazar'ın hukuki statüsünde uzlaşmaz bir tavır takınarak Hazar enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara çıkışını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ın İsrail/ABD ilişkileri, İran'ın Ermenistan ile gelişen ilişkileri iki ülke arasında sorunların derinleşmesine neden olmaktadır.

5.2.1.1 Güney Azerbaycan Sorunu

Güney Azerbaycan[38], günümüz İran topraklarında bulunan Azerbaycan coğrafyasını ifade eden siyasi bir kavramdır. Bu kavramın temeli Çarlık Rusya ve Kaçar İran'ı arasında yapılan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan coğrafyasının bölünmüşlüğü düşüncesine dayanmaktadır. Azerbaycan'ın, Kuzey ve Güney biçiminde tanımlanması siyasi literatürde ilk defa 1928'de Mehmet Emin Resulzade'nin "Kafkasya Türkleri" adlı çalışmasında yer almıştır. Resulzade, Azerbaycan için Kuzey ifadesini kullanarak Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne dikkatleri çekiyordu[39]. 1828 Türkmençay Antlaşması öncesi için günümüz anlamında iki ülke ilişkilerinden bahsetmek mümkün değildi. Bu dönem öncesine günümüzde her iki devlette sahip çıkmakta ve bu dönem ulusal ve kültürel figürlerinin bazıları günümüzde iki ülke ilişkileri için sorun olmaya devam etmektedir. Ortak tarihi hafıza her iki ülkenin bakış açısına yansımaktadır. Azerbaycan, İran'ın önemli bir kısmını *Güney Azerbaycan* olarak kabul ederken İran tarafı ise Azerbaycan'ı bu tarihi ortaklıktan dolayı tarihi *İran toprakları* ya da *Kuzey İran* ya da Bakü Hükümeti olarak isimlendirmektedir. Şiriyev'e göre de iki ülke arasında ortak tarih, hiçbir zaman uzlaştırıcı bir etkide bulunmamıştır[40]. Araz Aslanlı ise "ortak tarih" yaklaşımını İran'ın kullandığını, ancak Azerbaycan için bu "ortak tarih"in Azerbaycan topraklarının elinden alınması biçinde algılandığını ifade etmektedir[41].

Azerbaycan coğrafyası 1828 yılından sonra Aras Nehri tarafından ikiye bölünmüş olsa da Azerbaycan'ın bütünlüğü düşüncesi edebiyatta, sinemada ve birçok kültürel alanda yaşamaya devam etmiştir. Bölgesel mücadele sonrasında Azerbaycan sınırlarının değişmesi, onun bütünlüğü sorunu bu topraklar üzerinde yaşayan halkın hafızasında yerini korumuştur. 1985 yılında çekilen "Atları Yeherleyin" (*Atları Eyerleyin*) filmi Sovyet dönemi sineması içerisinde Azerbaycan kültürel değerlerinin ve Güney Azerbaycan konusunun işlenmesini göstermesi bakımından önemlidir. Azerbaycan'ın güney bölgelerinde Kaçak Nebi adlı bir köylünün ve etrafında toplananların Çar rejimine karşı başkaldırısı anlatılmaktadır. Çar dönemi haksızlıkların anlatıldığı ve sosyalist yaşam

[38] Güney Azerbaycan elverişli iklim şartları nedeniyle tarım ve hayvancılık bakımından zengin bir bölgedir. Güney Azerbaycan'ın önemli şehirleri şunlardır: En başta Tebriz olmak üzere Hamedan, Urmiye, Erdebil, Kazvin, Zencan, Hoy, Merağa, Miyena, Merend, Eher, Miyandab, Salmas, Nagede, Ebher, Bicar, Takestan, Sarab, Mişkin (Hiyov), Astara, Makü, Halhal Gorve, Mugan (Germi), Heştrud, Geydar (Hudabende), Save, Kengaver. Bkz., Celal Metin, a.g.e., s. 158.

[39] Mehmet E. Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 29.

[40] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.

[41] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

biçiminin Azerbaycan'da oluşmaya başlamasının ilk örneklerinin verildiği filmin konumuz açısından en önemli diyaloğu, Şah'ın koyunlarına otlak alanı yapmak amacıyla yerlerinden edilen köylülere yardım etmek için Güney Azerbaycan tarafına geçen Nebi ile Şah'ın adamı arasında geçen konuşmadır: Şahın adamı, Nebi'ye *"*Aras Nehri'nin öbür tarafının derdi sana az mı geldi bu tarafa da geçtin"*?* diye sorar. Bunun üzerine Nebi sinirlenerek, "Aras'ın o tarafı da bu tarafı da benim doğma el obamdı (vatanımdı), elin (vatanın) de o tayı (tarafı) bu tayı olmaz" der[42].

Azerbaycan'ın kuzeyinde edebiyat ve sanatın her alanında konuya değinen eserler üretilirken Güney'in edebiyatında da Azerbaycan'ın bütünlüğünü vurgulayan şairler olmuştur. Bu bağlamda, özellikle Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın şiirleri önemlidir. Şehriyar, "yad, gardaş olammaz bize, gardaş da yad olmaz!" derken, Kuzey'e duyduğu özlemi ifade etmeye çalışmaktaydı[43]. İran'da Azerbaycan kimliğini güçlendirmek amacıyla çalışanlardan birisi de 1905 yılında Tebriz'de *Vatan Dili* isimli ders kitabı hazırlayan Azerbaycanlı eğitimci Mirza Hasan Rüştiye'dir. Bu kitap Azerbaycan folklorü ve kültürünü temel almaktaydı[44].

1908'de Muhammed Ali Şah Kaçar, İran'da Meşrutiyet Devrimi'nin getirmiş olduğu kazanımları yok etmek amacıyla baskı rejimi kurmaya çalıştı. Bu baskılara ilk tepki gösteren Azerbaycanlı Settar Han önderliğinde Tebrizliler olmuştur. Settar Han, Tebriz'i ele geçirerek İran bayrağını indirmiş ve Tebriz encümeninin bayrağını dikmiştir. Settar Han, Azerbaycan halkının Şah'ın otoritesini kabul etmediğini bildirerek Tebriz'i başkent olarak ilan etmiştir. Bu dönemde Tebriz'de *Ana Dili* gazetesi yayınlanarak Azerbaycan dili ve kültürüne vurgu yapılmıştır[45]. Settar Han'ın Azerbaycan toplumu üzerindeki etkisini uzun yıllar devam etmiş, Sovyet İstihbarat Komiserliği V. Dairesi ve Güney Kafkasya Cephesi Siyasi İşler VII. Şubesi'nin 1930'lu ve 1940'ların başına ilişkin raporunda da, Azerbaycan'ın semalarında Serdar'ın ve Salar[46]'ın ruhunun dolaştığı, Azerbaycanlıların bu iki tarihi şahsiyetin hatırasını kalplerinde yaşattığı ifade edilmiştir[47].

---

[42] Film için bkz., https://www.youtube.com/watch?v=4geOuDK5ZTM (Erişim Tarihi: 27.07.2017).
[43] Məsiağa Məhəmmədi, *Güney Azərbaycan Məsələləri*, Bakı Çap Evi Nəşriyatı, Bakı, 2012, s. 18.
[44] Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği*, (Çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 47.
[45] Brenda Shaffer, a.g.e., ss. 47-48.
[46] Bager Han Salar-ı Milli, Settar Han'ın en yakın arkadaşı ve can yoldaşıdır. Tebriz'de halkın Şah'a karşı mücadelesini Settar Han ile birlikte örgütlemiştir. Bkz., Bolat, 2013, s. 51.
[47] Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, (Çev. Ekber N. Necef), Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 25.

Güney Azerbaycan söylemi Kuzey'de 1918-1920 kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde, Güney'de Nisan 1920'de Hiyabani önderliğinde kurulan Azadistan (Özgürlük Diyarı) Özerk Yönetimi'nde dile getirilmiş ve ulusal bilincin oluşturulması için çalışılmıştır. Sınırın iki yakasındaki bu iki yönetim altında Türkçe resmi dil ilan edilerek eğitim kurumlarında Türkçe tedrisat başlatılmış, karşılıklı ilişkiler kurulmuştur. Hatta bu dönemde Hıyabani'nin anadil konusundaki çalışmaları ve anadilde yayın yapan gazeteleri korumadaki ısrarı, kendisi de Azeri olmakla birlikte Azerbaycan Türkleri'nin Fars kökenli olduğunu iddia eden Ahmet Kesrevi[48] ile arasının açılmasına neden olmuştur. Ancak bu iki yönetim de kısa sürmüş, Kuzey'deki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Bolşevik işgaline, Hıyabani yönetimi altındaki Azadistan da İran merkezi yönetiminin saldırılarına karşı direnemeyerek son bulmuştur. Öte yandan kısa süreli de olsa Azerbaycan Türklerinin sınırın iki yakasında iki siyasi yapıya sahip olmaları ve bu süre içindeki icraatları her iki tarafta da ulusal bilincin yükselmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Azerbaycan coğrafyasında İran merkezi hükümetinin gücünün durumuna paralel olarak Güney Azerbaycan'da politik yaşam değişmiştir. Bunlardan birisi de 1945-46'da İran'da Sovyet destekli Seyyit Cafer Pişaveri tarafından kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemidir[49]. İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmesi Güney Azerbaycan'da bağımsızlık ilanını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda İran'da merkezi otoritenin zayıflaması ile kurulan 1945-46 Cafer Pişaveri liderliğindeki Cumhuriyet, *Güney Azerbaycan'ı* temsil etmek için eyalet meclisi ve halktan oluşan bir ordu kurmuştur. Ayrıca ana dilde eğitim ve Türkçe'nin okullarda öğretilmesi yanında milli kültürün korunmasını hedeflemiştir[50]. Pişaveri, Tahran'a görüşmelere giderken Tebriz Havalimanı'nda yaptığı açıklamada "Bir havuzda iki suyun varlığı mümkün olmadığı gibi bir ülkede de iki farklı siyasetin varlığı mümkün değil. Hükümet halk hükümeti olmalıdır. Biz ya son kişiye kadar öleceğiz ya da İran'ın bütün mazlum halklarını azad edeceğiz"[51]

---

[48] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 4, Ocak, Şubat, Mart 2020, s. 9.

[49] Şiriyev, İran'ın Azerbaycan'a yönelik irredentist tutumunun bu tarihle başladığını ifade etmiştir. O'na göre İran'ın Azerbayvcan'a yönelik yaklaşımı 200 yıllık bir süreçten değil 1945-46 tarihinden başlatmak daha uygundur. Çünkü bu tarih Güney Azerbaycan topraklarının Sovyet Azerbaycanı ile birleşme tarihi olarak düşünülmektedir.
ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.

[50] Emre Bayır, "Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişaveri", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 2019, s. 142.

[51] Məsiağa Məhəmmədi, a.g.e., s. 136.

diyordu. Sovyetler Birliği'nin Pişaveri Hükümeti'nden desteğini çekmesi sonucunda merkezi İran ordusunun müdahalesi ile *Güney Azerbaycan* bölgesinde Fars milliyetçiliğine dayalı uluslaşma sürecine devam edilmiştir.

Pehleviler döneminde İran'ın Farslaştırılması politikası gereği Güney Azerbaycan'da baskı ve asimilasyon çabaları hız kazanmıştır. Tahran'ın Sovyetler'in isteklerini karşılaması sonucunda Moskova'nın desteğini yitiren Pişaveri'nin ömrü kısa olmuş ve Güney Azerbaycan İran'ın merkezi otoritesine tabi olmuştur. Kurulan cumhuriyetlerin her ikisinin de temel amacı Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesini sağlamaktı[52].

Güney Azerbaycan bölgesi 22-30 milyon civarında Türk nüfusu ile İran'ın güvenlik sorunu oluşturabilecek önemli alanlarından birisidir. Bu nedenle Azerbaycan-İran ilişkileri için Güney Azerbaycan sorunu temel bir unsurdur. Özellikle İran açısından bu durum çok önemli bir endişe kaynağına dönüşmüş ve beka sorunu yaşamasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın, bağımsızlığından bu yana bu konuyu kullanabileceği endişesi Tahran yönetiminin Azerbaycan'a şüphe ile yaklaşmasına neden olmuştur[53]. İran'da Pehlevi Hanedanı kuruluncaya değin bir bütün olan Azerbaycan, Pehleviler ile birlikte Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldı. Azerbaycan eyaletlerine karşı özel ayrımcılık ve Sovyet Azerbaycanı ve Rusya ile ekonomik bağların kesilmesi Azerbaycan eyaletlerinin ekonomik durumunun kötüleşmesine neden olmuştur[54].

İran yönetimi güneyde herhangi bir kalkışmanın yaşanmasını engellemek için idari bakımdan Azerbaycan'ı birkaç bölgeye ayırırken fikri düzeyde de bu bölge halkının dilini kaybetmiş Farslar olduğu tezini işlemeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için Ahmet Kesrevi ve Mahmut Afşar gibi bazı kişilerin düşüncelerini Azerbaycan bölgesi için temel almışlardır. Ahmet Kesrevi, kendisi de aslen Azerbaycan Türkü olmasına rağmen Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin aslında Türk olmadıklarını ve zamanla bu bölgede dillerini kaybeden Farslar olduklarını iddia etmekteydi[55]. Kesrevi, tarihsel gerçekleri açık bir biçimde değiştirerek siyasi olarak etkilenmiş bir anlatı oluşmasına

[52] Emil Souleimanov and Ondrej Dırtych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Vol. 14, No. 2, 2007, s. 102.
[53] Anar Valiyev, "Azerbaijan-Iran Relations: Qua Vadis, Baku"?, *PONARS Eurasia*, No. 244, 2012, s. 1, Richard Weitz, a.g.e., s. 164.
[54] Brenda Shaffer, a.g.e, s. 57.
[55] Məsiağa Məhəmmədi, a.g.e., s. 30.

yardım eden ve yazıları ideolojik içerik taşıyan Fars milliyetçilerindendi[56]. Kesrevi 1921'de "Azeri ya Zeban-e Bastan-e Azerbaycan" isimli eserini yazmıştır. Kesrevi burada Azerbaycanlılar'ın Türk olmadıklarını, Azeri isimli farklı bir millet olduklarını iddia ediyordu. O'na göre, Azeri dili Türk dil grubu içerinde olmayan, kökleri İran'da olan bir dildir. Azeriler, Selçuklular'ın göçler ile bu bölgeye gelmesiyle Türkleşmişlerdir. Kesrevi ayrıca, günümüzde kuzey ve güney Azerbaycan olarak bilinen ve iki ülke arasında önemli bir soruna dönüşen iki bölgenin kimlik birliğinin olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Kesrevi'ye göre Aras Nehri'nin kuzeyinin adı Azerbaycan değil, Kafkas Albanyası'dır ve tarih boyunca hiçbir zaman Kuzey Azerbaycan'ın adı Azerbaycan olmamıştır. Kesrevi'ye göre bu bölgeye Azerbaycan adını Mehmet Emin Resulzade vermiştir. Tarihsel olarak da Azerbaycan ismi İran içerisinde olan bölge için kullanılmıştır[57].

İran'da Fars milliyetçiliği Afşar Türkleri'nden Mahmut Afşar ve "Ayende" dergisi ile farklı bir nitelik kazanmıştır. Afşar, Fars milliyetçiliğine teorik bir çerçeve oluşturmak için çalışmıştır. Afşar, Ayende dergisinde "İran'ın milli birliğini korumak ve mükemmelleştirmek idealimiz ve toplumsal isteğimizdir" diyordu. İran'da farklı kabilelerin ve etnik kimliklerin birbirine benzetilmemesi durumunda geleceklerinin tehlikede olacağını düşünmekteydi. Afşar, özellikle Azerbaycan'da Fars dilinin yayılmasını savunuyor ve Farsça olmayan coğrafi isimlerin değiştirilmesini öneriyordu[58]. Afşar'a göre İran tarihte çeşitli tehlikeler atlatmıştı ve günümüzde de farklı tehditler ile karşı karşıyaydı. Bunlar; "Kızıl tehlike: Komünizm tehlikesi, Yeşil tehlike: Arap ve İslam tehlikesi, Siyah tehlike: Cehalet ve molların tehlikesi ve Sarı tehlike: Türk ve Türkiye'nin tehlikesi" idi. Azerbaycan bölgesinin insanları için en büyük tehdidin "sarı tehlike" olduğunu öne sürüyor, bu tehlikeyi İran'ın bütünlüğü için büyük bir tehdit olarak görüyordu[59].

İran'da 1979 yılında rejim değişikliği olmuş ve Fars milliyetçiliğinin yerini ümmetçiliğe bırakan bir anlayış hakim olmuştur. İslam Devrimi, ülkede Fars olmayan etnik gruplara da bazı haklar tanımıştır. Örneğin İran Anayasası'nın 15. Maddesi anadilde eğitim hakkı verirken uygulamada bu duruma uyulmamakta[60] bu talepler de kabul

[56] Sevil Süleymani, "Güney Azerbaycanlıların Kimlik Arayışı ve Kadın Hareketleri", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 2, Nisan, Mayıs, Haziran 2019, s. 106.
[57] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 4, Ocak, Şubat, Mart 2020, s. 9.
[58] Arif Keskin, a.g.e., ss. 9-10.
[59] Məsiağa Məhəmmədi, a.g.e., s. 5. Arif Keskin, a.g.e., s. 10.
[60] Brenda Shaffer, a.g.e., s. 204.

görmemiştir. 1995'te Tebriz ve Urmiye Üniversiteleri öğrencilerinin anayasanın ilgili maddelerin verilmesini talep etmesi üzerine Tahran yönetimi 800 öğrenciyi tutuklamıştır[61].

Güney Azerbaycan'ın merkezi kabul edilen Tebriz'de Ayetullah Kazım Şeriatmedari önderliğindeki Türklerin Şah'ın devrilmesi sürecinde önemli sayılabilecek ölçüde katkıları olmuştur[62]. Ancak Şeriatmedari'nin özerklik taraftarı olması İslam Devrimi'nin lideri Humeyni'yi rahatsız etmiş ve İslam rejimine karşı milliyetçi ve muhalif olabilecek bütün grup ve kişileri safdışı bırakmıştır. Tebriz'de milliyetçi gösteriler Devrim Muhafızları tarafından sert bir biçimde bastırılmış ve Güney Azerbaycan Türkleri, İran içerisinde yeni rejimin Şiilik aracılığıyla Farslaştırma politikalarının bir parçası olmuştur. Türkler her ne kadar devlet bürokrasisinde Ayetullah Hamaney gibi Rehberlik[63] makamına kadar yükselse de bu durum İran rejiminin Güney Azerbaycan politikalarında bir değişiklik sağlamamıştır. Ancak, Güney Azerbaycan bölgesinde milliyetçi düşünceler her zaman canlılığını korumuştur.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu uluslararası sistemi, bölgesel düzeyde oluşabilecek etnik ve dini çatışmaları engellemiştir. Bu dönem boyunca blokların jandarmalığını yapan güçlerin varlığı bölgesel bir çatışmanın önünü kesmiştir. Azerbaycan'ın kuzeyi yani Sovyet Azerbaycan'ı, Moskova merkezinden idare edildiği için Güney Azerbaycan sorunu da dondurulmuş durumdaydı. Ancak, bloklarda yaşanan kapasite farkının giderek artması uluslararası sistemin yapısında değişimleri getirmiştir. SSCB'nin dağılması ile sona eren iki kutuplu uluslararası sistem Avrupa, Asya, Kafkasya ve Ortadoğu gibi birçok bölgede dondurulmuş çatışmaları yeniden uluslararası politikanın gündemine dahil etmiştir.

Uluslararası sistemde meydana gelen değişim yeni bağımsız aktörlerin de sisteme katılımını sağlamıştır. Bu aktörlerden birisi de Azerbaycan'dır. Azerbaycan, bu uluslararası konjonktürde bağımsızlığını ilan etmiştir. Dolayısı ile bağımsızlığın ilk yıllarında o döneme kadar Sovyetler tarafından bastırılmış birçok sorunu kendi kucağında bulmuştur.

---

[61] Mustafa Balbay, *İran Raporu*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul 2006, s. 122.

[62] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 208.

[63] Rehberlik makamı diğer bir ifadeyle Velayet-i Fakih anlayışının düşünsel temellerini Humeyni atmıştır. Humeyni'ye göre, İslam'ı iyi bilen biri Velayet-i Fakih'e akli olarak ulaşacaktır. Peygamber ve onun soyundan gelen imamların olmadığı gaybet döneminde adil fakih de aynı yetkilere sahiptir Bkz., Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, Sayı: 3, 2013, s. 99). Anayasasının 5. Maddesi Rehberlik Makamına gelecek kişinin niteliklerini sıralayarak bu makama gelecek kişinin 107. Maddeye uygun olarak ümmetin imametini üstleneceğini ifade etmektedir.

Azerbaycan'ın mevcut kapasitesi bu sorunları çözüme ulaştırma bakımından yeterli olmamıştır. Bunu mevcut sorunları karşısında uyguladığı dış politikanın seyrinde de görmek mümkündür.

Azerbaycan, bağımsızlık sürecinde milliyetçi düşüncelerin de güçlenmesine neden olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın güçlü siyasal figürlerinden Ebulfez Elçibey'in sürekli ifade ettiği *Bütöv Azerbaycan* (Birleşik Azerbaycan) ideali Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran'daki Türklerin kimlik idraklerini ve motivasyonlarını etkilemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının Güney Azerbaycan bölgesinde benzeri talepleri gündeme getirmesi İran'ı endişelendirmiş ve bağımsızlık ilanına İran'ın mesafeli yaklaşmıştır.

Elçibey'in iktidara gelmesiyle Tahran'ın endişeleri bir kat daha artmıştır. Elçibey'in "Birleşik Azerbaycan" ifadeleri İran'da endişe oluşturmuştur. İran, bu nedenle Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiştir[64]. "Birleşik Azerbaycan" konusu, Elçibey'in liderliğini yaptığı AHC'nin programında da yer almıştır. Elçibey'in, çeşitli etnik gruplardan oluşan İran'ın Farslar dışındaki kimliklerin kültürel haklarının yok sayılmasının, ana dillerinin eğitim dili olarak kullanılmamasının[65] İran'ın gelecekte dağılmasına neden olacağına ilişkin ifadeleri[66] Tahran yönetiminin Azerbaycan'ı zayıflatacak her türlü girişimin yanında yer almasına neden olmuştur.

1989 Aralık ayında yerel AHC eylemcileri ve Nahçıvan'ın şehir ve köylerinden gelen çok sayıdaki insanın İran sınırına yürümesi, Tahran yönetiminde kaygıların yükselmesine neden olmuştur[67]. Sınırda yaşanan gelişmeler karşısında demografik gerekçeler ile eyalet isimleri ve sınırlar değiştirilmiştir. Rıza Şah'ın Doğu ve Batı olarak ayırdığı Azerbaycan, 1993'te Doğu-Batı Azerbaycan ve Erdebil olarak ayrı ayrı düzenlendi. Bunun yanında Kazvin önce Tahran'a dahil edilmiş daha sonra ayrı bir eyalet yapılmıştır. Azerbaycan isimli eyaletler küçültülürken yeni oluşturulan eyaletlere ise bilinçli bir biçimde Azerbaycan adı verilmemiştir[68].

---

[64] Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 51.
[65] "E. Elçibey İran Haqqında Nə Deyir", https://www.youtube.com/watch?v=S-44ojEEN3o (Erişim Tarihi: 05.08.2017).
[66] Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 119.
[67] Brenda Shaffer, a.g.e., s. 160.
[68] Hakan Boz, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s 73.

Elçibey'in Haziran 1993'te iktidardan düşürülmesine kadar Azerbaycan-İran ilişkilerinin en gergin konusunu *Güney Azerbaycan* oluşturmuştur. 1993'te Azerbaycan'da iktidarı Haydar Aliyev devralmıştır. Haydar Aliyev, dış politika anlayışı gereği, Güney Azerbaycan ya da Birleşik Azerbaycan söyleminden mümkün olduğunca uzak durmuştur. Haydar Aliyev göreve geldikten sonra iki ülke ilişkilerini normalleştirmek için 29 Haziran-2 Temmuz 1994 tarihlerinde İran'ı ziyaret etmiş ve ziyaretinde, "İran İslam Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü, sınırlarının dokunulmazlığını kendi topraklarımız ve sınırlarımızın dokunulmazlığı gibi kabul ediyoruz ve etmeye de devam edeceğiz" diyerek iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığının işaretini vermiştir[69]. Ancak ikili ilişkiler açısından bu sorunun varlığı devam etmiştir. Çünkü Soğuk Savaş sonrası oluşmaya başlayan uluslararası sistemin yeni yapısı sorunlu alanlar üzerinde daha tetikleyici bir etki oluşturuyordu. İran'ın Kafkasya ve Orta Asya bölgesine yayılma stratejisi sistemin diğer önemli aktörleri tarafından önlenmeye çalışılıyordu. Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dönemde kendisini konumlandırdığı Batı eksenli dış politika anlayışı Azerbaycan-İran ilişkilerinin seyrine tesir etmekteydi. İran, 1990'larda Azerbaycan'a yönelik faaliyetlerini artırmıştır. 1997'de İran'ın Azerbaycan'a yönelik casusluk faaliyetleri sonrası 13 kişinin tutuklanması bunlara önemli bir örnektir. Aliyev bu söylemi sık kullanmasa da zaman zaman İran'ın Azerbaycan'a yönelik olumsuz yaklaştığı dönemlerde konuya değinmekten de kaçınmamıştır. Nitekim 1999 yılındaki bir konuşmasında,

> Azerbaycan halkının ve tarihi topraklarımızın bölünmesi, 1813 ve 1828 yıllarında imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarıyla başladı. Bölünmüş Azerbaycan halkının ulusal trajedisi, topraklarımızın işgaliyle sürmüştür[70] demiştir.

Azerbaycan-İran ilişkilerinin temel belirleyici faktörlerinden olan Güney Azerbaycan sorunu, ülkedeki iktidar değişimlerine rağmen kalıcılığına devam etmektedir. Nazım Cafersoy'un da işaret ettiği üzere, Azerbaycan kavramı İran tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır ve "Azerbaycan" ülke topraklarının kuzey bölgesinin adıdır. Bu nedenle İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de bu tarihi algıya göre kadim İran'ın Aran

[69] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 234.
[70] Brenda Shaffer, a.g.e., s. 235.

bölgesi olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı değişmediği sürece sorunun varlığı kişilerden bağımsız olarak devam edecektir[71].

İlham Aliyev 2003 yılında Cumhurbaşkanlığına seçildiği zaman uluslararası politikada 11 Eylül Olayları ve bunların tetiklediği değişimler devam etmekteydi. ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahaleleri ve İran'ı "haydut devlet" biçiminde tanımlaması, İran'da bir müdahale beklentisi doğurmuştur. Bu nedenle Tahran yönetimi ülkesel bütünlüğü bakımından en hassas bölgesi olan Güney Azerbaycan'a yönelik tedbirlerini artırmıştır. Azerbaycan'ın 11 Eylül sonrası ABD ile gelişen ilişkileri Azerbaycan-İran ilişkilerinin sertleşmesine yol açmış, dolayısı ile sorunlu alanlarda birbirlerine müdahale imkanlarını artırmıştır. Zaur Şiriyev de bu olguya işaret ederek, Güney Azerbaycan meselesinin uluslararası politika ile yakından ilişkili olduğunu ve dolayısı ile 11 Eylül olaylarından sonra daha çok gündeme geldiğini düşündüğünü ifade etmiştir[72]. İran'ın Azerbaycan'a yönelik kültürel faaliyetlerinin artmasına cevap olarak Azerbaycan Güney Azerbaycan söylemini öne çıkarmıştır.

İki ülke arasında sadece Kuzey İran ve Güney Azerbaycan kavramları dışında, tarihi kişiler ve kültürel değerler de gerginliğe neden olabilmektedir. İran'da yaşayan Muhammed Hüseyin Şehriyar gibi Azerbaycan Türkü kökenli şair ve yazarlarının İran şairi olarak tanımlanması iki ülke ilişkilerinde tartışma konularıdır. Örneğin, 2004 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Azerbaycan ziyaretinde, ziyaret defterine Nizami Genceli için "Fars şairi Nizami" yazması Aazerbaycan kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır[73]. Mesiaga Məhəmmədi, Nizami'nin 12. Yüzyılda Farsça yazmasının onu Fars yapmayacağının altını çizmektedir[74]. Burada asıl mesele her iki ülke açısından bu konu bir varlık nedenine dönüşmüştür. Dolayısı ile bu konular her iki ülkede de güvenlik endişesi yaratmaktadır.

AHC döneminde Nahçıvan ve Tebriz'de konsolosluk açılması hususunda anlaşmaya varılmıştı[75]. Azerbaycan izin vermesine rağmen, İran, konsolosluğu'nun

[71] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.
[72] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.
[73] Gültekin Habibli, *Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 166.
[74] Məsiağa Məhəmmədi, *Güney Azərbaycan Məsələləri*, Bakı Çap Evi Nəşriyatı, Bakı, 2012, s. 79.
[75] Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti 1991-2003*, I. Hisse, Mütercim, Bakı 2015, s. 569.

açılmasına uzun bir süre izin vermemiştir. Tebriz'de konsolosluk ancak 2004 yılında açılabilmiştir[76]. Konsolosluk, İlham Aliyev'in Ocak 2005'te İran'ı resmi ziyareti öncesinde hizmet vermeye başlamıştır. Tebriz'in Güney Azerbaycan'ın merkezi olması Tahran'ın uzun yıllar bu adımını engelleyen en temel neden olmuştur. İran'ı Azerbaycan'a yakınlaştıran unsur dış faktörlerdir. Ahmedinejat dönemi gerilen ABD-İran ilişkileri ve İran'ın uluslararası baskıya maruz kalması bölge ülkeleri ile ilişkilerinde yakınlaşmaya neden olmuştur. Tahran yönetimi, kendisine yönelik bir dış müdahalede Azerbaycan'ın üs olarak kullanılmasını engellemek için 2005 yılında Azerbaycan ile Saldırmazlık Anlaşması imzalamıştır.

Güney Azerbaycan konusunun tartışma nedeni olduğu süreçlerden birisi de 2001 yılında Haydar Aliyev'in başlattığı, 16 Mart 2006 tarihinde Bakü'de yapılan II. "Dünya Azerbaycanlıları Kurultayı" (DAK) olmuştur. Avrupa'da yaşayan Güney Azerbaycanlı katılımcılar, İran'da ana dilde eğitim hakkının tanınmadığı ve Azerbaycan'ın 1828'de Türkmençay Anlaşması ile bölündüğü yönünde açıklamalarda bulunmuş, Güney Azerbaycan ile ilgili yapılan bu açıklamalar iki ülke ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. İran'ın Azerbaycan Büyükelçisi Afşar Süleymani, kurultay sonrası Azerbaycan'a yönelik sert açıklamalarda bulunmuş ve İran, Azerbaycan'a itiraz notası vermiştir. Süleymani, bu beyanatların iç işlerine bir müdahale olduğunu ve İran-Azerbaycan ilişkilerine gölge düşürdüğünü ifade etmiştir[77]. Ayrıca Süleymani'nin, kurultayda konuşma yapan bazı kişileri, Ahmet Kesrevi'nin düşüncelerine uygun olacak biçimde "kimliğini kaybetmiş kişiler" olarak nitelendirmesi ve Azerbaycan'ı "tarihi İran toprağı" olarak ifade etmesi Azerbaycan'da sert tepkilere neden olmuş ve basında Süleymani'nin kovulması gerektiği yönünde görüşler yer almıştır. İran'ın Azerbaycan Büyükelçiliği önünde protesto gösterileri düzenlenirken, milletvekili Nizami Ceferov, Süleymani'nin ülkesinde yaşayan 35 milyon Azerbaycan Türkü'nün kültürel haklarının yok sayıldığını söylemiştir. Diaspora Komitesi Başkanı Nazim İbrahimov da Süleymani'yi "duygusal davranmakla" suçlamıştır[78].

12 Mayıs 2006 tarihinde Tahran'da "İran" isimli bir gazetede çocuklara yönelik hazırlanan Cuma ekinde Türkler'in hamamböceğine benzetilmesi İran'da kitlesel

[76] Mustafa T. Demirtepe (Ed.), "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun", *USAK Raporları*, No: 11-7, 2011, s. 68.
[77] "İran Sefirliği Azerbaycan XİN-e Nota Gönderib", *Azadlıq*, https://www.azadliq.org/a/155475.html (Erişim Tarihi: 10.08.2017).
[78] Gültekin Habibli, a.g.e., s. 167.

gösterilere neden olmuştur. Olaylara neden olan karikatürde, bir masada hamam böceği ile oturan bir çocuk hamam böceğine bakarak, "sizler o kadar çoksunuz ki, sizlerden yalnızca sizi ezmekle kurtulabiliriz" diyor, ve hakaretlere devam ediyor. Hamam böceği ise ona bakarak Azerbaycan Türkçesi'nde "ne" anlamına gelen "nemene?" diyor[79]. Başta Tebriz olmak üzere Tahran Üniversitesi öğrencileri ve birçok Türk'ün katılımı ile karikatüre tepkiler gösterilmiştir. Tahran, olayların sorumlusu olarak ABD'yi göstermiş ve yaşanan olayları İran'ı karıştırmaya yönelik çabalar olarak değerlendirmiştir. İran'ın Doğu Azerbaycan Adliyesi Başkanı Hücetolislam Necef Agazade yaptığı açıklamada, olayların dış müdahale ile yönlendirildiği ve İran'ın nükleer çalışmalarına yönelik bir komplo olduğu değerlendirmesi yapmıştır[80]. İran İslam Devrimi'nden sonra en yoğun içerikli etnik protestolardan sonra gazetenin yayımına son verilmiş ve gazetenin editörü Mehrdad Ghasemfar ve karikatürist Mana Neyestani habsedilmiştir[81]. Gerçekte bu karikatür, İran toplumu ve kültür hayatında bir kesimin Türkler'e ve Güney Azerbaycan'a yönelik bakışını yansıtmaktadır. Ancak, bu olaylar göstermiştir ki, İran'ın tüm dini/mezhebi ve Fars kültürü vasıtalarıyla Güney Azerbaycan'daki asimilasyon çabaları sonuç vermemiştir. Dolayısı ile bu bölgedeki Türk varlığı İran dış politikası için hala bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bakü yönetiminin bu olaylara verdiği tepkiler resmi düzeyde çok belirgin değildir. Ancak, Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşları Güney Azerbaycan'a daha fazla dikkat göstermektedir. Güney Azerbaycan sorunu İran dış politikasının oluşum sürecini ciddi anlamda etkilemektedir. İran'ın güvenlik ve beka sorunu yaşamasına neden olan bu sorun, Tahran'ın Azerbaycan ve bölge devletleriyle ilişkilerinde önemli bir belirleyici unsuruna dönüşmüştür. İran'ın Rusya ve Ermenistan ile gelişen ilişkilerini de bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Elçibey sonrası dönemde uzun yıllar devlet başkanlığı düzeyinde ifade edilmeyen *Birleşik Azerbaycan* retoriği ifade edilmeye başlamıştır. İlham Aliyev'in 15 Mart 2006

---

[79] "İran Karikatür Krizi", https://www.turkcebilgi.com/iran_karikat%C3%BCr_krizi (Erişim Tarihi: 15.06.2017).
[80] "Tahran'da Karikatür Krizi", *Vatan*, 29 Mayıs 2006, http://www.gazetevatan.com/tahran-da-karikatur-krizi-78810-gundem/ (Erişim Tarihi: 15.06.2017).
[81] Murat Saraçlı, "İran'da Azınlıklar", *Akademik Ortadoğu*, Sayı: 4, 2007, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/murat_saracli.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2017).

tarihinde Dünya Azerbaycanlıları II. Kurultayı'ndaki beyanatında, "Biz 50 milyonuz[82]. Bu dünya ölçeğinde büyük bir halktır. Bizim hepimizin bir vatanı var" ifadesi, dünyada en fazla Azerbaycan Türkünün yaşadığı ülkenin İran olması nedeniyle Azerbaycan'ın "Güney" meselesine bakışını göstermesi bakımından önemlidir[83]. Tahran yönetimi, Aliyev'in ifadelerinin ne anlama geldiği konusunda açıklama istemiştir.

ABD-İran arasında Hatemi dönemi oluşan yumuşama dönemine 11 Eylül Olayları olumlu bir ivme kazandırdı. 11 Eylül olaylarında İran'ın ABD'ye desteğini açıklamasıyla yumuşayan atmosfer, Başkan Bush'un İran'ı da içine alan "Haydut Devletler" listesini açıklamasıyla sona ermiştir. Afganistan, Irak, Libya müdahaleleri ABD'nin İran'ı çevrelediği fikrinin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum İran'ın sert bir politika izlemesine neden olurken İran'ın sorunlu alanları üzerinde müdahaleyi açık hale getirmiştir. Olası bir savaş durumunda beka sorunu ile karşı karşıya kalma ihtimali, İran'ın beka sorununa dönüşen bölgelere yönelik kuşkuları ve baskılarını artırmıştır. İran'ın duyduğu bu kuşku bölgenin tarihsel olarak bütünlük içerisinde olduğu Azerbaycan'a yönelik endişeleri de artırmıştır.

İran, bölgedeki Azerbaycan Türklerini Ahmet Kesrevi gibi düşünürlerin ideolojisine uygun olarak Türkleştirilmiş Farslar çerçevesinde değerlendirmekte[84] ve bunu bilimsel olarak ispatlamaya çalışmaktadır. 2011 yılında *Iranian Journal of Public Health Dergisi'*nde Azerbaycan bölgesindeki insanların genetik köklerine dair bir çalışma yayınlanmıştır. Tahran Üniversitesi'nden on bir bilim insanı tarafından yürütülen çalışmada Azerbaycan Türklerinde bulunan Y kromozomunun diğer Türk toplulukları ile uyuşup uyuşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır[85]. İran, Farslaştırma politikasının bir gereği olarak İran içerisindeki tüm toplulukların Fars kimliğine ait olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bu durum Güney Azerbaycan bölgesinde Tahran'a yönelik itirazların yükselmesine neden olmaktadır. İran'ı uzun yıllar Türk hanedanlar yönettiği için Güney

---

[82] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev kendisi ile yaptığımız mülakatta bu ifadenin 2000'lerden sonra dile getirildiğini söylemiştir, Bakü, 03 Haziran 2017.

[83] "Prezident İlham Əliyev'in Dünya Azərbaycanlılarının II. Qurultayındakı Çıxışından", http://azleadersays.az/az/sitat/804_Dunya-Azerbaycanlilarinin-II-qurultayindaki-cixisindan.html (Erişim Tarihi: 05.02.2017).

[84] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 2, Sayı :4, Ocak, Şubat, Mart 2020, s. 9.

[85] L. Andonian, S Rezaie, A. Marganyan, v.d, "Iranian Azeri's Y-Chromosomal Diversity in the Context of Turkish-Speaking Populations of the Middle East", *Iranian Journal of Public Health*, Vol. 40, No. 1, ss. 119-127.

Azerbaycanlı Türkler kendilerini İran içinde bir azınlık olarak görmemektedirler[86]. Ancak Tahran yönetimi Azerbaycan bölgesindeki tarihi Türkçe isimleri Mahmut Afşar'ın düşüncelerine uygun[87] bir biçimde değiştirmeye devam etmektedir. Güney Azerbaycan bölgesindeki Savalan Dağı'nın adı değiştirilerek "Sebalan" yapılmış, iki çay (nehir-dere) arasındaki Kadim Koşaçay (Qoşacay) şehrinin adı değiştirilerek, Farsça iki çay arasında anlamı olan "Miyandoab" yapılmıştır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri yüzyıllardır yaşadıkları şehirlerin, köylerin isimlerinin değiştirilmesini Farslaştırma politikasının bir boyutu olarak değerlendirmektedirler. Azerbaycan'ın bölünmüşlüğünün simgesi haline gelen ve her iki tarafın edebiyatında, sanatında, folklorunda önemli bir yer tutan Aras Nehri'nin isminin "Ərəs" olarak kullanılmasının ise en fazla zorlarına giden bir durum olduğunu söylemektedirler. Bu isimlerin resmi yazışmalarda istenilen biçimde yazılmaması durumunda yapılan resmi başvuruların dikkate alınmadığı ifade edilmektedir[88].

Kamu politikalarındaki görülen kimi ayrımcı yaklaşımların yanı sıra etnik gerilimi artırıcı mahiyette programların da zaman zaman devam ettiği görülmektedir. Nitekim, 09 Kasım 2015 tarihinde İRİB TV-2 televizyonunda gösterilen bir programda Azerbaycan Türklerine yönelik 2006 Karikatür Krizi'nde olduğu gibi aşağılayıcı yaklaşımın devam ettiği görülmektedir. Televizyonda yayınlanan "Fetile" isimli çocuk programında otelin kötü kokmasından şikayet eden Türkçe konuşan baba ve oğula, görevlinin kendilerinin pis koktuğunu ve baba ve oğlunun dişlerini tuvalet fırçasıyla temizledikleri imasında bulunması Türkleri öfkelendirdi. Tebriz başta olmak üzere Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde protesto gösterileri gerçekleştirildi. Bunun üzerine İran Radyo Televizyon Genel Müdürü Muhammed Serefnaz, Türklerinden özür diledi[89]. Bu olaylar birçok Azerbaycan Türkünü derinden rahatsız ederken, düzenlenen protestolar daha güçlü bir birlik ve dayanışma hissi oluşturmuştur. Bölgede Azerbaycan Türk milliyetçiliğindeki artış

---

[86] Abbas Djavidi, "Iran's Ethnic Azeris And The Language Question", *RFE/RL*, 19 July 2010, https://www.rferl.org/a/Irans_Ethnic_Azeris_And_The_Language_Question/2103609.html (Erişim Tarihi: 05.02.2017).

[87] Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,*Cilt: 2, Sayı: 4, Ocak, Şubat, Mart 2020, s. 10.

[88] "İran Azərbaycanlıları: "Türkcə Olan Qədim Adlar Farslaşdırılır", *Azadlıq*, 25 Yanvar 2019, https://www.azadliq.info/224944.html (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

[89] "İran'daki Azerbaycan Türkleri Irkçılığa İsyan Ediyor", *Anadolu Ajansı*, 12 Kasım 2015 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandaki-azerbaycan-turkleri-irkciliga-isyan-ediyor/472221 (Erişim Tarihi: 05.02.2017), Ömür Çelikdönmez, "Güney Azerbaycan Türkleri İran Rejiminden Haklarını İstiyor!", https://kafkassam.com/omur-celikdonmez-yazdi-guney-azerbaycan-turkleri-iran-rejiminden-haklarini-istiyor.html (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

merkezi hükümetin tehdit algısını yükseltmektedir. İranlı yetkililer Azerbaycan Türk milliyetçilerini "pan-Türkizm"i teşvik etmekle ve Tanrı ve imamlara itaat etmemekle suçlamaktadırlar[90]. Tebriz'in Traktör Klübü Başkanı Abbas İlyasi, İran Radyo-Televizyon Kurumu Başkanı Ali Asgeri'ye mektup göndererek televizyon programlarında Traktör Takımı ve Türklere karşı ayrımcılık ve apartheid anlayışına itiraz etmiştir. İlyasi mektubunda, "Bizi Pan-Türkist ve bölücü olmakla suçlamaktadırlar. Sizin idare ettiğiniz kurumun spor sunucuları ve yorumcuları bu anlayışa destek vermektedir. Bu çirkin damga yüzünden bizim öz hakkımızdan vazgeçmemiz beklenmektedir" ifadelerine yer vermiştir[91].

11 Şubat 2019 tarihinde İran İslam Devrimi'nin kırkıncı yıldönümünde Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani açık bir biçimde tarihi Azerbaycan topraklarının İran'ın olduğunu söylemiş ve Türk kökenli Kaçar şahlarını hain olarak nitelendirmiştir. Ruhani konuşmasında, "Bizim millet iyi biliyor ki son 205 yılda İran'ın kuzeyde bulunan arazilerinin büyük bir bölümü hain Kaçar Şahları döneminde ülkeden ayrıldı. 191 yıl önce İran'ın kuzeyinin bir parçasını ana vatandan kopardılar" iddiasını dile getirmiştir. Ruhani'nin sözlerine Azerbaycan Anavatan Partisi Başkanı ve milletvekili Fəzail Ağamalı sert cevap vermiştir. Ağamalı,

> İran'da cumhurbaşkanı düzeyinde tarihin bu derece çarpıtılması kadim Azerbaycan topraklarının Fars rejiminin Cumhurbaşkanı seviyesinde İran toprağı gibi takdim edilmesi çok büyük bir teessüf doğurmaktadır. Milletvekili düzeyinde zaman zaman bu tür açıklamalara cevaplar vermekteyiz. Bugün Hasan Ruhani'nin bulunduğu devletin kökleri ve temeli Azerbaycan Türkleri'nin kurdukları devlettir", diyerek bu konuda tepkisini ortaya koymuştur[92].

Güney Azerbaycan sorunu İran'ın Azerbaycan politikasını belirleyen en temel faktördür. İran'da Bilesuvar ve Parsabad (Muğan) Milletvekili Şekur Purhüseyn'in söylediği gibi İran, sınırlarına tehdit gözüyle bakmaktadır[93]. Bu nedenle bu faktör varlığını her dönem devam ettirmektedir. Azerbaycan'da resmi düzeyde her zaman dile getirilmese

---

[90] "Southern Azerbaijan", Unrepresented Nations & Peoples Organization, 31 January 2017, https://unpo.org/members/7884 (Erişim Tarihi: 05.08.2017).
[91] "Traktor Klubundan İran Televiziyasına Etiraz – "Bizə Pantürkist Damğası Vurmayın!", *Azadlıq*, 2 Mart 2020, https://www.azadliq.info/232633.html (Erişim Tarihi: 02.03.2020).
[92] "İran Prezidentinin Azərbaycan Barədə Dediklərinə Bakı'dan Sərt Reaksiya", *Musavat*, 25 Fevral 2019, http://musavat.com/news/iran-prezidentinin-azerbaycan-barede-dediklerine-bakidan-sert-reaksiya_594607.html (Erişim Tarihi: 26.02.2019).
[93] "Ettelaat Azərbaycan Respublikasına Qarşı Mövqe Birldirməmizi İstəyir", https://kafkassam.com/ettelaat-az%C9%99rbaycan-respublikasina-qarsi-movqe-birldirm%C9%99mizi-ist%C9%99yir.html (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

de gayri resmi düzeyde Güney Azerbaycan sorunu her zaman gündemde olmaya devam etmektedir. Nazım Cafersoy, İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikalarının Azerbaycan'ın büyük bir kesimine ulaştırılmasını sağlamaya yönelik faaliyet gösteren Seher Tv'ye alternatif olarak Güney Azerbaycan konusu sürekli gündemde tutan Günaz Tv'nin yayınlarına ve faaliyetlerine izin verdiğini söylemektedir[94].

Temmuz 2015'de İran nükleer müzakerelerinin sonuçlanması uluslararası sistemin baskılarının hafiflemesine neden olmuştu. İran üzerinde sistemin tehdit edici etkisi azaldıkça Tahran yönetimi bölge devletleri ile çatışma eğiliminden uzaklaşıp işbirliğine doğru adımlar atmıştır. Bu kapsamda İran-Azerbaycan-Rusya mekanizmasının yanında İran-Azerbaycan-Türkiye üçlü mekanizmaların oluşturulmasına yönelik girişimler başlatılmıştır. Aslanlı'ya göre oluşturulan üçlü mekanizmalar Azerbaycan-İran ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayabilir[95]. Ocak 2017'de Trump'ın ABD Başkanı olması ile Trump ve ekibinin İran karşıtı tutumları nedeniyle İran üzerinde baskılar artmıştır. İran'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Güney Azerbaycan bölgesinde de karışıklıklar meydana gelmiştir. Ekonomik yaptırımların ülkede hissedilmesiyle birlikte birçok bölgede olduğu gibi Güney Azerbaycan'da da gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilerin ekonomik kaynaklı olduğu düşünülse de göstericilerin "Tebriz, Zencan, Erdebil bu ses Urmu'dan (Urmiye) gelir" Azerbaycan yatmayıb öz milletin satmayıb" gibi sloganları Azerbaycan bölgesindeki milli duyarlılığın yansımasını göstermektedir[96].

İran, ülkede yaşayan Türkler'in kendi dillerinde eğitim almalarına izin vermediği gibi sanatsal alanda da ana dilde faaliyet gösterilmesi ülkede endişeye neden olmaktadır. İran'ın Fecr Sinema Festivali'nde gösterime giren Türkçe ve Farsça "Atabay" filminin tanıtım konferansında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Konferansa katılan gazeteci Emir Ferzullahi filmin Türk dilinde çekilmesine itiraz etmiştir. Ferzullahi filmin yönetmenini, "İran'ın resmi dili Farsça'dır. Bu nasıl bir filmdir ki İranlı izleyici bir İran filmini İran'da Farsça alt yazı ile izlesin?" sözleriyle eleştirmiştir. Filmin yönetmeni Niki Kerimi ise, "Aslında ben film dilinin mutlaka Fars dilinde olmasını kabul etmiyorum. Hatta benim

---

[94] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[95] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[96] "Güney Azerbaycan Şehirlerinde İran Rejimine Yönelik Gösteriler Sürüyor", *Qırım Haber Ajansı*, 18 Kasım 2019, https://qha.com.tr/haberler/guney-azerbaycan-sehirlerinde-iran-rejimine-karsi-gosteriler-suruyor/117289/ (12.12.2019).

fikrime göre biz İran'da mevcut olan çeşitli dillerde çok az çalışmışız. Bizim sadece Fars dilinde film çekmemizi kim söylüyor?" cevabıyla bu görüşe karşı çıkmıştır. Ayrıca filmin senaristi ve başrol oyuncusu Hadi Hicazifer de gazetecinin düşüncesini "faşist düşünce" olarak değerlendirmiştir[97].

Azerbaycan bölgesine yönelik İran'ın resmi politikasına uygun olarak Fars milliyetçiliğinin önemli figürlerinin heykelleri dikilmeye devam etmektedir. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb döneminde devletin başkenti Tebriz'den Kazvin'e taşınmıştı. Dolayısı ile Kazvin Azerbaycan'a başkentlik yapmış bir şehirdir. İran, Fars milliyetçiliği için önemli bir figür olan Firdevs'in heykelini bu şehre dikerek şehrin Fars kimliğinin altını çizmek istemektedir. Ancak yerel halk arasında bu politikalara karşı tepki çok güçlüdür, nitekim Kazvin'e dikilen Firdevs'in heykeli kimliği belirsiz kişiler tarafından parçalanmıştır[98].

Kasım Süleymani ile Ebu Mehdi el-Mühendis öldürülmesi[99] ve Ukrayna uçağının düşürülmesi sonrasında İran genelinde olduğu gibi Azerbaycan bölgesinde de ABD karşıtı gösteriler yapılmıştır. Ancak Ukrayna uçağının İran tarafından yanlışlıkla düşürüldüğünün açıklanması[100] sonrasında ABD karşıtı gösterilerin yönü rejime doğru dönmüştür[101]. Azerbaycan bölgesinde özellikle Süleymani'nin ölümüne[102] yönelik farklı tepkiler ortaya çıkmıştır. . Bir yandan bazı şehirlerde ABD karşıtı gösteriler düzenlenirken, diğer yandan Süleymani'nin özellikle Karabağ Savaşı'nda Ermenileri desteklediğine yönelik görüşler de

---

[97] "İranın Fəcr Kino Festivalında 'Türkcə Film' Polemikası", *Azadlıq*, 8 Fevral 2020, https://www.azadliq.info/232200.html (Erişim Tarihi: 17.02.2020).

[98] "Qəzvin'də Firdovsinin Heykəli Dağıdılıb", *Aznews*, https://www.aznews.tv/q%C6%8Fzvind%C6%8F-firdovsinin-heyk%C6%8Fli-dagidilib/?fbclid=IwAR2eQI-qg0Qgmr0uJvkVoR-2IduRMtzVFav9834owA1CpSQsKmRVn9Enxwk (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

[99] "İranlı General Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı el-Mühendis Öldürüldü", *Anadolu Ajansı*, 3 Ocak 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-general-suleymani-ve-hasdi-sabi-baskan-yardimcisi-el-muhendis-olduruldu/1690687 (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

[100] "İran Ukrayna Təyyarəsinin Vurulduğunu Etiraf Etdi", *Azadlıq*, 12 Yanvar 2020, https://www.azadliq.info/231701.html (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

[101] "İranda Etirazlar "Mllalar, Rədd Olun!" Şüarı İlə Davam Edir", *Azadlıq*, 13 Yanvar 2020, https://www.azadliq.info/231735.html (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

[102] Süleymani'nin öldürülmesinin Azerbaycan'da ve hatta Türkiye'nin Kars, Iğdır gibi Şii mezhebinin bir alt kolu olan Caferiler arasında da etkiler oluşturduğu görülmektedir. 08 Ocak Salı akşamı Kars Ehl-i Beyt Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nde Süleymani'nin ölümü nedeniyle anma programı düzenlenmiştir. İran'ın Güney Azerbaycan tehdidine karşı bölgede geliştirdiği Şii jeopolitiğinin sınırlarının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemli örneklerdir

gündeme gelmiş, bu durum da Azerbaycan'da bu gösterilerin sönük geçmesine yol açmıştır[103].

Uluslararası sistemdeki dengeler ve ABD'nin bölge politikası İran'ın kaygılarını artırmaktadır. İran bu nedenle tarihsel olarak sorun olan ve bu özelliği günümüzde de devam eden Güney Azerbaycan konusu nedeniyle Azerbaycan'a şüphe ile yaklaşmaktadır. Yumuşak karnı olarak gördüğü bu sorunun ABD tarafından kışkırtıldığını, Azerbaycan'ın da bu konuda kullanıldığını düşünmektedir. Azerbaycan'ın ABD ile geliştirdiği ilişkiler bu düşüncenin devam etmesini sağlamaktadır. İran'ın ABD tarafından çevrelenmesi ve sürekli olarak tehdit edilmesi Azerbaycan-İran arasındaki sorunlu alanların bir çatışma kaynağına dönüşmesine neden olmaya devam edecektir.

5.2.1.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Din Faktörü

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından 1648 Vestfalya Antlaşması'na kadar geçen sürede uluslararası politikanın önemli bir faktörü olan din, bu tarihten sonra dış politika analizlerinde bir faktör olarak kabul edilmemiştir[104]. Avrupa'da meydana gelen rönesans ve reform sonrasında yaşanan bilimsel gelişmeler, dinin yerine ulusu ve ulusal çıkarları temel alan bir yaklaşımın hakim olmasına neden olmuştur. XIII. Louis'in saltanatı döneminde (1610-1643) başbakan ve aynı zamanda kilisede kardinal olan Richelieu, Fransa'nın ulusal çıkarlarını Papalığın çıkarlarından ayrı düşünmüştür[105]. Avrupa merkezli din savaşlarının ortadan kalkması coğrafyanın diğer yerlerinde de kendisini göstermiş, fakat dinin bir faktör olma gerçeğini ortadan kaldırmamıştır. Ancak, din Vestfalya sonrası uluslararası politikadaki etkisini kaybetmiştir. Bu süreçten sonra uluslararası sisteme devletlerin ulusal çıkarları hakim olmaya başlamıştır.

1948'de İsrail devletinin dini temellere göre kurulması, İslam Devrimi ile İran'da dinin devlete hakim olması, Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilmesi ve Sovyet etkisini sınırlandırmak amacıyla ABD tarafından uygulamaya sokulan "Yeşil Kuşak Projesi" gibi olaylarda din uluslararası politikanın gündemine girmiştir. İsrail'in kurulması

---

[103] "İran Kəşfiyyatı Azərbaycanda Çox Ciddi Fəaliyyət Göstərir" – İsrailli Siyasi Ekspertdən XƏBƏRDARLIQ, *Türküstan.Info*, 10 Yanvar 2020, https://turkustan.info/2020/01/10/iran-k%c9%99sfiyyati-az%c9%99rbaycanda-cox-ciddi-f%c9%99aliyy%c9%99t-gost%c9%99rir-israilli-siyasi-ekspertd%c9%99n-x%c9%99b%c9%99rdarliq/?fbclid=IwAR3T5OjUZiXaNZx7GsK-rTW72TbAAYVSV65L5PLrE_O6ZUXdUndVbrOtsDM (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

[104] Erol Kurubaş, "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı", *Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 20.

[105] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 98.

sonrasında Orta Doğu'da Arap milliyetçiliklerinin İsrail'e karşı başarısız olması, dini referanslı örgütlere olan ilgiyi artırmıştır[106]. Sovyetler Birliği döneminde rejimin ideolojisi gereği, birlik içerisindeki devletlerde din sınırlandırılmıştı. SSCB'nin dağılması bu coğrafyada İslamiyet ve Hristiyanlığın yeniden canlanmaya başlamasını sağlamıştır. Bu coğrafyalarda cami ve kiliselerin sayısında ciddi miktarlarda artış yaşanırken din sosyal yaşama da dahil olmuştur. Dünyanın birçok ülkesinde dini ve mezhep çeşitliğine paralel olarak dini radikalizmde de artış olmuştur. Ancak bahsedilen bu örneklerden daha keskin ve tüm tartışmaları gölgeleyecek bir gelişme Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan dini temelli terör saldırıları olmuştur. Bu saldırılar ile din, uluslararası politikada 1648 Westhpalia ile gönderildiği sürgünden 2001 yılında geri dönmüştür.

Kenneth Waltz, neorealizmin iki temel prensibe dayalı olduğunu söylemekte ve din bu noktada yeniden önem kazanmaktadır. Bu prensiplerden ilki devletlerin birbirleriyle sürekli bir rekabet halinde olmalarıdır. Realist teorinin farklı bir mecrada ilerlemesini sağlayan diğer önemli bir unsuru ise "sosyalleşme"dir. Sosyalleşme ile devletler arasında rekabet olmasının yanında rakip devletlerin sosyal yapılarının öğrenilmesi ve buna göre davranış geliştirmesi kastedilmektedir. Uluslararası sistem devletlerin bu davranışları neticesinde ortaya çıkmakta ve anarşik bir sistemde güç dengesi oluşmakta ve devletlerde en güçlü devleti izleyerek çıkarlarını artırmaktadır[107]. Devletler, birbirleri ile rekabet halinde dahi rakiplerinin sosyal sistemlerini iyi analiz etmek zorundadır. Çünkü devletler sosyal yapılarına bağlı olarak davranış sergilemektedirler. Bu durumda sosyal yapının önemli unsurlarından birisi olan din ve dinin oynayabileceği rol, uluslararası ilişkilerde yeniden öne çıkmaktadır. Aktörlerin birbirlerinin dinsel dinamiklerini ve bakış açılarını iyi bilmesi ve buna göre davranışlar sergilemesi, davranışsal bir teori olan neorealizmin din açısından önemli bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir[108].

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan-İran ilişkilerinde din bir faktör olarak kullanılmıştır. Şii çoğunluğun mevcut olduğu Azerbaycan'da din bir dış politika enstrümanı olarak İran'a yönelik kullanılmıştır. İsmayılov'a göre, 1941'den itibaren İran'a yönelik yayılmacılık politikası izleyen Stalin, bu politikasını gerçekleştirmek için

[106] Mehmet Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*, Barış Platin Kitabevi, Ankara 2009, s. 10.
[107] Patrick M. Morgan, *Theories and Approaches to International Politics What Are We to Think?,* 1987, ss.251-252'den aktaran Selçuk Arı, Okan Arslan,*Uluslararası İlişkiler ve Din: Tanrı Tarafsız mı?,* Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 33.
[108] Selçuk Arı, Okan Arslan, a.g.e., s. 33.

Azerbaycan'daki din adamlarından yararlanmıştır[109]. Sovyet yönetiminin Mart 1944'te "Güney Azerbaycan halkına ekonomik ve kültürel yardımı artırma hazırlıkları hakkında" aldığı kararda halkı etkilemek için din ve din adamlarına özel önem verilmesi istenmekteydi. Bu plan doğrultusunda Mayıs 1945'te Kafkas Ötesi Müslümanlarının Dini İdaresi Başkanı Şeyhülislam Ahund Ağa Alizade, Ahund Abdurrahim Ahunzade, Ahund Molla Muzaffer Mirzacanzade ve Ali Samedov'dan oluşan bir heyet Güney Azerbaycan bölgesine ve Tahran'a gönderildiler. Sovyetler bu yolla İran'daki Azerbaycanlıları etkilemeyi amaçlamaktaydılar[110]. Sovyetler, müslüman ülkelere yönelik Batı karşıtlığını din adamları vasıtasıyla yürütmeye devam etmiştir. Kafkas Ötesi Müslümanlarının Dini İdaresi Başkanı Şeyhülislam Allahşükür Paşazade, Eylül 1979'da Duşanbe'deki uluslararası dini sempozyumda, Mayıs 1980'de Taşkent'teki İslam Konferansı'nda, Mayıs 1982'de Moskova'da toplanan Dünya Din Alimleri Konferansı'nda ve Ekim 1986'da Bakü'deki İslam Konferansı'nda Sovyetler Birliği içerisindeki müslümanların Batı emperyalizmine karşı Sovyetleri desteklemeleri gerektiği yönünde açıklamalar yapmıştır[111]. Şeyhülislam Allahşükür Paşazade'nin İran'daki dini liderler ile görüşmeleri devam etmiştir. Özellikle Güney Azerbaycan üzerinde ve İslam Devrimi'nde önemli etkisi olan, ancak sonradan Humeyni tarafından cezalandırılan Ayetullah Şeriatmedari ile görüşmeler yapmıştır. Allahşükür Paşazade'nin bunu Moskova'nın yönlendirmesi ile yaptığı açıktır. Şeyhülislam Bakü'den Kum'a Şeriatmedari ile görüşmeye birkaç sefer gitmiştir. Şeriatmedari bu görüşmelerin de etkisiyle Moskova'nın oluşturmaya çalıştığı resmi İslam'ın etkisini ve Sovyetler Birliği müslümanları arasındaki dindarlığı olduğundan fazla görme eğilimindeydi[112].

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da oluşturulan resmi İslam anlayışı ve toplumun önemli ölçüde sekülerleşmesi Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerinde kırılmalara neden olmuştur. Sovyet Azerbaycanı'nın yaşamış olduğu siyasal süreç ve özellikle 1979 İslam Devrimi sonrasında İran'da yaşanan siyasal süreçlerin farklılığı iki toplumun aynı din ve mezhep birliği olmasına rağmen ilişkilerinde birleştirici bir unsura dönüşmemiştir.

---

[109] Azerbaycan Dini Kurumlar Bakan Yardımcısı Gündüz İsmayılov ile mülakat, Bakü, 14 Haziran 2017.
[110] Behram Hasanov, *Azerbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümleri*, İSAM Yayınları, Ankara 2011, s. 125.
[111] Abdulla Ehedov, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı, Bakı 1991, ss. 181-183.
[112] Brenda Shaffer, a.g.e., s. 121.

İslam Devrimi'nden sonra İran dış politikasında dini söylemin ağırlığının artması uluslararası politika içerisinde dinin etkisi tartışılmaya başlamıştır. Din, 1648 Vestfalya ile ulus devlete yenilse de tek Tanrılı dinlerin doğuş yeri olan Orta Doğu coğrafyasında yerini korumuştur. İran'da devrim sonrasında devrimin liderleri iç ve dış politikada dini söylemi kullanmaya başlamıştır. Devrimin önderleri, devrimin sadece İran ile sınırlı olmayacağı ve Müslümanların yaşadığı bütün coğrafyalarda devam edeceğini beyan etmiştir. Yeni yönetim İran'ın "dünyadaki bütün müslümanların haklarının savunucusu" olduğu ibaresini İran Anayasası'na (madde 3/16) koymuştur[113]. Yeni rejim bu maddeye dayanarak dünyadaki bütün Müslümanlar'ın haklarını korumakla kendisini yükümlü görüyordu. Böylece bu yükümlülük diğer devletlere rejim "ihracı" politikasının en önemli dayanağı haline gelmiştir.

İslam Devrimi'nden sonra devrimin tüm enstrümanları devletin güvenliğini ve devamını sağlamak için kullanılmıştır. Dini retorik de bunlardan sadece birisidir. Devrimin liderleri "rejim ihracı" politikasıyla devletin dış güvenliğinin sınırlarını kendi sınırlarının ötesine taşımayı hedeflemişlerdir. İran ülke güvenliğini böylece çok geniş bir coğrafyayı kapsayacak biçimde genişletmiştir. Orta Doğu'da yaşanan Irak, Yemen, Suriye gibi krizlerdeki müdahaleleri ve Lübnanlı Şiilerle ilişkileri İran'ın güvenliğinin sınırlarının genişliğini göstermesi bakımından önemlidir. İran, yakın coğrafyasında uygulamaya koyduğu rejim ihracı politikası ile kendisine "hayat sahası" (*lebensraum*) yaratarak kendisine yönelecek tehditleri sınırlarının çok ötesinde karşılamak istemiştir. İran, Humeyni sonrası dönemde rejim ihracı politikasını, ulusal çıkarları ve stratejik hesaplarını gerçekleştirecek bir biçimde oluşturmaya çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması İran için tehditler ve fırsatları aynı zamanda ortaya çıkardı. Sovyet döneminde İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'nın Müslüman ülkeleriyle ilişkileri sınırlı kalmıştır. Sovyetlerin dağılması İran'ın komşularını artırırken aynı zamanda sorunları da beraberinde getirmiştir. Sovyetlerin dağılması sonrasında İran'ın hayati çıkarları dini söyleminin önüne geçmiştir. Bölgede yeni bağımsız olan müslüman ülkeler ile olan ilişkilerinde bu politikanın uygulandığı görülmektedir. Kafkasya bölgesinde yaşanan Azerbaycan-Ermenistan Savaşı karşısında İran'ın izlediği politikada İran için dinin etkisini ortaya koymaktadır.

---

[113] Islamic Republic of Iran Constitution, http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-1.html (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra İran ile ilişkilerinde din konusu önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. İran, Azerbaycan'a yönelik uygulamaya koyduğu bu politikayı ulusal çıkarlarını ve güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirmiştir. Azerbaycan ile İran sadece aynı dinden olmayıp aynı zamanda aynı mezhebi (Şiilik) paylaşmaktadırlar. İran, bu nedenle Azerbaycan'da kendi rejimine benzer bir yönetimin oluşması için faaliyet göstermektedir. Çünkü İran'ın ulusal çıkarları ve güvenliği bunu gerektirmektedir. Azerbaycan'da devletin laik yapısı İran ile ilişkilerde dinin ortak bir payda olmasını engellemektedir.

Sovyet döneminde Azerbaycan'da din eğitimi ve ibadethanelerin sayısı sınırlıydı. Bu nedenle Sovyet sonrası dönemde bu alandaki eksikliği kapatmak için Azerbaycan'a dışarıdan din perdesi altında girme imkanı oluşmuştur[114]. 1992 yılına kadar Azerbaycan'da 54 dini cemiyet kayda geçirilmiştir. Bunlarda 17'si cami derneği idi[115]. Resmi faaliyet gösteren cami, kilise ve sinagoglarda 100 tanesi imam olmak üzere toplam 162 din görevlisi bulunmaktaydı. 1990 yılında Azerbaycan'da yüksek dini eğitim almış sadece 16 kişi bulunmaktaydı. Buhara'daki Mir Arap Medresesi ve Taşkent İslam Enstitüsü'nde eğitimini tamamlayan bu kişilerin hepsi Kafkas Müslümanları Dini İdaresi'nde ya da Bakü'deki camilerde görev yapmaktaydılar[116]. 20 Ağustos 1992 tarihinde "Dini İtikad Azadlığı Hakkında" çıkarılan yasa ile dini kurumların ve cemiyetlerin faaliyetleri devletten bağımsız hale getirdi. Yasanın 18. Maddesine göre, dini kurum ve cemiyetlerin finans kaynakları, sahip oldukları mal varlıkları, yapılan bağış ve yardımlar olacaktı. Bu yasa ile dini görüşleri yaymaya herhangi bir sınırlandırılmanın getirilmemesi ülke vatandaşlarının yanı sıra yabancıların da Azerbaycan'da dini faaliyet göstermelerinin önünü açmaktaydı. Yasanın 8. maddesi dini cemiyetlere Azerbaycan dışında bulunan merkezlere bağlı olma hakkı verirken, 24. madde ise yurt dışındaki eğitim kurumlarına din eğitimi almak için öğrenci gönderme hakkı veriliyordu[117].

Azerbaycan Cumhuriyeti Dini İşleri Devlet Komitesi[118] Bakan Yardımcısı Gündüz İsmayılov'un belirttiğine göre, bu yasanın verdiği imkanlar daha sonra Azerbaycan'da

---

[114] Gündüz İsmayılov, *Azərbaycan'da Dini Məsələ: Təhditlər və Hədəflər*, Nəşriyat XXI, Bakı 2016, s. 154.
[115] Azerbaycan Dini Kurumlar Bakan Yardımcısı Gündüz İsmayılov ile mülakat, Bakü, 14 Haziran 2017.
[116] Vügar İmambeyli, "Azerbaycan'da İslam: Yeniden Canlanma ve Kurumsallaşma Sorunları", *Azerbaycan'da Din ve Kimlik,* (Der. Sevinç A. Özcan, Vügar İmambeyli), Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 151.
[117] Behram Hasanov, a.g.e., s. 201.
[118] 2001 yılında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından kurulmuştur. Merkezi Bakü'de bulunan Komitenin esas faaliyet alanı, anayasanın 48. Maddesine uygun olarak dini inanç özgürlüğünün korunması

birçok sorunun kaynağına dönüşmüştür. Bu nedenle dışarıda eğitim alan kişilere Azerbaycan'da dini görev verilmemektedir[119]. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'dan Meşhed ve Kerbela'ya dini ziyaretler için giden kişilere burada din propagandası yapılmaktaydı. Ayrıca ülkeye yasadışı yollar ile çok sayıda dini yayınlar sokulmaktaydı. Ülkede din adamı yetiştirme imkanı sınırlı olduğu için Azerbaycan dışında ülkere din eğitimi için insanlar gitmekteydi. Bu ülkelerin başında da İran gelmektedir. İran'da Kum'a giden öğrenciler burada aldıkları dini eğitim ile ülkelerine gelip din hizmeti vermekteydiler. Bilindiği gibi Kum medreselerinde eğitim alan öğrenciler din alanında en yüksek makam olan Ayetullahlık makamına kadar ulaşmaktadırlar. Bu makam sadece uhrevi işler ile ilgili olmayıp politik bir yetkisi de bulunmaktadır. Bugün İran'da Ayetullahlar arasından seçilen İran'ın en yetkili makamı olan Rehberlik (*Velayet-i Fakih*)[120] makamına baktığımız zaman Ayetullahlığın önemi net bir biçimde görülmektedir. Dolayısı ile bu merkezlerden Azerbaycan'a dönen din adamları sadece din işleri ile değil siyasallaşmış bir din anlayışı ve dünya görüşü de edinmektedir. Bu anlayış hem Azerbaycan toplumsal yapısı hem de Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafyadaki ulusal çıkarları ile tezatlık teşkil etmektedir. İran'da eğitim alan bu kişilerin İran yönetimi ile daha sonraları siyasi bağlarının olduğu da tespit edilmiştir.

Azerbaycan'da 1990'larda yaşanan dini hareketlenme sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilere de yansımıştır. AHC içerisinden faaliyet gösteren bir grup 1991 yılında İran'daki rejime eğilimli bir dini parti olan Azerbaycan İslam Partisi'ni (AİP) kurdular. Bu parti Azerbaycan'da faaliyet gösteren dini teşkilatlar arasında tek "ideolojik" partiydi[121]. 1994 yılından Asrın Antlaşması ile Azerbaycan'ın yüzünü Batıya dönmesinden sonra İran yanlısı ve söylemlerini İsrail ve Batı karşıtlığı üzerine oluşturan AİP'nin 1995 yılı Sonbahar'ında yapılacak parlemanto seçimlerine girmesi engellendi[122]. Azerbaycan İslam Partisi tarafından gizli ve yasadışı olarak İran'a siyasi ve askeri eğitim almak amacıyla gönderilen yirmi kişinin Azerbaycan güvenlik servisi tarafından sınırda yakalanması

---

için uygun çerçevenin oluşturulmasıdır. Bkz., Elsever Samedov, "Azerbaycan Cumhuriyeti'inde Din ve Devlet İşleri: Yasal ve Kurumsal Çerçeve", (Der. Sevinç A. Özcan, Vügar İmambeyli), *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 205.

[119] Azerbaycan Dini Kurumlar Bakan Yardımcısı Gündüz İsmayılov ile mülakat, Bakü, 14 Haziran 2017.

[120] Rouhollah K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East,* The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1988, ss. 19-20, Arif Keskin, "İran Nasıl Yönetiliyor?", *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 2019, ss. 5-7.

[121] Vügar İmambeyli, a.g.e., s. 147.

[122] Arif Yunusov, *Azerbaycan'da İslam*, Zaman Yayınları, Bakı 2004, s. 193-194, Gabil Hüseyinli "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001, s. 170.

sonucunda AİP'ne mensup dokuz kişi gözaltına alındı. İran, Azerbaycan'a yönelik bu dönemde faaliyetlerini artırmıştır. Nisan 1997'ye kadar İran için casusluk faaliyeti yürüten onüç kişi tespit edilmiştir[123]. Nisan 1997'de AİP üst düzey yöneticilerinin yargılandığı davada mahkemenin parti liderlerinin İran adına casusluk girişimlerinde bulunduklarını açıklaması Azerbaycan-İran ilişkilerinde krize neden oldu[124]. İmambeyli'nin aktardığına göre, İslam Partisi'nin liderlerinin tutuklanması beklentilerin aksine toplumun hiçbir kesiminden tepki görmemiştir. AİP bazı verilere göre 50 bin taraftarı ve sempatizanı olan siyasi bir güçtü[125]. Toplumdaki bu sessizlik, partinin tahmin edildiği gibi toplum üzerinde bir etkisinin olmadığını ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan'da muhalefetin genel olarak İran karşıtı olması iktidarın bu yöndeki faaliyetlerinin desteklenmesine neden olmaktadır. İran'ın uluslararası pozisyonu Azerbaycan'ın elini güçlendiren diğer bir faktördür.

Azerbaycan'da din, devletlerin güç mücadelesinin bir aracına dönüştürülmüştür. Bu dönemde İslam'ın iki mezhebi Sünnilik[126] ve Şiilik Türkiye ve İran'ın rekabetinin bir enstrümanı haline gelmiştir. İran'ın propaganda faaliyetleri ve din adamları gönderme faaliyetlerine karşı Türkiye de din adamları göndermekteydi. Sünni imamlar ile Kafkasya Müslümanları Din İdaresi (KMDİ) arasında çekişme zaman zaman kendisini göstermekteydi. 1995 yılında Bakü Büyükelçiliği'nin Din Hizmetleri Müşaviri Abdülkadir Sezgin'in Bakü'den geri çağrılması KMDİ'nin bir başarısı olarak kabul edilmiştir[127]. Sünni mezhebinin ve Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde Vahhabilerin etkisinin artması uluslararası sistemin başat aktörü ABD içinde olumlu gelişmelerdir. Bu konu ABD-İran ilişkileri göz önüne alındığında İran'ın oluşturmaya çalıştığı Şii jeopolitiğinin sınırlandırılmasına katkı olarak değerlendirilmiştir.

1996'da Azerbaycan basınında yabancı dini cemiyetlerin ülkedeki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlık kendisini iyiden iyiye göstermeye başladı. Şeyhülislam Allahşükür Paşazade, bunlar için tedbir alınması için Aliyev'e başvurdu. Dini alanda yabancıların faaliyetleri devlet açısından da tehlikeli görüldüğü için bu alanda tedbirlerin alınması kolay

---

[123] *Azərbaycan Qəzeti*, 9 Iyul 1999.
[124] *Ayna Qəzeti*, 18 Aprel 1997, Nasib Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", Harvard Kennedy School Report, 30 November 1999, https://www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects-event-summary (Erişim Tarihi: 11.11.2018).
[125] Behram Hasanov, a.g.e., s. 198.
[126] Dr. Hatem Cabbarlı Azerbaycan'da Sünni camilerinde Türkiye'den gelen din adamlarının görev yaptığını belirtmektedir.Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat, Bakü, 05 Haziran 2017.
[127] Vügar İmambeyli, a.g.e., s. 152.

oldu. 1992 yılında kabul edilen ve yabancıların ülkede dini faaliyetler gerçekleştirmesinin önünü açan yasaya, yabancı uyrukluların Azerbaycan'da dini faaliyetlerini yasaklayan bir madde eklendi. Diğer yandan ülkede bulunan bütün dini cemaatlerin faaliyetlerini Şeyhülislamlığa bağlı olarak yürütmeleri zorunluluğu getirildi[128]. Ferhad Memmedov, bunun Azerbaycan'a yönelik dış baskıyı azaltmayı amaçladığını ifade etmektedir[129]. Bu yasa değişikliğinden sonra dini cemiyetlerin resmi kaydı yeniden Adalet Bakanlığı'na yapıldı. Kayıtlar sırasında yabancı uyruklu kişilerin kontrolünde bulunan kurumlar kapatıldı ve bu kişiler sınır dışı edildi. Resmi açıklamalara göre, 1996 yılında kayıt yenilemeden önce İslam cemiyetlerinin sayısı 178 iken, 1998 yılında bu sayı 120'ye gerilemiştir[130]. Yabancı kaynaklı dini grupların bir kısmı sınır dışı edilmelerine rağmen 1990'ların başından beri ülkede gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda birçok taraftar ve temsilci edinmişlerdi. Mayıs 2001'de ülkedeki dini gruplar ile ilgili gerçekleştirilen bir toplantıda Azerbaycan istihbarat teşkilatını bünyesinde barındıran Milli Güvenlik Bakanlığı'nın üst düzey yetkilisi Tofik Babayev'in açıklamaları durumun ciddiyetini ortaya koyuyordu. Babayev, İran ve bazı başka devletlerin himayesinde bulunan radikal grupların din adı altında faaliyet göstererek devleti ele geçirmeye çalıştıklarını ayrıca Vahhabilerin ülkede etkinliklerini artırdıklarını ifade etmiştir[131]. Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler, dini cemaatler üzerinde Şeyhülislamlığın etkisizliğini ortaya koymaktaydı. Bu nedenle 2001 yılında dini cemiyetler ile ilgilenmesi için "Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi" adlı bir devlet kurumu oluşturuldu[132].

Azerbaycan-İran ilişkilerinde dini ve kültürel konular sorunlu bir biçimde devam etmiştir. İran, bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin tamamı için düşündüğü rejimi ve toplumsal yaşamı etkileme çabasını bölgesel düzleme çekmiş görünmektedir. Özellikle

---

[128] Arif Yunusov, a.g.e., s. 198.

[129] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Başkanı Dr. Ferhad Memmedov ile mülakat, Bakü, 15 Haziran 2017.

[130] Arif Yunusov, a.g.e., s. 199.

[131] *Yeni Müsavat Qəzeti*, 11 Mayıs 2001. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan İç Politika Şubesi araştırmacı aynı zamanda bu dönemde istihbarat görevlerinde bulunan Araz Kurbanov da benzeri görüşü ifade etmiştir. Araz Kurbanov ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[132] Elsever Samedov, "Azerbaycan Cumhuriyeti'inde Din ve Devlet İşleri: Yasal ve Kurumsal Çerçeve",. *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, (Der. Sevinç A. Özcan, Vügar İmambeyli), Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 205. 25 Ekim 2019 tarihinde Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nin Başkanı Mübariz Qurbanlı yaptığı açıklamalarda Azerbaycan'da 942 dini kurumun kayıt altında olduğunu bildirdi. Bu sayının 907'si İslam, 35'i ise diğer dini cemaatlere aittir. Ayrıca 136'sı Bakü'de olmak üzere ülke genelinde 2250 cami, 14 kilise ve 7 sinagog faaliyet göstermektedir. Bu sayılar ile 1990'lı yıllardaki rakamlar karşılaştırıldığında yüksek düzeyde bir artış gözlenmektedir.
Mübariz Qurbanlı: Azərbaycanda 942 Dini Qurum Qeydiyyatdan Keçib, *Yeni Azerbaycan*, 23 Oktyabr 2019, http://www.yeniazerbaycan.com/Sosial_e49761_az.html (Erişim Tarihi: 29.10.2019).

kendi sınırlarına yakın Azerbaycan'ın güney bölgeleri ve Apşeron Yarımadası'nda ulaşabileceği toplumsal kesimler ile iletişime başlamıştır. Çünkü Tahran yönetimi bu alanda başarısızlığını hissetmektedir. İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan toplumu üzerindeki olumlu etkisini özellikle Karabağ Savaşı'nda aldığı tavır nedeniyle kaybetmiştir. Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan toplumunda milliyetçiliği yükseltmesi ve İran'ın Müslüman kimliğine rağmen Hıristiyan Ermenistan ile gelişen ilişkileri Azerbaycan halkının Tahran'a bakışını olumsuza çevirmiştir.

Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak İran ile ilişkileri gerilmektedir. Bu nedenle Azerbaycan'da İran'a yönelik tedbirler artırılmaktadır. 2002 yılında Azerbaycan'da otuz medreseden yirmi ikisi kapatılmıştır. Kapatılan medreselerin büyük bir kısmı İran'a aittir. Azerbaycan tarafından yapılan açıklamada, kapatılan medreselerin altı seneden fazla süredir yasalara uygun çalışmadığı ve Azerbaycan'ın geleceği için tehlike kaynağı oldukları bildirilmiştir. İran'ın, Azerbaycan'a yönelik faaliyetleri sadece kurduğu medreselerle sınırlı değildir. Azerbaycan'ın güney bölgelerinden götürülen çok sayıda öğrenciye Kum'da eğitim olanakları verilmektedir. Ocak 2003 yılında Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi'nin Başkanı Refik Aliyev İran'a yaptığı ziyarette Kum'da eğitim alan 200 öğrenci ile görüştüğünü açıklamıştır[133].

İran, Azerbaycan'a yönelik dini faaliyetlerini televizyon vasıtasıyla da sürdürmektedir. Özellikle 1992 yılında kurduğu Seher Tv kanalıyla bu tür faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Seher Tv'nin resmi açıklamalarına göre, İran dışında yaşayan "Azeri dilli" ve Azerbaycan'daki vatandaşlara yönelik program yapmaktadır. Kanal, İran İslam Devrimi'ni sınırların dışına taşımayı ve İran ile Azerbaycan'da yaşayan müslümanların bağlarının güçlendirilmesini amaçlamaktadır[134]. Ancak, İran Seher Tv Azerbaycan'ın etnik ayrımcılık yaptığı yönünde suçlamalarda bulunmaktadır. Kanal, "Talış'ın Sesi (Tolişi Sedo) Gazetesi"inden Novruzeli Memmedov ve Elman Kuliyev'in İran adına ajanlık ve vatana ihanet suçlarından 10 ve 6 yıl hapis cezalarına çarptırılmalarını, bu kişilerin sadece Talış oldukları için tutuklandığı, Azerbaycan hükümetinin Talışlara[135] yönelik ayrımcılık

[133] Behram Hasanov, a.g.e., s. 210.
[134] "Beynəlxalq Səhər Telekanalının Azəri Xidməti", *Səhər TV*, http://orgin.azeri.sahartv.ir/haqqimizda-128#sthash.MRnZhZqG.dpuf (Erişim Tarihi: 20.07.2017).
[135] Talışlar İran sınırında yaşamaktadır. Talışlar'ın tamamı Şii mezhebine mensup ve Farsça'ya yakın bir dil konuşmaktadır.1990'ların başında İran'ın desteklemesi ile Alikram Hummatov Talış-Muğan Cumhuriyeti'ni ilan etti, ancak Haydar Aliyev döneminde Hummatov tutuklanmış ve ayrılıkçı ayaklanma bastırılmıştır. Nüfusları 76 bin'dir. İran bu bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırmakta ve Azerbaycan ile ilişkilerinde bunları bir tehdit unsuru olarak kullanmaktadır.

yaptığı şeklinde değerlendirmiştir[136]. Yasemen Karakoyunlu'ya göre, İran için Talışlar sadece Azerbaycan'a müdahale edilmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır[137].

İran, Azerbaycan'da Batı tarzı tüm gelişmeleri İslam karşıtlığı bağlamında değerlendirmektedir. 2012 Eurovision Şarkı Yarışması'na Azerbaycan'ın ev sahipliği yapması Azerbaycan-İran ilişkilerinde diplomatik krize neden oldu. İran, Azerbaycan'ı İslam'ı küçük düşürmekle ve eşcinsellerin yürüyüşüne izin vermekle itham ederek Bakü'deki İran Büyükelçisini geri çağırdı. Azerbaycan Gazetesi'nden Resmiye Rzalı'ya göre, İran'ın tutumunun arkasındaki gerçek neden, Azerbaycan'ın başta ABD olmak üzere dünya devletleri ile dostluk geliştirmesinden duyulan rahatsızlıktı. Rzalı, diğer bir neden olarak da İran'ın "atom problemi"[138] nedeni ile maruz kaldığı izolasyonların İran'ı dış politikasında daha sert bir tutuma itmesini göstermiştir.[139].

İran, Azerbaycan içinde birçok Şii dini grubu desteklemekte, yeni dini grupların oluşumunu sağlamakta ve İran'ın hedefleri doğrultusunda bir rejim değişikliği gerçekleştirilebilmesi amacıyla çalışmalarda bulunmaktadır. Bakü yönetimi, Qax, Zaqatala, Şeki, Quba gibi şehirlerde terör eylemi gerçekleştirmeyi planlayan ve İran istihbaratı SEPAH ile ilgili olduğu tespit edilen Recep Abbasov liderliğindeki kırk kişilik bir grubu göz altına almış ve yapılan yargılama sonucu bu kişiler suçlu bulunarak hapis cezasına çarptırılmıştır[140].

Azerbaycan'ın güney bölgelerinde İran'ın desteği ile faaliyet gösteren gruplardan birisi de İmamiler'dir. Bunlar Azerbaycan istihbaratı tarafından takip edildiklerini anladıklarında İran tarafına geçip faaliyetlerini oradan devam ettirmişlerdir. Erdebil'den Azerbaycan'ın Apşeron Yarımadası'na yayın yapan bir radyodan "İmamiler Danışır" (İmamiler Konuşuyor) isimli bir program yayımlamaya başlamışlardır. İmamilerin liderlerinden olan Evezağa İmanullayev örgütün amaçları ile ilgili yaptığı açıklamalarda, Azerbaycan'ın güney bölgelerinde İslam toplumu kurmayı hedeflediklerini ve İslam

---

[136] "İran Azerbaycana Qarsi İnformasiya Muharibesi Aparir", *Gunaz TV*, 4 Iyul 2008, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/arxiv/iran-azerbaycana-qarsi-informasiya-muharibesi-aparir-49804 (Erişim Tarihi: 20.07.2017).

[137] Yasemen Karakoyunlu, Azerbaycan İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü Kıdemli Uzmanı, Bütöv Azerbaycan Hareketi Başkanı ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

[138] Atom problemi"nden kasıt İran'ın nükleer sorunudur.

[139] *Azərbaycan Qəzeti*, 23 May 2012.

[140] Məhkəmə "Eurovision-2012"də Terror Törətməkdə Təqsirləndirilən Dəstə Üzvünün Müraciətini Təmin Etməyib, *Musavat*, 13 Noyabr 2018, https://www.azadliq.az/xeber/277808/mehkeme-eurovision-2012de-terror-toretmekde-teqsirlendirilen-deste-uzvunun-muracietini-temin-etmeyib/ (Erişim Tarihi: 11.11.2018).

dışında herhangi bir otorite tanımadıklarını söylemektedir[141]. İran'da rejimin karakteri ve toplum üzerindeki hakimiyeti ve kontrolünün boyutları düşünüldüğünde İran'ın kendi sınırları içerisindeki bu tür faaliyetlerden habersiz olduğunu düşünmek mümkün değildir. İmamiler'e benzer diğer gruplar da Azerbaycan'ın güney bölgelerinde faaliyet yürütmektedir. Bunlardan birisi de Ocak 2007'de yakalanan Seid Dadaşbeyli liderliğindeki *İmam Mehdi'nin Kuzey Ordusu* isimli silahlı bir gruptur. Bu örgütün amacı da zor kullanarak iktidara gelmek ve şeriat düzenine göre bir yönetim anlayışı oluşturmaktır. Bu örgütlerin ortak yanları, İran istihbaratı ile ilişkilerinin olmasıdır. Örgütün "Əl Qüds" (El Kudüs) teşkilatı tarafından finanse edildiği ve üyelerinin faaliyetlerini daha etkili yürütebilmek için belirli aralıklarla Kum'a giderek İran istihbaratı SEPAH'tan teknik ve askeri eğitim aldığı tespit edilmiştir[142]. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi uzmanı Gündüz Şabanov'un da ifade ettiği gibi, Azerbaycan'da dini radikallık sorunu araştırılırken İran faktörünü dikkate almak gerekir.

İran'ın Azerbaycan'a yönelik oluşturduğu dış politika anlayışında din faktörünün en üst noktaya taşındığı olay, 1990'lı yılların başından beri Şii ritüellerinin yaygınlaştığı ve dinin giderek siyasallaştığı Bakü'ye 29 km mesafedeki Nardaran Kasabası'nda yaşanan olaylardır. Dindar Şiilerin yaşadığı bir yer olarak bilinen 8 bin nüfusa sahip Nardaran Haziran 2002'den itibaren sekiz ay süren olaylı gösteriler ile dikkatlerin toplandığı bir yer olmuştur. Olaylar başlangıçta sosyal hizmet talepleri ile düzenlense de gösterilerde kullanılan dini sloganlar, gösterilerin dini içeriğini ortaya koyuyordu. Ancak, hükümet yetkililerinin kasabanın bütün sosyal sorunlarının çözüleceği ve hizmetlerin sağlanılacağı vaadi gösterilerin bitmesini sağlamıştır[143].

Nardaran'ın yanı sıra Azerbaycan'ın özellikle güney bölgelerinde İran'ın faaliyetleri devam etmektedir. Bu bölgelerdeki sosyal yaşam İran ile benzerlik göstermektedir. Özellikle kadınların giydikleri ama Azerbaycan'ın genelinde kullanılmayan kara çarşaf burada çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle Nardaran önemli bir Şii merkeze dönüşmüş, kasabanın girişine yakın bir yerde olan Nardaran Piri'nin bulunduğu cami önemli bir ziyaret merkezi haline gelmiştir. Caminin altında yedinci İmam Kazım'ın kızı Rahime'nin olduğu söylenen bir de mezar vardır. Burası Şiiler için önemli bir ziyaretgah olarak kabul edilmektedir.

---

[141] Behram Hasanov, a.g.e., s. 224.
[142] Gündüz Şabanov, "Azerbaycan'da Dini Radikallığın İntişarı Realdır mı?", *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Analitik Baxış, S*ayı: 2, 2010, s. 28.
[143] Behram Hasanov, a.g.e., s. 224.

Nardaran, 26 Kasım 2015 tarihinde yaşanan kanlı olaylar ile yine gündeme gelmiştir. Kasabada yerleşik olan "Müslüman Birliği Hareketi" Başkanı Hacı Taleh Bakırzade'nin hükümeti ve sistemi hedef alan açıklamaları rahatsızlık doğurmuş ve adli takibat başlamıştır. Polislerin Nardaran'a gelmesi üzerine olaylar büyümüş ve polis tarafından yürütülen operasyon sırasında çıkan çatışmada 2 polis ve 4 sivil ölmüştür. Olayların sorumlusu olarak kabul edilen Bakırzade'nin on yıl Kum'da eğitim görmüş olması ve daha sonra Necef'te bulunması olaylar üzerindeki İran şüphesini artırmaktadır. Operasyondan sonra Taleh Bakırzade ve 14 taraftarı tutuklanmıştır. Olaylardan sonra İran Parlamento Başkanı Ali Laricani, "Yaşanan olaylar ile İran'ın hiçbir ilişkisi yoktur ve Bakü ile ilişkilerimiz dostluk üzerinedir. Nardaran olayları Azerbaycan'ın dahili işidir" açıklaması yapsa da bölgede yaşanan gelişmeler ve Bakırzade'nin ilişkileri, farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur[144]. İlham Aliyev 18 Ekim 2016 tarihinde *Sputnik*'e Azerbaycan'da dini aşırılık konusunda dair verdiği mülakatta, "bizim için esas sorun kendimizi olumsuz dış etkilerden yani dini aşırılıkların etkilerinden korumaktır"[145]demiştir. İlham Aliyev'in açıklamalarında "dış etki" vurgusu önemlidir. Çünkü Azerbaycan'da dini kaynaklı gelişmelerin ve çatışmaların kaynağı olarak İran görülmektedir. İran adının ifade edilmemesi bu durumu ortadan kaldırmanın aksine "dış etki" ifadesi doğrudan İran'ı işaret etmektedir. Azerbaycan'da resmi düzeyde ifade edilen bu yaklaşım birçok uzman tarafından da paylaşılmaktadır ve Nardaran olayları ve benzeri gelişmeler İran'ın Azerbaycan'ın seküler kimliğine yönelik bir müdahalesi olarak görülmektedir[146].

Azerbaycan-İran ilişkilerinde gayriresmi düzeyde sorunlar yaşansa da resmi düzeyde sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar sergilenmektedir. Son olarak 6-7 Ağustos 2017 tarihinde KMDİ Başkanı Şeyhülislam Allahşükür Paşazade'nin rehberliğinde Tahran'a ziyaret düzenleyen Azerbaycan heyeti, İran'ın Medeniyet ve İslam İşleri Teşkilatı Başkanı Abuzer İbrahimi Türkmen ile görüşmüştür. Türkmen, iki ülke ilişkilerinin izlediği seyrin sevindirici olduğunu ifade etmiş, bir önceki ay Tahran'da Azerbaycan medeniyet günleri programının gerçekleştirildiğine işaret ederekn, iki ülke

---

[144] "Laricani: İran'ın Nardaran'da Yaşananlar ile İlişkisi Yok", *Trend*, 1 Aralık 2015, https://tr.trend.az/news/politics/2463738.html (Erişim Tarihi: 02.08.2017).

[145] "Prezident İlham Əliyev'in "Sputnik" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi Üçün Müsahibədən", http://azleadersays.az/az/sitat/2815_"Sputnik"-Beynelxalq-Informasiya-Agentliyi-ucun-musahibeden-.html (Erişim Tarihi: 02.08.2017).

[146] Azerbaycan İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü İlmi Araştırmacı, Bütöv Azerbaycan Hareketi Başkanı Yasemen Karakoyunlu ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

halklarının ortak değerleri paylaştığına dikkat çekmiştir. 2017 yılı Azerbaycan'da "*İslam Hemreyliği İli*" (İslam Kardeşliği Yılı) ilan edilmiştir[147]. Bu kapsamda, aynı yıl Bakü'de "İslam Hemreyliyi Oyunları" organizasyonu gerçekleştirilmiştir[148]. Bu organizasyona İranlı sporcular aktif olarak katılmış, ayrıca aynı yıl içinde İran Medeniyet Merkezi'nin düzenlediği çeşitli organizasyonlar gerçekleştirilmiştir[149]. Allahşükür Paşazade, iki ülke ilişkilerine değinerek, iki kardeş ülke arasında nifak salmaya çalışanların buna nail olamayacaklarını ifade etmiştir[150]. Benzeri bir açıklamayı İlham Aliyev'de 13 Aralık 2017 tarihinde İstanbul'da İslam İşbirliği Teşkilatı Kudüs Sorununa Dair Olağanüstü Zirvesi'nde ifade etmiştir. Aliyev, üçüncü tarafların –özellikle de Ermenistan'ın- iki ülke ilişkileri üzerinde bozucu etkisini, "Ermenistan çeşitli Müslüman ülkeler ile dostluk ilişkileri kurmak istiyor. Bu en büyük ikiyüzlülüktür. Dünya Müslümanları bilmelidir ki, kutsal mescidlerimizi yıkan Ermenistan Müslüman ülkelerin dostu olamaz*"*[151] sözleri ile ifade etmiştir. Bilindiği gibi Ermenistan-İran ilişkileri birçok alanda hızla gelişmektedir. Azerbaycan-İran ilişkileri için sorunlu bir alana dönüşen Ermenistan, Dağlık Karabağ çatışmasında birçok Müslüman Türk'ün yerlerinden edilmesine neden olurken bunlardan kalan kültür miraslarını da yok etmektedir. Kültürel izlerin silinmesinin bir parçası olan bu yaklaşım Ermenistan tarafından sistematik olarak devam ettirilmektedir. İlham Aliyev'in, "Ermenistan Müslüman ülkelerin dostu olamaz" ifadesi, bölgede Ermenistan ile ilişkileri gelişen ve Ermenistan'ın izolasyondan kurtulmasını sağlayan İran'a yönelik örtülü bir göndermedir. Ancak İran'ın Karabağ bölgesinde Ermenistan'ın bu politikasını destekler yönde faaliyetleri dikkat çekmektdir. Bu bölgede Ermeniler tarafından tahrip edilen camiler ve tarihi binalar İran tarafından yenilenmekte, ancak bu yapılar üzerindeki

---

[147] "İbrahim Türkmən: Prezident İlham Əliyevin 2017-ci ili Azərbaycanda "İslam Həmrəyliyi İli" Elan Etməsi Tarixi Qərardır", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 8 Avqust 2017, http://azertag.az/xeber/Ibrahim_Turkmen_Prezident_Ilham_Aliyevin_2017_ci_ili_Azerbaycanda_Islam_Hemreyliyi_Ili_elan_etmesi_tarixi_qerardir-1084076 (Erişim Tarihi: 08.08.2017); Samir Quliyev, "Beynəlxalq Münaqişələrin Qarşısının Alınmasında "Azərbaycan Multikulturalizmi" Modelinin Ehəmiyyəti və İmkanlar", *STRATEJİ TƏHLİL Azərbaycan Respublikasının Daxili və Xarici Siyasətinə, Beynəlxalq Münasibətlərə Dair Analitik Jurnal*, Sayı: 3-4 (21-22), 2017, s. 126.

[148] Cavid Vəliyev, "Üçtərəfli və Çoxtərəfli Formatlarda Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı", *"Üçtərəfli və Çoxtərəfli Formatlarda Azərbaycan*, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı 2018 s. 31.

[149] Məsiağa Məhəmmədi, Orxan Bağırov, Mədəniyət və Turizm Sahələrində Azərbaycan-İran Əlagələri, Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı 2018 s. 94.

[150] *Musavat Qazeti*, 06 Avqust 2017.

[151] Prezident İlham Əliyev'in İstanbul'da İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Qüds Məsələsinə Dair Fövqəladə Zirvə Toplantısındakı Nitqdən, http://azleadersays.az/az/sitat/3472_Istanbulda-Islam-Emekdasliq-Teskilatinin-(IET)-Quds-meselesine-dair-fovqelade-Zirve-toplantisindaki-nitqden.html (Erişim Tarihi: 09.08.2017).

Azerbaycan kültürünü yansıtan ibareler silinmektedir. Erivan'da 1990'larda yakılan "Göy Mescid"'in İran tarafından tamir edildikten sonra "Fars Mescidi" ve Şuşa'daki "Yuxarı Gövhər Ağa Məscidi"nin de "Yukarı Mescid" adıyla açılması ve camilerin tanıtımını içeren tablolarda Azerbaycan tarihinin bir parçası olduklarına dair hiçbir bilgiye yer verilmemesi bu politikanın tipik birer yansımasıdır. Azerbaycan Dini Kurumlar İş Üzre Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı Seyyad Salahlı bunun bölgede gerçek dışı bir Ermeni tarihi oluşturulmasına yönelik bir girişim olduğunu ifade etmektedir[152].

Azerbaycan-İran ilişkilerinin Azerbaycan açısından en kritik konusu İran'ın Azerbaycan'a yönelik oluşturduğu dini ve kültürel faaliyetleridir. Bu argümanı Azerbaycan'da resmi ya da sivil her vatandaşın İran'a yönelik düşüncelerinde görmek mümkündür. Özellikle 2015 yılında yaşanan Nardaran olayları bu kanaatin güçlenmesine neden olmuştur. İran'ın Azerbaycan'a yönelik bu faaliyetleri devlet düzeyinde kabul görmese de artan bir biçimde halk üzerinde etkiler oluşturmaktadır. Safeviler döneminden itibaren bölgenin Şiileştirilmesi İran'a yönelik sempatinin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum 3 Ocak 2020 tarihinde Kasım Süleymani'nin ABD tarafından öldürülmesi sonrasında çok açık olarak görülmektedir. Azerbaycan sosyal medyasında geniş bir tartışma düzeyine ulaşan bu sorun Süleymani'nin fotoğrafının sosyal medya hesaplarında paylaşılmasına ve profil resimleri yapılmasına neden olmuştur. Süleymani'nin Karabağ sorununda Ermenilerden yana tutumu Azerbaycan sosyal medyasında geniş bir biçimde yer almasına rağmen ortaya bu tablo çıkmıştır. Kuşkusuz bu durum İran toplumunda giderek artan İran etkisini göstermesi açısından önemlidir. Ancak dış politika karar vericilerinin yaklaşımı bu durumun aksi yönünde olduğu için iki ülke ilişkilerinde dini referans ortak bir paydaya dönüşmemektedir.

Sorunun temelinde yatan asıl neden ise çok daha geniş bir açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Her iki ülkenin ulusal çıkar ve güvenlikleri birbiriyle uyuşmamaktadır. İran'ın bölgesel güvenlik kaygıları ve çıkarları Azerbaycan'ın kendisini konumlandırdığı ABD/İsrail yönelimli dış politika anlayışı ile örtüşmemektedir. Bu nedenle İran

---

[152] Ermənilər "Yuxarı Gövhər Ağa" Məscidinin Tarixi Mahiyyətini Saxtalaşdırmağa Cəhd Edirlər, *Trend*, 28 Avqust 2018, https://az.trend.az/azerbaijan/society/2944859.html (Erişim Tarihi: 19.03.2019).
Dağlıq Qarabağın Azərbaycanlı İcması Yuxarı Gövhər Ağa Məscidinin Ermənilər Tərəfindən "Təmir-Bərpası" ilə Bağlı Bəyanat Yayıb, *Onlayn Həbər Agentliyi*, 9 Oktyabr 2019, https://ona.az/az/dagliq-qarabag/dagliq-qarabagin-azerbaycanli-icmasi-yuxari-govher-aga-mescidinin-ermeniler-terefinden-temir-berpasi-ile-bagli-beyanat-yayib-17313 (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Azerbaycan politikasında Azerbaycan'ın zayıf noktalarına el atmaktadır. Benzeri bir durum Azerbaycan için de geçerlidir. Azerbaycan'da zaman zaman milliyetçi söylemler ile Güney Azerbaycan'da İran'ın tedirgin olmasına neden olmaktadır. Tahran yönetimi uluslararası sistemden algıladığı tehditler karşısında bölgesel güvenliğini korumaya çalışmaktadır. Tahran'ın algıladığı tehditler devam ettiği sürece Azerbaycan-İran ilişkilerinde "din" sorun olmaya devam edecektir.

5.2.1.3 Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Alanında Farklılaşan Çıkarlar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı ortadan kalktı. Böylece kutup liderlerinin sıkı denetiminde olan birçok alanda güç boşlukları ve bu güç boşluklarını doldurmaya çalışan aktörlerin güç mücadelesi ortaya çıktı. Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin Sovyetler Birliği'nin denetiminden çıkması ile bu bölgenin zengin doğal kaynakları üzerinde 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin oynadığı "Büyük Oyunu" andıran ve "Yeni Büyük Oyun" olarak isimlendirilen bir mücadele başladı. Bu mücadelenin temel motivasyonu ABD'nin ve Batılı ülkelerin Orta Doğu petrollerine bağımlılığını azaltmak, kaynak seçeneklerini artırmak ve Rusya'nın bu bölgedeki enerji tekelini zayıflatarak enerji naklinin güvenli hale getirmektir. Bu nedenle Hazar havzası enerji kaynakları, kıyıdaş ülkeler kadar burada çıkarları olan uluslararası aktörlerin de bölgeye yönelik ilgilerini çekmektedir.

Sovyet sonrası Hazar havzasında meydana gelen jeopolitik değişim yeni aktörler ortaya çıkarırken, bu aktörlerin bölgeye yönelik politikalarında da farklılıklar meydana getirdi. Yeni jeopolitik değişimde ortaya çıkan Azerbaycan, Hazar havzasında kendi sektöründeki kaynakların Batılı şirketler tarafından çıkartılması ve işletilmesi yönünde politikalar izlerken, İran ise Hazar'a bölge dışından gelebilecek aktörleri engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. Bunun yanında her iki ülkenin bölgeye yönelik izledikleri politikalar Hazar'ın statüsüne yönelik farklı tezleri savunmalarına neden olmaktadır. Azerbaycan, ulusal sektörlere bölünmesini desteklerken, İran ise, Hazar'ın bir göl olduğunu dolayısı ile Hazar'ın "ortak paylaşım" yani kıyıdaş beş ülke arasında %20 prensibine göre paylaşılması gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla bu konu üzerinde tartışmalar Azerbaycan-İran ilişkilerinde işbirliğini engelleyen ve çatışma alanı olarak kabul edilen bir alana dönüşmüştür. Bu bağlamda konunun daha iyi analiz edilmesini sağlamak için sorunun temel nedenleri ve her iki ülkenin Hazar'a yönelik tezleri ve iki

ülkenin çıkarlarının farklılaşmasına neden olan diğer faktörler çalışmanın bu bölümünde ele alınacaktır.

5.2.1.3.1 Sorunun Ortaya Çıkma Nedenleri

Sovyetler Birliği'nin dağılması Hazar Havzası'nda ve tüm Orta Asya üzerinde büyük jeopolitik değişimler oluşturdu. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce, SSCB ile İran, 1921 ve 1940 yıllarında yaptıkları anlaşmalar ile kara sınırlarının kesiştiği noktalardan bir doğru çizerek Hazar'ı aralarında paylaşmışlardı[153]. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında üç bağımsız devletin daha ortaya çıkmasıyla, Hazar Denizi havzasının zenginlikleri üzerinde Rusya ve İran ile birlikte beş devletin hakkı oluşmuş oldu[154]. Dolayısıyla beş devlet ve bu beş devletin birbiri ile çatışan ve farklılaşan çıkarları meydana çıktı. Çünkü Sovyet sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerin dış politikalarında uzun yıllar süren Batı bloğuna kapalılık bir anda ortadan kalktı. Böylece Sovyetler'in dominant etkisinin Kafkasya ve Orta Asya üzerinden kalkmasıyla birlikte bölgenin sistemin diğer aktörlerine de açılması ve yeni bağımsız devletler ile ilişkiler geliştirmesi, uzun yıllar değişmeyen bölgesel denklemde büyük değişimlerin oluşmasına neden oldu. Bölgesel denklemde Rusya ve İran'ın baskın konumunun zayıflaması ve bunun sonucunda da bu ülkelerin bölge politikalarında çatışmacı bir tutum almalarına neden olmuştur. Hasanov'un da işaret ettiği üzere, Azerbaycan vasıtasıyla bölge dışı güçlerin bölgeye gelmesi Rusya ve İran'ın birlikte hareket etmelerini sağladı[155].

Sovyet sonrası bağımsızlığını ilan eden Azarbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kaynaklarının üretimi ve gerçekleştirmek istedikleri projeler, Kafkasya ve Orta Asya'nın büyük tanımında yer alan tüm ülkeler için derin sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Bu üç ülkenin petrol ve doğal gaz projelerinde nasıl yer alacakları, Rusya ve İran'ın çıkarlarını, Avrupa Kıtası'nın enerji tedariği, ABD'nin küresel planlarını, Çin ve Hindistan'ın uluslararası politikadaki yerlerini ve Türkiye'nin bölgede enerji

---

[153] Leyla M. Koçgündüz, "Hazar Bölgesi Enerji Politikaları", *Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları,* (Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 491.

[154] Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikler*, (Çev.Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 135.

[155] Əli Həsənov, Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 379.

kaynaklarının geçiş güzergahında bir kavşak olma isteklerini eş zamanlı olarak etkileme kapasitesine sahiptir[156].

Bakü, petrolün 1870'li yıllarda üretime açılması ile uluslararası politikanın gündemine oturdu. Azerbaycan 1873 yılında Zeynelabidin Tagıyev, Murtuz Muhtarov, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev, Seyid Mirbabayev gibi yerel işadamlarının, 1875 yılında Nobel Kardeşler'in faaliyete başlayıp "Nobel Kardeşler Birliği"nin temellerinin atılmasıyla[157] ve 16 Mayıs 1883'te Rothschild Kardeşler'in "Hazar ve Karadeniz Petrol Sanayi ve Ticaret Birliği"ni kurmalarıyla birlikte uluslararası sermayenin çekim merkezi haline gelmiştir. 1886'da dünyada ilk defa petrol tankerleri ile Bakü ham petrolü Batum'dan Londra'ya hareket etti[158]. 1910 yılında Azerbaycan'daki petrol alanlarının yaklaşık %60'ı Royal Dutch Shell, Nobel Kardeşler Petrol Üretim Şirketi ve Rusya Petrol Topluluğu kontrolü altındaydı. 19. Yüzyılın sonu 20. Yüzyılın başında Bakü'de dünyanın en fazla petrolü çıkarılmıştır. 1900'lerin ilk çeyreğinde Rusya'da üretilen petrolün %95'i dünyada üretilen petrolün ise %50'si Azerbaycan'ın bugün de petrol ürettiği Apşeron yarımadasından çıkmaktaydı (yıllık 10 milyon tondan fazla)[159]. Rusya'da Bolşevik İhtilali'nden sonra Azerbaycan'ın Sovyetler'e katılmasıyla birlikte petrol millileştirilmiştir. 1949 yılında dünyada ilk defa denizde "Neft Taşları" yatağının bulunmasıyla sanayide yeni bir döneme girilmiş oldu. Bu keşif ile Azerbaycan'ın denizde petrol sanayisinin gelişmesi başladı[160].

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması için çalışmalar başlatmıştır. Azerbaycan petrolünün işletilmek amacıyla Eylül 1992'de Azerneft ve Azerkimya adlı şirketler birleştirilerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (The State Oil Company of the Azerbaijan Republic-SOCAR) kuruldu. Azerbaycan'da köhne Sovyet teknolojisi petrol üretiminin artırılması için yeterli değildi. Bu nedenle yeni rezervlerin üretime dahil edilmesi modern teknolojilerin kullanılması ve yeni projelerin geliştirilmesi ile mümkün olabilecekti. Öte yandan, bu tür

---

[156] Mert Bilgin, "Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, (Der. Tayyar Arı), MKM Yayıncılık, Bursa 2010, ss. 160-161.

[157] Ayrıntılı bilgi için bknz., Azada Huseynova, Naida Abbasova, Amina Melikova, *NOBEL Nobeller ve Bakı Nefti 1879-2009,* Bakı 2009, ss. 65-71.
http://www.ebooks.az/book_OxFNQLpa.html (Erişim Tarihi: 06.08.2017).

[158] Osman N. Aras, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Derin Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

[159] A. B. Resulov, *Azerbaycan'da Petrol Sektörünün Gelişim Tarihi*, Azerneşr Yayınları, Bakı 1962, s. 11.

[160] Hikmət Babaoğlu, *Həydər Əliyev Siyasi İrsinin Potoloji Aspektləri*, MSA, Bakı 2013, s. 381, Hikmət Hikmət Babaoğlu, *Xarici Siyasət*, Elm, Bakı 2019, s. 238.

bir atılımın gerçekleştirilebilmesi için Azerbaycan yeterli ekonomik kaynaklara sahip değildi, bu yetersizlik Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleri ile işbirliği yapmaya yöneltti[161].

Azerbaycan bu amaçla Batılı petrol şirketlerinin katılımı ile "Asrın Anlaşması" olarak bilinen petrol anlaşmasını Bakü'de imzaladı[162]. Bu anlaşmadan sonra Hazar'ın statüsü tartışmaları alevlenmeye başladı. 12 Ekim 1994'te Rusya, Hazar'a kıyıdaş ülkeleri toplantıya çağırdı. Toplantıda Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması kararlaştırıldı. Kurulacak teşkilatın üyelerine, Hazar'da petrol arama projelerinde veto yetkisi verilmesi öngörülüyordu. Azerbaycan bu durumu reddetti. Aliyev, Moskova'da dönemin Rusya Başbakanı Çernomirdin ile görüştü. Çernomirdin, "Asrın Anlaşması"nı tanımadığını ifade etti. 15 Kasım 1994'te Azerbaycan Parlamentosu anlaşmayı onayladı. Aliyev, İran'ı anlaşmaya dahil etmek için %5'lik bir pay teklif etti. ABD, İran'ın anlaşmada yer almasına karşı çıktığı için bu hisse ABD şirketi Exon'a verildi[163]. Ancak, Azerbaycan, Batılı petrol şirketleri ile daha sonra yapılan Şahdeniz doğal gaz ve Talışdenizi petrol yataklarından İran'ın NICO şirketine %10'luk pay vermiştir.[164] Cabbarlı'ya göre İran'a verilen bu pay tamamen İran'ı yatıştırmaya yönelik bir politikanın sonucudur[165]. Tahran yönetimi bu anlaşmaya katılarak aslında Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki tezlerini *defacto* olarak tanımış oluyordu[166]. Buna rağmen İran, Hazar'ın satüsü tartışmalarını devam ettirmektedir. Bu durum İran'ın bundan sonraki uzlaşmaz tavrını değiştirmese de statü konusunda elini zayıflatmıştır.

Hazar'ın hukuki statüsü Asrın Anlaşması ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Azerbaycan, Hazar'ın kendi sektöründeki yatakların işletilmesi için Batılı petrol şirketlerininde dahil olduğu konsorsiyum ile anlaştı. Azerbaycan'dan sonra konsorsiyum ile Kazakistan, Tengiz petrol sahasında petrol çıkarılması için anlaşma imzaladı[167]. Yapılan bu anlaşmalara Rusya ve İran karşı çıkarak statüsü sorunu gündeme taşıdılar. Rusya,

---

[161] Osman N. Aras, a.g.e., s. 52.
[162] Hikmət Babaoğlu, a.g.e., s. 382.
[163] Yasin Aslan, *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Berikan Yayınevi, Ankara 1997, s. 22.
[164] Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003),* Cilt: I, Mütercim Yayınları, Bakı 2015, ss. 586-587.
[165] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat, Bakü, 05 Haziran 2017.
[166] Məsiağa Məhəmmədi,"Azərbaycan-İran Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 234, Araz Aslanlı, İlham Hesenov*, Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 234.
[167] Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *SBF Dergisi*. Cilt: 53, Sayı: 1-4, 1998, s. 108.

İngiltere'ye nota vererek, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe petrolün çıkarılmasına itiraz etti. Kıyıdaş ülkelerin rızası olmadan burada yapılan faaliyetlerin hukuka uygun olmadığını bildiriyordu. Rusya ve İran'ın tutumları statü sorununun yanında politik ve ekonomik faktörleride soruna dahil etmiştir [168].

Hazar'ın statüsünü belirlemeye yönelik 17 Şubat 1992'de Tahran'da toplantı yapılmış olumlu bir sonuç alınamamıştı. Statü ile ilgili görüşmeler çeşitli seviyelerle ilerlemiştir. Kasım 1996'da Aşkabat'ta Dışişleri Bakanları seviyesinde bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Azerbaycan, ulusal sektörlere bölünme fikrini ileri sürmüş; Kazakistan, uluslararası hukuka uygun olarak karasuları ve Münhasır Ekonomik Bölgelerin (MEB) oluşturulması; Rusya, 40-50 millik sektörlere bölünmesi ve kalanının diğer devletler ile ortak kullanılmasını savundular[169]. Toplantıda, tarafların görüşleri üzerinde bir uzlaşı sağlanamamış, ancak statü belirleninceye kadar mevcut rejimin korunması yönünde ortak bildiri kabul edilmiştir[170].

Azerbaycan-İran arasında statü konusundaki görüş farklılığı, Hazar'ın fiziki olarak göl mü yoksa deniz mi olduğu tartışmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan, statü konusunda ilk zamanlar Hazar'ı göl olduğunu ileri sürmüştü. Azerbaycan, Hazar'ın göl olarak kıyıdaş ülkeler arasında bölünmesini sağlamaya çalışmıştır[171]. Rusya ve İran'ın Hazar'ın kaynaklarının ortak kullanımını önermeleri nedeniyle Azerbaycan görüşünü değiştirmiştir. Azerbaycan, Hazar'ı "sınır denizi" olarak tanımlamakta ve Hazar'ın deniz tabanı ve yüzeyinin kıyıdaş devletlerce sektörlere bölünmesini ve buraların bağlı oldukları ülkenin kesin kontrolünde olmasını istemektedir. Azerbaycan, Hazar'ın açık deniz statüsünün uygulanmasını desteklemektedir. Bu durumda Hazar'a 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanacaktır[172]. Böylece, her kıyıdaş devlet 12 mil karasuları, 200 mil işletebiliyor ise daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik MEB'e sahip olacaktır[173]. İran ve

---

[168] Ayaz Rzayev, "Azərbaycan-Böyük Brtaniya Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, ss. 404-405.

[169] Kazbek Zhaıssenbayev, Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 38.

[170] Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2001, s. 152.

[171] Elnur Soltan, "Hazar'ın Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar", *Stratejik Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 13, 2001, s. 65.

[172] Leyla M. Koçgündüz, a.g.e., s. 491.

[173] Cynthia M. Croissant, Mihael P. Croissant, "Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 4, 1996/97, s. 27, Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, USAK Yayınları, Ankara 2001, ss. 162-171.

Rusya, "göl" tezini ileri sürerek Hazar'ı 1982 BMDHS kapsamı dışına çıkarmaya ve sonucun belirlenmesinde SSCB ile İran'ın yaptığı 1921 ve 1940 anlaşmalarına göre çözmeye çalışmıştır. Ancak, Rusya ve kıyıdaş ülkeler daha sonra politika değişikliğine giderek Azerbaycan'ın tezlerine yaklaşmıştır. Rusya ve Kazakistan Hazar'da bölgesel sınırları belirleyen bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmanın imzalanması sonrasında İran ve Türkmenistan anlaşmayı tanımadıklarını ve buna beş ülkenin birlikte karar vermeleri gerektiğini açıkladılar. Ayrıca Türkmenistan, Serdar/Kepez[174] sahalarının aidiyetinin belirlenmesine kadar Hazar'da boru hattı çalışmalarına karşı olduğunu açıkladı[175].

İran, başlangıçtaki Rusya ile birlikte aynı tezleri savunmaktaydı. Ancak Rusya'nın kendi sektörlerinde kaynakların tespit edilmesiyle 1998'de Kazakistan ile anlaşmaya vardı. Bu durum İran'ın Rusya ile yollarının ayrılmasına neden olmuştur. İran ile Türkmenistan anlaşmayı tanımadıklarını bir bildiri ile ilan ettiler. Hazar'ın ancak tek statüsünün olacağı ve kaynaklarının adil paylaşılması gerektiğini ifade etti[176]. Tahran, Haziran 2000'de yapılan ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) Zirvesi'nde Hazar'ın beş kıyıdaş ülkenin ortak kullanımı ya da %20 prensibi ile bölünmesini savunmuştu[177]. Ancak, İran'ın en az kıyı uzunluğu olması nedeniyle kendisinin %13 olan payı beş kıyıdaş devlet arasında eşit paylaşım yapıldığında %20'ye çıkacaktır. Mevcut konjonktörde sadece Hazar kıyılarının üçte birine tek başına sahip Kazakistan'ın %20'nin üzerinde bir hakkı vardır[178].

Hazar'ın statüsü tartışmaları devam ederken Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında 2002 ve 2003 yıllarında iki taraflı ve nihayetinde üç taraflı anlaşmalar ile kıyıdaş ülkelerden üçü İran'ın engellemelerine rağmen aynı safta yer almışlardır[179]. Hazar

---

[174] Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki temel anlaşmazlık konularından birisidir. Türkmenistan burasını "Serdar" olarak isimlendirmektedir. Azerbaycan, 1997 yılında Lukoil-Rosneft ve SOCAR'dan oluşan bir konsorsiyum çerçevesinde çalışmalara başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Türkmenistan, ABD'nin Mobil şirketi ile anlaşarak süreci çıkmaza sokmuştur. Türkmenistan, Azerbaycan'ın bu alanın ortak işletilmesi teklifine karşı çıkmaktadır. Görüşmeler devam etmesine rağmen henüz herhangi bir uzlaşı sağlanamamıştır http://www.enerjipolitikalari.org/kepez-azerbaycan-turkmenistan-cozum-saglayan-yeni-turkiye/ (Erişim Tarihi: 10.08.2017).

[175] Azad Qəribov, "Azərbaycan-Mərkəzi Asiya Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov)Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 290, Rövşen Salamov, *Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 256, Erkan Avcı, "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları", *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED).* 2014, s. 14.

[176] Rövşen Salamov, a.g.e., s. 267.

[177] Osman N. Aras, a.g.e., s. 199.

[178] Darhan Hıdırali, "Kazakistan'ın Hazar Politikaları", *Hazar'dan Karadenize Stratejik Bakış*, (Ed. Okan Yeşilot), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 266.

[179] Əli Həsənov, Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 121.

Denizi'nin dibinin bölünmesi ve su yüzeyinin ortak kullanılmasını sağlayan anlaşma ve protokoller şunlardır:

1. Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanan 23 Eylül 2002 tarihli anlaşma.
2. Azerbaycan ve Kazakistan arasında 2 Ekim 2001 tarihinde yapılan anlaşmaya ek olarak 27 Şubat 2003'te imzalanan protokol.
3. Kazakistan ve Rusya arasında 6 Eylül 1998 tarihinde yapılan anlaşmaya ek olarak 14 Mayıs 2002 tarihinde imzalanan protokol.
4. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında 14 Mayıs 2003 tarihinde imzalanan anlaşma[180].

2003 yılında yapılan üçlü anlaşma ile Hazar'ın %64'lük kesiminin dibi üç ülke arasında paylaşılmıştı. Anlaşma ile Kazakistan %27, Rusya %19, Azerbaycan ise %18'lik pay almıştır.[181] İlham Aliyev 18 Mart 2004 tarihinde Bloomberg TV'ye yaptığı açıklamalarda, Azerbaycan'ın sektörel bölünmesine yönelik tezini vurgulamıştır. Aliyev, "Hazar denizinde bölünecek hiçbir şey yoktur, her ülkenin kendi sektörü var, denizin sektörlere bölünmesi artık kimsede bir soru işareti doğurmamaktadır. Sadece sektörel bölünme ile ilgili görüşler mevcuttur"[182] görüşünü ileri sürmüştür.

İran'ın statü meselesinde uzlaşmaz bir tavır almasında ABD'nin Hazar Havzası'na yönelik politikalarının önemli bir etkisi vardır. ABD'nin Kafkasya ve Hazar Havzası'nda etkisinin artmasını kendi konumunun bölgede zayıflaması olarak gören İran, Hazar'a yönelik yeni arayışlar içerisine girmiştir. ABD'nin politikalarını İran ile benzer biçimde algılayan Rusya, İran ile yakınlaşmaktadır. Rusya, Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile ortak projeler gerçekleştirmesine rağmen bölge güvenliği için İran ile işbirliğine girmektedir. Bu işbirliği 2007'de Tahran'da gerçekleşen Hazar Denizi Kıyıdaş Ülke Devlet Başkanları II. Zirvesi Sonuç Bildirgesi'ne de yansımıştır. Ayrıca, İlham Aliyev yaptığı açıklamada yukarıda ifade edilen Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmalara değinerek, bu anlaşmalara büyük önem verdiklerini ve bu anlaşmaların Hazar'ın hukuki statüsü için varılacak anlaşmanın önemli bölümünü oluşturacağını söyledi[183].

---

[180] Osman N. Aras, a.g.e., ss. 199-200.
[181] Shamkhal Abilov, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", Hazar Raporu, 2013, s. 65, Darhan Hıdırali, a.g.e., s. 266.
[182] "Prezident İlham Əliyev'in "Bloomberg" Televiziyasına Müsahibəsindən", http://azleadersays.az/az/sitat/376_%E2%80%9CBloomberg%E2%80%9C-televiziyasina-musahibesinden.html (Erişim Tarihi: 06.08.2017).
[183] "Prezident İlham Əliyev'in Xəzəryanı Ölkələrin Tehranda Keçirilən İkinci Sammitindəki Çıxışından", http://azleadersays.az/az/sitat/373_Xezeryani-olkelerin-Tehranda-kecirilen-ikinci-sammitindeki-cixisindan.html (Erişim Tarihi: 06.08.2017).

2002'de Hazar Denizi Kıyıdaş Ülke Devlet Başkanları I. Zirvesi'nde olduğu gibi 2007 Tahran Zirvesi'nde de Hazar'ın statüsüne yönelik herhangi bir çözüm önerisi getirilmezken daha çok Hazar'ın güvenlik meselesi ve Hazar boru hatları güzergahları üzerinde durulmuştur. Zirve sonuç bildirgesinde, Hazar'ın hakimiyetinin sadece beş kıyı devlete ait olması, tarafların silahlı güçlerini kıyıdaş diğer devletlere karşı kullanmamayı taahhüt etmeleri, kıyıdaş ülkelerin topraklarını başka ülkelere üs olarak kullandırmamayı taahhüt etmeleri ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) kabul eden her ülkenin bu anlaşma çerçevesinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (UAEA) nezaretinde gelişme ve kalkınma ve araştırma için hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmadan barışçıl amaçla nükleer teknoloji elde etmek amacıyla kullanılması öngörülmüştür.[184].

Zirve'nin sonucuna bakıldığında, kıyıdaş ülkeler arasında güvenlik kaygısının üst seviyede olduğu gözlenmektedir. Neorealistlerin güvenliği en üst amaç olarak belirlemelerinin klasik bir örneğini görmekteyiz. Zirve'de ülke topraklarının başka ülkelere üs olarak kullandırılmaması, uluslararası toplumun İran'a yönelik uyguladığı yaptırımlar ve İran nükleer krizi konuları, statü tartışmalarının çok ötesine geçerek bölge devletlerinin güvenlik sorununa odaklandığını göstermektedir. İran kendisine yönelik herhangi bir müdahalede Azerbaycan'ın üs olarak kullanılmasının önüne geçmeyimek amaçlamıştır.

ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan beri enerji sahalarının güvenliğini askeri yöntemlere başvurarak garanti altına alma stratejisi günümüzde de devam etmektedir. Bu amaçla Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan ile askeri işbirliğine gidilmesi ve Afganistan ve Irak'taki işgal güçlerinin yanı sıra Kırgızistan ve Özbekistan'da askeri üsler elde etmesi bu stratejinin devamıdır. ABD, Kafkasya ve Orta Asya'da etkinliğini artırmayı ve dolayısı ile Hazar Havzası enerji kaynakları ve enerji nakil hatları üzerinde denetim kurmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla ABD, Haziran 2001'de "Hazar Koruma Gücü" projesini ortaya atmıştır. ABD bu projeyi ilk olarak Azerbaycan ile başlatıp daha sonra Kazakistan'ı da dahil etmeyi planlamıştır. ABD, bu proje kapsamında, Hazar Denizi'nde nükleer teknoloji ile bağlantılı malzemeler taşıyan gemileri izleyecek ve gerektiğinde el koyacak bir askeri komuta merkezini Bakü'de kurdu[185]. 2001'de İran'ın, Azerbaycan'ın Hazar'da petrol arama faaliyetleri yapan ekibine gemiler ve savaş uçakları ile müdahale etmesi, bölgede tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Azerbaycan'ın bölgesel güç mücadelesinde yanında olan ABD ve Türkiye, Azerbaycan-İran arasındaki asimetrik

[184] Osman N. Aras, a.g.e., s. 207.
[185] Osman N. Aras, a.g.e., s. 203.

duruma müdahale ederek bölgede İran'ın geri çekilmesini ve güç dengesinin oluşmasını sağlamıştır.

2010 yılında Hazar Denizi Kıyıdaş Devlet Başkanları Zirvesi'nin üçüncüsü Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Ancak bu Zirve de bir güvenlik anlaşmalarının ötesine geçememiş ve statü sorununa çözüm getirememiştir. Anlaşma, Hazarın güvenliği ve korunmasından beş devleti sorumlu tutuyordu. İran'ın yeni müzakerecisi zirveden önce "İran'ın amacının %20 sınırının ötesinde pay almak olduğunu" açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejat'ın da müzakereciyi teyit eden açıklaması İran'ın statü konusunda uzlaşmaz tavrını göstermesi bakımından önemlidir[186]. Zirve'nin sonuç bildirgesinde denizin korunması ve güvenliğinden sadece kıyı devletlerinin sorumlu olduğu ifade edilse de Azerbaycan'ın soruna bakışının farklı olduğu İlham Aliyev'in 29 Haziran 2009 tarihinde *Rossiya* televizyonuna verdiği mülakatta görülmektedir. Aliyev, "Hazar'ın enerji kaynakları, ekolojik güvenliği ve Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi sadece kıyıdaş devletlerin değil daha geniş düzlemde ve başka ülkeleri de rahatsız eden bir sorun" olduğunu ifade etmiştir[187]. İlham Aliyev'in açıklamaları, ABD ve Batılı ülkeler ile geliştirilen ilişkilerin biz iz düşümüdür. Aslında bu açıklamalar ile, dış politikanın önemli parametrelerinden olan enerji kaynaklarının üretilmesi ve naklinde ABD ve Batı'nın da müdahil olabileceği ifade edilmektedir.

Ahmedinejat'ın iktidara gelmesiyle sertleşen ABD/İsrail söylemleri, İran'ın nükleer krizinin tırmanmasına ve İran'a uygulanan uluslararası yaptırımların artmasına neden olmuştur. İran'ın izolasyonu ve olası bir müdahaleye uğraması İran'ın bölgesel politikalarında yansımasını bulmuştur. ABD'nin Hazar'da oluşturduğu "Hazar Koruma Gücü", Afganistan ve Irak'ın işgalleri İran'da kuşatılmışlık hissinin oluşmasına ve dolayısı ile güvenlik tedbirlerini artırmasına neden olmuştur. Bu nedenle Hazar'ın hukuki statüsünün karara bağlanması için gerçekleştirilen üst düzey toplantılarda, statü tartışmaları güvenlik tartışmaları ve tedbirlerinin gölgesinde kalmıştır.

Hazar Denizi Kıyıdaş Devlet Başkanları Zirvesi'nin dördüncüsü 29 Eylül 2014 tarihinde Rusya'nın Astrahan şehrinde gerçekleştirildi. Zirve'de liderler askeri gücün "dengeli olması" ve kıyıdaş ülke askeri gücü dışında bir gücün bulundurulmaması üzerinde

---

[186] Shamkhal Abilov, a.g.e., s. 66, Burçin Canar, "Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Bahar 2012, s. 32.
[187] Prezident İlham Əliyev'in "Rossiya" Telekanalına Müsahibəsindən, http://azleadersays.az/az/sitat/378_%E2%80%9CRossiya%E2%80%9D-telekanalina-musahibesinden.html (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

anlaştılar. İlham Aliyev yaptığı açıklamada, "Hazar'a kıyıdaş devletlerin silahlı kuvvetlerinin katılımı ve faaliyetleri bütün kıyıdaş devletler için güvenlik şartlarının temin edilmesi prensibine göre hayata geçirilmelidir" görüşünü seslendirdi[188]. Ayrıca 15 deniz mili ülke arazisi olarak kabul edilirken, buna 10 mil daha artırılarak toplam 25 mil her ülkenin balıkçılık alanı belirlenmiştir. Belirlenen alanın dışında kalan bölge ise ortak alan olarak kabul edilmiş ve deniz dibinin bölünmesi ve nihai çözüm 2017 yılında V. Liderler Zirvesi'nin yapılacağı Kazakistan'ın başkenti Astana'ya bırakılmıştır[189].

Ancak planlanan bu zirve 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'da gerçekleştirildi. Devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleşen zirvede nihai imzalar atılmış ve Hazar'ın hukuki statüsünde anlaşmaya varılmıştır[190]. Zirve'de konuşan İlham Aliyev, "Bakü bu sonucun gelişimi için elinden geleni yapmıştır. Hazar Denizi şimdiye kadar istikrar ve güvenlik denizi idi, anlaşma bu durumu devamlı hale getirmektedir" demiştir[191].

Sonuca varılıncaya kadar Bakü yönetimi Hazar'ın statü sorununu ikili ve üçlü anlaşmalar ile çözüme kavuşturmayı amaçlıyordu. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Kurbankulu Berdimuhammedov'un Azerbaycan'ı resmi ziyaretinde İlham Aliyev, Azerbaycan'ın hem çok taraflı hem de ikili düzeyde müzakereleri devam ettirdiğini ifade etmişti[192]. Bu çerçevede 2002-2003 yıllarında Azerbaycan-Kazakistan, Azerbaycan-Rusya ve nihayetinde Azerbaycan-Rusya-Kazakistan arasında üç taraflı anlaşma gerçekleştirilmişti.

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler önemli ölçüde etkilidir. İran'da Ruhani'nin iktidara gelmesiyle dış politikada bir ölçüde yumuşama yaşanmış ve Batılı ülkeler ile geliştirilen ilişkiler vasıtasıyla, nükleer kriz ve İran'a uygulanan yaptırımların gevşetilmesi sağlanmıştır. Ancak ABD'de Başkan

---

[188] Prezident İlham Əliyev'in Xəzəryanı Ölkələrin Dövlət Başçılarının IV Sammitdəki Çıxışdan, http://azleadersays.az/az/sitat/2000_Xezeryani-olkelerin-dovlet-bascilarinin-IV-Sammitdeki-cixisdan.html (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

[189] Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Bakü'de Toplandı, *Anadolu Ajansı*, 25 Ocak 2017, https://www.haberler.com/hazar-a-kiyisi-olan-ulkeler-baku-de-toplandi-9196662-haberi/ (ErişimTarihi: 15.08.2017).

[190] Xəzərin Hüquqi Statusu Haqqında Konvensiya İmzalandı, *Azadlıq*, 12 Avqust 2018, http://www.azadliq.az/xeber/252405/xezerin-huquqi-statusu-haqqinda-konvensiya-imzalandi (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

[191] İlham Əliyev Aktau Sammitində Çıxış Edib, *Azadlıq*, 12 Avqust 2018, http://www.azadliq.az/xeber/252421/ilham-eliyev-aktau-sammitinde-cixis-edib/ (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

[192] Prezident İlham Əliyev'in Türkmənistanın Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun Şərəfinə Rəsmi Ziyafət Zamanı Nitqdən, http://azleadersays.az/az/sitat/3374_Turkmenistanin-Prezidenti-Qurbanqulu-Berdimehemmedovun-serefine-resmi-ziyafet-zamani-nitqden.html (Erişim Tarihi: 16.08.2017).

Donald J. Trump yönetiminin nükleer müzakereleri tanımaması ve son dönemlerde İran'a yönelik uygulamaya çalıştığı ekonomik ambargolar Tahran yönetimini sorunlu alanlardan kurtulmaya ve bölge ülkeleri ile işbirliği yapmaya sevketmektedir. Chatham House'un Rusya ve Avrasya analisti Stanislav Pritçin'in varılan anlaşmada bölgede güvenliği sadece Hazar'a kıyıdaş devletlerin sağlaması gerektiği fikrinde ısrarlı olan Rusya ve İran'ın kazançlı çıktığını ifade etmesi[193], İran'ın bölgesel güvenlik kaygılarını çözümde istekli olmasına örnek gösterilebilir. Rus siyaset bilimci ve tarihçi Oleq Kuzentsovla'nın da işaret ettiği üzere Hazar Anlaşması karşılıklı saygı ve güven kavramlarını öne çıkarmış, bölge ülkeleri açısından güvenlik meselesinin en önemli konu olduğunu göstermiştir[194]. Varılan anlaşma her ne kadar uzun soluklu müzakerelerin sonucu olsa da İran'ın statü sorununda uzlaşmacı bir tutuma doğru yönelmesinde uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler önemli rol oynamıştır.

5.3 İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği Alanları

Uluslararası İlişkiler disiplininde devletlerarası ilişkilerin biçimini tanımlayan çeşitli teoriler vardır. Bunların bir kısmı devletlerarası ilişkileri çatışmaya odaklı anlatırken, diğer bir kısmı ise bu ilişkileri işbirliğini esas alarak açıklamaya çalışmaktadır. Çatışmayı temel alan teoriler uluslararası sistemin *sıfır toplamlı*[195] (zero sum) bir yapıya sahip olduğunu yani bir tarafın kazanımlarının diğer tarafın kaybettiklerine eşit olduğunu iddia ederken, işbirliği odaklı teoriler ise devletlerarası ilişkilerde tarafların ikisinin de kazanabileceği "kazan-kazan" (*win-win*) ilkesini savunmaktadırlar.

Realist teorinin aksine Neorealizm, bir ülkenin uluslararası konumunu belirlemede ekonomik çıkarları daha çok önceler. Bu modele göre, bir ülke yalnızca politik ve coğrafi güç arayışı içinde değildir, aynı zamanda ekonomik güç için de çabalar[196]. Ekonomik güç devletlerin askeri güçlerinin de artmasını sağlayacaktır. Böylece devletlerin kapasiteleri artacak ve uluslararası ve bölgesel güç denkleminde ağırlıklarını artırmış olacaklardır.

---

[193] Chatham House'un Analitiki: 'Xəzərin Dibinin Bölünməsindən ən Çox Azərbaycan və Qazaxıstan Qazanıb' – Şərh, *Azadlıq*, 13 Avqust 2018, http://www.azadliq.az/xeber/252684/chatham-houseun-analitiki-xezerin-dibinin-bolunmesinden-en-cox-azerbaycan-ve-qazaxistan-qazanib-serh/ (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

[194] "Xəzər Ölkələrə Arasında Hörmət və Etibar Yarandı", *Minval*, 6 Sentyabr 2018, http://minval.info/x-z-r-olk-l-ri-arasinda-horm-t-v-etibar-yarandi-kuznetsov/62532 (Erişim Tarihi: 07.09.2018).

[195] Arda Ercan, "Uluslararası İlişkilerde Analitik Bir Yaklaşım: Oyun Teorisi",*Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış,* (Ed. Hasret Çomak), Umuttepe Yaynları İzmit, 2009, s. 113.

[196] Geoffrey Gresh, "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", *Caucasian Review of International Affairs,* Vol. 1, No.1, Winter 2006, s. 6.

Azerbaycan ve İran arasında çatışma alanlarının çokluğu dikkat çekse de coğrafi yakınlık ve ortak kültürel faktörlerin varlığı işbirliği alanlarını da zorunlu kılmaktadır. İkili ilişkilerin işbirliği alanlarının başında ekonomik ilişkiler gelmektedir. Hem Azerbaycan hem de İran geliştirdikleri ekonomik ilişkiler vasıtasıyla bölgede güçlerini artırmaktadır. Azerbaycan'ın Batı ile gelişen ekonomik ilişkilerine rağmen kuzey-güney güzergahında da ekonomik ilişkileri gelişmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerinin ekonomik boyutunun gelişmesini sağlayan önemli bir unsur Nahçıvan'ın varlığıdır. Nahçıvan'ın eksklav durumu bunu zorunlu kılmaktadır. Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ile kara bağlantısı kesilen Nahçıvan'ın bağlantısı İran üzerinden sağlanmaktadır. Dolayısı ile Nahçıvan'ın gerek enerji tedariği gerekse diğer lojistik ihtiyaçlarının İran üzerinden sağlanması Bakü için İran ile ilişkilerinde işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu ilişkinin niteliği Azerbaycan için olumsuzluk yani bir anlamda zayıflık içermektedir. Dolayısıyla İran, Nahçıvan'ın durumu nedeniyle Azerbaycan üzerinde daha baskıcı politikalar izlemekte ve özellikle İran'ın Ermenistan ile ilişkiler geliştirmesinde Azerbaycan'ın itirazlarının çok fazla yükselmesini engellemektedir. Azerbaycan, İran'a olan bağımlılığını azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu amaçla, 25 Şubat 2020 tarihinde Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Aliyev'in katılımıyla Azerbaycan-Türkiye Yüksek Seviyeli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin VIII.si yapılmıştır. Azerbaycan-Türkiye arasında Nahçıvan'a demir yolu ve doğal gaz boru hattı çekilmesi için anlaşma yapılmıştır. Bakı-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı'na eklenecek olan Kars-Nahçıvan demir yolunun yapılması ile birlikte Nahçıvan'ın İran'a olan bağımlılığı azaltılacaktır. Nahçıvan ile ilgili diğer bir adım ise Nahçıvan ile Iğdır arasında tahmini olarak 160 kilometrelik doğal gaz hattının yapımına karar verilmesi oldu[197]. Böylece İran üzerinden alınan doğal gaza alternatif oluşturulmuş olacaktır. Uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin, devletlerin pozisyonlarını sürekli bir biçimde değiştirmesini göz önüne aldığımız zaman Azerbaycan-İran arasındaki taktiksel ve zorunlu bir işbirliğinin ortadan kalma ihtimali yüksektir. Azerbaycan yönetimi bu durumu dikkate alarak bölgede çok taraflı ilişkiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu politik tercih aynı zamanda Azerbaycan'ın devlet kapasitesi bakımından da uyumlu bir politikadır.

[197] Əliyevlə Ərdoğan Mətbuat Konfransı Keçirdi – Video, https://www.azerbaycan24.com/eliyevle-erdogan-metbuat-konfransi-kecirdi-video/ (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

5.3.1 İki Ülke İlişkilerinin Ticari ve Ekonomik Boyutu

Azerbaycan ve İran'ın ekonomilerine bakıldığında her iki ülkenin de dikkat çeken özelliği petrol ve doğal gaz gibi kaynaklara sahip olmaları ve dolayısıyla bu kaynaklara bağımlı bir ekonomik yapılarının olduğudur. İran, dünya petrol rezervleri sıralamasında 157 milyar varil ile dördüncü sıradadır. Azerbaycan, 7 milyar varille dünya petrol sıralamasında yirminci[198] sıradadır[199]. İran, doğal gaz rezervleri bakımından da Rusya'dan sonra dünya ikincisidir, Azerbaycan ise doğal gaz kaynakları bakımından yirmi dördüncü sıradadır[200]. Azerbaycan'ın rezervleri İran'ın rezervleri ile kıyaslanamayacak ölçüde olsa da İran'ın uluslararası sistemde tecrit edilmiş konumu ve İran'a yönelik uygulanan ekonomik ambargolar Azerbaycan'ın Doğu-Batı enerji koridorunda Gürcistan ve Türkiye gibi bölge ülkeleri üzerinden Avrupa enerji tedariğinin bir parçası haline gelmesi Azerbaycan'ın mevcut kapasitesinin çok üstünde bir önem kazanmasına neden olmasının yanında İran için de önemi artmaktadır.

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında dış ticaretinde bölgenin mevcut durumu nedeniyle İran ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya ile yaşanan sorunlar ve Ermenistan sınırının kapalı olması Azerbaycan'ı zorunlu olarak bu iki ülke üzerinden ticaret yapmaya zorlamıştır. Çeçenistan Savaşı'nda Azerbaycan'ın Çeçenistan'ı desteklediği gerekçesiyle Rusya ile sınırları kapanma noktasına gelmişti. Gümrük Komitesi Başkanı Aleksander Romanenko, Dağıstan'a yasa dışı silah geçişini önlemek amacıyla Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen malların kontrollerini artırdıklarını söylemişti[201].

Azerbaycan'ın kuzey sınırlarında sorun yaşanması nedeniyle İran'ın iş adamları diğer devletlerden önce Azerbaycan ekonomisine katıldılar. İki ülke arasındaki kültürel ve dil yakınlığı, coğrafi yakınlık, enerji ve işgücü gibi avantajlar iki ülke ticaretinin gelişmesinde avantaj sağlayan etkenler olarak öne çıkmıştır[202]. Azerbaycan ile İran

---

[198] Başka bir kaynakta ise 19. sırada olduğu görülmektedir. Bkz.,"Dünyada En Büyük Petrol Rezervleri Hangi Ülkelerde Bulunuyor?", https://forbes.ge/news/4466/D%C3%BCnyada-en-b%C3%BCy%C3%BCk-petrol-rezervleri-hangi-%C3%BClkelerde-bulunuyor (Erişim Tarihi: 10.08.2018).

[199] "Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervleri", http://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html (10.02.2018).

[200] "Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervleri", http://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html (10.02.2018).

[201] Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan DışPolitikası (Haziran 1992- Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 130.

[202] http://www.aztpo.com/Azerbaijan-az/Desc.asp?id=2075&id2=110&id5=1 (Erişim Tarihi: 15.01.2016).

arasında 1991-2016 yılları arasında 40'ı ekonomik içerikli olmak üzere 120 resmi anlaşma imzalanmıştır.[203] Bu anlaşmaların çoğu İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin 28 Ekim 1993'te Azerbaycan ziyaretinde gerçekleşmiştir. Ayrıca iki ülke arasında bankacılık anlaşması ile Maliye ve Ekonomi Bakanlıkları arasında işbirliği protokolü ve iki ülke Ticaret Bakanlığı arasında Ticaret İşbirliği Anlaşmaları imzalanmıştır[204].

Azerbaycan-İran ekonomik ilişkilerinin gelişmesini her iki ülke için zorunlu kılan nedenler vardır. Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla Azerbaycan'ın İran'dan beklediği destek yeterli ölçüde gerçekleşmemiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ablukanın İran tarafından aşılması Bakü yönetimini olumsuz etkilemesine rağmen Nahçıvan'ın jeopolitik durumu Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerinin gelişmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle 29 Haziran 1994'te Aliyev, İran'a gitti. Aliyev'in ziyaretinde iki ülke arasında 14 maddelik bir beyanname imzalamıştır. Ziyaretin en önemli anlaşması ise Nahçıvan'ın izole olmaktan kurtaran ve enerji ihtiyacının karşılanması amacıyla Hoy-Culfa doğal gaz boru hattının yapımına karar verilmesi oldu[205].

İran, devrim sonrasında dış politikada dini bir söylem kullansa da devletler arası ilişkilerini pragmatik ve rasyonel çerçevede sürdürmektedir. İran'ın 1979 sonrası süreçte uluslararası sistemde edindiği konum, uluslararası sistemin hegemon gücü ile sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Uluslararası sistem tarafından tecrit edilen ve ekonomik yaptırımlara maruz kalan Tahran, bunu aşmak için bölge ülkeleri ile işbirliği imkanlarını sonuna kadar değerlendirmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerinin gündemini belirleyen temel parametreler siyasi nitelikli olsa da ekonomik ilişkiler bundan bağımsız gelişmeye devam etmektedir.

5.3.1.1 Azerbaycan-İran İthalat ve İhracat Hacmi

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 1992-2018 yılları ithalat ve ihracat rakamlarına göre Azerbaycan ile İran arasındaki ticari ilişkiler dalgalı bir seyir izlemiştir. 1999 yılına kadar Azerbaycan'ın ihracat rakamları ithalat rakamlarından yüksek

---

[203] Elvin Camalov, "Azərbaycan'la İran Arasında Dörd Sənəd İmzalanıb", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 21 Avrel 2016, https://azertag.az/xeber/944848 (Erişim Tarihi: 13.02.2018).

[204] Gültekin Habibli, Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 160.

[205] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası,* Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 233.

olmasına rağmen bu yıldan sonra Azerbaycan'ın İran'a ihracatında 2003 yılına kadar ciddi azalma gerçekleşmiş ve ibre İran'ın lehine dönmüştür. Azerbaycan'da yönetimi devralan İlham Aliyev'in ilk dönemlerinde İran ile yaşanan olumlu gelişmeler iki ülke ticaretinde de etkisini göstermiş ve bu tarihten sonra ticaret hacmi çarpıcı bir yükseliş göstermiş ve 2010 yılına kadar Azerbaycan'ın ihracatı ithalatını aşmıştır. 2011-2018 yılları arası ise dengenin yeniden İran lehine döndüğü görülmektedir.

Yıl	**Azerbaycan'ın İran'dan İthalatı** (milyon ABD Doları)	**Azerbaycan'ın İran'a İhracatı** (milyon ABD Doları)	**Azerbaycan-İran Ticaret Hacmi** (milyon ABD Doları)	**Azerbaycan'ın Toplam Ticaret Hacmi** (milyon ABD Doları)
1992	56.405,00	229.747,00	286.152,00	2.423.838,00
1993	42.017,00	192.747,00	234.764,00	1.353.457,00
1994	66.765,00	257.390,00	324.155,00	1.430.646,00
1995	80.332,10	186.088,00	266.420,10	1.304.855,70
1996	65.957,30	226.117,00	292.074,30	1.591.881,80
1997	48.801,70	189.741,10	238.542,80	1.575.852,90
1998	42.570,60	44.468,70	87.039,30	1.682.648,00
1999	47.439,60	22.667,60	70.107,20	1.955.132,20
2000	56.830,20	7.662,20	64.492,40	2.917.291,50
2001	55.424,70	9.144,20	64.568,90	3.745.313,60
2002	57.932,80	29.884,50	87.817,30	3.832.883,70
2003	50.608,30	49.129,40	99.737,70	5.216.558,70
2004	45.320,70	153.544,60	198.865,30	7.131.310,90
2005	76.318,40	166.468,00	242.786,40	8.558.373,00
2006	85.917,40	295.901,60	381.819,00	11.638.909,00
2007	105.235,70	434.731,10	540.049,80	11.771.747,60
2008	97.227,20	355.647,60	452.874,80	54.926.021,10
2009	78.681,40	90.130,10	168.811,50	20.824.469,30
2010	118.238,60	124.980,70	243.219,30	27.960.821,80
2011	160.486,50	144.828,70	305.315,20	36.326.867,00
2012	176.444,80	87.342,30	263.787,10	33.360.854,30
2013	207.682,30	73.347,40	281.029,70	34.687917,30
2014	147.156,20	39.441,70	186.597,90	31.016.306,50
2015	90.455,20	34.257,00	124.712,20	21.945.815,60
2016	171.525,3	49.684,6	211.209,9	21.946.732,5
2017	240.273,5	16.794,1	257.067,6	22.593.631,9
2018	414.801,0	31.231,7	446.032.7	30.923.602,6

Tablo: 5.1. Azerbaycan-İran İthalat-İhracat Dengesi[206].

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi http://www.stat.gov.az/source/trade/ (Erişim Tarihi: 01.01.2020).

Azerbaycan-İran ticaretindeki dalgalanmalar hem iki ülke ilişkilerinde yaşanan gerilimlerden hem de İran'ın uluslararası konumundan kaynaklanmaktadır. 1990'larda başlayan iki ülke ilişkilerindeki en sert düşüş 2000-2001 yıllarında gerçekleşmiştir. Hazar Denizi'nin statüsü tartışmalarının en sert biçimde tartışıldığı bu dönemde Azerbaycan araştırma gemilerine İran'ın müdahale etmesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş ve Türkiye'nin de Türk savaş uçakları ile Hazar üzerinde geçiş yaparak soruna müdahil olmasına neden olmuştur. Yaşanan siyasi kriz iki ülke dış ticaretinde belirgin bir biçimde kendisini göstermiştir.

1990'ların ilk yarısına kadar Azerbaycan-İran ticari ilişkileri İran'a yapılan petrol ve petrol ürünleri ihracatı nedeniyle Azerbaycan'ın lehine bir gelişme göstermiştir.[207] Azerbaycan 1994 yılında uluslararası enerji şirketleri ile "Yüzyılın Anlaşması"nı[208] yaptı. Dolayısı ile İran'a sattığı ham petrol ve petrol ürünleri için yeni alternatifler oluşmaya başladı. Üstelik ABD'nin baskılarıyla İran bu anlaşmadan dışlandı. İran, anlaşmadan dışlanması sonrasında Hazar'ın statüsü sorununu gündeme getirmeye başladı. İki ülke arasında siyasi alanda gerilimler ekonomik ilişkilere de yansımış, yukarıda görüldüğü gibi 2000-2001 yıllarında iki ülke ithalat ve ihracatı en düşük seviyesini yaşamıştır.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-İran ilişkileri milliyetçi ve dini söylemden uzaklaşarak rasyonel ve pragmatik bir eksene oturtulsa da iki ülke ilişkilerinde gerginlik devam etmiştir. 2003 yılında İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte iki ülke ilişkilerinde ılımlı bir döneme girilmiştir. Ağustos 2004'te İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Azerbaycan ziyareti iki ülke ilişkilerinde olumlu havanın devamını sağladı. 24-26 Ocak 2005 tarihlerinde İlham Aliyev'in İran ziyareti Azerbaycan-İran ilişkilerinde farklı bir dönemin başladığı düşüncesinin oluşturdu[209]. İkili ilişkilerdeki iyimser hava iki ülke ekonomik ilişkilerinde de etkisini gösterdi. Azerbaycan-İran ithalat-

[206] Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin resmi verileri 2018 yılına kadar verilmiştir.
[207] Tavakol Lotfi, Vali Golmohammadi, Hamid Sarmadi, "Political Consideration and Development of Economic Relations, Economic Cooperation Capacities of Iran and the Republic of Azerbaijan", *Mediterranean Journal of Social Sciences",* Vol. 7, No. 3, 2016, s. 74.
[208] Mehmet Dikkaya ve Adem Çaylak, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 3, Sayı: 5, 2008, s. 134.
[209] Mitat Çelikpala, "İlham Aliyev'in Dış Politikası", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 290.

ihracat hacmi 2004 yılından başlamak üzere 2008 yılına kadar en verimli dönemini yaşamıştır. 2004-2010 yılları arasında iki ülke ticareti Azerbaycan lehine fazla verirken 2011 yılından itibaren yeniden İran lehine dönmüştür.

2008 yılında İran nükleer krizinin iki ülke ticari ilişkilerini etkilediği görülmektedir. ABD yönetimi, nükleer programının geliştirerek yürüten Tahran yönetimine karşı 1999 yılında ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştı. İran'da rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü, İran'a ait bazı gizli tesisler ile ilgili bilgiler vermesiyle günümüze kadar devam eden İran nükleer krizi gündeme taşımış oldu. Bu süreç ABD ile İran arasında bir mücadele alanına doğru evrilmiştir[210]. Uluslararası sistemin başat aktörünün İran'a yönelik uygulamaları sistemin diğer aktörlerinin davranışlarını da etkilemiştir. 2005 yılında İran Cumhurbaşkanı seçilen Ahmedinejat'ın ABD ve İsrail'e yönelik sert söylemleri İran'a yönelik yaptırımların artmasına neden oldu. Dolayısıyla Azerbaycan-İran ithalat-ihracat rakamları bu süreçle birlikte düşmeye başladı. 2009 yılında ihracatta sert düşüş yaşanmıştır. İran, Azerbaycan'dan gelen ürünlerde kısıtlamaya gitmiştir. 2008 yılında 355.647 milyon dolar olan Azerbaycan'ın İran'a ihracatı 2009 yılında 90.130 milyon dolara gerilemiştir. 2009'dan sonra toparlanma eğilimi göstermesine rağmen 2012'den sonra Azerbaycan'ın İran'a ihracatında ciddi düşüş yaşanmış ve 2014'te bir önceki yıla göre %100'e yakın bir düşüş gerçekleşmiştir.

Temmuz 2015'te İran nükleer krizini ortadan kaldıran anlaşma ile uluslararası yaptırımların gevşetilmesi İran ile ticaret hacmi artmıştır. Dolayısı ile bu durum Azerbaycan-İran ticaret hacminde de etkisini göstermiştir. 2015 yılında 124 milyon doları geçen ticaret hacmi 2016 yılında 211 milyon ve 2017 yılında 257 milyon doları geçerek önemli bir oranda artış göstermiştir[211]. 2018 yılında ise iki ülke ticaret hacmi 446 milyon dolara ulaşmıştır. ABD'nin engellemelerine rağmen iki ülke ticaret hacmindeki yükseliş dikkat çekmektedir. Ancak rakamlara bakıldığında İran lehine bir durum oluştuğu görülmektedir. Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev Ağustos 2019'da Tahran'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sonrasında İran Finans ve Ekonomi Bakanı Farhad Dejpasand yaptığı açıklamada İran ve Azerbaycan arasındaki ticaret hacminin geçen yılın

---

[210] İsmail Sarı, "İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri", *İran Araştırmaları Merkezi*, Ağustos 2016, https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/ (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

[211] Fərhad Məmmədov, "Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı Regional Təhlükəsizlik Kontekstində", Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 21.

aynı zamanına göre 2.2 kat arttığını ifade etmiştir. Dejpasand, Azerbaycan'daki aktif olan İranlı şirket sayısının da son altı ayda %34'ten fazla arttığını açıklamıştır[212].

Türkiye, Rusya, İtalya, Almanya, Çin, İsrail, Fransa, İngiltere ve ABD Azerbaycan'ın önemli ticaret ortaklarıdır. İran'ın sayılan devletlere göre yeri çok gerilerde olsa da Azerbaycan piyasasında bazı ürünler ile yer almaktadır. İran'ın Azerbaycan'a ihraç ürünleri; doğal kumlar, kuvars, granit, anıt ve doğa taşı, alçıtaşı (birinci), çimento klinkerleri (birinci), elektrik enerjisi, deterjanlar, etilen polimerleri (birinci), propilen polimerler (birinci), vinil klorür polimerleri (birinci), seramik ve tuğla, mutfak eşyaları, kümes hayvanları ve kuşları, patates, taze meyve ve sebze. Bu öncelikli ürünler katma değerleri düşük ya da ham madde niteliğinde ürünlerdir. Teknoloji yoğun ürünlerde ise İran'ın teknolojik gelişimine paralel olarak Azerbaycan pazarında yeri azdır[213].

İran'ın ithal ürünlerinin başında "swap" anlaşması ile aynı miktarda Nahçıvan'a verilmek üzere elektrik ve doğal gaz ile tarımsal ürünler, yedek parça, demir içerikli yarı mamüller, çelik, kurşun ve aliminyum gelmektedir[214].

Azerbaycan-İran ticareti Astara, Culfa, Şahtaxt ve Bilasuvar gümrük[215] kapılarından yapılmaktadır[216]. Bakü'den kara yolu ile Nahçıvan'a gelmek için İran topraklarından geçiş sağlanmaktadır. İran'a girişte Bilasuvar sınır kapısı kullanılmaktadır.

5.3.1.2 İki Ülke Ortak Yatırım Projeleri ve Sanayide İşbirliği Çabaları

Azerbaycan petrol üretimine bağımlılığı azaltmak için petrol dışı sektörlere yatırım yapmaktadır. Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerine İranlı şirketler ilgi göstermektedir. 25 Şubat 2017 tarihinde Azerbaycan-İran Ekonomi, Ticaret ve İnsani Alanlarda İşbirliği Komisyonu'nun Başkanı Şahin Mustafayev, İran'ın yatırımlarının 2,7 milyar doları bulduğunu ve Azerbaycan'da çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 538 İranlı şirketin olduğunu açıkladı. 2016 yılına göre % 70 oranında bir artış olduğunu söyleyen

---

[212] "Iran-Azerbaijan 6-Month Trade More Than Doubled", *Tehran Times*, 3 August 2019, https://www.tehrantimes.com/news/438877/Iran-Azerbaijan-6-month-trade-more-than-doubled (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

[213] Kenan Aslanlı, "İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/ (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

[214] Kenan Aslanlı, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/ (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

[215] Haziran 2017'de bulunduğum Azerbaycan'dan Türkiye'ye geçişte kullandığım Bilasuvar Gümrük Kapısı'nda yoğun olmamakla birlikte bavul ticaretinin yapıldığını gözlemledim. Türkiye-İran sınır kapısı olan Gürbulak Gümrük Kapısı'ndaki bavul ticareti ile kıyaslanmayacak ölçüde az olsa da iki ülke arasında ticari amaçlı geçişler dikkat çekmektedir.

[216] "Enerji: İran-Azərbaycan İqtisadi Əlaqələrində Yeni Üfüq", *World Media*, 10 Aprel 2017, http://worldmedia.az/worldmedia.az/news.aspx?id=1585 (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Mustafayev, İran'ın Azerbaycan için önemli bir ticaret ortağı olduğunu belirtti[217]. İran 145 milyon doları petrol dışı sektörlere yatırmıştır[218].

İran'ın uluslararası sistemdeki konumunun yaptırıma ve ambargoya neden olma ihtimali ticari partnerlerinin konumunu da etkilemektedir. Azerbaycan-İran ekonomik ilişkileri iki ülke arasında siyasi tartışmaların gölgesinde kalsa da 2015 yılından sonra İran'a yönelik yaptırımların gevşetilmesi son yıllarda Azerbaycan-İran işbirliği alanlarına etki etmektedir[219]. 21 Nisan 2016'da Bakü'de Ekonomi Bakanı Şahin Mustafeyev'in katılımı ile iki ülke arasında ilaç ve otomobil sektöründe ortak projelerin hayata geçirilmesi için Sumgayıt Kimya Sanayi Parkı, Azerbaycan Yatırım Şirketi (ASC), Azersun Holding (MMC), İran'ın Iran Khodro ve Darou Pakhsh şirketleri arasında dört anlaşma imzalandı. ASC, MMC ve Darou Pakhsh arasında imzalanan anlaşmaya dayalı olarak yeni ortak bir kurum oluşturulmasına karar verildi. Bu girişimin maliyetlerini adı geçen üç şirketin karşılaması ve 52 farklı türde ilaç üretiminin gerçekleştirilmesi öngörüldü[220].

Azevrocar (MMC) şirketi ile Iran Khadro şirketi arasında yapılan anlaşmaya göre de şirketler otomobil ve yedek parça üretme konusunda anlaştılar[221]. 06 Ağustos 2016 tarihinde İlham Aliyev İran'a yaptığı resmi ziyarette Hasan Ruhani ile birlikte yaptıkları açıklamada, bu anlaşmanın iki ülke arasında işbirliğinin güzel bir örneği olduğunu ifade etti. Her yıl 10 binden fazla otomobil üretileceğini söyleyen Aliyev, şimdiye kadar iki ülke arasında böyle bir işbirliğinin olmadığını, bunun ilişkilerde yeni bir sıçrama anlamına geldiğini belirtti[222]. %75'i MMC'ye %25'i ise Iran Khodro'ya aittir. Burada ilk olarak Dena, Soren, Samand marka otomobillerin yapımı planlanmaktadır. MMC şirketinin

---

[217] "İran Azərbaycan İqtisadiyyatına Ümumilikdə 2,7 Milyard ABŞ Dolları İnvestisiya Yatırıb", *Azərbaycan Qəzəti*, 25 Fevral 2017,
http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848 (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

[218] Fidan Farukh, "İran Azərbaycana 1,2 Milyard Dollara Yaxın İnvestisiya Yatırıb", *Fed.az*, 10 Noyabr 2016,
http://www.fed.az/az/news/read/4132 (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

[219] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 247.

[220] "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında 52 Adda Dərman Preparatları İstehsal Olunacaq", 21 Aprel 2016,
http://www.scip.az/index.php?option=com_content&view=article&id=379:sumqay-t-kimya-s-naye-park-nda-52-adda-d-rman-preparatlar-istehsal-olunacaq&catid=10&Itemid=235&lang=az (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

[221] "Azərbaycan və İran Birgə Dərman və Avtomobil İstehsalı Üzrə Sənədlər İmzalayıblar", *Trend*, 21 Aprel 2016,
https://az.trend.az/business/economy/2522987.html (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

[222] "İran İslam Respublikasının Prezidenti Həsən Ruhani ilə Mətbuata Birgə Bəyanat Çıxışından", 7 Avqust 2016,
http://azleadersays.az/az/sitat/2660_Iran-Islam-Respublikasinin-Prezidenti-Hesen-Ruhani-ile-metbuata-birge-beyanat-cixisindan.html (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

temsilcisi Emin Axundov, Ukrayna'da otomobillerin üretilmesi için teklif aldıklarını, Rusya, Tacikistan ve Türkmenistan şirketleriyle de görüşmelerinin devam ettiğini ifade etmiştir[223]. 26 Ekim 2017'de Bakü'de gazetecilere açıklamalar yapan Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev, İran Ekonomi Bakanı Mesut Karbasyan liderliğindeki İranlı heyetle yaptıkları görüşmede iki ülke ortak yapımı otobüs üretimi konusunu ele aldıklarını söyledi. Mustafayev, *"*Bu konuda karşılıklı olarak görüşmelere başladık. İlk etapta söz konusu fabrika sadece otomobil üretecek. Fakat gelecek dönemde ortak otobüs üretimi de ajandamızda bulunuyor*"* şeklinde açıklama yaptı[224].

5.3.1.3 Kuzey-Güney Taşımacılık Koridoru

Azerbaycan'ın jeopolitik konumu onu Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorunun merkezi haline getirmiştir. Azerbaycan, İran üzerinden Basra Körfezi'ne, Türkiye üzerinden ise Avrupa pazarlarına ulaşmaktadır. Bunun yanında İran, Rusya ve Gürcistan'a ulaşmak için Azerbaycan transit yollarını kullanmak zorundadır. Azerbaycan'ın Moskova açısından önemi ise tarihsel bir derinlik arz etmektedir. 1700'lü yıllarda Çar Büyük Petro döneminden başlamak üzere sıcak denizlere inmek için Azerbaycan ve İran güzergahının kullanılma zorunluluğu bölgeyi Rusya ve İngiltere arasında bir mücadele alanına dönüştürmüştür. 20. Yüzyıl bütün dünyanın katıldığı iki büyük savaşa sahne olmuştur. Devletlerin toprak işgal ederek büyümeleri modern dünyada bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle devletler elde edecekleri kazanımlara uluslararası sistemde mevcut kapasitelerine ve konumlarına dayalı olarak geliştirdikleri ilişkiler ağı vasıtasıyla ulaşmaktadırlar.

Azerbaycan'ın merkezinde yer aldığı Doğu-Batı ve Kuzey-Güney koridorları günümüzde bir mücadele alanına dönüşmüştür. Doğu-Batı ulaşım koridorunun önemli küresel aktörü başta Çin olmak üzere Orta Asya, Güney Kafkasya, Türkiye, Avrupa ve İngiltere'ye uzanacak biçimde elli sekiz devleti kapsayacak bir biçimde oluşturulan ve 30 Ekim 2017 tarihinde faaliyete geçirilen Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu hattıdır. Bu hat bölgesel rekabetin de başlamasına neden olmaktadır. Bölgesel rekabetin önemli aktörlerinden olan başta Rusya olmak üzere Hindistan ve İran Doğu-Batı güzergahına alternatif oluşturmak için Kuzey-Güney taşımacılık rotası oluşturmuştur.

---

[223] "Neftçalada İstehsal Olunacaq Maşınlara Bazarlar Axtarılır", *Marja*, 22 Aprel 2020, http://marja.az/news/13064, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

[224] "Azerbaycan-İran Ortak Girişimi ile Otobüs Üretilebilir", *Qırım Haber Ajansı*, 26 Ekim 2017, http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/quot-azerbaycaniran-ortak-girisimi-ile-otobus-uretilebilir-quot/161067/ (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Azerbaycan-İran ilişkilerinin giderek önemli bir parametresi haline gelen bu projeye her iki ülke tarafından önem verilmektedir. 12 Eylül 2000 tarihinde İran, Rusya ve Hindistan'ın taraf olduğu bir anlaşma imzalanmıştır[225]. Bu koridor vasıtasıyla Hindistan, Rusya, İran, Avrupa ve Orta Asya arasındaki yük taşımacığını gemi, demir yolu ve kara yolu ile gerçekleştirmek amaçlanmaktadır[226]. Koridor tam kapasite ile faaliyet gösterdiği taktirde Batı ve Kuzey bölgesindeki devletlerin Basra Körfezi ile Hindistan'a çıkışına imkan verecek ve bu devletlerin Karadeniz limanları ile ticaretlerini daha hızlı yapmalarını sağlayacaktır[227]. Rus analistlerin tahminlerine göre, malların teslim süreleri azaldığı gibi konteynar başına maliyetlerde 400-500 dolar düşebilecektir[228]. Azerbaycan Milletvekili ve Siyaset Bilimci Hikmet Babaoğlu da yaptığı açıklamalarda, Kuzey-Güney taşımacılığının Süveyş kanalı üzerinden 45-60 gün süresinde gerçekleştirildiğini, Kuzey-Güney Nakliyat Hattı faaliyete geçtiğinde bu sürenin 14-20 güne düşeceğini ifade etmektedir. Ayrıca Babaoğlu'na göre, Kuzey-Güney Nakliyat Hattı'ndan sonra Azerbaycan, önemli bir kavşak noktasına dönüşecek ve bölgede stratejik öneminin artmasının yanında ekonomik çıkarlarını da temin etmiş olacaktır[229].

---

[225] Mahir Hümbətov, "Azərbaycan ilə İran Arasında Nəqliyyat və Tranzit Sahəsində Əməkdaşlıq", *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 54.
International North-South Transport Corridor (INSTC), http://www.instc-org.ir/Pages/Home_Page.aspx (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

[226] North–South Transport Corridor, https://alchetron.com/North%E2%80%93South-Transport-Corridor#- (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

[227] Mahir Hümbətov, a.g.e., s. 55.

[228] Regine A. Spector, "The North-South Transport Coridor", Brookings Institute, 3 July 2002, https://www.brookings.edu/articles/the-north-south-transport-corridor/ (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

[229] Hikmət Babaoğlu: "Şimal-Cənub" Dəhlizi Azərbaycanı Bu İstiqamətdə Mühüm Nəqliyyat Qovşağına Çevirir, *İki Sahil*, 24 Sentyabr 20019, https://ikisahil.az/post/shimal-cenub-dehlizi-azerbaycani-bu-istiqametde-muhum-neqliyyat-qovshagina-chevirir
(Erişim Tarihi: 25.09.2019).

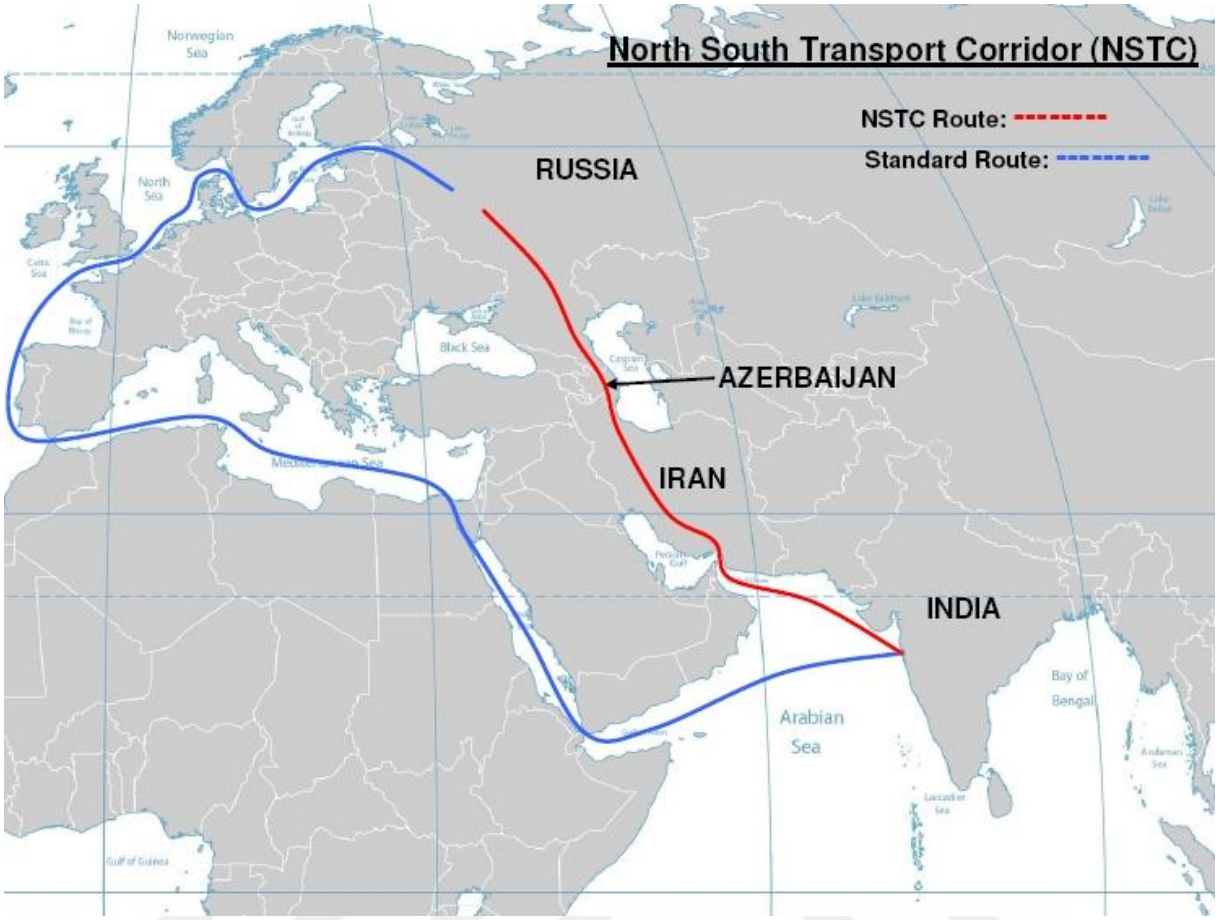

Harita 5.2. Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru[230]

Kaynak: https://alchetron.com/North%E2%80%93South-Transport-Corridor#-

Rusya ve İran'ın kara bağlantısını sağlayan Azerbaycan'ın 2001 yılında projeye dahil olması koridorun önemli bir aşamasını oluşturmuştur. Kuzey-Güney koridoru, ulaşım türlerinin tamamının altyapı ve araçlarına sahiptir. Ulaşım ve depolama alanlarında hizmet verecek hattın güzergahı Hindistan'ın Cevahirlal Nehru Limanından geçerek İran'ın Bandar Abbas limanı ve Kazvin-Astara güzergahından Azerbaycan'ın Astara-Yalama güzergahına oradan da Rusya'nın Samur-Moskova-St.Petersburg-Buslovskaya güzergahını geçerek Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de sonlanacaktır[231]. Bu projenin amacı Hindistan, İran ve diğer Körfez ülkelerinden Hazar Denizi vasıtasıyla Rusya'ya Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerine mal ihraç etmektir[232].

[230] North–South Transport Corridor, https://alchetron.com/North%E2%80%93South-Transport-Corridor#- (Erişim Tarihi: 27.02.2018).
[231] Kenan Aslanlı, "İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/ (Erişim Tarihi: 27.02.2018).
[232] Mahir Hümbətov, a.g.e., s. 55.

Azerbaycan'daki Astara şehri ile İran'ın Astara şehirleri arasında demir yolu hattı Gazvin-Reşt demir yolunun devamı ve İran demiryollarını Azerbaycan demiryollarına bağlayan Kuzey-Güney projesinin bir parçasıdır[233]. Bu demir yolunun hayata geçirilmesi ile Avrupa ve Hint Okyanusu'nun birleştirilmesi sağlanacaktır[234]. İran İslam Cumhuriyeti Demir yolu Genel Müdürü Abbas Nazari, Azerbaycan'ın bu projeye 60 milyon dolarlık yatırım yaptığını, İran'da Astara-Reşt garları içinde 500 milyon dolarlık yatırımda bulunacağını belirtti[235]. 2018 yılında faaliyete geçen demir yolunun yanında bir de transit taşımacılık için bir yol yapılmaktadır. İran'ın Astara bölgesi (Fermandarı) yöneticisi Hasan Rüstamzade yaptığı açıklamada Azerbaycan tarafının İran sınırına kadar olan yolu bitirdiğini, kendilerinin de gerekli çalışmaları tamamlayacaklarını söylemiştir[236].

Bu projeler vasıtasıyla Azerbaycan-İran ticaret hacminde ciddi artışlar beklenmektedir. Kuzey-Güney Nakliyat Hattı'nın tamamlanmasıyla Azerbaycan-İran arasında taşınacak mal hacminin 600 bin tondan 5 milyon tona kadar artması beklenmektedir. Ayrıca iki ülke arasındaki 500 milyon dolar olan ticaret hacminin süratle artması da beklenmektedir[237]. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Hasanov'a göre, Kuzey-Güney nakliyat hattının geçeceği bölgedeki farklı kutuplar arasındaki jeopolitik rekabetin daha da artacağı bir durumda, Azerbaycan hem kendi çok kültürlü ve istikrarlı ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısıyla hem de yürüttüğü dengeli (*balanslı*) dış politika ve çok taraflı siyaseti ile ekonomik çıkarlar elde etmeyi hedeflemektedir[238].

---

[233] "Azerbaycan'ın Astara ve İran'ın Astara Şehirleri Arasında Demiryol Hattı 25 Aralıkta Hizmete Açılacak", *Kabar*, 15 Aralık 2017, http://kabar.kg/tur/news/azerbaycan-n-astara-ve-i-ran-n-astara-ehirleri-aras-nda-demiryol-hatt-25-aral-kta-hizmete-ac-lacak/ (Erişim Tarihi: 27.02.2018); Heydar Mirza ve Igor Korolov, "Pragmatic Policies and Interplay of Forces – Azerbaijan's Foreign Policy Amidst Turkey and Iran", (Ed. Farhad Mammadov, Fuad Chiragov), *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy*, Bakı 2015, s. 98.

[234] Cavid Vəliyev, "Üçtərəfli və çoxtərəfli formatlarda Azərbaycan-İran əməkdaşlığı", (Redaktorlar: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi) Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar, (içinde), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018 s. 34.

[235] Fərhad Məmmədov, "Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı Regional Təhlükəsizlik Kontekstində", *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 19., Cavid Vəliyev, a.g.e., s. 33;
"Astara-Astara Demir Yolu 2 Aya Kadar Açılıyor", *Pars Today (Türkçe)*, 4 Şubat 2018, http://parstoday.com/tr/news/iran-i98283-astara_astara_demir_yolu_2_aya_kadar_a%C3%A7%C4%B1l%C4%B1yor (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

[236] "Ticarət Üçün Astaradan Tranzit Yolu Tikiləcək", *Aznews*, https://www.aznews.tv/ticar%c6%8ft-ucun-astaradan-tranzit-yolu-tikil%c6%8fc%c6%8fk/ (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

[237] Mahir Hümbətov, a.g.e., s. 63.

[238] Şərq-Qərb", "Şimal-Cənub" Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizləri və Azərbaycanın Geoiqtisadi Maraqları, *Yeni Azərbaycan*, 24 Sentyabr 2019,

Azerbaycan-İran arasında işbirliğini artıracak diğer bir proje de Nahçıvan-Culfa-Tebriz-Tahran-Meşhed demir yolu yolcu trenidir. 29 Aralık 2017 tarihinde ilk seferini yapan tren iki ülke arasında önemli bir köprü olma görevi görecektir. Demir yolunun açılışı iki tarafın üst düzey yetkililerinin katılımı ile yapılmıştır[239]. Yıllık 12 bin yolcu[240] taşıması planlanan demir yolu 1858 kilometrelik[241] mesafe arasında ulaşımı daha kolay ve rahat hale getirecektir. Ayrıca bu projenin gelecekte Bakü-Tiflis-Kars demir yolu ile birleştirilmesi bölge taşımacılığına büyük katkı sağlayacaktır[242]. Fuad Çırağov'a göre de iki ülke arasında yapılan bu projeler ikili ilişkilerdeki sorunlu alanların azalmasına neden olacaktır[243]. Bu projenin ticari faktörlerinin yanında kültürel ve dinsel bir boyutu da vardır. İmam Rıza'nın mezarının Meşhed'te olması buranın önemini artıran bir unsurdur. Her iki ülkenin aynı mezhebe bağlı olması bu kentin Azerbaycanlı Şiiler için de bir ziyaretgah olmasını sağlamaktadır. İran, bölgesel etkinliğini artırmak amacıyla Şiiliği araçsallaştırmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Nahçıvan'da etkili olan Tahran, Karabağ sorununda Ermenistan'dan yana tutumu nedeniyle Azerbaycan üzerinde azalan etkisini bu projeleri hayata geçirerek güçlendirmek istemektedir.

5.3.1.4 İki Ülke Arasında Enerji Alanında İşbirliği

Sanayinin gelişimine paralel olarak değer kazanan enerji kaynakları devletlerarası ilişkilerde önemli bir unsur olmaya başlamıştır. Dolayısıyla enerji kaynaklarının paylaşımı sadece kaynakların bulunduğu devletleri değil, bu kaynakları kullanan gelişmiş sanayiye sahip diğer ülkeleri de ilgilendiren bir konuya dönüşmüştür. Bağımsızlığının ilan edilmesine kadar SSCB denetiminde olan Azerbaycan enerji kaynakları bağımsızlıktan sonra dış politikasının önemli bir parametresi olmuştur. Azerbaycan ve İran'ın enerji konusundaki işbirliği sayılan nedenlerden dolayı sadece iki ülke ilişkilerine değil bölgesel ve küresel güçlerin de dahil olduğu uluslararası güç mücadelesine bağımlıdır. Azerbaycan

---

http://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49150_az.html (Erişim Tarihi: 25.09.2019).

[239] "Nahçıvan-Tabriz-Tahran-Meşhed Tren Seferleri Başladı", *Rayhaber*, 3 Ocak 2017, http://www.rayhaber.com/2017/01/nahcivan-tabriz-tahran-meshed-tren-seferleri-basladi/ (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

[240] Nahçıvan-Tabriz-Tahran-Meşhed Tren Seferleri Başladı, *Yeşil Iğdır*, 2 Ocak 2017, http://yesiligdir.com/haber/detay/19024 (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

[241] Bir İlk- Nahçıvan-Tebriz-Tahran-Meşhed Yolcu Treni ile 57 Yolcu İran'a Seyahat Ediyor, *Milliyet*, 30 Aralık 2016, http://blog.milliyet.com.tr/bir-ilk---nahcivan-tebriz-tahran-meshed-yolcu-treni-ile-57-yolcu-iran-a-seyahat-ediyor/Blog/?BlogNo=549767 (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

[242] Cavid Vəliyev, a.g.e., s. 38.

[243] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ABD Bölümü Uzmanı Fuad Çırağov ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

enerji kaynaklarının Hazar Denizi gibi statüsü tartışmalı bir bölgede bulunması bu alanı bölgesel ve küresel güç mücadelesinin merkezlerinden birisi yapmıştır.

Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki petrol ve gazın çıkartılması ve üretilmesi için "Asrın Anlaşması" yapılmıştır.[244] Uluslararası bir nitelik taşıyan anlaşmaya SOCAR, BP, Exxon, Statoil, Türkiye Petrolleri gibi enerji şirketleri katılmasına rağmen, ABD'nin baskıları ile Rusya ve İran bu enerji paylaşımından dışlanmıştır. Rusya ve İran'ın anlaşmadan dışlanması, statü konusunda tartışmalı olan ve Rusya ve İran'ın da taraf olduğu Hazar'ın statüsü tartışmalarının gündeme gelmesine ve İran'ın bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmesine neden olmuştur[245].

Bağımsızlığın ilanından sonra Rusya ve İran ile sorunlu başlayan ve Elçibey döneminde zirveye ulaşan kriz durumu Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte yerini çok taraflı, bölgesel ve küresel dengeleri gözeten bir dış politika anlayışına bırakmıştır. Bu amaçla 4 Haziran 1996 tarihinde Azerbaycan'a ait Şahdeniz sahasında arama ve üretim anlaşmasında Lukoil ve NIKO'ya %10'luk bir hisse verilmiştir[246].

Azerbaycan, Doğu-Batı enerji koridorunda oluşturduğu BTC, BTE gibi enerji nakil hatları ile enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara aktardıktan sonra alternatif rotalar oluşturmaya çalışmaktadır. Enerji nakil güzergahlarında alternatiflerin artırılması Azerbaycan'ın enerji merkezi haline gelmesini sağlarken güzergah çeşitliliği aynı zamanda enerji güvenliği ve devamlılığını da sağlayacaktır. Ali Hasanaov'a göre, Azerbaycan'ın hem enerji alanındaki hem de BTK gibi nakliyat alanındaki projelerini gerçekleştirmesi onun önemini artırırken aynı zamanda Azerbaycan'a ciddi rakipler yaratmış ve Azerbaycan'ı güvenlik sorunları ve tehditler ile de karşı karşıya bırakmıştır. Azerbaycan bu amaçla son yıllarda İran ile enerji alanında işbirliği yolları aramaktadır[247].

Bakü yönetimi bu amaçla İran'ı Şahdeniz'deki doğal gaz alanının geliştirilmesinin devamı olan, "Trans Adriyatik Boru Hattı" (TAP) ve "Trans Anadolu Boru Hattı" (TANAP) doğal gaz nakil projelerine katkı sağlamaya davet etmiştir. 2014 yılında SOCAR

---

[244] Gülmira Rzayeva, "Azərbaycan Respublikasının Enerji Diplomatiyası Xarici Siyasətinin Tərkib Hissəsi Kimi", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov 2017, s. 759.

[245] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[246] Gülmira Rzayeva, a.g.e., s. 776.

[247] Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, ss. 88-89.

ve İran Petrol Endüstrisi Araştırma Enstitüsü arasında petrol sahalarının geliştirilmesi ve çevresel faaliyetler için anlaşma imzalanmıştır. İran Şahdeniz doğal gaz alanının ikinci aşaması için 1.7 milyar dolar tutarında bir yatırım yapmayı taahhüt etmiştir[248].

Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'ı işgali Azerbaycan enerji kaynakları güzergahına alternatif oluşturması yönünde fikri kuvvetlendirmiştir. İran Milli Petrol Şirketi NİKO'nun tankerleri Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ham petrolünü Hazar Denizi yoluyla İran sahillerine ulaştırmaktadır. İran, Basra Körfezi'nden bu ülkeler adına aynı miktarda petrol ihracı yapmaktadır. Rusya, Gürcistan'a müdahale ettiğinde BTC ve BS petrol boru hatlarından petrol nakli durdurulmuştu. Azerbaycan, petrol ihracını NİCO vasıtasıyla gerçekleştirdi[249]. ABD'nin İran'a yönelik yaptırım riskine rağmen petrol ihracı İran üzerinden gerçekleşmiştir. Ancak, Azerbaycan petrollerinin ABD'nin başını çektiği uluslararası petrol şirketleri tarafından yapılması bu durumun görmezden gelinmesinin önemli bir nedeni olabilir. Çünkü Azerbaycan enerji kaynakları BTC, BTE ve BS nakil hatları tarafından uluslararası pazarlara taşınmaktadır. 6 Mart 2012 tarihinde İlham Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihael Saakaşvili ile birlikte yaptıkları ortak açıklamada, BTC, BTE ve BS petrol ve doğal gaz projelerinin bölgesel dengeleri köklü bir biçimde değiştirdiğini ve hem ülkelerinin gelişimine hem de enerji güvenliğine büyük katkı sunduğunu ifade etti[250].

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin eksklav durumu iki ülke ilişkilerinde enerji konusunu stratejik bir konuma yükseltmektedir. Azerbaycan-İran arasındaki ilk enerji anlaşması Haydar Aliyev'in 29 Haziran 1994 tarihinde İran'ı resmi ziyareti sırasında yapılmıştır. Nahçıvan'a gönderilmek için Hoy-Culfa doğal gaz boru hattı anlaşması yapılmıştır[251]. Ağustos 2004'te İlham Aliyev ile Muhammed Hatemi tarafından Bakü'de imzalanarak yürürlüğe girmiştir[252]. Anlaşmaya göre, Tahran 25 yıllık bir süre için günlük 1 milyon metreküp doğal gazı Azerbaycan'dan alarak Astara sınır kapısından Nahçıvan'a

---

[248] Kenan Aslanlı, "İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/ (Erişim Tarihi: 04.03.2018).
[249] "Amerikanın Sanksiyaları Ölkəmizə də Çatdı", *Musavat*, 3 Oktyabr 2010, http://musavat.com/news/gundem/amerikanin-sanksiyalari-olkemize-de-catdi_86307.html (Erişim Tarihi: 04.03.2018).
[250] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər,* Əllinci Kitab, Fevral 2012-Aprel 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 89.
[251] Araz Aslanlı, İlham Hesenov, a.g.e., s. 233.
[252] Ahmedinecad Nahcivan'a Gidiyor, *Haber 7*, 20 Aralık 2005, http://www.haber7.com/dunya/haber/127773-ahmedinecad-nahcivana-gidiyor (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

ihraç edecektir[253]. Bu antlaşmanın realize edildiği ve Azerbaycan'dan İran'a yıllık yaklaşık 400 milyon metreküp gaz tedariğinin gerçekleştirildiği görülmektedir[254].

Azerbaycan-İran arasında Swap anlaşmasına dayanarak yapılan doğal gaz değişimi elektrik enerjisinde de kullanılmaktadır[255]. Nahçıvan için İran'dan ilk elektrik alımı 1994 yılında gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında iki ülke elektrik enerjisi üretilmesi için Aras Nehri üzerinde baraj yapımı için anlaşmıştır. 21 Ağustos 2006'da da Astara sınırı üzerinden Azerbaycan'a elektrik verilmeye başlanmıştır[256]. İki ülke enerji işbirliği gelişerek devam etmektedir. Azerbaycan Ağustos 2016'da İran'ın kuzey eyaletlerine, gerektiğinde Nahçıvan'a gönderebilmek için 500 MW elektrik ihraç etmiştir[257].

Azerbaycan için ekonomik boyutuyla birlikte siyasi boyutu da dikkat çeken diğer bir proje Aras Nehri üzerindeki Hudaferin (Xudaferin) Kız Kalesi (Qız Qalası), Ordubad ve Marazad elektrik santrallerinin inşaasıdır. 23 Şubat 2016 tarihinde Azerbaycan-İran arasında hidroelektrik santrallerinin inşaatının devam ettirilmesi ve kullanılmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev, Hudaferin ve Kız Kalesi santrallerinin Azerbaycan'ın işgal edilmiş toprakları üzerinde kurulmasının Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir adım anlamına geldiğini ve projenin siyasi bakımdan da Azerbaycan için bir kazanım olduğunu ifade etmiştir[258]. Milletvekili Fazıl Mustafa da, İran ile yapılan bu anlaşmanın Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uygun

---

[253] Ghorban Azimy, *İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ne Yönelik Hidrokarbür Kaynaklı Enerji Politikaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 45.

[254] Azərbaycandan İrana Tədarük Edilən Qazın Həcmi Açıqlandı, *Azadlıq,* 18 Yanvar 2015, http://www.azadliq.az/xeber/1063/az%C9%99rbaycandan-irana-t%C9%99daruk-edil%C9%99n-qazin-h%C9%99cmi-aciqlandi/ (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

[255] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Enerji Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Gülmira Rzayev ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

[256] Omid Shokri Kalehsar, "Iran-Azerbaijan Energy Relations in the Post-Sanctions Era", *Kafkassam*, 26 Nisan 2016, http://kafkassam.com/iran-azerbaijan-energy-relations-in-the-post-sanctions-era.html (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

[257] Iran Begins Electricity Imports from Azerbaijan, *Mehr News Agency*, 9 August 2016, https://en.mehrnews.com/news/118770/Iran-begins-electricity-imports-from-Azerbaijan (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

[258] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Siyasi Əlaqələrinin Hazırkı Durumu və Perspektivləri", *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s. 11, "İran Azərbaycan İqtisadiyyatına Ümumilikdə 2,7 milyard ABŞ dolları İnvestisiya Yatırıb", *Azərbaycan Qəzəti*, 25 Fevral 2017, http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848 (Erişim Tarihi: 04.03.2018), "The Expansion of Azerbaijani-Iranian Economic Cooperation Conferred", The Republic of Azerbaijan Ministry of Economy, 14 March 2019, https://www.economy.gov.az/en/article/the-expansion-of-azerbaijani-iranian-economic-cooperation-conferred/30017 (Erişim Tarihi: 05.04.2019).

olduğunu, ancak İran tarafının Azerbaycan'ın işgal edilmiş toprakları üzerinde Ermenistan ile gerçekleştirilen projelerin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu ifade etmiştir[259]. İlham Aliyev de 28 Mart 2018 tarihinde Hasan Ruhani ile yapılan toplantıda, yukarıda sayılan projelerin iki ülke ilişkilerini derinleştirdiğini ifade etmiştir[260].

Azerbaycan-İran ekonomik ilişkileri 1990'ların başından günümüze kadar farklı süreçler geçirmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan dış ticaretinde İran ilk sırada yer almıştır. 1998-2003 yılları arasında azalan iki ülke dış ticaret hacmi 2003 sonrasında yükselme eğilimi göstermiştir. Azerbaycan, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması sonrasında dış ticaretinde partnerlerinin çeşitlenmesi iki ülke dış ticaret hacmine yansımaktadır.

Azerbaycan her ne kadar İran ile sınır ülkesi olmanın avantajını taşısa da İran'ın 1979 sonrasında uluslararası sistemin başat aktörü ABD ve Batılı ülkeler ile ilişkileri onun uluslararası sistemden tecrit edilmesine neden olmuştur. Özellikle 1990'lardan sonra İran nükleer sorunu nedeniyle İran'ın ekonomik yaptırımlara uğraması, İran'ın sistemin diğer aktörleri ile olan ekonomik ilişkilerine de yansımıştır. Azerbaycan-İran ekonomik ilişkileri bölgesel ve küresel güç mücadelesi nedenleriyle bazı engellemelere maruz kalsa da iki ülkenin de çıkarına olduğu için gelişmeye devam etmektedir. İki ülke ticari dengesi 2011 yılına kadar Azerbaycan lehine gelişme gösterse de bu yıldan sonra İran lehine bir eğilim görülmektedir. Temmuz 2015'te nükleer anlaşmanın imzalanmasıyla İran'a uygulanan yaptırımların gevşetilmesi iki ülke ilişkilerine de yansımaktadır. Azerbaycan-İran ekonomik ilişkileri özellikle sanayi ve enerji alanında olmak üzere artarak devam etmektedir.

Azerbaycan-İran ekonomik ilişkilerinin gelişimi Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin eksklav durumu nedeniyle jeopolitik bir zorunluluk taşımaktadır. Nahçıvan'ın enerji ihtiyacı ve ulaşımının İran üzerinden sağlanması Bakü'nün Tahran ile ekonomik

---

[259] "İran Araz Çayı Üzərində Salınmış Körpülərlə Erməni Terrorçularına Dəstək Verir — Fazil Mustafa Yazır", *Demokrat*, 8 May 2020, http://demokrat.az/news/37324?fbclid=IwAR1sgl867Col_DZqI1jERnyaWeTZzpnnHv-A0sg2w1yhcTEwW9FYDtAUBas (Erişim Tarihi: 08.05.2020), Fazil Mustafa "İranla Saziş" Qalmaqalına Aydınlıq Gətirdi:"Bu Sənəd İmkan Verir ki, İddialarımızı Ortaya Qoyaq", *Strateq.az*, 8 May 2020, https://strateq.az/aktual/431176/fazil-mustafa-iranla-sazis-qalmaqalina-aydinliq-g%c9%99tirdi.html?fbclid=IwAR1HrbbxyetybyHJULmv4DCpQiddHtmyb1y9MfYXK1tIoD1FTzLg8hHaMdM (Erişim Tarihi: 08.05.2020).

[260] "İran İslam Respublikasının Prezidenti Həsən Ruhani ilə Birgə Mətbuat Konfransındakı Bəyanatdan", 28 Mart 2018, http://azleadersays.az/az/sitat/3570_Iran-Islam-Respublikasinin-Prezidenti-Hesen-Ruhani-ile-birge-metbuat-konfransindaki-beyanatdan.html (Erişim Tarihi: 30.03.2018).

ilişkilerinin gelişmesini sağlamaktadır. Azerbaycan'ın ulaşım yolları İran mallarının kuzeyde Rusya ve Gürcistan'a ulaşmasını sağlamaktadır. Kuzey-Güney taşımacılık koridorunun önemli bir halkası olan Azerbaycan, İran için yaşamsal önem taşımaktadır. Aynı biçimde Azerbaycan'ın Basra Körfezi'ne çıkışı İran üzerinden gerçekleşmektedir.

Uluslararası sistemde devletlerin güçlerini artırmanın temel dinamiğini ekonomik ilişkileri oluşturmaktadır. Çünkü devletlerin özellikle sert güç unsurunun başında gelen askeri gücün artırılmasının temel kaynağı devletin ekonomik büyüklüğüdür. Devletler ekonomik büyüklükleri oranında diğer güç faktörlerini geliştirme imkanı bulurlar. Azerbaycan-İran ekonomik ilişkileri de bu amaca hizmet etmektedir. Çünkü iki ülke arasında tam bir işbirliğinden söz edilmesine neden olabilecek bir ortaklık mevcut değildir. Üstelik birçok alanda iki ülke ilişkileri çatışma eğilimli bir seyir izlemektedir. Uluslararası sistemin diğer aktörleri ile geliştirdikleri ilişkiler iki ülke arasında çatışma olabilecek alanlar üzerinde ciddi baskılar oluşturmaktadır. İran'ın uluslararası sistemdeki mevcut konumu nedeniyle maruz kaldığı izolasyon, Tahran yönetimini bölge devletleri ile daha çok ilişki geliştirmeye yöneltmektedir.

Bölgesel ve küresel dengeler sürekli olarak değişmektedir. İran'ın son yıllarda Orta Doğu bölgesinde edindiği kazanımlar gücünü artırırken aynı zamanda bu gücü dengeleyecek farklı güç merkezlerinin de önünü açmaktadır. Azerbaycan güç kapasitesi bakımında küresel bir güç yarışına katılabilecek kapasitede olmasa da oluşan bu güç yarışında edindiği kazanımlar ile gücünü artırmaya çalışmaktadır. Bir yandan Rusya-Azerbaycan-İran üç taraflı işbirliği anlaşmaları diğer taraftan Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ile geliştirdiği işbirliği projeleriyle hem Kuzey-Güney hem de Doğu-Batı güzergahında güç kazanmak istemektedir.

5.3.1.5 Turizm Alanında İşbirliği

SSCB'nin dağılması tüm Kafkasya ve Orta Asya bölgesindeki Sovyet/Rus hakimiyetini ortadan kaldırdı. Bu durum tüm bölgede olduğu gibi Azerbaycan'ın da dışa açılmasını sağladı. Ülkelerin çoğalması sınırların sayısını ve geçişkenliğini artırmıştır. Bu durum serbest ticarette olduğu gibi turizm gibi diğer alanların da gelişmesinin önünü açtı. SSCB döneminde Azerbaycan, her alanda olduğu gibi turizm alanında da ilişkilerini geliştiremiyordu. Bu dönemde Azerbaycan-İran arasında turizm faaliyetleri Moskova denetiminde çok sınırlı bir biçimde devam ediyordu. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik ve siyasi kriz yaşanması nedeniyle turizm alanında yeterli yatırımlar yapılamamıştır. Bu

nedenle yabancı turistlerin Azerbaycan'a gelişi sınırlı olmuştur. Karabağ Savaşı'nın ülke güvenliğini bozması da diğer bir sınırlayıcı faktör olmuştur. Ülkedeki sürekli olarak artan kargaşa durumu turizm sektörünün gelişebilmesi için gerekli güven ortamının zayıflamasına neden olmuştur.

Karabağ Savaşı'nda ateşkesin sağlanması ve enerji kaynaklarından elde edilen gelirlerin artması Azerbaycan'da diğer sektörlerin de gelişmesini sağlamıştır. Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişmesi amacıyla 2002-2005 yılları arasında devlet programı hazırlanmıştır. Bu programda ülkeye yabancı turistleri çekmeye yönelik modern turistik tesislerin yapılması öngörülmüştür. Bu amaca yönelik olarak Azerbaycan'da yeni tesisler inşa edilmiştir. Haydar Aliyev turizm alanında daha iyi ilerlemeler sağlanması için 27 Ağustos 2002 tarihli 2002-2005 yıllarında Turizmin Gelişmesine Dair Karar çıkarmıştır. Programın yürürlüğe girmesi ile turizm alanında yatırımların önemli yerlere harcanması temin edilerek önemli ölçüde ilerleme sağlanmıştır[261].

Azerbaycan'a gelen turist sayısına bakıldığında 1996'dan sonra İran'dan gelen turist sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. 1996 yılında 87.564 olan turist sayısı 2004 yılında 286.178 kişi olmuştur[262]. Azerbaycan-İran arasında ortak tarih ve kültürel yakınlık uzun yıllar birbirinden uzak kalmış insanların bir araya gelmesine imkan sağlamıştır. Aras Nehri'nin her iki yakasındaki akraba halkların birbirleriyle iletişime geçmesi iki ülke arasındaki insan geçişlerini artırmıştır. Sovyet döneminde Aras Nehri'nden yasa dışı yollar ile geçişleri saymazsak geçişler son derece sınırlı kalmıştır.

Azerbaycan'a Gelen Turist			İran'a Giden Turist	
	Sayı	ToplamPayı %	Sayı	Toplam Payı %
2011	293.000	18.76	373.300	16.2
2012	235.500	11.86	313.100	11
2013	127.200	6	379.300	11.47

[261] Neriman Hanahmedov, "Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Hukukuna Genel Bakış", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 61, Mayıs-Haziran 2017, s. 194. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383716 (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

[262] Rehman Seferov, Tapdıg Hesenov, "Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, 2006, ss. 266-267. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/257998 (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

2014	126.700	5.87	647.100	19.5
2015	149.600	7.5	-	-
2016	232.700	11.4	728.600	20.3
2017	249.228			

Tablo 5.3. *Azerbaycan-İran Arasında Turist Sayısı*

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

https://www.stat.gov.az/source/tourism/ (Erişim Tarihi: 03.03.2020).

Azerbaycan için İran önemli bir turizm ortağıdır. 2011 ve 2012 yıllarında İran'dan gelen turistlerin sayısı yüksek olsa da sonraki yıllarda bu sayı giderek düşmüştür. Turist sayısı 2011 yılı en yüksek seviyeye ulaşmış, ancak 2012 yılından sonra İran'dan Azerbaycan'a gelen turist sayısı, yaptırımların İran ekonomisini daraltması nedeniyle azalmıştır. Temmuz 2015'te İran nükleer krizinin sonuçlanması ile İran'a uygulanan yaptırımların azaltılması İran ekonomisinde bir miktar rahatlama sağlamıştır. 2016 yılında İran'ın artan petrol ihracatı, petrol fiyatlarının düşük olmasına rağmen petrol ve doğal gaz ihracat gelirleri %66 artarak Nisan 2015-Mart 2016 döneminde 33,56 milyar dolardan Nisan 2016-Mart 2017 döneminde 55.75 milyar dolara yükselmiştir[263]. İran'a ekonomik yaptırımlar nedeniyle İran ekonomisinde yaşanan daralma ve İran para biriminin Manat karşısında değer kaybetmesi Azerbaycan vatandaşlarının İran'a rahat seyahat etmelerini sağlamıştır. Bu nedenle İran'a uygulanan yaptırımlar döneminde Azerbaycan'dan İran'a giden turist sayısı artmıştır. 2011 yılında 373 bin olan turist sayısı 2014 yılında 647 bin olmuştur. İran 2015 yılında tek taraflı olarak Azerbaycan vatandaşlarına vizesiz seyahat izni vermiştir. Azerbaycan ise İran vatandaşlarının Azerbaycan'da kalma sürelerini uzatmış, özellikle Nahçıvan'ı ziyaret eden İran vatandaşları için vize işlemleri kolaylaştırılmıştır. Ancak Azerbaycan, İran'dan gelen vatandaşları denetim altında tutabilmek için vize uygulamaya devam etmektedir[264].

[263] Nader Habibi, "Nükleer Anlaşmadan İki yıl Sonra İran Ekonomisi", (Çev. Merve Hatemi) *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 2019, s. 119.
[264] Kenan Aslanlı, "İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/ (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

2016 yılında İran'a uygulanan yaptırımların azaltılması İran ekonomisi üzerinde kayda değer iyileşme sağlamıştır. Bu durum İran vatandaşlarının seyahat imkanlarını artırmıştır. 2016 yılında Azerbaycan'a gelen İranlı sayısı bir önceki yıla göre önemli ölçüde artmıştır. İki ülke arasında turizmi artıran diğer bir faktör ise iki ülke arasında sağlık alanında hizmet alımıdır. 2014 yılında Azerbaycan ekonomisinde yaşanan daralma ve yüksek enflasyon, birçok alanda fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Bu durum İran'a sağlık hizmeti almak için giden Azerbaycan vatandaşı sayısını artırmıştır[265].

İki ülke arasında işbirliği turizm şirketlerinin faaliyetleri ile de gelişmeye devam etmektedir. 17 Şubat 2020 tarihinde Tahran'da "İran ve Azerbaycan İkinci İxtisaslaşdırılmış (Uzmanlaştırılmış) Turizm Sempozyumu" düzenlenmiştir. "Aysan Pervaz" şirketinin düzenlediği sempozyuma İran'da faaliyet gösteren turizm şirketleri başkanları, İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın çalışanları ve basın mensupları katılmıştır. Sempozyumda, iki ülkenin coğrafi yakınlığının ikili ilişkilerin gelişmesi için önemli imkanlar oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan Turizm Acentaları Birliği ile İran Turizm Ajansları Birliği arasında işbirliği yapılması hususunda anlaşma imzalanmıştır[266].

Ocak 2020'de Çin'de ortaya çıkan Covid-19 denilen koronavirüs tüm dünyayı tehdit etmektedir[267]. İran'ın Kum (Qum) kentinde Covid-19 virüsünün ortaya çıkması ve vakaların sürekli artması bölgede çok ciddi tedbirlerin alınmasına neden olmaktadır[268]. İran ile sınırı olan Irak, Türkiye[269] ve Azerbaycan[270] geçici bir süreliğine birbirleri ile olan

---

[265] Məsiağa Məhəmmədi, Orxan Bağırov, Mədəniyət və Turizm Sahələrində Azərbaycan-İran Əlagələri, Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar, (Redaktorlar: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı 2018 s. 99-100.

[266] "Tehranda İran və Azərbaycan Üzrə İkinci İxtisaslaşdırılmış Turizm Simpoziumu Keçirilib", *Sahar TV*, 17 Fevral 2020, http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i357844-tehranda_%C4%B0ran_v%C9%99_az%C9%99rbaycan_%C3%BCzr%C9%99_ikinci_ixtisasla%C5%9Fd%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F_turizm_simpoziumu_ke%C3%A7irilib (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

[267] Covid-19 Nedir: Çin'de Ortaya Çıkan Koronavirüs (Corona Virüs) Hakkında Neler Biliniyor?, *BBC Türkçe*, 8 Nisan 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538 (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

[268] "İranda Koronavirus Qurbanlarının Sayı 4 nəfərə Çatıb", *Sahar TV*, 21 Fevral 2020, http://azeri.sahartv.ir/news/%C4%B0ran-i358087-%C4%B0randa_koronavirus_qurbanlar%C4%B1n%C4%B1n_say%C4%B1_4_n%C9%99f%C9%99r%C9%99_%C3%A7at%C4%B1b, (Erişim Tarihi: 24.02.2020), İranlı Nazir Müavinini Koronavirus Canlı Yayımda Bu Hala Saldı, *Azadlıq*, 25 Fevral 2020, https://www.azadliq.az/xeber/438816/iranli-nazir-muavinini-koronavirus-canli-yayimda-bu-hala-saldi-video/, (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

[269] Türk Hava Yolları" Koronavirusa Görə Naxçıvana Uçuşları Dayandırdı, *Azadlıq*, 24 Fevral 2020, https://www.azadliq.info/232562.html, (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

[270] "Azərbaycan İranla Sərhədləri Bağladı", *Azadlıq*, 29 Fevral 2020,

sınırlarını kapatmış ve uçuş seferlerini durdurmuştur. Bu durum bölgede büyük bir tedirginliğe neden olmaktadır. Azerbaycan Bakanlar Kurulu ülke vatandaşlarının İran'a gitmemeleri hususunda uyarmıştır[271]. Covid-19'un yayılması ticari ve ekonomik hareketliliği zayıflatacağı gibi turizm alanında da daralmalara neden olmaktadır. Azerbaycan'ın İran ile sınırlarının Nevruz Bayramı öncesinde kapatılması İran'dan gelecek turistlerin sayısını keskin bir biçimde azaltmıştır. Bunun yanında Azerbaycan'dan İran'a tedavi ve alış-veriş için gidenlerin sayısı da ciddi biçimde azalmıştır. Bu nedenle Azerbaycan'da turizme yönelik faaliyet gösteren otelcilik ve seyahat şirketlerinin gelirlerinde ciddi oranda düşüşler yaşanmaktadır. İran'daki sorunun Azerbaycan'ı da etkilemesi sebebiyle Azerbaycan, Korona virüsünün İran'da daha fazla yayılmasını engellemek için Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) 5 milyon dolar ekonomik yardımda bulunmuştur[272]. Hali hazırda sorun devam ettiği ve kalıcı bir çözüm bulunamadığı için 2020 yılının Azerbaycan-İran arasındaki turizm hareketliliği açısından son derece olumsuz bir dönem olarak yaşanacağı öngürülmektedir[273].

5.4 Sonuç

İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerinin incelendiği bu bölümde, iki ülke ilişkileri çatışma ve işbirliği alanları olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikasında kendisinden önce temelleri atılan ve "Dengeli Dış Politika" olarak ifade edilen anlayış devam ettirilmektedir. Her ne kadar İlham Aliyev 12 Şubat 2019 tarihinde REAL TV Kanalına verdiği mülakatta[274] Azerbaycan dış politikasının "Balanslaştırılmış Dış Politika" olarak ifade edilmesini doğru bulmadığını, Azerbaycan'ın kendi ulusal çıkarları doğrultusunda dış politika yürüttüğünü

---

https://www.azadliq.az/xeber/440024/azerbaycan-iranla-serhedleri-bagladi-yenilenib/, (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

[271] Rəsmi Bakı Ölkə Vətəndaşlarını İrana Getməməyə Çağırıb, *Azadlıq*, 24 Fevral 2020, https://www.azadliq.info/232523.html, (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

[272] "Azərbaycan ÜST-ə 5 Milyon Dollar Ayırdı", *Sahar TV*, 7 Mart 2020 http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i358951-az%C9%99rbaycan_%C3%9Cst_%C9%99_5_milyon_dollar_ay%C4%B1rd%C4%B1, (Erişim Tarihi: 07.03.2020).

[273] Naxçıvan Blokadaya Düşür, Büdcəyə Ziyan Dəyir – İrandakı Koronavirus Azərbaycana Nə Vəd Edir?, *Azadlıq*, 24 Fevral 2020, https://www.azadliq.az/xeber/438501/naxcivan-blokadaya-dusur-budc%c9%99y%c9%99-ziyan-d%c9%99yir-irandaki-koronavirus-az%c9%99rbaycana-n%c9%99-v%c9%99d-edir/ (25.02.2020).

[274] Dövlət Başçısı REAL TV-yə Eksklüziv Müsahibə Verib, *Minval*, 12 Fevral 2019, http://minval.info/ilham-liyev-mir-sahin-musahib-verdi-foto-video/96514 (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

ifade etse de[275] dış politika uygulamalarına bakıldığında çok vektörlü de denilebilecek bir anlayışın hakim olduğu görülmektedir. Bu bakımdan İlham Aliyev dönemi dış politika anlayışı temelleri kendisinden önce atılan dış politika anlayışına uygun ve uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler etkisinde devam ettirilmektedir.

Neorealistler uluslararası sistemin anarşik yapısının devletler arasında işbirliğini sınırladığını savunurlar. Kendine yardım (*self-help*) sisteminde her birimin kendi çıkarını korumak ve geliştirmek için çaba göstermesi bu durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir tarafın kazancını diğer taraf kayıp olarak değerlendirmektedir. Anarşik uluslararası sistem, devletlerin mevcut sorunları üzerinde baskıların artmasına neden olmaktadır. İki kutuplu sistemin bitmesiyle birlikte bu dönemde dondurulmuş birçok sorun uluslararası politikanın gündemine oturmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bağımsız devletlerin geliştirdiği ilişkiler diğer aktörlerin çıkarları ile örtüşen ve çatışan ilişkiler ağına dönüşmüştür.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde bağımsızlığın ilk yıllarından devam eden ve iki ülke arasında çatışma alanı olarak varlığını devam ettiren konular mevcuttur. Bu bölümde iki ülke arasında güvenlik krizlerine neden olan çatışma alanları olarak Güney Azerbaycan, Din ve Hazar Denizi'nin statüsü konuları incelenmiştir. Bu alanlardan Hazar'ın hukuki statüsü uzun yıllar sonra çözüme kavuşmuştur. Ancak iki ülke ilişkilerinde Güney Azerbaycan ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik dini faaliyetleri sorun olmaya devam etmektedir. Tahran yönetimi her ne kadar Güney Azerbaycan sorununun dış kaynaklı olduğunu iddia etse de yaşanan olaylar bu bölgede çatışma nedeni olabilecek potansiyel bir durumun olduğunu göstermektedir. Uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin bölge ülkeleri üzerinde yaptığı baskılar, bu devletler üzerinde etkiler oluşturmaktadır. Kimi kaynaklara göre 30-35 milyon Türk nüfusunu barındıran bölge İran'ın kaygılarını artırmakta ve İran'ı Azerbaycan ile ilişkilerinde bu duruma dikkat etmek zorunda bırakmaktadır. Bu durum İran'ın diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. 7 Eylül 2019 tarihinde Tebriz'de kararlaştırılan Türkiye-İran-Rusya üçlü zirvesi daha sonra Tahran'a alınarak yeri değiştirilmiştir[276]. Tahran yönetimi Türkiye'nin bölgede yaratacağı

[275] İlham Aliyev, 14 Mart 2019 tarihinde VII. Global Bakü Forumu'nda Azerbaycan'ın dış politikasının Azerbaycan ulusal çıkarlarına dayalı olarak yürütüldüğünü tekrar ifade etmiştir.
"Prezident İlham Əliyev: Bizim Xarici Siyasətimiz Sabit, Proqnozlaşdırıla Bilən və Müstəqil Siyasətdir", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 14 Mart 2019, https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Bizim_xarici_siyasetimiz_sabit_proqnozlasdirila_bilen_ve_musteqil_siyasetdir-1258400 (Erişim Tarihi: 14.03.2019).
[276] "Türkiye-İran-Rusya Üçlü Liderler Zirvesinin Yeri Değişti", *TRT Haber*, 30 Ağustos 2018,

olası coşkudan bile endişe etmekte, konuya temkinli yaklaşmaktadır. Azerbaycan'da İran'ın endişelerini haklı çıkararacak düşünceler gelişmektedir.

İki ülke arasında çatışma alanı olarak kabul edilen diğer bir başlık ise din sorunudur. Tarihsel bakımdan farklı sosyolojik süreçlerden geçen iki devlet, her ne kadar Müslüman/Şii kimliği taşısa da dini yaklaşımları ve toplumsal düzenleri farklılaşmıştır. Bu durum özellikle Azerbaycan yönetiminin üzerinde dikkatle durduğu bir konudur. 2015 yılında Nardaran olaylarında görüldüğü gibi Bakü yönetimi bu tür olayları ülke güvenliği bağlamında değerlendirmektedir. Olayların merkezindeki Taleh Bakırzade gibi kişilerin uzun yıllar İran dini merkezi Kum'da eğitim görmeleri ve üst düzey Ayetullahlar ile verdikleri görüntüler Azerbaycan'ın İran'a endişe ile bakmasına neden olmaktadır. Bu konunun iki ülke arasında güvenlikleştirilmesi, atılan tüm adımları endişe kaynağına dönüştürmektedir. Tahran yönetimi Azerbaycan toplumu üzerinde faaliyetlerine ısrarla devam etmektedir. İran'daki bazı sorunlara karşı Azerbaycan toplumunda gösterilen hassasiyet, İran'ın bu alandaki faaliyetlerinin kısmen de olsa sonuç verdiğini göstermektedir. 03 Ocak 2020 tarihinde Kudüs Tugayları Komutanı General Kasım Süleymani'nin öldürülmesi olayı Azerbaycan'da geniş kesimlerin tartışmaya müdahil olmasına neden olmuştur. Süleymani'nin Karabağ sorunu ile ilişkilendirilmesine ve Ermenistan'dan yana olduğu yönünde yayınlar yapılmasına rağmen Azerbaycan sosyal medya hesaplarında Süleymani'nin profil resmi olarak kullanılması ve aldığı destek İran'ın Azerbaycan üzerindeki faaliyetlerinin sonuçlarını göstermesi bakımından dikkat çekici olmuştur.

Hazar'ın statüsü sorunu iki ülke arasında uzun yıllar süren müzakereler ile olumlu bir biçimde sonuçlanmıştır. Bu durumu sağlayan unsur, uluslararası sistemin önemli bir düzenleyicisi olan ABD'nin küresel ve bölgesel ölçekte uygulamaya çalıştığı politikaların özellikle İran üzerinde oluşturduğu baskılar ve bu baskılar sonucu İran'a verilen Rusya desteğidir. Trump yönetiminin Tahran'a uyguladığı yaptırımlar, İran'ın bölge devletlerini içine alacak ittifaklar geliştirmesini hızlandırmaktadır. Bu durum İran'ın Azerbaycan dahil bölgenin diğer devletleri ile ilişkilerinde işbirliği arayışlarına zemin hazırlamıştır. Rusya ve İran arasındaki taktiksel işbirliği Azerbaycan'ın da taraf olduğu bu sorunun çözümünü sağlamıştır. ABD'nin İran yaptırımları ve İran'ı çevreleme girişimleri İran'ı bölge devletleri ile işbirliğine yöneltmektedir. İran'ın bölgeye yönelik oluşturduğu bu politika,

---

https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiye-iran-rusya-uclu-liderler-zirvesinin-yeri-degisti-382292.html (Erişim Tarihi: 24.02.2019).

özellikle Azerbaycan üzerinden gelebilecek olası bir tehdidi önelemeye yönelik adım olarak da değerlendirilebilir.

Neorealist teori, bir ülkenin uluslararası konumunu belirlemede ekonomik çıkarların önemi üzerinde durur. Buna göre, bir devlet sadece politik ve coğrafi güç arayışı içinde değildir, aynı zamanda ekonomik güç için de çaba gösterir. Ekonomik gücü artan devletlerin askeri güçleri de artacaktır. Böylece devletlerin kapasiteleri artacak ve uluslararası ve bölgesel güç denkleminde ağırlıkları artmış olacaktır. Azerbaycan'ın "küçük güç" kategorisinde olan devlet kapasitesinin sınırlı olması gücünü artırmaya yönelik politikalar izlemesine neden olmaktadır.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde işbirliği alanı özellikle sanayi, ticaret, ulaştırma ve turizm alanlarında gelişme göstermektedir. İki ülke ilişkilerinde siyasi alanlarda yaşanan çatışma ekonomik ve ticari alanlarda pek hissedilmemektedir. Özellikle bu alanda işbirliği Tahran yönetiminin uluslararası izolasyonunu aşmak amacına hizmet etmektedir. İki ülke arasındaki ticaretin önemli bir kısmını doğal gaz anlaşmaları oluşturmaktadır. Azerbaycan açısından bu alanda yapılan işbirliği aynı zamanda jeopolitik bir zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Nahçıvan'ın eksklav durumu Azerbaycan için işbirliğini hayati derecede önemli yapmaktadır. Doğu-Batı enerji ve ulaştırma nakil hatlarını hayata geçiren ve Batı ile ilişkilerinde stratejik bir önem kazanan Bakü yönetimi, benzeri bir durumu Kuzey-Güney enerji ve nakil hatlarıyla elde etmek istemektedir. Ayrıca Tahran yönetimi, Azerbaycan'ın önemli bir parçası olduğu Doğu-Batı enerji nakil hatlarına dahil olup Avrupa gaz tedariğinde önem kazanmaya çalışmaktadır. Güney Gaz Projesine her fırsatta katılma isteğini açıklasa da bu durum ABD'nin İran'a yönelik faaliyetleri nedeniyle sonuçsuz kalmaktadır. İran'ın ABD tarafından tamamen, Rusya tarafından kısmen bloke edilmesi bölgede seçeneklerini azaltmaktadır. Bu nedenle bölge ülkeleri ile işbirliği olanaklarını aramaktadır. Ancak, Azerbaycan ve İran'ın uluslararası sistemde aldıkları konumlar her iki devlet arasında işbirliği imkanlarını sınırlandırmakta ve daha ileri bir noktaya ulaşabilmesine engel olmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ETKİSİ

Devletlerarası ilişkilerde iki ülke ilişkilerini etkileyen etken sadece iki ülkenin birbirleriyle geliştirdikleri ilişkileri değildir. Bunun çok ötesinde, diğer devletlerin kapasiteleri oranında etkiledikleri bir uluslararası yapının belirleyiciliği çok daha önemlidir. Bu durum uluslararası literatürde uluslararası sistemin etkisi olarak tanımlanmaktadır. Neorealizm devletlerin birbiri ile ilişkilerinde uluslararası sistemin ve sistemin içindeki güç dengelerinin rolünün altını çizer. Neorealizme göre devletler asgari olarak varlıklarını devam ettirmek ve azami olarak da dünya hakimiyeti peşinde olan aktörlerdir. Bunu gerçekleştirmek için ellerinde iki seçenek vardır: Ekonomik varlığı, askeri gücü artırma ve zekice stratejiler geliştirme çabaları olan *içsel çabalar* ile ittifak ağını güçlendirme ya da karşıt ittifakları zayıflatma çabaları olan *dışsal çabalar*.

Bağımsızlık öncesi yıllarda Ermenistan ile başlayan çatışmalar Azerbaycan dış politikasında güvenlik kaygıları ve beka sorunuyla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Waltz'a göre beka yani hayatta kalma güdüsü devletler için en üst amaçtır. Bu durum Azerbaycan'ın varlığını bir bütün olarak devam ettirmesine yönelik çabaların artmasına neden olmaktadır. Ancak, Azerbaycan'ın devlet kapasitesinin zayıflığı, karşılaştığı bu sorunları kendi gücü ile çözüme kavuşturmasını olanaksız hale getirmiştir. Bu nedenle Azerbaycan hem kendi kaynaklarını artırarak güçlenmeye hem de oluşturduğu ittifak ilişkileri ile karşılaştığı sorunları çözüme ulaştırmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan dış politika yaklaşımını belirleyen en önemli faktör Ermenistan ile savaşta topraklarının yüzde yirmisinin işgal edilmesiyle ortaya çıkan Karabağ sorunudur. Uluslararası sisteme hakim olan anarşi her bir aktörün benzer davranışlar geliştirmesine neden olmaktadır. Azerbaycan, uluslararası sistemin temel aktörü sayılan devletler ile ilişkiler geliştirirken, bu devletlerin Ermenistan ile olan ilişkilerine özel önem vermektedir. Çünkü bu durum Azerbaycan'ın bölgede elde etmek istediği sonuçları doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla Azerbaycan-İran ilişkileri bu dış politika anlayışının izdüşümü olarak ortaya çıkmaktadır. İki ülke ilişkilerinin üçüncü taraflar üzerinden test edilmesi çalışmanın hipotezinin doğrulanmasını ya da yanlışlanmasını da sağlayacaktır. Bu nedenle

Azerbaycan-İran ilişkilerinin seyrinde etkisi olan en önemli aktörler çalışmaya dahil edilmiştir. Her iki devlet için sistemde aldıkları konumlara göre İran'ın Ermenistan ve Rusya ile Azerbaycan'ın ise son dönem özellikle İsrail ve ABD ile gelişen ilişkileri bunlara verilecek örneklerdir.

İki ülke ilişkilerinin üçüncü ülkeler üzerinden ele alınmasının bir diğer nedeni ise, Azerbaycan'ın en üst düzeyde yetkililerinin ifade ettiği "Dengeli Dış Politika" anlayışının nasıl ortaya çıktığını ortaya koymaktır. Waltz, anarşinin hakim olduğu uluslararası sistemde devletlerin güçlerini artırma çabalarının, güç dengesinin oluşmasını sağlayacağını ifade etmektedir. Azerbaycan'ın mevcut kapasitesinin sorunlarını çözmede yetersiz kalması onu gücünü artırmaya sevketmektedir. Dolayısı ile Azerbaycan kapasite eksikliğini tamamlayabilmek için bir taraftan bölgede Ermenistan lehine oluşabilecek ittifakları engellemeye çalışmakta diğer taraftan ise yeni ittifaklar ile gücünü artırmaktadır. Bu durum Azerbaycan'ın bölgede çok taraflı politikalar oluşturmasını zorunlu kılmaktadır.

6.1 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Ermenistan Faktörü

Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden buyana ülke dış politikasının oluşturulmasında dikkat edilen en önemli faktör olmuştur. İlham Aliyev bu sorunu Azerbaycan'ın en ağır problemi olarak değerlendirmektedir[1]. Azerbaycan, Ermenistan ile 1990'lı yılların başından 1994 ateşkesine kadar geçen sıcak savaş döneminde Ermenistan'ın izolasyonunu sağlamak için bölge devletlerinin Ermenistan ile olan ilişkilerine çok dikkat etmiş ve Ermenistan'ı bölgede izole edecek politikaların yanında, Ermenistan'ın bölgede yalıtılmasının engelleyen politika ve devletlerin de karşısında olmuştur. Bu politik bakış Azerbaycan dış politikasının oluşturulmasında temel belirleyici niteliktedir. Dolayısı ile Azerbaycan-İran ilişkilerinde Ermenistan faktörü her iki ülke için önemli bir başlık konumuna yükselmektedir.

Ermenistan'ın Moskova'ya karşı bağımsızlık mücadelesi Sovyetler Birliği resmi olarak dağılmadan önce başlamıştı. 31 Ocak 1991 tarihinde Ermenistan Yüksek Sovyeti, Merkezden gelecek kararlara uymama kararı almıştı. Bu nedenle 17 Mart 1991 tarihinde yapılan Birlik referandumu boykot edildi[2]. Ermenistan, 29.743 kmkare yüzölçümü[3] ile

[1] Prezident İlham Əliyev'in Öz İnauqurasiyasındakı Çıxışından, 31 Oktyabr 2003, http://azleadersays.az/az/sitat/68_Oz-inauqurasiyasindaki-cixisindan.html (Erişim Tarihi: 01.10.2017).
[2] Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, (2. Baskı), USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 45.

doğal kaynakları sınırlı bir iç ülkedir. Ermenistan, jeopolitik ve jeoekonomik kısıtlamalarına rağmen ulusal çıkarlarını maksimize edecek politikalardan uzak politikalar yürütmektedir. İrredentizmi bir devlet politikası haline getirmesi Ermenistan'ın komşuları ile ilişkilerini sınırlamaktadır. Ermenistan'ın bu politikası bağımsızlığını ilan ettiği 21 Eylül 1991 tarihinden günümüze kadar da devam etmektedir[4]. Ermenistan'ın Azerbaycan ile Karabağ sorununun yanı sıra Türkiye'nin doğusundan Batı Ermenistan[5] olarak söz etmesi güney ve batı sınırlarının kapanmasına neden olmuştur. Gürcistan'ın Cevahati bölgesindeki Ermenilerin zaman zaman özerklik talebinde bulunmaları da Tiflis ile ilişkilerinin gelişmesine engel olmaktadır[6]. Bu durumda Ermenistan için tek çıkış yolu olarak İran kalmaktadır. Ermenistan, bölgesel izolasyonunu, İran ise uluslararası izolasyonu kırmak ve etnik sorunların neden olduğu güvenlik kaygılarından dolayı pragmatik bir anlayış ile ortaklık geliştirmektedirler. Ermenistan'ın Rusya ile ilişkileri stratejik ortaklık düzeyindedir. Ermenistan, ABD ve Batılı ülkeler ile de rahat ilişkiler geliştirmektedir. ABD'de yoğun Ermeni nüfusunun olması bu işbirliğini sağlayan önemli bir etkendir. Ancak Ermenistan'ın ABD ve Batılı ülkelerin dikkatini ciddi ölçüde çekebileceği petrol ve doğal gaz ya da değerli bir maden olmadığı için ilişkileri sınırlı düzeyde kalmaktadır. Karabağ Savaşı'ndan dolayı Moskova'nın hem askeri hem de politik yardımlarına bağımlı olan Ermenistan, Rusya'nın dış politikalarına uygun olmayan adımlardan mümkün olduğunca kaçınmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası bölgesel güç denklemlerinin yeniden oluşması bölge devletlerinin ilişkilerini de etkilemiştir. Ermenistan-İran ilişkileri dar anlamda Kafkasya, geniş anlamda ise Avrasya'da uluslararası sistemin baskısının sonucudur. Sovyetler Birliği'nin zayıflamaya başlaması ile birlikte Ermenistan ile Azerbaycan arasında sorunlar meydana gelmiştir. Şubat 1988'de Ermenistan Parlamentosu'nun Azerbaycan yönetimi

---

[3] Mürsel Bayram, "Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemi Bağlamında Bir Analiz", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED),* Cilt: 2, Sayı: 3, 2016, s. 69.

[4] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'ın İran Politikası", *Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 146.

[5] Ermenistan Cumhurbaşkanı, "Batı Ermenistan" topraklarını geri alınıp alınmayacağı ile ilgili bir soruya "vatan topraklarımızın bir parçası olan Karabağ meselesini mevcut nesil çözdü, şimdi yetişmekte olan nesil de kendi üzerine düşen mesuliyeti şerefle yerine getirecektir" şeklinde bir cevap vererek Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik irredentist bir tutum içinde olduğunu birinci ağızdan teyit etmiştir.Nardar Bayramlı, "Ermənistan Gürcüstana Qarşı ərazi İddiasını Davam Etdirir", *Yeni Azerbaycan*, http://www.yeniazerbaycan.com/Muellifler_e1416_az.html (Erişim Tarihi: 07.10.2018

[6] Aslan Yavuz Şir, "Ermenistan'la Gürcistan Arasında Yeni Bir Dönem mi, Yeni Gerginlikler mi?", *Kafkassam*, 11 Ocak 2019, https://kafkassam.com/ermenistanla-gurcistan-arasinda-yeni-bir-donem-mi-yeni-gerginlikler-mi.html (Erişim Tarihi: 11.01.2019).

altındaki "Dağlık Karabağ Sovyeti"nin Ermenistan'a bağlanma kararı almasını onaylaması sorunun temel tetikleyicisi olmuştur[7]. Azerbaycan, kararı SSCB Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesi ile tanımamıştır. Moskova'nın da aynı yönde görüş bildirmesine rağmen Dağlık Karabağ Sovyeti kararda ısrar etmiş ve sorunların başlamasına ve günümüze kadar devam etmesine neden olan olayları başlatmıştır.

Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye ile sınırları kapanan Ermenistan'ın İran ile ilişki geliştirmesi jeopolitik bir zorunluluk haline gelmiştir. Kuzey ve Batı yönlerinden bloke edilen Ermenistan, İran ile yakınlaşmaya başlamıştır. Ermenistan, İran vasıtası ile kendisine uygulanan blokajı aşmak için dış politikasında İran'a özel bir önem vermektedir. Ermenistan'ın bu politikasını başarılı kılan unsur İran'ın da benzeri bir durumda olmasıdır. Uluslararası sistemden izole edilen İran için Ermenistan birkaç yönden önemlidir. Bunlardan birisi, dünyanın farklı bölgelerinde bulunan ve iyi organize olmuş Ermeni diasporasının desteğini alma çabasıdır. Tahran yönetimi ülkeye yönelik uygulanan uluslararası yaptırımları hafifletmek için bulundukları ülkelerin parlemantolarını etkileme kapasitesi bulunan Ermeni diasporasının gücünü kullanmak istemektedir. İran'ı Ermenistan'a yakınlaştıran diğer önemli bir faktör ise ülkede bulunan 30-35 milyon Türk nüfusunun etkin olduğu Güney Azerbaycan konusudur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu sorun iki ülke ilişkilerini etkileme kapasitesi bakımından çok önemlidir. Dolayısı ile Tahran yönetimi gerek iç gerekse dış faktörler nedeni ile Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Ermenistan'dan yana tavır almak durumunda kalmıştır. Uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler bölgede yaşanan güç mücadelesini etkilemektedir. Karabağ sorunu ve İran'ın mevcut konumu, Türkiye'nin ve Rusya'nın çıkarları bölgede oluşan güç konfügürasyonun oluşumunu etkilemektedir.

Tahran yönetimi, bağımsızlık ilanlarını Rusya'nın onayını almadan tanımamış ve Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen çatışmalardan rahatsız olduğunu bildirmişti. Rafsancani, "Sovyetler Birliği'nin dağılması bizi mutlu etmedi" derken aslında İran'ın ülke güvenliği konusundaki kaygılarını ortaya koyuyordu[8]. Bölgede yaşanan etnik nitelikli çatışmaların kendi topraklarına sıçrama tehlikesi Tahran yönetiminin kaygılanmasının temel nedeniydi. Bu nedenle başlangıçta bölge ülkelerine mesafeli

[7] Elxan Süleymanov, *Xocalı Yaddaşı,* Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası, Bakı 2017, s. 27.

[8] Hatem Cabbarlı, a.g.e., s. 149, Zaur Shiriyev, "Nagorno-Karabakh Conflict in the Scope of Accelerating Iran-Armenian Relations", *Caucasus Review,* June-July-August 2011, p. 34, Hikmet Erdoğdu, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, (1. Cilt), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 269.

yaklaşan İran'ın Ermenistan ile siyasi ilişkileri Dışişleri Bakanlarının 2 Şubat 1992 tarihinde imzaladığı anlaşmalar ile başlamıştır. İki ülke arasında büyükelçiliklerin açılması ve Ermenistan'a İran'dan doğal gaz verilmesi konularında kararlar alınmıştır[9]. İki ülke arasında bu yönde kararlar alınmasının ve iki ülke ilişkilerinin "stratejik ortaklık" düzeyine çıkarılmasının temel dinamiği İran'ın Azerbaycan'a yönelik "tehdit algısı" olmuştur. İran'ın, Karabağ Savaşı'ndaki tutumu da bu algılamanın sonucudur. Ülke topraklarının Kuzeybatısını oluşturan yoğun Türk nüfusunun Azerbaycan ile birleşmesinden duyulan kaygı, İran'ın Karabağ Savaşı'nda görünürde "tarafsız" bir politika izlemesine neden olmuştur. Taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlenen İran'ın girişimleri daha önce de belirtildiği üzere Azerbaycan tarafında İran'a yönelik kuşkuları artırmıştır. Çünkü her seferinde İran'ın girişimleri Azerbaycan için trajik sonuçlar üretmiştir. İran'ın arabuluculuk girişimlerinin sonunda Ermeniler her defasında ateşkesi ihlal etmişlerdir.

Birincisinde, 26 Şubat 1992'de 106'sı kadın 63 çocuk toplam 613 kişinin katledildiği Hocalı katliamını gerçekleştiren Ermeniler[10] ikincisinde ise 15 Mart 1992'de Tahran'da imzalanan ateşkes memorandumunu ihlal ederek 8 Mayıs'ta Şuşa'yı, 18 Mayıs'ta ise Karabağ ile Ermenistan arasındaki Laçin'i işgal ettiler[11]. İran'ın arabuluculuğunun Ermenistan'ın askeri üstünlüğü ile sonuçlanması Azerbaycan'da İran'a karşı tepkilerin oluşmasına ve İran'ın Ermenistan ile işbirliği yaptığı suçlamalarına neden olmuştur. Ermenistan'ın görüşmelerde AGİK yerine İran'ı tercih etmesinin uluslararası yaptırımlar ile daha az karşı karşıya kalmak için taktiksel bir tercih olduğu ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da İran'a yönelik eleştirilerin artmasıyla birlikte İran ilk defa Ermenistan'ı saldırganlıkla suçlamış ve Ermeniler'in işgal ettiği topraklardan çekilinceye kadar arabuluculuk girişiminde bulunmayacağını açıklamıştır[12]. Şiriyev'e göre İran'ı politika değişimine iten temel unsur, İran sınırına yığılan çok sayıda insanın durumudur. İran ülkeye girmeye çalışan çok sayıda Azerbaycanlının ülkede bir kıvılcıma neden olmasını

[9] Hatem Cabbarlı, a.g.e., s. 149.
[10] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllinci Kitab, Fevral 2012-Aprel 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 236, Elxan Süleymanov, a.g.e., s. 53, Nesib Nesibli, "İran'ın Kafkasya Politikası Çerçevesinde İran-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı", *Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları*, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s. 38.
[11] Hakan Boz, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 51.
[12] Ercan Durdular, "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", *Avrasya Dosyası İran Özel*, Cilt: 2, Sayı:1, 1995, s. 129.

istememiştir[13]. İran'ın Ermenistan'a yönelik genel yaklaşımı Azerbaycan tarafında İran'ın güvenilirliğini azaltırken iki ülke ilişkilerinde kuşkunun hakim olmasına neden olmuştur.

1994 yılından sonra Azerbaycan-İran ilişkilerinde enerji faktörü ve bunun neden olacağı gelişmeler öne çıkmaya başlamıştır. Karabağ Savaşı'nda ateşkesin sağlanması, sorun dış politikada belirleyici bir faktör olarak devam etmesine rağmen- ikili ilişkilerde sorunun etkisini enerji ve ulaştırma gibi faktörlerin gölgesinde bırakmıştır. Azerbaycan, Hazar Denizi'nin kendi sektöründeki petrol ve doğal gazı çıkartarak 1994'te "Asrın Antlaşması" ile uluslararası pazarlara nakletmesi ile bölgede güç yarışının merkezi durumuna geldi. Bakü'nün Kafkasya bölgesinde ekonomik bir güç olarak kontrol dışı yükselmesini istemeyen Tahran yönetimi, bunu engellemek için özellikle Azerbaycan ile sorun yaşayan Ermenistan'ın güçlendirerek denge sağlayacak adımlar atmıştır. 1994'te Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargodan sonra Tahran yönetimi Erivan'a enerji ve gıda arzını daha da artırmıştır[14].

Kafkasya bölgesinde Azerbaycan-İran ilişkilerine yön veren önemli parametrelerden birisi 1994'te imzalanan "Asrın Anlaşması" olmuştur. Bu anlaşma başını ABD şirketlerinin çektiği uluslararası şirketlerin ve bunların bağlı oldukları devletlerin bölgeye gelmesini sağlamıştır. Azerbaycan 1991'de BP, Statoil, Amoco, Unocal gibi şirketler ile görüşmelere başlamıştı[15]. AHC yönetimi ile Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Operation Company-AIOC) arasında başlatılan petrol çalışmaları Asrın Anlaşması ile sonuçlanmıştı. Bu anlaşmada İran'a %5'lik bir hisse verilmesine rağmen İran'a uygulanan blokaj nedeniyle vazgeçilmiştir. Ancak, Haydar Aliyev 1995'te İran'a pay verebilmiştir[16]. Azerbaycan'nın ABD ile gelişen ilişkileri ve ABD'nin Hazar Havzası'nda artan varlığının bölge güç dengesinde oluşturduğu değişimi tehdit olarak algılayan Tahran yönetimi, ABD ve bölgedeki müttefiki Azerbaycan'a karşı Ermenistan ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. İran'ın politikaları neorealizmin argümanları ile de uyum göstermektedir. Tahran yönetimi, şimdiye kadar üstü örtülü bir biçimde devam ettirdiği Ermenistan ile olan ilişkilerini, bozulan güç dengesi tehdidi karşısında açıktan açığa Erivan yönetimini güçlendirecek çizgide geliştirmiştir.

---

[13] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.
[14] Geoffrey Gresh, "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 1, No. 1, Winter 2006, s. 7.
[15] Osman Nuri Aras, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Derin Yayınları, İstanbul 2008, s. 55.
[16] Geoffrey Gresh, a.g.e., s. 7.

Azerbaycan, uluslararası petrol şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumdan İran'ı dışlamasıyla Tahran yönetimi bir taraftan Hazar'ın statü tartışmalarını alevlendirirken diğer taraftan bölgenin önemli bir aktörü olan Rusya ile enerji alanında ilişkilerini geliştirmiştir. Tahran yönetimi bu amaçla Haziran 1995'te Hazar'da petrol arama ve sondaj çalışmalarında Rusya ile işbirliği anlaşması imzalamıştır[17]. Aynı dönemde Ermenistan ile de ilişkilerini geliştirmiştir. İran bu dönemde Ermenistan ile ekonomik ve siyasal işbirliği anlaşması imzalamıştır. 1995 yılında Ermenistan-İran ticaret hacmi 5 milyon dolara ulaşarak en üst seviyeyi görmüştür. Bu rakama ulaşılmasını sağlayan etken 1994 yılında Aras Nehri'nde yapılan köprünün faaliyete geçmesi olmuştur. 1996 yılında ise ticaret hacmi daha da artmış ve 200 milyon dolara yükselmiştir[18].

Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı bir dengeleyici unsur olarak gören İran, Erivan tarafında da olumlu etkiler sağlamıştır. Ermenistan dış politikasının en temel sorununu oluşturan Karabağ sorununda İran'ın savaşın başından bu yana Azerbaycan ile dini ve kültürel yakınlığına rağmen[19] görünüşte "tarafsızlık siyaseti" sürdürmesi ve savaş süresince Ermenistan'ın gerekli ihtiyaçlarını karşılaması Ermenistan bakımından hayati derecede önem arz etmiştir. Çünkü savaş nedeni ile Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye tarafından sınırlarının kapatılması, İran'ı tek çıkış kapısı konumuna getirmiştir. Dolayısı ile İran'ın Erivan yönetimi bakımından stratejik önemi ve değeri misli ile artmıştır. İran'ın kendi ulusal çıkar algısı doğğrultusundaki bu stratejik tercihi Karabağ'ın işgal durumunun devamını sağlamaktadır[20].

İran ile Ermenistan arasında yukarıda bahsettiğimiz ilişki biçimi bağımsızlığın ilk yıllarından beri devam etmiştir. Daha da ilginç ve üzerinde düşünülmeyi gerektiren bir durum ise Tahran'da iktidara gelen reformist ya da muhafazakar olarak nitelenen liderlere bakılmaksızın iki ülke ilişkilerinin gelişerek devam etmesidir. Üzerinde düşünmemizi zorunlu kılan soru tüm parlaklığı ile daha da belirginleşmektedir: Çalışmanın ana aktörleri olan Azerbaycan ve İran başta olmak üzere Kafkasya bölgesel alt sisteminde devletlerin ilişkilerini belirleyen en temel etken nedir?

---

[17] Geoffrey Gresh, a.g.e., s. 7.
[18] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat Bakü, 05 Haziran 2017.
[19] Əli Həsənov, Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 389.
[20] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile Mülakat Bakü, 05 Haziran 2017.

İran dış politikası için Ermenistan ile ilişkiler ideolojik bakımdan değerlendirildiği zaman da çelişkiler içermektedir. İran dış politika doktrininde ve anayasasında İslam dünyası ile ilişkilere özel önem verilmektedir. Anayasada, "İran'ın dış siyasetinin İslami ölçüler ve bütün Müslümanlarla kardeşlik taahhütüne bağlılık ve dünyadaki bütün ezilenlerin himayesi temelleri üzerine kurulduğu"[21] belirtilmiştir. Filistin topraklarını işgal eden İsrail'in yer yüzünden silinmesi gerektiğini düşünen İran, Hasanov'un da belirttiği gibi Ortodoks Ermenistan'ın tamamı Şii olan bir milyon Azerbaycanlı'yı yurtlarından sürmesine göz yummaktadır.[22] Cafersoy'a göre İran'ın bu politikası Azerbaycan üzerinde yumuşak gücünün etkisiz kalmasına neden olmaktadır[23]. İran'ın Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı destekler nitelikteki tutumu İran'ın dini kimliğinin de sorgulanmasına yol açmakta ve Karabağ Savaşı'nda yerlerinden edilenlerin Müslümanlar olduğu, İran'ın kendi anayasasına bile uymadığı" eleştirilerine yol açmaktadır[24]. İran Anayasası'nda yazılanlar ve iki ülke arasındaki ortak değerler ilişkilerin seyrinde etkisiz kalmakta ve Erivan ile Tahran arasındaki ilişkilerde ulusal çıkar ve bunun neden olduğu bölgesel güç yarışı belirleyici olmaktadır. Şiriyev'in de ifade ettiği gibi İran resmilerinin, Karabağ'ın durumu ile ilgili olarak "işgal" faktörünü pek fazla dikkate almamaktadırlar[25].

11 Eylül saldırıları uluslararası sistemin kaotik yapısına ivme kazandırmıştır. Uluslararası sistemin başat aktörü olan ABD, Kafkasya ve Orta Asya için belirlediği politikalar olmasına rağmen bölgeye gelişini tetikleyen ve bu yönde politikalar geliştirmesini kolaylaştıran olay 11 Eylül'dür[26]. ABD'nin bölgeye gelmesi ile bölgede oluşan güç yarışı daha da artmıştır. Uluslararası sistemin en önemli gücünün bölgede varlığını kendisi için tehdit olarak gören bölgenin önemli oyuncularından Rusya ve İran'ın izlediği politikaları etkilemiştir. ABD'nin Afganistan'a müdahalesini lojistik bakımdan destekleyen Azerbaycan ve Gürcistan'ın bu tutumlarının İran ve Rusya ile ilişkilerine yansımaları olmuştur.

---

[21] İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası, http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048 (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

[22] Əli Həsənov, a.g.e., s. 385.

[23] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[24] Azerbaycan İlimler Akademisi Kafkasya Enstitüsü Başkanı Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili Prof. Dr. Musa Kasımlı ile mülakat, Bakü, 19 Haziran 2017.

[25] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.

[26] Esra Hatipoğlu, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da "Büyük Güçler" Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü", *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, (Der. M. Turgut Demirtepe) Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları, Ankara 2008, s. 10.

2000'li yılların başından sonra ABD'nin bölgede ağırlığının hissedilmesiyle birlikte Tahran yönetimi bölgeye yönelik politikalarında pragmatizme uygun adımlar atmıştır. Çünkü bölgede oluşan güç dengesi bu durumu zorunlu kılmaktadır. Muhammed Hatemi'nin 5-7 Ağustos 2004 tarihlerindeki Azerbaycan ziyaretini[27] bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Hatemi, ziyeretinde İran'ın Karabağ sorununda başından beri uygulamaya çalıştığı "tarafsızlık" politikasına aykırı biçimde, "Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edildiğini ve Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını boşaltması gerektiğini" ifade etmiştir[28]. Ancak, Hatemi 8-10 Eylül 2004 tarihleri arasında Erivan'a gerçekleştirdiği ziyarette iki ülke arasında birçok anlaşma gerçekleştirmiştir. Tahran-Erivan arasında 1990'ların başında gerçekleştirilen resmi temaslar Hatemi'nin ziyareti ile Cumhurbaşkanlığı düzeyine yükseltilmiştir. Hatemi, sözde Ermeni soykırım anıtını ziyareti ardından iki ülke arasında işbirliği alanlarına değinmiştir. İran ve Ermenistan arasında kurulan "Hükümetlerarası Komisyon"un çalışmaları sonucunda mutabakat sağlanan ekonomi, ulaşım, doğal gaz alımı ve enerji üretimi alanlarında anlaşmalar imzalanmıştır[29]. Ayrıca İran'ın yapacağı yardımlar ile Badi nükleer santralinin yapımına yönelik bir protokol imzalanmıştır. Hatemi, Ermenistan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada İran'ın bölgede barışın korunmasına büyük önem verdiğini ve ortak çıkarların anlaşmazlıklardan daha önemli olduğunu söylemiştir. Hatemi, Dağlık Karabağ sorununun da barışcıl yöntemler ile çözülmesi gerektiğini belirtmiştir[30].

Bu dönemde İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini sağlayan ve özellikle İran'ın Ermenistan'a ilgi göstermesini sağlayan faktör Ermenistan'ın Hristiyan kimliğidir. İran, Hatemi döneminde, "Medeniyetler Çatışması" tezine karşı, "Medeniyetler Arası Diyalog" tezine uygun olarak Ermenistan ile ilişkileri geliştirmiştir. İran açısından bu durum İslamın ve Hıristiyanlığın uyum içerisinde olabileceğini gösterebileceği bir alan olması bakımından önemliydi. İran böylece ABD'nin kendisini çevrelemeye yönelik politikalarını kırmış olacaktı. Ayrıca bu yaklaşım İran'ın bölgenin Azerbaycan gibi müslüman ülkelerine yönelik uygulamaya çalıştığı dini yayılma politikalarını da gölgelemiş olacaktır.

---

[27] Aslı F. Kelkitli, "Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı: 53, 2017, s. 77.

[28] Hatem Cabbarlı, Ermenistan Dış Politikası (1991-2005), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 224, Arif Yunus, "Azerbaijan between America and Iran", *Russia in Global Affairs*, Vol. 4, No. 3, 2006, s. 118.

[29] Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'ın İran Politikası", *Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi,* Cilt: 1, No: 1, 2012, s. 153.

[30] Mürsel Bayram, a.g.e., s. 73.

Uluslararası sistemde devletlerin ekonomik çıkarlarının da dikkate alınması gerektiği realist teorinin aksine neorealist teori tarafından desteklenmektedir. Neorealizme göre, devletler sadece siyasi ve bölgesel güç için değil ekonomik üstünlük için de mücadele ederler[31]. 2000'li yıllardan sonra Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan BTC, BTE, BTK, TANAP gibi projeler bölgede ekonomik çıkarlara dayalı politikaları artırdı. Azerbaycan'ın 2006'da sonuçlanan BTC ve BTE gibi önemli projelerinin bölgesel güç yarışında ekonomik bakımdan avantaj sağlaması, Tahran yönetiminin bölge devletleri ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler vasıtasıyla gücünü artıracak politikalar izlemesine neden olmuştur. İran-Ermenistan ilişkileri özellikle ekonomik bakımdan gelişme göstermektedir. Tahran yönetimi, Erivan'ın bölgesel yalıtılmışlığını kullanarak kendisine bağımlılık oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın enerji alanında gerçekleştirilen projelerden Ermenistan ve İran'ın dışlanması bu iki ülke arasında bölgesel işbirliğini artırmıştır. BTC ve aynı güzergahta devam eden BTE projelerinden dışlanan Ermenistan, doğal gaz ihtiyacını karşılamak için İran ile doğal gaz projesi gerçekleştirmiştir. Enerji alanında Rusya'ya bağımlı olan Erivan, enerjide çeşitliliği sağlamak için Tahran ile 2004 yılında başlayan Megri-Tebriz doğal gaz boru hattı Aralık 2008'de tamamlanmıştır. Megri ile Tebriz'i bağlayan 142 km'lik hat yılda 2.3 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesine sahiptir[32]. İki ülke ilişkilerinin ticari ve ekonomik boyutunun gelişmesini etkileyen önemli bir proje BTC'dir. Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan 26 Mayıs 2005 tarihinde Parlamento'da basın mensuplarına yaptığı açıklamada, BTC'nin bölgesel güç denklemine dahil ettiği aktörler nedeniyle güç dengelerini bozduğunu bu nedenle Ermenistan-İran doğal gaz boru hattının BTC'ye alternatif bir proje olacağını söylemişti[33]. 2004 yılında imzalanan anlaşma 2009 yılında uygulanmaya başlamıştır. İran, Ermenistan'dan aldığı elektrik enerjisi karşılığında doğal gaz vermektedir. Anlaşmaya göre yılda en fazla 2.3 milyar metreküp gaz verilmesi kararlaştırılmasına rağmen bu rakama ulaşmamıştır. İran 2015 yılında sadece 360 milyon metreküp gaz ihraç etmiştir. Ermenistan'ın gaz taşıma sistemi Rusya denetiminde olduğu için bu miktarı artırmakta zorlanmaktadır. Gazpromadan ayrılma şirket olan Gazprom-Ermenistan (eski ismi ArmRasgazprom) Ermenistan'ın gaz nakil sisteminde %100'lük bir

[31] Geoffrey Gresh, a.g.e., s. 6.
[32] Shamkhal Abilov, "The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, but Strategic Partnership", *USAK YEARBOOK*, Vol. 3, 2010, s. 323.
[33] Emil Veliyev, Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 88.

paya sahiptir[34]. Her ne kadar bölgede Moskova-Erivan-Tahran ittifakından bahsedilse de Rusya, iki ülke arasında gerçekleştirilen projelerin kapasitesine Ermenistan üzerindeki etkisini kullanarak müdahale etmektedir. Gerçekleştirilecek boru hattının çapının 1420 milimetre olması Rusya'yı tedirgin etmiştir. İran'ın Ermenistan üzerinden Avrupa gaz tedariğinde bir alternatif olma çabası Rusya tarafından kabul edilmemiştir. Bu nedenle Rusya, hattın çapının 700 milimetreye indirilmesini sağlamıştır[35].

Her ne kadar Rusya ve İran birçok alanda işbirliği içerisinde olsa da hala birbirlerini bölgesel bir rakip olarak algılamaktadırlar. Bölgesel güç denkleminde "oyun içinde oyunun" oynandığı düşüncesinin oluşmasını sağlayan gelişmeler yaşanırken, bölgede oluşturulacak ittifakların temelini anarşi ve ulusal çıkarların oluşturduğu görülmektedir. Rusya, İran doğal gazının Ermenistan üzerinden Avrupa pazarları için bir alternatif olma seçeneğini kısıtlamaya çalışmaktadır.

Tahran-Erivan arasında ekonomik ilişkilerin yanında güvenlik alanında da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Erivan yönetimi Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a karşı Rus askeri gücünün yanında İran ile de geliştirdiği ilişkiler ile bölgesel güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Ermenistan'da Rusya'ya ait 29 adet askeri bölgenin varlığı ve askeri, siyasi ve ekonomik içerikli 160'tan fazla anlaşma imzalanması bu durumun kanıtıdır[36]. İlham Aliyev 16 Aralık 2004 tarihinde Azerbaycan gazetecilerine verdiği demeçte, Ermenistan'ın bu durumunu, "Rusya'nın Güney Kafkasya'daki forpostu" (ileri karakolu) olarak nitelemiştir. Aliyev;

> Bu durum Dağlık Karabağ sorununun çözümüne engel oluyor. Biz her zaman düşünmüşüz ki, Ermenistan devlettir. Şimdi ise ortaya çıkıyor ki, o forpostur. Bu durumda tabii soru oluşuyor: Azerbaycan görüşmeleri kiminle yürütmelidir. İleri karakolla mı yoksa O'nun sahibiyle mi? Eğer bu sorun aydınlanırsa, barış görüşmeleri için daha iyi durum oluşacaktır[37] demiştir.

İran'ın uluslararası sistem içerisindeki mevcut konumu Ermenistan ile ilişkilerini kolaylaştırmaktadır. Tahran ve Erivan yönetimleri bölgede oluşmaya başlayan Türkiye-

---

[34] Gülmira Rzayeva, "Sanksiyalardan Sonra Enerji Sahəsində Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı", *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed. Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi*, Bakı 2018 s. 73.

[35] Kamer Kasım, "Ermenistan", *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine,* (Der. Tayyar Arı), MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 133.

[36] Əli Həsənov, a.g.e., s. 437.

[37] "Prezident İlham Əliyev'in Azərbaycan Jurnalistlərinə Müsahibəsindən", http://azleadersays.az/az/sitat/75_Azerbaycan-jurnalistlerine-musahibesinden.html (Erişim Tarihi: 01.11.2017).

Gürcistan-Azerbaycan gücünü Rusya-Ermenistan-İran gücü ile dengelemeye çalışmaktadır. Bunun somut adımlarından birisi, İran Savunma Bakanı Amiral Ali Şamhani'nin Mart 2002'de Ermenistan ziyaretinde güvenlik alanında anlaşma imzalanması olmuştur[38].

ABD'nin bölgede etkinliğini artırması İran'ın bölgesel güvenliğini önemli ölçüde tehdit etmiştir. Nisan 2003 sonunda Irak'ın işgalinden sonra, İsrail'in ABD büyükelçisi *Ha'aretz Gazetesi*'nde İran'da bir rejim değişikliği için çağrıda bulunmuştur. Büyükelçi Saddam'ın devrilmesinin yeterli olmadığı, ABD'nin Suriye ve İran'a da müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur[39]. Açıktan açığa tehdit edilen Tahran yönetiminin ayrıca nükleer sorun nedeniyle uluslararası sistemden izole edilmesi, bölge ülkeleri ile ilişkilerinde gelişmelere neden olmuştur. Mart 2004'te Azerbaycan Savunma Bakanı Safar Abiyev, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in daveti ile ABD'ye gitti. Ziyaret sırasında, Amerikan birliklerinin Azerbaycan'da konuşlandırılması ve askeri hava alanlarının modernize edilmesi ve diğer askeri-teknik konular görüşüldü[40]. Azerbaycan, ABD'nin Afganistan'a müdahalesinde lojistik bakımdan katkı sağlamasına rağmen ABD'nin Azerbaycan'a üs talebine olumlu yanıt vermemiştir. İlham Aliyev'in Mayıs 2005'te İran ile imzaladığı ve topraklarından herhangi bir ülkeye müdahaleye izin verilmeyeceğini içeren anlaşmanın imzalanması ile Tahran yönetimi yatıştırılmaya çalışılmıştır.[41] Ferhad Memmedov'a göre İlham Aliyev İran ile yaptığı bu anlaşma ile Azerbaycan'ı büyük güçlerin mücadele merkezi haline getirmek istemediğini göstermektedir[42].

İran dış politika alanını birçok bakımdan daraltmaya çalışan ABD yönetimi, İran'ın Ermenistan ile olan ilişkilerini görmezden gelmektedir. ABD'de bu politik yaklaşımın nedeni ülkede yaşayan Ermeni lobisidir. Başarılı bir biçimde organize olan Ermeni lobisi ABD seçimlerinde etkisini göstermekte ve seçilen başkanların Ermenistan'a yönelik izleyeceği politikaları etkilemektedir. İran'ın Türkiye gibi bölgenin diğer aktörleri ile olan enerji alanındaki ilişkilerine müdahale eden Washington yönetimi aynı politik tutumu İran-Ermenistan ilişkilerinde göstermemektedir. Tahran-Erivan ilişkileri, ABD'nin bölgede

---

[38] Hatem Cabbarlı, a.g.e., s. 164.
[39] John J. Mearsheimer and John, J., Stephen M. Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, (Çev. Hasan Kösebalaban), Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 359.
[40] Arif Yunus, a.g.e., 117.
[41] Richard Weitz, "Azerbaijan's Regional Role: Iran and Beyond", *Azerbaijan and Its Neighbourhood in 2003-2013: Reforms, Development and Future Perspectives*, Stradeji Araşdırmalar Merkezi (SAM) Yayınları, Bakü, 2014, s. 193.
[42] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Başkanı Dr. Ferhad Memmedov ile mülakat, Bakü, 15 Haziran 2017.

İran'ı sınırlandırma çabalarının en az etkili olduğu alan olarak ortaya çıkmaktadır. Tahran yönetimi bu durumu yeterli ölçüde kullanmaya çalışmaktadır.

Serj Sarkisyan, Savunma Bakanlığı dönemlerinden beri dış politikanın oluşturulmasında etkili konumunu 19 Şubat 2008 tarihinde kazandığı Cumhurbaşkanlığı[43] sürecinden sonra da devam ettirmektedir. Ermenistan bağımsızlığının ilanından sonra jeopolitik nedenler ile İran'a yönelik politikalarına özel önem vermiştir. Bu durum Sarkisyan'ın hazırladığı "Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Stratejisinin İstikametleri" isimli raporda net bir biçimde ortaya konulmuştur. Raporda İran ile ilişkiler;

> Büyük ekonomik, askeri, kültürel potansiyele ve bağımsız dış politikaya sahip olan İran'ın bölgede askeri ve siyasi ortamın şekillenmesinde önemli rolü vardır; ekonomik ve siyasi bakımdan Türkiye ile rekabet etmektedir. Türkiye ve İran rekabeti bölgede dengelerin korunmasına hizmet etmektedir. Ermenistan-İran işbirliği Türkiye-Azerbaycan bloğunun Ermenistan'a karşı propagandasını zayıflatmaktadır. Bu maksatla biz ABD ile işbirliğimizde İran'ın çıkarlarını pazarlık unsuru olarak kullanmıyoruz şeklinde değerlendirilmiştir[44].

İran-Ermenistan ilişkilerinin bu denli gelişmesi Tahran yönetiminin Azerbaycan ile ilişkilerinde etkisini göstermiştir. 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 62. toplantısında "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Topraklarındaki Son Durum" başlıklı oturuma İran temsilcisinin katılmaması İran için Ermenistan'ın önemini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir[45]. Ayrıca, sorununun çözümü için çalışan Minsk Grubu'nun daimi üyeleri ABD, Rusya ve Fransa'nın da destek vermemesi Azerbaycan tarafında ciddi hayal kırıklığına neden olmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı ve aynı zamanda Karabağ sorunu özel temsilcisi Araz Əzimov'un 15 Mart'ta yaptığı açıklamada Minsk Grubu Eşbaşkanları'ın kendilerini güvenilmez duruma düşürdüğünü ve Azerbaycan'ın gelecekte Türkiye ve Almanya gibi oturumda Azerbaycan'ı destekleyen ülkelerin tutumları gözönünde bulundurularak eşbaşkanlık görevine getirilebileceğini ifade etmiştir[46]. Ancak,

---

[43] Mürsel Bayram, a.g.e., s. 73, Kamer Kasım, a.g.e., s. 52.
[44] Hatem Cabbarlı, a.g.e., s. 165.
[45] Atilla Sandıklı, Elnur İsmayılov, Orhan Gafarlı, "Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye", Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 60, Nisan 2014, s. 24, Hüseyin R. Yılmaz, "Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan-İran", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, No. 201254, 2012, s. 4.
[46] "ATƏT-in Minsk Qrupunun Hemsədrlərinə Etibarımız Zədələndi", *Azadlıq*, 15 Mart 2008, https://www.azadliq.org/a/439334.html (Erişim Tarihi: 09.09.2017).

Azerbaycan Milli Meclisi Başkan Yardımcısı Ziyafət Əsgərov, yaptığı açıklamada Ermenistan'ın, Türkiye'nin Minsk Grubu daimi üyeliğine karşı çıktığını söylemektedir[47].

Ağustos 2008'de Gürcistan'ın Rusya tarafından işgal edilmesiyle Ermenistan için İran'ın önemi daha fazla artmıştır. Rusya ile ticaretini Gürcistan üzerinden sağlayan Ermenistan için Türkiye ile Azerbaycan sınırı kapalı olduğu için İran sınırı tek çıkış noktası olarak kalmıştır[48]. Bu nedenle Erivan için İran'ın stratejik önemi artmıştır. Azerbaycan'ın 2000'li yılların ortasından sonra gerçekleştirdiği enerji projeleri ile uluslararası sistemde İran karşıtı bloğun bölgeye bağımlılığının artması İran yönetiminin başta Ermenistan olmak üzere bölge devletleri ile ilişkilerini sıklaştırmasına neden olmuştur. Bu amaçla Kasım 2007'de İran Savunma Bakanı General Mustafa Neccar'ın Ermenistan ziyaretinde iki ülke arasında askeri protokol imzalanmış[49] ve 2008 yılında da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecat Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve çeşitli konularda on adet işbirliği anlaşması imzalanmıştır[50]. Tahran-Erivan ilişkilerinin gelişmesi Bakü-Tahran ilişkilerindeki sorunların önemli bir nedeni olarak devam etmektedir. Bu dönemde Bakü-Tahran ilişkileri Tahran-Erivan ilişkilerinde yaşanan gelişmelere gösterilen refleksler biçiminde ilerlemektedir. Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel güç konfigürasyonları içerisindeki konumu iki ülkenin çıkarları ve beklentileri arasındaki uçurumu derinleştirmektedir.

Azerbaycan, Doğu-Batı enerji projelerine ek olarak yine aynı güzergahın lojistik ve ulaşımında temel bir geçiş ülkesi olmak amacıyla İpek Yolu'nun tarihsel, kültürel ve ticari bakımdan yeniden canlandırılmasına yönelik projelerin bir parçası olmuştur. Bu proje, Bakü-Tiflis-Kars kesintisiz demir yolu projesidir. İlham Aliyev'in de Demir İpek Yolu olarak ifade ettiği proje[51], Bakü'den yola çıkan tren Tiflis ve Ahılkelek'ten geçerek Kars'a ulaşacaktı. Bu hat ile üç ülkenin birleştirilmesi amaçlanmaktadır[52]. Proje için ilk adım1993

---

[47] "Birinci Vitse-spiker: Ermənistan Türkiyənin ATƏT-in Minsk Qrupunun Üzvü Olmasına Qarşı Çıxır", *Ses Qazeti*, 24 May 2019, http://sesqazeti.az/news/politics/742152.html (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

[48] Kamer Kasım, a.g.e., s. 58.

[49] "Iranlı Politoloq: "İran-Ermənistan Arasında Bağlanan Hərbi Protokol Azərbaycana Aşkar Xəyanətdir", *Trend*, 9 Noyabr 2007, https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1073263.html?fbclid=IwAR0nIcFc74hr7orp-NlnE0kcBjsKMUFgKsQ519ntrJLULx_v0MVZk6qV0xU (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

[50] Kamer Kasım, a.g.e., s. 61.

[51] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllinci Kitab, Fevral 2012-Aprel 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 237.

[52] Hikmət Babaoğlu, *Həydər Əliyev Siyasi İrsinin Potoloji Aspektləri*, MSA, Bakı 2013, s. 373, Nivedita Das Kundu, Murat Yulek, Mahir Humbatov, "Baku-Tbilisi-Kars Railroad: The Iron Ground for the Silk Road", *Center for Strategic Studies SAM Review*, Vol. 13, Baku, September 2014, ss. 36-40, Cihan Küçükyıldız,

yılında Ortak Ulaşım Komisyonu'nda atıldı. 2002'de güzergah ile ilgili protokol imzalandı. Fizibilite çalışmaları sonrasında 25 Mayıs 2005'de Bakü'de üç ülkenin devlet başkanları Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars (BTAK) Demir Yolu Projesi için üç taraflı bildiri imzaladı. Nihai anlaşma 7 Şubat 2007'de Tiflis'te imzalandı[53]. Ermenistan'ın izole edilmesi gerekçe gösterilerek bu projenin finansmanına Batılı ülkeler tarafından destek verilmemiştir. Buna rağmen proje üç ülkenin kendi imkanları ile gerçekleştirildi[54]. Batı ile birlikte ABD'de projeden Ermenistan'ın dışlanmasını gerekçe gösterek BTAK'ya finansal destek vermeyi yasakladı[55]. Bu nedenle Azerbaycan-Gürcistan arasında 775 milyon dolar kredi anlaşması yapıldı. 200 milyon doları 25 yıl için %1 faizle, kalan 575 milyon doları ise 25 yıllığına %5 faizle verilmesi kararlaştırıldı[56]. İlham Aliyev, 3 Nisan 2012 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak olan bu projenin Azerbaycan'ın taşıma imkanlarını en üst seviyeye çıkaracağını ifade etti[57]. İlham Aliyev açılışta yaptığı konuşmada, BTK'nın turizm dahil birçok alanda Azerbaycan'ın jeostratejik önemine yapacağı katkının büyük olacağını ifade etti. Aliyev ayrıca Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin bölgesel işbirliğine de vurgu yaptı. Bu üç ülkenin birçok alanda gerçekleştirdiği projelerin dünya için çok önemli olduğunu ifade etti[58].

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye bağlantılı BTK'nın hayata geçirilmesi Ermenistan'ın izolasyonunu daha da artırdı[59]. Ermenistan'ı bypass eden ve arkasında en önemli finansal güç olan Çin'in desteklediği bu projeyi ABD desteklememesine rağmen

---

"Modern İpek Yolunda Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demir yolu Hattı Projesi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* Cilt:4, Sayı:16, Sonbahar 2012, s. 62.

[53] Mitat Çelikpala ve Cavid Veliyev, "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği", *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief,* Mart 2015, s. 16.

[54] Elşen Bağırzade,"Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projelerinin Stratejik Önemi ve Bölgesel Yansımaları", *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*, (Ed. Okan Yeşilot), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 12.

[55] Fuad Çıraqov, "Azərbaycan-Amerika Birləşmiş Ştatları Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 369.

[56] Mitat Çelikpala ve Cavid Veliyev, a.g.e., s. 17, Hikmət Babaoğlu, *Həydər Əliyev Siyasi İrsinin Potoloji Aspektləri*, MSA, Bakı 2013, s. 374.

[57] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllinci Kitab, Fevral 2012-Aprel 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 237.

[58] "Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir Yolu əməkdaşlığa, İnkişafa, Sabitliyə və Təhlükəsizliyə Xidmət Göstərəcək", *Dövlət Təhlüksizliyi Xidməti*, 30 Oktyabr 2017, http://www.dtx.gov.az/169.php (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

[59] Sergey Markedanov, "Russia and the Conflicts in the South Caucasus: Main Approaches, Problems, and Prospects", Political Transitions and Conflicts in the South Caucasus, *Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation,* Vol. 3, No. 2, 2018, s. 27. http://caucasusedition.net/wp-content/uploads/2019/01/POLITICAL-TRANSITIONS-AND-CONFLICTS-IN-THE-SOUTH-CAUCASUS.pdf (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

proje uzun çabalar sonrasında hayata geçirildi. 30 Ekim 2017 tarihinde tren Bakü'den Kars'a ilk seferine başladı[60].

İran, Azerbaycan'ı Batıya bağlayan projelerine alternatif olarak 2009'dan beri Ermenistan ile demir yolu projesini gündemde tutmaktadır. BTK Demir Yolu Projesi'ne alternatif oluşturması bakımından düşünülen Ermenistan-İran Demir Yolu Projesi 2009 yılında imzalanmasına rağmen proje aşamasında kalmıştır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, projenin ileride hayata geçirileceğini ifade etmektedir[61].

İran, Güney Kafkasya'ya yönelik politikalar geliştirirken bir taraftan Erivan ile diğer taraftan Bakü ile ilişkilerini sıkılaştırmaktadır. Bu şekilde bölgede çok taraflı ilişkiler vasıtasıyla etkinlik kurmaya çalışmaktadır. 14 Temmuz 2015 tarihinde nükleer müzakerelerin sonuçlanmasıyla kendisine yönelik uluslararası yaptırımların hafiflemesini fırsata çevirmeye çalışan İran için Ermenistan'ın önemi artmıştır. Temmuz'da nükleer müzakerelerin sonuçlanması İran'ı harekete geçirmiştir. Bu amaçla İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı İshak Cihangirli iki ülke ekonomik ilişkilerini görüşmek üzere Erivan'a gitti. Cihangirli'ye göre İran ile kara sınırı olan tek Avrasya Ekonomik Birliği üyesi Ermenistan, İranlı üreticilerin beş milyar nüfuslu Avrupa ve Avrasya pazarlarına açılan kapısı olabilir[62].

Tahran-Erivan arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesi Azerbaycan'ın istemediği bir durum olsa da bölgesel güç denklemi bu sonucu doğurmaktadır. Azerbaycan, İran ile işbirliğini geliştirmeye dönük adımlar atmaya çalışmaktadır. Azerbaycan için İran ile ilişkiler jeopolitik bir zorunluluk taşımaktadır. Nahçıvan ile ulaşımın İran üzerinden sağlanması ve Nahçıvan'ın enerji tedariğinin ve ulaşımının İran üzerinden yapılması ilişkilerin tesisini sağlayan önemli bir etkendir. Azerbaycan, Ermenistan'ı bölgede izole etme politikaları yürütürken Tahran ile işbirliği yolları da aramaktadır. Bu amaçla (Azerbaycan) Astara (İran) Astara demir yolu projesi İran'ın Ermenistan güzergahına alternatif oluşturma amacı taşımaktadır. Bakü yönetimi, bu proje ile İran'ın kuzeye bağlanmasını amaçlamaktadır.

---

[60] "Bakı-Tbilisi-Qars İşə Düşdü", *Azadlıq*, 30 Oktyabr 2017, https://www.azadliq.org/a/baki-tbilisi-qars/28824122.html (Erişim Tarihi:30.09.2017).

[61] "İran-Ermenistan Demir yolu Projesi Yeniden Gündemde", *Ermeni Haber*, 14 Aralık 2016, https://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/12/14/%C4%B0ran-Ermenistan-demiryolu-projesi/95883 (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

[62] Alireza Ramezani, "İran'ın Gözü Şimdi de Ermenistan'da", *Al-Monitor (Türkçe)*, 9 Kasım 2015, https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/iran-armenia-cooperation.html (Erişim Tarihi 30.10.2017).

Küresel ve bölgesel düzlemde meydana gelen gelişmeler, devletlerin davranışlarına yansımaktadır. ABD'nin yeni yönetiminin İran ile ilgili açıklamaları Tahran yönetiminin tehdit algılamasını ve dolayısıyla bölgesel güç arayışını artırmıştır. İran'ın Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden kazançlı çıkması ve Rusya ile ittifak halinde olması ABD yönetiminin Rusya ve İran ile ilgili tedbirler almasına neden olmuştur. ABD'de Trump yönetimi, Kırım'ın ilhakı nedeniyle Rusya'ya yaptırımlar uygulamaya başladı. ABD, İran'a çok daha kapsamlı yaptırımlar uygulamaya başladı. İran'a yönelik ekonomik yaptırımların ülkenin genelinde oluşturduğu kargaşa Tahran'ın ulusal güvenliğini etkilemektedir. İran toprakları içerisinde çok faklı etnik bölgeler mevcuttur. Güney Azerbaycan bölgesine benzer diğer bölgeler olan Huzistan'daki Sünni Araplar ve Mahabat bölgesindeki Kürtler'in eylemleri İran'ın güvenlik kaygılarını artırmaktadır.

İran'ın içinde bulunduğu durum bölgede Rusya ile ittifakını artırırken bu iki ülke arasında köprü rolü oynayan Azerbaycan'ın da ittifaka dahil olmasını sağlamaktadır. Bölgede bir taraftan ikili ilişkiler geliştirirken diğer taraftan üçlü işbirliği arayışlarına girişilmektedir. Rusya-Azerbaycan-İran arasında üç taraflı görüşmelerin ilki 8 Ağustos 2016 tarihinde Bakü'de gerçekleşti. Bu toplantıların ikincisi 1 Kasım 2017 tarihinde Tahran'da gerçekleşti. Üçüncüsü Rusya'da gerçekleştirilmiş ve zirvede bölgenin güvenlik konuları da dahil üç ülkenin enerji nakil hatlarının birleştirilmesi, Hazar Denizi'nde uyuşturucu madde taşınmasının engellenmesi gibi konular müzakere edilmiştir.

Azerbaycan dış politikasının öncelikli konusunu oluşturan Karabağ sorununa yer verilen Zirve Sonuç Beyannamesi'nde; Karabağ sorununun çözülmemiş olması bölgesel entegrasyon için engeldir. Beyannamede sorunun bugüne kadar uluslararası seviyede kabul edilmiş kararlar esasına göre çözülmesi gereği vurgulanmıştır[63]. Ancak, Genel Kurul'un 62. toplantısında "Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki son durum" başlıklı oturumuna İran'ın katılmaması ve Rusya'nın karar aleyhine oy kullanması, sorunun çözümüne yönelik umutları zayıflatmaktadır.

Ermenistan'ın Rusya ile güvenlik alanında İran ile ticari ve ekonomik alanda[64] gelişen ilişkileri dikkate alındığında, Moskova-Bakü-Tahran arasında oluşturulacak

[63] "Deputat: Azərbaycan Üçün Önəmli Olan Üçtərəfli Görüşdə Qarabağ Probleminin Yekun Bəyannamədə Əksini Tapması İdi", *Trend*, 2 Noyabr 2017, https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2816081.html (Erişim Tarihi: 02.11.2017).

[64] Ermenistan ile İran arasında son dönem gelişmelerine bakıldığında sadece ekonomik alanda ilişkiler olmadığı anlaşılmaktadır. 25-30 Haziran 2019 tarihleri arasında Rusya'nın Kubinka şehrinde yapılan "Army 2019" askeri-teknik forumunda Ermenistan ve İran'ın birlikte ürettikleri NAİM-802 radar sistemi

işbirliği sorgulanacaktır. Çünkü Azerbaycan'ın stratejik çıkarları ile Rusya ve İran'ın bölgesel çıkarları büyük oranda çatışmaktadır. Azerbaycan'nın gerçekleştirdiği bütün projelerden Ermenistan'ı izole etme çabası Rusya-Ermenistan-İran ilişkileri ile bypass edilmektedir. Azerbaycan'ın bu durumu engelleyecek kapasitesi de yoktur. Enerji nakil hatlarına ek olarak BTK ile de Ermenistan'ın güzergah olmaktan çıkması hem Azerbaycan'ın jeopolitik avantajı ile hem de projenin en önemli finansmanını sağlayan Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) başta olmak üzere bölgede ve uluslararası sistemdeki etkisi sayesinde olmuştur. Proje kapsamında altmış beş ülkenin olması Bakü yönetiminin en önemli güç kaynağıdır. 30 Kasım 2017 tarihinde BTK Demir yolu Hattı'nın faaliyete başlamasının ertesi günü 1 Kasım'da Rusya-Azerbaycan-İran üç taraflı görüşmelerin gerçekleşmesi Azerbaycan'ın Batı ile entegrasyonunun derinleşmesine alternatif sunmak bakımından düşünülmüş olabilir.

İran-Ermenistan ilişkilerinin özel durumu Azerbaycan-İran ilişkilerinde sürekli kırılmalara neden olacak potansiyeldedir. 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'da Ermeniler taarfından Azerbaycanlı toplam 613 kişinin katledilmesinin yıl dönümünde 26 Şubat 2019 tarihinde Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan İran'a resmi ziyarette bulundu. Ziyaretin tarihi ve Paşinyan'a gösterilen ilgi iki ülke ilişkilerinin düzeyini göstermesi bakımından önemliydi. Paşinyan, Tahran'ın "Ararat" Spor Klübünde Ermeni toplumu ile görüştü. Görüşme sonrasında Paşinyan'ın toplulukla çektiği fotoğrafta arka planda Ermenice, "Karabağ Ermenistan'ındır ve Son" yazılı pankartın bulunması ve bu duruma İran'ın müdahale etmemesi Bakü'de olumsuz karşılanmıştır[65]. Nazım Cafersoy, bu durumun İran'ın Azerbaycan ile oluşturduğu "sahte dostluğa" zarar verdiğini ve Azerbaycan'ın İsrail ve ABD arasındaki işbirliğini teşvik ettiğini söylemektedir[66]. İran, Ermenistan'a gösterdiği aynı anlayışı Tebriz'de Türklere göstermemektedir. 1970 yılında Tebriz'de kurulan "TractorSazi" futbol takımı Güney Azerbaycan'da Türklerin kültürel ve milli değerlerinin seslendirildiği ve İran'ın Türklere yönelik uyguladığı baskı politikalarına itiraz edildiği bir

---

sergilenmiştir.Ermenistan-Azerbaycan arasında "Aprel Döyüşleri" olarak bilinen Nisan 2016 çatışmasında Ermenistan'ın hava savunma sisteminin yetersiz kalması nedeniyle, Ermenistan-İran arasında bu alanda ilişkiler ivme kazanmıştır.
"Nicat İsmayılov, "Qarabağ Səmasını Azərbaycanın Üzünə Bağlamaq Üçün" - İran Ermənistanla Birgə Hərbi Qurğular İstehsal Edir", *Avropa Info*, 3 Iyul 2019,
https://avropa.info/post/321284(Erişim Tarihi: 05.07.2019).

[65] "İranda Nikol Selfisi: Tehrandan Bakıya Şok "Sürpriz" – Foto", *Axar*, 28 Fevral 2019, https://axar.az/news/siyaset/353478.html (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

[66] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

platforma dönüşmüştür. TractorSazi futbol takımının Türkçü bir platforma dönüşmesinde Elçibey döneminin bölgeye yönelik faaliyetlerinin ve ifadelerinin büyük etkisi vardır[67].

TractorSazi taraftarları Paşinyan'ın gezisi sırasında yaşananlara tepki olarak 01 Mart 2019 tarihinde stada "Karabağ Azerbaycan'ındır" yazılı bir pankart asmış, ancak görevliler müdahale ederek pankartı indirmeye çalışmış, taraftarların karşı koyması üzerine bu müdahale başarısız olmuştur[68]. Paşinyan'ın paylaştığı fotoğraf sonrası hem Azerbaycan hem de Güney Azerbaycan'da yaşanan rahatsızlıklar ve tepkiler üzerine İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasimi, Paşinyan'ın "Ararat" spor kulübünde olması ve İran'da yaşayan aynı dine mensup vatandaşlarla görüşmesinin normal olduğu, ancak Dağlık Karabağ sorununa dair Ermeni dilinde pankart açılmasının kabul edilemeyeceği açıklamasını yapmak durumunda kalmıştır. Kasimi açıklamasının devamında;

> Sorunun uluslararası prensipler esasında ve görüşmeler yolu ile çözülmelidir. İran için Ermenistan ve Azerbaycan ilişkilerinin Karabağ sorununun etkisi altında olmaması çok önemlidir. Bu nedenle İran bu sorunda kendisine göre ve mantıklı siyasetini devam ettiriyor. Ümit edelim ki sorun barışcıl ve diplomatik yollarla tez zamanda halledilecek. İran iki ülke arasında ki bu sorunun sorunsuz halli için çalışmış yinede bunun için bütün elinden geleni gösterebilir[69] ifadelerine yer vermiştir.

Paşinyan İran'ın İRNA haber ajansına verdiği mülakatta, Ermenistan ve İran arasında tarihi dostluk bağlarının altını çizerek İran'la dostluk ve işbirliği ilişkilerinin Ermenistan siyasetinin temeli olduğu, özellikle ticari-iktisadi alanlarda ilişkileri geliştirmek istedikleri, bu minvalde İran ve Avrasya Ekonomik Birliği arasında yapılacak anlaşmanın İran ve Ermenistan arasındaki ilişkileri artıracağını söyledi[70]. Ruhani, iki ülke arasında yapılan anlaşmaların imza töreninde, ABD'yi işaret ederek, diğer devletlerin İran-Ermenistan ilişkilerine karışmamaları gerektiğini söyledi. Paşinyan'ın ziyareti öncesinde

---

[67] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[68] Araz Aslanlı, "Paşinyan'ın Tahran Ziyareti ve İran-Ermenistan İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pasinyan-in-tahran-ziyareti-ve-iran-ermenistan-iliskileri/1421441 (Erişim Tarihi: 18.03.2019).
"Güney Azərbaycan, Təbriz, Səndən Stadionu Güney Azərbaycanın Tıraxtur Futbol Takımının Yandaşları "Qrabağ Azərbaycanındır", https://www.facebook.com/watch/?v=405153770055743 (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

[69] "Paşinyan'ın Qalmaqallı Selfisinə İran XİN-də n Reaksiya", *Minval*, 4 Mart 2019, http://minval.info/pasinyanin-qalmaqalli-selfisin-iran-xin-d-n-reaksiya/100815 (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

[70] "Paşinyan İranla Dostluqlarından Danışdı", *Azadlıq*, 26 Fevral 2019, http://www.azadliq.az/xeber/300995/pasinyan-iranla-dostluqlarindan-danisdi/ (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

İran doğal gazının Ermenistan'dan Gürcistan'a oradan da Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşınmasında işbirliğini geliştirecekleri açıklanmıştı[71].

Öte yandan, İran'ın Ermenistan üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı hedefleri birkaç noktada engellenmektedir. Öncelikle Rusya'ın Ermenistan üzerindeki nüfuzu ve Gürcistan üzerinde oluşturduğu baskılar bu durumun gerçekleşmesini engellemektedir. Çünkü bu durumun gerçekleşmesi Rusya'ın Avrupa gaz tedariği üzerindeki tekelinin zayıflayacağı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan her ne kadar İran'ın, Rusya-Ermenistan-Gürcistan gibi bölge ülkeleri ile ilişkileri sıkı bir işbirliği olarak görünse de bu ülkelerin birbirleri ile çatışan çıkarları mevcuttur.

Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün açıklamalarına rağmen Paşinyan'ın İran'da hem Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani hem de Rehber Ali Hamaney ile görüşmelerinin sıcaklığı Azerbaycan ve İran medyasında geniş yer bularak itirazların yükselmesine neden olmuştur. Azerbaycan-İran ilişkilerinde bu tür sorunların Azerbaycan'da hükümet düzeyinde cevabı nadir durumlarda verilmektedir. Urmiye Milletvekili Hadi Bahadiri yaptığı açıklamalarda, "Karabağ İslam ve Azerbaycan toprağıdır. Mecliste Dışişleri Bakanı'na İran sınırları içerisinde ülkenin resmi politikasına aykırı böyle bir olayın yaşanmasına neden izin verildiğini soracağız" dedi. Güney Azerbaycanlı milletvekillerinden Ruhullah Hazretpur Talaiyye ve Nadir Gazipur da Dışişleri Bakanlığına soru önergesi verdiler. Bakanlık, Azerbaycan Büyükelçiliği'ne verdiği açıklamada "açılan pankartı kınadıklarını ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini" açıkladılar[72]. Resmi düzeyde bir açıklamanın yapılmasına rağmen her iki ülkede ortaya çıkan durum sorunun varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Ermenistan-İran arasında ilişkilerin birçok alanda gelişmesi Azerbaycan'ın İran'a yönelik kaygılarını artırmaktadır. Bu ilişkiler yalnızca siyasi ve ekonomik alanla sınırlı değildir, kültürel alana ilişkin de işbirliği geliştirilmektedir. Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu topraklardaki tarihi eserlerin restorasyonlarını İranlı şirketler yapmaktadır ve daha önce de işaret edildiği üzere bu eserlerdeki Azerbaycan damgası silinmeye, Fars ve Ermeni eserleri gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.

---

[71] Araz Aslanlı, "Paşinyan'ın Tahran Ziyareti ve İran-Ermenistan İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pasinyan-in-tahran-ziyareti-ve-iran-ermenistan-iliskileri/1421441 (Erişim Tarihi: 18.03.2019).

[72] Araz Aslanlı, "Paşinyan'ın Tahran Ziyareti ve İran-Ermenistan İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pasinyan-in-tahran-ziyareti-ve-iran-ermenistan-iliskileri/1421441 (Erişim Tarihi: 18.03.2019).

Erivan'da 15 Aralık 2019 tarihinde Ermenistan, Rusya, İran ve Gürcistan'dan kırk beş uzmanın katıldığı "Kafkas-Hazar Bölgesinin Yerli Halkları Bilimsel Gerçekler ve Sahteleştirmeler Işığında" konulu bir konferans düzenlendi. Konferansa katılan İranlı uzman Salar Seyfoddini'nin Karabağ etrafındaki son olaylar ve İran'ın bölgedeki çıkarları ile ilgili yaptığı açıklamalar İran-Ermenistan ilişkilerinin niteliğini göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Seyfoddini, bölge ülkelerinin birbiri ile çeşitli çatışma konuları olmasına rağmen bölgedeki tüm aktörlerle iyi ilişkileri olan tek ülkenin İran olduğunu ileri sürmüş, öte yandan İran'da Azerbaycan'a yönelik güvensizliğin hakim olduğunu, İran'daki yetkililerin çoğunluğunun güçlü iki taraflı ilişkilere rağmen Azerbaycan'ın verdiği sözlere güvenmediklerini belirtmiştir. Konuşmasında, ayrıca İran'ın Karabağ konusunda mevcut statükodan rahatsızlık duymadığını ifade etmiş ve bölgenin Azerbaycan'ın elinde olmuş olsa İsrail ve ABD kontrolünde olacağını öne sürmüştür[73].

İran için İsrail ve NATO'nun tehdit seviyesini göstermesi bakımından önemli olan bu anlayış, Azerbaycan-İran ilişkilerinde İran'ı en çok rahatsız eden ve güvensizlik oluşturan konudur. İran Milli Meclisi'ne Tahran'dan milletvekili seçilen Ali Mütehhari, İran'ın güvenlik nedenleriyle Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın haklı olup olmadığına bakmayarak Ermenistan'dan yana taraf olduğunu açıklamıştır[74]. Karabağ Savaşı'nın ilk yıllarından bu yana İran'ın Ermenistan'a olan yaklaşımında ciddi bir değişiklik olmamıştır. Son dönemde medyada yer alan Karabağ bölgesinde İran plakalı tırların yük taşıması Azerbaycan'ı önemli ölçüde rahatsız etmiştir. İran yetkililerinin görüntüleri yalanlaması gerçeği değiştirmemektedir[75]. Buna benzer Azerbaycan tarafında rahatsızlık uyandıran diğer bir konu da Aras Nehri üzerinden Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarına köprülerin yapılmasıdır. Konu hakkında tepkisini dile getiren Azerbaycan Milletvekili Fazıl Mustafa, Azerbaycan'ın İran-Ermenistan ilişkilerine alternatif olarak İsrail ile askeri

[73]İran Ermənistanı Tam Dəstəkləyir. Yaxşı ki, Qarabağda Nəzarət Onlardadır Yoxsa… – İrandan Şok Açıqlama", *Turkustan.Info*, 15 Dekabr 2019, https://turkustan.info/2019/12/15/iran-erm%c9%99nistani-tam-d%c9%99st%c9%99kl%c9%99yir-yaxsi-ki-qarabagda-n%c9%99zar%c9%99t-onlardadir-yoxsa-irandan-sok-aciqlama/?fbclid=IwAR1js4n5Kz383hagHAOAbDnEqtlrKRBFbZcPgzpHtg332JE1yrmvE-07ANs (Erişim Tarihi: 17.12.2019).

[74] "Əli Mütəhhəridən Etiraf: "İran Qarabağ Müharibəsində Milli Məsələlərə Görə Ermənistana Dəstək Göstərdi", *Günaz TV*, 26 Avqust 2019, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/dunyaveiran-6/eli-mutehheriden-etiraf-iran-qarabag-muharibesinde-milli-meselelere-gore-ermenistana-destek-gosterdi-119350?fbclid=IwAR0o3ekwC70yemDogJAzs7CG6olpP41CgbTqpwWjzd9d2PgvIVveLN2JTY8 (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

[75] "Azərbaycan Hökuməti İran Tərəfinə Narahatlığını Çatdırdı", *Azadlıq*, 15 Aprel 2020, https://www.azadliq.az/xeber/454120/azerbaycan-hokumeti-iran-terefine-narahatligini-catdirdi/ (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

işbirliğini daha fazla geliştirmesi gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'ın İran'a yönelik hiçbir yaptırıma destek vermemesine rağmen İran'ın açık bir biçimde Ermenistan'ı desteklediğini söyleyen Mustafa, Azerbaycan'ın gelecekte İran'a karşı her adımda bunun cevabını vermesi gerektiğini söylemiştir[76].

Azerbaycan-Ermenistan arasında gerilimler Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın Tovuz şehrine[77] yapılan saldırıları nedeniyle sıcak bir savaşın fitilini ateşlemiştir. Bölgede yaşanan çatışmalar 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ın yerleşim yerlerine yaptığı saldırılar sonucunda sivil vatandaşların ölümü üzerine sıcak bir savaşa dönüşmüştür. Ermenistan Gence'ye[78] ve Terter'e[79] roket saldırısı gerçekleştirerek savaşın dışında yer alan sivillere saldırılar gerçekleştirmiştir. Azerbaycan ordusunun taarruza geçmesiyle birlikte Ermenistan askeri gücünün direnci kırılmış ve Ermenistan askeri gücünün zayıflıkları ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan'ın bölgede ilerleyişi Rusya ve İran'ın I. Karabağ Savaşı'na göre daha temkinli yaklaşmasına neden olmuş ancak bulundukları pozisyon itibariyle bir değişim olmamıştır. Azerbaycan kuvvetlerinin İran sınır bölgesinde ele geçirdiği yerler Aras Nehri'nin diğer yakasında çoşku ile karşılanmaktadır. Tarihi Hudaferin köprüsünün içinde bulunduğu bölgenin Ermenistan kuvvetlerinin elinden alınması İran tarafındaki Azerbaycanlılar tarafından sevinçle karşılanmıştır[80].

---

[76] "Fazil Mustafa İsraillə Hərbi Əməkdaşlığı Gücləndirməyi Təklif Edir:"İran Bizi Çox Çətin Vəziyyətdə Qoyur", *Strateq.az*, 25 Aprel 2020, https://strateq.az/siyaset/427914/fazil-mustafa-israill%c9%99-h%c9%99rbi-%c9%99m%c9%99kdasligi-gucl%c9%99ndirm%c9%99yi-t%c9%99klif-edir.html?fbclid=IwAR1K73AjgvU3Bil1OH-_rMpd7wTR6vXNzxLQ9nJAZXO9XvepBwkouz_mz3o (Erişim Tarihi: 25.04.2020), Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Büyük Kuruluş Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Fazıl Mustafa Gazenferoğlu ile 2017 yılında yapılan mülakatta da İran ile ilgili sorulara benzer cevaplar vermişti, geçen sürede ikili ilişkilerin seyrinde farklı bir anlayışın oluşmadığı görülmektedir. Bakü, 08 Haziran 2017.

[77] Tovuz bölgesi Karabağ cephe hattının yaklaşık 200 km kuzeyinde kalmasına rağmen Ermenistan bu bölgeye saldırıyor. Bölge, Azerbaycan ve Türkiye'nin birlikte gerçekleştirdiği enerji ve ulaştırma hatlarının geçtiği güzergahta olduğu için stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle bölge istikrarsızlaştırılmak istenmektedir.

[78] Ermənistanın Gəncəyə Raket Zərbəsi ilə Bağlı Ombudsmanın Faktaraşdırıcı Missiyaya Dair Hesabatı Təqdim Olunub, http://www.azerbaijan-news.az/view-200689/ermenistanin-genceye-raket-zerbesi-ile-bagli-ombudsmanin-faktarasdirici-missiyaya-dair-hesabati-teqdim-olunub, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[79] Ermənilər Tərtərə Fosforlu mərmi Atıb, https://gunaz.tv/az/new/ermeniler-tertere-fosforlu-mermi-atib-foto-1604410232?fbclid=IwAR2ATLD_A9Zf7wwjFHDB8Ho6nKe3ZT_QgkgW7o641imbGVnOs9sbDq9o1Ns, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[80] Arazın O Tayındakı Azərbaycan Türkləri Qarabağdakı Uğurlu Əməliyyatlardan Danışırlar, https://www.facebook.com/GunazTv/videos/859536128157563, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

I. Karabağ Savaşı'ında Rusya destekli Ermenistan kuvvetlerinin işgal ettiği Azerbaycan toprakları geri alınmakta ve bu geri alımlar devam etmektedir. Fizuli şehri, Cebrayıl şehri, Terter, Hocavend (Xocavend), Zengilan şehri, Ağbend, Kubadlı (Qubadlı) şehrinin birkaç köyü ile adı geçen şehirlerin birçok köyü işgalden kurtarılmış ve savaş Şuşa'nın alınması için devam etmektedir[81]. Ermenistan tarafının Rusya'dan talep ettiği destek görünür düzeyde olmamasına rağmen askeri techizat bakımından devam etmektedir. KGÖA'nın işlemesine yönelik Putin'e yöneltilen sorulara karşı Putin'in, savaş Ermenistan toprakları dışında yapılmakta açıklaması[82], Rusya'nın I. Karabağ Savaşı'ndaki politikasının bir miktar sınırlandığını göstermektedir. İran dini lideri Hamaney'in uluslararası sorunlar müşaviri Ali Ekber Vilayeti, Tebriz'de katıldığı bir konferansta, uluslararası fitneçilerin güney Kafkasya'da sorunlara neden olduğunu, bölgenin Gürcüler'in, Ermeniler'in ve Azerbaycanlılar'ın birlikte yaşadığı bir yer olduğunu ve savaşın bir an önce sonlanmasını ümit ettiğini söylemesine rağmen[83] Ermenistan'a yönelik İran'ın askeri bakımdan desteği ve Rusya tarafından gönderilen silahların İran üzerinden Ermenistan'a ulaştırıldığını gösteren görüntüler basında ve sosyal platformlarda hızla yayılmıştır.

Karabağ sorunu çözülmediği sürece Azerbaycan-İran ilişkilerinde Ermenistan sürekli sorunlu bir alan olarak devam edecektir. Bu sorun bölgede oluşan ittifakların seyrinde çok önemli bir faktördür. Savaşta Türkiye'nin ve İsrail'in Azerbaycan'ı açıktan hem politik hem de askeri techizat bakımdan desteklemesi Rusya ve İran'ın Ermenistan yanında yer almasına neden olmaktadır. Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın dış politika tercihlerini doğrudan etkilemektedir. Aşağıda ayrıntıları ile incelenecek olan ikili ilişkilerde İsrail faktörünün Tahran-Erivan ve Tahran-Bakü ilişkilerinde ne türden etkiler oluşturduğu incelenecektir.

6.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde İsrail Faktörü

[81] Azərbaycanın İşğaldan Azad Edilən Əraziləri, https://mektebgushesi.az/2020/10/17/az%C9%99rbaycanin-bir-sira-%C9%99razil%C9%99ri-isgaldan-azad-edildi-r%C9%99smi-siyahi/, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[82] Putin Safını Açıkladı: Azerbaycan'la Savaş Ermeni Topraklarında Değil, https://www.dunyabulteni.net/avrupa/putin-safini-acikladi-azerbaycan-la-savas-ermeni-topraklarinda-degil-h480269.html, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

[83] Əli Əkbər Vilayəti: "Beynəlxalq Fitnəçilər Cənubi Qafqazda İğtişaşlara Səbəb Olub" https://gunaz.tv/az/new/eli-ekber-vilayeti-beynelxalq-fitneciler-cenubi-qafqazda-igtisaslara-sebeb-olublar-1604320066?fbclid=IwAR2YYBnOIiOWr03ZTfDoWH4OEQ8M2t0psFc2PO62VXnys9PaZi_K2R42DMo, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Azerbaycan-İran ilişkilerinin sorunlu alanlarından birisi de Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği ilişkileridir. Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası sistem birçok bölgede bağımsız aktör sayısını artırdığı gibi güç merkezlerinin ve mücadele alanlarını da artırmıştır. Dolayısı ile yeni bağımsız aktörlerin ilişkilerinin oluşturulması iki kutuplu dünya düzeninde kutup liderlerinin oluşturduğu ilişki biçiminden farklılık arz etmektedir. Doğu-Batı arasındaki sınırların netliği ortadan kalkarken, ülkelerin tehdit algılamaları ve güvenlik kaygıları da aynı doğrultuda karmaşıklaşmıştır. İki kutuplu dünya düzeninde devletler, tehdit ve çıkarlarını net olarak belirledikleri için ittifaklarını oluştururken bu ayrıma uygun ittifaklara katılmaktaydılar. Bu ittifakların oluşturulmasında blok önderlerinin ideolojik tutumları belirleyici olmaktaydı. Soğuk Savaş sonrası oluşan ve günümüzde de büyük oranda devam eden uluslararası sistemde tehdit ve çıkar kavramlarının girdi ve çıktılarının net olarak ortaya konulamadığı, çok yönlü ilişkilerin geliştirildiği karmaşık bir hal aldığı görülmektedir.

Soğuk Savaş sonrası, blok liderlerinin denetiminin kalktığı birçok bölgede etnik ve dini çatışmalar körüklendi. 1991 yılında bağımsız olan Azerbaycan bir taraftan Sovyet sisteminden miras kalan sorunlar ile uğraşırken diğer taraftan ise yeni oluşmaya başlayan uluslararası sisteme ayak uydurmaya çalışmaktaydı. Merkezi planlamadan pazar ekonomisine ve komünist sistemden demokrasiye geçmeye çalışan Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Karabağ sorununun çözümü ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara çıkışını sağlamak için dış politikasının önceliklerini belirlemiştir. Azerbaycan bu amaçla bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Batı yönelimindeki uluslararası sisteme eklemlenmeye, bu sistemin başat aktörleri ile diplomatik ilişkiler geliştirmeye ve öncelikleri doğrultusunda belirlediği hedeflere ulaşabilmek için işbirliği yapabileceği aktörler bulmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda Azerbaycan açısından ilişki kurulacak aktörlerden biri de İsrail olmuştur. 7 Nisan 1992'de Azerbaycan ve İsrail arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. İsrail 1993'te de Bakü'de büyükelçilik açtı[84]. Müslüman bir ülke olmasına rağmen İsrail'in Azerbaycan ile ilişkilerinin başlamasına ve gelişmesine neden olan faktörler nelerdir? Bu sorunun İsrail açısından cevapları daha çok ekonomik fırsatlar, enerji güvenliği ve Filistin sorunu çerçevesinde BM Genel Kurulu'nda oy ağırlığını artırmak olarak

[84] Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti 1991-2003*, II. Hisse, Mütercim, Bakı 2015, s. 342, Gallia Lindenstrauss, "Israel-Azerbaijan: Despite the Constraintsi a Special Relationship", *Strategic Assessment*, Vol. 17, No. 4, January 2015, s. 70.

değerlendirilebilir[85]. İsrail'in Azerbaycan ile ilişkilerinin başlamasını sağlayan diğer önemli bir faktör ise İran'dır. 1979 İslam Devrimi'nden sonra Tahran yönetiminin İsral'i "Siyonist Şeytan" olarak kavramsallaştırması ve bu ülkeye yönelik retoriğin değişmesi, İsrail'in İran'ın bölgede gücünü ve etkisini azaltmaya yönelik politikalar izlemesine neden olmuştur. İsrail, bağımsızlığını ilan ettikten sonra bağımsızlığı için büyük bir tehdit kabul ettiği Arap dünyasının birbiri arasında ittifaklarını engelleme ve güçsüzleştirmeye dayalı "Çevre Stratejisi"nin[86] büyük oranda başarıya ulaşmasından sonra 1979'dan sonra "Yeni Çevre Stratejisi'ni İran'a karşı uygulamaya koymuştur. 1990'lardan sonra tam olarak netleşen bu stratejinin İsrail açısından en önemli müttefiki Türkiye olmuştur[87]. İsrail bir taraftan Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler ile İran'ı bölgede çevrelemeye çalışmakta diğer taraftan sınır sorunları yaşadığı Suriye'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin bozulmasına neden olup Suriye'yi Türkiye ile meşgul etmektedir. Böylece 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Suriye'den işgal ettiği Golan Tepeleri'ne yönelik Suriye tehdidini, Suriye'nin kuzeyinde yeni bir gedik açarak engellemeye çalışmaktadır.

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin giderek gelişmesini ve "stratejik ortaklık" düzeyinde değerlendirilmesini sağlayan unsur iki ülkenin de benzer dış politika sorunlarının ve hedeflerinin olmasıdır. Kafkasya ve Ortadoğu bölgesinde İran'ın etki sahasının genişlemesi ve yayılması her iki ülke açısından da bir tehdit olarak algılanmaktadır. Komşu ülkeler ile yaşanan sorunlar ve enerji kaynaklarının elde edilmesi ve güvenliğinin sağlanması iki ülke dış politikalarının ortak noktalarındandır. Her iki ülkenin de bağımsızlığını ilan ettikten sonra içerisinde bulundukları savaş durumu Azerbaycan ve İsrail'in dış politika algılamalarının benzer olmasına neden olmuştur. 2001-2005 yılları arasında İsrail'in Bakü Büyükelçiliği görevinde bulunan ve 2016 yılında Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanan Eitan Na'eh, Azerbaycan-İsrail ilişkilerini tehlikeli komşular ve mazlum bir tarihin varlığı gibi psikolojik unsurların etkisine bağlamaktadır[88]. Bunların dışında savaş ve kuşatılmışlık duygusunun ortaya çıkardığı güvenlik kaygısı iki ülke dış politikasını etkileyen en temel

---

[85] İbrahim Erdoğan, "Farklılıktan Stratejik İşbirliğine Azerbaycan-İsrail İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 23.

[86] Arap devletleri ile çevrelenen İsrail, 1950'li yıllarda Ortadoğu'da ABD taraftarı ve Arap karşıtı bir ittifak oluşturmaya çalışıyordu. Bunun için "Çevre Stratejisi"ni (Periphery Strategy) hayata geçirdi. Bu süreçle birlikte bölgede bağımsızlık için mücadele eden Araplar dışında ve Müslüman olmayan azınlıklar İsrail'in işbirliği çağrılarına sıcak bakmışlardır. Bu stratejiye uygun olarak Yemenli Royalistler, Lübnanlı Falanjistler, Güney Sudanlı asiler ve Iraklı Kürtler ile ilişkiler kurulmuştur. Esme Özdaşlı, "İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya", *Bilig*, Sayı: 82, Yaz 2017, s. 178.

[87] Esme Özdaşlı, a.g.e., s. 180.

[88] Alexander Murinson, "Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor", *Middle East Review of International Affairs (MERİA),* Vol. 12, No. 3, September 2008, s. 37.

unsurdur. Ülkenin %20'sini işgal altında tutan Ermenistan ile Rusya ve İran'ın askeri ve ekonomik ilişkilerinin düzeyi ve her iki devlet ile sınırları olan Azerbaycan'ın güvenlik kaygılarını artıran önemli bir faktördür. Azerbaycan'ın bölgenin önemli iki aktörü tarafından çevrelenmesi ve Karabağ Savaşı'nda bu bölgesel güçlerin Ermenistan'ı desteklemesi Bakü yönetimini farklı partner arayışlarına itmektedir. Özellikle savunma sanayi ve teknolojisi bakımından gelişmiş olan İsrail bu noktada bir önemli bir seçenek olarak durmaktadır.

Azerbaycan-İsrail ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etttiği dönemden itibaren geniş kapsamlı bir biçimde başlamıştır. İki ülke arasında gelişen bu ilişkiler İsrail'in dış politik açılımlarının yanında Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında yaşadığı ekonomik, siyasi ve askeri alanlardaki sıkıntılarından da kaynaklanmıştır. Bakü yönetimi, Karabağ Savaşı nedeniyle ABD başta olmak üzere Avrupa'nın diğer ülkelerinde Azerbaycan'a karşı örgütlü bir propaganda faaliyeti yürüten Ermenistan lobisinin etkisini İsrail lobisinin gücü ile etkisizleştirmeyi hedeflemektedir. Azerbaycan'ın tarihinde anti-semitik hareketlerin yaşanmaması ve Azerbaycan'da çok sayıda Yahudi'nin bulunması bu durumu kolaylaştıran önemli bir unsurdur. Azerbaycan'daki Aşkanazi Yahudileri'nin lideri Gennady Zelmanovich, "Yahudiler'in Azerbaycan'da hiçbir sorun yaşamadıklarını, SSCB döneminde diğer cumhuriyetlerde Yahudilere yönelik baskıcı yaklaşımların Azerbaycan'da yaşanmadığını" ifade etmiştir[89]. Bu durum iki ülke ilişkilerine ivme kazandıran önemli bir faktördür. Çünkü Tel Aviv yönetimi anti-semitik hareketlerin yaşandığı ülkelere karşı mesafeli davranmaktadır[90].

Ebulfez Elçibey döneminde Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin günümüzde tarif edilen "stratejik ortaklık" düzeyinde temelleri atılmıştır. Elçibey döneminde Karabağ Savaşı'nda yaşanan gelişmeler ve Ermeniler'in toprak kazanımları Elçibey'in İsrail ile ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. Elçibey yönetiminin İran ve Rusya karşıtı Batı'ya ve Türkiye'ye dönük politikaları, Rusya ve İran tarafından dışlanmasına ve bu ülkelerin

[89] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, *Stratejik Ortaklık Kavramı Bağlamında İsrail Azerbaycan İlişkileri,* Orion Kitabevi, Ankara 2016, s. 114; Mahir Khalifa-zadeh, "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", *Middle East Review of International Affairs,* Vol. 17, No. 1, 2013, s. 56.

[90] Nazi soykırımının yapıldığı Almanya ile İsrail'in ilişkileri bu durum için yeterince açıklayıcı bir örnektir. Almanya, İsrail'i 1965 yılında tanıyabilmiştir. Tarihi olayların etkisi ile iki ülke ilişkileri 2000'li yıllara kadar serin ilerlemiştir. Almanya Cumhurbaşkanı Johannes Rau'nun Nazi soykırımı için Yahudiler'den özür dilemesi İsrail-Almanya ilişkileri bakımından dönüm noktası olmuştur. Almanya Başbakanı Angela Merkel'in 17 Mart 2008 tarihinde İsrail ziyarettinde İsrail'in varolma hakkını savunması ve soykırım müzesini ziyaret etmesi son dönem ikili ilişkiler için önemli adımlardan birisidir. Bkz., Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 114.

Ermenistan'a yönelik yardımlarına neden oldu. Elçibey yönetimi Karabağ Savaşı başta olmak üzere dış politikada yaşadığı sorunların üstesinden gelmek, Rusya ve İran'a karşı güç kazanabilmek amacıyla farklı müttefik arayışlarına girişmiştir. Bu nedenle Elçibey yönetimi, ekonomik ve gelişmiş silah sanayisi ve ABD yönetimini etkileme kapasitesi bakımından İsrail ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Elçibey, Ocak 1993'te İsrail Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede İsrail ile olan ilişkilerin Azerbaycan için öncelikli konu olduğunu ifade etmiştir[91].

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında içinde bulunduğu savaş ve kuşatılmışlık durumu benzer dış politika algılamaları olan İsrail ile ilişkilerinin gelişmesini hızlandırmıştır. Her iki ülkenin de çevrelerinden algıladıkları tehdit, işbirliğinin katalizörü olmuştur. Bu dönemde gerilen Azerbaycan-İran ilişkileri, İran ile 1979'dan buyana sorun yaşayan İsrail için Kafkasya bölgesinde yeni bir ittifak ilişkisine zemin hazırlamıştır. Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı'nda Rusya ve İran'ın Ermenistan'a yönelik destekleyici yaklaşımları Bakü yönetiminin dış politika çizgisinde önemli değişimlere neden olmuştur.

Azerbaycan'da 1993 yılında yaşanan iktidar değişimi sonrası Aliyev yönetimi bölgesel dengeleri gözeten bir yaklaşım sergilese de Azerbaycan-İran ilişkilerinin doğası çok fazla değişmemiştir. 1994 yılında Asrın Anlaşması[92] ile uluslararası petrol şirketlerinin bölgeye gelişinin sağlanması İran'ın dış politikada daha sert bir tutum almasına neden olmuştur. İki ülke ilişkileri bakımında bu dönemde ilk üst düzey ziyaret[93] İsrail İşçi Partisi üyesi Efraim Sneh'in 6 Aralık 1993 tarihinde Haydar Aliyev ve diğer üst düzey yetkilileri ziyareti olmuştur. Sneh görüşme sonrasında yaptığı açıklamada Bakü yönetimi ile kültürel ve ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda istekli olduklarını açıklamıştır.

1994 yılında Eliezer Yotvat İsrail'in ilk Bakü Büyükelçisi olarak atandı. Aliyev, dış politika danışmanı Vefa Guluzade'yi İsrail'e ziyarete göndermesine rağmen büyükelçilik açma konusu günümüze kadar gerçekleşmemiştir[94]. Bu durum büyük ölçüde Karabağ Savaşı ve İran ile ilgilidir. Azerbaycan, Karabağ sorununda İslam dünyasının desteğini yitirmemek ve İran'ın baskılarını hafifletmek amacıyla mali sıkıntıları gerekçe göstererek İsrail'de büyükelçilik açma konusunda acele etmemektedir. Cabbarlı, Azerbaycan'ın

---

[91] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 121.
[92] Osman Nuri Aras, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi,* Derin Yayınları, İstanbul 2008, s. 54.
[93] Jacob Abadi, "Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia", *Journal of Third World Studies,*Vol. 19, No. 2, Fall 2002, s. 10.
http://www.qlineorientalist.com/AzerbaijanSociety/AzIs/AzIs.html (Erişim Tarihi: 24.12.2017).
[94] Shamkhal Abilov, a.g.e., s. 321.

maliyetten ziyade İran'ı dikkate alarak açmadığını ve İsrail'in bu durumu anlayışla kabul etmesinin Azerbaycan için bir avantaj olduğunu ifade etmektedir[95]. Çünkü Karabağ sorunu ile ilgili İKÖ'de Azerbaycan'dan yana önemli kararlar alınmaktadır.

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde "stratejik ortaklık" olarak değerlendirilecek dönem Haydar Aliyev dönemi olmuştur. Azerbaycan dış politikasında çok yönlü politikaların uygulanması sonucunda İsrail ile ilişkiler derinleştirilmeye başlanmıştır. 1994'te Karabağ Savaşı'nda ateşkes durumu oluşmasına rağmen Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde savaş olasılığı her zaman bir seçenek olarak varlığını devam ettirmektedir.

Haydar Aliyev, 22 Ekim 1995'de BM'nin 50. yıldönümünde Amerika'da yapılan törende İsrail Başbakanı İshak Rabin ile görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede Azerbaycan'ın İsrail'in desteğine her zaman ihtiyaç duyduğunu belirterek Karabağ sorununda İsrail'in Azerbaycan'ın yanında olmasını talep etmiştir[96]. Aliyev, ABD'deki Ermeni lobisinin etkisine dikkat çekerek Rabin'den ülkesi adına ABD'li yetkililer ile konuşmasını istemiştir. Topraklarının %20'sinin işgal altında olduğunu belirten Aliyev, Ermenistan'ın Rusya ve İran tarafından sürekli desteklendiğini ifade etmiş ve İsrail'in desteğini beklediklerini belirtmiştir[97]. Aliyev, 1997 yılında ABD'yi ziyareti sırasında Yahudi lobisinin temsilcileri ile bir araya gelişinde de benzeri bir talebi yinelemiştir. Bu durumu ayrıca Ermeni lobisinin ABD ve Avrupa ülkelerindeki Ermeni lobisinin gücünü dengelemek amacıyla kullanmaya çalışmıştır[98]. Azerbaycan-İsrail arasında bu dönemde yaşanan gelişmeler İran'ın tepkisine neden olurken iki ülke dışişleri bakanlarının gazetecilerin sorularını yanıtlarken tartışmalarına yol açmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov, 5 Mart 1996 tarihinde yapılan görüşmede Tahran yönetimini Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik uyguladığı ablukayı kırmakla suçlarken, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti ise Azerbaycan'ın İsrail ve ABD gibi ülkeler ile yakın ilişkilerini kastederek Bakü'nün İslam ülkelerine düşmanca bir tutum takındığını belirtip Azerbaycan'ı suçlamıştır[99].

---

[95] Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Hatem Cabbarlı ile mülakat, Bakü, 05 Haziran 2017.
[96] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 128.
[97] J.Abadi, a.g.e., s. 12.
[98] Mahir Khalifa-Zadeh, "Israel and Azerbaijan: To Counteract Iran", *Central Asia and the Caucasus,* Vol. 13, No. 3, 2012, s. 74.
[99] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 129.

1990'lı yıllarda iki ülke ilişkilerinin en dikkat çeken gelişmesi 29 Ağustos 1997 tarihinde İsrail Başbakanı Benyamin Netenyahu'nun Azerbaycan'a gelişi olmuştur[100]. Netenyahu'nun ziyareti sırasında İran'ın oluşturduğu tehditler tartışılmış ve iki ülke arasında istihbarat alanında işbirliğinin geliştirilmesi kararı alınmıştır. Bu ziyaret İsrail'in Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ilk üst düzey ziyaret olması nedeniyle iki ülke arasındaki işbirliğinde bir milat olarak kabul edilmektedir[101]. 1990'lı yıllar Azerbaycan-İran ilişkilerinin en sorunlu yılları olarak kabul edilmektedir. 1997'de Azerbaycan İslam Partisi üyelerinin Tahran lehine casusluk faaliyetlerinin ortaya çıkması ve partinin kapatılması iki ülke ilişkilerinde gerginliğin üst seviyeye çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Bakü-Tel Aviv arasında İran'a yönelik istihbarat faaliyetlerini artırırken Azerbaycan-İran ilişkilerinde krize yol açmış ve Netenyahu'un Bakü ziyareti tepki doğurmuştur. Türkiye-İsrail-Azerbaycan arasında İran nükleer çalışmalarına karşı üçlü işbirliğinin tesis edilmesine yönelik açıklamaların basında yer alması Tahran'ın tepkisini çekmiştir[102]. İran devlet radyosu ziyaret sonrası bir bildiri yayınlayarak, Bakü'nün, siyonizmin işgalci başbakanını kabul ederek tehlikeli bir oyun oynadığını ve bu durumun bölgede ve dünyada İslam devletleri ile olan bağlarını istikrarsızlaştırdığını ifade etmiştir[103].

İsrail, Soğuk Savaş döneminde Arap ülkelerine yönelik çevreleme politikasını Soğuk Savaş sonrası dönemde İran için uygulamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler ile ilişkilerini geliştirmektedir[104]. İran'ın her fırsatta İsrail'e yönelik tehdit ifadeleri ve nükleer bir tehdit olma yolunda attığı adımlar Tel-Aviv yönetimini İran'ı çevrelemeye itmektedir. İran'ın Kafkasya bölgesinde etki sahasını genişletmesi ve Ermenistan ile gelişen ilişkileri Bakü ve Tahran'ın uluslararası gelişmeleri farklı yorumlamalarına neden olmuştur.

Uluslararası sistemde 11 Eylül Olayları önemli bir "anı" simgelemektedir. 11 Eylül, uluslararası sistemin anarşik yapısına önemli bir ivme kazandırırken, devletlerin güvenlik

---

[100] Musa Qasımlı, a.g.e., s. 343, Shamkhal Abilov, "The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, but Strategic Partnership", *USAK Yearbook,* Vol. 3, 2010, s. 324.
[101] Mahir Khalifa-Zadeh, a.g.e., s. 73.
[102] Elnur İsmayıl, "Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı", *Bilgesam*, Ocak 2013, http://www.bilgesam.org/incele/1101/-azerbaycan-israil-stratejik-ortakligi/#.WkT5JlVl_IU (Erişim Tarihi: 27.12.2017).
[103] I. Bourtman, "Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace", *Middle East Quarterly*, Vol. 13, No. 3, Summer 2006, http://www.meforum.org/987/israel-and-azerbaijans-furtive-embrace, (Erişim Tarihi: 28.12.2017).
[104] Esme Özdaşlı, "Yeni Büyük Oyunda Yeni Perde: İsrail-Kazakistan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 10 Nisan 2014, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/israil/2014/04/10/7534/yeni-buyuk-oyunda-yeni-perde-israil-kazakistan-iliskileri-uzerine-bir-inceleme, (Erişim Tarihi: 25.12.2017).

algılamalarında tehdit faktörünü üst seviyeye taşımıştır. 11 Eylül Olaylarını gerçekleştiren El-Kaide'nin Afganistan'da bulunması uluslararası sistemin dominant gücü ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını kolaylaştıran bir araca dönüşmüştür. 11 Eylül Olayları sonrasında Azerbaycan'ın ABD'nin yanında olduğu yönündeki beyanatları ve ABD'nin Afganistan müdahalesinde Azerbaycan hava sahasını kullanmasına izin vermesi, İran'ın tedirginliğini artırmıştır. 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri, sıranın İran'a geleceği yönünde endişeleri artırırken olası müdahalede Azerbaycan'ın bir üs olarak kullanılabileceği söylentileri Bakü-Tahran ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.

Ekim 2001'de Haydar Aliyev ile İsrail Büyükelçisi Eitan Na'eh yaptıkları görüşmede 11 Eylül sonrası uluslararası terörizme karşı aynı cephede olduklarını ilan ederek ortak bir bildiri yayınladılar[105]. 11 Eylül sonrası gelişen Azerbaycan, ABD ve İsrail ilişkileri yanında ABD Başkanı oğul Bush'un "haydut devletler" içerisinde İran'ı da sayması, uluslararası politikada İran'ın güvenlik endişelerini artırmıştır. Neorealizmin argümanlarından devletlerin güçlerini artırmalarının yolları olan ittifak kurma ve kendine yardım (*self help*) ilkesi İran özelinde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası sistemden tehdit algılamaları arttıkça savunma gücünü artırmaya çalışan Tahran yönetimi, kendisine yönelik müdahaleyi engellemek amacıyla nükleer silah edinme yoluna gitmiştir. Tahran yönetiminin güvenliğini artırma çabaları ve İsrail'e yönelik tehdit ifadeleri ABD destekli TelAviv yönetiminin İran'a yönelik yaptırımların artmasına ve İran'ın yanıbaşındaki ülkeler ile ilişkileri yoğunlaştırmasına neden olmuştur.

Azerbaycan-İsrail ilişkileri ekonomik, teknolojik, askeri ve kültürel bakımdan birçok alanda işbirliğini içerdiği için stratejik ortaklık düzeyinde ifade edilebilir. İkili ilişkilerin başlangıcı Elçibey döneminde olsa da stratejik ortaklık düzeyine erişmesi büyük ölçüde Haydar Aliyev döneminde olmuştur. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde 2003 sonrası dönemde de devamlılık görülmektedir. Karabağ sorunu, enerjinin güvenliği, taşınması ve başta Rusya olmak üzere İran gibi ülkeler dışındaki ABD ve diğer uluslararası aktörler ile de ilişkilerinin geliştirilmesi gibi Azerbaycan dış politikasının temel parametrelerinde büyük değişimlerin olmaması, dış politika anlayışındaki devamlılığı sağlayan unsurlardır.

---

[105] I. Bourtman, "Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace", *Middle East Quarterly*, Vol. 13, No. 3, Summer 2006,
http://www.meforum.org/987/israel-and-azerbaijans-furtive-embrace (Erişim Tarihi: 28.12.2017).

İlham Aliyev'in iktidara geldiği zaman 11 Eylül olaylarının uluslararası sistemde meydana getirdiği kaos durumu devam etmekteydi. İran-ABD ilişkileri ve ABD dolayısıyla İsrail ile olan ilişkilerde gerilim daha da artmaya başladı. İran'a olası bir müdahalede ABD'nin Azerbaycan topraklarını kullanabileceği söylentileri ve İsrail'in Tahran'a yönelik istihbarat faaliyetlerinin yapıldığı yönündeki iddialar Bakü-Tahran ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur.

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin gelişiminde katalizör rolü oynayan diğer bir unsur da, Azerbaycan petrol kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması konusunda İsrail'in desteği oldu. İsrail Orta doğu petrollerine alternatif oluşturması bakımından Azerbaycan'ın BTC projesini baştan itibaren destekliyordu. Nitekim, Azerbaycan milletvekili Musa Kasımlı'nın da ifade ettiği üzere, BTC'nin hayata geçirilmesinde İsrail'in ve Yahudi lobisinin büyük bir etkisi olmuştur[106]. İsrail ve Yahudi lobisinin bu ilgisi sürekli devam etti. 13 Şubat 2006 tarihinde ABD Büyük Yahudi Örgütü Başkanı Harold Tanner Bakü'yü ziyaretinde İlham Aliyev ile görüştü. Tanner, Azerbaycan'ın petrol kaynaklarına dikkat çekerek Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve stratejik bakımdan önemli bir ülke olduğunu vurguladı. Yapılan görüşmelerde İlham Aliyev, Amerikan-Yahudi cemaati liderlerine Tel-Aviv'de ticaret bürosu açma sözü verdi[107].

Bakü-Tel-Aviv arasında ilişkiler geliştikçe Tahran yönetimi bölgeye yönelik politikalarında Erivan ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmektedir. BTC projesinde İsrail'in etkisini bilen İran, 2004'te Ermenistan'a doğal gaz akışını sağlayacak proje ile karşılık verdi ve proje Mart 2007'de tamamlanarak Ahmedinejat ve Koçaryan eşliğinde açıldı. Bu proje iki ülke arasında son on beş yılda gerçekleştirilen en büyük projeydi[108].

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde 29 Haziran 2009'da Şimon Peres'in ziyareti iki ülke ilişkilerini üst düzeye taşımıştır. Peres'in ziyareti güvenlik, diplomasi ve ekonomik alanlarda işbirliğinin genişletilmesi ve güçlendirilmesi için stratejik önemde bir ziyarettir[109]. Peres'in ziyaretini engellemek isteyen Tahran yönetimi bunu başaramamıştır. Peres, beraberinde getirdiği altmış iş adamı ile temaslarına devam etmiştir. İran'ı özellikle en çok tedirgin eden konulardan birisi, İsrail'in dinleme faaliyetleri nedeniyle, bu alanda

[106] Musa Qasımlı, a.g.e., s. 345.
[107] Kamer Kasım, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 140.
[108] Hatem Cabbarlı, a.g.e., s. 160.
[109] Mahir Khalifa-zadeh,"Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", *Middle East Review of International Affairs,* Vol. 17, No. 1, 2013, s.61.

üretim yapan Aeronautics Şirketinin CEO'su Avi Leumi'nin Azerbaycan'a gelmesiydi. Peres'in ziyareti sırasında Azerbaycan'da insansız hava aracı ve askeri amaçlı üretim konularında anlaşma yapıldı. İran, Peres'in ziyaretini gerekçe göstererek Bakü'deki büyükelçisini danışma amaçlı olarak geri çağırdı[110]. İsrail'e yönelik sert söylemler kullanan Ahmedinejat, Aliyev'in "siyonizmin başı ve Müslümanların baş düşmanı"nın ziyaretini derhal iptal etmesini istemiştir. İlham Aliyev ise, Ahmedinejat'ın egemen bir devlete tavsiyelerde bulunmaktan kaçınması gerektiği yönünde açıklamada bulunmuştur[111]. Bu bağlamda, Araz Aslanlı'nın da işaret ettiği üzere, Azerbaycan'ın resmi düzeyde İran'a Ermenistan ile ilgili uyarılarda ve suçlamalarda bulunmamasına karşın İran'ın Azerbaycan'ı İsrail ile ilişkiler konusunda suçlaması ve yönlendirmeye çalışması, iki ülkenin aralarındaki ilişkiye üçüncü tarafları taşıma noktasındaki çarpıcı farklılığı ortaya koymaktadır.[112].

Azerbaycan, Ermenistan ile olası bir savaşta İran'ın stratejik ortaklığı olan Ermenistan'ı destekleyeceğini savaş süresince tecrübe etmiştir. Her ne kadar retorik olarak Tahran yönetiminin Azerbaycan'dan yana açıklamaları olsa da Bakü yönetimi bu açıklamaların samimiyetinden kuşku duymaktadır. Bu nedenle Azerbaycan yönetimi ülke güvenliğinin sağlanmasında İsrail'in askeri ve teknik desteğinden mümkün olduğunca faydalanmak istemektedir. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Hasanov, İsrail ile askeri-teknik işbirliği sayesinde en modern askeri teknolojileri aldıklarını ve bunun da savaş kabiliyetlerini güçlendirdiğini ifade etmektedir[113].

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin bu dönemde gelişmesini sağlayan önemli bir faktör de Türk dış politikasının bölgeye yönelik değişen politikası olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye, Kelbecer'in işgalinden sonra Ermenistan ile olan sınırlarını kapatmış ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik uyguladığı blokajı desteklemiştir. 2002 sonrası Türk dış politikasında "Komşularla Sıfır Sorun" olarak formüle edilen politikanın gereği olarak

---

[110] "İran'ın "One Minute'u Aliyev'i Durduramadı", *Hürriyet*, 1 Temmuz 2009, http://www.hurriyet.com.tr/iran-in-one-minute-u-aliyev-i-durduramadi-11977688 (Erişim Tarihi: 29.12.2017).

[111] Anna Zamejc, "The Blooming Friendship Between Azerbaijan and Israel", *RFE/RL*, 9 March 2010, https://www.rferl.org/a/The_Blooming_Friendship_Between_Azerbaijan_And_Israel/1978312.html (Erişim Tarihi: 29.12.2017).

[112] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile Mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[113] Əli Həsənov: "Azərbaycan-İsrail Strateji Münasibətləri Bütün Regionda Sülhə və Təhlükəsizliyə Xidmət Edir", *Qerbinfo.az*, 25 May 2019, http://qerbinfo.az/xeber/20299-azrbaycan-srail-strateji-mnasibtlri-btn-regionda-slh-v-thlksizliy-xidmt-edir.html (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Ermenistan ile olan ilişkilerde yumuşama yaşanmaya başladı. Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasını da içeren "Protokollerin" imzalanması[114] Ankara-Bakü ilişkilerinde düşük düzeyli de olsa bir gerilime yol açarken, Bakü'nün bu dönemde bölgesel ittifak ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Ermenistan ile olan savaşta Rusya'ya güvenmeyen, Türkiye konusunda da tereddüte düşen Bakü yönetimi, İsrail gibi teknik ve askeri bakımdan gelişmiş bir ülke ile ilişki geliştirme seçeneğini kullanmıştır.

Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde 1990'lı yılların çekingenliğini yaşamamaktadır. Dış politikada kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi ve enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasıyla oluşan ekonomik gelişme sonrasında değişen devlet kapasitesi 1990'larda yaşanan çekingenliğin aşılmasını sağlamıştır. Bağımsızlığın ilanından sonra İran faktörünü sürekli göz önünde bulunduran Azerbaycan, giderek daha rahat hareket etmektedir. Ancak Azerbaycan'ın İran ile ilişkili tüm olumsuz durumlarda Azerbaycan'ın İsrail ile olan ilişkileri gündeme getirilmiştir. Azerbaycan, İran adına casusluk faaliyeti yapan iki kişinin tutuklanması gerginliğe neden olmuştur. İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi, konu ile ilgili yaptığı açıklamalarda, Fars milliyetçiliğine uygun olarak Azerbaycan'ı "Aran", Azerbaycan'da yaşayanları "damarlarında İran kanı dolaşan İranlı" biçiminde tanımlamıştır. İran basınında Azerbaycan ile ilgili benzer haberlerin yayılması üzerine İran'ın Bakü Büyükelçisi Mehmedbağır Behrami, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmış ve bu ifadelerden dolayı İran'a nota verilmiştir. Genelkurmay'ın ifadelerinde Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları açık bir biçimde görülmektedir. Firuzabadi, Azerbaycan'ı üstü kapalı bir biçimde tehdit etmiş ve Azerbaycan'ın İslamı yasalarına uyması ve Müslüman dünyası ile iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini söyleyerek Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerinin ilerlemesini eleştirmiştir[115].

Bakü yönetimi Şubat 2012'de İsrail'den insansız askeri uçakların yanı sıra uçak savar ve füze savunma sistemleri alımını içeren 1.6 milyar dolarlık anlaşma yaptı[116]. Yapılan anlaşmaya göre, İsrail Azerbaycan'a insansız hava araçları, füze savunma

---

[114] Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

[115] Ehtiram Aşırlı, "Azerbaycan-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler", Kafkassam, 16 Aralık 2016, https://kafkassam.com/azerbaycan-iran-iliskilerini-etkileyen-faktorler.html (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

[116] Mahir Khalifa-zadeh, a.g.e., s.64, Nazım Cafersoy, "Azerbaycan-İsrail İlişkilerinin Temel Dinamiği", http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/azerbaycan-israil-iliskilerinin-temel.html (Erişim Tarihi: 05.01.2018), Gallia Lindenstrauss, "Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship", *Strategic Assessment,* Vol. 17, No. 4, January 2015, s. 70.

sistemleri ve uçaksavarlar dahil olmak üzere gelişmiş silahlar satacağını açıkladı[117]. İran, yapılan bu askeri harcamaları kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır[118]. Karabağ Sorunu, Azerbaycan-İsrail ve İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini sağlayan önemli bir faktördür. Azerbaycan, İsrail'i, İran'a karşı bir denge unsuru olarak görmektedir. Ermenistan ile savaşın sürekli masada tutulması Azerbaycan'ın askeri gücünü artırmasını ve gelişmiş silah teknolojisini kullanmasını zorunluluk haline getirmiştir. Fazıl Mustafa Gazenferoğlu'da İsrail ile silah anlaşmasının savaş durumunda olan Azerbaycan için bir zorunluluk taşıdığını ifade etmiştir[119]. Rusya'nın Ermenistan'dan yana açık tutumu ve Türkiye'nin askeri teknoloji bakımından İsrail'den geri olması Bakü yönetimi açısından Tel Aviv ile ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir faktör olmaktadır.

Azerbaycan'ın İsrail'den aldığı silahlar ikili ilişkilerde krize neden olmuştur. Tahran yönetimi İsrail ile yapılan silah anlaşmasından rahatsızlığını ifade etmek için Azerbaycan'ın Bakü Büyükelçisi Cevahir Ahundov'u Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak açıklama istedi. Ahundov, anlaşmanın Azerbaycan'ın ihtiyaçları için yapıldığını ve alınan silahların İran'a yönelik olmadığını olası bir Karabağ çatışmasında kullanılacağını ifade etti[120]. Ancak, İran yönetimi, nükleer fizikçilerine yapılan suikastlerin sorumsu İsrail ajanlarının Azerbaycan'da dolaştıklarını, İran'ı izlemek için Azerbaycan topraklarını kullandığını ileri sürerek Bakü-TelAviv ilişkilerinin düzeyinden duyduğu rahatsızlığı ifade etti[121]. Aslanlı, İran'ın Azerbaycan'a yönelik İsrail ile ilgili yaptığı baskıların aslında İran iç politikasına yönelik olarak yani Güney Azerbaycan'a yönelik bir politika olduğunu ifade etmektedir. İran'a göre soydaşlarınız, Müslüman olmayan bir ülke ile Müslüman olan bir ülkeye karşı işbirliği yapmaktadır[122].

---

[117] "Azerbaycan ve İsrail Arasında Silah Anlaşması", *Milliyet,* 26 Şubat 2012, http://www.milliyet.com.tr/azerbaycan-ve-israil-arasinda-silah-anlasmasi/dunya/dunyadetay/26.02.2012/1508126/default.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

[118] Məsiağa Məhəmmədi,"Azərbaycan-İran Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 245.

[119] Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Büyük Kuruluş Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Fazıl Mustafa Gazenferoğlu ile 2017 yılında yapılan mülakatta da İran ile ilgili sorulara benzer cevaplar vermişti, geçen sürede ikili ilişkilerin seyrinde farklı bir anlayışın oluşmadığı görülmektedir. Bakü, 08 Haziran 2017.

[120]Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s.156.

[121] "Azerbaycan İsrail'den 1,6 milyar dolarlık Silah Satın Alacak", *Haber Sol*, 28 Şubat 2012, http://haber.sol.org.tr/dunyadan/azerbaycan-israilden-16-milyar-dolarlik-silah-satin-alacak-haberi-52093 (Erişim Tarihi: 06.01.2018).

[122] Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Araz Aslanlı ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

Aliyev'in Wikileaks belgelerinde yer alan "İsrail ile ilişkilerimiz buzdağı gibidir, 10'da 9'u görünmez" ifadesi, Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde gelinen düzeyi göstermesi bakımından önemlidir[123]. İran'da yönetimde olan Ahmedinejat'ın İsrail'e yönelik tavrının sertleşmesi ve İran'ın giderek nükleer bir tehdit olma yolunda adımlar atması ve nükleer müzakerelerden kaçınması TelAviv yönetiminin İran'ı çevrelemeye yönelik adımlar atmasına neden olmuştur. Bu çerçevede gelişen Azerbaycan-İsrail ilişkileri, İran'ın sınır komşusu olduğu ülkeye yönelik daha agresif bir söylem geliştirmesine neden olmaktadır[124].

İran'ın nükleer sorunu nedeniyle ABD ve Batılı ülkeler ile ilişkilerinde gerilim tırmandıkça İran dış politikasında güvenlik endişesi artmakta ve bu endişe bölge ülkelerine de yansımaktadır. Nükleer sorun nedeniyle başta ABD olmak üzere İran'a yönelik yaptırımların artması İran dış politikasının daha sert bir karakter kazanmasına neden olmaktadır. İran'a yönelik uygulanan uluslararası baskılar yönetimde bulunan muhafazakar Ahmedinejat'ın İsrail'e yönelik söylemlerinin sertleşmesine neden olmuştur. Ahmedinejat'ın İsrail'in haritadan silinmesi olarak algılanan[125] açıklamarda bulunması Tel Aviv yönetiminin İran'a yönelik çevreleme ve baskı politikaları uygulamasına neden olmuştur.

2013 yılında İran'da muhafazakar Ahmedinejat yönetiminin yerine pragmatist Hasan Ruhani'nin seçilmesi İran dış politikasında bir yumuşamaya neden olsa da Azerbaycan-İran ilişkilerinde İsrail faktörü temel ekseninden sapma göstermemiştir. Ağustos 2014'te yaşanan bir gelişme Bakü ve Tahran'ı İsrail nedeniyle yeniden karşı karşıya getirmiştir. 24 Ağustos 2014 tarihinde Devrim Muhafızları Tahran'ın güneyindeki Natanz nükleer enerji santraline yaklaşan İsrail yapımı bir İHA'nın düşürüldüğünü açıkladılar. Konuyla ilgili açıklama yapan İran Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tuğgeneral Masoud Jazayeri'nin, İHA'nın kuzeyde eski bir Sovyet ülkesinden havalandığını söylemesi Azerbaycan üzerinde şüphelerin artmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkileri ve İHA'ların Azerbaycan tarafından da kullanıldığı dikkate alındığında kastedilen ülkenin Azerbaycan olduğu yönünde iddialar kuvvet

---

[123] Hüseyin R. Yılmaz, "Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan-İran", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV),* No. 201254

[124] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllin Birinci Kitab, İyul 2012- Sentyabr 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 231.

[125] Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası,* ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2016, s. 283.

kazanmıştır. Jazayeri, ismini açıklamadığı ülkenin İran'a karşı hatalarında ısrar etmesi durumunda isminin açıklanacağını söylemiştir. İran Devlet Televizyonu İHA'nın İsrail yapımı olduğunu göstermek için Hermes 450 tipi bir Dron'un kısa videosunu yayınlamıştır[126].

Tahran-TelAviv ilişkilerinde gerilimin devam ettiği bir dönemde, 23 Nisan 2014 tarihinde, İsrail Başbakan Yardımcısı ve aynı zamanda İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman Azerbaycan'ı ziyaret etti[127]. Ziyareti önemli kılan unsur İran'ın uluslararası gündemi ve İsrail ile ilişkilerinin boyutudur. Bu ziyaretin, İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle olası bir müdahale senaryolarına konu olduğu ve Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin Tahran yönetiminde rahatsızlığa neden olduğu bir dönemde gerçekleşmesi ziyareti önemli kılmaktaydı[128]. Liberman, Bakü'de yaptığı açıklamada İran'a yönelik yaptırımların süreceğini ifade etti. İlham Aliyev ve Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ile de görüşen Liberman, Azerbaycan'ın İsrail-Filistin sorununda arabulucu olmasını istedi[129]. 2009 sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan soğukluk 2010 Mavi Marmara Krizi ile kopma noktasına gelmişti. Türkiye'nin Filistin sorununda İsrail'e yönelik sert ifadeleri Liberman'ın Azerbaycan'a yönelik arabuluculuk önerisinin nedenlerindendir. İsrail yönetimi, Arap dünyası dışında Müslüman kimliği ile Azerbaycan'ı Filistin sorununda öne çıkararak Türkiye'nin Filistin sorununda rolünü zayıflatmayı hedeflemektedir.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde gerilim ve endişe 9 Nisan 2014 tarihinde İlham Aliyev'in İran'ı ziyareti ile giderilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan, dış politika doktrini gereği İran'a yönelik uluslararası yaptırımların uygulanmasına karşı mesafeli bir tavır almaktadır. İran'a yönelik olası bir müdahalenin önünü kesmek için İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani bölge ülkeleri ile daha aktif bir politika oluşturmaya başladı. Ruhani bu amaçla Kasım 2014'te Azerbaycan'a resmi ziyarette bulundu. Ziyarette, Azerbaycan ve İran arasında dostluk ve işbirliğini içeren bir beyanname imzalandı. Beyannamede taraflar

---

[126] Iran: Israel Downed Drone Took off from a Neighbouring Country, *Alwatan Voice*, 29 August 2014, https://english.alwatanvoice.com/news/2014/08/30/584656.html (Erişim Tarihi: 12.02.2018);
"Iran Says It Shot Down Israeli Drone", *Aljazeera*, 24 August 2014, http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/iran-israeli-drone-201482413211638013 3.html (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

[127] Ramiz Mehdiyev (Ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllin Birinci Kitab, Aprel 2012- İyul 2012, Azərnəşr, Bakı 2017, s. 19.

[128] Nazım Cafersoy, "Liberman'ın Bakü Ziyareti ve İran'a Müdahale Konusu", http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/libermann-baku-ziyareti-ve-irana.html (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

[129] "İsrail'den Bakü'ye Arabuluculuk Teklifi", *Time Türk*, 25 Nisan 2012, https://www.timeturk.com/tr/2012/04/25/israil-den-baku-ye-arabuluculuk-teklifi.html (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

birbirlerinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüklerine yönelecek tehditlere imkan vermeme konusunda anlaştılar[130]. Uluslararası ilişkiler uzmanı Nazım Cafersoy'a göre, Bakü yönetimi İran'a müdahalenin yanında yer almak istemeyecektir. İran'a bir müdahale durumunda nükleer tesislerin de hedef alınacağı için bunun sınır ülkelerinde yaratacağı radyasyon tehdidi ve müdahalenin doğuracağı göç dalgası Bakü yönetimini kaygılandıran önemli nedenlerdir[131]. Nitekim, Azerbaycan İlimler Akademisi Kafkasya Enstitüsü Başkanı ve milletvekili Musa Kasımlı da benzeri görüşleri ifade ederek, Karabağ'dan gelen 1 milyon nüfusun üzerine İran'dan gelebilecek milyonlarca göçmenin Azerbaycan için ağır bir durum oluşturacağını, bu nedenle Azerbaycan'ın, İran'a yönelik bir dış müdahaleyi kesinlikle desteklemeyeceğini belirtmektedir[132].

İran'ın Batı ile ilişkilerinde yumaşama ve nükleer müzakerelerin Temmuz 2015'te sonuçlanması ile İran'a yönelik uygulanan bazı yaptırımların kaldırılması Tahran yönetiminin bölge ülkelerine yönelik işbirliği adımları atmasını sağlamıştır.

Azerbaycan'ın İsrail ile olan ilişkileri çok boyutlu bir karakter kazanmaktadır. İsrail'in, SSCB dağıldıktan sonra en fazla ticari hacme sahip olduğu ülke Azerbaycan'dır. İsrail'in petrol ihtiyacının %30'unun Azerbaycan tarafından karşılanması iki ülke ilişkilerinin stratejik boyutunu göstermesi bakımından önemlidir[133]. Azerbaycan mevcut gücünü artırmak için çok taraflı dış politika anlayışını devam ettirmektedir. Çok taraflı ilişkilerin bir boyutunu da ekonomik ilişkiler oluşturmaktadır. Bakü yönetimi, İsrail ile ilişkilerini bir taraftan gücünü artırmak için kullanırken diğer taraftan İran'ı yanına çekmek için kullanmaktadır.

İsrail yönetimi 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Suriye topraklarında işgal ettiği Golan Tepeleri'ni[134] elde tutmak için Suriyenin Kuzeyinde oluşturduğu istikrarsızlığın benzerini İran'ın kuzeyinde de oluşturmaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için Azerbaycan yönetimi ile ilişkilerini birçok alanda geliştirmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerindeki temel anlaşmazlık alanlarının varlığı ve İran'ın Ermenistan ile gelişen ilişkileri Bakü-

---

[130] Məsiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətləri", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 247.
[131] Nazım Cafersoy, "Liberman'ın Bakü Ziyareti ve İran'a Müdahale Konusu", http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/libermann-baku-ziyareti-ve-irana.html (Erişim Tarihi: 12.02.2018).
[132] Azerbaycan İlimler Akademisi Kafkasya Enstitüsü Başkanı Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili Prof. Dr. Musa Kasımlı ile mülakat, Bakü, 19 Haziran 2017.
[133] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s.161.
[134] Mehmet B. Uludağ, *Dünya Siyasi Tarihi,* Kriter Yayınları, İstanbul 2012, s. 265.

TelAviv ilişkilerinin gelişmesini sağlamaktadır. 2019 yılında Bakü, İsrail vatandaşları tarafından ziyaret edilen on şehir arasında yer almıştır. 2018 yılında İsrail'den Azerbaycan'a gelenlerin sayısı 40082 iken Ocak-Temmuz 2019 tarihleri arasında 6 aylık dönemde bu sayı 24464 kişi olmuştur[135]. İsrail gibi güvenliği önceleyen bir ülkenin vatandaşlarının Azerbaycan'ı güvenli bir ülke olarak değerlendirmesi iki ülkenin birbirine yönelik algılarını göstermesi bakımından önemlidir.

ABD Başkanı Donald J. Trump'ın 21 Mart 2019'da attığı twit ile "İsrail'in işgal ettiği Golan Tepeleri'nin İsrail'e ait olduğunu" tanıyacaklarını açıklamasının Netenyahu tarafından memnuniyetle karşılanmasının[136], bölgede yaşanacak bir krizin kapısını aralayabileceği endişesi söz konusudur. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Behram Kasımi, Trump'ın açıklamalarını eleştirerek, "Bu karar zaten hassas olan bölgede yeni krizleri peşinden getirecektir" demiştir[137]. Bölgesel güçler olarak Türkiye ve Rusya da benzeri bir tepki ortaya koymuş, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, "ABD Başkanı'nın talihsiz açıklaması bölgeyi yeni bir krizin eşiğine getirdi. Golan Tepeleri'nin işgalinin meşrulaştırılmasına asla izin vermeyiz." açıklamasına Rusya'dan destek gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı da Trump'ın açıklamalarının Birleşmiş Milletler kararlarını doğrudan ihlal anlamına geldiğini ifade etmiştir[138]. ABD/İsrail politikalarının bölgede oluşturacağı krizin Azerbaycan-İran ilişkilerine mutlaka etkisi olacaktır. ABD ve İsrail'de İran'a yönelik bir operasyonun kışkırtıldığı son dönemlerde Azerbaycan yönetimi bu konudaki tedirginliği ortadan kaldırma yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. Nitekim, İsrailli gazeteci Daniel Tsemax'ın, İlham Aliyev'in Yardımcılarından Ali Hasanov ile görüşmesinde Hasanov, İsrail ile stratejik ilişkilerinin bütün bölgede barışa ve güvenliğe hizmet etmesini amaçladıklarını ifade etmiştir[139]. Ancak, Azerbaycan'ın bu yöndeki resmi

---

[135] "Bakı, İsraillilərin Ən Çox Səfər Etdiyi 10 Şəhərdən Biridir", *Xalq Qəzeti*, 29 Avqust 2019, http://xalqqazeti.com/az/news/29258 (Erişim Tarihi: 29.08.2019).

[136] "Trump's Golan Tweet Inflames Regional Tensions as Syria Vows to Recover the Strategic Plateau", *Washinton Post*, 22 March 2019, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/trumps-golan-tweet-inflames-regional-tensions-as-syria-vows-to-recover-the-occupied-land/2019/03/22/ee13134e-4c1a-11e9-8cfc-2c5d0999c21e_story.html?utm_term=.c905d931494b (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

[137] "İran'dan Trump'ın Golan Tepeleri Açıklamasına Tepki", *NTV*, 22 Mart 2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-trumpin-golan-tepeleri-aciklamasina-tepki,tnsIyYNzQU6GLmt708AqIA (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

[138] "Trump'ın Golan Tepeleri Açıklamasına Tepkiler: AB Ülkeleri Türkiye, İran ve Rusya Ne Dedi?", 22 *Euronews*, Mart 2019, https://tr.euronews.com/2019/03/22/trump-golan-tepeleri-aciklamasina-turkiye-suriye-rusya-ve-iran-tepkiler-israil-filistin (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

[139] Əli Həsənov: "Azərbaycan-İsrail Strateji Münasibətləri Bütün Regionda Sülhə və Təhlükəsizliyə Xidmət Edir", *Həzər*, 25 May 2019, http://www.xezerxeber.az/son_x%C9%99b%C9%99r/249764.html

söylemi yine de ABD'nin Ortadoğu politikalarını bölgesel güvenlik bağlamında değerlendiren İran yönetiminin İsrail ile bölgede yüksek düzeyde işbirliği halinde olan Azerbaycan'a yönelik kaygılarını gidermemektedir.

6.3 Azerbaycan-İran İlişkilerinde ABD Faktörü

Azerbaycan-ABD ilişkileri Azerbaycan dış politikasının çok önemli bir belirleyicisi konumundadır. Azerbaycan'ın ABD ile gelişen ilişkileri hem bölge ülkelerine hem de bölge dışı ülkelere karşı pozisyonunu belirlemektedir. ABD'nin uluslararası sistemi etkileme kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha anlaşılır olacaktır. ABD'nin ve İran'ın uluslararası sistemdeki konumları Azerbaycan dış politikasında hassas bir dengeyi zorunlu kılmaktadır. Özellikle bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ABD ile gelişen ilişkileri bölge devletleri ile ilişkilerinde tıkanıklığa neden olmaktadır. Bu devletlerin başında İran gelmekte olup, ABD'nin bölgesel politikaları ile uyumlu olmayan Rusya ile de zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinin İran üzerindeki etkilerine geçmeden önce Azerbaycan-ABD ilişkilerine kısaca değinmek gerekir. Böylece tarihsel olarak hangi dinamiklerin iki ülke ilişkileri üzerinde etkili olduğunun anlaşılması kolaylaşacaktır.

1828'de Türkmençay Antlaşması'yla Rus eyaletine dönüşen Azerbaycan'ın[140] ABD ile ilişkileri 19. yüzyılın sonlarında başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Bakü petrollerine ABD'li şirketler yoğun ilgi göstermiştir. ABD petrol şirketi Standart Oil, Azerbaycan petrolünün en önemli işleticisiydi ve Rusya'daki petrol ürünlerinin pazarlanmasını gerçekleştiriyordu[141]. Ancak Avrupalı devletler ile ABD arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar ABD'li iş adamı Rockefeller'e ait Standart Oil'in Bakü'deki gücünü zayıflatmıştır. Bu dönemde özellikle Çarlık Rusya'sı ve İngiltere arasında devam eden "Büyük Oyun", ABD'nin bu bölgede gücünü sınırlandırırken Rockefeller'in Bakü'de kalıcı olmasını engellemiştir[142].

(Erişim Tarihi: 26.05.2019).

[140] Rafail Əhmədli , "XIX əsrdə Azərbaycanda Fəlsəfi Fikrin İnkişafına Təsir Edən İctimai-Siyasi və Mədəni Amillər", *STRATEJİ TƏHLİL Azərbaycan Respublikasının Daxili və Xarici Siyasətinə, Beynəlxalq Münasibətlərə Dair Analitik Jurnal*, Sayı: 3-4 (21-22), 2017, s. 264.

[141] Samir Mardanov, Azerbaycan ABD İlişkileri ve Azerbaycan'da ABD Algısı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 64.

[142] Khatira F. Heydarova, "Oil Factor in the Formation of the US-Azerbaijani Relations and Effective Use of Oil Revenues", *Asian Social Science,* Vol. 11, No. 2, 2015, ss. 219-224.

Azerbaycan-ABD ilişkilerinde devlet düzeyinde ilk siyasal ilişkiler ise, 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde kurulmuştur. 28 Mayıs 1919'da Elimerdan Bey Topçubaşov başkanlığında Paris Konferansı'na giden Azerbaycan heyeti ABD Başkanı Woodrow Wilson ile görüşerek, Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınarak MC'ye alınması konularını içeren resmi mektubu Wilson'a verdi. ABD, Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarına yönelik bazı girişimlerde bulunmuş fakat Başkan Wilson'un taraflı tutumu ve Kolçak, Denikin gibi devrim karşıtı generallerin girişimlerinin sonuçlarının beklenmesi nedeniyle ilişkiler istenildiği gibi gelişmemiştir[143]. ABD Başkanı Wilson, konferanstaki büyük devletlerin dünyayı küçük devletlere bölmesine sıcak bakmıyordu. Dolayısıyla Azerbaycan'ın durumu Rusya'nın durumu netleştikten sonra ele alınabilirdi. 1919 Sonbaharı'ında Paris Barış Konferansı kararları gereğince Albay William N. Haskell, Ermenistan'daki Amerikan kuvvetlerinin komutanı tayin edildi. Ayrıca Woodrow Wilson, Generel James Harbord'u özel bir görevle Güney Kafkasya'ya gönderdi. Harbord buralarda yaptığı incelemeler sonucunda Güney Kafkasya'da bağımsız olarak yaşayabilecek tek devletin Azerbaycan Cumhuriyeti olduğu kanaatine vardı. Harbord, Kafkasya'dan ayrıldığı zaman Başbakan Nasib Yusufbeyli'ye çektiği telgrafta şunları ifade etmekteydi:

> Ben ve benim misyonumu icra eden subaylar ülkeniz ve halkınız hakkında en iyi anıları kendi beraberlerinde götürmektedirler. Umarız komşularınızın büyük devletler katında sizin aleyhinizde yürüttükleri propagandalar gelişmenize engel olmaz[144].

Ocak 1920'de Avrupa'nın galip devletleri, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı. 19. Yüzyılda Azerbaycan üzerinde sürdürdüğü mücadele nedeniyle etkili olan İngiltere, ABD'nin Azerbaycan'ı tanımasını engelledi. Ancak Bakü petrollerinin cazibesi, ABD'nin Azerbaycan'da Konsolosluk açarak ekonomik ilişkiler geliştirmesini sağladı[145]. ABD'nin konsolosluk açmasında bir diğer etken de Paris Barış Konferansı'nda ABD'li Maks Robinson'un Azerbaycan'ın mali danışmanı olarak atanması ve Robinson'un petrol karşılığında ABD'den diğer malları ithal etmesi önerisi[146] ve Standart Oil yetkililerinin

---

[143] Araz, Aslanlı ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası,* Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 205, Vügar İmanov, "Azerbaycan'ın Lider Bir Aydını: Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)", *Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu,* (Ed. Vügar İmanov), Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 2005, s. 15.

[144] Cemil Hesenli, "Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (1918-1920)", *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* (Ed. Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, ss. 245-246.

[145] Samir Mardanov, a.g.e., s. 66.

[146] Elnur Cemilli, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 49.

rolü idi[147]. 27 Nisan 1920'de yerel komünistlerin desteği ile ülkeye giren 11. Kızıl Ordu birlikleri bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığına son verdiler[148]. Azerbaycan, İtalya Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile durumu ABD'ye bildirdi. ABD, Fransa'daki İtalyan Büyükelçiliğine verdiği notada, "Rusya'yı tek bir devlet olarak görmek istediğini" belirtti. Azerbaycan heyeti, Amerikan Büyükelçiliği'ne bir nota vererek ABD'nin kararını protesto etti[149]. Azerbaycan-ABD ilişkilerinin bu dönemde gelişememesinde Başkan Woodrow Wilson'un kendi ilkelerinin bile Azerbaycan için kullanılmasında çekinceli tavrı etkili olmuştur. Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edildiği tarihten SSCB'nin dağıldığı 1991 yılına kadar dış politika Moskova tarafından yürütüldüğü için Azerbaycan ile ABD arasında doğrudan bir ilişki kurulamamıştır.

İki kutuplu sistemin ortadan kalkması Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası sistemin hegemon gücü konumuna yükselen ABD'in İran'a yönelik uyguladığı politikalar için uygun zemin oluşmuştur. Soğuk Savaş süresi boyunca bölgeden uzak kalan ABD, bu süreçten sonra bu bölgeyi kendi etki alanına çevirmeye çalıştı. Bölgenin ve özellikle Azerbaycan'ın jeostratejik önemi, Orta Asya ve Uzak Doğu'yu Avrupa ile birleştirecek yolların geçiş bölgesi olması ve daha da önemlisi Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya nakledilmesinde kilit rolü üstlenmesi ABD'nin bölgeye yönelik girişimlerinin esas nedenlerini oluşturmuştur.

SSCB'nin ortadan kalkması İran'ın kuzeyinde önemli bir güç boşluğunun oluşmasına neden oldu. İki kutuplu sistemde dondurulmuş birçok sorun yeni dönemle birlikte potansiyel çatışma alanları oldu. Etnik ve dini içerikli bu çatışma alanları Azerbaycan'ın Karabağ, İran'ın ise Güney Azerbaycan sorunu vasıtasıyla güvenlik endişesini üst seviyeye çıkartmıştır. İran için asıl endişe kaynağı ise SSCB'den boşalacak yerin sistemin en önemli gücü haline dönüşen ABD tarafından doldurulacağı endişesi olmuştur. ABD, I. Körfez Savaşı ile Ortadoğu petrollerinin güvenliğini sağladı. Benzeri bir durumu Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde de oluşturarak hem Ortadoğu petrollerine alternatifler oluşturma hem de Sovyet sonrası dönemde bölgenin hegemon gücü olmak istemiştir. Bu durum aynı zamanda 1979 sonrası dönemde ABD'nin politikaları ile uyumlu olmayan İran'ın çevrelenmesi amacını da taşımıştır.

---

[147] Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, a.g.e., s. 205.
[148] Cemil Hesenli, a.g.e., s. 253, Paul Bushkovitvh, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 311.
[149] Samir Mardanov, a.g.e., s. 66.

İran, 1979 İslam Devrimi'ne kadar ABD'nin Ortadoğu'daki önemli müttefiklerinden biriydi. Devrim sonrasında yeniden biçimlemlenen İran dış politikası, ABD'nin Ortadoğu politikasının sorunlu alanına dönüştü. Devrim sonrası ideolojik bir karakter kazanan İran dış politikası giderek pragmatist bir eğilim göstermeye başlamıştır. Bu değişimin başlamasını sağlayan İran-Irak Savaşı oldu. Savaş, İran dış politikası için fevkalade bir tecrübeydi. Böylece devrimin ilk yıllarında ideolojik içerikli rejim ihracı politikası yerini ulusal çıkarı temel eksen alan oldukça pragmatist bir politikaya bırakmaya başladı. Çünkü tek süper güç olarak ortaya çıkan ABD'nin bölgeyi hegemonyasının bir parçası haline getirerek petrol gibi çok önemli stratejik kaynakları denetimi altına almak istemesi İran'ın ulusal ve bölgesel politikaları ile çatışmaktaydı.

ABD, SSCB sonrası dönemde yeni kurulan cumhuriyetlerde demokrasi ve hukuk devletinin benimsenmesi konusunda bu devletleri desteklemeye ve aynı zamanda bu devletlerin ekonomilerinin uluslararası ekonomi ile bütünleşmesine yönelik adımlar attı. Bu araçlar ABD'nin bölgeye girişini de kolaylaştırmıştır. ABD, Sovyet sonrası dönemde İran'ın bölgede muhtemel etkisini engellemek için Güney Kafkasya'nın en güçlü ülkesi Azerbaycan ile temaslara başladı. Bu amaçla 12 Şubat 1992 tarihinde Dışişleri Bakanı James Baker Azerbaycan'ı ziyaret etti. Baker, ziyarette özellikle İran'ı hedef alarak İran'ın rejim ihracı politikasından ABD'nin rahatsız olduğunu dile getirdi[150]. Baker'ın "rejim ihracı" uyarısı gerçekte İran'ın bölgedeki etkisini marjinaleştirmeye yönelik bir çaba içermektedir. Çünkü İran, özellikle devrimin lideri Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra dış politikada rejim ihracı politikasını değiştirmiş, bunun yerine ulusal çıkar ve güvenlik kavramlarını dış politikasının temeline koymuştur. Ancak ABD'nin İran'ın rejim ihracı politikasına göndermede bulunması, iç politikalarında İslami hareketleri tehdit olarak gören bu devletlerin, dış tehdit olarak da İran'ı konumlandırmalarını hedefleyen bir stratejiydi.

ABD, Sovyet sonrası dönemde "Russia First" politikasını, 1993 yılında Rusya'nın bölgeyi "Yakın Çevre"[151] olarak ilan etmesiyle değiştirdi. İran ile ilgili politikası başlangıçtan beri aynı olan ABD'nin Rusya politikasındaki bu değişim bölgesel güç yarışında farklı dengelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD, bu nedenle bölgede enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu

[150] Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti Cilt II (1991-2003),* Mütercim, Bakı, 2015, s. 153.
[151] Necati İyikan, "ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 21, 2009, s. 258.

amaçla 1994 yılında "Asrın Anlaşması" yapılmıştı. Bu anlaşma ile İran'ın endişeleri daha da artmıştır. Üstelik İran'ın ABD tarafından anlaşmadan dışlanması bu endişelerin haklılığının kanıtına dönüşmüştür. Bu nedenle İran anlaşmayı tanımadığını ilan etti. Haydar Aliyev daha sonra yapılan anlaşmalarda İran'a pay vererek onu anlaşmaya dahil etti. Ancak Tahran, ABD'nin bölgeye olan etkisini sınırlandırmak için Hazar'ın statüsünü gündeme getirerek uzun yıllar Azerbaycan'ın ABD ve Batı ile ilişkilerinin gelişmesini engellemeye çalıştı.

ABD dış politika yaklaşımında İran'a tecrit politikası düzleminden bakılmaktaydı. Dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışman Yardımcısı Sandy Berger, en başta Azerbaycan olmak üzere bölgedeki ülkelerin güvenliğini güçlendirirken İran'ı bölgedeki ekonomik fırsatlardan uzak tutmak ve İran ile Rusya'nın bölgede aktif olmasını engellemenin ABD çıkarları için önemli olduğunu söylüyordu[152]. Böylece Azerbaycan-ABD ilişkilerinde İran tecrit edilen ülke konumuna yerleştirilmekteydi.

Uluslararası sistemde 11 Eylül Olayları'nın etkisi daha sıcakken Azerbaycan'da İlham Aliyev dönemi yeni başlamıştı. Haydar Aliyev, ABD ile işbirliği yapmaya hazır olduklarını açıkça ilan etmişti[153]. 2003 yılında yönetimi alan İlham Aliyev, dış politikada Haydar Aliyev döneminde kurumsallaşan "Dengeli Dış Politika" anlayışını devam ettireceğini ilan etti. Yeni dönemde de Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinde bir değişim yaşanmayacaktı. ABD, 11 Eylül sonrasında saldırıların sorumlusu olarak Afganistan'daki El-Kaide'yi ilan etmesiyle birlikte Azerbaycan'ın önemi artmıştı. Afganistan müdahalesinde Azerbaycan'ın lojistik üs olarak kullanılma ihtiyacı ve Azerbaycan'ın hava sahasını ABD'ye açması ilişkilerin gelişmesine olumlu katkı sağladı. Hatta bu dönemde Azerbaycan'a ABD yardımlarını engelleyen 1991 Bağımsızlığın Desteklenmesi Yasası

---

[152] Zafer Yıldırım, "U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From "Alliance" to "Strategic Partnership", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 11, No. 4, Winter 2012, s. 2. http://alternatives.yalova.edu.tr/article/view/5000150701/5000136844 (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

[153] "Statement of the Azerbaijan President Heydar Aliyev in Connection with the Act of Terrorism Occurred in the United States of America on September 11, 2001", Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 13 September 2001 http://www.lib.aliyev-heritage.org/en/2735953.html (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

(*Freedom Support Act*)[154]'na Ek-907 maddesi ilave edilerek Azerbaycan'ın ABD yardımlarını almasını engelleyen yasanın yürürlüğünün durdurulması sağlanmıştır[155].

İran, Afganistan'a müdahaleyi başlangıçta olumlu karşıdı. Çünkü kendisi için bölgesel bir tehdit olarak gördüğü Taliban rejiminin zayıflatılması İran açısından istenen bir durumdu. Ancak, Başkan Bush'un İran'ın kitle imha silahları üretme ve uluslararası terörizme destek verme gerekçeleriyle İran'ı "Şer Ekseni"ne (*Axis of Evil*)[156] dahil etmesi 1979 sonrası dönemde çatışma odaklı devam eden ABD-İran ilişkilerini bir boyut ileri taşıdı. Çünkü ABD Eylül 2002'de ilan ettiği Ulusal Güvenlik Strateji Belgesiyle[157] tehdit hissettiği her durumda saldırma hakkının olduğunu bildirmişti. Bu durum İran'ın kendisini bir hedef olarak görmesine neden oldu.

ABD 11 Eylül sonrası küresel terörizmle mücadele gerekçesiyle Afganistan'a askeri müdahalede bulundu. Bunu gerçekleştirirken Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'a askerler yerleştirerek[158] Azerbaycan'ı lojistik üs olarak kullandı. Bu durum aynı zamanda dolaylı olarak İran'ın çevrelenmesi olarak algılanmaya başlandı. Ağustos 2002'de rejim muhalifi "İran Ulusal Devrim Konseyi" tüm dünyaya İran'ın nükleer faaliyetlerini duyurması, Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'yi Şubat 2003'te İran'ın uranyum zenginleştirme imkanına ve altyapısına sahip olduğunu duyurmak zorunda bırakmıştır[159]. İran'a yönelik uluslarası baskıların artmasına neden olan bu gelişmeler ABD'nin bölgede elinin güçlenmesine neden oldu.

İran'ı çevrelemeye yönelik girişimler İran'ın güvenlik krizi yaşamasına neden olurken, İran Güney Azerbaycan sorunu nedeniyle de Azerbaycan ile ilişkilerinde kırılma yaşıyordu. İran'ın Azerbaycan üzerinden işgale uğrayacağı söylentileri İran'ın

---

[154] ABD, SSCB sonrası oluşan güç boşluğunu doldurmak ve bölgesel etkisini artırmak için 1991 yılında "Bağımsızlığın Desteklenmesi Yasası" (Freedom Support Act) adlı yasa çıkardı. Bu yasanın amacı, bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde insan hakları ve demokrasinin gelişmesine katkı sunmak, bu cumhuriyetlere mali yardımda bulunmaktı. ABD yasa vasıtasıyla bu devletler ile ilişkilerini geliştirerek etkinlik sahasını genişletmek istiyordu.

[155] Zafer Yıldırım, a.g.e., s. 3. 2002 yılında yürürlüğü durdurulan yasa her yıl uzatılıyordu. Yasanın en son yürürlüğünün durdurulması iki yıl gecikmeden sonra 2019'da Trump tarafından onaylanmıştır.

[156] Necati İyikan, a.g.e., s. 261., Hüsamettin İnanç, "İran ve AB Arasındaki Nükleer Müzakereler", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* (Ed. Barış Adıbelli), Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 229.

[157] "The National Security Strategy of the United States of America", September 2020, https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

[158] Gökhan Telatar, "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası", *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik,* (Der. M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), USAK Yayınları, Ankara 2013, s. 33.

[159] Evren Altıntaş, "Tarih Boyunca ABD-İran İlişkileri", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* (Ed. Barış Adıbelli), Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 280.

Azerbaycan'a ilgisinin artmasına neden oldu. Kuzeyden gelecek bir tehdidi engellemek için Ağustos 2004'te İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi Azerbaycan'ı ziyaret etti. Bu durum iki ülke ilişkilerinde olumlu havanın oluşmasını sağladı. İlham Aliyev görüşme sırasında yaptığı açıklamada, Hatemi'nin resmi ziyareti sonrasında iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayacağını ve iki ülke halklarının birbirine daha yakın olacağını söyledi[160]. 24-26 Ocak 2005 tarihlerinde İlham Aliyev'in İran ziyareti Azerbaycan-İran ilişkilerinde farklı bir dönemin başladığı düşüncesinin oluşmasını sağladı[161]. Ziyaretin son günü Güney Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'e de giden Aliyev burada coşku ile karşılandı[162]. İlham Aliyev'in ziyaretinin en önemli adımı iki ülke arasında yapılan Saldırmazlık Anlaşması oldu. Bu anlaşmaya göre, iki ülkeden birine üçüncü bir ülkeden saldırı gerçekleşirse diğer ülke tarafsızlığını koruyacak ve saldırgan ülkeye destek vermeyecekti[163]. İran nükleer krizi uluslararası gündemin merkezindeyken İran'a yönelik askeri müdahale ciddi bir biçimde gündeme gelmeye başladı. İlham Aliyev, Haziran 2006'da EN-Bİ-Sİ Televizyon kanalına yaptığı açıklamada, Azerbaycan'ın İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahaleye destek olmayacağını, bu meselelerin diplomatik yollar ile çözülmesi gerektiğini söyledi[164]. İlham Aliyev benzeri bir açıklamayı da Ocak 2007'de Figaro Gazetesi'ne verdiği mülakatta dile getirdi. Aliyev mülakatta;

> Biz komşulara zarar verecek bir adım atmayız. İran komşumuzdur ve bizim çok iyi ilişkilerimiz var. İran'da milyonlarca Azeri yaşıyor. Bu tahminen 30 milyon insandır. Bizim hükümetlerarası anlaşmalarımız var ve bu anlaşmalarda birbirimize karşı hiçbir adım atılmayacağı ve birbirimize zarar verecek hiçbir iş yapılmayacağı kararlaştırılmıştır[165]. görüşünü ifade etti.

İran'da Ahmedinejat'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ABD-İran ilişkilerinde gerginlik yükselmeye başlamıştır. Ahmedinejat'ın ABD dış politikasının öncelikli

---

[160] Mesiağa Məhəmmədi, "Azərbaycan-İran Münasibətlər", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 241.

[161] Mitat Çelikpala, "İlham Aliyev'in Dış Politikası", *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* (Der. Çağrı Erhan), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 290.

[162] "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Təbriz Şəhərində Böyük Hərarətlə, Məhəbbətlə Qarşılanmışdır", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi* , 26 Yanvar 2005, https://azertag.az/print/325038 (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

[163] Esme Özdaşlı ve Timuçin Kodaman, a.g.e., s. 224.

[164] "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-ın En-Bi-Si Telekanalına Müsahibəsi", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 07 Iyun 2006, https://azertag.az/print/347435 (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

[165] "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fransanın "Fiqaro" Qəzetinə Müsahibəsi", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 26 Yanvar 2004, https://azertag.az/xeber/az-367250?device=Desktop (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

konularından İsrail'in güvenliğine yönelik sert açıklamaları ABD'nin İran'a yönelik politikasının sertleşmesine neden oldu. Bu dönemde İran nükleer krizinin uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almaya başlaması İran üzerinde baskıların artmasına ve İran'ın güvenlik krizleri yaşamasına neden olmuştur. Azerbaycan yönetimi İran ile ilgili resmi düzeyde yaptığı açıklamalarda İran'a yönelik herhangi bir planın parçası olmayacaklarını söylese de İran'ın Azerbaycan'a yönelik şüpheli bakışı devam etmiştir. Azerbaycan, stratejik hedefleri ve dış politikasının yörüngesi gereği ABD ve Batı ile ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Bu durum Azerbaycan'ın devlet kapasitesi bakımından izlemek zorunda olduğu bir politikadır. Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinin gelişmesi İran'ın Azerbaycan'a yönelik kullanabileceği araçları gündeme getirmesine neden olmuştur. 21 Ocak 2011 tarihinde İran'ın Ali Ruhani Meclisi üyesi Ayetullahül-üzma Makarim Şirazi, Cuma hutbesinde Azerbaycan ile ilgili sert sözler ifade etti. Şirazi, Azerbaycan hükümetinin mescidleri yıktığını ve buradaki insanlara saldırdığını iddia etti[166].

Azerbaycan'ın ABD ve Batılı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesi İran'ın güvenlik krizleri yaşamasına neden olmaktadır. ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesi ve Suriye'de yaşanan gelişmeler İran'da işgal sendromunun yaşanmasına neden olmuştur. ABD yaptırımlarının arttığı ve askeri müdahalenin gündeme geldiği dönemlerde İlham Aliyev 24 Eylül 2010 tarihinde ABD Başkanı Obama ile NewYork'ta görüşme gerçekleştirdi[167]. Tahran yönetimi Azerbaycan'ın ABD ile ilişkilerinin gelişmesini, farklı olaylar üzerinden tepkiler vererek göstermiştir. Mayıs 2012'de Azerbaycan'da Eurovizyon Şarkı Yarışmasını, "Müslüman bir ülkede buna izin verilemez" gerekçesiyle Tebriz'deki Başkonsolosluk ve Tahran büyükelçiliği önünde Azerbaycan'ı protesto ettiler[168]. Eurovizyon ile ilgili İran'da yürütülen tartışma, İran'a yapılacak olası müdahalenin Azerbaycan üzerinden yapılacağına yönelik seslerin yükselmesine neden oldu. 2005 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşma aslında böyle bir durumu ortadan kaldırıyordu. Ancak İran yapılan anlaşmalara şüphe ile bakmaya devam etmekteydi. 12 Mart 2012 tarihinde İran'a üst düzey temaslar için giden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev

[166] İran Ayətullası Azərbaycanı Hədələdi, *Azadlıq,* 21 Oktyabr 2011, https://www.azadliq.org/a/24367056.html (Erişim Tarihi: 18.01.2019).
[167] "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-a İşgüzar Səfəri Prezident İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 65-ci Sessiyasında Çıxış Etmişdir", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 23 Sentyabr 2010, https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_PREZIDENTI_ILHAM_ALIYEVIN_ABS_A_ISGUZAR_SAFARIPREZIDENT_ILHAM_ALIYEV_BMT_BAS_MACLISININ_65_CI_SESSIYASINDA_CHIXIS_ETMISDIR-494381 (Erişim Tarihi: 16.01.2019).
[168] Mesiağa Məhəmmədi, a.g.e., s. 244.

yaptığı açıklamada, Azerbaycan'ın geçmişte olduğu gibi gelecekte de topraklarının ve hava sahasının İran aleyhine hiçbir ülkeye kullandırılmayacağına yönelik net bir cevap verdi[169].

ABD'nin İran'a baskılarının artması İran'da Ahmedinecat döneminin sona ermesine ve Hasan Ruhani döneminin başlamasına neden olmuştur. 2013 yılında Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla Tahran yönetimi dış politikada ideolojiden pragmatizme geçiş yaparak nükleer müzakerelerde anlaşma yoluna gitmiştir. ABD'nin İran'a yönelik yaklaşımını yumuşatması Azerbaycan-İran ilişkilerinin de gerilimden kısmen uzaklaşıp işbirliğine evrilmesine neden olmuştur. Uluslararası sistemin başat aktörü ABD'nin İran üzerindeki tehdit edici etkisinin azalması İran'ın bölgede yapıcı ilişkiler geliştirmesinin önünü açmaktadır. Bu durum Azerbaycan-İran ilişkilerine de yansımıştır.

Ruhani ile Aliyev'in, Ocak 2014'de Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu'ndaki görüşmeleri iki ülke arasındaki ilişkilere ivme kazandırmıştır. Görüşmenin devamı olarak 9 Nisan 2014'te İlham Aliyev İran'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. Mesiağa Mehemmedi'ye göre bu ziyaretle birlikte Azerbaycan ile İran arasında işbirliğine yönelik adımlar atılmaya başlandı[170]. İran, ABD'nin kendisine yönelik baskılarını ve blokajını kırmak için Azerbaycan üzerinden bir çıkış aramaktadır. Azerbaycan, Kuzey-Güney nakliyat koridorunda İran için transit ülke konumundadır. Bu sayede hem Rusya ile ilişkiler geliştirmekte hem de Batı'ya çıkışını sağlamaktadır.

Azerbaycan-İran ilişkilerinin gelişmesine bir katkı da Ruhani'nin Kasım 2014 tarihinde Azerbaycan'a resmi ziyareti olmuştur. Aliyev 12 Kasım'da verdiği demeçte, "Bizim çok güzel siyasi ilişkilerimiz vardır. Temaslarımızın devamı, üst düzey temsilcilerimizin görüşmeleri, uluslararası örgütlerde birbirimize gösterilen destek siyasi ilişkilerin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir[171]" görüşünü dile getirmiştir. İki ülke ilişkilerinde yaşanan yakınlaşmanın esas nedeni İran'ın ABD ilişkilerinin normalleşmesi olmuştur. Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ABD Başkanı Barack Obama'nın kendisini kutlaması ve Eylül 2013'te ikili arasında telefon görüşmesi gerçekleşmesi[172] iki ülke ilişkilerinde yumuşamaya neden olmuştur. İran'ın ABD'den

---

[169] Mark Perry, "Israel's Secret Staging Ground", *Foreign Policy*, 28 March 2012, https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/ (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

[170] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

[171] "Azərbaycan-İran Əlaqələri: Regional və Qlobal Kontekst", *New Times*, 27 Noyabr 2014, http://www.newtimes.az/az/relations/conflicts/3188/ (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

[172] Gülrüz Şen, *Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri*, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, Nisan 2017, s. 9.

algıladığı tehdidin azalması işbirliğini öne çıkaran daha yapıcı politikalar izlemesini sağlamıştır. ABD-İran ilişkilerinde yaşanan yumuşama Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerinde daha rahat davranmasını sağlamaktadır. ABD, İran'a uyguladığı yaptırımların başarıya ulaşmasını sağlamak için sistemin diğer aktörlerinin de buna uygun adımlar atmasına çaba göstermektedir. Azerbaycan'ın İran'a yönelik yaklaşımlarınının yapıcı bir karakter taşımasında Ruhani-Obama döneminde yaşanan iyimser havanın ve nükleer müzakerelerde olumlu bir sonuç alınmasına yönelik ortaya konulan iradenin etkisi vardır.

İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) ile İran-ABD arasında uzun yıllardır devam eden bir kriz sonlanmış oldu. Ancak bu dönemde bile iki ülke arasında sorunlar devam etti. Obama, Amerikan Kongresi'nin 2006'da kabul ettiği ve süresi dolan İran Yaptırımlar Yasasını on yıl daha uzattı ve İran için olağanüstü hal durumunu bir yıl süre için yeniledi. Obama, Kongreye gönderdiği mektupta nükleer anlaşmada varılan işbirliğinden bağımsız olarak, İran'ın izlemiş olduğu bazı politikaların ABD ulusal güvenliğine, dış politikasına ve ekonomisine "sıradışı ve olağanüstü" bir tehdit oluşturduğunu bildiriyordu[173]. İran, nükleer anlaşmaya uygun haraket etse bile balistik füze çalışmaları, Hizbullah'a verdiği destek ve özellikle Ortadoğu'da izlediği politikalar nedeniyle ABD çıkarlarına aykırı hareket etmiş oluyordu[174].

İran ile varılan tarihi uzlaşı Azerbaycan-İran ekonomik ilişkilerinin de gelişmesini sağladı. Şubat 2016'da Aliyev, İran'a gitti. Ziyarette 11 önemli anlaşma imzalandı[175]. Azerbaycan-İran ilişkilerinin gelişmesinde Tahran yönetimi daha istekli görünmektedir. İran, bölgesel güvenliğini sağlamak için İran-Rusya-Türkiye, İran-Azerbaycan-Rusya gibi üç taraflı ilişkiler ağı oluşturmaktadır. Yine aynı yıl 8 Ağustos'ta Bakü'de üç ülkenin devlet başkanları arasında görüşmeler yapılmış, 10 Eylül 2017'de Astana'da üçlü görüşme gerçekleştirilmiştir. Ruhani burada yaptığı açıklamalarda, Kuzey-Güney nakliyat yolunun önemine değinerek üç taraflı işbirliğinin bölgesel ve uluslararası işbirliği bakımından

---

https://www.researchgate.net/publication/329060496_Ruhani_Doneminde_Iran-ABD_Iliskileri (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

[173] "Obama Extends National Emergency on Iran", *Press TV*, 14 January 2017, https://www.presstv.com/detail/2017/01/14/506083/us-iran-obama-jcpoa-national-emergency (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

[174] "Obama: Iran not Following 'Spirit' of Deal", *The Hill*, 01 April 2016, https://thehill.com/policy/national-security/274954-obama-iran-has-followed-letter-but-not-spirit-of-nuke-deal (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

[175] Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemli Uzmanı Mesiağa Mehemmedi ile mülakat, Bakü, 13 Haziran 2017.

önemini vurguladı[176]. Burada alınan karara göre üç taraflı görüşme 1 Kasım 2017 tarihinde Tahran'da yinelenmiştir[177]. Cavid Veliyev'e göre, Azerbaycan ve İran'ın bu işbirliğinden elde edecekleri çıkarları vardır. İran'ın bölgede işbirliği yapmasının nedenleri, ekonomisinin temelini oluşturan enerji kaynaklarının bölgede oluşturduğu nakliyat yollarıyla uluslararası pazarlara taşımak ve bölge ülkeleri ile iktisadi işbirliği sağlamaktır. Azerbaycan için ise enerji dışı sektörlerin gelişmesini sağlamak, iki güçlü komşu ülke olarak iyi ilişkiler kurmak ve Ermenistan'ı bölgede tecrit etmek için transit ülke konumunu sağlamaktır[178].

Kasım 2016'da Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle ABD-İran ilişkilerinde göreli yumuşama döneminin de sonuna gelindi. Trump seçim sürecinde ifade ettiği gibi Başkan seçildikten sonra da İran ile varılan anlaşmayı tanımadığını açıkça ilan etti. ABD'nin İran'a yönelik bu yaklaşımı uluslararası sistemin kaotik yapısının bir kez daha öne çıkmasına neden oldu. ABD'nin bu tavrına İran, dini lider Ayetullah Hamaney'in ağzından, ABD'yi İran halkının esas düşmanı olarak nitelendirme ile cevap verdi[179]. ABD, İran'ı hedef alan ilk yaptırımlar paketini 7 Ağustos 2018 tarihinde uygulamaya başladı[180]. Yaptırımların ikinci aşaması ise 5 Kasım 2018 tarihinde başladı. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, "Türkiye, Çin, Hindistan, Yunanistan, Güney Kore, Japonya, Tayvan ve İtalya'nın geçici olarak İran yaptırımlarının dışında tutulduğunu" açıkladı. ABD yaptırımlarının bu listede yer almayan Azerbaycan'ı dolaylı yoldan etkileyeceği düşünülmektedir. Öte yandan, İran'ın enerji piyasasında Japonya, Çin, Hindistan, Güney Kore, Türkiye gibi ülkeler ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda İran'ın enerji naklinin sınırlandırılması güç olacaktır.

Azerbaycan'ın yaptırımlardan muaf ülkeler listesinde olmaması özellikle iki ülke arasında otomotiv alanında yapılan işbirliğini olumsuz etkileyebilir. İran petrolleri ile

---

[176] "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və İran Prezidenti Həsən Ruhaninin Astanada Görüşü Olub", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 10 Sentyabr 2017, https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyevin_ve_Iran_Prezidenti_Hesen_Ruhaninin_Astanada_gorusu_olub_YENILANIB_VIDEO-1092204 (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

[177] Cavid Vəliyev, "Üçtərəfli və Çoxtərəfli Formatlarda Azərbaycan-İran əməkdaşlığı", Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar, (Redaktorlar: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı 2018, s.39.

[178] Cavid Vəliyev, a.g.e., s. 39.

[179] İranın Ali Dini Lideri: "ABŞ Xalqımızın Əsas Düşmənidir, *Apa.news*, 02 Noyabr 2017, https://apa.az/az/asiya-olkeleri-xeberleri/xeber_iranin_ali_lideri_abs-i_iran_xalqinin_en_-491366 (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

[180] ABD'nin İran'a Yönelik İlk Yaptırım Paketi Devreye Giriyor, *Anadolu Ajansı*, 06 Ağustos 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-nin-iran-a-yonelik-ilk-yaptirim-paketi-devreye-giriyor-/1223709 (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

birlikte otomotiv sektörüne de yaptırım uygulanması 06 Ağustos 2016 tarihinde imzalanan anlaşma çerçevesinde yapılacak otomobil ve yedek parça üretimini engelleyebilir[181].

Azerbaycan 1994 yılında başını ABD'nin çektiği Batılı petrol şirketleriyle imzaladığı Asrın Anlaşması'nı 15 Eylül 2017 tarihinde imzaladığı yeni bir anlaşma ile 2050 yılına kadar uzattı[182]. Azeri-Çırak-Güneşli petrol yataklarının işletilmesine yönelik 1994'te yapılan anlaşmada SOCAR'ın 11,6 olan payı 25'e yükseltildi[183]. Asrın Anlaşması'nın 2050 yılına kadar uzatılması Azerbaycan'ın ABD[184] ve Batılı ülkeler ile ilişkilerine devam edeceğinin önemli göstergesidir[185]. Bu anlaşma İran'ın Azerbaycan'ı kendi ittifaklarına dahil etmesinin olanaksızlığını ortaya koymaktadır. Anlaşma öncesinde 07 Eylül 2017 tarihinde Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunan NATO'nun Askeri Komitesi Başkanı General Petr Pavel, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Merkezi Başkanı General Necmeddin Sadıkov ile görüşmeler yaptı. Sadıkov, NATO ile ilişkilerin gelişerek devam ettiğini ifade etti. Ayrıca Azerbaycan ile NATO arasında çeşitli programlar çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler ve Afganistan'da hayata geçirilen faaliyetler hakkında etraflı görüşmeler yapıldı[186].

---

[181] Azərbaycan və İran Birgə Dərman və Avtomobil İstehsalı Üzrə Sənədlər İmzalayıblar, *Trend*, 21 Aprel 2016,
https://az.trend.az/business/economy/2522987.html (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

[182] Asrın Anlaşması 2050'ye Kadar Uzatıldı, *Socar*, 15 Eylül 2017,
http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/09/15/asrin-anlasmasi-2050-ye-kadar-uzatildi! (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[183] Bakıda "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" Yataqları Üzrə Yeni Sazişin İmzalanması Mərasimi Keçirilib, *Yeni Azerbaycan*,
http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e36469_az.html (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[184] Asrın Anlaşması'ın 25. Yıl kutlamaları vesilesiyle gönderdiği mektupta ABD Dış İşleri Bakanı Mike Pompeo ABD ve Azerbaycan arasında enerji, ekonomi, güvenlik ve diğer alanlarda işbirliğinin devam ettirilmesini arzuladıklarını ifade etmiştir. Bkz.,
Maykl Pompeo: ABŞ Azərbaycanla Birgə İşin Davam Etməsini və Dərinləşməsini Səmimiyyətlə Arzulayır, *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 29 Sentyabr 2019,
https://azertag.az/xeber/Maykl_Pompeo_ABS_Azerbaycanla_birge_isin_davam_etmesini_ve_derinlesmesini_semimiyyetle_arzulayir-1332794 (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

[185] 20 Eylül 2019 tarihinde Asrın Anlaşması'ın 25. Yılı kutlamalarına ABD, İngiltere ve Gürcistan temsilcilerinin katılımı, Azerbaycan'ın Batı ile oluşturduğu ittifakın devamını göstermektedir. Ayrıca İlham Aliyev'in, "İki yıl önce anlaşmanın süresinin 2050 yılına kadar uzatılması 1994 yılında ne kadar düzgün karar verildiğini göstermektedir" açıklaması o dönemde oluşturulan dış politika anlayışının hem benimsendiğini hem de devamını işaret etmektedir. Bkz.,
"Əsrin Kontraktı"nın Bizim müstəqil Tariximizdə Xüsusi Yeri, Xüsusi Rolu Var", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 21 Sentyabr 2019,
https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Asrin_kontraktinin_musteqil_tariximizde_xususi_yeri_xususi_rolu_var-1332871
(Erişim Tarihi: 21.09.2019).

[186] "Azərbaycan ilə NATO Arasında Əməkdaşlıq Məsələləri Müzakirə Olunub", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 7 Sentyabr 2017,
https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_ile_NATO_arasinda_emekdasliq_meseleleri_muzakire_olunub-1091413

Azerbaycan-ABD ilişkileri için önemli bir gelişme de Başkan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un 24 Ekim 2018 tarihinde Bakü'ye gelmesi oldu. İran krizinin gündemde olduğu bir dönemde Bolton'ın Azerbaycan'ı ziyareti dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Sivilizasiyalar ve Konfliktler Analitik Merkezi Başkanı Əhəd Məmmədli, ABD'nin üst düzey siyasetçilerinin nadir durumlarda Azerbaycan'ı ziyaret ettiğini hatırlatarak, "ABD, Azerbaycan'a bölgesel müttefiki olarak bakmaktadır. Bolton, Azerbaycan'ın İran'a karşı stratejik konumu ve laik bir müslüman ülke olması nedeniyle İsrail için gerekli olduğunu düşünmektedir" görüşünü öne sürmektedir[187]. Bolton, ziyaret sonrası yaptığı açıklamada, "Amacımız İran petrol ihracını sıfıra indirmek için en yüksek baskıyı göstermektir. Ancak biz biliyoruz ki, yakınlarda ziyaret ettiğim, İran'a bitişik olan bazı ülkeler ve İran petrolü alan diğer ülkeler bundan kesinlikle imtina edemezler"[188] diyerek bu konuda Azerbaycan'ı işaret etmiştir.

ABD'nin sistemin birçok yerinde küresel üstünlüğünün zayıfladığı gözlenmektedir. Ortadoğu bölgesindeki Irak ve Suriye çatışma alanlarından da anlaşıldığı üzere ABD her istediği politikayı hayata geçirememektedir. Özellikle, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin bölge ülkeleri üzerinde oluşturduğu tehditler yeni ittifakların oluşmasını sağlamaktadır. Uluslararası sistemde Rusya ve İran'ın aldıkları pozisyon ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü konusunda ABD'den istediği ölçüde yardım alamaması bölgede Türkiye'nin de dahil olduğu yeni bir güç dengesinin önünü açmıştır. ABD'nin politikalarının devletler için beka sorunu haline gelmesi, bölge ülkelerinin ABD ile ilişkilerinde çekimser davranmasına neden olmaktadır. Azerbaycan yönetiminin ABD ile yaptığı görüşmelerde ABD'nin istediği açıklamaları yapmaması bundan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'da her ne kadar muhalefet düzeyinde sert açıklamalar yapılsa da[189] hükümet kanadında yapılan açıklamalar daha dengeli olmaktadır.

(Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[187] "Bolton'un Bakı Mesajları Azərbaycan'a Verilən Dəyəri Göstərir", *Müsavat*, 26 Noyabr 2018, http://musavat.com/newspaper/pdf/26-oktyabr_1260 (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[188] "Amerika Anti-İran Koalisyası Qura Bilmədi Boltondan Səfər Sonrası Açıqlamalar", *Müsavat*, 2 Noyabr 2018, http://musavat.com/newspaper/pdf/2-noyabr_1264 (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[189] Bütün Azerbaycan Halk Cephesi Partisi Genel Başkanı Milletvekili Kudret Hasankuliyev, İran Savunma Bakanı'nın "Azerbaycan'ın İsrail ile yakınlaşmasını kabullenemeyeceğiz" şeklinde yaptığı açıklamaya, "İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerinde daha da sertleşmesi onun kendisi için sorun oluşturur. İran'ın Azerbaycan'a saldırması durumunda haritadan silinir ve yerini beş devlet alır" cevabını vermiştir. Bkz., "İran Azərbaycana Hücum Edərsə, Xəritədən Silinəcək Yerində 5 Dövlət Yaranacaq" - Qüdrət Həsənquliyev", *Gunaz TV*, 20 Dekabr 2016, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/dunyaveiran-6/iran-azerbaycana-hucum-ederse-xeriteden-silinecek-yerinde-5-dovlet-yaranacaq-qudret-hesenquliyev-90087 (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde ABD için vazgeçilmez bir ülke konumundadır. Hazar enerji kaynaklarının gün geçtikçe artan önemi aynı zamanda Azerbaycan'ın da önemini artırmaktadır. The Washington Post Gazetesinde yazan Samuel Ramani, Azerbaycan'ı Orta Asya ve Avrupa'yı birleştiren önemli transit enerji kavşağı olarak değerlendirmektedir. Ramani'nin de işaret ettiği üzere, Bakü, dünyada ikinci büyük petrol hattının başlangıcına sahip, Azerbaycan petrolünün Gürcistan üzerinden Türkiye'ye nakleden temel ülkedir. Ayrıca, 2008'de ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nin Başkanı Cumhuriyetçi Senatör Richard Luhar da Azerbaycan'ı ABD'nin Hazar havzasındaki tek partneri olarak tanımlamaktadır[190]. Azerbaycan-ABD ilişkilerinin bu şekilde ele alınmasına karşılık, Washington'un yaptırımlardan muaf tutulan ülkeler arasında Azerbaycan'a yer vermemesi Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerini denetim altına almayı istemesinden kaynaklanmaktadır.

ABD'nin Bağdat Büyükelçiliği'ne Haşdi Şaabi'nin yaptığı baskın ile başlayan süreç[191] 03 Ocak 2020 tarihinde ABD'nin yaptığı silahlı eylem ile karşılık buldu. Bu durum ABD-İran ilişkileri için çok önemli bir milat oldu. Yaşanan gerilim Kasım Süleymani ile Haşdi Şabi liderlerinden Ebu Mehdi el-Mühendis'in öldürülmesi ile sonuçlandı[192]. Bu durum bölgede önemli bir kaos ortamı oluşturmaktadır. İran'ın ABD'ye ait Irak'ta bulunan üslerini uzun menzilli roketlerle vurması çatışmanın sıcak bir savaşa doğru evrilmesine neden olabilir. Bu durum ABD'nin bölgede müttefiki olarak gördüğü Azerbaycan gibi ülkelerin İran ile ilişkilerinde soruna dönüşebilir. Azerbaycan kamuoyunda Süleymani'nin şahsına yönelik tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmaların merkezinde ise Süleymani'nin Karabağ Savaşı'nda Ermenileri desteklemesi

---

[190] Samuel Ramani, "Three Reasons the U.S. won't Break with Azerbaijan over its Violations of Human Rights and Democratic Freedoms", *Washington Post*, 20 January 2016, https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/01/20/3-reasons-the-u-s-wont-break-with-azerbaijan-over-its-violations-of-human-rights-and-democratic-freedoms/?utm_term=.0174632f9f55 (Erişim Tarihi: 30.01.2019), "The Washington Post Qəzeti Azərbaycan Əleyhinə Qanun Layihəsinin Qəbulunun Qeyri-Mümkünlüyünün Səbəblərini Açıqlayıb", *Yeni Azerbaycan*, http://www.yeniazerbaycan.com/Xaricisiyaset_e26896_az.html (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

[191] Bilgay Duman ve Mehmet Alaca, "Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi El-Mühendis'in ABD Tarafından Öldürülmesi ve Yansımaları", *ORSAM*, 4 Ocak 2020, https://orsam.org.tr/tr/kasim-suleymani-ve-ebu-mehdi-el-muhendisin-abd-tarafindan-oldurulmesi-ve-yansimalari/ (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

[192] "İranlı General Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı el-Mühendis Öldürüldü", *Anadolu Ajansı*, 03 Ocak 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-general-suleymani-ve-hasdi-sabi-baskan-yardimcisi-el-muhendis-olduruldu/1690687 (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

bulunmaktadır[193]. Bu durum Azerbaycan'ın İran'a yönelik ABD müdahalesinde tarafsız bir yaklaşım sergilemesine neden olmaktadır. Azerbaycan'ın Süleymani'nin öldürülmesiyle ilgili resmi bir açıklama yapmaktan kaçınıp tarafsız bir tutum sergilemesi bu kanaati güçlendirmektedir. Ayrıca Azerbaycan, İran'a yönelik olası bir müdahalenin bölgede oluşabilecek kaos durumundan en fazla etkilenecek ülkenin kendisi olacağını düşünmektedir. Kuzey ile Güney arasında devam eden akrabalık ilişkileri nedeniyle en çok göç alacak ülke Azerbaycan olacaktır[194]. Bu durum ülkede birçok sosyal ve ekonomik sorunu beraberinde getirecektir. Bu nedenle Bakü yönetimi soruna yönelik tarafsızlığını korumaktadır. Trump yönetiminin İran'a yönelik sert tutumuABD-İran ilişkilerini kopma noktasına getirmiş, İran'ın çevrelenmesine yönelik önemli adımların atılması bölgede tansiyonu yükseltmiştir. Her ne kadar Tahran yönetimi Kasım Süleymani'nin öldürülmesi üzerine ABD'ye yönelik sert açıklamalarda bulunsa da İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, İran'ın ABD ile görüşmeler yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Zarif, Der Spiegel Gazetesi'ne verdiği mülakatta, kendileri için Beyaz Saray'da kimin olduğunun değil onların nasıl davrandığının önemli olduğunu belirtmiş, Trump yönetiminin hataları düzeltebileceği, yaptırımları kaldırabileceği ve görüşme masasına yeniden oturabileceğini ifade etmiştir[195]. Zarif'in uzlaşmaya açık uslubuna karşın ABD, İran'ı çevrelemeye yönelik tüm adımları atmaya devam etmektedir. ABD, Afganistan'a müdahale nedeni olarak ileri sürdüğü Taliban varlığını kabullenmiş ve 29 Şubat 2020 tarihinde anlaşma imzalamıştır. İran'ı kuzeyden baskı altına almaya yönelik bu girişim İran'ın tehdit algısını yükseltecektir. ABD'nin İran'a yönelik olası bir müdahalede Güney Azerbaycan bölgesinin alacağı tutum bölgede en çok Azerbaycan'ı etkileyeceği gibi Bakü-Tahran ilişkilerinin seyrini etkileyecek potansiyele sahiptir.

6.4 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Rusya Faktörü

Azerbaycan-İran-Rusya ilişkileri tarihsel derinliği olan bir alandır. Bu ilişkinin tarihsel bakımdan ana aktörü İran ve Rusya'dır. Azerbaycan coğrafyası üzerinde bu iki

---

[193] İran Kəşfiyyatı Azərbaycanda Çox Ciddi Fəaliyyət Göstərir – İsrailli Siyasi Ekspertdən Xəbərdarlıq", *Türküstan.Info*, 10 Yanvar 2020, https://turkustan.info/2020/01/10/iran-k%c9%99sfiyyati-az%c9%99rbaycanda-cox-ciddi-f%c9%99aliyy%c9%99t-gost%c9%99rir-israilli-siyasi-ekspertd%c9%99n-x%c9%99b%c9%99rdarliq/?fbclid=IwAR3T5OjUZiXaNZx7GsK-rTW72TbAAYVSV65L5PLrE_O6ZUXdUndVbrOtsDM (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

[194] Məhəmməd Talıblı, "ABŞ-İran Qarşıdurması: Azərbaycana Mümkün Təsirləri", *Azadlıq*, https://www.azadliq.info/231692.html, (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

[195] İran ABŞ-la Danışıq Aparmağa Hazırdır, *Azadlıq*, https://www.azadliq.info/231993.html (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

devletin mücadelesi 1828'de Türkmençay Anlaşması ile durdurulabilmiştir. Çarlık Rusyası'nın güçlenmesi ile İran üzerinden güneye inme politikasının sonucu olarak yapılan 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan beri Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan bölge Sovyet Rusya dönemi sonuna kadar Rusya'nın hakimiyeti altında kalmıştır[196]. İran 1881 yılında Rusya ile yaptığı Ahal Anlaşması ile Rusya'ya Orta Asya bölgesini bıraktı[197]. 1907'de Rusya ve İngiltere anlaşarak İran'ı üç bölgeye ayırdılar: İsfahan dahil kuzeyi (Tebriz, Tahran, İsfahan, Meşhed şehirleri) Rusya'ya bırakılırken; güneyde Kirman, Sistan ve Belucistan başta olmak üzere güneybatı bölgeleri İngiltere'nin kontrolüne bırakılıyordu, geri kalan toprakları ise "tarafsız bölge" olarak belirlenmişti[198].

20. yüzyılın başlarında her iki ülkede de önemli siyasal dönüşümler yaşandı. Kuzeyde Çarlık Rusya'nın yerini SSCB alırken, güneyde ise Türk kökenli Kaçar Hanedanı'nı yerini Pehlevi hanedanına bırakmıştır. 1921 anlaşmasına göre SSCB 1828 yılında belirlenen sınırlara çekilmiş ve İran'a Hazar'da gemicilik faaliyetleri için izin verilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşmalar devletler arasındaki rekabeti artırmıştır. SSCB'nin bu rekabete dahil olmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı'nda İran'ın tarafsızlığına rağmen SSCB İran'ın kuzeyini işgal etmiş ve Tebriz ve Mahabat'ta iki devletin kurulmasını sağlamıştır[199]. II. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerin tartışıldığı toplantıların ilki Stalin, Roosvelt ve Churchill arasında Kasım 1943'te Tahran'da gerçekleştirilmiştir[200]. Burada İran'ın savaş öncesi sınırları ve toprak bütünlüğü tanınmış ve İran BM'nin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır.

I. ve II. Dünya Savaşı'ında İran topraklarının Rus işgali altında kalması İran için Rusya'nın bölgesel bir rakip olduğu algısını güçlendirmiş ve İran'ın Batı Bloğunda yer almasına neden olmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde Bağdat Paktı'na (1958'den sonra CENTO)[201] üye olmuştur[202]. İslam Devrimi öncesinde ABD/Batı yörüngesinde olan İran, bu rekabetin bir aktörü olmaya devam etmiştir. Devrimin lideri Ayetullah

[196] Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze,* (Çev.Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 179.
[197] Mustafa Gökçe, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Stratejisi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 6, 2011, s. 157.
[198] Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi,* (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 67.
[199] Ervand Abrahamian, a.g.e., s. 147.
[200] John L. Gaddis, *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek,* (Çev. Dilek Cenkçiler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 15.
[201] 1954-55 yıllarında Türkiye-İran-Pakistan-Irak arasında yapılan anlaşmalar ile Bağdat Paktı kuruldu. Ancak, 1958'de Irak Cumhuriyetçi ihtilalinden sonra paktın merkezi Ankara'ya taşındı. Bkz., Mehmet B. Uludağ, a.g.e., s. 279.
[202] Erkan Süleyman, "Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989)", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2014, s. 163.

Humeyni'nin ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak tanımlamasının yanı sıra SSCB'yi de "Küçük Şeytan" olarak ilan etmesiyle Moskova-Tahran ilişkilerinde gerginlik devam etmiştir. İran bu dönemde ABD ile Şah döneminde yapılan anlaşmaları iptal etmiş ve Rusya ile de yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır. SSCB, 1980-1988 İran-Irak Savaşı başlarında tarafsız kalacağını ilan etmiş, ancak daha sonra Irak'a silah satışı yapmıştır[203]. 1987 yılı ilişkilerde önemli bir yıl olmuştur. SSCB'de Gorbaçov ile birlikte iç ve dış politikada değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın önemli uzmanları Devrimin 8. Yıldönümünde Tahran'da Başbakan Mir Hüseyin Musavi'ye iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin yeniden tesisini teklif ettiler[204]. Böylece 1988-1991 yılları arasında iki ülke arasında 5.1 milyar dolarlık silah satışı gerçekleştirilmiştir[205].

1990'ların başında Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile birlikte uluslararası sistemin yapısında önemli bir değişim olmuştur. 1989 yılında devrimin lideri Ayetullah Humeyni'nin ölümü sonrasında İran dış politikasında ideoloji yerini pragmatizme bırakmaya başlamıştır. Böylece İran, "Büyük Şeytan" olarak isimlendirdiği ABD'yi dengelediği için SSCB ile yakınlaşmaya çalışmıştır. 1989'da Rafsancani'nin Moskova ziyareti sırasında askeri işbirliği içerikli anlaşmalarla Moskova ile Tahran arasında işbirliğinin temelleri atılmıştır[206].

Sovyetlerin dağılması sonrasında yeni bir jeopolitik alan oluştu. Eski Sovyet coğrafyasında yaşanan bu dönüşüm ile yeni aktörler uluslararası sisteme dahil oldu. Bu aktörlerin İran açısından en önemli olanı Azerbaycan'dır. Sovyetlerin ortadan kalkması İran'ın kuzey sınırlarının güvenliği bakımından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kuzeyinde büyük bir Türk nüfusunu barındıran İran için bu toprakların SSCB'nin kontrolünde olması bir anlamda sınır güvenliğinin de teminatı sayılıyordu. Bu nedenle İran başlangıçta SSCB'nin dağılmasını istememiştir. 1979 İslam Devrimi'nden sonra İran, Moskova ile geliştirdiği ilişkiler nedeniyle, Sovyetler'in dağılmasını engellemek için çaba göstermiştir. Humeyni'nin ölümünden sonra Rafsancani Moskova ve Bakü'ye gitti. Rafsancani, 23 Haziran'da Bakü'de Cuma Hutbesi'nde Gorbaçov'u överek Sovyetlerin dağılması durumunda gelecek felaketlerden dolayı "Sovyet halklarını" uyardı[207]. İran Devrimi'ne

[203] Steffany Trofino and Alexandr Nemets, "Russia: Tipping the Balance in the Middle East", *Journal of Slavic Military Studies*, No. 22, 2009, s. 368.
[204] Süleyman Erkan, a.g.e., s. 177.
[205] Steffany Trofino and Alexandr Nemets, a.g.e., s. 368.
[206] Emel Kahraman, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2016, s.33.
[207] Olivier Roy, "İran'ın Orta Asya Politikası", *2023 Dergisi*, Haziran 2002,

giden süreçte Şah ile ABD özdeşleştirildiği için ABD ile ilişkiler bir türlü kurulamıyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Sovyet desteğinin bitmesinden endişelenen İran, Sovyetler'in bölge üzerindeki hegemonyasının devam etmesini istiyordu. Soğuk Savaş döneminin kazananı olarak uluslararası sistemde lider konumuna gelen ABD ile ilişkileri 1979'dan sonra kesilen İran yönetimi, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin yerini dolduracağını bilmekteydi. ABD'nin 1991 Irak müdahalesi ile Orta Doğu'da oluşturduğu yeni statükodan dışlanan İran, yönünü Sovyet sonrası dönemde Kafkasya ve Orta Asya'ya çevirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem Azerbaycan'ın, hem Rusya hem de İran ile ilişkilerinde sorunlar ile başlamıştır. SSCB sonrasında Rusya içinde Güney Kafkasya'da en sorunlu ülke Azerbaycan olmuştur[208]. Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermeniler tarafından işgali ve bu süreçte Rusya ve İran'ın Ermeni yanlısı tutumu her iki ülkeye karşı muhalefetin yükselmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca Rusya ve İran'ın tarihsel bakımdan Azerbaycan topraklarını paylaştığı düşüncesi yeniden gündeme gelmiştir. Elçibey liderliğinde milliyetçilerin iktidara gelmesi Rusya ve İran'ın Elçibey yönetimine karşı ortak hareket etmelerine neden oldu. Üstelik, Azerbaycan-İran ilişkilerinde sorunlu alanlardan olan Hazar'ın statüsü sorununun yanı sıra Bakü yönetiminin ABD ve Batı ile yakınlaşması Rusya ve İran'ı Azerbaycan'a karşı işbirliği yapmaya yöneltmiştir İran gibi Rusya da Azerbaycan vasıtasıyla NATO'nun bölgeye girmesi ve Hazar Havzası'na gelebilecek Batılı enerji şirketlerini ulusal çıkarları için bir tehdit olarak algılamıştır. Bu nedenle Rusya ve İran için bölgesel anlamda rekabetten işbirliğine evrilen bir sürecin zemini oluşmuştur. Rusya 1994 yılında imzalanan Asrın Anlaşması'nı tanımamış ve Azerbaycan'ı kınamıştır. ABD ve Batılı enerji şirketlerinin bölgeye gelişini İran ile benzeri biçimde algılayan Rusya, Azerbaycan'a karşı İran ile ortak tutum almıştır. Böylece Azerbaycan-İran ilişkilerinde Rusya olumsuz bir faktörden ziyade iki ülkeyi yakınlaştıran ve Azerbaycan'dan çok İran'ın elini güçlendiren bir unsur olmuştur. Ancak bu durumdan Azerbaycan'da yararlanmaya çalışmıştır. Özellikle Hazar sorununun çözümünde ileride de görüleceği gibi İran'ı çözüme yaklaştırmak için Rusya'nın gücünden yararlanmıştır.

Haydar Aliyev döneminde ise Rusya ve İran ile ilişkilerde bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Elçibey döneminde her iki ülke ile olan ilişkilerde ciddi ölçüde yaşanan gerilimler ve krizler Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte önemli bir dengeye oturtulmuş ancak İran ile ilişkilerde gerilimler devam etmiştir. Öncelikle Hazar'ın statüsü

---

http://www.2023.gen.tr/Arsiv/haziran2002/dosyalar1.html (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

[208] Sergey Markedanov, a.g.e., s. 31.

konusunda Azerbaycan, İran ile yaşadığı gerilimi, Rusya ile geliştirdiği ilişkiler vasıtasıyla dengelemeye başlamıştır. İran'ın, statü tartışmalarını gündeme getirdiği bir dönemde Azerbaycan ve Rusya arasında 23 Eylül 2002 tarihinde iki taraflı[209] ve 14 Mayıs 2003 tarihinde Kazakistan'ı dahil ederek üç taraflı anlaşmalar ile kıyıdaş ülkelerden üçü İran'ın engellemelerine rağmen aynı safta yer almışlardır[210].

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri Azerbaycan-ABD ilişkilerinin bu dönemde gelişmesini sağlarken İran'ın Azerbaycan'a yönelik kuşkularının artmasına ve bölgede daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. ABD'nin bölgede etkisinin artması hem Rusya hem de İran tarafından tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. İran, ABD'nin gücünü dengelemek için Rusya ile bölgesel bir ittifak ilişkisine girmektedir. Böylece Azerbaycan iki bölgesel gücün tercihlerini dikkate almak zorunda kalmaktadır. 16 Ekim 2007 tarihinde Tahran'ın ev sahipliği yaptığı Hazar'a kıyıdaş ülkelerin ikinci zirvesinde hukuki sorunun çözümünden ziyade bölgesel güvenlik konuları öne çıkmıştır. İran, böylece kendisine yönelik ABD tehdidini engellemek için zirveyi, Azerbaycan ve Rusya gibi bölgenin önemli devletlerinin katıldığı ve kendi güvenliğini teminat altına alan bir zemin olarak kullanmıştır. Nitekim, Deklarasyonun 15. maddesinde "kıyıdaş devletler hiçbir koşulda kendi topraklarının herhangi bir kıyıdaş devlete saldırı amaçlı kullanımına izin vermeyecek" hükmü bunun somut bir göstergesidir[211].

Rusya'nın Ağustos 2008'de Gürcistan'ı işgali karşısında ABD ve Batı'nın etkisizliği Azerbaycan dış politikasında Rusya'ya karşı daha temkinli yaklaşılmasına yol açmıştır. Şiriyev'e göre, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi sonrasında Azerbaycan dış politikasında Batı'yı da dikkate alan "Balans Politikası" bir miktar değişerek Rusya ile ilişkilere daha dikkat edilmiştir[212]. 2000'li yılların ortalarında ABD'nin Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde etkisinin artması ve tamamlanan BTC, BTE gibi enerji projeleri Moskova ve Tahran'ın ABD'nin bölgede etkisini sınırlamaya yönelik adımlar atmasına sevketti. Rusya ve İran arasında artan işbirliği hem Azerbaycan-İran ilişkilerine hem de Azerbaycan-Rusya ilişkilerine yansımaktadır. 20 Şubat 2006 tarihinde Putin Azerbaycan'ı ziyaretinde İran nükleer programı, Karabağ sorunu ve enerji gibi konu başlıklarında

---

[209] Əli Həsənov, Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları, "Zərdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 121.
[210] Osman N.Aras, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi,* Derin Yayınları, İstanbul 2008, s. 199.
[211] Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 64.
[212] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.

müzakereler gerçekleştirildi. İran nükleer sorununun uluslararası gündemde olduğu bu dönemde gerçekleştirilen ziyaret, bölgesel güvenlik amacına yönelik yapılmıştır. 24-26 Ocak 2005 tarihlerinde gerçekleşen İlham Aliyev'in Tahran ziyaretinde iki ülke arasında Saldırmazlık Anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşma çerçevesinde, iki ülkeden birine üçüncü bir ülkeden saldırı gerçekleşirse diğer ülkenin tarafsızlığını koruyacağı ve saldırgan ülkeye destek vermeyeceği hükme bağlanmıştır. ABD'nin İran üzerinden uygulamaya çalıştığı politikalar bölge devletlerinin politikaları üzerinde etkiler oluşturmuştur. Ancak, ABD'nin küresel üstünlüğünün zayıflaması ve Rusya ve İran'ın işbirliğinin en yüksek düzeye çıktığı Suriye krizindeki etkileri, Azerbaycan'ın bu iki ülke arasında dengeleri daha dikkatli gözetmesine neden olmaktadır. Bakü yönetimi, Rusya ve İran'ın Suriye sorununda ortaya çıkan etkisini Karabağ sorununun çözümünde de kullanılabileceğini düşünmektedir.

Azerbaycan, dış politikasının temel yaklaşımı olan Denge Politikası gereği Doğu-Batı yönlü oluşturulan ilişkiler ağını Kuzey-Güney yönünde de geliştirmektedir. Rusya ve İran için Azerbaycan'ın stratejik önemi büyüktür. Azerbaycan'ın transit ülke konumu her iki ülke açısından önemini artırmaktadır. 3 Temmuz 2008 tarihinde Azerbaycan ve Rusya Federasyonu arasında dostluk ve stratejik işbirliği bildirisi imzalanmıştı[213]. Bu işbirliğine İran da dahil edilerek üç ülke arasında Kuzey-Güney taşımacılık koridoru oluşturulmuştur. Her iki bölgesel gücün de dış politikalarında amaçlarına ulaşmalarının yolu Azerbaycan'ı ittifaka dahil etmekten geçmektedir.

İran doğal gazda Rusya'dan sonra ikinci ülkedir. İran ekonomisi enerji kaynaklarından elde edilecek gelirlere dayalı olduğundan bölgenin diğer ülkelerine bağımlıdır. Bu nedenle ABD tarafından bloke edilen İran, bölgenin diğer devletleri ile iyi ilişkiler geliştirmek zorundadır. Tahran'ın, Azerbaycan üzerinden kuzeye hatta Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a ve oradan Batıya açılma girişimleri Rusya tarafından engellenecektir. Çünkü bunun bir örneğini İran-Ermenistan arasında yapılan doğal gaz projesinde görmekteyiz. Rusya, İran'ın Ermenistan üzerinden Batıya ulaşmasını ve enerji bakımından Batı için bir alternafif olmasını endişe ile karşılamaktadır. Bu nedenle İran-Ermenistan arasındaki doğal gaz boru hattının hacminin Rusya'nın baskısı ile 1400-1500 mm'den 700 mm'ye indirilmesinden sonra İran, Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a gaz

[213] FərhadMəmmədov, "Xarici Siyasətin 25 illik Yolu. Tarixi Varislikdən Pragmatik Müasirliyə və Etibarlı Gələcəyə Doğru", *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, (Ed. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 185.

ihracatını kararlaştırmıştır[214]. Her ne kadar Rusya uluslararası politikanın birçok alanında İran ile benzeri blokta yer alsa da bölgesel politikada Rusya İran'ın çok fazla güç kazanmasını istememektedir. İran bu durum karşısında bölgenin kapasite bakımından daha küçük güçleri üzerinden ulusal çıkarlarını maksimize etmeğe çalışmaktadır.

Temmuz 2015'te İran nükleer krizinin çözülmesi, Tahran'a uygulanan yaptırımları gevşetti. Böylece İran dış politikasında daha aktif hareket etme imkanına kavuşmuş oldu. Bu süreçten sonra hem Azerbaycan'ın hem de Rusya'ın İran ile ilişkilerinde önemli ölçüde ilerleme görüldü. İran bölge politikasında uyguladığı Rusya-Türkiye-İran gibi üçlü mekanizmayı Azerbaycan-İran-Rusya arasında da hayata geçirerek bölgesel güvenlik endişelerini ve gücünü artırmaya çalışmaktadır. Azerbaycan İran'a kıyasla Rusya ile ilişkileri daha sağlam zeminde yürümektedir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Vladimiroviç Putin, 05 Ağustos 2016 tarihinde Azerbaycan Devlet İnformasiya Agentliyi (Azertag) ile yaptığı mülakatta, "Rusya-Azerbaycan ikili ilişkilerinin şimdiki seviyesini ve ilişkilerin derinleşmesi yaklaşımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna;

> Rusya ile Azerbaycan ilişkileri stratejik işbirliği karakteri taşıyor. Bu ilişkilerin temelini, kadim dostluk ve iyi komşuluk gelenekleri, hukuk birliği, birbirinin çıkarlarına saygı, ortak tarih ve medeniyet, milyonlarca insanın kaynayıp karışmış kaderleri teşkil ediyor[215]. cevabını vermiştir.

Azerbaycan, İran ile sorunlu alanlarından birisi olan Hazar'ın hukuki statüsünü de Rusya'dan aldığı destek ile çözüme kavuşturmuştur. Aynı mülakatta, 08 Ağustos 2016 tarihinde yapılacak Azerbaycan-Rusya-İran üç taraflı görüşmelerine de değinen Putin, özellikle Kuzey-Güney Nakliyat Hattı'nın önemini vurgulamıştır. Bu hat ile Hindistan'dan İran'dan, Basra Körfezi ülkelerinden Azerbaycan ve Rusya arazilerinden Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerine transit yüklerin taşınması için önemli imkanlar oluşturulacağını ifade etmiştir[216].

Azerbaycan-İran-Rusya ilişkilerinin kurumsallaşması 08 Ağustos 2016 tarihinde üç devlet başkanının Bakü'de biraraya gelmesiyle olmuştur. Zirve'nin sonuç metninde üç ülke arasında birçok alanda yapılacak işbirliğine değinilmiştir. Bölgede çözüme kavuşmamış

---

[214] Emil Veliyev, Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 101.

[215] Rusiya ilə Azərbaycanın Münasibətləri Strateji Tərəfdaşlıq Xarakteri Daşıyır, *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 5 Avqust 2016, https://azertag.az/xeber/979985 (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

[216] Rusiya ilə Azərbaycanın Münasibətləri Strateji Tərəfdaşlıq Xarakteri Daşıyır, *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 05 Avqust 2016, https://azertag.az/xeber/979985 (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

çatışmaların bölgesel işbirliğine engel olduğu, bu nedenle bunların tez zamanda uluslararası hukukun prensipleri çerçevesinde kabul edilen kararlar ve anlaşmalar temelinde diyalog ve barış yolu ile halledilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Metinde Karabağ sorunu açıkça yer almasa da bölgede çözüme kavuşmamış çatışmalardan bahsedilmesi bu soruna işaret etmektedir. Ayrıca, Hazar Denizi'nin barış, dostluk, güvenlik ve işbirliği denizi olduğu, hukuki statünün belirlenmesi hakkındaki mutabakatın tez zamanda kararlaştırılması ve kabul edilmesinin gerekliliği de kabul edilmiştir[217].

Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle ABD-İran ilişkilerinde göreli yumuşama döneminin sonuna gelindiği gibi Suriye sorununda da Rusya ile İran arasında işbirliği zirve yapmıştır. 01 Kasım 2017 tarihinde Azerbaycan-İran-Rusya arasındaki 2. Liderler Zirvesi Tahran'da gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani üçlü zirve sonrası, "İran'ın Bender Abbas Limanı'nı Helsinki'ye bağlamak için karar almış bulunuyoruz yani Asya'yı Avrupa'ya bağlayacağız" demiştir[218]. İslam İnkılabı Rehberi Ayetullah Seyyid Ali Hamaney'de liderler ile ayrı ayrı görüştü. İlham Aliyev ile görüşmesinde Hamaney, "Bakü ve Tahran ilişkilerini bozmaya çalışanlar olduğunu, ancak bunların karşısında durmak gerektiği"ni vurgulamıştır[219]. Azerbaycan'ın ABD ve İsrail ile ilişkilerini hedef alan bu yakınma aslında iki ülke ilişkileri arasında devam eden güvensizlik ve kaygıdan kaynaklanmaktadır. Zirve'nin Bakü-Tiflis-Kars Demir yolunun faaliyete geçmesinden bir gün sonra gerçekleşmesi İran ve Rusya'nın bu hatta alternatif oluşturmak ve Azerbaycan'ı Batı yönelimli politikalarına yeni alternatifler sunma olarak değerlendirilebilir. Kuzey-Güney Nakliyat hattını test aşamasında olduğunu söyleyen Putin, hattın verimliliğini göstermeye başladığını vurgulamıştır[220]. Zirve sonrasında Rusya Federasyonu Parlamento Başkan Yardımcısı İlyas Umaxanov ve Rusya Federasyonu Dağıstan Cumhuriyeti Halk

---

[217] Bakı Bəyannaməsinin Mətni Yayıldı, *Musavat*, http://musavat.com/news/baki-beyannamesinin-metni-yayildi_369185.html (Erişim Tarihi: 06.02.2019), Eric Wheeler, Michael Desai, "Iran and Russia: A Partnership in the Making", Middle East Institute, 12 September 2016, https://www.mei.edu/publications/iran-and-russia-partnership-making (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[218] Tehran Zirvəsinin İqtisadi Nəticələri, *Musavat*, 02 Noyabr 2017 *http://musavat.com/news/tehran-zirvesinin-iqtisadi-neticeleri_480240.html* (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

[219] "Ruhani: İran, Rusya ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Asya'yı Avrupa'ya bağlamaya çalışıyorlar", *Pars Today*, 02 Kasım 2017, http://parstoday.com/tr/news/iran-i88569-ruhani_%C4%B0ran_rusya_ve_azerbaycan_cumhuriyeti_asya'y%C4%B1_avrupa'ya_ba%C4%9Flamaya_%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yorlar (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

[220] Tehran Zirvəsinin İqtisadi Nəticələri, *Musavat*, 02 Noyabr 2017 http://musavat.com/news/tehran-zirvesinin-iqtisadi-neticeleri_480240.html (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Meclisi'nin Başkanı Xizri Şixsaidov'u kabul eden Aliyev, Rusya ile Azerbaycan arasında çözüm arayan herhangi bir sorunun olmadığını ifade etmiştir[221].

Üç ülke arasında müzakere edilen iki ana konu enerji ile ilgilidir. İlki, Rusya-Azerbaycan-İran elektrik sistemlerini birleştirmek için tasarlanan üç ülke arasında enerji köprüsü yaratma amaçlı Rus projesinin uygulanmasıdır. Azerbaycan, İran ve Rusya liderleri imzaladıkları ortak bildiride ayrıca, enerji alanlarındaki çalışmaları geliştirmeye ve işbirliğini artırmaya hazır olduklarını da belirttiler[222]. İlham Aliyev'in Yardımcısı Ali Hasanov, bu toplantıların bölgede ticari istikrarın ve güvenliğinin sağlanması, işbirliğine dayalı bir ortamın geliştirilmesi, ülkeler arasında enerji ve ulaştırma sektörlerinde işbirliği ve diğer acil sorunların çözümü için önemli bir platform olduğunu söyledi[223].

Bakü'de Nisan 2018'de Azerbaycan, İran ve Rusya Enerji Bakanları üç ülke arasında elektrik arabağlantısı üzerine ilk üçlü toplantıyı gerçekleştirdiler. Azerbaycan Enerji Bakan Yardımcısı Samir Veliyev, Azerbaycan ve Rusya arasında yeni bir güç hattının inşa edilmesi gerektiğini, bu yeni enerji koridorunun "Kuzey-Güney" (Rusya-Azerbaycan-İran) hattı oluşturulabileceğini ifade etti[224].

Azerbaycan, Azerbaycan-İran ilişkilerinin sorunlu alanlarından olan Hazar'ın hukuki statüsünü bu üç taraflı görüşmeler vasıtasıyla ve Rusya'ın İran üzerindeki etkisinden yararlanarak çözüme kavuşturmuştur. Ağustos 2018'de Kazakistan'da Kıyıdaş Devlet Başkanları V. Zirve toplantısında SSCB'nin dağılmasından buyana ortaya çıkan ve beş kıyıdaş devlet arasındaki temel bir sorun çözüme kavuşmuş oldu[225]. İlham Aliyev Aktau'da Hasan Ruhani ile de ikili görüşme gerçekleştirdi. İki ülkenin hayata geçirdiği

---

[221] Prezident İlham Əliyev: "Rusiya ilə Həllini Tələb Edən Heç Bir Məsələ Yoxdur, *Musavat*, 02 Noyabr 2017, http://musavat.com/news/prezident-ilham-eliyev-rusiya-ile-hellini-teleb-eden-hec-bir-mesele-yoxdur_480237.html (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

[222] Liderlerden Ortak Bildiri: Rusya, İran ve Azerbaycan Enerji Alanındaki İşbirliğini Derinleştirecek, *Sputnik News*, 02 Kasım 2017, https://tr.sputniknews.com/politika/201711021030844511-rusya-iran-azerbaycan-enerji-isbirlik-derginlestirecek/ (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

[223] Azerbaijan, Russia, Iran can Compete and Cooperation in Energy Sector, *Azernews*, 11 June 2017, https://www.azernews.az/oil_and_gas/121720.html (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

[224] İran, Azerbaycan ve Rusya'dan Enerji İşbirliği Toplantısı, *Mehr News*, 30 Eylül 2018, https://tr.mehrnews.com/news/1873099/%C4%B0ran-Azerbaycan-ve-Rusya-dan-Enerji-%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi-Toplant%C4%B1s%C4%B1 (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

[225] Aktauda Xəzəryanı Dövlətlərin Başçıları Xəzər Dənizinin Hüquqi Statusu Haqqında Konvensiyanı İmzalayıblar, Xalq Gazeti, http://xalqqazeti.com/az/news/925 (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

enerji, nakliyat ve üretim alanlarında işbirliğine değinen İlham Aliyev, Kuzey-Güney Nakliyat hattı'nın başarıyla hayata geçirildiğini ifade etti[226].

Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekildiğini açıklaması ve İran'a uygulamaya başladığı yaptırımları devam ettirmesi İran'ın bölge devletleri ile işbirliği yollarını aramasına neden olmuştur. Hazar'ın statüsünde uzun yıllar devam eden bir müzakere süreci olmasına rağmen bunu çözüme kavuşturan etken Rusya-İran arasında oluşturulan stratejik işbirliği ve bu işbirliğinin ortak tehdit olarak algıladığı ABD'nin baskılarıdır. İran, Rusya ve Türkiye'nin Suriye sorununun çözümüne yönelik geliştirdikleri işbirliği Ortadoğu ve Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde ABD'nin gücünü sınırlandırmaya yönelik bir adım olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan yönetimi, oluşturulan bu işbirliğini Karabağ sorununun çözümünde bir fırsata dönüştürmek istemektedir. Bu işbirliği aynı zamanda Azerbaycan-İran arasındaki gerginliği azaltacak ve gerginliğin kontrol altına alınmasını sağlayacaktır. Rusya, devlet kapasitesi bakımından daha rahat hareket kabiliyetine sahip olduğu için her iki ülke ile ilişkilerde kilit rol üstlenmiştir. Azerbaycan, Rusya ve İran ile geliştirdiği ilişkiler vasıtasıyla bir taraftan gücünü artırırken diğer taraftan ABD ve Batı'nın zaman zaman Azerbaycan'ı sıkıştırmak amacıyla uyguladığı baskıları hafifletmek için ABD ve Batı ile farklı sistemlerde yer alan iki bölgesel güç ile ilişkiler geliştirmektedir. Bu yaklaşım hem Azerbaycan dış politikasının temel yaklaşımıyla uyumludur hem de Azerbaycan'ın gücünü artırmasının bir aracına dönüşmektedir.

Azerbaycan-İran-Rusya ilişkilerinde Karabağ sorununun çözümüne yönelik bu ülkelerden beklentilerinin karşılanması çok zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir. Çünkü Moskova ve Tahran'ın Ermenistan ile stratejik düzeyde olan ilişkileri bu devletlerin Azerbaycan'dan yana tutum almalarını engellemektedir. Ancak Azerbaycan, Ermenistan ile iyi ilişkiler geliştiren bu devletler vasıtasıyla sorunun çözümüne yönelik diyalog kapısını açabilmektedir. İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin "bölgesel uyuşmazlıkların çözümüne yardımcı olmaya hazırız"[227] ifadesine rağmen İran-Ermenistan ilişkilerinin düzeyi Azerbaycan'ın Tahran'dan beklentilerini asgariye indirmektedir.

---

[226] Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Aktauda İran Prezidenti Həsən Ruhani ilə Görüşüb, Xalq Gazeti, 31 May 2020, http://xalqqazeti.com/az/news/1000 (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

[227] Rouhani: Developing Relations with Azerbaijan Important for Iran, *Azernews*, 25 December 2018, https://www.azernews.az/nation/143208.html (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Rusya ve İran arasındaki ilişkinin niteliği Azerbaycan konusundaki ortak çıkarlarını gözetmelerinden çok daha fazlasını içermektedir. Her iki ülke arasındaki çok yönlü işbirliği bölgesel dengeleri değiştirebilecek kapasitedir. 21 Kasım 2015 tarihinde Tahran'da "Gaz İhracatçısı Ülkeler Forumu (GECF) Enerji Bakanları Olağanüstü Toplantısı"nda İran Enerji Bakanı Bijen Zengene'nin, "Rusya uzun vadeli ve 'stratejik ortak' olarak İran için çok önemli bir yere sahiptir" sözü iki ülke ilişkilerine bakışı göstermesi bakımından önemlidir[228]. 2015'in ortalarında İran'a yönelik yaptırımların hafifletilmesi, Rusya ve İran'ın enerji ve ulaştırma entegrasyon girişimleri üzerinde işbirliği yapma fırsatı sunmuştur[229]. Ayrıca, 2016 yılında İran yaptırımların büyük bölümünün kaldırılması Moskova'nın Tahran ile daha yakın ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmesine imkan verdi. İki ülke arasında ticaret hacmi %80'den fazla arttı ve 10 milyar dolarlık Rus silah ve askeri donanım anlaşması imzalandı[230]. Ancak "stratejik ortaklık" düzeyinin içeriği, ABD ile İngiltere ya da ABD ile İsrail arasındakine benzer bir nitelik arz etmemektedir. Nitekim, İran nükleer sorunu nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'inde İran'a yapılacak yaptırımlar Rusya tarafından veto edilmemiş ve Rusya'nın İran'a vereceği S300 füzeleri BM yaptırımları nedeniyle uzun süre teslim edilmemiştir[231].

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde bazı alanların varlığı Rusya-İran ilişkilerinde olduğu gibi ilişkilerin istenilen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Rusya birçok ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik ayrılıkçı akımları desteklemektedir. Moldova, Gürcistan, Ukrayna'da ayrılıkçılara verdiği destek gibi Karabağ sorununda da Ermenilere destek vermesi Azerbaycan toprak bütünlüğünü doğrudan tehdit etmektedir. Ayrıca, Rusya, Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesinde Rusya ve Ermenistan şirketlerinin hayata geçirdikleri projelere destek vermektedir. Karabağ bölgesinde telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren MegaFon Rusya mobil operatörü, mobil ve internet hizmetleri veren Rus Beeline şirketi ve diğer Rus yatırımları ve özellikle Ermenistan'daki Rus üsleri

---

[228] İran Rusya İlişkilerinin Derinliği, Politika Akademisi, 25 Kasım 2015, http://politikaakademisi.org/2015/11/25/iran-rusya-iliskilerinin-derinligi/ (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[229] Eric Wheeler, Michael Desai, "Iran and Russia: A Partnership in the Making", Middle East Institute, 12 September 2016, https://www.mei.edu/publications/iran-and-russia-partnership-making (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[230] Ahmad Majidyar, "Iran, Russia Discuss Ways to Boost Military Cooperation", Middle East Institute, 20 October 2017, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-discuss-ways-boost-military-cooperation (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[231] Alptekin Dursunoğlu, "İran Rusya Ortaklığında Neler Oluyor?", *Yakın Doğu Haber*, 02 Haziran 2018, http://www.ydh.com.tr/YD549_iran-rusya-ortakliginda-neler-oluyor-.html (Erişim Tarihi: 08.02.219).

Azerbaycan-Rusya ittifakının fay hatlarıdır[232]. Ayrıca 2013 yılında Rusya'nın Azerbaycan'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar da ilişkilerin zaman zaman hangi düzeylerde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum Azerbaycan-İran ve Rusya arasında oluşturulmaya çalışılan üçlü bir ilişkinin çok sağlam temeller üzerine inşa edilmediğini göstermektedir.

İki kutup sonrası oluşan "yapı" devletler arasında ilişkilerin çeşitliliğini artırmakta ve oluşturulan ittifakların keskin hatlarla ayrımını zorlaştırmaktadır. Azerbaycan-Rusya-İran ilişkilerinde her üç devletin birbiriyle örtüşmeyen çıkarları da mevcuttur. Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde Ermenistan faktörünün Azerbaycan açısından doğurduğu rahatsızlık gibi Rusya-İran ilişkilerinde de Rusya'nın İsrail ile ilişkileri İran açısından kaygı uyandırmaktadır. 27 Şubat 2019 tarihinde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Moskova'ya çalışma ziyaretinde bulundu. Görüşmede, ekonomik ve insani alanlarda müzakereler yapıldığı, uluslararası ve bölgesel konularda özellikle Filistin-İsrail yerleşim konularının ele alındığı bildirildi. Netanyahu, İsrail'in bulunduğu bölgede en büyük tehdidin İran olduğu ve bu tehdidi önlemek içinde ellerinden geleni yapacaklarını ifade etti[233]. İran'ın Ortadoğu bölgesinde kendisi için öncelikli tehdit olarak gördüğü İsrail'in Rusya ile ilişkilerinin niteliği İran'ın Rusya'ya yönelik güvenini zayıflatmaktadır.

Azerbaycan, İran ile ilişkilerinde Rusya'yı bir dengeleyici olarak kullanmaktadır. Azerbaycan-İran ilişkilerine kıyasla Azerbaycan-Rusya ilişkileri daha az sorunlu devam etmektedir. Ermenistan'a verilen destek dışında iki ülke arasında sorunlu bir alan mevcut değildir[234]. Putin'in "Ermenistan bizim Güney Kafkasya'da ve dünyada stratejik müttefikimizdir"[235] sözü bu alanın iki ülke ilişkilerinde sorun düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Ermenistan'ın Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde endişeye neden olan son gelişme 5-6 Mart 2019 tarihinde Moskova'da Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermeniler ile Rusya devlet yetkililerinin biraraya gelmeleri olmuştur. Azerbaycan Dış

---

[232] "Rusiya Azərbaycan'la Hansı Sazişi İmzalamaqdan Çəkinir?", *Kafkassam*, 03 Mart 2019, https://kafkassam.com/rusiya-az%C9%99rbaycanla-hansi-sazisi-imzalamaqdan-c%C9%99kinir.html (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[233] "Rusya-İsrail-Suriye Ortak Çalışma Grubu Oluşturacak", *Kafkassam*, https://kafkassam.com/rusya-israil-suriye-ortak-calisma-grubu-olusturacak.html (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

[234] İlham Aliyev 03 Ekim 2019 tarihinde "Valday Uluslararası Tartışma Kulübü Toplantısı"na katılmak için gittiği Rusya'nın Soçi şehrinde yaptığı açıklamada, Rusya ile ilişkileri tanımlarken "Bizim için Rusya en önemli müttefik, dost, iyi komşudur. Biz bu ilişkileri çok önemsiyoruz" ifadesini kullanmıştır. Bkz., "Bizim Üçün Rusiya Ən Mühüm Tərəfdaş, Dost, Mehriban Qonşudur", *Ses Qazeti*, 3 Oktyabr 2019, http://sesqazeti.az/news/politics/763096.html (Erişim Tarihi: 05.10.2019).

[235] "Putin: "Ermənistan Dünyada Rusiyanın Strateji Müttəfiqidir", *Azadlıq*, 20 Dekabr 2018, https://www.azadliq.info/223930.html (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

İşleri Bakanı Elmar Memmedyarov, 7 Mart'ta Rusya'nın Azerbaycan'daki Büyükelçisi Mixail Boçarnikov'u kabulünde, bu durumun Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne karşı tahrip edici bir tutum olduğunu ifade etti. Memmedyarov, aynı zamanda bunun Azerbaycan-Rusya iki taraflı ilişkilerinin temeli ve özellikle Rusya'nın Karabağ sorununun çözümündeki rolü ile de çatıştığını ifade etti[236]. Rusya'nın bölgesel güç denklemindeki ağırlığı hem Ermenistan hem de Azerbaycan ile daha rahat ilişki geliştirmesini sağlamaktadır. İlham Aliyev, 24 Mayıs 2019 tarihinde Rusya Federasyonu Sosyal Güvenlik Bakanı Maksim Topilin'in Bakü ziyaretinde, Azerbaycan ve Rusya arasında stratejik işbirliğine dayalı iki taraflı ilişkilerin tüm alanlarda geliştiğini ifade etse de iki ülke arasındaki ilişkilerde Rusya-Ermenistan ilişkilerinin düzeyi sorun olmaya devam etmektedir[237]. Rusya ve İran'ın Ermenistan ile ilişkilerinin düzeyi, Azerbaycan'ın her iki devlet ile de ilişkilerinin en zayıf tarafıdır. Bu nedenle Azerbaycan-İran ilişkilerinde Rusya bazı alanlarda Azerbaycan'ın elini güçlendirirken, Karabağ sorunu gibi alanlarda ise zayıflamasına neden olmaktadır.

Hazar'ın hukuki statüsü çözüme ulaşmadan çok önce Azerbaycan, Rusya ile yaptığı ikili anlaşmalar ile sorunu çözüme kavuşturmuştu. Rusya'nın Azerbaycan ile yaptığı bu anlaşmalar İran'ın da çözüme yanaşmasını sağlamıştır. Üç ülke arasında ilişkiler, yapılan üçlü zirveler biçiminde devam etmektedir. Ancak Azerbaycan Rusya'nın hassas olduğu konularda farklı bir tutum almaktadır. Özellikle Rusya-Ukrayna ilişkilerinin sorunlu olduğu bir dönemde Azerbaycan'ın Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunması ve Ukrayna ile gelişen ilişkileri Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde istenmeyen bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın Tahran'ı son ziyaretinde ortaya çıkan tablo ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Moskova'da İran ile ilgili yaptığı açıklamalar bölgede ilişkilerin çok hassas ve kırılgan bir zeminde devam ettiğini göstermektedir.

ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik ambargolar nedeniyle Batı ile ilişkileri daralan Tahran yönetimi, doğuya ve kuzeye yönelecektir. İran'ın kuzey rotasının ilk

---

[236] "Rusiya – Azərbaycan Münasibətlərində Nə Baş Verir?", *Kafkassam*, 12 Aprel 2017, https://kafkassam.com/rusiya-az%C9%99rbaycan-munasib%C9%99tl%C9%99rind%C9%99-n%C9%99-bas-verir-2.html (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

[237] "Azərbaycan ilə Rusiya Arasında Strateji Tərəfdaşlığa Əsaslanan İkitərəfli Münasibətlər Bütün Sahələrdə Uğurla İnkişaf Edir", *Azərbaycan*, 24 May 2019, http://www.azerbaijan-news.az/view-168255/Az%C9%99rbaycan-il%C9%99-Rusiya-aras%C4%B1nda-strateji-t%C9%99r%C9%99fda%C5%9Fl%C4%B1%C4%9Fa-%C9%99saslanan-ikit%C9%99r%C9%99fli-m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99r-b%C3%BCt%C3%BCn-sah%C9%99l%C9%99rd%C9%99-u%C4%9Furla-inki%C5%9Faf-edir (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

halkası olan Azerbaycan'ın İran için önemi giderek artacaktır. Suriye sorunu gibi uluslararası sorunlu alanlarda zorunlu olarak devam ettirilen Rusya ile İran işbirliği, Rusya'nın hakimiyet alanına girilmesiyle değişebilir. İran'ın enerji ihracatı şimdilik Rusya için tehdit oluşturmamaktadır. İran'ın başlıca ihracat pazarı Asya Pasifik'tir. Yaptırımlar döneminde İran petrolünün %90'ı yaptırımlar sonrası dönemde ise %70'ten fazlası bu bölgeye gitmiştir. Buna karşılık Rusya'nın büyük ihracat pazarı Avrupa'dır. Rusya'nın Asya Pasifik'e ihracatı artsa da iki ülke şimdilik büyük ölçüde farklı pazarlara odaklanmaktadırlar[238]. Rusya ve İran arasındaki güvensizlik ve çıkarların farklılığı, oluşturulan taktiksel işbirliğinin stratejik bir işbirliğine dönüşmesini engellemektedir. Bu nedenle İran, Çin ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Aralık 2019'da Hint Okyanusu ve Umman Körfezi'ndeki ortak İran-Rusya-Çin deniz tatbikatı İran'daki hem reformistler hem de muhafazakarlar tarafından onaylanmıştır[239]. Kırım'ın ilhakı ve sonrasında Suriye'de konumunu giderek güçlendiren Rusya'nın bölgede nüfuzu arttmaktadır. Son dönemlerde Rusya ile Türkiye arasında oluşturulan yapay işbirliğinin Suriye'de ortadan kalkması, Rusya ve İran arasında da yaşanabilir. İran'ın Azerbaycan üzerinden Avrupa pazarına girme isteği İran-Rusya arasındaki işbirliğinde istenmeyen durumların ortaya çıkmasına neden olabilecek potansiyeldedir. Bu durum bölgede güç konfigürasyonunun yeniden oluşmasını saylayacak ve Azerbaycan-İran ile ilişkilerinde Rusya'nın önemini ve dikkat edilme seviyesini artıracaktır.

6.5 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Türkiye Faktörü

Azerbaycan, İran ve Türkiye birbirleriyle komşu ve aynı zamanda aynı dine mensup ve kültürel ve etnik bakımdan çok yakın Avrasya jeopolitiğinde yer alan üç devlettir. Böylesine bir yakınlık olmasına rağmen bu devletlerin çıkarlarının farklılaşması ve güçlerini artırma arzuları büyük savaşlar yapmalarına neden olmuştur. Azerbaycan ve İran coğrafyasını asırlar boyu yöneten Safeviler ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan savaşları sadece mezhep ayrımıyla açıklamak yeterli değildir. Çünkü Osmanlılar aynı mezhebi paylaştıkları Memlükler ile de savaşmışlardır. Her iki devletin de sınırlarını ve güçlerini sürekli olarak genişletme arzusu bu çatışmanın temel motivasyonunu

[238] Alexey Khlebnikov, "Iran, Russia, and the Impact of US Sanctions", Middle East Institute, 17 July 2019, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-and-impact-us-sanctions (Erişim Tarihi: 09.08.2019).
[239] Ardavan Hhoshnood, "Iran-Russia Ties: Never Better but Maybe not Forever?", *Middle East Institute*, 12 February 2020, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-ties-never-better-maybe-not-forever (Erişim Tarihi: 15.02.2020).

oluşturmuştur. Bölgesel rekabet, her dönemde yeni araçlarla ve yeni aktörlerin katılmasıyla günümüze kadar devam etmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye tarihsel bakımdan birbirleri için özel bir önem taşımaktadır. Aynı kültürün ve etnik kimliğin bir parçası olmak bu özel ilişkinin birleştirici harcı olmakla birlikte Türkiye'nin Azerbaycan için en önemli yanı Batı ile ilişkilerini sağlaması ve Batı'ya açılan kapısı olmasıdır. Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı sorunlarda Azerbaycan'a destek sadece Türkiye'den verilmiştir. Azerbaycan savunma sanayisinin zayıflığı iki ülke ilişkilerinin derinlik kazanmasına neden olmuştur. Ermeniler'in "Büyük Ermenistan" kurma idealleri ile Azerbaycan toprakları içerisinde yaptıkları çatışmalar, Azerbaycan Hükümeti'nin Osmanlı Hükümeti ile 4 Haziran 1918'de Dostluk Anlaşması imzalanmasına neden olmuştur. Bu anlaşmanın 4. maddesi Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmasına imkan veriyordu[240]. İki devlet arasındaki bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam Ordusu'nu Azerbaycan'a göndererek Azerbaycan'ın Rus ve Ermeniler tarafından işgal edilmesinin önüne geçmiştir[241]. Azerbaycan Başbakanı Fethali Han Hoyski, Nuri Paşa'ya çektiği telgrafta;

> Cesur Türk askerlerinin Azerbaycan'ın başkentini düşman işgalinden kurtarması dolayısıyla milletim adına dünyanın en cesur ve soylu askeri olan Türk oğullarına minnettar olduğumuzu iftiharla beyan ederim, millet size minnettardır diyerek Azerbaycan halkının duygularını ifade etmiştir[242].

İki ülke ilişkilerinin tarihsel bağlarının derinliği için verilebilecek benzeri bir örnek de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinde Azerbaycan tarafından yapılan yardımdır. Azerbaycan, Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'nin yanında bulunarak yardım göndermiştir[243]. İki ülke ilişkilerinde duyulan güven Azerbaycan'da bağımsızlık yanlısı önderlerin maruz kaldığı baskılar sonrasında güvenli liman olarak gördükleri Türkiye'ye

---

[240] Atamalı Şahbazov, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Hərbi Diplomatiya, Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər" – National Security and Military Sciences, No.2 (4), 2018, s. 98. https://mod.gov.az//images/pdf/007b96b9c4d3ece359fcb550fdb45bd2.pdf (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

[241] Mehman Ağayev, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye- Azerbaycan İlişkileri,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 39.

[242] Anar İsgenderov, "Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Hareketi", *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* (Ed.Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 145.

[243] Elnur Hasan Mikail, "Türkiye Azerbaycan İlişkileri", s. 1066, http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C4%B0KA%C4%B0L-Elnur-Hasan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-AZERBAYCAN-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2018).

sığınmalarında da görülebilmektedir. Azerbaycan bağımsızlık liderlerinden Mehmet Emin Resulzade 1947 yılında Türkiye'ye gelerek 1949'da Azerbaycan Kültür Derneği'ni kurmuş ve 6 Mart 1955 tarihinde yaşamı sona erinceye kadar Ankara'da kalmıştır.

Azerbaycan, SSCB hakimiyetine girdiği Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyet güvenlik sistemine dahil oldu. Böylece Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde sadece askeri güvenlik konuları değil, diğer konularda da ciddi bir kopuş meydana geldi. Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla beraber, birlik üyelerinden birisi haline gelen Azerbaycan'ın, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılına kadar iç ve dış politikası Moskova üzerinden yürütülmüştür. Sovyet Rusya, yeni ulus oluşturma politikasının gereği olarak Türk kökenli uluslara yeni isimler vererek bunlar arasında farklılıkların öne çıkmasını amaçlamıştır. Örneğin bu süreçte Azerbaycan'da Türk ismi yasaklanıp Azeri kimliği öne çıkartılmıştır. Bununla da kalmayıp Azerbaycan Türklerinin diğer Türkler ile bağlarının koparılması amaçlanmıştır. Özellikle Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkiler bu dönemde tamamen kesilmiştir[244]. Azerbaycan'da uzun yıllar Arap alfabesi kullanılmaktaydı. Ancak, Azerbaycan hükümeti 1924 yılından itibaren Latin alfabesi kullanılması hususunda karar aldı ve 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Azerbaycan'ın bütün kurumlarında Latin alfabesi kullanılmaya başlandı. Ancak Türkiye'de de Latin alfabesine geçilmesi üzerine Moskova'nın talimatıyla Sovyet Bilim Akademisi'nin Azerbaycan şubesi ve Azerbaycan Sovyet Yazarları Birliği İdare Heyeti 1 Ocak 1940 tarihinde Kiril alfabesine geçme kararı almıştır[245]. Azerbaycan'da gerçekleştirilen bu değişimin Türkiye'de yaşanan Harf Devrimi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçilmişti. Yani her iki ülkede de aynı alfabe kullanılmaya başlanmıştır. Sovyetler Birliği, Azerbaycan'ın kültürel olarak çok yakın olduğu Türkiye ile ilişkilerinin önüne geçmek için Azerbaycan'da kullanılan Latin alfabesini değiştirmiştir.

SSCB'nin dağılması yeni coğrafi mekanların ve bu mekanda Azerbaycan gibi yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov, 1 Kasım 1991'de Türkiye'nin Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu'na "Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak ilk tanıyan ülkenin Türkiye olmasını arzu ettiklerini" bildirdi.

---

[244] Sedat Laçiner ve Turgut Demirtepe, "Nationalism as an Instrument in a Socialist Foreign Policy: The Southern Azerbaijan Problem in Soviet-Iranian Relations", *The Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3, 2004, ss. 444.

[245] Ferhat Mutsel Alhan, Ebülfez Ali Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, istanbul 1997, s. 88.

Benzeri bir açıklama da Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'dan geldi. Hasanov, İtalya ziyareti dönüşünde Ankara'ya uğrayarak dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a "İtalya'nın tanımaya sıcak baktığını, fakat Azerbaycan'ı ilk tanıması gereken ülkenin Türkiye olduğunu" ifade etti. Türkiye, ilk başlarda bölgeyi Moskova'nın etki alanı olarak gördüğü bu dönemlerde Sovyet askerlerinin Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) taraftarlarını kanlı bir biçimde bastırması olaylarına karşı temkinli davranışlarının olumsuzluğunu ortadan kaldırmak için 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdı[246].

Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasının dışında siyasi ve ekonomik bakımdan[247] da uluslararası sisteme eklemlenebilmesine büyük katkılar sunmuştur. Her ne kadar Türkiye Karabağ Savaşı'nın başlarında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Azerbaycanlılar, Anadolu'daki Türk halklarından daha çok İran'daki Azeriler'e yakındır. Onlar Şii, biz Sünniyiz"[248] sözleriyle kendini sorundan ayrıştırmaya çalışsa da gerek SSCB'nin çözülmesi gerekse Türk halkının olaylara tepkisi nedeniyle kısa süre sonra olaylara resmi düzeyde karşılık vermiştir[249]. Ermeniler'in saldırılarının arttığı ve 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamından sonra, Azerbaycan'a destek amaçlı protestolar yapılmış ve göstericiler Azerbaycan'a asker gönderilmesini istemiştir. Muhalefet partileri de iktidarı eleştirerek Azerbaycan'a yeterince destek verilmediğini ileri sürmüşlerdir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, askeri müdahaleye karşı çıkarak, Azerbaycan'ın böyle bir talebinin olmadığını savunmuştur. Tartışmalar, 1921 Kars Antlaşması[250] gerekçe

---

[246] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* (Ed. Baskın Oran) (Cilt II 1980-2001), İletişim Yayınları, Ankara 2002, ss. 377-378.

[247] Türkiye, bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla 1992'de Türk Eximbank kredilerini başlatmıştır. Azerbaycan'a Eximbank'ın ayırdığı kredi miktarı 250 milyon dolardır. Ancak Azerbaycan bu limitin 91.7 milyon dolarını kullanmıştır. Ancak bu kredilerin geri ödemelerinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle 1990'ların sonunda imzalanan Borç Erteleme Anlaşmalarıyla 2020'lere kadar uzanan yeni ödeme takvimlerine bağlanmıştır. Borç ertelemelere rağmen ödemelerde yaşanan sorunlar devam edince bu kredilerin önemli bir kısmı hibeye dönüştürülmüş ve 2005'ten sonra da yeni krediler açılmamıştır.

[248] Bilal N. Şimşir, *Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye Azerbaycan İlişkileri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 175.

[249] Cafersoy'a göre Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Özal'ın bu yaklaşımı konjonktürel nedenlerle istisnai bir durumdu.
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nazım Cafersoy ile mülakat, Bakü, 07 Haziran 2017.

[250] 16 Mart 1921'de imzalanan "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması"nın 3. Maddesi Nahçıvan'ın koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmadan Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge (özgün metinde muhtar bir arazi) olacağını belirtmekteydi. 13 Ekim 1921'de Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan Kars Antlaşması'nın 5. Maddesinde "taraflar, Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge 'muhtar bir arazi' oluşturulması konusunda anlaşmışlardır''

gösterilerek Nahçıvan'ın statüsünün korunması için askeri müdahalede bulunması gerektiğine kadar varmıştır[251]. Ancak, Ermenistan ile kara bağlantısı sağlayan Kelbecer'in işgal edilmesi sonrasında Türkiye, Ermenistan ile olan sınırlarını kapatmıştır[252].

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren olumlu seyir izlemesine rağmen Azerbaycan-İran ilişkileri aynı süreçle birlikte çatışmalar ve krizlerle başladı. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında devletin ve dış politikanın en önemli sorunu olan Karabağ Savaşı'na karşı devletlerin yaklaşım biçimi, Azerbaycan'ın bu devletler ile ilişkilerinin seyrinde kilit role sahiptir. Bölgesel güçlerden Rusya ve İran'ın Ermenistan'dan yana tutum almalarına karşın Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını kapatması ve Azerbaycan'a sınırlı da olsa verdiği destekler, iki ülke ilişkilerinin temellerini atmıştır.

Azerbaycan, İran ve Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında izledikleri politikalar birbiri ile çatışan içeriğe sahipti. Azerbaycan'ın İran ve Rusya ile mesafeli ilişkileri ve Batı yönelimli politikaları onun Türkiye üzerinden Batı ile ilişkiler kurmasına neden oldu. Karabağ Savaşı'nda ateşkesin sağlanması Azerbaycan dış politikasında enerji kaynakları ve enerjinin güvenliği gibi konuların yeni parametreler olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1994'te Asrın Anlaşması'ndan Rusya ve İran'ın dışlanmasına rağmen Türkiye'nin anlaşmaya tartışmasız dahil edilmesi bölgesel güç denkleminde Rusya ve İran'ı Azerbaycan'ın Batı yönelimli politikalarının önünü kesmeye itti. Haydar Aliyev bu durumu gözeterek Rusya ve İran'ı yatıştırmaya yönelik politikalar izlemiş olsa da 2000'li yıllardan sonra Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinde uluslararası pazarlara taşınmasıyla Rusya, İran ve Türkiye arasında bölgesel rekabet yeniden hız kazanmıştır.

Temmuz 2001'de Azerbaycan'ın Hazar'da petrol araması yapması İran ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Azerbaycan'ın kendi sektöründe olduğunu söylediği Alov-Şark sahalarında araştırma yapan British Petrol'e ait araştırma gemisini İran kendi karasularında olduğu gerekçesi ile savaş gemileri ve uçaklarıyla çekilmeye zorladı. İran

---

ifadesi yer aldı. Bu çerçevede Karabağ'a devam eden Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının Nahçıvan'a sıçraması ihtimali belirdiğinde, Türkiye'nin garantör olduğu bu nedenle her hangi bir değişiklikte Türkiye'nin de onayının alınması gerektiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Ancak yapılan 1921 Antlaşmaları yoruma olanak tanımamaktadır. Fakat, bu antlaşmalar, özellikle de Moskova Antlaşması "koruyuculuk hakkının üçüncü bir devlete hiçbir zaman" bırakılmaması koşulu nedeniyle, Ermenistan'ın bu durumu değiştirmesi karşısında, Türkiye'ye söz hakkı tanımaktadır. Bkz., Aydın, 2002, s. 403.

[251] Kamer Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara 2011, s. 96.

[252] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran) (Cilt II 1980-2001), İletişim Yayınları, Ankara 2002, s. 404.

uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlale devam etmesi iki ülke ilişkilerinde gerginliği tırmandırmıştır[253]. Türkiye, Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermek için Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Bakü ziyaretinde Türk Yıldızları'nın kendisine eşlik etmesi, İran'a karşı Azerbaycan'a verilen destek olarak yorumlanmıştır[254]. Şiriyev'de Azerbaycan'ın Türkiye'yi İran'a karşı bir dengeleyici güç olarak gördüğünü belirtmektedir. Ancak Türkiye başta olmak üzere Batı ile birlikte ikisini de İran'a karşı dengeleyici bir unsur olarak görmektedir[255].

11 Eylül olayları uluslararası sistemin kaotik yapısını ortaya çıkarması bakımından önemli bir andır. Bu olaylardan sonra ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya politikalarında aldığı inisiyatifler bölge devletlerinde özellikle İran üzerinde baskıların artmasına neden olmuştur. 2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev'in ABD/İsrail ve Batı ile geliştirdiği ilişkiler İran'ın Azerbaycan'a yönelik endişelerini artırdı. 2000'li yılların ortalarından itibaren Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan projelerin gerçekleştirilmesi ve Türkiye'nin bu projelerde kilit rol üstlenmesi bölgede yeni ittifakların ve güç mücadelesinin önünü açtı. Türkiye'nin bölgede etkisinin zayıflatılması amacıyla İran ve Rusya stratejik bir ittifaka dönüşecek biçimde birlikte hareket etmeye başladılar[256]. Projelerin geçtiği Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattı, İran'ın dahil olduğu Rusya-Ermenistan işbirliğinin derinleşmesine yol açtı. Ermenistan'ın dahil olduğu denklemde Azerbaycan-İran ilişkileri gerilirken, İran'ın bölgesel rakip olarak gördüğü Türkiye'nin denklemde güç kazanması bu dönemde İran'ın endişelerini artırdı. İran'ın gözünde ABD ve Batı, Türkiye üzerinden Azerbaycan'a yerleşiyordu. Hazar enerji kaynaklarının İran üzerinden taşınmasının daha ekonomik olmasına rağmen Türkiye, İran'ın bypass edilmesine neden oluyordu. Bu nedenle bu dönem için Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi İran'ın bölgede nüfuz alanını daraltıyordu.

Bakü-Ankara ilişkilerin olumlu ilerlemesi aynı zamanda ABD ve Batı ile de ilişkilerinin gelişmesini sağlamaktadır. Azerbaycan'ın, bu dönemde Türkiye ve ABD ile gelişen ilişkilerine uygun olarak, Rusya'dan İran'a gönderilen bir kargonun sevkini

---

[253] Emil Souleimanov and Ondrej Dırtych,"Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", *Middle East Policy*, Vol. 14, No. 2, 2007, s. 105.

[254] Hikmət Babaoğlu, *Xarici Siyasət*, Bakı, Elm, 2019, s. 124, Mohemmed-Reza Djalili, "Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism", *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 1, No. 3, 2002, ss. 50. http://procon.bg/ru/node/2878 (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

[255] ADA Üniversitesi Öğretim Üyesi, Uluslararası Kriz Grubu (*International Crisis Group*) Analisti Zaur Şiriyev ile mülakat, Bakü, 03 Haziran 2017.

[256] Svante Cornell, "Geopolitics and Strategic Alignment in the Caucasu and Central Asia", *Perceptions*, Vol. 4, No. 2, June-August 1999, s. 114.

engellemesi Azerbaycan-İran ilişkilerinde krize neden oldu. Kargoyu taşıyan aracın İran nükleer sorununun uluslararası gündemde zirve yaptığı bir dönemde İran nükleer tesislerinin olduğu Buşehr'e gidecek olması oldukça ses getiren bir gelişmeydi. Azerbaycan, kargonun niteliği konusunda şirketin yeterli açıklamaları yapmadığı gerekçesiyle engelliklerini belirtirken, Rusya, kargonun BM yaptırımları kapsamında olmadığını açıklamakla yetindi. İran, Azerbaycan'ın gerekli adımları atması gerektiği konusunda uyarılar yapsa da Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov, sorunun kısa zamanda çözülebilecek bir sorun olmadığını belirterek İran'ın talebinin reddedildiğini söyledi[257].

Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesiyle bölge güvenliğinin sağlanması amacıyla Türkiye'nin "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP)" önerisine karşı İran alternatif bir adım attı. 3+3 formatında (üç Güney Kafkasya devleti ve İran, Türkiye ve Rusya) düşünülen proje, İran Dışişleri Bakanı Manouchehr Mottaki'nin Azerbaycan ziyarettinde tartışmaya açıldı[258]. KİİP, sorunlara bölgesel düzeyde çözüm aranması gerektiği fikrinden hareketle önerilmiştir. Rusya'yı da içine alan platforma, bölgenin önemli bir aktörü olmasına rağmen İran dahil edilmemiştir. Bu nedenle İran alternatif bir öneri sunmuştur. Azerbaycan KİİP'i Karabağ sorununun çözümünde kendi tezlerinin desteklenebileceği ve çözüm üretilebileceği bir zemin olarak değerlendirmiş ve platforma olumlu yaklaşmıştır[259].

ABD, 2009 yılında "NATO Şemsiyesi" adında üyelere yönelik saldırıları engelleyecek füze savunma sistemi kurmak için bir girişim başlattı ve 2010 Lizbon Zirvesi'nde Avrupa'yı balistik füze saldırılarından koruyacak sistemi yapma kararı alındı[260]. Zirve'de ilan edilen "Stratejik Konsept"te nükleer ve kitle imha silahlarının yayılmasının, NATO sınırları dışındaki çatışma alanları ve istikrarsızlıkların insan ve uyuşturucu ticareti, terör faalitetleri ve siber saldırılar NOTA güvenliğine karşı başlıca tehditler olarak kabul edilmiştir[261]. Bu karara istinaden dünyanın en gelişmiş uyarı

---

[257] "Azerbaycan – İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Kafkassam*, 16 Aralık 2016, https://kafkassam.com/azerbaycan-iran-iliskilerini-etkileyen-faktorler.html (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

[258] Halit Mammadov, "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* Cilt: 8, Sayı: 15, 2013, s. 53.

[259] Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 7, Sayı: 25, Bahar 2010, s. 110.

[260] "Lisbon Summit Declaration", *NATO Official Page*, 20 November 2010, https://www.nato.int/cps/em/natohq/official_texts_68828.htm (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

[261] Arif Bağbaşlıoğlu, "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO", *Akademik Bakış,* Cilt: 10, Sayı: 19, Kış 2016, s. 4.

sisteminin Malatya Kürecik'te konuşlandırılması, İran'ın kendisine yönelik olası bir saldırının Türkiye üzerinden yapılacağı senoryosunu kuvvetlendirdi. Bu durum dönem itibariyle İran'ın hem Azerbaycan hem de Türkiye ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden oldu. İlginç olan diğer bir konu ise bu dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de sorunlar yaşanmasıydı. Türkiye, Washington'un yönlendirmesiyle Ermenistan ile yakınlaşmaya başlamış ve iki ülke arasındaki tarihi sorunların çözümü için görüşmeler gizli yürütülmüştü. Nihayetinde Zürih'te daha önce parafe edilen iki protokol, 10 Ekim 2009 tarihinde Ermenistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları tarafından imzalandı[262]. Protokollerin imzalanması Azerbaycan'da tepkiyle karşılandı ve ilişkilerde kırgınlığa neden olacak "Bayrak Krizi"[263] gibi olayların meydana gelmesine neden oldu. Tepkilerin odak noktası Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılmasında Karabağ sorununun bir faktör olarak dikkate alınmamasıydı. Çünkü protokollerin her iki ülke parlamentolarında onaylanmasından iki ay sonra sınır kapılarının açılacağı kabul ediliyordu[264]. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde gerilime neden olan bu olaylarla ilgili Türkiye'nin Azerbaycan'daki Büyükelçiliği resmi bir açıklama yaptı. Yapılan açıklamada, Azerbaycan'ın işgal edilmiş toprakları boşaltılmadan Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasının mümkün olmadığı ifade edildi[265].

---

[262] Türkiye ile Uzlaşma Kapısını Kapatmadık, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-uzlasma-kapisini-kapatmadik/65688, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

[263] "Bursa Atatürk Stadionunda Azərbaycan Bayraqları", *Apa.az*, 15 Oktyabr 2009, https://apa.az/az/xarici_siyaset/-166176 (Erişim Tarihi: 14.02.2019), "XİN Azərbaycan Bayrağına Hörmətsizliklə Bağlı Türkiyəyə Rəsmi Etiraz Bildirib", *Yeni Azərbaycan*, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e4298_az.html (Erişim Tarihi: 14.02.2019).
Türkiye-Ermenistan Protokollerinin imzalanmasını izleyen hafta 14 Ekim 2009 tarihinde Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası Eleme Grubu rövanş karşılaşmasında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak Bursa'da oynanacak maça davet edilmişti. Maçtan önce taraftarların Sarkisyan'ı protesto edecekleri ve statda Azerbaycan bayraklarının açılacağı söylentilerine karşılık Uluslararası Futbol Federasyonlar Birliği (FİFA) stada Azerbaycan bayraklarının sokulmaması kararı aldı. FİFA Genel Sekreteri, Türkiye Futbol Federasyonuna "çok acil" başlığıyla gönderdiği notta, Atatürk Stadı'na Azerbaycan bayraklarının girişinin engellenememesi durumunda maçı iptal edeceklerini bildirdi. FİFA'nın isteği üzerine bayraklar sokulmamış ve stada bayrak ile girenlerden bayraklar alınmıştır. Bu toplamada Azerbaycan bayrağının çöpe atarken görüntülenmesi Azerbaycan kamu oyunda büyük bir kızgınlığa ve hayal kırıklığına neden olmuştur. Azerbaycan, Ermenistan ile protokollerin imzalanmasına ve maçta oluşan görüntülere tepki göstererek 1918 yılında Azerbaycan'a giden Kafkas İslam Ordusu şehitlerinin anısına Bakü'de dikilen Türk bayrağının indirilmesi için karar almıştır. Bunun dışında Türkiye Büyükelçiliği'ne ait Din Müşavirliği binasının önündeki Türk bayrağı da gönderden indirilmiştir. Bunun üzerine Türkiye Azerbaycan'a nota vermiştir.

[264] Türkiye ile Uzlaşma Kapısını Kapatmadık, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-uzlasma-kapisini-kapatmadik/65688, (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

[265] "Türkiyə Səfirliyi: Azərbaycanın İşğal Altındakı Torpaqları Boşaldılmadan Türkiyə-Ermənistan Sərhədinin Açılması Mümkün Deyil", *Apa.az*, 12 Oktyabr 2009, https://apa.az/az/xarici_siyaset/-165883 (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Bu olaylar, devletlerin ulusal çıkarlarının tehlikeye girmesi durumunda kurdukları ittifakların ne kadar kırılgan olduğununun görülmesi bakımından dikkat çekicidir. ABD'nin Ortadoğu bölgesinde Irak, Libya ve Suriye politikalarının bölgesel dinamiklere olan etkisi, devletlerin karşı karşıya kaldıkları beka sorunu, küresel ve bölgesel güç denkleminde alışılmışın dışında ittifakların gelişmesini sağladı. Suriye krizinin İran ve Türkiye üzerinde oluşturduğu tehdit edici etkiler ve Rusya'nın Akdeniz bölgesinden çekilme olasılığının ortaya çıkması bölge ülkeleri arasında yeni ilişkilerin doğmasına neden oldu. İran-Türkiye arasında özellikle Suriye krizinde yaşanan ittifak, Azerbaycan'ın dış politikada daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. Çünkü bölgesel rakip olan Türkiye ve İran'ın arasındaki rekabetin zayıflaması Azerbaycan'ın sistemde farklı konumlanan her iki devlet ile ilişkiler geliştirmesini kolaylaştırmaktadır.

Uluslararası sistemin en önemli gücü olan ABD'nin Ortadoğu bölgesinde düzenleyici bir aktör olarak yer almak istemesi, bölgede Rusya-Türkiye-İran ittifakının önünü açtı. Bu durum bölgedeki aktörlerin ikili ilişkilerinde de yumuşamalara neden oldu. Azerbaycan'ın Türkiye ile yaşadığı "Protokol Krizi" Türkiye ile ilişkilerin düşünüldüğü kadar sağlam olmadığını ortaya çıkarmıştı. Bu durum Azerbaycan dış politikasında İran'ın da içinde bulunduğu ittifak ilişkilerinde gelişmelere neden oldu. Rusya-Azerbaycan-İran üç taraflı ilişkileri ile yukarıda da bahsedilen Kuzey-Güney rotası oluşturulmuştur. Azerbaycan, bölgede yaşanan güç mücadelesinin kendisi üzerindeki etkilerini sınırlandırmak için bölge devletlerinin çıkarlarının kesiştiği bir dengenin kurulmasını amaçlamaktadır.

Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye yönelik endişeleri azaltmak amacıyla Başbakan Erdoğan Azerbaycan'a gitti ve Azerbaycan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, iki ülke arasında "bir millet iki devlet" yaklayışımında bir değişiklik olmadığını vurgulayarak, Türkiye'nin Azerbaycan politikasında her hangi bir değişikliğin olmadığını ifade etmiştir. Erdoğan konuşmasında, Karabağ sorunu çözülmeden sınırların açılmasının mümkün olmayacağının teminatını vermiştir[266]. Sınırların açılmasının Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki görüşmelerden çıkacak sonuca bağlaması, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunun çözümüne yönelik izlenecek yol haritasının samimiyeti konusunda tartışmalara neden olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'ı ikna çabaları karşısında, Aliyev, "Azeri halkında hiçbir şüphe kalmadığını"nı söylese de yaşanan gelişmeler

[266] David L. Phillips, *Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols*, New York: Columbia University, 2012, s. 49.

konunun iki ülke ilişkilerinde zaman zaman açığa çıkacak şekilde iz bıraktığını göstermiştir[267]. Bu süreçle beraber Azerbaycan dış politikasının öncelikleri değişim göstermiştir. Türkiye'nin tüm iyi niyetli adımlarına rağmen Nabucco Anlaşması'nın 13 Temmuz 2009'da Türkiye'deki imza törenine, İngiltere'de BP yetkilileri ile yapacağı görüşmeleri gerekçe gösteren İlham Aliyev katılmamıştır[268] .

Azerbaycan dış politikasının en temel önceliği Karabağ sorunudur. Devletlerin en temel amacına yönelik bir tehdidi içermesi bakımından bu sorun Azerbaycan'ın ittifak ilişkileri üzerinde belirleyici bir üstünlüğe sahiptir. Rusya ve İran'ın Ermenistan ile bölgede stratejik işbirliği düzeyindeki ilişkisi nedeniyle Azerbaycan Türkiye ile ilişkilere bahsedilen sorunlar yaşansa bile çok önem vermektedir. Üstelik her iki ülke arasında stratejik düzeyde gerçekleştirilen projeler bu işbirliğinin devamını sağlamaktadır. Azerbaycan-Türkiye arasında kısa süreli gerginliğin yaşanmasından sonra Karabağ sorununda Türkiye'nin Azerbaycan'a devam eden desteği Azerbaycan-İran-Türkiye denkleminde Türkiye'yi bir adım öne taşımaktadır. Türkiye ve İran'ın Karabağ sorununa yaklaşım farkları ve her iki ülkenin Ermenistan ile ilişkilerinin seyri Azerbaycan'ı Türkiye'ye yaklaştırırken İran'dan da uzaklaşmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'ı Batıya bağlayan bir güzergahta olması Azerbaycan için jepolitik bir seçenek olarak da varlığını dayatmaktadır.

Suriye sorununda Ocak 2017'de Astana'da[269] başlayan süreç ile bölgesel çıkarları farklı olan Rusya-Türkiye-İran arasında işbirliği Azerbaycan'ın dış politikada daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. Üçlü mekanizmaların diğer bir örneği Azerbaycan-Türkiye ve İran arasında gerçekleşmiştir. 30 Ekim 2018 tarihinde "Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı"nın altıncısı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Karabağ sorununa yönelik bölge devletlerinin desteğinin alınmasına yönelik olarak toplantıya katılmaktadır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov, toplantıda Karabağ sorununun uluslararası hukuka göre çözümünü desteklediklerini ve Azerbaycan'ın

---

[267] Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 7, Sayı: 25, Bahar 2010, s. 116.

[268] Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler", (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Cilt III 2001-2012), Ankara: İletişim Yayınları, 2013, s. 482.

[269] "Astana Bildirisi: Suriye'de Ateşkesi İzlemek için Üçlü Mekanizma Kuruldu", *BBC Türkçe*, 24 Ocak 2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38729567 (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

sınırlarının ve toprak bütünlüğünü vurguladıkları için Türkiye ve İran'a teşekkür etmiştir[270].

Bölgede içi içe geçen ittifak ilişkileri oluşturulsa da tarafların Suriye yönetimine ve çatışma bölgesindeki gruplara yaklaşımları bu ittifakların çatlakları olarak varlığını korumaktadır. Rusya ile Libya'daki gruplara yaklaşım farklarında olduğu gibi Rusya, Tobruk'ta konuşlanmış General Halife Hafter'i desteklerken, Türkiye BM'in de resmi olarak tanıdığı Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (UMH) desteklemektedirler[271]. İran'ın Suriye merkezi hükümetine yönelik Türkiye ile yaklaşım farkları da benzeri bir biçimde ittifakın fay hatları olarak belirginleşmektedir. Dolayısı ile İran ve Rusya hala Türkiye'yi bölgesel bir rakip olarak değerlendirmektedir. Suriye sorunu çözüldükten sonra Irak sorununda olduğu gibi Türkiye ve İran'ın bu devletlere ve hükümetlerine mesafeleri farklı olacaktır. Ayrıca Tahran-Erivan ilişkilerinin niteliği de Azerbaycan'ın İran'a yönelik bakışını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum ilişkilerin düşünüldüğü kadar sağlam olmadığını göstermektedir.

ABD'nin bölgede uygulamaya çalıştığı politikaların bölge ülkeleri üzerindeki tehdit edici sonuçları bölge devletleri arasında şimdilik ciddi sorunların ortaya çıkmasını engellemektedir. Ancak Türkiye'nin bir NATO üyesi olması, Azerbaycan'ın NATO'nun bazı programlarında yer alması ve ABD/İsrail ilişkileri Türkiye ile Azerbaycan'ın aynı ittifaktaki yerini daha da sağlamlaştırmaktadır. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin duygusallıktan çıkartılıp stratejik düzeye yükselmesini sağlayan projeler hayata geçirilmiştir. BTC, BTE, BTK Demir İpek Yolu ve Avrupa'nın gaz tedariğinin sağlanmasına yönelik Şahdeniz 2 yatağı, TANAP ve TAP'tan oluşan Güney Gaz Koridoru (GGK), Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik düzeye yükselmesini sağlamaktadır. 20 Şubat 2019 tarihinde Güney Gaz Koridoru Danışma Kurulu'nun 5. Toplantısında konuşan İlham Aliyev, enerji bağlamında çıkarların bölgesel denklemleri belirlediğini ortaya koyarak,

> Güney Gaz Koridoru bir enerji paylaşımı projesidir. Enerji kaynaklarının paylaşımı üretici, tüketici ve transit ülkeler için çok önemlidir. Düşünüyorum ki, biz burada üretici olan Azerbaycan ve tüketici ve transit ülkeler arasında iyi bir denge (balans) oluşturabilmişiz. Çıkarların

[270] "Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı", *Sabah*, 30 Ekim 2018, https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/10/30/cin-yasaga-ragmen-ozon-tabakasini-incelten-kimyasal-kullaniyor (Erişim Tarihi: 15.02.2019).
[271] "Türkiye ve Rusya, Libya Sorununda Uzlaşabilir mi?", *BBC Türkçe*, 08 Ocak 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51023812 (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

dengesi bu projenin geleceğini oluşturmaktadır[272] açıklamasında bulunmuştur.

Türkiye, GGK'a İran'ı da dahil etmek istemiştir. Ancak ABD'nin İran'a yönelik politikaları bunu engellemiştir. Temmuz 2015'te ABD ile varılan nükleer müzakereler sonrasında İran gazının Türkiye vasıtasıyla Avrupa'ya nakli yönünde beklentiler artmıştır. Ancak Trump yönetiminin nükleer müzakereleri tanımaması ve İran'a uygulanan yaptırımların artması beklentilerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Türkiye bölgesel rakip olmalarına rağmen İran doğal gazının kendisi üzerinden Avrupa'ya taşınmasını istemektedir. Ancak İranlı uzman Prof. Farideh Farhi'nin de ifade ettiği gibi "Türkiye ile İran'ın enerji alanında ileri düzeyde işbirliği yapması muhtemeldir, ancak bunun kısa vadede gerçekleşmesi mümkün değildir"[273]. İran doğal gazının Türkiye üzerinden taşınması doğal gaz alım fiyatları üzerinde Türkiye'nin önemini artıracağı gibi bölgede enerjinin geçiş ülkesi olması nedeniyle güvenlik bakımından da daha dikkat edilmesi gereken bir ülke konumuna yükselmesini sağlayacaktı. Türkiye'nin bölgede elde edeceği konum bölgesel güvenlik için sorun oluşturan Karabağ sorunu dahil bir çok alanda ettisini artıracaktır. Azerbaycan ve İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupaya taşınması üç ülke arasında karşılıklı bağımlılık oluştururken İran'ın Ermenistan üzerinden Batı'ya açılma projelerinin bypass edilmesini sağlamış olurdu. Böylece Azerbaycan'ın Karabağ sorununda etkisi artabilirdi.

Azerbaycan-Türkiye arasında askeri alanda işbirliği devam etmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında Nahçıvan'daki 5. Ordu'nun geliştirilmesine yönelik protokol bunlardan sadece birisidir. Türk Silahlı Kuvvetleri, iki ülke arasında yapılan anlaşmalara dayanarak, Azerbaycan'ın NATO'ya entegrasyonunun sağlanması amacıyla müşavirlik ve eğitim hizmetleri vermektedir[274]. NATO'un Türkiye vasıtasıyla İran güvenlik çemberine girmesi İran-Azerbaycan ilişkilerinde Türkiye'yi dikkat edilmesi gereken bir ülke haline getirmektedir. Tarihsel bakımdan İran-Türkiye rekabeti günümüzde de devam etmektedir. Türkiye her ne kadar son zamanlarda İran ile ilişkilerinde ilerlemeler yaşasa da Türkiye'nin bir NATO üyesi olması sürekli tehlike oluşturacak bir devlet olarak

---

[272] "Cənup Qaz Dəhlizi Enerji Şaxələndirilmesi Layihəsidir", *Musavat*, http://musavat.com/newspaper/pdf/21-fevral_1353 (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

[273] Hüseyin Hayatsever, "İran Gazının Avrupa'ya Ulaşmasında Kilit Ülke Türkiye", *Sputnik News*, 25 Temmuz 2015,https://tr.sputniknews.com/columnists/201507251016765134/ (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

[274] Aygün Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı: 20, Kış 2009, s. 5.

değerlendirilmesine neden olmaktadır. Türkiye'nin NATO üyesi olması, Türkiye'nin içinde bulunduğu projelerden İran'ın daha kolay dışlanmasını sağlamaktadır.

İran için Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki varlığı hem güvenlik hem de ekonomik bakımdan bir endişe kaynağıdır. Azerbaycan enerji kaynakları Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşınmaktadır. Bu durum bir bakıma İran'ın Türkiye tarafından bypass edilmesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin gaz tedariğinde Rusya'dan sonra yıllık 10 milyar metreküp doğal gaz alımı ile ikinci sırada olsa da İran gazının ve petrolünün uluslararası piyasalara taşınmasını sağlayacak projelerde yeri yoktur. 20 Şubat 2019 tarihinde Bakü'de Enerji Bakanları'nın katılı ile "Güney Gaz Koridoru Danışma Kurulu 5. Bakanlar Toplantısı" yapılmıştır. Doğu-Batı enerji nakil hattının güçlendirilmesine yönelik bu toplantının ardından İran-Ermenistan arasında İran doğal gazının Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya taşınmasına ilişkin işbirliğinin geliştirileceği açıklanmıştır[275]. Enerji nakil hatları projelerinde Azerbaycan ve Batılı ülkeler arasında bir köprü olan Türkiye, Tahran için rakip konumundadır. 30 Kasım 2019 tarihinde TANAP'ın Avrupa ile birleşen kısmının açılışı yapılmıştır. Açılışa katılan İlham Aliyev yaptığı açıklamalarda, TANAP'ın Azerbaycan ve diğer bölge ülkelerinin gelişmesine katkı sunacağını söylemiştir[276]. İlham Aliyev, 14 Şubat 2020'de Münih Güvenlik Konferansı çerçevesinde Enerji Güvenliği ile ilgili toplantıya katılmıştır. Aliyev toplantıda yaptığı konuşmada, "TANAP, Azerbaycan gazının Avrupa ve Türkiye pazarına naklinde yeni bir rotadır. Bu, bizim projemizin üstünlüğüdür. Bu nedenle Avrupa Birliği projeye güçlü bir biçimde destek vermektedir"[277] açıklamasında bulunmuştur.

Nahçıvan'ın eksklav durumu Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerinde dikkat etmesi gereken hassas noktalardan birisidir. Nahçıvan'ın gaz ve elektrik tedariğinin İran üzerinden sağlanması İran'ın Azerbaycan'a karşı elini güçlendirirken Azerbaycan'ın ise İran'ın hassas olduğu noktalarda daha temkinli yaklaşmasına neden olmaktadır. Azerbaycan bu olumsuz durumu hafifletmek ve İran'ın tekel durumunu ortadan kaldırmak için Türkiye ile anlaşma yapmıştır. 25 Şubat 2020 tarihinde Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunan

[275] Araz Aslanlı, "Paşinyan'ın Tahran Ziyareti ve İran-Ermenistan İlişkileri", *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pasinyan-in-tahran-ziyareti-ve-iran-ermenistan-iliskileri/1421441 (Erişim Tarihi: 18.03.2019).
[276] "Prezident İlham Əliyev: Cənub Qaz Dəhlizi Ölkələr Arasında Körpülər Yaradacaq və Daha Böyük Anlaşmaya Yol Açacaq", *Milli.az*, 30 Noyabr 2019, https://news.milli.az/politics/806729.html (Erişim Tarihi: 04.12.2019).
[277] "Prezident İlham Əliyev: Bizim Timsalımızda Azərbaycan Qazının Avropa Bazarına, Türkiyə Bazarına Nəqli Yeni Mənbə və Yeni Marşrutdur", *Yeni Azerbaycan*, 14 Fevral 2020, http://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e52233_az.html (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Aliyev'in katılımıyla Azerbaycan-Türkiye Yüksek Seviyeli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin VIII.si yapıldı. İki ülke arasında Nahçıvan ile ilgili bir anlaşma imzalandı. Bakı-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı'na eklenecek olan Kars-Nahçıvan demir yolunun yapılması kararlaştırıldı. Nahçıvan ile ilgili diğer bir adım ise Nahçıvan ile Iğdır arasında tahmini olarak 160 kilometrelik doğal gaz hattının yapımına karar verildi[278]. Bu projelerin gerçekleştirilmesi ile Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik işbirliği seviyesi biraz daha yükselecektir. Azerbaycan-Türkiye-İran arasında üçlü bir mekanizma olmasına rağmen Azerbaycan, İran'a yönelik bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. Toplantının Hocalı Katliamı'nın yıl dönümüne denk gelmesi münasebetiyle Erdoğan yaptığı açıklamada, "Karabağ Azerbaycan kadar bizim de meselemizdir. Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme ulaşması en büyük arzumuzdur" demiş ayrıca, Hocalı katliamının 28. Yıldönümü nedeniyle katliamı yapanları bir kez daha lanetlediğini ifade etmiştir[279].

Azerbaycan'ın küçük güç kapasitesi bakımından özellikle Rusya ve İran faktörünü göz önünde bulundurarak 2016 yılında Aprel Döyüşleri olarak isimlendirilen çatışmalar hariç sıcak bir savaşa girmemektedir. Ancak, bölgede oluşabilecek bir çatışma durumunda Türkiye ve İran'ın farklı taraflarda olacağı düşünülmektedir. Suriye yönetiminin sivillere yönelik kimyasal silah kullandığı iddiasıyla 14 Nisan 2018'de ABD-İngiltere-Fransa üçlüsünün Suriye merkezlerini Tomahawk füzeleri ile bombalaması sonrasında Türkiye'nin Rusya ve İran'dan farklı bir pozisyon alması ve müdahaleyi destekleyen açıklamalar yapması, İran ve Rusya'nın içinde olacağı bir savaş durumunda Türkiye'nin alacağı pozisyonu göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Çünkü her iki ülkenin uluslararası sistemde aldıkları konum bunları farklı cephelere itmektedir. 27-28 Şubat 2020 tarihinde Suriye'nin İdlib bölgesinde Türk askerine yönelik Rusya destekli Suriye merkezi hükümetinin saldırısı sonucunda çok sayıda askerin şehit edilmesi[280] ve İran ile Rusya'nın ortak açıklamalarda bulunması[281] özellikle Türkiye-Rusya arasındaki son dönem

---

[278] "Əliyevlə Ərdoğan Mətbuat Konfransı Keçirdi – Video", *Azerbaycan 24*, 25 Fevral 2020, https://www.azerbaycan24.com/eliyevle-erdogan-metbuat-konfransi-kecirdi-video/ (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

[279] "Prezident İlham Əliyev: Türkiyə Dünya Miqyasında Azərbaycana ən Böyük Dəstək Verən Ölkədir", *Yeni Azerbaycan*, 26 Fevral 2020, http://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e52397_az.html (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

[280] "İdlib Saldırısı: 33 Türk Askeri Hayatını Kaybetti, Suriye'deki Hedefler Vuruldu", *BBC Türkçe*, 28 Şubat 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51669820 (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

[281] "İran və Rusiya Prezidentləri Astana Prosesinin Gücləndirilməsini Vurğulayıblar", *Sahar TV*, 01 Mart 2020,

oluşturulan ittifakın zayıflığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin içeriği ve Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden Batı ile gelişen ilişkileri Azerbaycan-İran ilişkilerinde İran için Türkiye'yi dikkat edilmesi gereken ülke konumuna oturtmaktadır. Azerbaycan-İran ilişkilerinin niteliği de üç devlet arasında ortak amaçlara hizmet edecek bir ilişkinin gelişmesini engellemektedir. Suriye sorununda Türkiye'nin çıkarlarının Rusya ve İran ile çatışmasından sonra ABD ile yeniden ilişkilerini geliştirme çabası ve NATO vurgusu yapması İran'ın kaygılarını artırmaktadır. Bu durum İran açısından Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye faktörüne daha çok dikkat edilmesini zorunlu kılmaktadır.

6.6 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Gürcistan Faktörü

Gürcistan, 9 Nisan 1991 tarihinde uluslararası sisteminde bağımsız bir aktör olarak yerini aldı[282]. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra dış politikada temel olarak, uluslararası alanda tanınma, toprak bütünlüğünü koruma ve ayrılıkçı tehditlerin üstesinden gelmeyi hedeflemiştir. Zviad Gamsahurdiya, Rusya'yı toprak bütünlükleri ve bağımsızlıklarının önünde en büyük tehdit olarak tanımlamıştı[283]. Gamsahurdiya'nın Rusya tehdidine karşı Batılı ülkelerin desteğini alma çabası, Sovyetler Birliği resmi olarak sona ermediği için, başarılı olamadı. 1992 yılında SSCB'nin son Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze döneminde Gürcistan'ın Batılı devletler tarafından tanınma sorunu çözülmüş oldu[284].

Bağımsızlığının başlarından itibaren toprak bütünlüğü sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlık ilanından hemen sonra Abhazya ve Güney Osetya bölgeleri Gürcistan'dan ayrılmak için bağımsızlık çabalarına girmiş, Acaristan'ın ise merkeze olan bağlılığı azalmıştı[285]. Güney Osetya ile yaşanan çatışmalar sonrasında Rusya'nın[286]

---

http://azeri.sahartv.ir/news/%C4%B0ran-i358601-%C4%B0ran_v%C9%99_rusiya_prezidentl%C9%99ri_astana_prosesinin_g%C3%BCcl%C9%99ndirilm%C9%99sini_vur%C4%9Fulay%C4%B1blar (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

[282] "Gürcistan'ın Siyasi Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 09.04.2019).

[283] Mitat Çelikpala, "Bağımsız Gürcistan'ın 20. Yılı: Başarısız Devlet mi, Demokratik Model Ülke mi?", *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III,* (Der. Mustafa Aydın), Nobel Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 68.

[284] Selim Dursun, "İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991-2003)", *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2017, s. 39.

[285] Selim Dursun, a.g.e., s. 40.

[286] Çalışmanın bu başlığı Azerbaycan-İran ilişkilerinde Gürcistan Faktörü olmasına rağmen, girişte Rusya'ya vurgu yapılması çalışmanın sınırlarına uygun bir yaklaşımdır. Çünkü bölgede Sovyet sonrası oluşan yeni güç dengesinde Azerbaycan, Ermenistan ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde Rusya'nın etkisi göz ardı edilemez. Bu cumhuriyetler bağımsızlığın başlarında kendi iç sorunlarıyla mücadele ederken bu sorunların adeta dış kaynağı olan Rusya ile de sorunlar yaşamaktadır. Dolayısıyla bu süreç içerisinde Rusya'nın bu cumhuriyetlere yaklaşımları, cumhuriyetlerin ABD ve Batı yönelimli politikalarının oluşmasını etkilemiştir.

arabuluculuğunda Haziran 1992'de ateşkes ilan edildi. Gürcistan, Güney Osetya ile ateşkes imzaladıktan sonra Abhazya sorununu çözmek için de askeri tedbirlere başvurdu. Taraflar arasında yaşanan gerginlik Ağustos 1992'de savaşa dönüştü. Gamsahurdiya'nın Rusya'ya olan yaklaşımı sorunun Gürcistan lehine çözümünü engellemiştir.

Gürcistan, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Rusya'yı bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için bir tehdit olarak görüyordu. Bu nedenle bu dönem Gürcistan dış politikasının amacı Rusya'ya karşı bağımsızlığını güçlendirmek olmuştur. Ancak bu dönem için Batı'nın ve ABD'nin desteğini alma çabası karşılıksız kalmıştır. ABD yönetiminin Sovyet sonrası dönemde bölge için uygulamaya koyduğu "Önce Rusya" (*Russia First*) politikası Gürcistan'ın politikalarının karşılıksız kalmasına neden olmuştur[287].

ABD ve Batı'nın Kafkasya bölgesine ilgisizliği Gürcistan üzerindeki Rus baskısını artırmıştır. Bu nedenle Şevardnadze kendisinden önceki yönetimin Rusya karşıtlığından değişime giderek Rusya'ya tavizler vermeye başladı. Rusya ile 3 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk Çerçeve Anlaşması" Gürcistan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi yaptı[288]. Şevardnadze, bu anlaşma ile Rusya'nın Abhazya'ya verdiği desteği engellemeyi amaçlamıştır[289]. Böylece Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında Rusya'yı yatıştırma politikası uygulamaya başladı. Ülkedeki Rus askeri üslerinin varlığı dahil Türkiye sınırındaki Rus askerlerinin devriye yapmasını da kabul etti. Gürcistan ülke bütünlüğünün tehlikeye girmesi Rusya'ya verilen tavizlerin temel nedeniydi. Bölgede Rusya'yı dengeleyebilecek kapasitede bir gücün olmayışı zayıf devletlerin dış politika davranışı olan güçlü devletin peşine takılma (*bandwagoning)* politikası izlemesine neden olmuştur.

ABD'de Başkan Clinton yönetiminin ikinci döneminde "Russia First" politikası terk edilip eski Sovyet coğrafyasında bağımsızlığını kazanan devletlerin desteklenmesi ve bunların Avrupa Atlantik sistemine dahil edilmesi Gürcistan'a Rusya dışında alternatif

---

Bu nedenle çalışma içerik olarak başlarda başlıkla uyumlu görünmeme gibi bir görüntü verebilir. Ancak çalışma giderek Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinin oluşmasına zorlayan koşulları ve bölgede oluşan güç ilişkilerinin evrimini ortaya koyacaktır.

[287] Selim Dursun, a.g.e., s. 44.

[288] Mitat Çelikpala, a.g.e., s. 72.

[289] Mehmet B. Uludağ, Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 631.

oluşturması yönünde bir fırsat verdi. Rusya ile yaşanan sorunlar ve hissedilen güvensizlik bu dönemden sonra Gürcistan'ın uluslararası sistemde alacağı konumu etkiledi.

ABD'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına ilgisinin artmasıyla birlikte Gürcistan-Rusya ilişkilerinde sorunlar dikkat çekmeye başladı. Şevardnadze, 4 Ekim 1996'da aldığı karar ile 3 Şubat 1994'te kendisinin imzaladığı sınırların Rusya ile bereber koruma anlaşmasından çekilmiş ve Gürcistan sınırlarının kendi askerleri tarafından korunması gerektiğini ileri sürmüştür[290]. Gürcistan'ın politika değişimine gitmesi tesadüfü değildir. ABD, Kafkasya ve Hazar bölgesinin Amerikan çıkarları için hayati bölge olarak kabul ettiğini ilan etmişti[291].

ABD'nin başını çektiği enerji şirketleri 1994 yılında Azerbaycan'da "Asrın Anlaşması"nı imzaladılar. Bu anlaşma ile Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasına yönelik girişimler sonuçlanmış oldu. ABD, bu anlaşmanın yapılmasından önce Azerbaycan'da faaliyetlerini başlatmıştı. Bu nedenle Azerbaycan'daki yatırımlarını güvence altına almak için Gürcistan'da Rus etkisini zayıflatmak istemiştir.

Bölge enerji kaynakları üzerinde Rusya ve İran'ı bypass etme girişimleri bölgede yavaş yavaş safların belirmesini sağladı. 1979 sonrası dönemden başlamak üzere İran'ın ABD tarafından tecrit edilme politikası bölgede ABD ile işbirliği yapacak devletlerin önemini artırdı. Kuzey ve Güney rotalarının ABD ulusal çıkarları için uygun olmaması Doğu-Batı güzergahının önemini artırmıştır. ABD bu güzergahın güvenliği için kuzey rotasını Çeçenistan üzerinden istikrarsız ve riskli duruma getirmiştir. Rus-Çeçen Savaşı'nı da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Azerbaycan-Gürcistan ilişkileri bu jeopolitik zorunluluğun sonucunda ortaya çıkmıştır. Öncelikle bağımsızlığın ilk yıllarında her iki devlet için ortak düşman Rusya oldu. Abhazya ve Güney Osetya üzerinden Gürcistan'ı, Karabağ üzerinden Azerbaycan'ı istikrarsızlaştırma ve denetimi altına alma politikaları Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır[292]. Ortak düşman algısı ve toprak bütünlüğü sorunuyla karşılaşmaları her iki devletin bölgede ABD üzerinden Rusya'nın gücünün sınırlandırılabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan-Gürcistan

---

[290] Elnur Cemilli, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 108.
[291] Hakan Kantarcı, *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya,* IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 114.
[292] Elkhan Nuriyev, "Geopolitical Breakthrough and Emerging Challenges: The Case of the South Caucasus", *Perceptions: Journal of International Affairs,* Vol. 4, No. 2, June-July 2001, s. 6. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Elkhan-Nuriyev.pdf (10.04.2019).

ilişkilerinin ilk aşaması 1993 yılında Şevardnadze'nin Azerbaycan'ı resmi ziyaretinde imzalanan "Dostluk İşbirliği ve Savunma Anlaşması" oldu[293]. Gürcistan'ın Hazar petrollerini taşıyacak güzergahta olması Azerbaycan ile işbirliği yapmasını ve Batı'nın desteğini almasını sağladı.

Soğuk Savaş sonrası bölgesel güç yarışında ABD'nin Rusya ve İran'ı sınırlandırma politikası ve Gürcistan'ın Rusya, Azerbaycan'ın İran ile sorunlu ilişkileri nedeniyle bölgede Rusya-Ermenistan-İran işbirliğine karşı Doğu-Batı yönünde Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-ABD işbirliği oluştu. İran'ın içinde olduğu bu ittifak, Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Gürcistan'ın İran ile ilgili kalıcı ve çatışma nedeni olabilecek bir sorununun olmamasına rağmen içinde bulunduğu ittifak ilişkileri Azerbaycan ve Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurmasına neden olmaktadır. Gürcistan-Azerbaycan ilişkilerinde Borçalı bölgesindeki Azeri Türk nüfusunun varlığı ve kültürel hakları sorunu, iki ülkenin ortak projelerin bir parçası olmaları göz önüne alındığında ikinci plana düşmektedir.

Azerbaycan, bölgede Rusya ve İran'ın baskılarını, oluşturduğu ittifak ilişkileri ile dengelemeye çalışmaktadır. Gürcistan bu bakımdan Azerbaycan için kilit ülke konumundadır. İran'ın Gürcistan vasıtası ile bypass edilmesi ve ABD'nin bölgede varlığının artması İran açısından tedirginlik kaynağıdır. Azerbaycan, bölgede ABD ve Batı'nın etkisini artırmak için tüm girişimleri denemektedir. Azerbaycan, BDT içerisindeki Batı yönelimli devletleri bir araya getirmek için Gürcistan'ın da katılımı ile 1997 yılında Azerbaycan, Ukrayna, Moldovya ve 1999'da Özbekistan'ın[294] katılımıyla GUUAM'ı (Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü) oluşturdu[295].

Gürcistan'ın bölgede açık denizlere kıyısı olan tek ülke olması onun önemini artırmaktadır. İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden Gürcistan'ın Batum ve Poti limanlarına bağlanma imkanlarının olması İran açısından önemlidir. İran'ın Gürcistan

---

[293] Elnur Cemilli, a.g.e., s. 115.
[294] Özbekistan'ın 2005 yılında ayrılmasıyla örgüt GUAM haline dönüşmüştür.
[295] Kornely K. Kakachia, "Will GUUAM and EEC Bury the CIS?", *Perspective*, Vol. 11, No. 2, November-December 2000, s. 5. https://open.bu.edu/bitstream/handle/2144/3582/perspective_11_2_kakachia.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 09.04.2019), Fuad Çıraqov, "Azərbaycan-Gürcistan Münasibətləri", (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Bakı 2017, s. 270.

üzerinden Karadeniz ve Avrupa'ya açılma potansiyeli ona önemli bir fırsat sunmaktadır. Ancak, Gürcistan'ın ABD ve Batı ile gelişen ilişkileri bu potansiyeli zayıflatmaktadır[296].

Gürcistan ve Azerbaycan 11 Eylül sonrası ABD'nin terörizmle savaş amacıyla Afganistan'a müdahalesini kararlılıkla destekledi. ABD, Afganistan'daki operasyon bittikten sonra Gürcistan'ın talebiyle Pankisi Vadisi'nde bulunan El Kaide ile ilişkili terör gruplarını etkisiz hale getirmek için Gürcistan'da asker konuşlandırdı[297]. Böylece İran, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden ABD tehdidine açık hale geldi. Gürcistan, bölgede İran'ın içinde bulunduğu Rusya ittifakını kendi çıkarları için bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle Gürcistan, bölgenin iki önemli gücü olan Azerbaycan ve Türkiye ile stratejik ortaklık düzeyinde ilişkiler geliştirmektedir. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında geliştirilen ilişkinin düzeyi her bir ülkenin gücünü artırmaktadır. Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Analiz Merkezi uzmanlarından Fuad Çıraqov'a göre, Gürcistan'ın sadece komşuluk ilişkileri nedeniyle değil Karadeniz'e çıkış bağlamındaki stratejik önemi açısından da düşünülmesi gerekmektedir. Çıraqov, Gürcistan'sız bir Azerbaycan'ın yeniden Yakındoğu paradigmasına dönüp bataklığa gömüleceğini söylemektedir[298].

Kasım 2003'te "Gül Devrimi"[299] ile Batı yanlısı bir iktidarın kurulması Gürcistan-İran ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir. Gürcistan ve Azerbaycan'ın ABD ile gelişen ilişkilerini İran güvenlik bağlamında değerlendirmiştir. ABD'nin 11 Eylül sonrasında Gürcistan'a asker yerleştirmesi ve Azerbaycan hava sahasını kullanması İran tarafında güvenlik endişesi oluşturmuştur. İran, Gürcistan'ın ABD ve NATO ile gelişen ilişkilerinin bölgesel istikrara katkısının olmayacağını ileri sürmüştür[300]. Arif Bağbaşlıoğlu'nun da

---

[296] Bayram Sinkaya, "İran'ın Kafkasya Politikası", *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*., (Der. Mustafa Aydın), Nobel Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 253, Mohemmed-Reza Djalili, "Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism", *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 1, No: 3, 2002, ss. 54-55. http://procon.bg/ru/node/2878 (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

[297] Elnur Cemilli, a.g.e., s. 123, Mohemmed-Reza Djalili, a.g.e., s. 55.

[298] "Gürcülər Bizdən Qorxur: Fobiyaları Alovlandırmaq İstəyən Qüvvələr İsə...", *Redaktor*, 29 Aprel 2019, http://redaktor.az/news/politics/58068-gurculer-bizden-qorxur-fobiyalari-alovlandirmaq-isteyen-quvveler-ise?fbclid=IwAR3USmSUu9G67ngefITiaSn0eMr9b5Cc-wlY0EnNdfhn2PI_pSYwpFC0nGY (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

[299] Gürcistan'ın ilk Başbakanı Gamsakhurdia'nın söylediği "düşmanlarımıza mermi değil gül atacağız" sözlerine atfen halk, parlamento binasına rengarenk güller attığı için Gürcistan'daki Şevardnedze'ye karşı başlatılan halk hareketine "Gül Devrimi" denilmiştir.

[300] Bayram Sinkaya, a.g.e., s. 255.

belirttiği gibi diğer iki Güney Kafkasya ülkesine kıyasla Gürcistan'ın NATO ile ilişkileri açık ara ileri seviyededir[301]. Bu durum İran tarafında kaygıları artırmaktadır.

Gürcistan'da Mikail Saakaşvili'nin iktidarı ile İlham Aliyev'in iktidarları aynı dönemde başladı. Şaakaşvili iktidara geldikten sonra ilk resmi ziyaretini 4-5 Mart 2004 tarihinde Azerbaycan'a yaptı. İlham Aliyev de aynı yılın Haziran ayında Gürcistan'ı ziyaret etti[302]. İki ülke arasında enerji alanında işbirliği yüksek düzeydedir. Gürcistan'ın coğrafi konumu Azerbaycan ve İran için bir çıkış imkanı sunmaktadır. Gürcistan ile İran arasında doğal gaz boru hattı anlaşması 1992'de imzalanmasına rağmen, anlaşma Rusya'nın Gürcistan'ı istikrarsızlaştırma ve baskı politikaları nedeniyle hayata geçirilemedi. Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle İran ve Gürcistan arasında doğal gaz görüşmeleri tekrar başladı ve Temmuz 2004'te Saakaşvili'nin İran'ı resmi ziyaretinde doğal gaz anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, Gürcistan acil durumlarda İran'dan gaz alacaktı. Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı amaçlayan bu girişime göre, Sovyet döneminde yapılan İran'dan başlayıp Azerbaycan ve Tiflis'e gelen boru hattının tamirine karar verildi. İran'ın sağladığı 2,5 milyon dolar yardım ile 2004-2005 yıllarında hattın onarımı tamamlandı. Rusya-Gürcistan doğal gaz hattında Kuzey Osetya'daki patlama sonrasında Gürcistan İran'dan [303] 29 Ocak 2006 tarihinden itibaren de Azerbaycan'dan bir aylığına 30 milyon metreküp doğal gaz satın aldı[304]. Rusya her ne kadar küresel siyasetin bazı alanlarında İran ile müttefik olsa da, İran'ın Güney Kafkasya ülkeleri üzerinden Avrupa'nın gaz tedariğinde yer bulmasına karşı çıkmaktadır. İran-Ermenistan arasındaki doğal gaz boru hattının hacminin 1400-1500 mm'den 700 mm'ye indirilmesinden sonra İran, Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a gaz ihracatını kararlaştırmıştı[305]. Bu durum hem İran'ın alternatif enerji kaynağı olma potansiyelini hem de doğal gazına yeni pazarlar bulmak için Rusya ile mecburi ilişkiler içine girse de bu konuda çok istekli olmadığını göstermesi bakımından önemlidir[306].

---

[301] Arif Bağbaşlıoğlu, "Beyond Afghanistan NATO's Partnership with Central Asia and South Caucasus: A Tangled Partnership?", *Journal of Eurasian Studies,* Vol: 5, No: 1, 2013, p. 93.
[302] Fuad Çıraqov, a.g.e., s. 271.
[303] "İran'ın Gaz Oyunu", *Hürriyet*, 30 Ocak 2006, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iranin-gaz-oyunu-3863627 (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
[304] Emil Veliyev, *Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 101.
[305] Emil Veliyev, a.g.e., s. 101.
[306] Kornely K. Kakachia, "Iran and Georgia: Genuine Partnership or Marriage of Convenience?", *PONARS Eurosia Policy Memo*, No: 186, September 2011, s. 4. https://www.academia.edu/922992/Iran_and_Georgia_Genuine_Partnership_or_Marriage_of_Convenience (Erişim Tarihi: 12.04.2019).

Azerbaycan-İran-Gürcistan denkleminde İran, Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a ulaşmayı hedeflemektedir. Azerbaycan adeta bir bağ işlevi görmektedir. Ancak Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın Batı ile gelişen ilişkileri İran'ı sınırlandırmaktadır. Gürcistan'ın ABD ve Batı yönelimli politikaları, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu BTC, BS, BTE, BTK gibi önemli projeler vasıtasıyla stratejik bir ortaklığa dönüşmüştür. Bu projelerin tamamı İran'ı bypass eden projelerdir.

Ağustos 2008'de Gürcistan'ın işgali uluslararası sistemin tek kutuplu yapısına yönelik vurgunun zayıflığını ortaya çıkardı. Rusya'nın müdahalesi karşısında ABD ve Batılı ülkelerin etkisizliği sistemin yapısına yönelik tartışmaları artırdı. Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev savaş sonrasında dünyada tek kutbun ve ABD hakimiyetinin olmadığını, sistemin çok kutuplu bir yapıya evrilmesi gerektiğini ifade etti[307]. Obama döneminde Rusya ile ilişkilerde "reset" politikası uygulanmaya başlandı. Bu durum ABD-Rusya arasında ilişkileri normalleştirirken Gürcistan'a verilen destek hususunda Rusya'nın dikkate alınmasına neden olmuştur. Bunun en somut göstergesi Gürcistan-NATO ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. 2-4 Nisan 2008 tarihinde Bükreş Zirvesi'nde üyelik konusu tartışılmış, Eylül 2008'de kurulan NATO-Gürcistan Komisyonu'nun kurulması ile Gürcistan'ın üyelik sürecinin tamamlanacağı öngörülmüş, ancak yaşanan gelişmeler üzerine süreç ilerlememiş ve Gürcistan'a üyelik tarihi verilmemiştir[308]. Bölgede ABD-Rusya arasında zayıflayan rekabet İran'ın Rusya'dan aldığı desteği zayıflatırken, ABD'nin Gürcistan ile ilişkilerinde de gerileme sonucunu üretmiştir.

Ayrıca İran da Rusya-Gürcistan Savaşı'nı ABD ve NATO'nun bölgeye yayılma politikası çerçevesinde değerlendirmiştir. Gürcistan'ın İran için bir çıkış kapısı olmasına rağmen Gürcistan'ın izlediği dış politika İran için endişe kaynağına dönüşmüştür. 29 Ağustos 2009'da Tacikistan'da yapılan ŞİÖ Zirvesinde Ahmedinejat, Medvedev ile yaptığı görüşmede;

> Eğer bölge dışı aktörler soruna müdahale etmezse bölge ülkeleri sorunu çözüme bağlayabilir. İran İslam Cumhuriyeti tüm bölge ülkeleri ile dostane ilişkiler kurmaktadır ve Gürcistan ile de derin bağları vardır. Ancak, Gürcistan bölge dışı ülkelerin iç işlerine müdahalesine izin

[307] Bilal Alper Torun, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Gürcistan'da Amerika Birleşik Devletleri-Rusya Federasyonu Rekabeti*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2016, s. 120.

[308] Bilal Alper Torun, a.g.e. s. 123., Doğan Şafak Polat, "Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Ekim 2019, s. 256.

vermeseydi böyle bir çatışma asla meydana gelmezdi, şeklinde açıklama yapmıştır.[309].

Gürcistan, bölgede İran ile üst düzey ilişkilere sahip değildir. Bu nedenle İran için Gürcistan Rusya'ya tercih edilecek bir ülke değildir. Gürcistan ile ekonomik bakımdan ilişkileri güçlenmekte olan İran, özellikle enerji kaynakları bakımından Gürcistan'ın dikkatini çekmektedir. Gürcistan savaş sonrasında alternatif arayışlara girerek enerji bağımlılığını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Azerbaycan ile gerçekleştirilen BTC, BTE gibi projelere alternatif olması açısından İran doğal gazı iki ülke ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır. Bölgede devam eden güç mücadelesi Azerbaycan, İran ve Gürcistan'ın ilişkilerinin çok hassas bir dengede devam ettirilmesini gerektirmektedir. Gürcistan, İran ile ilişkilerini geliştirirken ABD ve Batılı ülkeler ile, İran ise Rusya ile ilişkilerinin bozulmamasına gayret etmektedir. Azerbaycan dış politikada her iki ülkeye karşın sistemin diğer aktörleri ile ilişkilerini daha dengeli bir düzlemde yürütmektedir. Ancak her iki devletin küçük güç kapasitesiyle ABD ile geliştirdikleri ilişkiler İran'ın gerçekleştirmek istediği projelerin sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Gürcistan, 2011 yılında ulusal güvenlik doktrinini ilan etti. Doktrinde, Washington ve Bakü ile ilişkiler stratejik ortaklık düzeyinde ve dış politika öncelikleri arasında yer almıştır[310]. ABD'nin, Gürcistan topraklarının Ruslar tarafından işgalinden sonra Ocak 2009'da Gürcistan ile Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalaması, İran'ın Gürcistan üzerinde etkisinin sınırlandırılmasına katkı sağlamıştır. Bölgede Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin dahil olduğu bir işbirliği İran'ın Güney Kafkasya ülkeleri üzerinde oluşturmaya çalıştığı bağımlılığı zayıflatmaktadır.

Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batılı pazarlara taşınması için alternatif iki güzergah vardır: İran ve Gürcistan. İran-ABD ilişkilerinin niteliği İran'ın bir alternatif olmasını engellemektedir. ABD'nin İran'ı çevreleme politikası nedeniyle İran, enerji kaynakları için alternatif güzergahlar arasa da bunu gerçekleştirmede başarısız olmaktadır. Maliyet bakımından İran'ın daha uygun olmasına rağmen ABD, gerçekleştirilen tüm projelerden İran'ı dışlamayı başarmıştır. Gürcistan bu bakımdan İran dışında oluşturulan

[309] Ayten Memmedli, *Bölgesel Güvenlik Dengeleri Bağlamında Rusya-İran İlişkileri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, s. 128.
[310] Nilgün Atıcı Köktaş, "Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Ekim 2015, https://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/arsiv/2/07.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

projelerin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. İran ise, Bakü ve Tiflis üzerinden Batıya açılmak istemektedir.

Ancak İran'ın ABD/İsrail ilişkileri böyle bir işbirliğini sınırlamaktadır. Gürcistan-İran arasında 2010-2013 yıllarında vizesiz rejim birçok alanda işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak 2013 yılında Tiflis'teki İsrail Büyükelçili'ne yapılan bombalı saldırıda İran'ın suçlanması ve sonrasında İran'a ABD yaptırımları nedeniyle Gürcistan 1 Temmuz 2013'te İran ile vizesiz dolaşımı tek taraflı olarak iptal etmiştir[311]. Temmuz 2015'de İran nükleer müzakerelerinin gerçekleşmesi bölge devletleri arasında işbirliği imkanlarının yeniden oluşmasının önünü açmıştır. Böylece Bakü ve Tiflis'in ABD ile yakın ilişkileri İran ile ilişkilerinde engel olmaktan bir ölçüde çıkmıştır. 15 Şubat 2016'da Gürcistan-İran arasında vizesiz rejim tekrar uygulanmaya başlanmıştır.

Gürcistan sahip olduğu önemli coğrafi konumuyla Asya ve Avrupa arasındaki transit yolun önemli parçasıdır. Bu nedenle İran, Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Gürcistan-İran ilişkileri Basra Körfezi'nden Karadeniz'e uzanan transit yol aracılığı ile bölgesel ticaret ve taşımacılık alanında büyük önem taşımaktadır. Bu güzergah Azerbaycan ve Ermenistan'dan geçtikten sonra Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarına ulaşmaktadır[312]. Azerbaycan ve İran'ın Astara demir yolu ile birleşmesine ek olarak Gürcistan'a yapılacak bağlantı ile İran, Tahran-Tiflis arasında bir bütünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. 15 Mart 2018 tarihinde Bakü'de "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan-İran Dışişleri Bakanları Dörtlü Toplantısı" gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, Çabahar ve Bandar-Abbas limanlarından başlayıp, Hint Okyanusu ile Avrupa'yı bağlayacak bir yolun yapılması kararlaştırılmıştır[313]. İran, Doğu-Batı enerji ve ulaştırma projelerinin önemli ülkeleri ile gerçekleştireceği projeler vasıtasıyla ABD'nin kendisine yönelik blokajını aşmayı planlamaktadır.

Gürcistan'da 29 Kasım 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Salome Zurabişvili kazandı. Zurabişvili'nin seçim sürecinde Gürcistan'daki Ninitsmindalı

---

[311] Ramile Behlülkızı Dadaşova, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan-İran İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, s. 30.

[312] "İran-Gürcistan İlişkileri İlerleme Yolunda", *Pars Today (Türkçe)*, 25 Haziran 2019, https://parstoday.com/tr/news/iran-i113476-%C4%B0ran_g%C3%BCrcistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri_%C4%B0lerleme_yolunda (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

[313] "Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran Yeni Transit Koridoru Üzerinde Anlaştı", *Sputnik News*, 15 Mart 2018, https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201803151032652305-turkiye-azerbaycan-gurcistan-iran-transit-koridor/ (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Ermenileri ile görüşmesinde Saakaşvili'yi ima ederek, "Şimdiye kadar vatandaşlık vermek yalnız Cumhurbaşkanı kararı ile olurdu. Bir Cumhurbaşkanı Türkler'e çok vatandaşlık verdi, ama size vatandaşlık vermedi"[314] açıklaması Gürcistan-Azerbaycan ilişkilerinin ruhuna uymamaktadır. Zurabişvili'nin Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Azerbaycan'da 20 Ocak (*Yanvar*) faciasının yıldönümünde Gürcistan'ın Ahalkalaki bölgesinde, Hocalı'da katliamı gerçekleştirenlerden Mikayel Avgayana'ya heykel dikilmesi Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinde dikkat çeken olumsuz bir gelişmedir[315]. Bundan daha önemli bir durum ise Zurabişvili'nin Abhazya ve Güney Osetya üzerinden Rusya ile ticari faaliyetlerin başlaması için girişimde bulunmasıdır[316]. Son dönem gerilimlerinden bir diğer gelişme ise Keşikçidağ Mabedi (David Qareci) ile ilgili yaşanan gerginliktir. Gürcistan eski İçişleri ve Savunma Bakanlıkları yapmış Leyboristler Partisi Başkanı İrakli Okruaşvili ve Şalva Natelaşvili'nin sınıra gelerek Azerbaycan'dan toprak iddialarında bulunmaları ve Azerbaycan vatandaşlarını "çoban", "gelme" olarak nitelendirmeleri iki ülke arasında soruna neden olmuştur[317]. Sorun ile ilgili olarak Gürcistan Dışişleri Bakanı David Zalkaliani, sınırla ilgili ortak komisyonun kurulduğunu ve Azerbaycan, Gürcistan'ın stratejik ortağı olduğu için bu soruna hassasiyetle yaklaştıklarını ifade etmiştir[318]. Gürcistan Patrikliği de konuyla ilgili açıklama yaparak iki ülke halkları arasındaki dostluğu bozacak bütün adımların karşısında olacaklarını bildirmiştir[319]. Avrupa Komisyonu

---

[314] "Zurabişvili Ninotsmindalı Ermənilərə: Saakaşvili Türklərə Vətəndaşlıq Payladı – Sizə Yox", *Borchali TV*, 03 Oktyabr 2018, https://borchalitv.wordpress.com/2018/10/03/zurabasvili-ninotsmindali-erm%C9%99nil%C9%99r%C9%99-saakasvili-turkl%C9%99r%C9%99-v%C9%99t%C9%99ndasliq-payladi-siz%C9%99-yox/ (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

[315] "Gürcüstanın Hakim Partiyasından Olan Deputatlar Axalkalakidə Erməni Terrorçuya Abidə Qoyulmasına Etiraz Edirlər", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 08 Fevral 2019, https://azertag.az/xeber/Gurcustanin_hakim_partiyasindan_olan_deputatlar_Axalkalakide_ermeni_terrorchuya_abide_qoyulmasina_etiraz_edirler-1243762 (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

[316] "Rusif Memmedsoy, Azərbaycan və Gürcüstan Münasibətləri", *Kafkassam*, https://kafkassam.com/az%C9%99rbaycan-v%C9%99-gurcustan-munasib%C9%99tl%C9%99ri.html (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

[317] "Keşikçidağ" Məbədi ile Bağlı Gürcülr'ə Cavab", *Minval*, http://minval.info/tarix-institutu-kesikcidag-m-b-di-il-bagli-b-yanat-yayib/118258 (Erişim Tarihi: 18.05.2019).

[318] "David Zalkaliani: Azərbaycan-Gürcüstan Sərhədləri ilə Bağlı Müştərək Komissiya Yaxın Vaxtlarda Fəaliyyətə Başlayacaq", *Ses Qazeti*, 03 May 2019, http://sesqazeti.az/news/politics/738329.html (Erişim Tarihi: 03.05.2019), "Baş Nazir Mamuka Baxtadze: Gürcüstan-Azərbaycan Müştərək Komissiyası Yaxın Vaxtlarda Fəaliyyətə Başlayacaq", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 03 May 2019, https://azertag.az/xeber/Bas_nazir_Mamuka_Baxtadze_Gurcustan_Azerbaycan_musterek_komissiyasi_yaxin_vaxtlarda_fealiyyete_baslayacaq-1278122 (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

[319] "Gürcüstan Patriarxlığı Azərbaycan-Gürcüstan Dostluq Əlaqələrinə Xələl Gətirəcək Bütün Addımları Pisləyir", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 03 Mayıs 2019, https://azertag.az/xeber/Gurcustan_Patriarxligi_Azerbaycan___Gurcustan_dostluq_elaqelerine_xelel_getirecek_butun_addimlari_pisleyir-1277830 (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Parlamenterler Meclisi'nde Azerbaycan temsilcisi olan milletvekili Ganire Paşayeva, Gürcistan Başbakanı Mamuka Baxtadze'ye Azerbaycan ile ilgili sorduğu soruya, Baxtadze, Azerbaycan ile birlikte büyük projelere katıldıklarını ve bundan da memnun olduklarını bildirmiştir[320]. İlham Aliyev de 25 Mayıs 2019 tarihinde Gürcistan'nın bağımsızlık yıl dönümünde Gürcistan Cumhurbaşkanı Solome Zurabişvili'ye mektup göndererek iki ülke arasında iki taraflı ve çok taraflı ilişkilerin gelişerek devam edeceğini ifade etmiştir[321]. Bölgede her ne kadar Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında üç taraflı ilişkiler ve diyaloglar devam etse de[322] Keşikçidağ Mabedi'nde nöbet tutan Azerbaycan askerlerine burayı ziyaret eden Gürcü vatandaşlar tarafından saldırılması ve Azerbaycan askerlerinin silahlarının ellerinden alınması[323] sonrasında Azerbaycan'ın bu bölgede askeri birlikler konuşlandırması ve bir karakol oluşturması kaçınılmaz olmuştur[324]. Bölgede yaşanan gerginliği gidermeye yönelik olarak Gürcistan Savunma Bakanı Irakli Qaribaşvili heyeti ile birlikte Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov iki ülke arasında stratejik işbirliğinin yüksek seviyede olduğunu ve bu durumun Azerbaycan için olduğu kadar tüm bölgenin güvenliği için dikkate değer olduğunu ifade etmiştir. Bölgesel ekonomik projelerin güvenliğinin sağlanmasının iki taraflı programlar ve NATO programları çerçevesinde Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında askeri alanda devam ettirildiğini söyleyen Hasanov, işbirliği alanlarının daha da genişletilmesinin gerekliğini vurgulamıştır. Görüşmede iki ülke arasında Keşikçidağ mabedinde yaşanan gerginliğin[325] etkisini azaltmaya yönelik olarak her iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıdığının altı çizilmiştir. Hasanov'un açıklamalarında özellikle

---

[320] "Qənirə Paşayeva: "Azərbaycan və Gürcüstan Dövlətləri Tarixi Dostluqlarını daha da Möhkəmləndirib", *Musavat*, 10 Aprel 2019, http://musavat.com/news/qenire-pasayeva-azerbaycan-ve-gurcustan-dovletleri-tarixi-dostluqlarini-daha-da-mohkemlendirib_604822.html?fbclid=IwAR2N-4SsdNSAvAQFqL_sXw1VHpYk-vUNCW2Uu2j8tLWdvmaUoX9U7sguFrI (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

[321] "Prezident İlham Əliyev Salome Zurabişvilini Təbrik Edib", *Salam News*, 25 May 2020, https://salamnews.org/az/news/read/385042 (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

[322] "Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan Parlamentlərinin Xarici Əlaqələr Komitələrinin Üçtərəfli Birgə İclası Keçirildi", *Online Haber Agentliyi*, 15 Iyul 2019, http://www.meclis.gov.az/?/az/news/view/4499/ (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

[323] "Pərviz Sadayoğlu, Dost Azərbaycan və Gürcü Xalqları Arasında Ədavət Toxumları Səpmək İstəyənlərin Cəhdləri Heç Bir Nəticə Verməyəcək", *Yeni Azerbaycan*, http://www.yeniazerbaycan.com/Muellifler_e1529_az.html (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

[324] https://www.facebook.com/turantvaz/?__tn__=kC-R&eid=ARBTFCfGjELXPOcX5TM6wCivOsFDdThLmBGi9eGbu2YVKAtPSqU06Sme7vyKYIUPWJKZ5ug0pMQTP98l&hc_ref=ARSUrI2KrOpG70X0NoIr6JLM9vhEE5L_XKvJ2WVifA1A2AhJQoM6wg9gYydaAJtmj5s&fref=nf (Erişim Tarihi: 24.07.2019).

[325] "Gürcüstanın Müdafiə Nazirinin Bakı Görüşləri", *Sahar TV*, 06 Mart 2020, http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i358886-g%C3%BCrc%C3%BCstan%C4%B1n_m%C3%BCdafi%C9%99_nazirinin_bak%C4%B1_g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fl%C9%99ri (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

Ermenistan'ın bölgesel güvenlik için tehdit teşkil ettiği ve devlet düzeyinde yayılmacı bir politika izlediğini ifade etmesi önemlidir[326]. Bilindiği gibi Ermenistan, bölge ülkelerinden Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'dan toprak talebinde bulunmaktadır. Gürcistan'ın Cevahati bölgesine yönelik taleplerini şimdilik yüksek perdeden dile getirmese de Karabağ konusu kendi arzuladığı çerçevede sonuçlanırsa Türkiye'den olduğu gibi Gürcistan'dan da toprak talebinde bulunabilecektir.

Azerbaycan-Gürcistan arasında yaşanabilecek olası gerginlikler Azerbaycan'ın Ermenistan'ı tecrit etme politikasını başarısız kılacak bir gelişmedir. Azerbaycan, Gürcistan'ı dahil ettiği tüm projelerin Ermenistan üzerinden geçirilmesi daha az maliyetliydi. Ancak, Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan, Ermenistan'ı bölgede tecrit etmek için tüm projelerden Ermenistan'ı dışlamayı başarmıştır ve mevcut durumun devamı için de faaliyetlere devam etmektedir. Bu maksatla Azerbaycan Ekonomi Bakanı Mikayıl Cabbbarov'un başkanlığında Gürcistan'a ziyaret gerçekleştirilmiştir[327]. Ancak Azerbaycan'ın Gürcistan'a yönelik tüm iyimser politikalarına karşı Gürcistan'ın Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir girişimi destekleyeceği de kuşkuludur. Çünkü Karabağ sorununun çözümü durumunda Ermenistan Gürcistan'a alternatif bir güzergah olabilir. Ayrıca, Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinde yaşanan olumsuz bir gelişme İran'ın Azerbaycan üzerinden Gürcistan'a ulaşma girişimlerini de sınırlayabilir.

6.7 Sonuç

İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerine yönelik çalışmanın son bölümü olarak ele alınan bu bölümde Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerinde diğer ülkelerin ne türden etkiler oluşturduğu incelenmiştir. Bu çalışmada iki ülke ilişkilerinde en çok etkili olan aktörler seçilmiştir. Azerbaycan-İran ilişkileri kuşkusuz uluslararası sistemin yapısına etki eden tüm aktörlerin oluşturduğu bir yapı etkisinde devam etmektedir. Ancak sistemdeki tüm aktörlerin burada ele alınması çalışmanın sınırları bakımından imkansız olduğu için,

---

[326] "Azərbaycan və Gürcüstan Müdafiə Nazirlərinin Görüşü Keçirilib", *Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi*, 21 Yanvar 2020 https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-ve-gurcustan-mudafie-nazirlerinin-gorusu-kecirilib-29892.html (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

[327] "Azərbaycan Nümayəndə Heyəti Gürcüstanın Baş Naziri ilə Görüşüb", *Xalq Gəzeti*, 10 Fevral 2020, http://xalqqazeti.com/mobile/az/news/40902 (Erişim Tarihi: 10.02.2020), "Azərbaycan Nümayəndə Heyəti Tbilisidə Qəhrəmanlar Meydanını Ziyarət Edib", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 10 Fevral 2020, https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_numayende_heyeti_Tbiliside_Qehremanlar_Meydanini_ziyaret_edib-1410203 (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde en çok etkisi olan aktörler seçilmiştir. Bu bakımdan iki ülke ilişkilerine etkisi olan önemli aktörler sırasıyla, Ermenistan, İsrail, ABD, Rusya, Türkiye ve Gürcistan olarak belirlenmiş ve çalışmaya dahil edilmiştir.

Bağımsızlığının ilan edilmesinden buyana Azerbaycan dış politikasının en temel parametresi Karabağ sorunudur. Topraklarının yüzde yirmisinin Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması nedeniyle bu sorunun Azerbaycan dış politikasının yönünü belirlemesi bakımından önemi yüksektir. Devletlerin varlığını devam ettirmesinin en üst amaç olduğu uluslararası sistemde, Karabağ sorunu aynı zamanda Azerbaycan için varlık yani beka sorununa dönüşmüştür. 1994'te Karabağ sorununda ateşkesin sağlanmasından sonra diğer önemli dış politika parametresi enerji kaynaklarının varlığıdır. Azerbaycan dış politikasının uygulamasında genel olarak öne çıkan faktörler, Karabağ sorununa bağlı olarak gelişen güvenlik, enerji ve bunların etrafında gelişen sistemin diğer aktörleri ile ilişkilerdir.

Azerbaycan dış politikasının gündemini oluşturan en önemli devlet Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan'dır. Bu nedenle Azerbaycan üçüncü taraflar ile ilişkiler geliştirirken bunların Ermenistan ile ilişkileri Azerbaycan'ın bu devletler ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Karabağ Savaşı'nın ilk yıllarından günümüze kadar İran'ın Ermenistan'a yönelik yardımları ve olumlu bir biçimde gelişen İran-Ermenistan ilişkileri, Bakü-Tahran ilişkilerini etkileyen önemli bir faktöre dönüşmüştür. Kültürel ve dini bakımdan ortak faktörler, bu devletlerin birbirine olan beklentilerinin de yükselmesine neden olmaktadır. Ancak devletlerin dış politika davranışlarına yön veren unsurların farklı olması bu beklentilerin karşılanmasını zayıflatmakta, dolayısıyla da hayal kırıklığını beraberinde getirmektedir.

Azerbaycan-İran ilişkilerinde Ermenistan'ın tam karşılığını bulan devlet ise İsrail'dir. 1948'de bağımsızlığını ilan eden İsrail, Tahran tarafından resmi olarak tanınmamaktadır. İran'ın Ortadoğu ve özellikle Müslüman dünyasına yönelik politikalarının temeli İsrail karşıtlığı üzerine kurulmuştur. İsrail, bölgede güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak Arap olmayan Müslüman devletler ile ilişkiler geliştirmektedir. 1990'larda İsrail'in Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesi bu politik amaca hizmet etmektedir. İsrail'in Türkiye ilişkilerinde yaşanan sorunlar bölgede Azerbaycan'ın öne çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Bakü yönetimi için İran-Ermenistan ilişkilerine verilen bir cevap niteliği taşımaktadır. Azerbaycan, askeri ve teknik kapasitesini artırmak için İsrail'in yüksek teknolojisinden faydalanmaktadır. Bu durum İsrail ile ilişkilerinin

gelişmesinin en önemli nedenidir. Azerbaycan'ın, İsrail'in petrol tedariğinde Rusya'dan sonra ikinci ülke olması iki ülke ilişkilerinin düzeyini göstermesi bakımından da anlamlıdır. İsrail'in Azerbaycan'daki varlığı İran için bir güvenlik endişesine dönüşmektedir. Tahran yönetimi, İsrail'in Azerbaycan üzerinden istihbarat faaliyetleri yürüttüğü gerekçesiyle Bakü-Tel Aviv ilişkilerine karşı çıkmaktadır. İran, Müslüman bir devletin İsrail ile ilişkiler geliştirmesinin doğru olmadığını ifade etse de İran-Ermenistan ilişkilerinin seyri bu gerekçeyi havada bırakmaktadır.

Azerbaycan-İran ilişkilerine etki eden diğer bir faktör de ABD'dir. ABD, II. Dünya Savaşı sonrasından günümüze kadar uluslararası sistemi etkileme kapasi ve düzenleyici etkisi bakımından sistemin en önemli aktörüdür. Şah döneminin aksine 1979 İslam Devrimi sonrasında İran'ın uluslararası sistemde aldığı konum nedeniyle ABD ile ilişkileri sürekli bir biçimde gerilim düzeyinde seyretmektedir. SSCB'nin çökmesiyle sistemin en önemli gücüne dönüşen ABD'nin Sovyet coğrafyasına yönelik oluşturduğu ve bu bölgede ortaya çıkan Azerbaycan gibi yeni aktörler ile geliştirdiği ilişkiler, İran'ın sistemde aldığı konum nedeniyle güvenlik kaygıları yaşamasına neden olmuştur. ABD'nin Hazar bölgesine girmesini sağlayan Azerbaycan, Tahran'ın hedefi haline gelmiştir. Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasını sağlayan projelerin merkezi olan Azerbaycan, İran için rakip bir konuma geçmiştir. ABD'nin Avrasya'da uygulamaya çalıştığı politikalar, İran'a yönelik yaptırımları ve çevreleme politikaları 1979 sonrası gerilimli başlayan İran-ABD ilişkilerini kriz noktasına taşımıştır. Azerbaycan, enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasını sağlayacak projelerin hayata geçmesi için ABD'nin desteğini almıştır. Bu durum hem enerji hem de güvenlik bakımından Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesinin önünü açmıştır.

1828 Türkmençay Anlaşması'ndan Soğuk Savaş sonuna kadar Azerbaycan topraklarının Rusya'ya dahil olması Azerbaycan için Rusya'nın önemini artırmaktadır. Bu süreç içerisinde iç içe geçen ilişkiler ağı ve eyalet-merkez biçiminde gelişen ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte bitmiştir. Ancak bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın Azerbaycan'a eyalet-merkez düzleminden bakması Azerbaycan'da iktidar değişimleri de dahil Rusya'nın müdahalesine neden olmuştur. Sovyet sonrası dönemde ABD'nin bölgeye artan ilgisi bölgede Rusya ve İran'ın birçok alanda işbirliği yapmasını sağlamıştır. Ortak rakip algısı bu işbirliğini geliştiren temel katalizördür. Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkileri İran ile ilişkilerine göre daha sorunsuz devam

etmektedir. Azerbaycan-İran ilişkilerinde birkaç başlık altında ele alınan sorunlu alanlar Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde sistemin etkileri dışında mevcut değildir. Bu nedenle Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini Tahran'ın baskılarını hafifletmek amacıyla kullanmaktadır. Azerbaycan, özellikle Hazar'ın hukuki statüsünün çözümünde Rusya ile imzaladığı anlaşmalar vasıtasıyla İran'ın anlaşma zeminine yaklaşmasını sağlamış ve nihayet bu alanda bir anlaşma imzalanabilmiştir. Azerbaycan, iki ülke arasında transit ülke konumu nedeniyle her iki ülkenin güney ve kuzeye açılan kapısı konumundadır. Bu nedenle her iki ülke de Azerbaycan'ı Kuzey-Güney rotasının merkez ülkesi olarak değerlendirmektedir.

Azerbaycan dış politikasında Türkiye özel bir yer tutmaktadır. 19 ve 20. Yüzyıl güç sistemi Azerbaycan üzerinde mücade edilmesine neden olmuştur. Bakü petrollerinin önem kazanması bu mücadelenin ana nedenidir. Osmanlı, Azerbaycan üzerinde Rusya'nın hakimiyetini engellemek için Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam Ordusu'nu Bakü'ye göndermesi iki ülke ilişkilerinde günümüzde de yakınlaşmaya neden olmuştur. Ancak iki ülke ilişkilerinin stratejik bir düzeye yükselmesinin nedenleri çok daha derindir. Azerbaycan, SSCB döneminde dünyaya Moskova üzerinden açılmaktaydı ve enerji alt yapısı Moskova üzerinden geçecek biçimde düzenlenmişti. Bu durum Azerbaycan enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekelinin devamı anlamına geliyordu. 1979 sonrası İran-ABD ilişkilerinin seyri değişmiş ve ABD'nin İran'ı uluslararası sistemden tecrit etmesine neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan enerji kaynaklarının Batılı pazarlara taşınması için hem Rusya hem de İran ABD'nin gerçekleştirmek istediği projelerden dışlanmıştır. İran üzerinden geçirilecek projelerin maliyet bakımından daha uygun olmasına rağmen ABD yönetimi bu rotanın kullanılmasını engellemiştir. Bu durum Doğu-Batı güzergahının önemli bir ayağı olan Türkiye'nin önemini artırmıştır. Bir bakıma Azerbaycan-Türkiye ilişkileri jeopolitik bir zorunluluk taşımaktadır. ABD'nin bölgede artan varlığı ve Türkiye'nin NATO üyesi olması İran için Türkiye'yi dikkat edilmesi gereken ülke konumuna oturtmaktadır. ABD'nin Ortadoğu bölgesinde uygulamaya çalıştığı politikaların Türkiye üzerinde oluşturduğu tehdit algıları, bölgede Türkiye-İran-Rusya arasında bir işbirliği havasının esmesini sağlamıştır. Ancak, Türkiye'nin NATO güvenlik şemsiyesi içerisindeki varlığı nedeniyle Malatya Kürecik'e Avrupa'yı balistik füze saldırılarından koruyacak sistemin yerleştirilmesi Türkiye-İran ilişkilerindeki bir gedik olarak varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca İran ve Türkiye'nin Suriye hükümetine ve Suriye'deki yerel gruplara yaklaşımlarının farklı olması da diğer bir anlaşmazlık

konusudur. Azerbaycan, bölgede İran ile ilişkiler geliştirmesine rağmen İran'a yönelik bağımlılığını her fırsatta azaltmaya çalışmaktadır. Son dönem Nahçıvan'a Türkiye üzerinde demir yolu ve doğal gaz boru hattı çekilmesi için anlaşma yapılması bu amaca yönelik bir politikadır. Azerbaycan'ın Türkiye ilişkileri bu çerçevede ele alındığında Azerbaycan-İran ilişkilerinde Tahran için Türkiye sorunlu bir ülke konumuna yükselmektedir.

Azerbaycan'ın dış politikada önem verdiği ve bölgesel güç denkleminde gücünün artırmasına katkı sağlayan diğer bir devlet de Gürcistan'dır. Sovyet sonrası dönemde benzeri sorunlar ile karşılaşmaları ve ortak düşman algıları her iki ülkenin de benzer politik çizgide hareket etmesini sağlamıştır. Rusya'ya karşı geliştirilen dış politika yaklaşımı ve ABD/Batı yönelimli dış politika anlayışı her iki devletin bölgede Rusya'nın ve İran'ın dahil olduğu ittifaka mesafeli yaklaşmalarına neden olmaktadır. Azerbaycan-İran ilişkilerinde Gürcistan genel olarak iki ülkenin ABD ve NATO ile gelişen ilişkileri nedeniyle güvenlik alanında sorunlar yaşamasına rağmen ekonomik ve diğer bakımlardan ilişkiler işbirliği içerisinde devam etmektedir. İran, Azerbaycan'ı özellikle doğal gaz ve ulaşım bakımından bir transit ülke olarak değerlendirmektedir. Azerbaycan-Gürcistan arasında bazı sorunlu alanlar olmasına rağmen gerçekleştirilen çok önemli projelerin bir parçası olmaları nedeniyle iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine yükseltilmiştir. Bu bakımdan Azerbaycan-İran ilişkileri bağlamında Gürcistan hem sorunlu bir alan değildir hem de Azerbaycan'ın İran'a karşı güç aldığı bir manivela işlevi görmektedir.

Uluslararası sistemde devletler diğer aktörler ile ilişkiler geliştirirken ya ittifaklara katılıp güç kazanırlar ya da karşı ittifakları zayıflatmaya çalışırlar. Azerbaycan'ın ülke kapasitesine bağlı olarak yürütmeye çalıştığı dış politika uygulaması bu ilişki biçiminin her ikisini de kullanmasını zorunlu kılmaktadır. Adı geçen ülkeler ile ilişkileri karmaşık bir ilişki biçimine dönüşmektedir. Azerbaycan, savaş halinde olduğu Ermenistan'ın gücünü sınırlandırmaya yönelik adımlar atmaktadır. Bu çerçevede Ermenistan ile ilişkiler geliştiren özellikle Rusya ve İran ile ortak projelerde yer alarak bölgede Ermenistan'ın izolasyonunu sağlayacak politikalar izlemeyi tercih etmektedir. Doğu-Batı enerji ve nakil hatları güzergahından dışlamayı başardığı Ermenistan'ı Kuzey-Güney enerji ve nakil hatlarından da dışlamaya çalışmaktadır. Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Kuzey-Güney yönünde hayata geçirilen projelerden Ermenistan'ı dışlamayı başarsa da, Ermenistan'ın hem Rusya hem de İran ile ikili düzeyde gerçekleştirdiği projeler ve bu devletlerin Ermenistan'a

yaklaşımları Bakü yönetiminin elde etmek istediği sonucun başarısını zayıflatmaktadır. Bu durumu zayıflatan bir son dönem gelişmesi de Rusya'ın Gürcistan üzerinde artan etkisidir. Zurabişvili'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte Rusya ve Ermenistan ile ilişkilere olumlu yaklaşması Azerbaycan tarafında dikkatle izlenmektedir. 20 Ocak (*Yanvar*) faciasının yıldönümünde Gürcistan'ın Ahalkalaki bölgesinde Hocalı katliamcılarından Mikayel Avgayana'ın heykelinin dikilmesi Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinde rahatsızlığa neden olmuştur[328]. Ayrıca, Gürcistan'ın Azerbaycan'dan aldığı gazı azaltmak için Gazprom şirketi ile yaptığı anlaşmalar Gürcistan-Azerbaycan hattındaki yeni gelişmelerdir[329].

Azerbaycan yönetimi bölge ülkeleri arasındaki sorunlu alanlar üzerinden kendisi için optimal fayda sağlayacak biçimde hareket etmektedir. Bu amaçla ABD, İsrail, Türkiye ve Gürcistan ile ilişkilerinde İran'dan; Rusya ile ilişkilerinde ABD ve Türkiye'den taviz elde etmektedir. Bakü yönetimi tüm bu sayılan ülkeler ile geliştirdiği ilişkileri gücünü artırmaya yönelik kullanarak Karabağ sorunu konusunda sistemin izin verdiği ölçüde Ermenistan'ı tavize zorlamayı hedeflemektedir.

[328] "Gürcüstanın Hakim Partiyasından Olan Deputatlar Axalkalakidə Erməni Terrorçuya Abidə Qoyulmasına Etiraz Edirlər", *Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi*, 08 Fevral 2019, https://azertag.az/xeber/Gurcustanin_hakim_partiyasindan_olan_deputatlar_Axalkalakide_ermeni_terrorchuya_abide_qoyulmasina_etiraz_edirler-1243762 (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

[329] "Tiflis'in Riskli Anti-Bakı Gedişləri "Qazprom'u SOCAR-la Toqquşdurmaq və….", *Hürriyyət*, 21 Fevral 2019, https://hurriyyet.org/xeber/tiflisin_riskli_anti-baki_gedisleri_-_qazpromu_socar-la_toqqusdurmaq_ve/ (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

SONUÇ

Azerbaycan ve İran'ın uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde aldıkları konumları ve buna paralel geliştirdikleri ittifak ilişkileri iki ülke ilişkilerinde çatışma alanlarını ve risklerini artırmaktadır. Her iki ülke arasında ekonomik ilişkiler gelişse de Azerbaycan-İran ilişkilerinin ana eksenini neorealizmin temel savlarından olan devletlerin beka yani hayatta kalma saiki oluşturmaktadır. Bu nedenle iki ülke ilişkileri işbirliğinden ziyade çatışma ve güvenlik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak iki ülke arasında ekonomik alanda da ilişkiler mevcuttur. Neorealizm zaten ekonomik alanda gerçekleştirilen işbirliğinin devletlerin güçlerini artırmaya yönelik bir çaba olduğunu dolayısıyla da güvenlik kaygılarının azaltılmasına hizmet ettiğini iddia etmektedir.

Azerbaycan-İran arasında her ne kadar tarihi, dini ve kültürel bakımdan büyük oranda benzerlik olsa da iki ülke ilişkileri daha çok çatışma eksenli devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın uluslararası sistemin değişen yapısı içerisinde İran ile ilişkilerinde zorlamalar dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmanın ana **sorusu**, "Uzun bir ortak tarihi geçmişe, kültürel ve dini yakınlığa, iki ülke arasında önemli ölçüde kullanılabilecek dil ortaklığına rağmen iki ülke ilişkilerinin işbirliği yerine çatışma eksenli devam etmesinin nedeni nedir?" olarak belirlenmiştir.

Çalışma dönemsel olarak İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkilerine odaklanmakla beraber, ilişkilerde temel anlaşmazlık konularının tarihsel köklerinin olması nedeniyle çalışma tarihsel süreçle birlikte ele alınmıştır. Azerbaycan'ın bağımsız dış politikasının oluşturulması Sovyet sonrası dönemde gerçekleştirilmiştir. Sistemin yapısındaki değişimlerin Azerbaycan dış politikası üzerinde etkilerinin anlaşılması için iç politikada iktidar değişimlerinin iki ülke ilişkileri üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. Bu nedenle İlham Aliyev öncesi dönemin de incelenmesi zorunluluk arz etmiştir.

Dış politika analizi çalışmalarında dikkate alınan üç yaklaşım vardır: Bunlar; liderlerin kişilik özellikleri ve dünyayı algılama biçimleri, devletlerin iç yapılarının ve toplumsal özelliklerine yönelik yaklaşım ve uluslararası sistemin yapısına yönelik yaklaşımdır. Liberal teoriler genel olarak devlet içi toplumsal faktörleri dikkate alırken, psikolojik yaklaşımlar politik psikoloji bağlamında incelemeye odaklanmakta ve daha çok

liderlerin kişilik özelliklerine vurgu yapmaktadır.[1] Çalışmanın ana eksenini oluşturan neorealizm ise uluslararası sistemin yapısı bağlamında açıklamalar sunan bilim insanlarının kullandığı temel açıklayıcı yaklaşımı içermektedir. Bu nedenle bu çalışmanın bütününde analiz seviyesi olarak uluslararası sistemin yapısına odaklanılmış, analiz birimi olarak da Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri esas alınmıştır.

Realizm, Uluslararası İlişkiler (Uİ) alanındaki güçlü konumuna rağmen güç, ulusal çıkar ve rasyonellik gibi kavramlarının net olmadığı ve sadece güce dayalı açıklamalar sunduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Morgenthau'un üzerinde durduğu "güç dengesi" kavramı ileride tutarsızlıklara neden olacak ölçüde geniş anlamlarda kullandığı yönünde eleştiriler almıştır. Kenneth Waltz, klasik realizmin uluslararası çatışmaların temelinde insan doğasının yattığı fikrinden uzaklaşarak, "sistemik teori" adını verdiği neorealist yaklaşımı geliştirmiştir. Neorealistler, uluslararası çatışmaların nedeninin insan doğası yerine uluslararası politikanın rekabetçi ve anarşik yapısından kaynaklandığı fikrini ileri sürdüler.

Kenneth Waltz, uluslararası politika teorisinin "sistemik" olması gerektiğini söylemektedir. Waltz, güç dengesi kuramını, klasik realistlerin ileri sürdükleri gibi insan doğası ve birimler arasındaki etkileşime değil, sisteme hakim olan anarşiye dayandırmaktadır. Yani uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi anarşidir. Anarşik uluslararası sistemde devletler kendi güvenliklerini korumak zorundadır. Bu durum güç dengesinin oluşmasını sağlamaktadır. Güç dengesi teorisi devletleri bütüncül aktörler olarak kabul eder. Buna göre devletler kendilerini oluşturan ayrı ayrı yapılar olarak değil bunların meydana getirdiği bir bütün olarak ele alınır. Devletler de tıpkı bireyler gibi rasyonel varlıklardır. Buradan hareketle devletler asgari olarak varlıklarını devam ettirmeye ya da dünya hakimiyeti kurmaya çalışırlar. Bu durum devletlerin sahip olduğu kapasiteye göre değişebilmektedir. Bu amaçla devletler için güçlerini artırmanın iki yolu vardır. Birincisi kendine yardım (*self-help*) ilkesi gereği kendi gücünü artırmak, diğeri ise dışsal çabalar yoluyla, ittifaklar kurmak ya da diğer ittifakları zayıflatmak biçimindedir.

Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan-İran ilişkileri uluslararası sistem içerisinde oluşan güç mücadelesi çerçevesinde devam etmektedir. 1815 Viyana düzenlemeleri ile Fransa'nın gücü sınırlandırılmış uluslararası güç merkezi İngiltere ve Rusya olmaya

[1] Tarık Oğuzlu, "Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi,* Cilt 1, (Der. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı), Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s. 203.

başlamıştı. 19. Yüzyılda bu iki devlet arasında Avrasya'da yaşanan "Büyük Oyun", İran ve tarihi Azerbaycan coğrafyası üzerinde de etkili olmaya başlamış, Rusya'nın bölgede etkinliğinin artması İran sınırları içerisindeki tarihi Azerbaycan topraklarının 1828 yılında ikiye bölünmesine neden olmuştur. I. ve II. Dünya Savaşlarında İran'ın ikiye bölünmesi ve sonrasında yaşanan siyasal süreçler İran dış politika ve uygulamalarında yansımalarını bulmuştur. İran'ın işgal ve bölünmüşlük üzerine kurulan tarihsel hafızası dış politikada daha sert ve güvenlikçi bir tutum almasına neden olmaktadır.

Azerbaycan'ın, Soğuk Savaş döneminde SSCB bünyesinde bulunması bağımsız bir aktör olarak uluslararası sistem içerisinde politikalar üretmesini olanaksız hale getirmiştir. Bu durum Azerbaycan'ın uluslararası sistem içerisindeki davranışlarının gözlemleme imkanını ortadan kaldırmıştı. İran ile ilişkileri SSCB vasıtasıyla yürütüldüğü için bağımsız bir Azerbaycan dış politikasından bahsetmek mümkün olmamaktadır. İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması devletlerin dondurulmuş birçok sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde uluslararası politikanın konusu olmayan etnik milliyetçilik, din, terörizm gibi birçok sorun uluslararası politikanın gündemine girmeye başlamıştır. Uluslararası sistemin anarşik doğasının Azerbaycan üzerinde oluşturduğu güvenlik kaygıları, Azerbaycan'ın oluşturduğu ittifak ilişkilerini bölgede güç dengesinin kurulmasını sağlayacak biçimde gelişmeye itmektedir.

Bu çalışmada Azerbaycan-İran ilişkileri, uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimler dikkate alınarak ve çalışmanın ana odağı İlham Aliyev dönemi olmakla birlikte ilişkilerin tarihsel arka planı da verilerek incelenmiştir. Özellikle son iki bölümde tezin ana odak noktası olan İlham Aliyev dönemi Azerbaycan-İran ilişkileri detaylı olarak incelenmiştir. İki kutup sonrası başlayan Azerbaycan-İran ilişkileri, uluslararası sistemin tek kutuplu bir sisteme dönüşmesinin başlangıcında gelişmiştir. 1990'lardan sonra uluslararası sistemin en önemli düzenleyici gücüne dönüşen ABD, Azerbaycan-İran ilişkilerinin seyrinde belirleyici olmuştur. ABD'nin uluslararası sistemi etkileme kapasitesi küresel ve bölgesel ittifakların oluşmasında etkili olmuştur. 1979 İslam Devrimi sonrasında ABD ile ilişkileri büyük bir krize dönüşen İran, SSCB sonrası oluşan güç boşluğunu ABD'nin dolduracağını düşünmüş ve buna yönelik önlem almaya çalışmıştır. ABD'nin bölge ülkeleri ile gelişen ilişkileri İran'ın tehdit algısını yükseltmiş, bu nedenle ABD ile ilişkileri gelişen ülkeleri zayıflatmaya yönelik politikaları hayata geçirmeye çalışmıştır. ABD'nin 1990'lardan sonra bölgenin enerji kaynaklarına olan talebinin artmasıyla

bölgesel güç denkleminde değişimler yaşanmıştır. Rusya'nın bölgede zayıflığı ABD'nin politikalarını gerçekleştirmesini kolaylaştırırken, İran gibi ABD ile aynı tarafta yer almayan ülkeler üzerinde tehdit algılarını yükseltmiştir.

İki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması, bu dönemde dondurulmuş birçok sorunun yeniden ortaya çıkmasına ve sıcak çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur. Yeni dönemde uluslararası sistemin kaotik yapısının en açık hissedildiği bölgeler Balkanlar ve Kafkaslar olmuştur. Balkanlar'daki etnik çatışmalar, Kafkasya'da yaşanan Karabağ Savaşı ve Gürcistan'daki etnik çatışmalar sistemin diğer aktörlerinin güç yarışlarının merkezleri haline gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Azerbaycan-İran ilişkileri güvenlik, enerji ve üçüncü taraflar bağlamında gelişmiştir. 1990'ların başında yaşanan Karabağ Savaşı ve sonrasında toprak kayıpları Azerbaycan dış politikasının en temel parametresi olmuştur ve hala geçerliğini korumaktadır. SSCB sonrası yüzünü ABD ve Batı'ya dönen Azerbaycan'ın, uluslararası sistemde aldığı konum itibariyle İran ile ilişkilerinde çatışmalar yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Azerbaycan, enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara ulaştırarak gücünü artırmaya çalışırken ABD ve Batılı aktörlerin bölgeye yerleşmeleri İran'ın güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu denklemde gelişen Azerbaycan-İran ilişkilerinde işbirliği imkanları sınırlı olmuştur. 1990'ların başında tek kutuplu bir görünüm kazanan uluslararası sistem, Azerbaycan'ın devlet kapasitesi göz önüne alınınca uluslararası sistemi domine eden ABD'nin aksine bir politika yürütmesi imkansız hale gelmiştir.

İki ülke arasındaki birçok alan güvenlik sorununa dönüşmüştür. Tarihsel kökleri olan Güney Azerbaycan, Hazar'ın hukuki statüsü, İran'ın Azerbaycan'a yönelik dini yayılmacılığı ve üçüncü taraflar ile geliştirilen ilişkiler, anarşinin hakim olduğu uluslararası sistemde iki ülke ilişkilerinde potansiyel çatışma alanlarına dönüşmektedir. 1990'ların başında Irak'a müdahale sonrasında Ortadoğu petrollerini güvence altına alan ABD yönetimi, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik uyguladığı "Önce Rusya" (*Russia First*) politikasını değiştirerek Hazar Havzası enerji kaynakları ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu politika değişikliği bölgede güç mücadelesinin önünü açmıştır. Azerbaycan'ın Ermenistan ile savaş durumunda olması ve bu savaşta Rusya ve İran'ın güvenlik kaygıları nedeniyle Ermenistan'ı desteklemeleri Azerbaycan'ın bölgesel güç denkleminde ittifak ilişkilerinin belirlenmesini etkilemiştir. Bölgede İran'ın dahil olduğu Rusya-Ermenistan-İran ittifakı kurulurken diğer tarafta Azerbaycan ittifaka ABD, Türkiye, Gürcistan ve bölge dışı bir

aktör olarak İsrail'i dahil edilerek Rusya-Ermenistan-İran ittifakını dengelemeye çalışmıştır. İsrail'in bu denkleme dahil edilmesi hem bir zorunluluk hem de İran'a yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan, İsrail'in askeri teknik kapasitesinden ve İsrail lobisinin uluslararası platformlardaki gücünden yararlanmak istemektedir. Azerbaycan'ın İsrail ile gelişen ilişkileri iki ülke ilişkilerinin önemli bir başlığına dönüşmekte ve zaman zaman her iki tarafın sert açıklamalar yapmalarına neden olmaktadır.

Azerbaycan enerji kaynakları bölgesel güç denkleminin temel parametrelerinden biridir. 1990'larda başlayıp 2000'li yılların başlarına kadar devam eden ABD-İsrail-Türkiye ittifakının sağlanması BTC, BTE, BS, BTK, TANAP gibi projelerin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Azerbaycan petrollerinin uluslararası piyasalara taşınmasını sağlayacak olan bu projelere karşı Tahran yönetimi, Hazar'ın hukuki statüsünü gündeme taşıyarak Azerbaycan'ın yaptığı anlaşmaları tanımamış, Karabağ sorununda da Ermenistan'ı desteklemeye ve güçlendirmeye devam etmiştir. ABD'nin İran'ı çevreleme politikasına Elçibey'in Güney Azerbaycan konusunu gündeme getiren açıklamaları da eklenince İran, Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiştir. Bu durum günümüze kadar da devam etmektedir. 1994'te iktidara gelen Haydar Aliyev'in "Dengeli Dış Politika" olarak formüle ettiği ve İlham Aliyev döneminde de devam eden dış politika anlayışı bu durumu değiştirmemiştir. İlham Aliyev'in yardımcısı Ali Hasanov'un da işret ettiği üzere, Azerbaycan'ın dış ve güvenlik politikalarında tüm aktörleri hesaba katan dengeli bir siyaset devam ettirmesi gerekmektedir. Hasanov bu siyaseti, Azerbaycan'ın bugünkü güvenliğini sağlamada ve bağımsızlığını garanti etmede en önemli etken olarak değerlendirmektedir[2].

İki ülke arasında potansiyel çatışma alanı olan diğer bir sorun ise Güney Azerbaycan sorunudur. Her iki ülke tarihi hafızasında kaybedilmiş topraklar olarak yerini koruyan bu sorun sürekli olarak sıcaklığını ve güncelliğini korumaktadır. Uluslararası sisteme hakim olan anarşinin potansiyel çatışma alanları üzerinde oluşturduğu baskı, İran'ın kuşkucu ve güvenliği önceleyen politikalar geliştirmesine neden olmaktadır. İlham Aliyev'in 15 Mart 2006 tarihinde Dünya Azerbaycanlıları II. Kurultayı'ndaki beyanatında, "*Biz 50 milyonuz. Bu dünya ölçeğinde büyük bir halktır. Bizim hepimizin bir vatanı var*"

[2] Ali Hasanov, "Güney Kafkasya'nın Askeri-Stratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası", s. 41, http://anl.az/el_en/book/2016/Sh-16831.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

ifadesi, en fazla Azerbaycan Türkü'nün İran'da olması nedeniyle Azerbaycan'ın "Güney" meselesine bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Son olarak 11 Şubat 2019 tarihinde İslam Devrimi'nin kırkıncı yıldönümünde konuşan İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin, hem de ilişkilerin iyi bir dönemde olmasına rağmen, tarihi Azerbaycan topraklarının İran'a ait olduğunu öne sürmesi ve Kaçar hanını hainlikle suçlaması iki ülkenin birbirine yönelik tehdit algılarını yükseltmektedir. Konunun doğrudan İran'ın toprak bütünlüğü ile bağlantısı söz konusudur. Neorealizmin devletlerin en yüksek amaçlarının hayatta kalmak olduğu ve güvenlik kaygısının en önemli parametre olduğu savı düşünüldüğünde bu konunun İran için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Neorealizmin öngörülerine göre uluslararası sistemde aktörlerin kapasitelerinin artması yapısal değişimlere neden olmaktadır. 1990'lardan sonra devam eden tek kutuplu uluslararası sistemde devletlerin kapasitelerinin artmasına paralel olarak yapısal değişimler yaşanmıştır. Rusya'nın 2000'lerden sonra yeniden güçlenerek bölgesel güç denkleminde ağırlığının artması, Gürcistan'ı işgali ve Kırım'ı ilhakı karşısında ABD ve Batı'nın etkisizliği, Ortadoğu bölgesinde yaşanan süreçlerden İran'ın güçlenerek çıkması ABD'nin uluslararası sistemi tek başına konsolide edemediğinin ve hegemon durumunun zayıfladığının açık işaretleridir. Uluslararası sistemde yaşanan bu gelişmeler Azerbaycan dış politikasında daha dengeli bir anlayışı hakim kılmıştır. 1990'ların başında İran ile yaşanan olumsuz ilişkiler yerini giderek yumuşamaya bırakmıştır. Ancak bu yakınlaşma her iki devlet açısından güçlerinin artmasının bir aracına dönüşmektedir. Nahçıvan'ın eksklav durumu Bakü-Tahran ilişkilerinin kontrollü bir biçimde yürütülmesini sağlamaktadır. Bu durum Azerbaycan için jeopolitik bir zorunluluk taşımaktadır.

11 Eylül Olayları uluslararası sistemin kaotik yapısını ortaya çıkarması bakımından önemli bir "an" olmuştur. Olayların başlangıcında İran dahil bütün ülkeler ABD'ye yapılan terörist saldırıları kınamıştı. Ancak, ABD yönetiminin bu olaylardan sonra küresel ve bölgesel düzeyde üstünlüğü ele geçirmeye çalışması ve Başkan Bush'un İran'ı "Şer Ekseni" olarak tanımlaması Tahran yönetiminin dış politikada daha sert bir tutum benimsemesine neden olmuştur. Afganistan'ın işgali İran'da ve uluslararası kamuoyunda olası bir İran işgalinin tartışılmasına yol açmıştır. Tahran-ABD ilişkilerinin gerildiği bir dönemde Bakü yönetiminin ABD'nin Afganistan harekatında lojistik üs olarak kullanılması ve ABD'nin Azerbaycan'da üs taleplerinin gündeme gelmesi Bakü-Tahran ilişkilerinde gerilimlere neden olmuştur.

ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik geliştirdiği politikaların bölge ülkeleri üzerindeki tehdit edici etkisi yeni ittifak ilişkilerinin önünü açmıştır. Suriye toprakları içerisinde Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit edici gelişmelerin yaşanması geleneksel ABD-Türkiye ilişkilerini değiştirmiştir. Bu durum bölgenin üç bölgesel gücü arasında yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye-Rusya-İran arasında Suriye sorununa çözüm amacıyla toplanan "Astana Süreci" devam etmektedir ve ABD'nin bölgede varlığı sınırlandırılmak istenmektedir. Rusya'nın hem Ortadoğu'da hem de Akdeniz'de gücünün sınırlandırılmak istenmesi özellikle Moskova-Tahran arasında işbirliğini artırmıştır. ABD'nin bölgede gücünün dengelenmeye çalışılması bölge ülkeleri arasında işbirliği yolunu açmıştır. Azerbaycan'ın iki ülke arasındaki stratejik konumu, gerçekleştirilmek istenen projelerde yer almasını sağlamıştır. Kuzey-Güney taşımacılık koridoru gibi projelerin geçiş ülkesi olması nedeniyle bölgede Kuzey-Güney yönünde bir işbirliği imkanı oluşturmuştur. Bakü yönetiminin kapasite bakımından bu ülkelere direnecek gücünün sınırlı olması, her iki devletin gücünden istifade ederek gücünü artırma isteği ve özellikle Karabağ sorununda bu devletlerin etkilerini kullanmak istemesi bu işbirliğinin altında yatan önemli etkenlerden birisidir.

Çalışmada "Azerbaycan-İran ilişkileri uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişimlere ve güç dengeleri değişimlerine bağlı olarak devam etmektedir" olarak **öngörülen hipotez**, yukarıda belirtilenler ışığında aşağıda sıralanacak bulgular ile doğrulanmaktadır:

- Uluslararası sisteminin küresel ve bölgesel güçleri arasındaki çıkar çatışmaları beraberinde bölgede çok hassas bir dengeleme stratejisini ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan-İran ilişkileri, ABD, Çin, AB, Rusya, İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, İsrail gibi devletlerin bölgeden elde etmek istedikleri çıkarlar çerçevesinde ilerlemektedir.
- Azerbaycan ve İran'ın dış politika davranışlarında güvenlik kaygısı önemli bir faktördür. Bu durum her iki devletin de tarihsel belleklerinden izler taşımaktadır. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları her iki devlette de benzeri bir biçimde algılanmaktadır. Hem Azerbaycan hem de İran bu anlaşmalar ile topraklarının bölündüğünü düşünmektedir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde önemli bir güvenlik parametresine dönüşen Güney Azerbaycan sorununu ortaya çıkarmıştır.

- Azerbaycan'da iktidar değişimlerinin İran ile ilişkilerde etkisi çok fazla olmamıştır. Elçibey döneminde İran'a yönelik sert söylemler baba ve oğul Aliyevler dönemlerinde azalsa da ilişkilerin niteliğini çok fazla değiştirmemiştir.
- Azerbaycan dış politikasında "Dengeli Dış Politika" olarak formüle edilen anlayış Azerbaycan'ın devlet kapasitesinin "Küçük Güç" olarak görülmesiyle uyumlu bir politika tercihidir. Çünkü Azerbaycan kapasitesine bağlı olarak dış politikada uygulamaya çalıştığı politikaları gerçekleştirmekte zorlanmaktadır. Bu nedenle bunu gerçekleştirmek için diğer devletlerin güçlerinden yararlanmaktadır.
- İran'da iktidara gelen muhafazakarlar ya da reformistlerin iki ülke ilişkilerinin genel seyrine etkileri olmamıştır. Dini retoriği üst seviyede kullanan Ahmedinejat yönetiminin Ermenistan ile ilişkileri bu bulguyu doğrulamaktadır.
- İki ülke arasında dini ve mezhebi benzerlik ilişkilerin gelişmesinde bir katkı sunmamaktadır. Bilakis İran'ın Azerbaycan içinde bazı dini grupları desteklemesi Azerbaycan tarafından rejime yönelik bir tehdit algısına yol açmaktadır ve iki ülke ilişkilerinde güven sarsıcı bir işlev görmektedir.
- ABD'nin İran'a yönelik çevreleme politikasının önemli nedenlerinden birisi İran nükleer silahlarının varlığıdır. ABD'nin Temmuz 2015'te İran ile vardığı nükleer müzakerelerden sonra İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerinde belirgin bir yumuşama dönemine girilmiştir. Azerbaycan'da 2017 yılı İslam Hemreyliği İli (*İslam Kardeşliği Yılı*) olarak ilan edilmesi ve aynı yıl Bakü'de İslam Oyunları'nın düzenlenmesinde uluslararası sistemin en önemli gücü ile İran ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin önemli bir etkisi vardır. İran'ın güvenlik kaygılarının azaldığı dönemlerde bölgesel politikalarında da değişimler görülmektedir.
- ABD'nin İran nükleer müzakerelerinden çekildiğini açıklaması ve sonrasında İran'a yönelik başlattığı ekonomik ambargo Tahran yönetiminin sertleşmesine, dolayısıyla bölgede ABD ile ilişkileri gelişen ülkeler ile sorunlar yaşamasına neden olacaktır.
- İran'ın çevrelenmesi ve ABD'nin Ortadoğu bölgesinde ağırlığının artması Rusya ve İran'ın ilişkilerinin gelişmesini sağlayacak bu durum İran'ın Azerbaycan üzerinde baskılarının artmasına neden olacaktır.
- ABD'nin Suriye topraklarında oluşturmaya çalıştığı PKK/PYD yapılanmasının Türkiye'nin ulusal güvenliği üzerinde oluşturduğu tehdit edici baskılar bölgede Türkiye-Rusya-İran arasında özellikle Türkiye-İran arasında işbirliğine neden olmaktadır. Çünkü her iki ülke içindeki ayrılıkçı grupların benzer olması iki

ülkenin varlığını tehdit etmektedir. Bu ittifakta Türkiye'nin varlığı Azerbaycan'ın gücünü artırabilir ve dolayısıyla Karabağ sorununda elini güçlendirebilir.

- ABD'nin küresel üstünlüğünün zayıflaması ve İran'ın bölgede güçlenmesi Azerbaycan-İran ilişkilerinde çatışmaların yaşanmasına neden olacaktır. Çünkü İran'ın gücünün artması bölgesel politikalarının hayata geçmesini kolaylaştıracaktır. Azerbaycan'ın küçük güç kapasitesi dikkate alındığında buna direnecek ya da politikalarının hayata geçmesini engellemesi zor olacaktır.
- Çalışmanın bütününden teorik çerçeve olarak neorealist yaklaşımın benimsenmesinin isabetli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Neorealist teori aldığı eleştirilere rağmen uluslararası sistemin ve ikili ilişkilerin açıklanmasında halen geçerliliğini korumakta ve Kafkasya'daki ikili ilişkilere dair açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışma, Azerbaycan ve İran dış politika davranışları ile uluslararası sistemin yapısal değişimleri arasında ilişki kurularak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Azerbaycan-İran ilişkilerinin seyrinin birbirleri ile geliştirdikleri ilişkilerden bağımsız olarak uluslararası sistemin yapısal değişimleri ve bunun sonrasında oluşan güç dengelerine bağımlı olarak devam ettiğini doğrulamaktadır. Her iki ülkenin mevcut potansiyel sorunlu alanları dikkate alındığında, uluslararası sistemde aldıkları konum ve oluşturdukları ittifak sistemleri ilişkilerin seyrinin çatışma eksenli devam etmesine neden olmaktadır. Bu durum Kenneth Waltz'ın "sistemik teori" olarak geliştirdiği neorealist teori ile de örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler, Tezler, Bildiriler

Abilov, Shamkhal (2010). The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, but Strategic Partnership. *USAK Yearbook,* 3, 317-331.

Abilov, Shamkhal (2013). Hazar'ın Hukuki Statüsü. Hazar Raporu, 2013, 46-67.

Abrahamian, Ervand (2011). *Modern İran Tarihi* (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Acer, Yücel; Kaya, İbrahim (2001). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı.* Ankara: USAK Yayınları.

Adıbelli, Barış (2006). *Büyük Avrasya Projesi, ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ağayev, Mehman (2008). *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ahmadov, Ramin (2005). The U.S. Policy toward Middle East in the Post-Cold War Era. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* 4*(1&2),* 138-150.

Akbaş, Zafer; Baş, Adem (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları. *International Journal of History*, 5*(2)*, 21-44.

Akhundzada, Emin; Özkan, Seray (Aralık 2014). İran'ın Enerji Görünümü. *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, 1-13.

Akkaya, Saffet; İbrahimli, Haleddin (2018). İran'ın Bölgesel Güce Yükselişi. *Güvenlik Stratejileri,*14*(28),* 157-186.

Akyol, Taha (2013). *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*. İstanbul: Doğan Kitap.

Alagöz, Akçadağ, Emine (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, 58-78.

Albayrakoğlu, Esra P. (Güz 2011). ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü. *Uluslararası İlişkiler,* 8*(31),* 95-116.

Alhan, Ferhat Mutsel (1997). Ebülfez Ali Elçibey Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Altıntaş, Evren (2012). Tarih Boyunca ABD-İran İlişkileri. (Ed.: Barış Adıbelli). *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*. İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları.

Amanov, Şatlık (2007). *ABD'nin Orta Asya Politikaları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Aras, Osman N. (2006). Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi. *Akademik Araştırmalar Dergisi,* 30, 41-59.

Aras, Osman N. (2008). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. İstanbul: Derin Yayınları.

Aras, Osman N.; Süleymanov, Elçin; Zeynalov, Ayaz (2013). Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi,* 2*(2)*, 1-28.

Arı, Selçuk; Arslan, Okan (2005). *Uluslararası İlişkiler ve Din: Tanrı Tarafsız mı?* Ankara: Platin Yayınları.

Arı, Tayyar (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: Alfa Yayıncılık.

Arı, Tayyar (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, Tayyar (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Arif, Emin (2004). *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabeti ve Ermeni Faktörü*. Ankara: Naturel Kitap.

Arslanoğlu, İbrahim (2016). *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Gazi Kitabevi, Ankara: Gazi Kitabevi.

Askerzade, Aygün (2009). NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları. *Karadeniz Araştırmaları,* 20, 1-17.

Aslan, Yasin (1997). *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Aslanlı, Araz; Hesenov, İlham (2005). *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası,* Ankara: Platin Yayınları.

Atabaki, Touraj (2010). I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu. (Çev. Gül Çağalı Güven), *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı* (Ed.: Touraj Atabaki). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ataman, Muhittin (2006). Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar. *Ortadoğu Yıllığı,* 401-431.

Avcı, Erkan (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED),* 1-22.

Aydın, Mustafa (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 51*(1),* 72-114.

Aydın, Mustafa (2002). Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler. (Baskın Oran Ed.:), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Cilt II 1980-2001) (3. Baskı). Ankara: İletişim Yayınları.

Aydın, Mustafa (2004). Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler,* 1*(1),* 33-60.

Aydın, Mustafa (2013). Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler. (Ed.: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.* (Cilt III 2001-2012), Ankara: İletişim Yayınları.

Azer, Candan (2011). *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*. İstanbul: Truva Yayınları.

Babaoğlu, Hikmət (2013). *Həydər Əliyev Siyasi İrsinin Potoloji Aspektləri*. Bakı: MSA.

Babaoğlu, Hikmət (2019). *Xarici Siyasət.* Bakı: Elm.

Baehr, Peter R. (1975). Small States: A Tool for Analyis? *World Politics*, 27*(3)*, 456-466.

Bağbaşlıoğlu, Arif (2013). Beyond Afghanistan NATO's Partnership with Central Asia and South Caucasus: A Tangled Partnership?, *Journal of Eurasian Studies,* 5(1), 88-96.

Bağbaşlıoğlu, Arif (2015). "Is NATO's Presence Fading in Russian Near Abroad in Times of Change?", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı 47, 1-16.

Bağbaşlıoğlu, Arif (2016). Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO, *Akademik Bakış,* 10(19), 1-17.

Bağırzade, Elşen (2014). Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projelerinin Stratejik Önemi ve Bölgesel Yansımaları. (Ed.: Okan Yeşilot). *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Bağırzade, Elşen (2014). Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları. *EkoAvrasya Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi,7(26),* 7-17.

Bal, Halil (2014). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu.* İstanbul: İdil Yayıncılık.

Balbay, Mustafa (2006). *İran Raporu.* İstanbul: Cumhuriyet Kitapları Yayınları.

Bayır, Emre (1919). Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişaveri. *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,*1*(1),* 133-147.

Bayır, Emre, (2019). Güney Azerbaycan Meşrutiyet Hareketi. *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,*1*(2),* 129-139.

Bayram, Mürsel (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemi Bağlamında Bir Analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED),* 2*(3),* 69-74.

Bilgin, Mert (2010). Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar. (Der. Tayyar Arı), *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Bolat, Gökhan (2013). İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bager Hanlar. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5*(1),* 47-64.

Bostanoğlu, Burcu (2008). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.

Boz, Hakan (2014). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Brown, Chris; Ainley, Kırsten (2013). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*. (Çev. Mehtap Gün Ayral), İstanbul: Sümer Kitabevi.

Brzezinski, Zbigniew (2012). *Stratejik Vizyon, Amerika ve Küresel Güç Buhranı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Brzezinski, Zbigniew (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. (Çev. Yelda Türedi), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Bushkovitvh, Paul (2012). *Rusya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Buzan, Barry (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Security". *International Affairs*, 67*(3)*, 431-451.

Buzan, Barry; Weaver, Oliver (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cabbarlı, Hatem (2008). Ermenistan Dış Politikası (1991-2005). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Cabbarlı, Hatem (2012). Ermenistan'ın İran Politikası. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*,1*(1)*, 147-174.

Cafersoy, Nazım (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993).* Ankara: ASAM Yayınları.

Cafersoy, Nazım (2011). Bağımsızlığın 20. Yılında Azerbaycan, (Der. Cavid Veliyev, Araz Aslanlı), *Güney Kafkasya, Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Ankara: Berikan Matbaacılık.

Canar, Burçin (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2*(1)*, 21-38.

Carr, Edward, H. (2015). *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939.* (Çev. Can Cemgil), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cemilli, Elnur (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Cornell, Svante (2005). US Engagement in the Caucasus: Changing Gear, Helsinki Monitor, 2, 111-119.

Cornell, Svante (1999). Geopolitics and Strategic Alignment in the Caucasus and Central Asia, *Perceptions,* 4*(2),* 100-125.

Cömert, Servet (2000). *Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji.* İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Croissant, Cynthia, M.; Croissant, Mihael, P. (1996/97). Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımalar. *Avrasya Etüdleri,* 4, 23-40.

Çavuş, Tuba (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, 23-37.

Çelikpala, Mitat (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler, 7(25),* 93-126.

Çelikpala, Mitat (2012). Bağımsız Gürcistan'ın 20. Yılı: Başarısız Devlet mi, Demokratik Model Ülke mi? (Der. Mustafa Aydın), *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III,* İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Çelikpala, Mitat (2013). İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası. (Der. Çağrı Erhan), *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelikpala, Mitat; Veliyev, Cavid (2015). Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği. *Center for International and European Studies (CIES) Policy Brief,* 3, 1-24.

Çetin, Yılmaz (2008). Küçük Devlet Teorisi ve Avrupa Birliği Üyesi Küçük Devletler. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çıraqov, Fuad (2017). Azərbaycan-Amerika Birləşmiş Ştatları Münasibətləri. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Çıraqov, Fuad (2017). Azərbaycan-Gürcistan Münasibətləri. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin*

Əsas İstiqamətleri 1991-2016. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Çıtak, Emre (2014). İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Aracı Olarak Enerji Politikası. (Ed.: Soyalp Tamçelik), *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Çıtak, Emre (2014). Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik. (Der. Mehmet Şahin, Osman Şen), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Ankara: BRC Matbaacılık.

Çolakoğlu, Selçuk (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. *SBF Dergisi,* 53*(1-4)*, 107-122.

Dadaşova, Ramile Behlül kızı (2019). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan-İran İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 23-34.

Dalkıran, Sayın (2002). İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:18, 55-102.

Defay, Alexander (2005). *Jeopolitik*, (Çev. İsmail Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi.

Demirtepe, Mustafa T.; Özkan, Güner (2013) (Ed.). *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*. Ankara: USAK Yayınları.

Demirtepe, Turgut, M. (2011). *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*. (Ed. Turgut Demirtepe), USAK Raporları Sayı: 11-7, 2011.

Demirtepe, M. Turgut; Özertem, Hasan S. (2013). Yükselen Tehdit Algısı karşısında Çin'in Yumuşak Güç Siyaseti: Politikalar ve Sınırlılıklar. *Bilig,* Sayı: 65, 95-118.

Denk, Aytaç (2008). *Balance of Power Meets al Qaeda: Dynamics of Non-State Actor Balancing in Postinternational Politics*. Department of International Relations Bilkent Universty, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dikkaya, Mehmet; Çaylak, Adem (2008). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA),* Cilt: 3, Sayı: 5, 131-157.

Djalili, Mohammad R.; Kellner, Thierry (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi.* (Çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge, Kültür, Sanat.

Donnely, Jack (2000). *Realism and International Relations*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Donnelly, Jack (2014). Realizm, *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* (Çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan), İstanbul: Küre Yayınları.

Doster, Barış (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 4*(44)*, 44-51.

Doster, Barış (2012). İran Dış Politikası ve Rusya. (Der. Barış Adıbelli), *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, İstanbul: Bilim-Gönül Yayınları.

Doster, Barış (Haziran 2013). İran'ın Devlet Kapasitesi ve Dış Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 5*(54)*, 54-61.

Durdular, Ercan (1995). İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası. *Avrasya Dosyası İran Özel,* 2*(1)*, 124-135.

Dursun, Selim (2017). İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991-2003). *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3*(2)*, 24-49.

Ehedov, Abdulla (1991). *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar.* Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyyatı.

Əhmədli, Rafail (2008). *Azərbaycan Dövlətçilik Fəlsəfəsi*. Bakı: Nurlan.

Əhmədli, Rafail (2017). XIX əsrdə Azərbaycanda Fəlsəfi Fikrin İnkişafına Təsir Edən İctimai-Siyasi və Mədəni Amillər. *STRATEJİ TƏHLİL Azərbaycan Respublikasının Daxili və Xarici Siyasətinə,* Beynəlxalq Münasibətlərə Dair Analitik Jurnal, 3-4 *(21-22)*, 261-270.

Ekinci, Ekrem B. (1996). Machiavelli ve Hukuk Tarihindeki Yeri. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 10*(1-3)*, 213-252.

Əliyeva, Almaz (2012). *NATO'da Hərbi-Siyasi İslahatkar və Azərbaycan Respublikası*. Bakı: MMC.

Ener, Meliha; Ahmedov, Orhan. (20-22 Şubat 2008). Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğal gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi. *2. Ulusal İktisat Kongresi DEÜ İİBF İktisat Bölümü.*

Eralp, Atilla (2012). Hegemonya. *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar.* (Der. Atilla Eralp), İstanbul: İletişim Yayınları.

Eralp, Atilla (2013). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması. *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar,* (Der. Atilla Eralp), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ercan, Arda (2009). Uluslararası İlişkilerde Analitik Bir Yaklaşım: Oyun Teorisi. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış,* (Ed.: Hasret Çomak). İzmit: Umuttepe Yaynları.

Erdoğan, İbrahim (2013). Farklılıktan Stratejik İşbirliğine Azerbaycan-İsrail İlişkileri. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA),* 8*(15)*, 20-44.

Erdoğdu, Hikmet (2008). *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Erkan, Süleyman (2014). Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989). *Akademik Orta Doğu*, 8*(2),* 161-182.

Ersoy, Eyüp (2014). Realizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* (Ed. Ramazan Gözen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gaddis, John L. (2008). *Soğuk Savaş, Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek.* (Çev. Dilek Cenkçiler), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Garthwaite, Gene, R. (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*. (Çev.Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ghorban, Azimy (2017). İran'ın Hazar Havzası ve Basra Körfezi'ne Yönelik Hidrokarbür Kaynaklı Enerji Politikaları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gökırmak, Mert (2003). Tehdit Dengesi ve NATO İttifakının Geleceği. *Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, 11, 1-12.

Gölçe, Mustafa (2011). Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Stratejisi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6, 153-176.

Gönlübol, Mehmet (1993). *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: Atilla Kitabevi.

Gözen, Ramazan (2014). İdealizm., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (Der. Ramazan Gözen), İstanbul: İletişim Yayınları.

Gresh, Geoffrey (2006). Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia. *Caucasian Review of International Affairs,*1*(1),* 1-13.

Guliyev, Etibar (2013). *The Issue of the Azeri Minority in Relations between the Republic of Azerbaijan and the Islamic Republic of Iran*. Unpublished MA Thesis, Eastern Mediterranean University International Relations.

Guliyev, Samir (2004). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan-ABD İlişkileri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gül, Abdullah (2010). Küresel ve Bölgesel Güçlerin 2003 Sonrası Irak Siyasetine Etkisi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gündoğan Ünal (2011). 1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi. *Ortadoğu Analiz,* 3*(30),* 67-73.

Gündoğan, Ünal (2010). *İran ve Ortadoğu: 1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi*. Ankara: Adres Yayınları.

Güneş, Engin (2012). Günümüz Uluslararası Siyasal Sisteminin Yapısı ve Güç Dağılımı, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* 23, 78-101.

Haass, Richard N. (). The Ages of Nonpolar. *Foreign Affairs,* 44-56.

Habibi, Nader (Ocak 2019). Nükleer Anlaşmadan İki Yıl Sonra İran Ekonomisi, (Çev. Merve Hatemi). *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 1*(1),* 117-132.

Habibli, Gültekin (2013). Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Harunoğulları, Muazzez (2017). Orta Doğu Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi HUMANİTAS*, 5*(9)*,-121-137.

Hasanlı, Cemil (1998). *Azerbaycan Tarihi (1918-1920): Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar.* (Çev. Aslan Erturan), Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları. No: 48.

Hasanlı, Cemil (2005). *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycan'ı.* (Çev. Ekber N. Necef), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Hasanov, Ali (2012). *Jeopolitik*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Hasanov, Ali (2013). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası.* İstanbul: Ötüken Neşriyatçılık.

Hasanov, Behram (2011). *Azerbaycan'da Din: Sovyetler'den Bağımsızlığa Hafıza Dönüşümleri.* Ankara: İSAM Yayınları.

Hatipoğlu, Esra (2008). Güney Kafkasya ve Orta Asya'da "Büyük Güçler" Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü. (Der. M. Turgut Demirtepe) *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası,* Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.

Henze, Paul B. (1994). Kafkasya'da Çatışma: Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler. *Avrasya Etüdleri*, 1*(1)*, 66-80.

Hesenli, Cemil (2010). Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan Dış Politikası. (Ed.: Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov) *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Həsənov, Əli (2007). *Prezident İlham Əliyev İnkişafın Azərbaycan Yolu "Narıncı" Fəlakətdən Qurtuluş*. İkinci Cild, Bakı.

Həsənov, Əli (2015). *Azərbaycan'ın Geosiyasəti*. Bakı: Zərdabi LTD MMC.

Həsənov, Əli (2016). *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*. Bakı: Zərdabi LTD MMC.

Heydarova, Khatira F. (2015). Oil Factor in the Formation of the US-Azerbaijani Relations and Effective Use of Oil Revenues. *Asian Social Science*,11*(2),* 219-224.

Heywood, Andrew (2013). *Küresel Siyaset*. (Çev. Nasuh Uslu, Haluk Özdemir), Ankara: Adres Yayınları.

Hıdırali, Darhan (2014). Kazakistan'ın Hazar Politikaları. (Ed.: Okan Yeşilot), *Hazar'dan Karadenize Stratejik Bakış*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Hobbes, Thomas (2016). *Leviathan.* (Çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hook, Steven W; Spanier, John (2014). *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*. (Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı), İstanbul: İnkılap Yayınları.

Huntington, Samuel, P. (2004). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması.* (Çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Hümbətov, Mahir (2018). Azərbaycan ilə İran Arasında Nəqliyyat və Tranzit Sahəsində Əməkdaşlıq. (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.

Hürsoy, Siret; Orhon, Hatice H. (2012). Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3*(2),* 63-89.

Hüseyinli, Gabil (2001). Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler. *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel,* 7*(1),* 161-176.

Hüseynov, R. S. (2016). Beynəlxalq Geosiyasi Proseslər və Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası. *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal*, 2*(2),* Bakı, 129-135.

Iğdır, Aslıhan (2006). Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Cumhuriyetleri Üzerinde Türkiye-İran Rekabeti. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

İlhan, Suat (1989). *Jeopolitik Duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İmambeyli, Vügar (2014). Azerbaycan'da İslam: Yeniden Canlanma ve Kurumsallaşma Sorunları. (Der. Sevinç A. Özcan ve Vügar İmambeyli), *Azerbaycan'da Din ve Kimlik* (içinde). İstanbul: Küre Yayınları.

İmanov, Vügar (2005). Azerbaycan'ın Lider Bir Aydını: Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934). (Ed.: Vügar İmanov), *Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu.* İstanbul: Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği.

İnanç, Hüsamettin (2012). İran ve AB Arasındaki Nükleer Müzakereler. (Ed.: Barış Adıbelli), *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran İdeoloji, Devlet ve Dış Politika,* İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları.

İpek, Ali (2007). *Azerbaycan Tarihine Giriş.* Ankara: Lalezar Kitabevi.

İsgenderov, Anar (2010). Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Hareketi. (Ed.: Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov), *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İsmayılov, Elnur (2015). Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı. *Bilgesam Analiz/Kafkaslar,* 1179, 1-8.

İsmayılov, Gündüz (2016). *Azərbaycan'da Dini Məsələ: Təhditlər və Hədəflər.* Bakı: Nəşriyat XXI.

İsmayılov, Mahmud (2007). *XIX. Asr Azerbaycan Tarixi.* Cilt IV., Bakı: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. Bakıxanov Adına İnstitutu.

İsmayılov, Mahmud (2014). *İlkçağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi.* (Çev. Vefa Kurban), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İşeri, Emre (2012). Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları. *Ortadoğu Analiz,* 4*(42),* 55-66.

İşyar, Ömer G. (2010). Azerbaycan ve Dış Politikası. (Der. Tayyar Arı), *Orta Asya ve Kafkasya'da Rekabetten İşbirliğine,* Bursa: MKM Yayıncılık.

İyikan, Necati (2009). ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21, 255-267.

Jervis, Robert (1987). The Contributions of President Kenneth N. Waltz. *American Political Science Association,* 20*(4),* 856-861.

Kafkasyalı, Ali (2010). *İran Türkleri.* İstanbul: Bilgeoğuz.

Kadercan, Burak (2014). Güç. *Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular* (Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), İstanbul: Küre Yayınları.

Kahraman, Emel (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* 12*(24)*, 29-71.

Kanapiyanova, Zhuldyz (2017). İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar. *Ege Akademik Bakış*, 17*(4)*, 553-564.

Kantarcı, Hakan (2006). *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya.* İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.

Karabulut, Bilal (2005). *Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik*. Ankara: Platin Yayınları.

Karaca, Nurullah; Aydoğdu, Burak; Bozkırlı, Okan (2016). *Azerbaycan Ülke Raporu*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.

Karadeniz, Yılmaz (2011). İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4*(18)*, 248-263.

Karagözlü, Ümit (2019). ABD Ambargolarının İran Ekonomisine Etkisi, *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 1*(1)*, 101-116.

Karagözlü, Ümit (2019). İran Ekonomisinin Yapısal Sorunları, *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 1*(2)*, 87-102.

Karagül, Soner (2013). Türkiye'nin Balkanlardaki "Yumuşak Güç" Perspektifi: Türk İşbirliği ve Kordinasyon Ajansı (TİKA). *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8*(1)*, 79-102.

Kasım, Kamer (2006). 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları. *Orta Asya ve ve Kafkasya Araştırmaları,* 1*(1)*, 19-35.

Kasım, Kamer (2010). Ermenistan. (Der. Tayyar Arı), *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine,* Bursa: MKM Yayıncılık.

Kasım, Kamer (2011). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya. Ankara: USAK Yayınları.

Kasım, Kamer (2013). İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, (Der. Çağrı Erhan), *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,*

Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kavak, Ömer Faruk (2015). Uluslararası Güvenlik Tehditleri Açısından Uluslararası Terörizmin Değerlendirmesi. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü.

Kazamzade, Firuz (2016). *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiye-İngiltere-Rusya*. İstanbul: Tarih ve Kuram Yayınları.

Kelkitli, Fatma, Aslı (2017). Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları. *Karadeniz Araştırmaları,* 53, 71-98.

Keohane, Robert O. (1969). Lilliputians Dilemmas: Small States in International Politics. *International Organization*, 23*(2)*, 291-310.

Keskin, Arif (2006). İran'ın Azerbaycan Politikası, *Global Strateji*, 2*(7)*, 92-104.

Keskin, Arif (2019). İran Nasıl Yönetiliyor, *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 1*(1)*, 5-17.

Keskin, Arif (2020). İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol, *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 2*(4)*, 5-24.

Keskin, Funda (2003). ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri. (Der. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Khalifa-Zadeh, Mahir (2012). Israel and Azerbaijan: To Counteract Iran. *Central Asia and the Caucasus,* 13*(3)*, 68-79.

Khalifa-zadeh, Mahir (2013). Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran. *Middle East Review of International Affairs*, 17*(1)*, 56-70.

Kınzer, Stephen (2004). *Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kibaroğlu, Mustafa (2006). İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şaha Destek Mollalara Yasak. *Akademik Orta Doğu*, 1*(1)*, 77-111.

Kim, Taehyun (2012). Thucydides, Theories of International Relations and the Future of U.S. –China Relations: A South Korean View. *IPSA World Congress*, 1-19.

Koçgündüz, Leyla M. (2010). Hazar Bölgesi Enerji Politikaları. *Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları,* (Ed.: Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kolasi, Klavis (2013). Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 68*(2)*, 149-179.

Köremezli, İbrahim (2011). ABD'nin Güney Kafkasya Politikası (1991-2011). (Der. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori ve Pratik,* Ankara*:* Nobel Yayınları.

Krauthammer, Charles (1990/91). "Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, 70*(1)*, 23-33.

Krauthammer, Charles (2002/03). "The Unipolar Moment Revised", The National Interest, 2002/03, 5-17.

Kundu, Nivedita Das; Yulek, Murat; Humbatov, Mahir (2014). Baku-Tbilisi-Kars Railroad: The Iron Ground for the Silk Road. *Center for Strategic Studies SAM REVIEW*, Vol. 13, Baku.

Kurt, Selim (2014). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası. *Tarih Okulu Dergisi* (*TOD*), 7*(19)*, 167-196.

Kurubaş, Erol (2014). Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı. (Ed.: Şaban Kardaş, Ali Balcı), *Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* İstanbul: Küre Yayınları.

Küçükyıldız, Cihan (2012). Modern İpek Yolunda Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demir yolu Hattı Projesi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi,* 4*(16)*, 59-64.

Küpeli, Özer (2010). Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi. *Tarih Okulu*, 6, 17-32.

Laçiner, Sedat; Demirtepe, Mustafa T. (2004). Nationalism as an Instrument in a Socialist Foreign Policy: The Southern Azerbaijan Problem in Soviet-Iranian Relations. *The Reviw of International Affairs,* 3*(3)*, 443-457.

Leverett, Flynt; Bader, Jeffrey (2005). Mananing China-US Energy Competition in the Middle East", *The Washington Quarterly*, 29*(1)*, 187-201.

Lindenstrauss, Gallia. (2015). Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship. *Strategic Assessment*, 17*(4)*, 69-79.

Lockhart, Laurence (2016). Safevi Döneminde İran Ordusu. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* 2*(2)*, 177-188.

Long, Katya (2008). The ‘’Anti Hobbes’’? Montesquieu’ Contribution to International Relations Theory. *In-Spire of Law, Politics and Societies*, 3*(2)*, 88-101.

Lotfi, Tavakol; Golmohammadi, Vali; Sarmadi, Hamid (2016). Political Consideration and Development of Economic Relations, Economic Cooperation Capacities of Iran and the Republic of Azerbaijan. *Mediterranean Journal of Social Sciences,* 7*(3)*, 72-82.

Machiavelli, Niccolo (2014). *Hükümdar*. (Çev. Necdet Adabağ), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mammadov, Halit (2013). Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* 8*(15)*, 45-71.

Mammadov, Rovshan (2008). ABD’nin Güney Kafkasya Politikası. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Maniquet, Claude; Racimora, William. (2013). The Armenia-Iran Relationship, Strategic Implication for Security in the South Caucasus Region. *European Strategic Intelligence & Security Center (ESISC)*

Mardanov, Samir (2012). Azerbaycan-ABD İlişkileri ve Azerbaycan’da ABD Algısı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Marleku, Alfred (Fall 2012). Small States Foreign Policy: The Case of Kosova. *Alternatives Turkish Journal of International Relations,* 11*(3)*, 79-97.

Mearsheimer, John, J. (1990a). Why We Will Soon Miss the Cold War”. *The Atlantic Monthly*, 266*(2)*, 35-50.

Mearsheimer, John, J. (1990b). Back to the Future: Instability in Europa After the Cold War. *International Security,* 15*(1)*, 5-56.

Mearsheimer, John, J. (2001). Anarcyh and the Struggle for Power. *The Tragedy of Great Power Politics*, New York and London: W W Norton&Company. New York and London, 29-54.

Mearsheimer, John, J. (2006a). Conversations in International Relations – Interview with John J. Mearsheimer (Part I). *Internaional Relations*, 20*(1)*, 105-123.

Mearsheimer, John, J. (2006b). Conversations in International Relations – Interview with John J. Mearsheimer (Part II). *Internaional Relations*, 20*(2)*, 231-243.

Mearsheimer, John, J.; Walt, Stephen M. (2009). *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası.* (Çev. Hasan Kösebalaban), İstanbul: Küre Yayınları.

Mearsheimer, John J., (2013). Structural Realism. *International Relations Theories Discipline and Diversity*, (Ed.: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford: Oxford University Press.

Mehdiyev, Ramiz (2011). (ed.), *Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz Əbədidir*, Otuz Yeddinci Kitab, Noyabr 2001- Mart 2002, Bakı: Azərnəşr.

Mehdiyev, Ramiz (2017). (ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllinci Kitab, Fevral 2012-Aprel 2012, Bakı: Azərnəşr.

Mehdiyev, Ramiz (2017). (ed.), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar*, *Müsahibələr, Məktuplar, Məruzələr, Müraciətlər*, Əllin İkinci Kitab, Aprel 2012- İyul 2012, Bakı: Azərnəşr.

Mehdiyev, Ramiz (2017). (Ed.:), *İlham Aliyev, İnkişaf Məqsədimizdir, Çıxışlar, Nitqler, Bəyanatlar, Müsahibələr*, *Məktuplar, Məruzələr*, *Müraciətlər*, Əllin Birincici Kitab, İyul 2012- Sentyabr 2012, Bakı: Azərnəşr.

Məhəmmədi, Məsiağa (2012). *Güney Azərbaycan Məsələləri.* Bakı: Çap Evi Nəşriyatı.

Məhəmmədi, Məsiağa (2017). Azərbaycan-İran Münasibətləri. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri1991-2016*, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Məhəmmədi, Məsiağa (2018). Azərbaycan-İran Siyasi Əlaqələrinin Hazırkı Durumu və Perspektivləri. (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan-İran*

*Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanla*r, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.

Məhəmmədi, Məsiağa, Bağırov, Orxan (2018). Mədəniyət və Turizm Sahələrində Azərbaycan-İran Əlagələri. *Azərbaycan-İran əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı.

Meherremova, Nergiz (2015). Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bakü.

Mehmetoğlu, Dilara (2009). Azerbaycan'da Cumhuriyet Öncesi Siyasal Yaşam. *Bölgesel Politikalar*, (Ed.: Hasret Çomak), İzmit: Umuttepe Yayınları.

Mehmetzade, Mirza Bala (1991). *Milli Azerbaycan Hareketi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Memmedli, Ayten (2014*)*. Bölgesel Güvenlik Dengeleri Bağlamında Rusya-İran İlişkileri. Uldağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Məmmədov, Fərhad (2017). Xarici Siyasətin 25 illik Yolu. Tarixi Varislikdən Pragmatik Müasirliyə və Etibarlı Gələcəyə Doğru. (Ed.: Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov). *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Məmmədov, Fərhad (2018). Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı Regional Təhlükəsizlik Kontekstində. (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.

Memmedova, İrade (2011). *Rusya ile İran Arasında Azerbaycan (Lenkaran Hanlığı)*. (Çev. Sebahattin Şimşir), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Məmtnədova, Fəridə, Sara Qasımova, Q. Voroşil, Yusif Cəfərov, Sara Qasımova, Nailə Vəlixanlı (2007). *Azərbaycan Tarixi III-XIII Əsrin I Rübü*. II. Cild, I. Fəs1i, Bakı: Elm.

Metin, Celal (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme, Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: PhoenixYayınevi.

Mirza, Heydar; Korolov, Igor (2015). Pragmatic Policies and Interplay of Forces – Azerbaijan's Foreign Policy Amidst Turkey and Iran. (Ed.: Farhad Mammadov, Fuad Chiragov), *Trilateral Dimension of Azerbaijan's Foreign Policy*, 84-101.

Modelski, George (1962). *A Theory of Foreign Policy.* New York: Frederick A. Praeger.

Moghaddam, Arshin Abid, (2007). *Iran in World Politics- The Question of the Islamic Republic.* London: Hurst&Company.

Morgenthau, Hans J. (1970). *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi (*2. Cilt). (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay), Ankara: Sevinç Matbaası.

Murinson, Alexander. (2014). *The Ties Between Israel and Azerbaijan*. The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA). No.110.

Murinson, Murinson (2008). Azerbaijan-Turkey-Israel Relations: The Energy Factor. *Middle East Review of International Affairs (MERIA),* 12*(3).*

Musalı, Namiq (2016). Şah İsmail Hatai'nin Annesi Alemşah Begüm: Efsaneler ve Gerçekler. *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 13, 35-59.

Musayev, Yahya (2012). Askeri-Teknik Alanda Azerbaycan-Türkiye İşbirliği (1991-2011). (Ed.: Mübariz Ceferli). *Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Nesibli, Nesib (2003). İran'ın Kafkasya Politikası Çerçevesinde İran-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı. *Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları,* Ankara: ASAM Yayınları.

Nəsibov, E. M. (2006). *ABŞ və Türkiyənin Qafqaz Geosiyasi Regionunda Strateji Maraqları və Azərbaycan Respublikası*. Bakı: Çıraq.

Nesibzade, Nesib (1990). *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti.* Bakü: Elm Yayınları.

Nəsirov, E. Z.; İskəndərov, X. İ. (2016). Ulu Öndər Heydər Əliyev'in NATO Siyasəti. *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal,* 2*(1),* 113-121.

Neumann, Iver B.; Sieglinde, Gstöhl (2004). Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations. *Centre for Small State Studies Institute of International Affairs*, University of Iceland, Working Paper 1, 1-24.

Nogayeva, Ainur (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Ankara: USAK Yayınları.

Nye, Jr. Joseph S. (2004). *Soft Power, The Means to Success in Politics*. New York: Public Affairs.

Nye, Jr. Joseph S. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*. (Çev. Reyhan İ. Aydın), İstanbul: Elips.

Nye, Jr. Joseph S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, Twentieth Anniversary, 80, 153-171.

Nye, Jr. Joseph S. ; Welch, David, A. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak Kurama ve Tarihe Giriş*. (Çev. Renan Akman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Oğan, Sinan (2001). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel,* 7*(2)*, 143-183.

Oğuzlu, Tarık (2012). Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika, (Der. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi,* İstanbul: Nobel Yayınları.

Özdaşlı, Esme (Yaz 2017). İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya. *Bilig*, 82, 175-200.

Özdaşlı, Esme; Kodaman, Timuçin (2016). *Stratejik Ortaklık Kavramı Bağlamında İsrail Azerbaycan İlişkileri.* Ankara: Orion Kitabevi.

Özdemir, Haluk (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63*(3)*, 113-144.

Özkan, Güner (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44*(509)*, 21-34.

Özkan, Güner (2013). Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ'daki Ermeni İşgali. (Der. Çağrı Erhan), *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde*

Azerbaycan. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Öztürk, Ahmet (2011). Enerji Sorunu ve Amerikan Dış Politikası. (Der. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori ve Pratik*, Ankara: Nobel Yayınları.

Öztürk, Zerrin, A. (2014). Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek. (Der. Tayyar Arı), *Uluslararası İlişkiler Teorileri 2 : Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar,* Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım.

Öztürkler, Harun (2012). İran Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 4*(40)*, 86-92.

Phillips, L. David (2012). *Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols.* New York: Columbia University.

Pirinççi, Ferhat (2008). Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası. Beklentiler ve Gerçekler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63*(1)*, 207-235.

Pirinççi, Ferhat (2011). Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama. (Ed.: Cenap Çakmak, Cengiz Dinç, Ahmet Öztürk), *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori ve Pratik,* Ankara: Nobel Yayınları.

Polat, Doğan Şafak (2019). Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6*(2)*, 248-265.

Prezident İlham Əliyev'in Seçilmiş Nitqleri 2003-2013. (2013). (Ed.: Elnur Aslanov, Fərhad Məmmədov). *Prezident İlham HeydəroğluƏliyev'in Andiçme Merasiminde Nitqi*, Bakı: Stratejik Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Qafarov, Vasif (2010). Rusya-Azerbaycan İlişkileri ve Nisan İstilası. (Ed.: Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov). *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920),* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Qasımlı, Musa (2015). *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003).* Cilt: I, Bakı: Mütercim Yayınları.

Qasımlı, Musa (2015). *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003).* Cilt: II, Bakı: Mütercim Yayınları.

Qəribov, Azad (2017). Azərbaycan-Mərkəzi Asiya Münasibətləri. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Quliyev, B. Ş.; Nəcəfov, Z. N. (2016). Azərbaycan Respublikasının Milli Təhəllükəsizlik Siyasətinin Strateji Vektorları. *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal*, Bakı, 2*(1),* 122-126.

Quliyev, Samir (2017). Beynəlxalq Münaqişələrin Qarşısının Alınmasında "Azərbaycan Multikulturalizmi" Modelinin Ehəmiyyəti və İmkanlar. *STRATEJİ TƏHLİL Azərbaycan Respublikasının Daxili və Xarici Siyasətinə, Beynəlxalq Münasibətlərə Dair Analitik Jurnal*, 3-*4 (21-22),* 107-132.

Ramazani, Rouhollah K. (1988). *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East.* Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Ramazani, Rouhollah K. (2008). Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and Islamic Republic. (Ed.: Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri) *Iran Foreign Policy: from Khatami to Ahmadinejad*, Lebanon: Ithaca Press.

Ramazani, Rouhollah K. (1992). Iran's Foreign Policy: Both Nort and South. *The Middle East Journal*, 46*(3)*, 393-412.

Resulov, A. B. (1962). *Azerbaycan'da Petrol Sektörünün Gelişim Tarihi,* Bakı: Azerneşr Yayınları.

Resulzade, Mehmet E. (1993). *Kafkasya Türkleri.* (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Rezaei, Ali Akbar (2008). Foreign Policy Theories: Implications for the Foreign Policy Analysis of Iran. (Ed. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), *Iran's Foreign Policy*: *From Khatami to Ahmadinejad*, Lebanon: Ithaca Press.

Rose, Gideon. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51*(1),* 144-172.

Rothman, Steven B. (2011). Revising the Soft Power Concept: What are the Means and Mechanisms of Soft Power? *Journal of Political Power*, 4*(1),* 41-56.

Rothstein, Robert L. (1968). *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press.

Rzayev, Ayaz (2017). Azərbaycan-Böyük Brtaniya Münasibətləri. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016,* Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Rzayeva, Gülmira (2017). Azərbaycan Respublikasının Enerji Diplomatiyası Xarici Siyasətinin Tərkib Hissəsi Kimi. (Der. Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Əsas İstiqamətleri 1991-2016*, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Rzayeva, Gülmira (2018). Sanksiyalardan Sonra Enerji Sahəsində Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı, *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi), Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları.

Salamov, Rövşen (2004). Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Samedov, Elsever (2014). Azerbaycan Cumhuriyeti'inde Din ve Devlet İşleri: Yasal ve Kurumsal Çerçeve. (Der. Sevinç A. Özcan ve Vügar İmambeyli), *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, İstanbul: Küre Yayınları.

Sander, Oral (2011). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e.* Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, Oral (2012). *Siyasi Tarih 1918-1994.* Ankara: İmge Kitabevi.

Sandıklı, Atilla; İsmayılov, Elnur; Gafarlı, Orhan (2014). *Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye.* Bilge Adamlar Kurulu Raporu. Rapor No: 60, Nisan 2014.

Sarı, İsmail. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2*(1)*, 95-135.

Schirm, Stefan A. (2010). Leaders in Need of Followers: Emerging Power in Global Governance. *European Journal of International Relations*, 16*(2)*, 197-221.

Schweller, Randall L. (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. *Security, International*, 19*(1)*, 72-107.

Semiz, Yaşar; Akgün, Birol (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 9, 163-181.

Serdar, İskender (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studie (JEMSOS),* 1*(1),* 14-38.

Sevim, Tuğçe, V. (2013). Mearsheimer ve Walt'ın Realist Bakışı. (Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar), *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

Shafaee, Seyed Masoud Mousavi (2016). Regional Powers and World Order in the Post Cold War Era. *Geopolitics Quarterly,* 11*(4),* 148-176.

Shaffer, Brenda (2008). *Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği.* (Çev. Ali Gara, Vüsal Kerimov), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Shiriyev, Zaur (2011). Nagorno-Karabakh Conflict in the Scope of Accelerating Iran-Armenian Relations, *Political Reflection,* 2*(2),* 34-36.

Sinkaya, Bayram (2012). İran'ın Kafkasya Politikası. (Der. Mustafa Aydın), *Kafkaslar Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III),* Ankara: Nobel Kitap.

Sinkaya, Bayram (2010). İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi. *Ortadoğu Etütleri,* 2*(2),* 115-142.

Sinkaya, Bayram (2011). Devrimci Ordu Siyaset: İslam Devrimi Muhafızları Ordusu Örneği. *Ortadoğu Etüdleri,* 3*(1),* 123-155.

Soltan, Elnur (2001). Hazar'ın Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar, *Stratejik Analiz,* 12*(13).*

Souleimanov, Emil; Dırtych, Ondrej (2007). Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood. *Middle East Policy,* 16*(2),* 101-116.

Souleimanov, Emil; Dırtych, Ondrej. Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood. *Middle East Policy,* 14*(2),* 101-116.

Sönmezoğlu, Faruk (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.

Rothman Steven B. (March 2011). Revising the Soft Power Concept: What are the Means and Mechanisms of Soft Power? *Journal of Political Power*, 4*(1)*, 41-56.

Sullivan, Michael P. (1990). *Power in Contemporary International Politics.* Columbia: University of South Caroline Press.

Süleymani, Sevil (2019). Güney Azerbaycanlıların Kimlik Arayışı ve Kadın Hareketleri. *MADUNİYET, Üç Aylık Ortadoğu İncelemeleri Dergisi,* 1(2), 103-113.

Süleymanov, Elçin; Hasanov, Fahri (2013). Azerbaycan'ın Türkiye'nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2*(2)*, 73-100.

Süleymanov, Elxan (2017). *Xocalı Yaddaşı*. Bakı: Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası.

Sümer, Gültekin (2010). Dış Politikada Süreklilik ve Değişim Çekişmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika,* 6*(23),* 73-98.

Swietochowski, Tadeusz (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905-1920).* (Çev. Nuray Mert), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Swietochowski, Tadeusz (2003). 1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası. (Çev. Saadettin Gömeç), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22*(34)*, 175-182.

Şabanov, Gündüz (2010). Azerbaycan'da Dini Radikallığın İntişarı Realdır mı? *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi Yayınları, Analitik Baxış,* 2, 26-29.

Şahin, Mehmet (2009). *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği.* Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Şahin, Mehmet (2011). Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller. (Ed.: Türel Yılmaz, Mehmet Şahin), *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Ankara: Barış Kitap.

Şen, Gülriz (2016). *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası.* Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Şıhaliyev, Emin (2004). Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Rusya ve İran Faktörü. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Şimşir, Bilal N. (2011). *Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye Azerbaycan İlişkileri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şiriyev, Zaur (2010). Azerbaycan'ın Askeri Doktrini ve Dış Politika Yansımaları. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları,* 5*(9),* 132-147.

Şükürov, R. Ə. (2015). Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrində Döyüşün və Döyüşə Hazırlığın Yüksəldilməsi Prosesində Əməliyat İmkanları Konsepsiyası Proqramının Təbliqi. *Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvvələrinin Hərbi Akademiyası Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər- Elmi-praktik Jurnal,* 1*(1),* 42-47.

Taflıoğlu, Serkan M. (2012). İran Türk Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Tarihine Stratejik Etkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi,* 4*(13),* 105-115.

Taflıoğlu, Serkan, (2013). İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı "Velayet-i Fakih". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68*(3),* 95-112.

Talibli, Sübhan (2010). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi Adil Han Ziyadhanlı. (Ed. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov) *Büyük Devletler Kıskacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920).* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Tanrısever, Oktay F. (2012). Güç. (Der. Atilla Eralp), *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Telatar, Gökhan (2013). Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD'nin Orta Asya Politikası, *Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik,* (Der. M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan), Ankara: USAK Yayınları.

Thompson, William R. (1973). The Regional Subsytem: A Conceptual Explanation and a Propositional Inventory. *International Studies Quarterly*, 17*(1),* 89-117.

Tohid, Melikzade (2005). Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını. *Karadeniz Araştırmaları*, 4, 53-64.

Tomambay, Mehmet (1993). İran Ekonomisi Ne Kadar Güçlü. *Ekonomik Yaklaşım*, 4(10), 39-57.

Torun, Bilal Alper (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Gürcistan'da Amerika Birleşik Devletleri-Rusya Federasyonu Rekabeti, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Trafino, Steffany; Nemets, Alexandr (2009). Russia: Tipping the Balance in the Middle East. *Journal of Slavic Military Studies*, 22*(3)*, 367-382.

Tür, Özlem; Salık, Nuri (2017). Uluslararası İlişkilerde "Küçük Devletler": Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları. *Uluslararası İlişkiler*, 14*(53)*, 3-22.

Tzu, Sun (2016). *Savaş Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uludağ, Mehmet B. (1999). Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Uludağ, Mehmet B. (2012). *Dünya Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kriter Yayınları.

Uzer, Umut (2008). Uluslararası İlişkiler Teorileri. (Ed. İdris Bal), *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler,* Ankara: Lalezar Kitabevi.

Uzer, Umut (2013). 21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları. *Bilge Strateji*, 5*(8)*, 69-93.

Valiyev, Anar M. (2012). Azerbaijan-Iran Relations: Qua Vadis, Baku? *PONARS Eurasia*, 244, 1-5.

Vəliyev, Cavid (2018). Üçtərəfli və Çoxtərəfli Formatlarda Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı. (Ed.: Cavid Vəliyev və Məsiağa Məhəmmədi) *Azərbaycan-İran Əməkdaşlığı: Əsas İstiqamətlər və İmkanlar*, Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.

Veliyev, Emil (2007). Soğuk Savaş Sonrası İran'ın Güney Kafkasya Politikası. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Vital, David (1967). *The Inequality of States: A Study of Small Power in International Relations*. Oxford: Clarendon Press.

Walt, Stephen M. (1987). *Alliances: Balancing and Bandwagoning*. Cornell University Press.

Walt, Stephen M. (1988). Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia. *International Organization*, 42*(2)*, 275-316.

Walt, Stephen M. (1990). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.

Walt, Stephen M. (2003). Alliances: Balancing and Bandwagoning. (Ed.: Robert J. Art, Robert Jervis), *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues,* New York: Logman.

Walt, Stephen M. (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, 9*(4)*, 3-43.

Waltz, Kenneth N. (1990). Realist Thought and Neorealist Theory. *Journal of International Affairs*, 44*(1)*, 21-37.

Waltz, Kenneth N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25*(1)*, 5-41.

Waltz, Kenneth N. (2008). Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı. *Uluslararası İlişkiler*, 5*(17)*, 3-44.

Waltz, Kenneth N. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*. (Çev. Osman S. Binatlı), Ankara: Phoenix Yayınları.

Waltz, Kenneth; Quester, George H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. (Çev. Ersin Onulduran), Ankara: AÜSBF Yayınları.

Weitz, Richard (2014). Azerbaijan's Regional Role: Iran and Beyond. *Azerbaijan and Its Neighbourhood in 2003-2013: Reforms, Development and Future Perspectives,* Bakü: Stradeji Araşdırmalar Merkezi (SAM) Yayınları.

Wendt, Alexander (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. İstanbul: Küre Yayınları.

Wolfers, Arnold (1952). ''National Security'' as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67*(4)*, 481-502.

Yalvaç, Faruk (2011). Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99.

Yalvaç, Faruk (2012). Güvenlik. (Ed.: Atilla Eralp). *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yalvaç, Faruk (2013). Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar. (Ed.: Atilla Eralp). *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yavaş, Gökçen (2013). Bölge, Bölgeselleşme ve Güvenlik. (Ed.: Hasret Çomak, Caner Sancaktar), *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar,* İstanbul: Beta Yayınları.

Yegin, Abdullah (2015). *İran'ın Yumuşak Gücü*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Sayı: 118.

Yegin, Abdullah (2016). *İran'ın Sert Gücü*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfi (SETA), Sayı: 150.

Yılmaz, Aytekin (2012). *Küresel Dünyada Uluslararası İlişkiler, Teori-Temel Kavramlar-Yeni Gelişmeler*. Ankara: Kadim Yayınları.

Yılmaz, Hüseyin R. (2012). *Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan-İran*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), No. 201254,

Yılmaz, Özlem (2011). Güney Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010). (Ed. Necati İyikan), *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler (1991-2010),* İstanbul: Hiperlink.

Yılmaz, Reha; Sayın, Fatih M. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4*(1)*, 23-42.

Yılmaz, Sait (2008). *Güç ve Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Yılmaz, Sait (2010). Orta Doğu'ya Demokrasiyi Getirmek, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 3*(5)*, 63-82.

Yorulmaz, Murat (Ekim 2011-Mart 2012). Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu Bağlamında ABD ve İran. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* 3, 201-218.

Yunus, Arif (2006). Azerbaijan between America and Iran. *Russia in Global Affairs*, 4*(3)*, 112-126.

Yunusov, Arif (2004). *Azerbaycan'da İslam. Bakı:* Zaman Yayınları.

Zengin, Eyüp; Tosun, Said (2014). Barış İçin Ortaklık Programı Çerçevesinde Azerbaycan-NATO İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 4*(1)*, 43-66.

Zhaıssenbayev, Kazbek (2004). Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İnternet Kaynakları

Azerbaycan Ülke Raporu (2002). DPT Müsteşarlığı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Mayıs 2002, Ankara.

Mahan, Alfred T. *The Influence of Sea Power upon History: 1660-1783*. Little, Brown and Company Copyright, Boston, 1890. https://archive.org/stream/seanpowerinf00maha#page/n5/mode/2up, (Erişim Tarihi: 02.03.2015).

Nye, Joseph S. (06 Eylül 2006). Daha Çok Yumuşak Güce Başvurmalıyız. The Daily Star (Çev. Radikal Gazetesi) http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=198820, (Erişim Tarihi: 14.05.2015).

Demirtepe, M. Turgut. Türkiye-İran-Azerbaycan İlişkilerinde Sorunlar ve Fırsatlar. http://www.usak.org.tr/tr/usak-analizleri/kafkasya/turkiye-iran-azerbaycan-iliskileri-sorunlar-ve-firsatlar, (Erişim Tarihi 01.02.2016).

Eleskerli, Elesker. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan.htm (Erişim Tarihi: 07.02.2017).

Jalili, Ali A. The Strategic Partnership of Russia and Iran. *Parameters*, 31*(4)*, Winter 2001, http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/01winter/jalali.pdf, (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

Əliyev, Heydər. İranlılara Xəbərdarlıq Edir Tarix və Coğrafiyani Təhrif Etməkdən əl Çəkin. https://www.youtube.com/watch?v=Bi6JmTXkFXg, (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

Abadi, Jacob (2002). Israel's Quest for Normalization with Azerbaijan and the Muslim States of Central Asia. *Journal of Third World Studies*, 19*(2)*, 63-88. http://www.qlineorientalist.com/AzerbaijanSociety/AzIs/AzIs.html, (Erişim Tarihi: 24.12.2017).

Shiping, Tang. *From Offensive to Defensive Realism, A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy*. 2008. http://www.sirpa.fudan.edu.cn/wp-content/uploads/2016/01/Tang-2008-1-From-Offensive-to-Defensive.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

Mearsheimer, John J. Structural Realism. 2006. https://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayındakı Çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/804_Dunya-Azerbaycanlilarinin-II-qurultayindaki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 05.02.2017).

Azerbaycan'ın Enerji Görünümü. *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, 2014, https://docplayer.biz.tr/5425603-Azerbaycan-enerji-gorunumu-gorunumu-hazar-strateji-enstitusu-enerji-ve-ekonomi-arastirmalari-merkezi-www-hazar-org.html, (Erişim Tarihi: 01.02.2017).

Herz, John H. Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics, 2(2),* January 1950, 157-180. https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/idealist-internationalism-and-the-security-dilemma/7094783665386FD81A25DF98C7EEC223, (Erişim Tarihi: 05.01.2017).

Lobell, Steven E. Structural Realism/Offensive and Defensive Realism. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, December 2017, 1-26. https://www.oxfordre.com/internationalstudies/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304, (Erişim Tarihi: 15.01.2017).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, http://www.dtx.gov.az/haqqimizda2.php, (Erişim Tarihi: 07.02.2017)..

Djavidi, Abbas. Iran's Ethnic Azeris And The Language Question. RFE/RL, 19 July 2010, https://www.rferl.org/a/Irans_Ethnic_Azeris_And_The_Language_Question/2103609.html, (Erişim Tarihi: 05.02.2017).

İran'daki Azerbaycan Türkleri Irkçılığa İsyan Ediyor. Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2015, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irandaki-azerbaycan-turkleri-irkciliga-isyan-ediyor/472221, (Erişim Tarihi: 05.02.2017).

Atları Yeherleyin, https://www.youtube.com/watch?v=4geOuDK5ZTM, (Erişim Tarihi: 27.07.2017).

Nuriyev, Elkhan. Geopolitical Breakthrough and Emerging Challenges: The Case of the South Caucasus. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 6*(2)*, June-July 2001, 1-11. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Elkhan-Nuriyev.pdf, (Erişim Tarihi: 17.02.2017).

Realism: The State and Balance of Power. http://vig.pearsoned.com/samplechapter/0205082939.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

Antunes, Sandrina; Camisao, Isabel. Realism. (Ed. Stephen McGlinchey, Rosie Walters, Christian Scheinpflug) *International Relations Theory*, E-International Relations Publishing, 2017. http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/2017/11/International-Relations-Theory-E-IR.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2017).

Country Analysis Brief: Iran, http://www.ieee.es/en/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2018/EIA_Iran_9abr2018.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2017).

İran Karikatür Krizi, https://www.turkcebilgi.com/iran_karikat%C3%BCr_krizi, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

Tahran'da Karikatür Krizi, http://www.gazetevatan.com/tahran-da-karikatur-krizi-78810-gundem/ (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

Çelikdönmez, Ömür. Güney Azerbaycan Türkleri İran Rejiminden Haklarını İstiyor!, https://kafkassam.com/omur-celikdonmez-yazdi-guney-azerbaycan-turkleri-iran-rejiminden-haklarini-istiyor.html, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

İran Azərbaycana Qarşı İnformasiye Muharibəsi Aparır, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/arxiv/iran-azerbaycana-qarsi-informasiya-muharibesi-aparir-49804 20.07.2017). , (Erişim Tarihi: 20.07.2017).

Laricani:"İran'ın Nardaran'da Yaşananlar ile İlişkisi Yok",

https://tr.trend.az/news/politics/2463738.html, (Erişim Tarihi: 02.08.2017).

E.Elçibey İran Haqqında Nə Deyir, https://www.youtube.com/watch?v=S-44ojEEN3o, (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

İbrahim Türkmən: Prezident İlham Əliyevin 2017-ci ili Azərbaycanda "İslam Həmrəyliyi İli" Elan Etməsi Tarixi Qərardır.

http://azertag.az/xeber/Ibrahim_Turkmen_Prezident_Ilham_Aliyevin_2017_ci_ili_Azerbaycanda_Islam_Hemreyliyi_Ili_elan_etmesi_tarixi_qerardir-1084076, (Erişim Tarihi 08.08.2017).

İran və Azərbaycan din Xadimləri Tehranda Görüşdü,

http://www.musavat.az/xeber/iran-ve-azerbaycan-din-xadimleri-tehranda-gorusdu-42947 (Erişim Tarihi: 06.08.2017).

http://www.enerjipolitikalari.org/kepez-azerbaycan-turkmenistan-cozum-saglayan-yeni-turkiye/, (Erişim Tarihi: 10.08.2017).

Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Bakü'de Toplandı,

https://www.haberler.com/hazar-a-kiyisi-olan-ulkeler-baku-de-toplandi-9196662-haberi/, (Erişim Tarihi: 15.08.2017).

İran Sefirliği Azerbaycan XİN-e Nota Gönderib.

https://www.azadliq.org/a/155475.html (Erişim Tarihi 10.08.2017).

Bakı-Tbilisi-Qars İşə Düşdü,

https://www.azadliq.org/a/baki-tbilisi-qars/28824122.html, (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

İran-Ermenistan Demir yolu Projesi Yeniden Gündemde,

https://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/12/14/%C4%B0ran-Ermenistan-demir yolu-projesi/95883, (Erişim tarihi:30.10.2017).

İran'ın Gözü Şimdi de Ermenistan'da,

https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/iran-armenia-cooperation.html, (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Deputat: Azərbaycan Üçün Önemli Olan Üçtərəfli Görüşdə Qarabağ Probleminin Yekun Bəyannamədе Əksini Tapması İdi. https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2816081.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2017).

Prezident İlham Əliyev'in "Sputnik" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi Üçün Müsahibədən http://azleadersays.az/az/sitat/2815_"Sputnik"-Beynelxalq-Informasiya-Agentliyi-ucun-musahibeden-.html, (Erişim Tarihi: 02.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in "Bloomberg" Televiziyasına Müsahibəsindən, http://azleadersays.az/az/sitat/376_%E2%80%9CBloomberg%E2%80%9C-televiziyasina-musahibesinden.html, (Erişim Tarihi: 06.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in Xəzəryanı Ölkələrin Tehranda Keçirilən İkinci Sammitindəki Çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/373_Xezeryani-olkelerin-Tehranda-kecirilen-ikinci-sammitindeki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 06.08.2017).

İbrahim Türkmən: Prezident İlham Əliyevin 2017-ci İli Azərbaycanda "İslam Həmrəyliyi İli" Elan Etməsi Tarixi Qərardır, http://azertag.az/xeber/Ibrahim_Turkmen_Prezident_Ilham_Aliyevin_2017_ci_ili_Azerbaycanda_Islam_Hemreyliyi_Ili_elan_etmesi_tarixi_qerardir-1084076, (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in İstanbul'da İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) Qüds Məsələsinə Dair Fövqəladə Zirvə Toplantısındakı Nitqdən, http://azleadersays.az/az/sitat/3472_Istanbulda-Islam-Emekdasliq-Teskilatinin-(IET)-Quds-meselesine-dair-fovqelade-Zirve-toplantisindaki-nitqden.html, (Erişim Tarihi: 09.08.2017).

Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Bakü'de Toplandı, https://www.haberler.com/hazar-a-kiyisi-olan-ulkeler-baku-de-toplandi-9196662-haberi/, (Erişim Tarihi: 15.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in Türkmənistanın Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun Şərəfinə Rəsmi Ziyafət Zamanı Nitqdən, http://azleadersays.az/az/sitat/3374_Turkmenistanin-Prezidenti-Qurbanqulu-Berdimehemmedovun-serefine-resmi-ziyafet-zamani-nitqden.html, (Erişim Tarihi: 16.08.2017).

ATƏT-in Minsk Qrupunun Hemsədrlərinə Etibarımız Zədələndi, https://www.azadliq.org/a/439334.html, (Erişim Tarihi: 09.09.2017).

Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir Yolu Əməkdaşlığa, İnkişafa, Sabitliyə və Təhlükəsizliyə Xidmət Göstərəcək, http://www.dtx.gov.az/169.php, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

Bakı-Tbilisi-Qars İşə Düşdü, https://www.azadliq.org/a/baki-tbilisi-qars/28824122.html, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

Prezident İlham Əliyev'in Öz İnauqurasiyasındakı Çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/68_Oz-inauqurasiyasindaki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

İran-Ermenistan Demir Yolu Projesi Yeniden Gündemde, https://www.ermenihaber.am/tr/news/2016/12/14/%C4%B0ran-Ermenistan-demir yolu-projesi/95883, (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

Alireza Ramezani, İran'ın Gözü Şimdi de Ermenistan'da, https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/iran-armenia-cooperation.html, (Erişim Tarihi 30.10.2017).

Prezident İlham Əliyev'in Azərbaycan Jurnalistlərinə Müsahibəsindən, http://azleadersays.az/az/sitat/75_Azerbaycan-jurnalistlerine-musahibesinden.html, (Erişim Tarihi: 01.11.2017).

Deputat: Azərbaycan Üçün Önəmli Olan Üçtərəfli Görüşdə Qarabağ Probleminin Yekun Bəyannamədə Əksini Tapması İdi, https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2816081.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2017).

Anna Zamejc, The Blooming Friendship Between Azerbaijan and Israel, https://www.rferl.org/a/The_Blooming_Friendship_Between_Azerbaijan_And_Israel/1978312.html, (Erişim Tarihi: 29.12.2017).

Esme Özdaşlı, Yeni Büyük Oyunda Yeni Perde: İsrail-Kazakistan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/israil/2014/04/10/7534/yeni-buyuk-oyunda-

yeni-perde-israil-kazakistan-iliskileri-uzerine-bir-inceleme, (Erişim Tarihi: 25.12.2017).

Elnur İsmayıl, Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı, http://www.bilgesam.org/incele/1101/-azerbaycan-israil-stratejik-ortakligi/#.WkT5JlVl_IU, (Erişim Tarihi: 27.12.2017).

Ilya Bourtman,Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace, *Middle East Quarterly*, Vol. 13, Number: 3, 2006, 47-57. http://www.meforum.org/987/israel-and-azerbaijans-furtive-embrace, (Erişim Tarihi: 28.12.2017).

İran'ın "One Minute'u Aliyev'i Durduramadı, http://www.hurriyet.com.tr/iran-in-one-minute-u-aliyev-i-durduramadi-11977688, (Erişim Tarihi: 29.12.2017).

Murat Saraçlı, İran'da Azınlıklar, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu4%20makale/murat_saracli.pdf, (Erişim Tarihi: 16.06.2017).

İran Karikatür Krizi, https://www.turkcebilgi.com/iran_karikat%C3%BCr_krizi, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

Tahran'da Karikatür Krizi, http://www.gazetevatan.com/tahran-da-karikatur-krizi-78810-gundem/, (Erişim Tarihi: 15.06.2017).

İran, Azerbaycana Qarsi İnformasiya Muharibesi Aparir, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/arxiv/iran-azerbaycana-qarsi-informasiya-muharibesi-aparir-49804, (Erişim Tarihi: 20.07.2017).

Beynəlxalq Səhər Telekanalının Azəri Xidməti, http://orgin.azeri.sahartv.ir/haqqimizda-128#sthash.MRnZhZqG.dpuf, (Erişim Tarihi: 20.07.2017).

Laricani: "İran'ın Nardaran'da Yaşananlar ile İlişkisi Yok", https://tr.trend.az/news/politics/2463738.html, (Erişim Tarihi: 02.08.2017).

Southern Azerbaijan, https://unpo.org/members/7884, (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

Islamic Republic of Iran Constitution, http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-1.html, (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

Islamic Republic of Iran Constitution, http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-1.html, (Erişim Tarihi: 05.08.2017).

Azada Huseynova, Naida Abbasova, Amina Melikova, *NOBEL Nobeller ve Bakı Nefti 1879-2009*, Bakı 2009, s. 65-71. http://www.ebooks.az/book_OxFNQLpa.html, (06.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in "Rossiya" Telekanalına Müsahibəsindən, http://azleadersays.az/az/sitat/378_%E2%80%9CRossiya%E2%80%9D-telekanalina-musahibesinden.html, (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

Prezident İlham Əliyev'in Xəzəryanı Ölkələrin Dövlət Başçılarının IV Sammitdəki Çıxışdan, http://azleadersays.az/az/sitat/2000_Xezeryani-olkelerin-dovlet-bascilarinin-IV-Sammitdeki-cixisdan.html, (Erişim Tarihi: 08.08.2017).

İran Sefirliği Azerbaycan XİN-e Nota Gönderib, https://www.azadliq.org/a/155475.html, (Erişim Tarihi: 10.08.2017).

Bakı-Tbilisi-Qars İşə Düşdü, https://www.azadliq.org/a/baki-tbilisi-qars/28824122.html, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası, http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048, (Erişim Tarihi 01.10.2017).

Nazım Cafersoy, Azerbaycan-İsrail İlişkilerinin Temel Dinamiği, http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/azerbaycan-israil-iliskilerinin-temel.html, (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

Azerbaycan İsrail'den 1,6 milyar Dolarlık Silah Satın Alacak, http://haber.sol.org.tr/dunyadan/azerbaycan-israilden-16-milyar-dolarlik-silah-satin-alacak-haberi-52093, (Erişim Tarihi: 06.01.2018).

Ehtiram Aşırlı, Azerbaycan-İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler, https://kafkassam.com/azerbaycan-iran-iliskilerini-etkileyen-faktorler.html, (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

Azerbaycan ve İsrail Arasında Silah Anlaşması, http://www.milliyet.com.tr/azerbaycan-ve-israil-arasinda-silah-anlasmasi/dunya/dunyadetay/26.02.2012/1508126/default.htm, (Erişim Tarihi: 05.01.2018).

By NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Azerbaijan Diplomatic Academy, in Baku, Azerbaijan https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_89779.htm, (Erişim Tarihi: 10.02.2018).

Ayşegül Salmanova, Black January: Anniversary of Tragic Events in Baku, https://www.azernews.az/nation/125070.html, (Erişim Tarihi: 21.01.2018).

Elman Nəsirov ve Xəyal İskəndərov, Ulu Öndər Heydər Əliyev'in NATO Siyasəti, *Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər - National Security and Military Sciences*, 1*(4)*, 2018, 83-92. https://mod.gov.az//images/pdf/87c0a9f9b43f470ea8659f4f8938da89.pdf, (Erişim Tarihi: 01.02.2018).

Elnur Hasan Mikail, Türkiye Azerbaycan İlişkileri, s. 1066, http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/M%C4%B0KA%C4%B0L-Elnur-Hasan-T%C3%9CRK%C4%B0YE-AZERBAYCAN-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2018).

Iran: Israel Downed Drone Took of from a Neighbouring Country, https://english.alwatanvoice.com/news/2014/08/30/584656.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

Iran Says It Shot Down Israeli Drone, http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/08/iran-israeli-drone-201482413211638013 3.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

Nazım Cafersoy, Liberman'ın Bakü Ziyareti ve İran'a Müdahale Konusu, http://nazimcefersoyy.blogspot.com.tr/2014/12/libermann-baku-ziyareti-ve-irana.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

İsrail'den Baküye Arabuluculuk Teklifi, https://www.timeturk.com/tr/2012/04/25/israil-den-baku-ye-arabuluculuk-teklifi.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2018).

Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervleri, http://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html, (Erişim Tarihi: 10.02.2018).

Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervleri, http://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html, (Erişim Tarihi: 10.02.2018).

Elvin Camalov, Azərbaycan'la İran Arasında Dörd Sənəd İmzalanıb, https://azertag.az/xeber/944848, (Erişim tarihi.: 13.02.2018).

Francis Fukuyama, (Summer 1989) .*The End of the History*, The National Interest, 1989. https://www.embl.de/aboutus/science_society/discussion/discussion_2006/ref1-22june06.pdf, (Erişim Tarihi: 18.02.2018).

İsmail Sarı, İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri, https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Kenan Aslanlı, İran-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, İran Araştırmaları Merkezi, Aralık 2017, https://iramcenter.org/iran-azerbaycan-ekonomik-iliskileri/, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Enerji: İran-Azərbaycan İqtisadi Əlaqələrində Yeni Üfüq, http://worldmedia.az/worldmedia.az/news.aspx?id=1585, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

İran Azərbaycan İqtisadiyyatına Ümumilikdə 2,7 milyard ABŞ dolları İnvestisiya Yatırıb, http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Fidan Farukh, İran Azərbaycana 1,2 milyard dollara Yaxın İnvestisiya Yatırıb, http://www.fed.az/az/news/read/4132, (Erişim Tarihi: 24.02.2018).

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında 52 Adda Dərman Preparatları İstehsal Olunacaq, http://www.scip.az/index.php?option=com_content&view=article&id=379:sumqay-t-kimya-s-naye-park-nda-52-adda-d-rman-preparatlar-istehsal-olunacaq&catid=10&Itemid=235&lang=az, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Azərbaycan və İran Birgə Dərman və Avtomobil İstehsalı Üzrə Sənədlər İmzalayıblar, https://az.trend.az/business/economy/2522987.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

İran İslam Respublikasının Prezidenti Həsən Ruhani ilə Mətbuata Birgə Bəyanat çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/2660_Iran-Islam-Respublikasinin-Prezidenti-Hesen-Ruhani-ile-metbuata-birge-beyanat-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Neftçalada İstehsal Olunacaq Maşınlara Bazarlar Axtarılır, http://marja.az/news/13064, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Azerbaycan-İran Ortak Girişimi ile Otobüs Üretilebilir, http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/quot-azerbaycaniran-ortak-girisimi-ile-otobus-uretilebilir-quot/161067/, (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

North–South Transport Corridor, https://alchetron.com/North%E2%80%93South-Transport-Corridor#-, (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

International North-South Transport Corridor (INSTC), http://www.instc-org.ir/Pages/Home_Page.aspx, (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Regine A. Spector, The North-South Transport Coridor, Wednesday, July 3, 2002, https://www.brookings.edu/articles/the-north-south-transport-corridor/, (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Azerbaycan'ın Astara ve İran'ın Astara Şehirleri Arasında Demiryol Hattı 25 Aralıkta Hizmete Açılacak,

http://kabar.kg/tur/news/azerbaycan-n-astara-ve-i-ran-n-astara-ehirleri-aras-nda-demiryol-hatt-25-aral-kta-hizmete-ac-lacak/, (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Astara-Astara Demir Yolu 2 Aya Kadar Açılıyor, http://parstoday.com/tr/news/iran-i98283-astara_astara_demir_yolu_2_aya_kadar_a%C3%A7%C4%B1l%C4%B1yor, (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier, Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-81-2014040746sandikli_emeklier.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

Nahçıvan-Tabriz-Tahran-Meşhed Tren Seferleri Başladı, http://www.rayhaber.com/2017/01/nahcivan-tabriz-tahran-meshed-tren-seferleri-basladi/, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Nahçıvan-Tabriz-Tahran-Meşhed Tiren Seferleri Başladı, http://yesiligdir.com/haber/detay/19024, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Bir ilk- Nahçıvan-Tebriz-Tahran-Meşhed Yolcu Treni ile 57 Yolcu İran'a Seyehat Ediyor, http://blog.milliyet.com.tr/bir-ilk---nahcivan-tebriz-tahran-meshed-yolcu-treni-ile-57-yolcu-iran-a-seyahat-ediyor/Blog/?BlogNo=549767, (Erişim Tarihi: 03.03.2018).

Amerikanın Saksiyaları Ölkemize de Çatdı, http://musavat.com/news/gundem/amerikanin-sanksiyalari-olkemize-de-catdi_86307.html, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

İran, İkinci Gaz Takası Anlaşmasını İmzaladı, http://parstoday.com/tr/news/iran-i43510-%C4%B0ran_ikinci_gaz_takas%C4%B1_anla%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1_imzalad%C4%B1, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Ahmedinecad Nahcivan'a Gidiyor, http://www.haber7.com/dunya/haber/127773-ahmedinecad-nahcivana-gidiyor, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Omid Shokri Kalehsar, Iran-Azerbaijan Energy Relatıons ın the Post-Sanctions Era, http://kafkassam.com/iran-azerbaijan-energy-relations-in-the-post-sanctions-era.html, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Azərbaycandan İrana Tədarük Edilən Qazın Həcmi Açıqlandı, http://www.azadliq.az/xeber/1063/az%C9%99rbaycandan-irana-t%C9%99daruk-edil%C9%99n-qazin-h%C9%99cmi-aciqlandi/, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Iran Begins Electricity Imports from Azerbaijan, https://en.mehrnews.com/news/118770/Iran-begins-electricity-imports-from-Azerbaijan, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

İran Azərbaycan İqtisadiyyatına Ümumilikdə 2,7 milyard ABŞ dolları İnvestisiya Yatırıb, http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=116848, (Erişim Tarihi: 04.03.2018).

Soğuk Savaş Sonrasında "Yeni Dünya Düzeni" Akademik Bakış, Sayı: 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, http://www.akademikbakis.org/eskisite/17/2yenidunya.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Grebe, Jan. (2014). Global Militarisation Index 2014, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/141209_GMI_ENG.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Max M. Mutschler, Global Militarization Index 2016, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Sam Perlo-Freeman, Aude Fleurant, Pieter Wezeman and Siemon Wezeman, SIPRI Fact Sheet, April 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/EMBARGO%20FS1604%20Milex%202015.pdf, (Erişim Tarihi: 10.03.2018).

Gonul Tol, Alex Vatanka, Restoring Energy Security After Crime, http://nationalinterest.org/commentary/restoring-energy-security-after-crimea-10181, (Erişim Tarihi: 28.03.2018).

Eski Rus ajan Skripal'in İngiltere'de Zehirlendiği' İddiası, https://tr.sputniknews.com/trend/eski-ruj-ajan-skripal-ingiltere-zehirlendi-iddia/, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

İran İslam Respublikasının Prezidenti Həsən Ruhani İlə Birgə Mətbuat Konfransındakı Bəyanatdan, http://azleadersays.az/az/sitat/3570_Iran-Islam-Respublikasinin-Prezidenti-Hesen-Ruhani-ile-birge-metbuat-konfransindaki-beyanatdan.html, (Erişim Tarihi: 30.03.2018).

Rusya misilleme olarak 60 ABD'li Diplomatı Sınır Dışı Edecek, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43590983, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

Prezident Həsən Ruhani: Rusiya-İran-Azərbaycan Üçtərəfli Əməkdaşlığı Xalqlarımızın Mənafeyinə Uyğundur, https://azertag.az/xeber/Prezident_Hesen_Ruhani_Rusiya_Iran_Azerbaycan_uchterefli_emekdasligi_xalqlarimizin_menafeyine_uygundur-1046299, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

Samir Mardanov, Azerbaycan-ABD İlişkileri (Konferans Konuşması), *Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Strateji Dergisi*, 2012, 1(1). https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/169983/makaleler/1/1/arastrmx_169983_1_pp_223-228.pdf, (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

TANAP - SEIP Hakkında, http://www.tanap-seip.com/sayfa-grubu/TANAP-SEIP-HAKKINDA/0, (Erişim Tarihi: 31.03.2018).

Azerbaycan'ın Enerji Görünümü, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Ekim 2014, https://hugepdf.com/download/download-as-pdf-hazar-strateji-enstits-5_pdf, (Erişim Tarihi: 31.03.2018).

2017 yılında İran gelişmeleri – ABD ve İran ilişkileri, http://parstoday.com/tr/radio/iran-i94741-2017_y%C4%B1l%C4%B1nda_%C4%B0ran_geli%C5%9Fmeleri_abd_ve_%C4%B0ran_ili%C5%9Fkileri, (Erişim Tarihi: 06.04.2018).

Emin Akhundzada, Seray Özkan, "İran'ın Enerji Görünümü", Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, Aralık 2014, https://slidex.tips/download/ran-enerji-grnm, (Erişim Tarihi: 09.04.2018).

Yasemin Konukçu, İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet, Ağustos 2017, http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/08/dd7-iranenerji.pdf, (Erişim Tarihi 10.04.2018).

Amerika'nın İran'a Dayattığı Yaptırımların Dosyası – 2, http://parstoday.com/tr/radio/iran-i90165-amerika%E2%80%99n%C4%B1n_%C4%B0ran%E2%80%99a_dayatt%C4%B1%C4%9F%C4%B1_yapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1n_dosyas%C4%B1_2, (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

İran Dünyadaki Dengeleri Değiştirecek 200 milyar Dolarlık Dev Enerji Anlaşmayı İstanbul'da Yaptı, http://www.gunes.com/ekonomi/irandan-dunyadaki-dengeleri-degistirecek-200-milyar-dolarlik-dev-enerji-anlasmayi-istanbulda-yapti-803349, (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

Neriman Hanahmedov, Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Hukukuna Genel Bakış, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:61, Mayıs-Haziran 2017, 193-205. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383716, (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

Rehman Seferov, Tapdıg Hesenov, Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2006, 255-272. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/257998, (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

ABD, İngiltere ve Fransa'dan Suriye'ye Saldırı, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201804141033029431-trump-suriye-muhtemel-saldiri-konusunda-aciklama-yapmasi-bekleniyor/, (Erişim Tarihi: 15.04.2018).

ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'deki Hedefleri Vurdu, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43763637, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

Petrolün Çoğu Deniz Yoluyla Taşınıyor, https://aa.com.tr/tr/ekonomi/petrolun-cogu-deniz-yoluyla-tasiniyor/101912, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

Testimony for Assistant Secretary Wess Mitchell House Foreign Affairs Committee, https://translations.state.gov/2018/04/18/testimony-for-assistant-secretary-wess-mitchell-house-foreign-affairs-committee/, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

Barzani: Bağımsızlık Referandumu İlan Ettiğimiz Tarihte Yapılacak, http://tr.euronews.com/2017/09/13/barzani-bagimsizlik-referandumu-ilan-ettigimiz-tarihte-yapilacak, (Erişim Tarihi: 19.04.2018).

Iver B. Neumann and Sieglinde Gstöhl, "Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations", *Centre for Small State Studies Institute of International Affairs*, Working Paper 1-2004, 1-24, https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/Lilliputians%20Endanlegt%202004.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

F. M. Lıou, C. G. Ding, "Subgrouping Small States Based on Socioeconomic Characteristics", *World Development*, Vol. 30, No. 7, 2002, 1289-1306, https://ir.nctu.edu.tw/bitstream/11536/14483/1/000176751200011.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

Tom Crowards, "Defining the Category of "Small" States", *Journal of International Development*, J. Int. Dev. 14, 2002, 143-179, https://ams.hi.is/wp-content/uploads/old/crowards_tom_2002a._defining_the_category_of_small_states.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2018).

Jean-Luc Vellut, "Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa", *Journal of Peace Research*, 4(3), 1967, s. 252-269, http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/002234336700400303, (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

Tom Crowards, "Defining the Category of "Small States", *Journal of International Development*, J. Int. Dev. 14, 2002, 143-179, https://ams.hi.is/wp-

content/uploads/old/crowards_tom_2002a._defining_the_category_of_small_states.pdf, (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), https://www.acq.osd.mil/tc/cfe/AandS/CFE-tashkent.htm, (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

Michael W. Mosser, "Engineering Influence: The Subtile Power of Small States in the CSCE/OSCE", 53-71, http://www.hgm-wien.at/pdf_pool/publikationen/05_small_states_07.pdf, (Erişim Tarihi: 02.05.2018).

Sverrir Steinsson, Baldur Thorhallsson, "Small State Foreign Policy", May 2017, 1-28, https://www.researchgate.net/publication/313769977_Small_State_Foreign_Policy?enrichId=rgreq-232cc51dc7e6ab98b51b13f05af1ce2b-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMxMzc2OTk3NztBUzo0NjIzMzE2MDQ5MzQ2NTdAMTQ4NzIzOTg1Mjg4Ng%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf, (Erişim Tarihi: 03.05.2018).

Prezident İlham Əliyev'in Amerikalı Konqresmenlərdən İbarət Qrupla Görüşdəki Çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/208_Amerikali-konqresmenlerden-ibaret-qrupla-gorusdeki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 03.05.2018).

Azerbaycan Gündemini Sarsan Küçük Zehranın Ermeniler Tarafından Şehid Edilmesi, https://kafkassam.com/azerbaycan-gundemini-sarsan-kucuk-zehranin-ermeniler-tarafindan-sehid-edilmesi.html, (05.05.2018).

Ermeni Vahşetinin Gerçek Yüzü, Zehra Bebek, https://tr.trend.az/azerbaijan/karabakh/2773785.html, (05.05.2019).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), http://www.tanap.com/content/file/tanapnedir_for_web_TR.pdf, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Max M. Mutschler, Global Militarization Index 2017, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2017_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Max M. Mutschler, Global Militarization Index 2017, https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

İlham Əliyevin Andiçmə Mərasimində Nitqi 18 Nisan 2018, https://www.president.az/articles/28071, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Azərbaycan prezidenti: "Ümid edirəm ki, Alyans Azərbaycan Torpaqlarının İşğalı Faktına Adekvat Qiymət Verəcək", http://musavat.com/news/azerbaycan-prezidenti-umid-edirem-ki-alyans-azerbaycan-torpaqlarinin-isgali-faktina-adekvat-qiymet-verecek_532894.html, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Prezident İlham Əliyev'in Azərbaycanın Xarici Ölkələrdəki Diplomatik Nümayəndəliklərinin Rəhbərləri İlə Görüşdəki Çıxışından, http://azleadersays.az/az/sitat/134_Azerbaycanin-xarici-olkelerdeki-diplomatik-numayendeliklerinin-rehberleri-ile-gorusdeki-cixisindan.html, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Heydar Əliyev'in Nitqləri, Çıxışları, Məruzələri, Müsahibələri, Bəyanatları, "Rossiyskaya Qazeta'nın müxbirinə Müsahibəsi", 18 Iyun 1994-cü il, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 1994, 183-185, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_4.pdf, (Erişim Tarihi: 08.05.2018).

Merran Hulse, "Regional Powers and Leadership in Regional Institutions: Nigeria in ECOWAS and South Africa in SADC", KFG Working Paper, No: 76, November 2016, s. 7. http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp76/WP_76_Hulse_PRINT.pdf, (Erişim Tarihi: 09.05.2018).

Ali Rıza Kuğu, "Orta Büyüklükte Devlet" ve Dış Politika, http://merkezstrateji.com/assets/media/180112-ark-obd-dis-politika-s1_5.pdf, (Erişim Tarihi: 21.05.2018).

Anthony H. Cordesman, "Iran's Military Forces: 1988-1993", Center for Strategic and International Studies(CSIS), September 1994. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-

public/legacy_files/files/media/csis/pubs/iranmiltrend88-93.pdf, (Erişim Tarihi: 21.05.2018).

Ekim 2017 İran Ülke Bülteni, https://www.deik.org.tr/uploads/iran-ulke-bulteni-ekim-2017-2.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

Şubat 2015 İran Ülke Bülteni, https://www.deik.org.tr/ulke-bultenleri-iran-ulke-bulteni-subat-2015, (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

Country Analysis Brief: Iran, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

İran ve Batılı Devletler Nükleer Müzakerelerde Anlaştı, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-ve-batili-devletler-nukleer-muzakerelerde-anlasti-29544342, (Erişim Tarihi: 24.05.2018).

İranla İmzalanan Nükleer Anlaşmanın (JCPOA) Kapsamına İlişkin Bilgi Notu İçin Bakınız, http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/iran_implementation/information_note_eu_sanctions_jcpoa_en.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2018).

Anthony H. Cordesman, Alexander Wilner, and Michael Gibbs, "IRAN AND THE GULF MILITARY BALANCE – I: The Conventional and Asymmetric Dimensions, *Center for Strategic&International Studies (CSIS)*, October 10, 2012, s. 91, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.357.4826&rep=rep1&type=pdf, (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Michael Connell, Iran's Military Doctrine, http://iranprimer.usip.org/sites/default/files/Iran_s%20Military%20Doctrine.pdf, (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Anthony H. Cordesman, Arleigh A. Burke Chair, "Iran's Developing Military Capabilities", *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, December 8, 2004. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-

public/legacy_files/files/media/csis/pubs/041208_irandevmilcap%5B1%5D.pdf, (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Mark Gunzinger, Chiris Daugherty, "Outside-In: Operating from Range to Defeat Iran's Anti-Access and Area-Denial Threats*", Center for Strategic and Budgetary Assessments (CSBA)*, 2011, https://www.files.ethz.ch/isn/154637/CSBA_SWA_FNL-WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 27.05.2018).

Deflet Nolte, "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics", *Rewiwe of International Studies*, Vol: 36, 2010, 881-901, https://www.giga-hamburg.de/sites/default/files/publications/how_to_compare.pdf, (Erişim Tarihi: 01.06.2018).

Katrine Barnekow Rasmussen, "The Foreign Policy of Iran: Ideology and Pragmatism in the Islamic Republic", *DIIS BRIEF*, Marc 2009, http://pure.diis.dk/ws/files/57883/DIIS_Brief_The_Foreign_Policy_of_Iran_Ideology_and_Pragmatism.pdf, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri, 419-448, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf, (Erişim Tarihi: 02.06.2018).

Manochehr Dorraj, Nader Entessar, "Iran's Northern Exposure: Foreign Policy Challenges in Eurasia", *Center for International and Regional Studies (CIRS)*, Georgetown University, 2013, https://www.files.ethz.ch/isn/170119/DorrajEntessarCIRSOccasionalPaper13.pdf, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).

Anoush Ehteshami, "Iran's International Relations: Pragmatism in a Revolutionary Bottle", 29 Jan 2009, http://www.mei.edu/content/iran%E2%80%99s-international-relations-pragmatism-revolutionary-bottle, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).

Amerikanın İrana 12 şərti: dünya siyasəti yolayrıcında, https://525.az/site/?name=xeber&news_id=100985#gsc.tab=0, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

İran Qorxulu Qərarı Verdi, Yenidən Uranı Zənginləşdirəcək, http://musavat.com/news/iran-qorxulu-qerari-verdi-yeniden-urani-zenginlesdirecek_532047.html, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

ABD Başkanı Trump İran Nükleer Anlaşmasından Çekildiklerini Açıkladı, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44048302, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

Azerbaycan'dan Savunmaya Büyük Harcama, http://old.qha.com.ua/tr/siyaset/azerbaycan-dan-savunmaya-buyuk-harcama/170853/, (Erişim Tarihi: 11.06.2018).

Muhammad Sahimi, Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure, http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

Iranlı Politoloq: "İran-Ermənistan Arasında Bağlanan Hərbi Protokol Azərbaycana Aşkar Xəyanətdir" https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1073263.html?fbclid=IwAR0nIcFc74hr7orp-NlnE0kcBjsKMUFgKsQ519ntrJLULx_v0MVZk6qV0xU, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

Sergey Markedanov (2018). “Russia and the Conflicts in the South Caucasus: Main Approaches, Problems, and Prospects”, Political Transitions and Conflicts in the South Caucasus, *Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation*, 3*(2)*, 24-47. http://caucasusedition.net/wp-content/uploads/2019/01/POLITICAL-TRANSITIONS-AND-CONFLICTS-IN-THE-SOUTH-CAUCASUS.pdf, (Erişim Tarihi: 08.08.2018).

Dünyada En Büyük Petrol Rezervleri Hangi Ülkelerde Bulunuyor, https://forbes.ge/news/4466/D%C3%BCnyada-en-b%C3%BCy%C3%BCk-petrol-rezervleri-hangi-%C3%BClkelerde-bulunuyor, (Erişim Tarihi: 10.08.2018).

Xəzərin Hüquqi Statusu Haqqında Konvensiya İmzalandı, http://www.azadliq.az/xeber/252405/xezerin-huquqi-statusu-haqqinda-konvensiya-imzalandi, (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

İlham Əliyev Aktau Sammitində Çıxış Edib, http://www.azadliq.az/xeber/252421/ilham-eliyev-aktau-sammitinde-cixis-edib/, (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

'Chatham House'un Analitiki: 'Xəzərin Dibinin Bölünməsindən Ən Çox Azərbaycan və Qazaxıstan Qazanıb', http://www.azadliq.az/xeber/252684/chatham-houseun-analitiki-xezerin-dibinin-bolunmesinden-en-cox-azerbaycan-ve-qazaxistan-qazanib-serh/, (Erişim Tarihi: 16.08.2018).

Xəzər Ölkələrə Arasında Hörmət və Etibar Yarandı, http://minval.info/x-z-r-olk-l-ri-arasinda-horm-t-v-etibar-yarandi-kuznetsov/62532, (Erişim Tarihi: 07.09.2018).

Nardar Bayramlı, Ermənistan Gürcüstana Qarşı Ərazi İddiasını Davam Etdirir, http://www.yeniazerbaycan.com/Muellifler_e1416_az.html (Erişim Tarihi: (07.10.2018).

Məhkəmə "Eurovision-2012"də Terror Törətməkdə Təqsirləndirilən Dəstə Üzvünün Müraciətini Təmin Etməyib, http://musavat.com/news/mehkeme-eurovision-2012-de-terror-toretmekde-teqsirlendirilen-deste-uzvunun-muracietini-temin-etmeyib_570038.html, (Erişim Tarihi: 11.11.2018).

Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects, https://www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects-event-summary, (Erişim Tarihi: 11.11.2018).

Aslan Yavuz Şir, Ermenistan'la Gürcistan Arasında Yeni Bir Dönem mi, Yeni Gerginlikler mi?, https://kafkassam.com/ermenistanla-gurcistan-arasinda-yeni-bir-donem-mi-yeni-gerginlikler-mi.html, (11.01.2019).

The National Security Strategy of the United States of America, https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf, (Erişim Tarihi: 14.01.2019).

Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ABŞ'ın En-Bi-Si Telekanalına Müsahibesi, https://azertag.az/print/347435, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

Zafer Yıldırım, U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From "Alliance" to "Strategic Partnership", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 11*(4)*, Winter 2012, 1-15. http://alternatives.yalova.edu.tr/article/view/5000150701/5000136844, (15.01.2019).

Statement of the Azerbaijan President Heydar Aliyev in Connection with the Act of Terrorism Occurred in the United States of America on September 11, 2001. September 11, 2001, http://www.lib.aliyev-heritage.org/en/2735953.html, (Erişim tarihi: 15.01.2019).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fransanın "Fiqaro" Qəzetinə Müsahibəsi, https://azertag.az/xeber/az-367250?device=Desktop, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Təbriz Şəhərində Böyük Hərarətlə, Məhəbbətlə Qarşılanmışdır, https://azertag.az/print/325038, (Erişim Tarihi: 15.01.2019).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ABŞ-a İşgüzar Səfəri Prezident İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 65-ci Sessiyasında Çıxış Etmişdir, https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_PREZIDENTI_ILHAM_ALIYEVIN_ABS_A_ISGUZAR_SAFARIPREZIDENT_ILHAM_ALIYEV_BMT_BAS_MACLISININ_65_CI_SESSIYASINDA_CHIXIS_ETMISDIR-494381, (Erişim Tarihi: 16.01.2019).

Ali Hasanov, Güney kafkasya'nın Askeri-Stratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası, s. 41, http://anl.az/el_en/book/2016/Sh-16831.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2019).

İran Ayətullası Azərbaycanı Hədələdi, https://www.azadliq.org/a/24367056.html, (Erişim tarihi: 18.01.2019).

Mark Perry, Israel's Secret Staging Ground, https://foreignpolicy.com/2012/03/28/israels-secret-staging-ground/, (Erişim tarihi: 18.01.2019).

Azərbaycan-İran Əlaqələri: Regional və Qlobal Kontekst, http://www.newtimes.az/az/relations/conflicts/3188/, (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

Gülrüz Şen, Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri, İRAM İran Araştırmaları Merkezi, Nisan 2017, https://www.researchgate.net/publication/329060496_Ruhani_Doneminde_Iran-ABD_Iliskileri, (Erişim Tarihi: 24.01.2019).

Obama Extends National Emergency on Iran, https://www.presstv.com/detail/2017/01/14/506083/us-iran-obama-jcpoa-national-emergency, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

İranın Ali Dini Lideri: "ABŞ Xalqımızın Əsas Düşmənidir", http://musavat.com/news/iranin-ali-dini-lideri-abs-xalqimizin-esas-dusmenidir_480228.html, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

Obama: Iran not Following 'Spirit' of Deal, https://thehill.com/policy/national-security/274954-obama-iran-has-followed-letter-but-not-spirit-of-nuke-deal, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

ABD'nin İran'a Yönelik İlk Yaptırım Paketi Devreye Giriyor, https://www.haberler.com/grafikli-abd-nin-iran-a-yonelik-ilk-yaptirim-11119061-haberi/, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və İran Prezidenti Həsən Ruhaninin Astanada Görüşü olub, http://www.azerbaijan-news.az/view-129640/Az%C9%99rbaycan-Prezidenti-%C4%B0lham-%C6%8Fliyevin-v%C9%99-%C4%B0ran-Prezidenti-H%C9%99s%C9%99n-Ruhaninin-Astanada-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BC-olub, (Erişim Tarihi: 25.01.2019).

Masavat Qazeti 26. Kasım 2018 Boltonun Bakı Mesajları Azərbaycan'a Verilən Dəyəri Göstərir, http://musavat.com/newspaper/pdf/26-oktyabr_1260, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Samuel Ramani, Three reasons the U.S. won't Break with Azerbaijan over its Violations of Human Rights and Democratic Freedoms, https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/01/20/3-reasons-

the-u-s-wont-break-with-azerbaijan-over-its-violations-of-human-rights-and-democratic-freedoms/?utm_term=.0174632f9f55, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

The Washington Post" Qəzeti Azərbaycan Əleyhinə Qanun Layihəsinin Qəbulunun Qeyri-Mümkünlüyünün Səbəblərini Açıqlayıb, http://www.yeniazerbaycan.com/Xaricisiyaset_e26896_az.html, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Müsavat Qazeti 2 Kasım 2018 Amerika Anti-İran Koalisyası Qura Bilmədi Boltondan Səfər Sonrası Açıqlamalar, http://musavat.com/newspaper/pdf/2-noyabr_1264, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Bakıda "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" Yataqları Üzrə Yeni Sazişin İmzalanması Mərasimi Keçirilib, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e36469_az.html, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Azərbaycan ilə NATO Arasında əməkdaşlıq Məsələləri Müzakirə Olunub, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e36377_az.html, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Asrın Anlaşması 2050'ye Kadar Uzatıldı, http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2017-haberler/2017/09/15/asrin-anlasmasi-2050-ye-kadar-uzatildi!, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

"İran Azərbaycana Hücum Edərsə, Xəritədən Silinəcək. Yerində 5 Dövlət yaranacaq" - Qüdrət Həsənquliyev, https://www.gunaz.tv/az/xeberler/dunyaveiran-6/iran-azerbaycana-hucum-ederse-xeriteden-silinecek-yerinde-5-dovlet-yaranacaq-qudret-hesenquliyev-90087, (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Olivier Roy, İran'ın Orta Asya Politikası, http://www.2023.gen.tr/Arsiv/haziran2002/dosyalar1.html, (Erişim Tarihi: 05.02.2019).

Rusiya ilə Azərbaycanın Münasibətləri Strateji Tərəfdaşlıq Xarakteri Daşıyır, https://azertag.az/xeber/979985, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Bakı Bəyannaməsinin Mətni Yayıldı, http://musavat.com/news/baki-beyannamesinin-metni-yayildi_369185.html, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Ruhani: İran, Rusya ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Asya'yı Avrupa'ya bağlamaya çalışıyorlar, http://parstoday.com/tr/news/iran-i88569-ruhani_%C4%B0ran_rusya_ve_azerbaycan_cumhuriyeti_asya'y%C4%B1_avrupa'ya_ba%C4%9Flamaya_%C3%A7al%C4%B1%C5%9F%C4%B1yorlar, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Tehran Zirvəsinin İqtisadi Nəticələri, http://musavat.com/news/tehran-zirvesinin-iqtisadi-neticeleri_480240.html, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Prezident İlham Əliyev: "Rusiya ilə Həllini Tələb Edən Heç Bir Məsələ Yoxdur", http://musavat.com/news/prezident-ilham-eliyev-rusiya-ile-hellini-teleb-eden-hec-bir-mesele-yoxdur_480237.html, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Liderlerden ortak bildiri: Rusya, İran ve Azerbaycan Enerji Alanındaki İşbirliğini Derinleştirecek, https://tr.sputniknews.com/politika/201711021030844511-rusya-iran-azerbaycan-enerji-isbirlik-derginlestirecek/, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Aktauda Xəzəryanı Dövlətlərin Başçıları Xəzər Dənizinin Hüquqi Statusu Haqqında Konvensiyanı İmzalayıblar, http://xalqqazeti.com/az/news/925, (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Aktauda İran Prezidenti Həsən Ruhani ilə Görüşüb, http://xalqqazeti.com/az/news/1000, (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

İran, Azerbaycan ve Rusya'dan Enerji İşbirliği Toplantısı, https://tr.mehrnews.com/news/1873099/%C4%B0ran-Azerbaycan-ve-Rusya-dan-Enerji-%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi-Toplant%C4%B1s%C4%B1, (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

Azerbaijan, Russia, Iran can Compete and Cooperation in Energy Sector, https://www.azernews.az/oil_and_gas/121720.html, (Erişim Tarihi: 07.02.2019).

Rouhani: Developing relations with Azerbaijan important for Iran, https://www.azernews.az/nation/143208.html, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Rusya – İsrail – Suriye Ortak Çalışma Grubu Oluşturacak, https://kafkassam.com/rusya-israil-suriye-ortak-calisma-grubu-olusturacak.html, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Alptekin Dursunoğlu, İran Rusya Ortaklığında Neler Oluyor?, http://www.ydh.com.tr/YD549_iran-rusya-ortakliginda-neler-oluyor-.html, (Erişim Tarihi: 08.02.219).

Eric Wheeler, Michael Desai, Iran and Russia: A Partnership in the Making, https://www.mei.edu/publications/iran-and-russia-partnership-making, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Ahmad Majidyar, Iran, Russia Discuss Ways to Boost Military Cooperation, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-discuss-ways-boost-military-cooperation, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Rusıya Azərbaycanla Hansı Sazişi İmzalamaqdan Çəkinir?, https://kafkassam.com/rusiya-az%C9%99rbaycanla-hansi-sazisi-imzalamaqdan-c%C9%99kinir.html, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Putin: "Ermənistan Dünyada Rusiyanın Strateji Müttəfiqidir" https://www.azadliq.info/223930.html, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

İran Rusya İlişkilerinin Derinliği, http://politikaakademisi.org/2015/11/25/iran-rusya-iliskilerinin-derinligi/, (Erişim Tarihi: 08.02.2019).

Alexey Khlebnikov, Iran, Russia, and the İmpact of US Sanctions, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-and-impact-us-sanctions, (Erişim Tarihi: 09.08.2019).

Mohemmed-Reza Djalili (2002). Iran and the Caucasus: Maintaining Some Pragmatism, *Connections: The Quarterly Journal*, 1(3), 49-57. http://procon.bg/ru/node/2878, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

Azerbaycan – İran İlişkilerini Etkileyen Faktörler, https://kafkassam.com/azerbaycan-iran-iliskilerini-etkileyen-faktorler.html, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

Türkiye ile Uzlaşma Kapısını Kapatmadık, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-uzlasma-kapisini-kapatmadik/65688, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

Bursa Atatürk Stadionunda Azərbaycan Bayraqları, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e4296_az.html, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

XİN Azərbaycan Bayrağına Hörmətsizliklə Bağlı Türkiyəyə Rəsmi Etiraz Bildirib, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e4298_az.html, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

Lisbon Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/em/natohq/official_texts_68828.htm, (Erişim Tarihi: 14.02.2019).

Türkiyə səfirliyi: Azərbaycanın İşğal Altındakı Torpaqları Boşaldılmadan Türkiyə-Ermənistan Sərhədinin Açılması Mümkün Deyil, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e4250_az.html, (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Türkiye-Azerbaycan-İran Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı, https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/10/30/cin-yasaga-ragmen-ozon-tabakasini-incelten-kimyasal-kullaniyor, (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Astana bildirisi: Suriye'de Ateşkesi İzlemek için Üçlü Mekanizma Kuruldu, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38729567, (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Türkiye ile Uzlaşma Kapısını Kapatmadık, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-uzlasma-kapisini-kapatmadik/65688, (Erişim Tarihi: 15.02.2019).

Dövlət Başçısı REAL TV-yə Eksklüziv Müsahibə Verib, http://minval.info/ilham-liyev-mir-sahin-musahib-verdi-foto-video/96514, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

Türkiye-İran-Rusya Üçlü Liderler Zirvesinin Yeri Değişti, https://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiye-iran-rusya-uclu-liderler-zirvesinin-yeri-degisti-382292.html, (Erişim Tarihi: 24.02.2019).

İran Prezidentinin Azərbaycan Barədə Dediklərinə Bakı'dan Sərt Reaksiya, http://musavat.com/news/iran-prezidentinin-azerbaycan-barede-dediklerine-bakidan-sert-reaksiya_594607.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

"Ettelaat Azərbaycan Respublikasına qarşı mövqe birldirməmizi istəyir", https://kafkassam.com/ettelaat-az%C9%99rbaycan-respublikasina-qarsi-movqe-birldirm%C9%99mizi-ist%C9%99yir.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2019).

İranda Nikol Selfisi: Tehrandan Bakıya Şok "Sürpriz" – Foto, https://axar.az/news/siyaset/353478.html, (Erişim Tarihi: 02.03.2019). https://www.facebook.com/profile.php?id=1820002959, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

1 Mart 2019 Güney Azərbaycan, Təbriz, Səndən Stadionu Güney Azərbaycanın Tıraxtur Futbol Takımının Yandaşları "Qrabağ Azərbaycanındır", https://www.facebook.com/watch/?v=405153770055743, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).

Paşinyan'ın Qalmaqallı Selfisinə İran XİN-də n Reaksiya, http://minval.info/pasinyanin-qalmaqalli-selfisin-iran-xin-d-n-reaksiya/100815, (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

Paşinyan İranla Dostluqlarından Danışdı, http://www.azadliq.az/xeber/300995/pasinyan-iranla-dostluqlarindan-danisdi/, (Erişim Tarihi: 04.03.2019).

İran-Gürcistan İlişkileri İlerleme Yolunda, https://parstoday.com/tr/news/iran-i113476-%C4%B0ran_g%C3%BCrcistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri_%C4%B0lerleme_yolunda, (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

ABD'nin Yeniden Yaptırım Uygulamaya Başlaması İran Ekonomisini Nasıl Etkiledi?, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48131321, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Cənup Qaz Dəhlizi Enerji Şaxələndirilmesi Layihəsidir, http://musavat.com/newspaper/pdf/21-fevral_1353, (Erişim tarihi: 10.03.2019).

Gürcüstanın Hakim Partiyasından Olan Deputatlar Axalkalakidə Erməni Terrorçuya Abidə Qoyulmasına Etiraz Edirlər, http://www.yeniazerbaycan.com/Arxiv_e45730_az.html, (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

Tiflis'in Riskli Anti-Bakı Gedişləri "Qazprom'u SOCAR-la Toqquşdurmaq və, http://musavat.com/newspaper/pdf/21-fevral_1353, (Erişim Tarihi: 10.03.2019).

Rusiya – Azərbaycan Münasibətlərində Nə Baş Verir?, https://kafkassam.com/rusiya-az%C9%99rbaycan-munasib%C9%99tl%C9%99rind%C9%99-n%C9%99-bas-verir.html (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

Atamalı Şahbazov, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Hərbi Diplomatiya, Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Elmlər – National Security and Military Sciences, 2*(4)*, 2018, 97-105. https://mod.gov.az//images/pdf/007b96b9c4d3ece359fcb550fdb45bd2.pdf, (Erişim Tarihi: 13.03.2019).

Prezident İlham Əliyev: Bizim Xarici Siyasətimiz Sabit, Proqnozlaşdırıla Bilən və Müstəqil Siyasətdir, https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Bizim_xarici_siyasetimiz_sabit_proqnozlasdirila_bilen_ve_musteqil_siyasetdir-1258400, (Erişim Tarihi: 14.03.2019).

Hüseyin Hayatsever, İran Gazının Avrupa'ya Ulaşmasında Kilit Ülke Türkiye, https://tr.sputniknews.com/columnists/201507251016765134/, (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

Araz Aslanlı, Paşinyan'ın Tahran ziyareti ve İran-Ermenistan İlişkileri, http://www.qafsam.org/page/600/az, (Erişim Tarihi: 18.03.2019).

Ermənilər "Yuxarı Gövhər Ağa" Məscidinin Tarixi Mahiyyətini Saxtalaşdırmağa Cəhd Edirlər, https://az.trend.az/azerbaijan/society/2944859.html, (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Dağlıq Qarabağın Azərbaycanlı İcması Yuxarı Gövhər Ağa Məscidinin Ermənilər Tərəfindən "Təmir-Bərpası" ilə Bağlı Bəyanat Yayıb, https://ona.az/az/dagliq-qarabag/dagliq-qarabagin-azerbaycanli-icmasi-yuxari-govher-aga-mescidinin-ermeniler-terefinden-temir-berpasi-ile-bagli-beyanat-yayib-17313, (Erişim Tarihi: 19.03.2019).

Trump's Golan Tweet Inflames Regional Tensions as Syria Vows to recover the Strategic Plateau, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/trumps-golan-tweet-inflames-regional-tensions-as-syria-vows-to-recover-the-occupied-land/2019/03/22/ee13134e-4c1a-11e9-8cfc-2c5d0999c21e_story.html?utm_term=.c905d931494b, (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

İran'dan Trump'ın Golan Tepeleri Açıklamasına Tepki, https://www.ntv.com.tr/dunya/irandan-trumpin-golan-tepeleri-aciklamasina-tepki,tnsIyYNzQU6GLmt708AqIA, (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

Trump'ın Golan Tepeleri açıklamasına tepkiler: AB ülkeleri Türkiye, İran ve Rusya ne dedi?, https://tr.euronews.com/2019/03/22/trump-golan-tepeleri-aciklamasina-turkiye-suriye-rusya-ve-iran-tepkiler-israil-filistin, (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

The expansion of Azerbaijani-Iranian Economic Cooperation Conferred, https://www.economy.gov.az/en/article/the-expansion-of-azerbaijani-iranian-economic-cooperation-conferred/30017, (Erişim tarihi: 05.04.2019).

Gürcistan'ın Siyasi Görünümü, http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).

Kakachia, Kornely K., Will GUUAM and EEC Bury the CIS? 11(2), November-December 2000. https://open.bu.edu/bitstream/handle/2144/3582/perspective_11_2_kakachia.pdf?sequence=1, (Erişim Tarihi: 09.04.2019).

Kornely K. Kakachia, "Iran and Georgia: Genuine Partnership or Marriage of Convenience?" *PONARS Eurosia Policy Memo*, No. 186, September 2011, s. 4. https://www.academia.edu/922992/Iran_and_Georgia_Genuine_Partnership_or_Marriage_of_Convenience, (Erişim Tarihi: 12.04.2019).

İran'ın Gaz Oyunu, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iranin-gaz-oyunu-3863627, (Erişim Tarihi: 12.04.2019).

Nilgün Atıcı Köktaş, Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme, https://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/arsiv/2/07.pdf, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Zurabişvili Ninotsmindalı Ermənilərə: Saakaşvili Türklərə Vətəndaşlıq Payladı, Sizə Yox, https://borchalitv.wordpress.com/2018/10/03/zurabasvili-ninotsmindali-erm%C9%99nil%C9%99r%C9%99-saakasvili-turkl%C9%99r%C9%99-v%C9%99t%C9%99ndasliq-payladi-siz%C9%99-yox/, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Rusif Memmedsoy, Azərbaycan və Gürcüstan Münasibətləri, https://kafkassam.com/az%C9%99rbaycan-v%C9%99-gurcustan-munasib%C9%99tl%C9%99ri.html, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

David Zalkaliani: Azərbaycan-Gürcüstan Sərhədləri İlə Bağlı Müştərək Komissiya Yaxın Vaxtlarda Fəaliyyətə Başlayacaq, http://sesqazeti.az/news/politics/738329.html, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran Yeni Transit Koridoru Üzerinde Anlaştı, https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201803151032652305-turkiye-azerbaycan-gurcistan-iran-transit-koridor/, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Gürcüstan Patriarxlığı Azərbaycan - Gürcüstan Dostluq Əlaqələrinə Xələl Gətirəcək Bütün Addımları Pisləyir, http://www.azerbaijan-news.az/view-167116/G%C3%BCrc%C3%BCstan-Patriarxl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-Az%C9%99rbaycan---G%C3%BCrc%C3%BCstan-dostluq-%C9%99laq%C9%99l%C9%99rin%C9%99-x%C9%99l%C9%99l-g%C9%99tir%C9%99c%C9%99k-b%C3%BCt%C3%BCn-add%C4%B1mlar%C4%B1-pisl%C9%99yir, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Qənirə Paşayeva: "Azərbaycan və Gürcüstan Dövlətləri Tarixi Dostluqlarını Daha da Möhkəmləndirib", http://musavat.com/news/qenire-pasayeva-azerbaycan-ve-gurcustan-dovletleri-tarixi-dostluqlarini-daha-da-mohkemlendirib_604822.html?fbclid=IwAR2N-4SsdNSAvAQFqL_sXw1VHpYk-vUNCW2Uu2j8tLWdvmaUoX9U7sguFrI, (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

Türkiye'nin Enerji Görünümü,

https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/t%C3%BCrkiyenin%20enerji%20g%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%20sunumu%2016.3.2019.pdf, (Erişim Tarihi: 16.04.2019).

Firuze Vahid, Gürcülər Bizdən Qorxur: Fobiyaları Alovlandırmaq İstəyən Qüvvələr isə..., http://redaktor.az/news/politics/58068-gurculer-bizden-qorxur-fobiyalari-alovlandirmaq-isteyen-quvveler-ise?fbclid=IwAR3USmSUu9G67ngefITiaSn0eMr9b5Cc-wlY0EnNdfhn2PI_pSYwpFC0nGY, (Erişim Tarihi: 29.04.2019).

Baş nazir Mamuka Baxtadze: Gürcüstan-Azərbaycan Müştərək Komissiyası Yaxın Vaxtlarda Fəaliyyətə Başlayacaq, https://azertag.az/xeber/Bas_nazir_Mamuka_Baxtadze_Gurcustan_Azerbaycan_musterek_komissiyasi_yaxin_vaxtlarda_fealiyyete_baslayacaq-1278122 , (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Müdafiə naziri Zakir Həsənov: Azərbaycan ilə NATO Arasında 25 illik Dayanıqlı Tərəfdaşlıq Mövcuddur, http://www.azerbaijan-news.az/view-167123/M%C3%BCdafi%C9%99-naziri-Zakir-H%C9%99s%C9%99nov:-Az%C9%99rbaycan-il%C9%99-NATO-aras%C4%B1nda-25-illik-dayan%C4%B1ql%C4%B1-t%C9%99r%C9%99fda%C5%9Fl%C4%B1q-m%C3%B6vcuddur, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Azərbaycan Respublikası və Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) Arasında Hərbi Əməkdaşlıq, https://mod.gov.az/az/nato-ile-emekdasliq-028/, (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

"Keşikçidağ" Məbədi ile Bağlı Gürcülr'ə Cavab, http://minval.info/tarix-institutu-kesikcidag-m-b-di-il-bagli-b-yanat-yayib/118258, (Erişim Tarihi: 18.05.2019).

Birinci vitse-spiker: Ermənistan Türkiyənin ATƏT-in Minsk Qrupunun Üzvü Olmasına Qarşı Çıxır, http://sesqazeti.az/news/politics/742152.html, (Erişim Tarihi: 25.05.2019).

Azərbaycan ilə Rusiya Arasında Strateji Tərəfdaşlığa Əsaslanan İkitərəfli Münasibətlər Bütün Sahələrdə Uğurla İnkişaf Edir, http://www.azerbaijan-news.az/view-168255/Az%C9%99rbaycan-il%C9%99-Rusiya-aras%C4%B1nda-strateji-t%C9%99r%C9%99fda%C5%9Fl%C4%B1%C4%9Fa-%C9%99saslanan-ikit%C9%99r%C9%99fli-m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99r-b%C3%BCt%C3%BCn-sah%C9%99l%C9%99rd%C9%99-u%C4%9Furla-inki%C5%9Faf-edir, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Prezident İlham Əliyev Salome Zurabişvilini Təbrik Edib, http://kaspi.az/az/prezident-ilham-eliyev-salome-zurabisvilini-tebrik-edib/, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Əli Həsənov: "Azərbaycan-İsrail Strateji Münasibətləri Bütün Regionda Sülhə və Təhlükəsizliyə Xidmət Edir", http://kaspi.az/az/eli-hesenov-azerbaycan-israil-strateji-munasibetleri-butun-regionda-sulhe-ve-tehlukesizliye-xidmet-edir/, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 27.05.2019).

Nicat İsmayılov, "Qarabağ Səmasını Azərbaycanın Üzünə Bağlamaq Üçün" - İran Ermənistanla Birgə Hərbi Qurğular İstehsal Edir, https://ednews.net/az/news/specialist-view/374306-qarabag-semasini-azerbaycanin-uzune-baglamaq-ucun?fbclid=IwAR2-fQX26t9yzcsphFQnNk3KOfdn61ZeTRatjjjLH68bgcUJObvapwKTG84#.XRsr19sQ1Md.facebook, (Erişim Tarihi: 05.07.2019).

Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan Parlamentlərinin Xarici Əlaqələr Komitələrinin Üçtərəfli Birgə İclası Keçirildi, http://www.meclis.gov.az/?/az/news/view/4499/, (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

Pərviz Sadayoğlu, Dost Azərbaycan və Gürcü Xalqları Arasında Ədavət Toxumları Səpmək İstəyənlərin Cəhdləri Heç Bir Nəticə Verməyəcək, http://www.yeniazerbaycan.com/Muellifler_e1529_az.html, (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

https://www.facebook.com/turantvaz/?__tn__=kC-R&eid=ARBTFCfGjELXPOcX5TM6wCivOsFDdThLmBGi9eGbu2YVKAtPSqU06Sme7vyKYIUPWJKZ5ug0pMQTP98l&hc_ref=ARSUrI2KrOpG70X0NoIr6JLM9vhEE5L_XKvJ2WVifA1A2AhJQoM6wg9gYydaAJtmj5s&fref=nf, (Erişim Tarihi: 24.07.2019).

Bakı, İsraillilərin Ən Çox Səfər Etdiyi 10 Şəhərdən Biridir. http://xalqqazeti.com/az/news/29258, (Erişim Tarihi: 29.08.2019).

Əsrin Kontraktı"nın Bizim müstəqil Tariximizdə Xüsusi Yeri, Xüsusi Rolu Var, http://www.yeniazerbaycan.com/SonXeber_e54431_az.html, (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

Maykl Pompeo: ABŞ Azərbaycanla Birgə İşin Davam Etməsini və Dərinləşməsini Səmimiyyətlə Arzulayır, https://azertag.az/xeber/Maykl_Pompeo_ABS_Azerbaycanla_birge_isin_davam_etmesini_ve_derinlesmesini_semimiyyetle_arzulayir-1332794, (Erişim Tarihi: 21.09.2019).

"Şərq-Qərb", "Şimal-Cənub" Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizləri və Azərbaycanın Geoiqtisadi Maraqları, http://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49150_az.html, (Erişim Tarihi: 25.09.2019).

Hikmət Babaoğlu: "Şimal-Cənub" Dəhlizi Azərbaycanı Bu İstiqamətdə Mühüm Nəqliyyat Qovşağına Çevirir, http://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49145_az.html, (Erişim Tarihi: 25.09.2019).

"Bizim Üçün Rusiya Ən Mühüm Tərəfdaş, Dost, Mehriban Qonşudur" http://sesqazeti.az/news/politics/763096.html, (Erişim Tarihi: 05.10.2019).

Iran-Azerbaijan 6-Month Trade more than Doubled, https://www.tehrantimes.com/news/438877/Iran-Azerbaijan-6-month-trade-more-than-doubled, (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

Azerbaycan, 2020'de Askeri Harcamalarını Yüzde 20 Artıracak, https://qha.com.tr/haberler/azerbaycan-2020-de-askeri-harcamalarini-yuzde-20-artiracak/102311/, (Erişim Tarihi: 25.10.2019).

Mübariz Qurbanlı: Azərbaycanda 942 Dini Qurum Qeydiyyatdan Keçib, http://www.yeniazerbaycan.com/Sosial_e49761_az.html, (Erişim Tarihi: 29.10.2019).

Mübariz Abdullayev, Prezident İlham Əliyev: Azərbaycan Müstəqil Xarici Siyasət Yeridir. Bu Siyasət Milli Maraqlara, Ədalətə Əsaslanır və Bizə Çoxlu Dostlar Qazandırır, http://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e49805_az.html, (Erişim Tarihi: 29.10.2019).

SIPRI YEARBOOK 2019, s. 7. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/yb19_summary_eng.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2019).

Prezident İlham Əliyev: Cənub Qaz Dəhlizi Ölkələr Arasında Körpülər Yaradacaq və Daha Böyük Anlaşmaya Yol Açacaq, http://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e50407_az.html, (Erişim Tarihi: 04.12.2019).

Güney Azerbaycan şehirlerinde İran Rejimine Yönelik Gösteriler Sürüyor, https://qha.com.tr/haberler/guney-azerbaycan-sehirlerinde-iran-rejimine-karsi-gosteriler-suruyor/117289/, (12.12.2019).

"İran Ermənistanı Tam Dəstəkləyir. Yaxşı ki, Qarabağda Nəzarət Onlardadır Yoxsa…" – İrandan Şok Açıqlama https://turkustan.info/2019/12/15/iran-erm%c9%99nistani-tam-d%c9%99st%c9%99kl%c9%99yir-yaxsi-ki-qarabagda-n%c9%99zar%c9%99t-onlardadir-yoxsa-irandan-sok-

aciqlama/?fbclid=IwAR1js4n5Kz383hagHAOAbDnEqtlrKRBFbZcPgzpHtg332JE1yrmvE-07ANs (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi http://www.stat.gov.az/source/trade/ (Erişim tarihi 01.01.2020).

İranlı general Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı el-Mühendis öldürüldü, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranli-general-suleymani-ve-hasdi-sabi-baskan-yardimcisi-el-muhendis-olduruldu/1690687 (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

Bilgay Duman ve Mehmet Alaca, Kasım Süleymani ve Ebu Mehdi El-Mühendis'in ABD Tarafından Öldürülmesi ve Yansımaları, https://orsam.org.tr/tr/kasim-suleymani-ve-ebu-mehdi-el-muhendisin-abd-tarafindan-oldurulmesi-ve-yansimalari/, (05.01.2020).

Türkiye ve Rusya, Libya Sorununda Uzlaşabilir mi? https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51023812, (Erişim Tarihi: 08.01.2020).

İran kəşfiyyatı Azərbaycanda Çox Ciddi Fəaliyyət Göstərir" – İsrailli Siyasi Ekspertdən Xəbərdarlıq, https://turkustan.info/2020/01/10/iran-k%c9%99sfiyyati-az%c9%99rbaycanda-cox-ciddi-f%c9%99aliyy%c9%99t-gost%c9%99rir-israilli-siyasi-ekspertd%c9%99n-x%c9%99b%c9%99rdarliq/?fbclid=IwAR3T5OjUZiXaNZx7GsK-rTW72TbAAYVSV65L5PLrE_O6ZUXdUndVbrOtsDM, (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

Kasım Süleymanî Kars'ta Anıldı, http://ehlibeytalimleri.com/-affetmek-ve-bagislamak_d6707.htmlhttp://ehlibeytalimleri.com/kasim-suleyman-kars-ta-anildi-foto_d13653.html, (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

İran Ukrayna Təyyarəsinin Vurulduğunu Etiraf Etdi, https://www.azadliq.info/231701.html, (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

İranda Etirazlar "Mollalar, Rədd olun!" Şüarı ilə Davam Edir, https://www.azadliq.info/231735.html, (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

Məhəmməd Talıblı, ABŞ-İran Qarşıdurması: Azərbaycana Mümkün Təsirləri, https://www.azadliq.info/231692.html, (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

İran ABŞ-la Danışıq Aparmağa Hazırdır, https://www.azadliq.info/231993.html, (Erişim Tarihi: 19.01.2020).

Azərbaycan Nümayəndə Heyəti Gürcüstanın Baş Naziri ilə Görüşüb, http://www.yeniazerbaycan.com/SonXeber_e61858_az.html, (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

Nümayəndə Heyəti Tbilisidə Qəhrəmanlar Meydanını Ziyarət Edib, http://www.yeniazerbaycan.com/SonXeber_e61847_az.html, (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

Ardavan Hhoshnood, Iran-Russia ties: Never Better but Maybe not Forever?, https://www.mei.edu/publications/iran-russia-ties-never-better-maybe-not-forever, (Erişim Tarihi: 15.02.2020).

Münxen Təhlükəsizlik Konfransı Çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə Bağlı Panel Müzakirələr Keçirilib, http://www.yeniazerbaycan.com/Video_e625_az.html, (Erişim Tarihi: 17.02.2020).

İranın Fəcr Kino Festivalında 'Türkcə film' Polemikası, https://www.azadliq.info/232200.html, (Erişim Tarihi: 17.02.2020).

Prezident İlham Əliyev: Bizim Timsalımızda Azərbaycan Qazının Avropa Bazarına, Türkiyə Bazarına Nəqli Yeni Mənbə və Yeni Marşrutdur, http://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e52233_az.html, (18.02.2020).

Tehranda İran və Azərbaycan Üzrə İkinci İxtisaslaşdırılmış Turizm Simpoziumu Keçirilib, http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i357844-tehranda_%C4%B0ran_v%C9%99_az%C9%99rbaycan_%C3%BCzr%C9%99_ikinci_ixtisasla%C5%9Fd%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F_turizm_simpoziumu_ke%C3%A7irilib, (Erişim Tarihi: 20.02.2020).

Ermənistan Silahlı Bölmələri Atəşkəs Rejimini Yenə Pozdu, https://www.azadliq.az/xeber/437265/ermenistan-silahli-bolmeleri-ateskes-rejimini-yene-pozdu/, (21.02.2020).

Pompeo, Taliban Announce Plan to Sign Peace Deal at the end of the Month, https://www.washingtonpost.com/world/violence-reduction-in-afghanistan-set-to-begin-after-midnight-saturday/2020/02/21/c3df0fb2-547d-11ea-80ce-37a8d4266c09_story.html, (21.02.2020).

ABŞ-ın "Taliban"la İmzalayacağı Sazişin Tarixi Açıqlandı, https://www.azadliq.az/xeber/437360/abs-in-talibanla-imzalayacagi-sazisin-tarixi-aciqlandi/, (21.02.2020).

Covid-19 nedir: Çin'de Ortaya Çıkan Koronavirüs (corona virüs) Hakkında Neler Biliniyor? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538, (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

İranda Koronavirus Qurbanlarının Sayı 4 Nəfərə Çatıb, http://azeri.sahartv.ir/news/%C4%B0ran-i358087-%C4%B0randa_koronavirus_qurbanlar%C4%B1n%C4%B1n_say%C4%B1_4_n%C9%99f%C9%99r%C9%99_%C3%A7at%C4%B1b, (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

Rəsmi Bakı Ölkə Vətəndaşlarını İrana Getməməyə Çağırıb, https://www.azadliq.info/232523.html, (Erişim Tarihi: 24.02.2020).

İranlı Nazir Müavinini Koronavirus Canlı Yayımda Bu Hala Saldı, https://www.azadliq.az/xeber/438816/iranli-nazir-muavinini-koronavirus-canli-yayimda-bu-hala-saldi-video/, (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

Naxçıvan Blokadaya Düşür, Büdcəyə Ziyan Dəyir-İrandakı Koronavirus Azərbaycana Nə Vəd Edir?, https://www.azadliq.az/xeber/438501/naxcivan-blokadaya-dusur-budc%c9%99y%c9%99-ziyan-d%c9%99yir-irandaki-koronavirus-az%c9%99rbaycana-n%c9%99-v%c9%99d-edir/, (Erişim Tarihi: 25.02.2020).

Əliyevlə Ərdoğan Mətbuat Konfransı Keçirdi – Video, https://www.azerbaycan24.com/eliyevle-erdogan-metbuat-konfransi-kecirdi-video/, (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

Prezident İlham Əliyev: Türkiyə Dünya Miqyasında Azərbaycana ən Böyük Dəstək Verən Ölkədir,

http://www.yeniazerbaycan.com/Gundem_e52397_az.html, (Erişim Tarihi: 26.02.2020).

Azərbaycan İranla Sərhədləri Bağladı, https://www.azadliq.az/xeber/440024/azerbaycan-iranla-serhedleri-bagladi-yenilenib/, (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

"Türk Hava Yolları" Koronavirusa Görə Naxçıvana Uçuşları Dayandırdı, https://www.azadliq.info/232562.html, (Erişim Tarihi: 29.02.2020).

İdlib Saldırısı: 33 Türk Askeri Hayatını Kaybetti, Suriye'deki Hedefler Vuruldu, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51669820, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

İran və Rusiya Prezidentləri Astana Prosesinin Gücləndirilməsini Vurğulayıblar, http://azeri.sahartv.ir/news/%C4%B0ran-i358601-%C4%B0ran_v%C9%99_rusiya_prezidentl%C9%99ri_astana_prosesinin_g%C3%BCcl%C9%99ndirilm%C9%99sini_vur%C4%9Fulay%C4%B1blar, (Erişim Tarihi: 01.03.2020).

Traktor Klubundan İran Televiziyasına Etiraz, "Bizə Pantürkist Damğası Vurmayın!", https://www.azadliq.info/232633.html, (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

İran Azərbaycanlıları: "Türkcə Olan Qədim Adlar Farslaşdırılır", https://www.azadliq.info/224944.html, (Erişim Tarihi: 02.03.2020).

Ermənilər Atəşkəsi 25 Dəfə Pozdu, https://www.azadliq.az/xeber/441217/ermeniler-ateskesi-25-defe-pozdu/, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

Azərbaycan və Gürcüstan Müdafiə Nazirlərinin Görüşü Keçirilib, http://www.azerbaijan-news.az/view-184689/azerbaycan-ve-gurcustan-mudafie-nazirlerinin-gorusu-kecirilib, (Erişim Tarihi: 05.03.2020).

Gürcüstanın Müdafiə Nazirinin Bakı Görüşləri, http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i358886-g%C3%BCrc%C3%BCstan%C4%B1n_m%C3%BCdafi%C9%99_nazirinin_bak%C4%B1_g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fl%C9%99ri, (Erişim Tarihi: 06.03.2020).

Azərbaycan ÜST-ə 5 Milyon Dollar Ayırdı, http://azeri.sahartv.ir/news/az%C9%99rbaycan-i358951-az%C9%99rbaycan_%C3%9Cst_%C9%99_5_milyon_dollar_ay%C4%B1rd%C4%B1, (Erişim Tarihi: 07.03.2020).

Əli Mütəhhəridən etiraf: "İran Qarabağ Müharibəsində Milli Məsələlərə Görə Ermənistana Dəstək Göstərdi", https://www.gunaz.tv/az/xeberler/dunyaveiran-6/eli-mutehheriden-etiraf-iran-qarabag-muharibesinde-milli-meselelere-gore-ermenistana-destek-gosterdi-119350?fbclid=IwAR0o3ekwC70yemDogJAzs7CG6olpP41CgbTqpwWjzd9d2PgvIVveLN2JTY8 (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

Azərbaycan hökuməti İran Tərəfinə Narahatlığını Çatdırdı, https://www.azadliq.az/xeber/454120/azerbaycan-hokumeti-iran-terefine-narahatligini-catdirdi/, (Erişim Tarihi: 21.04.2020).

Fazil Mustafa İsraillə Hərbi Əməkdaşlığı Gücləndirməyi Təklif Edir:"İran Bizi Çox Çətin Vəziyyətdə Qoyur", https://strateq.az/siyaset/427914/fazil-mustafa-israill%c9%99-h%c9%99rbi-%c9%99m%c9%99kdasligi-gucl%c9%99ndirm%c9%99yi-t%c9%99klif-edir.html?fbclid=IwAR1K73AjgvU3Bil1OH-_rMpd7wTR6vXNzxLQ9nJAZXO9XvepBwkouz_mz3o, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Qəzvin'də Firdovsinin Heykəli Dağıdılıb, https://www.aznews.tv/q%C6%8Fzvind%C6%8F-firdovsinin-heyk%C6%8Fli-dagidilib/?fbclid=IwAR2eQI-qg0Qgmr0uJvkVoR-2IduRMtzVFav9834owA1CpSQsKmRVn9Enxwk, (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

Ticarət Üçün Astaradan Tranzit Yolu Tikiləcək, https://www.aznews.tv/ticar%c6%8ft-ucun-astaradan-tranzit-yolu-tikil%c6%8fc%c6%8fk/, (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

İran Araz Çayı Üzərində Salınmış Körpülərlə Erməni Terrorçularına Dəstək Verir, Fazil Mustafa Yazır, http://demokrat.az/news/37324?fbclid=IwAR1sgl867Col_DZqI1jERnyaWeTZzpnnHv-A0sg2w1yhcTEwW9FYDtAUBas, (Erişim Tarihi: 08.05.2020).

Fazil Mustafa “İranla saziş” Qalmaqalına Aydınlıq Gətirdi:"Bu Sənəd İmkan Verir ki, İddialarımızı Ortaya Qoyaq", https://strateq.az/aktual/431176/fazil-mustafa-iranla-sazis-qalmaqalina-aydinliq-g%c9%99tirdi.html?fbclid=IwAR1HrbbxyetybyHJULmv4DCpQiddHtmyb1y9MfYXK1tIoD1FTzLg8hHaMdM, (Erişim Tarihi: 08.05.2020).

Azərbaycanın İşğaldan Azad Edilən Əraziləri, https://mektebgushesi.az/2020/10/17/az%C9%99rbaycanin-bir-sira-%C9%99razil%C9%99ri-isgaldan-azad-edildi-r%C9%99smi-siyahi/, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Statistical Review of World Energy 2020, 69th edition, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Arazın O Tayındakı Azərbaycan Türkləri Qarabağdakı Uğurlu Əməliyyatlardan Danışırlar, https://www.facebook.com/GunazTv/videos/859536128157563, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Putin Safını Açıkladı: Azerbaycan'la Savaş Ermeni Topraklarında Değil, https://www.dunyabulteni.net/avrupa/putin-safini-acikladi-azerbaycan-la-savas-ermeni-topraklarinda-degil-h480269.html, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Əli Əkbər Vilayəti: “Beynəlxalq Fitnəçilər Cənubi Qafqazda İğtişaşlara Səbəb Olub” https://gunaz.tv/az/new/eli-ekber-vilayeti-beynelxalq-fitneciler-cenubi-qafqazda-igtisaslara-sebeb-olublar-1604320066?fbclid=IwAR2YYBnOIiOWr03ZTfDoWH4OEQ8M2t0psFc2PO62VXnys9PaZi_K2R42DMo, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Ermənistanın Gəncəyə Raket Zərbəsi ilə Bağlı Ombudsmanın Faktaraşdırıcı Missiyaya Dair Hesabatı Təqdim Olunub, http://www.azerbaijan-news.az/view-200689/ermenistanin-genceye-raket-zerbesi-ile-bagli-ombudsmanin-faktarasdirici-missiyaya-dair-hesabati-teqdim-olunub, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Ermənilər Tərtərə Fosforlu mərmi Atıb,
https://gunaz.tv/az/new/ermeniler-tertere-fosforlu-mermi-atib-foto-1604410232?fbclid=IwAR2ATLD_A9Zf7wwjFHDB8Ho6nKe3ZT_QgkgW7o641imbGVnOs9sbDq9o1Ns, (Erişim Tarihi: 04.11.2020).

Gazeteler

Azerbaycan Gazeti 13 Sentyabr 2001, http://1905.az/az%C9%99rbaycan-respublikasinin-prezidenti-heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-b%C9%99yanati-11-sentyabr-2001/ (Erişim Tarihi: 25.12.2015.

Hürriyet Gazetesi 05 Aralık 2003, http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/12/05/380927.asp (Erişim Tarihi: 25.12.2015.

RadikalGazetesi10 Kasım 2002 http://www.radikal.com.tr/haber.php/haber.php?haberno=56060 (Erişim Tarihi: 25.12.2015).

Azərbaycan Qəzeti, 9 Temmuz 1999.

Azərbaycan Qəzeti, 23 Mayıs 2012.

Ayna Qəzeti, 18 Nisan 1997.

Musavat Qazeti, 06.08.2017.

MÜLAKATLAR

1. Alirıza, Behbudi. İran Kültür Merkezi Müdür Yardımcısı, 19 Haziran 2017.
2. Aslanlı, Araz. Azerbaycan Devlet iktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi, Bakü, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.
3. Babaoğlu, Hikmet. Azerbaycan Parlamentoso Milletvekili, Yeni Azerbaycan Gazetesi Genel yayın Yönetmeni, Bakü, Mülakat Tarihi: 09 Haziran 2017.
4. Bedelov, Cavit. Azerbaycan Devlet İnfarmasyon Agentliği (Azertag) Baş Redaktörü, Bakü, Mülakat Tarihi: 22 Haziran 2017.
5. Cabbarlı, Hatem. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Analitik İnformasyon Merkezi Başkan Yardımcısı, Bakü, MülakatTarihi: 05 Haziran 2017.
6. Cafersoy, Nazım. Azerbaycan Devlet iktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.
7. Çırağov, Fuad. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ABD Masası Araştırmacısı, Bakü, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.
8. Elibeyli, Hasan. Azerbaycan İlimler Akademisi Araştırmacı, Azerbaycan Dış İşleri Bakanılığı Eski Çalışanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 19 Haziran 2017.
9. Gazenferoğlu, Fazıl Mustafa. Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Büyük Kuruluş Partisi Genel Başkanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 08 Haziran 2017.
10. Hasanov, Hasan. Halk Gazetesi Baş Redaktörü, Bakü, Mülakat Tarihi: 10 Haziran 2017.
11. Hüseynov, Sakit. Azerbaycan İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü Dini Bilimler ve Kültür Felsefesi Sorunları Bölüm Başkanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 13 Haziran 2017.
12. İsmayılov, Gündüz. Azerbaycan Dini Kurumlar Bakan Yardımcısı, İlahiyatcı, Mülakat Tarihi: 14 Haziran 2017.
13. Karakoyunlu, Yasemen. Azerbaycan İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsü İlmi Araştırmacı, Bütöv Azerbaycan Hareketi Başkanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 13 Haziran 2017.
14. Kasımlı, Musa. Azerbaycan İlimler Akademisi Kafkasya Enstitüsü Başkanı, Azerbaycan Parlamentosu Milletvekili, Bakü, Mülakat Tarihi: 19 Haziran 2017.
15. Kurbanov, Araz. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan İç Politika Şubesi, Bakü, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.
16. Medetoğlu Ebulfet. Adalet Gazetesi Baş Yazarı, Bakü, Mülakat Tarihi: 20 Haziran 2017.

17. Mehemmedi, Mesiağa. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) İran Araştırmaları Kıdemki Uzmanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 13 Haziran 2017.
18. Memmedli, Atamoğlan. Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü, Mülakat Tarihi: 14 Haziran 2017.
19. Memmedov, Esat. Azerbaycan Devlet İnfarmasyon Agentliği (Azertag) Siyasi ve Resmi haberler Şubesi Müdürü, Bakü, Mülakat Tarihi: 22 Haziran 2017.
20. Memmedov, Ferhad. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Başkanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 15 Haziran 2017.
21. Mustafayev, Vidadi. Azerbaycan İlimler Akademisi Doğu Bilimleri İran Çalışmaları Araştırmacı, Bakü, Mülakat Tarihi: 14 Haziran 2017.
22. Rüstemhanlı, Sabir. Elçibey Dönemi Kültür Bakanı, Dünya Azerbaycanlılar Kongresinin Eş Başkanı, Vatandaş Dayanışma Partisi Genel Başkanı, Azerbaycan Milli Şairi, Bakü, Mülakat Tarihi: 12 Haziran 2017.
23. Rzayev, Ayaz. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Azerbaycan-AB İlişkileri Uzmanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.
24. Rzayev, Gülmira. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Enerji Araştırmaları Baş Araştırmacı, Bakü, Mülakat Tarihi: 13 Haziran 2017.
25. Şiriyev, Zaur. Ada Üniversitesi Öğretim Üyesi, International Crisis Group Analisti, Bakü, Mülakat Tarihi: 03 Haziran 2017.
26. Veliyev, Cavid. Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Dış Politika Daire Başkanı, Bakü, Mülakat Tarihi: 07 Haziran 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : YILMAZ, Erkan
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.07.1976
Telefon : 0532 177 33 32
Faks : Yok
E-mail : erkayilmaz@gmail.com

Eğitim

Derece	*Eğitim Birimi*	*Mezuniyet Tarihi*
Yüksek Lisans:	ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler	2008
Lisans :	ÇOMU, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler	2003
Lise :	Kars Gazi Ahmet Muhtar Paşa Endüstri ve Teknik Lisesi	1995

İş Deneyimi

Yıl	*Yer*	*Görev*
2009-Devam	Ticaret Bakanlığı	Memur

Yabancı Dil

YÖKDİL: 66,250